

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

Horváth Ferenc, H. Vaday Andrea,
Török Gyula, Fábián Gyula, Simon Katalin,
Trogmayer Ottó, K. Zoffmann Zsuzsanna, Nagy Ádám,
Juhász Antal, Nagy Vera, Börsök Vince, Felföldi
László, ifj. Lele József, Lakatos Pál, Zom-
bori István, Géczy Lajos, Péter László,
Lengyel András, Halmágyi Pál, Si-
pos József, Sárközi István
Szelesi Zoltán, Szuromi
Pál, Kiss Tamás
tanulmányával

1980/81-1

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1980/81

1

SZEGED, 1984

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

*Barna László, Dömötör János, Juhász Antal.
Szelesi Zoltán, T. Knotik Márta és Zombori István*

közreműködésével

szerkeszti
TROGMAYER OTTÓ

A borítólapon *Mayer Gyula* terve alapján készült

1999

86. 15956

HU ISSN 0563—0525

Kiadja a Móra Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Trogmayer Ottó

82-2692—Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Dobó József igazgató

Készült monoszédéssel, íves magasnyomással 36 A/5 ív terjedelemben
Példányszám: 625

Készült az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55 szabvány szerint

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ	INHALT	SOMMAIRE
Régészet		
<i>Horváth, Ferenc: Ada-type Artifacts of the Early Bronze Age in the Southern Alföld</i>		7
<i>Kora bronzkori, adai típusú leletek a Dél-Alföldön</i>		30
<i>H. Vaday Andrea: Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön</i>		31
<i>Spätsarmatenzeitliche Tonkessel von der Tiefebene</i>		42
<i>Török Gyula: Avar kori temető Csengelén</i>		43
<i>Awarenzeitliches Gräberfeld in Csengele</i>		62
<i>Fábián Gyula: Újabb adatok a honfoglalás kori íjászat kérdésköréhez</i>		63
<i>Problems of the Hungarian archery in the time of the 9th century conquest</i>		76
<i>Simon Katalin: A Csongrád—bokrosi vaseszközlelet</i>		77
<i>Der Eisengerätfund von Csongrád—Bokros</i>		90
<i>Trogmayer Ottó: A magyarcsanádi kőkereszt</i>		91
<i>Das Steinkreuz von Magyarcsanád</i>		95
Embertan		
<i>K. Zoffmann, Zsuzsanna: Das anthropologische Material der Kurganbestattung von Derekegyház</i>		
<i>—Ibolyásdomb</i>		99
<i>Kurgán temetkezés embertani anyaga Derekegyház—Ibolyásdombról</i>		109
Numizmatika		
<i>Nagy Ádám: Egy makói pénzlelet a 19. század közepéről</i>		113
<i>Ein Münzfund aus der Mitte des 19. Jahrhunderts von Makó</i>		132
Néprajz		
<i>Juhász Antal: A szegedi közlegelők feltörése</i>		135
<i>Die Kultivierung der Pufta bei Szeged</i>		142
<i>Nagy Vera: Ünnepi táplálkozás Hódmezővásárhelyen</i>		143
<i>Festtagskost in Hódmezővásárhely</i>		153
<i>Böröcsök Vince: Fahévé</i>		155
<i>Eine Hebeeinrichtung aus Holz (ung. fahévé)</i>		161
<i>Felföldi László: A Maros menti szerbek táncairól</i>		163
<i>Über die Tanztraditionen der Serben des Maros Gebiets</i>		188
<i>ifj. Lele József: A tápai Bokréta</i>		191
<i>Das Tápéer Bokréta-Ensemble</i>		218
Újkori történet		
<i>Lakatos Pál—Zombori István: Parschitius Kristóf leírása Csanád, Bodrog és Csongrád vármegyéről</i>		221
<i>Die Beschreibung der Komitate Csanád, Bodrog und Csongrád von Parschitius</i>		245
<i>Géczy Lajos: Makó utcanevei 1851-ben</i>		247
<i>Die Makóer Straßennamen von 1851</i>		261

<i>Péter László: A szabadkőművesség Szegeden 1870—1950</i>	263
<i>Die Freimaurerei in Szeged 1870—1950</i>	283
<i>Lengyel András: Az államkapitalizmusba hajló szociálliberalizmus egy magyar koncepciója</i> (Móra Ferenc 1918 végi politikai programtervezetei)	285
<i>Politische Programsentwürfe Ferenc Móras von 1918</i>	297
<i>Halmágyi Pál: Makó város francia megszállása (1919)</i>	299
<i>Die französische Besetzung von Makó 1919)</i>	309
<i>Sípos József: A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány megalakulása.</i>	311
<i>Die Kleinbauernpartei und die Konstituierung der Bethlen-Regierung</i>	323
Sárközi István: Adalékok Dénes Leó munkásmozgalmi és közéleti munkásságához	325
<i>Beiträge zur Tätigkeit von Leó Dénes der Arbeiterbewegung wie im öffentlichen Leben</i>	359
Művészettörténet	
<i>Szelesi Zoltán: A szegedi múzeum rajzművészeti gyűjteménye</i>	363
<i>Die Kunstzeichnungssammlung des Szegediner Museums</i>	385
<i>Szuromi Pál: A kifejezés bűvöletében (Varga Imre művészetéről)</i>	387
<i>Im Zauber der Expression</i>	404
Természettudomány	
<i>Kiss Tamás: Néhány zuzmótaxon ammóniumion tartalmának vizsgálata Nessler-reagenssel</i> ...	407
<i>Ammonion-ion Content Examination of some Lichen Taxons by Nessler-reagent</i>	410

Régészet

ADA-TYPE ARTIFACTS OF THE EARLY BRONZE AGE IN THE SOUTHERN ALFÖLD*

FERENC HORVÁTH

(Szeged, Móra Ferenc Museum)

The most important of the Early Bronze Age artifacts which have been collected from sites in the Southern Alföld (Great Hungarian Plain) were published in comprehensive monographs during the sixties. Together with previous research their study contributed greatly to archaeology in Hungary. István Bóna's comprehensive studies of the Nagyrév¹ culture and then the Óbéba—Pitvaros² group were the first to appear in 1963 and 1965. Shortly afterwards, Nándor Kalicz published his monograph on the Early Bronze Age including the Southern Alföld and artifacts from the Makó³ group. In 1974 István Ecsedy's description of the burial from Csongrád⁴ and Béla Kürti's report on the most recently discovered Early Bronze Age materials were published in the same volume.⁵ The first is a synthesis of all the data that was known at that time about the Ochre grave — Kurgan peoples of Eastern Hungary. Béla Kürti broadened our picture of the period by his study of unpublished artifacts from the museum in Szeged as well as the material from two other rescue excavations. Since that time however, work on the origins of the Early Bronze Age has essentially stopped⁶. The results of this decade of synthesis may be briefly summed up as follows:

Although the people of the Ochre Grave culture were previously thought to be the earliest of the Early Bronze Age group and thus were ascribed a major role in the development of the Early Bronze Age of the Southern Alföld, it now appears that the formation of the Early Bronze Age in this area has neither the chronological nor the typological links with the Ochre grave culture in the way it had been thought. On the basis of Gyula Gazdapusztai's research, new Rumanian work, and grave-goods from the Csongrád burial, István Ecsedy now considers the first occurrence of the Ochre grave — Kurgan culture to be synchronous with the Bodrogkeresztúr culture.

* I would like to thank Professor István Bóna for his help and critical comments in the revision of this paper. In addition I would like to thank him for directing my attention to the Ada type vessel from Zombor. The final manuscript was completed in October 1980 although in 1976 I first described this type material, at that time without the Ada name, at the 9th UISPP Congress in Nice (Horváth, 1976).

Further thanks for translating and typing, graphics and photography are due to Ms. Alice M. Choyke and dr. László Bartosiewicz, Pál Tóth illustrator and Mrs. Anikó Toppantó Nagy Czirok photographer.

¹ Bóna (1963).

² Bóna (1965a).

³ Kalicz (1968).

⁴ Ecsedy (1974).

⁵ Kürti (1974).

⁶ Other Early Bronze Age sites were found at the same time in the surroundings of Makó and Hódmezővásárhely.

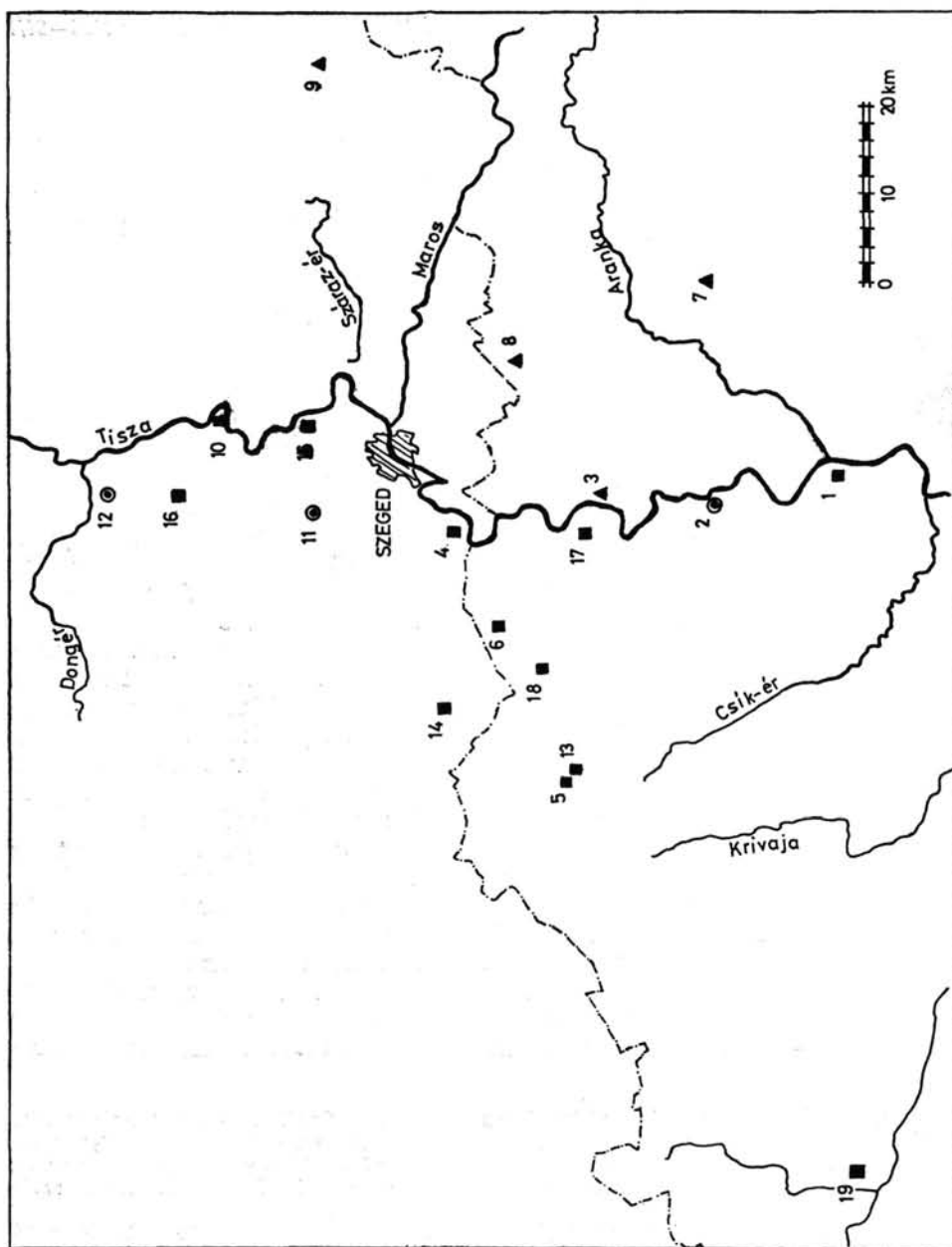

Fig. 1. Map of the archaeological sites mentioned in the text

Legend:

1=Ada; 2=Velebit (Senta-Zenta); 3= Novi Knezevac (Törökkanizsa); 4=Röszke; 5=Subotica (Szabadka); 6=Hajdukovo-(Hajdújárás); Massarikovo 7=Mokrin (Homokrév); 8=Beba-Veche (Óbéba); 9=Pitvaros; 10=Hódmezővásárhely-Barci rét; 11=Jánosszállás (the property of Á. Gróf); 12=Baks; 13=Radanovac; 14=Ásotthalom; 15=Algyő; 16=Sövényháza; 17=Kanjiža (Kanizsa); 18=Nosa (Nosza); 19=Sombor (Zombor).

The best parallels with the Hungarian pitgrave burials may be found in the western Soviet Union, Rumania, and in northern Bulgaria in the time period falling between the Černavoda III — Čelei, early Baden, and early Coțofeni cultures. For this reason, Ecsedy proposes the existence of a zone of rich cultural connections between the Moldava and Tisza regions instead of the previously assumed invasion of Pit—grave people which supposedly occurred in the earliest phases of our Bronze Age⁷.

The Makó group of the Zók culture may instead be considered the earliest Bronze Age material in the southern part of the Hungarian plain, Alföld⁸. Occasional occurrences of corded ware pots seem to have existed parallelly with the Makó group (Szerbkeresztúr, Pitvaros, grave 23).⁹ Under influences from the south, the Makó group seems to have given rise to the Nagyrév culture. The Óbéba—Pitvaros group on the other hand, appeared only at the very end of the Makó group¹⁰. The Ökörhalomand—Kőtörés groups of the Nagyrév culture are partly synchronous with the Óbéba — Pitvaros group in that the first somewhat preceded and the latter somewhat survived it¹¹. The history of our Early Bronze Age finishes with the occurrence of the local classical Middle Bronze Age cultures (Szőreg—Perjámos culture and Vatyá culture)¹².

In the mean time, not only have we come to a better understanding of the Ochre grave — Kurgan people¹³, but our historical and chronological picture of the Zók culture has been modified as well¹⁴. The development and the inner chronology of the artifacts from the Makó — Kosihy — Čaka period in the southern Alföld has not yet been entirely clarified. New archaeological material from the Óbéba—Pitvaros group and the Nagyrév culture has not yet come light in sufficient amount and thus the general opinion about this group and culture remains basically unchanged¹⁵.

Since the last publications on this topic however, use of comparative collections of artifacts, and Early Bronze Age research in the Transdanubian region of Hungary and in Yugoslavia has made it possible to distinguish a new group of artifacts. According to our present knowledge these finds cannot be confidently assigned to any group living at that time in the southern region of the Alföld.

⁷ See note 4; *Ecsedy* (1975) 277—284.

⁸ *Bóna* (1965a).

⁹ *Bóna* (1965a) 28.

¹⁰ *Ibid*; *Kürti* (1974) 50. István Bóna directed my attention to the fact that he has consistently taken exception to the earlier theories of the genesis of the early Nagyrév culture (*Bóna* 1975, 285; paper given on the Nagyrév culture in the Early Bronze Age Symposium, 1977.).

¹¹ *Bóna* (1965a) 28; *Bóna* (1963) 21.

¹² The beginnings of the Szőreg—early Perjámos culture in Bóna's chronology belongs to the third stage of the Early Bronze Age as well (*Bóna*, 1965b, 66). The appearance of these cultures marks the boundary between the Early and Middle Bronze Ages in the proposed chronology of the Archaeology handbook, currently in press.

¹³ *Ecsedy* (1979a).

¹⁴ *Bóna* (1975) 285—286; *Ecsedy* (1977) 186;

Ecsedy (1979b) 107; *Kovács* (1975) 265.

¹⁵ Since the publication of the grave goods from the cemetery at Mokrin, the artifacts from the Óbéba—Pitvaros group and Szőreg—Perjámos culture are often combined together as the Maros culture. Opinions are given in the following: *Girić* (1971); *Trogmayer* (1971) 36; *Trogmayer* (1975) 317—321; *Bóna* (1965b) 285.

1. ADA — The Gergely Komlósi brick factory, Yugoslavia (*Vojvodina*)

A one-handed jar, brownish grey with black spots. The rim is slightly flared. The neck is cylindrical and slightly arched while the line of the shoulder is strongly marked. The shoulder itself is slightly convex with a flat base. The body has double truncated cone shape. The wide strap handle starts at the rim and attaches at the shoulder. The handle has a middle strut placed perpendicular to the body of the vessel. The rim is restored.

Height: 13.9 cms. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Inventory number: 35/1906 d. It was the gift of the schoolmaster of Ada, Lajos Nagy, to the museum in 1906. The notes in Ferenc Móra's diary state that ever since 1889 about 200 graves with extended and contracted skeletons were destroyed in the brick-clay source of Gergely Komlósi's brick factory located on the site¹⁶ (T. I: 1.).

2. RADANOVAC — "Crnava Zastava" co-operative Yugoslavia (*Vojvodina*)

A one handled jar. Grey with a slightly flared rim. The neck is arched and more constricted toward the top. The shoulder has a canelure running around it. The body has the shape of a flattened truncated cone, while the base is flat. The narrow strap handle begins at the rim and attaches at the shoulder and also has a perpendicular strut in its arch.

Height: 18.9 cms. Subotica, Gradski Muzej.

It comes from an inhumation grave discovered in 1955. Inventory number: A — 1725.¹⁷ (T. I: 2.).

3. RADANOVAC, Yugoslavia (*Vojvodina*)

A one-handed mug. It is grey with black spots. The rim is slightly flared. Its short neck is cylindrical and the body has a double truncated cone shape. The handle begins at the rim, rises slightly above it and then attaches under the shoulder line. The rim is restored.

Height: 5.2 cms. Subotica, Gradski Muzej. Inventory number: A — 1728. Gift. (T. II: 1.).¹⁸

4. SÖVÉNYHÁZA — Kötörés, Hungary (*Csongrád county*)

Jar fragment of brown grey colour. It has a strongly flattened double truncated cone form belly. The upper part is convex while the lower is slightly concave and straight close to the base. The shoulder line is sharp and emphasized by a canelura running around it.

Height: 6.4 cms. Szeged, Móra Ferenc Muzeum. Inventory number: 10/1903/e. It was collected by János Reizner. The site may not be identified with the type site of Nagyrév culture. A three legged, incrustated Zók vessel (T. II: 3.) came from the same place.

5. ALGYÓ — Tiszapart, Hungary (*Csongrád county*)

A one-handed mug, dark brown with black spots. It has a straight rim, cylinder shaped body and slightly arched neck. The handle is broken but originally it probably was higher than the rim where it began and attached lower down at the shoulder. The surface is burnished and the shoulder juts strongly horizontally. A gently incised line runs around the vessel under the shoulder. The belly of this artifact is semi-spherical.

Height: 10.5 cms. The mug is owned by Mrs. József Kukk, Kigyó street 2, in Szeged-Algyó. It was found during the 1970 floods on the Algyó side of the Tisza bridge in a sand mine (T. II: 2.).¹⁹

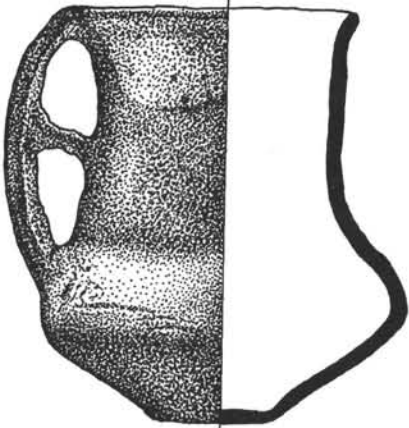
¹⁶ The Archaeological and Historical Monument Notes of the Szeged City Museum, I (1883—1906) 271. According to the records made by Ferenc Móra in 1908, about 200 extended and contracted skeletons in various burials had been plundered from 1889 to that time. The artifacts from these graves come from different periods, among which are Early Bronze Age pieces. See also: *Tömörkény* (1907) 370—371; *Móra* (1908) 363.

¹⁷ Grateful thanks are due to László Szekeres for access to material in the Subotica City Museum. The circumstances and place of discovery of mug number 3 are unknown. The provenience is probably identical to that of jar number 2.

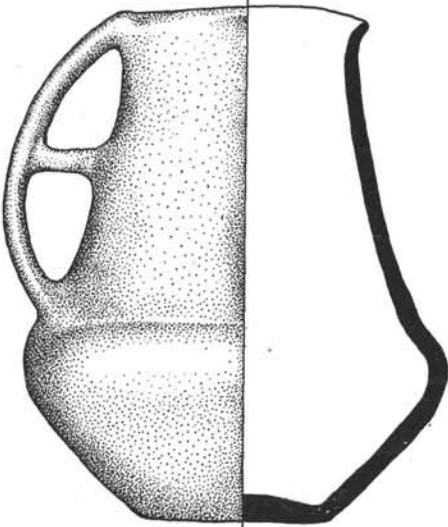
¹⁸ RN. 10 (1903) f. 164. AÉ. (1903) 384.

¹⁹ The site was identified by *Béla Kürti* (Algyó, 1972, number 74) and we thank him here for this information See note 32, and T. VIII. 1.

Table I.

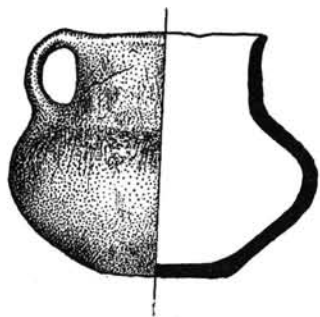

1

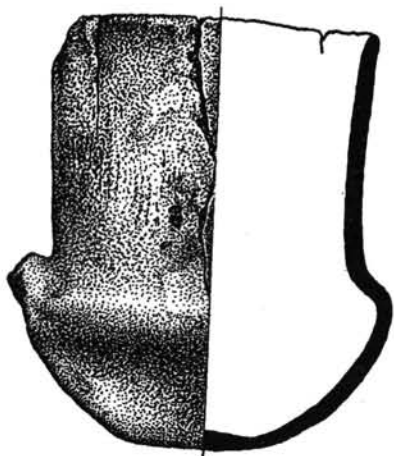

2

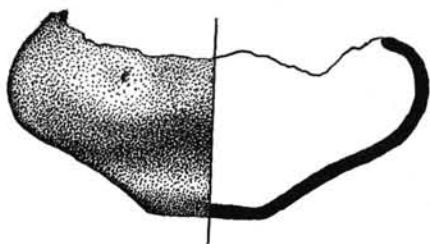
Table II.

1

2

3

6. HAJDÚKOVO — (HAJDÚJÁRÁS) Köröspart, Yugoslavia (*Vojvodina*)

A jug of grey brown colour with black spots. It has a slightly flared rim and a rough surface. The neck is short, arched, cylindric and attached to the shoulders at a gentle angle. The belly is spherical, narrowing toward the base. The strong strap handle starts at the rim and attaches on the shoulder. There is another little handle on the opposite shoulder. The vessel is restored.

Height: 28 cms. Subotica, Gradski Muzej. Inventory number: A — 3043. It was allegedly found during earth moving work in a cremation grave in 1959 (T. III: 1.; T. IV: 1.).

Table III.

1

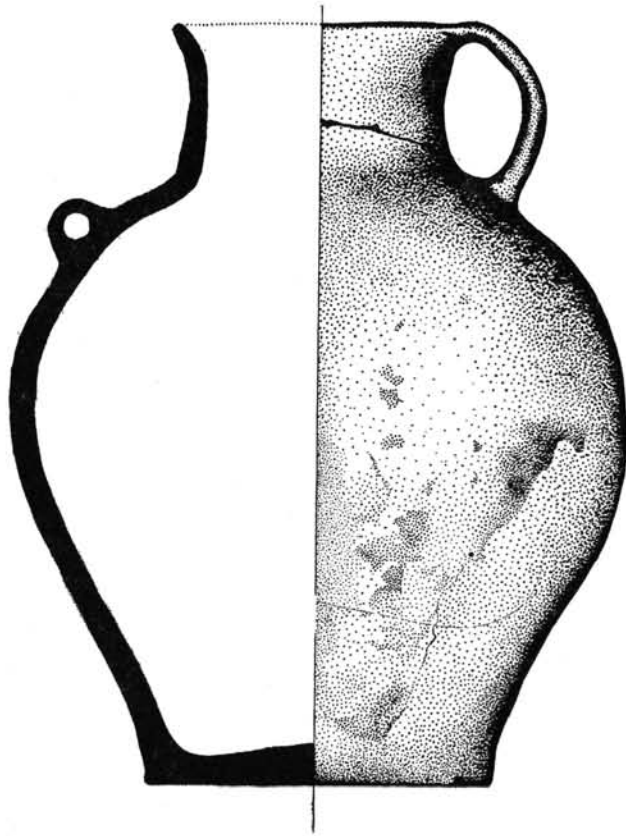

2

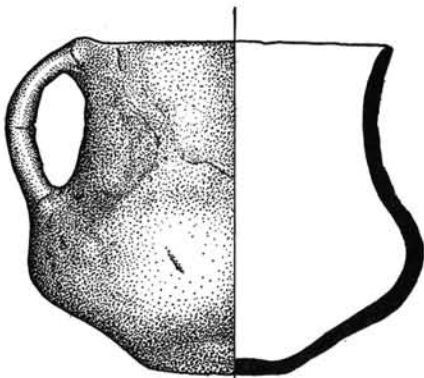

3

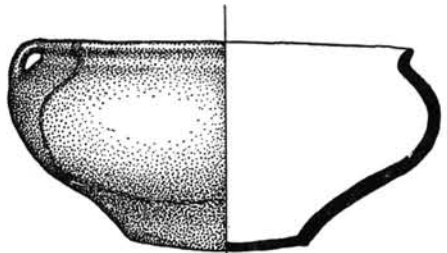
Table IV.

1

2

3

7. HAJDÚKOVO — (HAJDÚJÁRÁS) Székelyhalom, Yugoslavia (*Vojvodina*)

A one handled mug. Its colour is grey. The mug has a straightly cut rim, and a short, cylindrical, arched neck. The shoulder is emphasized, the belly has a double truncated cone form with the lower being greater than the upper one. The base is straight. The neck is restored. The strap handle attaches between the rim and the shoulder.

Height: 11.1 cms. Subotica, Gradski Muzej. Inventory number: A — 3059. Found during digging (T. III: 2.; T. IV: 2.):

8. HAJDÚKOVO (HAJDÚJÁRÁS) — Pörös, grave 7, Yugoslavia, (*Vojvodina*)

One handled burnished dish. Its short rim is slightly flared and its body has a double truncated cone form. The strap handle starts at the rim, rises above it and attaches at the shoulder. There are little sharp knobs on the opposing wall of the dish.

Height: 11.7 cms.; Rim circumference: 21 cms. Szabadka — Subotica, Gradski Muzej. Inventory number: A — 1487. It was found in an inhumation grave (T. III: 3.; T. IV: 3.)²⁰

9. ÁSOTTHALOM — Borgazdaság, Hungary (*Csongrád county*)

a) One handled jar of grey colour with grit temper. The rim is slightly flared, the neck cylindrical, constricting upwards and arched. The shoulder is sharp, the body strongly flattened with a double truncated cone form. The base is flat and the narrow strap handle starts from the rim and attaches to the shoulder.

Height: 9.6 cms. (T. V: 1.).

b) A one handled mug grey brown in color with an upwardly narrowing neck and slightly flaring rim. The narrow strap handle starts at the rim and attaches to the shoulder. The body has a double truncated cone form. The line between the belly and shoulder is abrupt. The shoulder itself is rounded.

Height: 9.8 cms. (T. V: 2.).

c) One handled mug. Grey brown in colour with a short, cylindrical, upward arching neck and slightly flaring rim. The shoulder line is sharp, and the body has a double truncated cone form. The upper part is rounded and the lower part is concave. The sharp line of the belly is emphasized by a ridge which is sectioned by vertical cuts. The narrow strap handle stars at the rim and attaches at the shoulder.

Height: 7.1 cms. (T. V: 3.).

All the three come from an inhumation grave which turned up during a construction work. We know nothing of the nature of the burial rite.²¹

10. SENTA, (ZENTA) Pobeda Brick factory, Yugoslavia (*Vojvodina*)

a) A mug of yellow brown colour with gray spots. It has rough surface, the cylindrical neck is slightly arched. The line of the shoulder is strongly marked, its body has a double truncated cone shape. There are three symmetrical little knobs on the sharp belly-line. According to the inventory-book it had a red colour before cleaning.

Height: 9.2 cm. Senta Museum. 1957. A — 686 (T. VI: 1.)²²

b) A red-coloured bowl standing on a fourangled pedestal. Its inner surface is decorated with the so called „zók-type” incised ornament filled with white incrustation.

Height: 5.6 cms. Senta Museum. Inventory number: A — 685. (T. VI: 3—4).

11. SOMBOR, (ZOMBOR) Yugoslavia (*Vojvodina*)

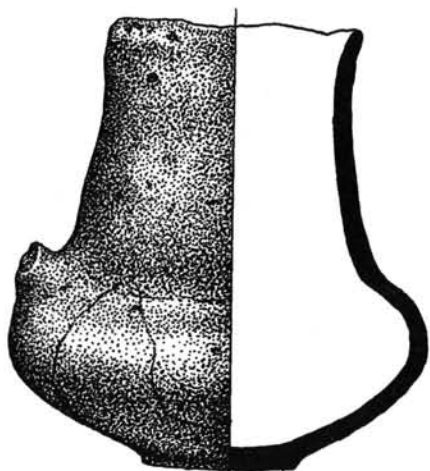
A one-handed mug, with a straight rim. Its neck is cylindrical and strongly arched. The line of shoulder is strongly marked, the bottom is flat. Its narrow handle begins at the rim and attaches at the shoulder. Sombor Museum. In: István Foltiny's *Bácska*-monograph (manuscript). (T. VI: 2.).

²⁰ *Šulman* (1952) 126.

²¹ MFMRA. 59—75. This was a local survey carried out by *Ottó Trogmayer*. *Kürti* (1974) 46; Fig. 32.

²² Grateful thanks are due to Géza Tripolszky, head curator of Senta City Museum for access to material in Senta Museum.

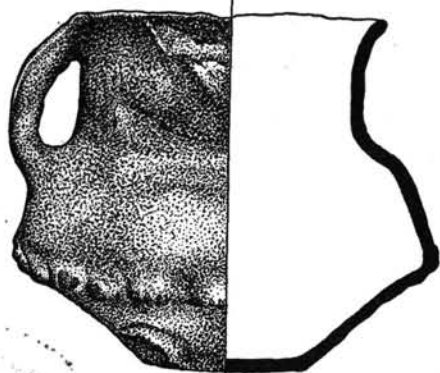
Table V.

1

2

3

Table VI.

1

2

3

4

12. ADA — MOHOL — Pionir brick factory, Yugoslavia (*Vojvodina*)

a) A one-handed mug. It has grey colour with brown spots. The rim is damaged, its narrow strap handle starts from the rim and attaches to the body above the line of shoulder. Its neck has a truncated cone shape form narrowing toward the rim. The shoulder is emphasized, the belly is wide and is narrowing toward the bottom.

Height: 8.3 cms. Senta Museum. Inventory number: A — 354. A present from István Tóbiás, the leader of the brick factory in 1955 (T. VII: 1.).

b) A mug with a double truncated form of shape. Its rim and handle is broken. The shoulder-line is emphasized, the lower part is bulging. The mug has an egglike form on the whole. The trace of the lacking handle is immediately above the shoulder. Its base is flat.

Height: 8.3 cms. Senta Museum. Inventory number: A — 355. The circumstance of discovery is the same as 12/a (T. VII: 2.).

13. ADA, Yugoslavia (*Vojvodina*)

A pot of gray colour with black spots. It has a flowerpot-like form with slightly arching wall. Its rim is suddenly gathered. Its base is flat.

Height: 16.2 cms. Senta Museum. 1955. Inventory number: A — 586. It is probably belonging to the pots number 12 (T. VII: 3.).

14. NOSA, (NOSZA) Yugoslavia (*Vojvodina*)

A one-handed mug with slightly flared rim. It has grey brown colour and peary form shape. Its narrow strap handle starts from the rim and attaches to the belly.

Height: 9.4 cms. Subotica, Gradski Muzej. Inventory number: A — 1698. (T. VII: 4.).

15. HAJDUKOVO, (HAJDÚJÁRÁS) Yugoslavia (*Vojvodina*)

A one-handed gray coloured mug with double truncated form. The rim is slightly marked from where the handle begins and arises above the rim. The handle attaches above the shoulder. The line of shoulder is emphasized by branches of incised lines running around. From this three vertical branches hang down.

Height: 7.8 cms. Subotica Gradski Muzej. Inventory number: A — 32 (T. VII: 5.).

HAJDÚKOVO, (HAJDÚJÁRÁS) Yugoslavia (*Vojvodina*)

A one-handed mug of gray colour with slightly flared rim. The neck has a truncated cone form, the shoulder is marked with an incised line running around. Its narrow handle binds the line of shoulder and the rim together.

Height: 7.3 cms. Subotica Gradski Muzej. Inventory number: A — 3169 (T. VII: 6.).

The characteristic common to the vessels introduced here, is that none of them can be said to have exact analogies elsewhere. In the case of mugs from Hajdukovo and Radanovac however, we do know of parallels. They were actually included here because the other artifacts were probably found in association with them during the course of excavations.²³

Forms related to jar number 1 can be found in the Belotic—Bela Crkva group²⁴ and to some extent in the material of Schneckenberg B phase.²⁵ Correspondence is not exact, but on the other hand there is not any doubt about the relationship either.

²³ See also note 17.

²⁴ Garašanin (1958) Table 20. 2.

²⁵ Székely (1973) X. t. 3. The handle is not identical; Prox (1941) Table XXII. 6. with a funnel neck.

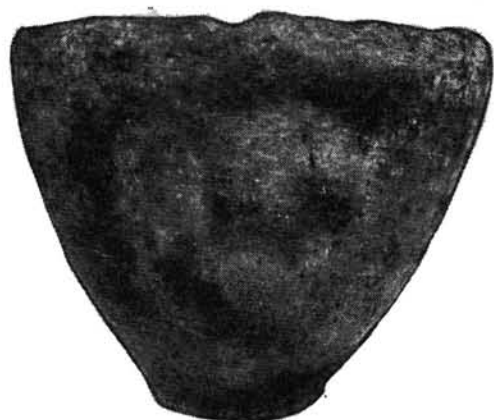
Table VII.

1

2

3

4

5

6

Jar number 2 has a form which is similar to that of some Nagyrév culture vessels²⁶ but in this case as well correspondence is not one to one. The characteristic common to the two vessels is the special form of the handle. The strap handle with the perpendicular strut placed in the middle of the arch is very uncommon before the late Bronze and Early Iron Age. As far as we know, aside from the examples from Ada and Radanovac, this handle can be found only in the Transdanubian Somogyvár group on the sites of Szava, Zók, and Nagyrápad in the southeast European Bronze Age material.²⁷ The unusual handle form is undoubtedly of southern, Aegean-Mediterranean origin. It occurs first in the late Neolithic material of Lerna II,²⁸ later in the Minoan and Mycenaean cultures,²⁹ and in the Bronze Age material of the east Thracian cave of Maroneia.³⁰ It is therefore certain that the divided handle found in Vajdaság-Vojvodina can only be related to the similar artifacts found in the Somogyvár—Vinkovci culture.

The number 4 jar fragment suggests a form similar to that of the jar from Ada. The shape and the kanelura running around the vessel emphasize the line of the shoulder.³¹ This vessel design may be thus associated with the separate group of artifacts introduced here.

The number 5 mug from Algyó with its unusual form, jutting shoulder and a strap handle rising above the rim, is similar to a type vessel from the Pécel culture. However the circumstances of discovery and the raw material do not unambiguously support this relationship.³² Dishes with cylindrical vertical necks, abruptly jutting shoulders, and short flattened bodies are not however, uncommon in the Early Bronze Age.³³ They occur in the Somogyvár—Vinkovci culture as well.³⁴ The best analogues with this mug from Algyó can be found in the material of Glina III — Schneckenberg B.³⁵ To date no dish of this type is known from the settlement or cemetery material of the Nagyrév culture. Arguments that the Algyó piece belongs to the Nagyrév culture are therefore not convincing.³⁶

The number 6 jar, with its asymmetric handles has no known equivalent elsewhere. A more slender variant of the shape itself may be found at Vinkovci.³⁷ The special form of the handle (a small handle is on the shoulder opposite to the strap handle) is more widely known. It first occurs in the Vučedol C period.³⁸ This type was found on the site of Priboj³⁹ in the Belotic—Bela Crkva group and the site of

²⁶ *Bóna* (1963) Pl. II. 10; Pl. X. 2; the form itself may be found in the Somogyvár material as well: *Ecsedy* (1979a) Table I. 1; Table IX. 3.

²⁷ *Ecsedy* (1979a) Table VII. 3; Table IX. 3; 103. Fig. 5. *Bándy* (1977), T. 10: 5.

²⁸ *Caskey* (1959) Pl. 41/b.

²⁹ *Frost* (1963) 155. Fig. 28; Tiryns LXII. 41/30; a V., 1608. Nauphion Museum, unpublished; *Banti* (1941—1943) 1948.68 Fig. 68;

Schachermeyr (1976) Table 29/c. (Dyme. EH).

³⁰ The excavation of E. Pentazos in the Maroneia cave (eastern Thracia, Komotini). Xanti Museum, unpublished.

³¹ Canelure running around the neck of the jars is typical for Somogyvár material as well.

³² Algyó, 1972/74 site; it contains only Bronze Age ceramics characterized by sherds with sectioned rib decoration under the rim of the vessels (VIII. t. 1.: pit H). Result of the survey made by *Béla Kürti*.

³³ *Kalicz* (1968) LXIX. t. 7; XCV. t. 2—4; C. t. 10; *Buchwaldek* (1957) Fig. 178; *Buchwaldek* (1967) Table XI. 2.

³⁴ *Bóna* (1965a) XIII. t. 3—6; XII. t. 4; XVII. t. 11.

³⁵ *Schroller* (1933) Table 50, 3; *Prox* (1941) XXI. t. 4, XXIV. t. 7, XXVI. t. 5, XXVII. t. 1—2.

³⁶ *Ecsedy* (1979a) 110; *Kürti* (1974) 46.

³⁷ *Dimitrijević* (1966) 9. t. 1; *Tasić* (1968) Fig. 14; PV. XX. t. 5.

³⁸ *Dimitrijević* (1977—1978) Table 18: 7, 10.

³⁹ *Garašanin* (1958) 20. t. 5.

Szava,⁴⁰ in the Somogyvár—Vinkovci culture as well. Nándor Kalicz was the first researcher to deal with this problem in detail. He was familiar with a total of examples which he could associate with the Zók culture and successfully demonstrated their origin in the west Serbian, Macedonian, and Bulgarian Early Bronze Age. Alternatively he suggested that their roots lay in either of the two possibilities, from Anatolia through Bulgaria by way of the Jevisovce culture (C) or from Cyprus up to the West Balkan coast and into the Zók culture area and west Serbian Early Bronze Age culture.⁴¹ Bóna defined the chronology of the west Serbian Early Bronze Age tumuli and he placed them within the Somogyvár B group⁴². The question of asymmetrical handles was raised again by Rózsa Schreiber. She questions their position in the Makó group as did Nándor Kalicz. Three of these vessels were found in inhumation graves. She therefore suggests that they represent a southern type ware. Their occurrence may therefore coincide with the beginnings of Somogyvár group and the end of the Makó group and thus it is a part of the northern movement of southern groups mentioned by István Bóna.⁴³ On the basis of analogy with examples from Vinkovci and Priboj, considering the relatively frequent occurrence of this rare type of vessel in inhumation graves and considering the supposed Balkan origin of this form, we may associate the appearance of this vessel type with the southern influence which formed the early Nagyrév culture and the Somogyvár—Vinkovci cultures.

Parallels with the number 7 mug can be found in the materials of Nagyrév⁴⁴ and Somogyvár—Vinkovci cultures.⁴⁵

Plate number 8 shows a vessel of a rather rare form. An exact analogue is known only from Röske.⁴⁶ Another related piece (with sharper belly line and higher body) was found at the Lengyel site of the Somogyvár—Vinkovci culture.⁴⁷ No precise equivalent to this bowl has been found in other find complexes of the Óbéba—Pitvaros group or in the material of the Mokrin cemetery with its wide variety of forms. The inhumation grave also contained two mugs in addition to the bowl. (T. VII: 5—6). The shape of the mugs was unusual and has not yet been connected to vessels made by other Early Bronze Age populations.⁴⁸ Both types are characterized by arched necks, in addition to the biconical body and the shoulder line emphasized by a jutting rim. Their handles generally begin at the rim and attach at the shoulder. Similar finds are known from the material of the Early Bronze Age sites of Ada-Mohol (T. VII: 1—2), Hajdukovo⁴⁹ (Hajdújárás), Röske,⁵⁰ and Jánosszállás

⁴⁰ *Ecsedy* (1979a) III. t. 1.

⁴¹ *Kalicz* (1968) 471—474.

⁴² *Bóna* (1965a) 44.

⁴³ *Kalicz—Schreiber* (1975) 164—168.

⁴⁴ *Bóna* (1963) XII. t. 7; *Ecsedy* (1979a) Table 1.4

⁴⁵ *Tasič* (1968) Fig. 4; 11.

⁴⁶ *Bóna* (1965a) V. t. 15.

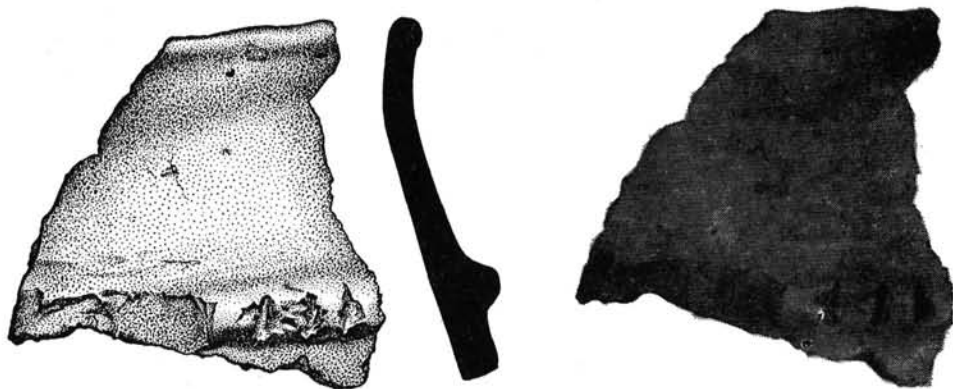
⁴⁷ *Bóna* (1963) XV. t. 15.

⁴⁸ See note 20. There was no opportunity to photograph the two mugs in association with the dish, that is why the mugs were placed later on table VII, 5—6., although they belong closely together.

⁴⁹ Aside from the material of the above-mentioned grave, there are other identical (Hajdújárás) Hajdukovo artifacts to be found in the Subotica city museum.

⁵⁰ Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 53. 18. 5; 53. 18. 7. At the time of publication of the Röske graves, István Bóna did not know of the existence of drawings of the graves, which have become available since that time. These show beyond any doubt that the Röske vessels inventorized together belong to the same assemblage of artifacts. However, on the basis of the seven vessels still available for study it becomes clear that the material of the Röske cemetery is not identical with the finds of the Óbéba—Pitvaros, Törökkanizsa type ceramics. This is further confirmed by the fact that Röske

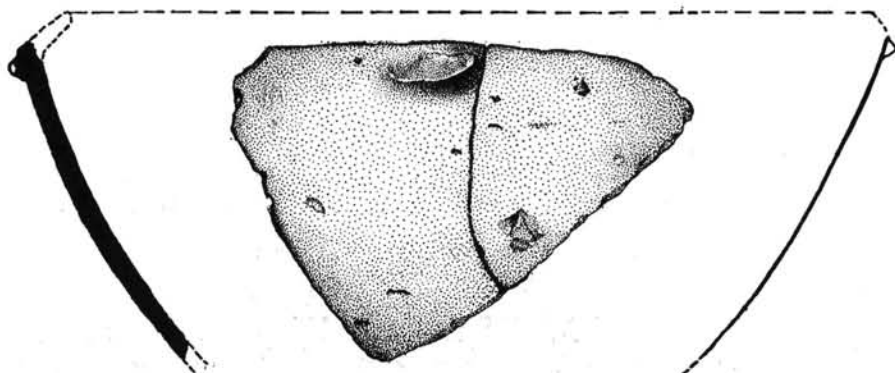
Table VIII.

1

2

3

(the property of Á. Gróf, T. VIII: 2.)⁵¹ and Baks.⁵² It is especially significant, that in the case of Röske and Hajdujárás—Hajdukovo, such vessels were found in contracted burials. The Jánosszállás mugs are grave goods as well. Unfortunately however, we have no more data concerning these graves. Comparison of artifacts from Hajdujárás (Hajdukovo) and Röske, place these types unambiguously in the Óbéba—Pitvaros—Early Nagyrév periods. Such vessels have not been found in Nagyrév culture graves as yet. In two cases they occurred as the grave goods of inhumation burials but it is never-the-less extremely unlikely that they belong to the Nagyrév culture. An undoubtedly related form was found at the site of Gradac next to Belegis. It deviated from this type only in that it had a sharper belly line and more flattened body.⁵³ The exact culture classification of this type is further complicated by the fact that Yugoslavian research repeatedly places the often published Belegis grave goods in another archaeological unit. The uncertainty surrounding the cultural classification of this material is shown by the fact that in 1968 and 1974 Tasić called the grave proof of Vinkovci culture presence in the territory while in 1976 he re-classified it with the Szerémség artifacts from the Nagyrév culture.⁵⁴ There has been no opportunity to properly analyze the material from sites where this mug type has occurred. Solving this problem however, will certainly require the documentation and analysis of further data.⁵⁵

Particularly important, among the artifacts presented here are the ceramics reported from the site of Ásotthalom — Borgazdaság (number 9). Béla Kürti, who first published the material of the grave, stated correctly that the three mugs have no exact analogues elsewhere, but that similar vessels are known from the Nagyrév culture, the Óbéba—Pitvaros group, and Somogyvár—Gönyü group as well.⁵⁶ István Ecsedy has recently referred to the material from the Ásotthalom grave as belonging to an early Nagyrév complex,⁵⁷ and this is synchronous with the atypically formed pottery from the cremation grave at Vajta—Kisvajta puszta.⁵⁸

---

is on the right side of the Tisza river. However the relationship between the Röske material, Ada type artifacts and the grave goods the developed phase of the Mokrin cemetery can only be demonstrated by further verification excavations planned in this area.

⁵¹ Jánosszállás — the property of Árpád Gróf, Szeged, Móra Ferenc Muzeum, 53—11. 1—46.

⁵² Ottó Trogmayer's excavation, Szeged Móra Ferenc Muzeum. Of the settlement material from the Early Bronze Age and Vátya culture only pit number 51 is published (*Goldmann — Szénászkzy*, 1971). The pit contains artifacts from two mixed periods of which the early Bronze Age component is considered part of the Nagyrév culture. Two of these Nagyrév pieces are related to the mug in question rather, than as the authors believed, to Vátya type ware. That conclusion was based on the existence of a strongly analogous mug from the Cegléd-Óreghegy material. (*Párducz*, 1967, 111. Fig. 7.). This mug however, undoubtedly belongs to an assemblage of artifacts from an early Bronze Age settlement, which was identified as a Nagyrév site by Párducz (*Párducz*, 1967, 104). Reference to Banner's number 13/a type mug (*Banner*, 1931, Table III.) and other parallels in the Kulcs material (*Bóna*, 1960, III. t. 8.) would also have aided in the identification to these vessels as Early Bronze Age ones.

⁵³ Earlier Garašanin considered that it belonged to the Perjámos culture (*Garašanin*, 1954, 73 and Fig. 7), and later they tried to demonstrate the influence of the Kisapostag culture with this find (Truhović, 1956, 149. and Fig. 6. a — e.).

⁵⁴ *Tasić* (1968) 10—11, Fig. 13; *Tasić* (1976) 152—153.

⁵⁵ At the moment, there exists only an alternative qualification: this type belongs either to the fine ware of the settlements in the southern range of the Nagyrév territory or else belongs to the here introduced Ada type.

⁵⁶ Kürti (1974) 46.

⁵⁷ *Ecsedy* (1979a) 108. The mug number 9/b; *Ecsedy* (1979a) Table 1, Fig. 2; *Bóna* (1965a) XVII. t. 12.

⁵⁸ *Makkay* (1970) Fig. 30.

However, while the chronologies are parallel there is still no relationship between the vessel forms. Mugs of a form almost identical to mug number 9/b can be found however, in the Somogyvár—Vinkovci material of Ljubjana and Szava. At first glance the 9/a mug would suggest Pécel analogies but it was found in a closed grave context and certain other related Nagyrév forms contradict the possibility as well.⁵⁹ Although the exact equivalent of the 9/c mug is not known, such elements can also be found in the early Nagyrév—Schneckenberg B pottery material.⁶⁰ The same form as the mug from Zombor has can be found in the Somogyvár—Vinkovci material from Szava, too.⁶¹ A pot from Zenta has its own form which is to be considered different from any other types and is without analoge. (T. VI: 1). We do not know of any exact analoge for the mug of Nosza (Nr. 14.,—T. VII: 4.) too.

TERRITORIES, CONNECTIONS AND CHRONOLOGIES

During the course of our research, the first conclusions were drawn from site distributions. The sites listed here, are without exception located on the right bank of the Tisza river. The Makó group lived in the Tisza—Százazér—Aranka triangle.⁶² The people of the early Nagyrév culture lived to the north of this territory.⁶³ In other places between the Danube and the Tisza, in the neighborhood of Ada type, the Makó group, and early Nagyrév artifacts can also be found.⁶⁴ The southern boundary of this group of artifacts distribution is not exactly known. Aside from the strip on the right bank of the Tisza, Yugoslavian archaeologists also note an area of early Nagyrév settlements in Báčka. However the artifacts placed in this latter group are not always convincing. On the site map of Praistorija Vojvodine there are wide areas empty of sites between the clusters of Early Bronze Age settlements.⁶⁵ From the point of view of this study, the territories west of the Tisza are important. Considering that Ada is the most southernly located of the sites dealt with (100 kms from Vinkovci as well as Belegis!) it is an open question whether the southern border of this type of artifact is the Csik creek or the lower Danube. The latter is at the same time one of the borders of the Vinkovci group. In his most recent study, István Ecsedy has convincingly demonstrated the post-Vučedol I position of the Makó—Kosihy—Čaka — Nyírség type of artifacts.⁶⁶ As can be seen by the site distribution map of the post-Vučedol I period, no artifacts are known from the area of the middle and south of the territory between the Danube and Tisza rivers. This is the same area which is bordered by the Somogyvár—Vinkovci culture and the distribution of Makó—Kosi-

⁵⁹ Form: *Ondraček* (1965) Fig. 206/6; Illustration for the belly line circumscribed by a rib composed of a row of incised knobs: *Bóna* (1963) Pl. IV. 6, 9; Pl. VII. 1. (Nagyrév); *Prox* (1941) Table XIV. 9. (the same rib on the neck of the vessel); Illustration for point of gravity at the handle's lower part: *Bóna* (1972) Fig. 1,4; *Bóna* (1965a) XV. t. 17, XVII. t. 6; *Bóna* (1963) XI. t. 2/a; *Ecsedy* (1979a) Table 1.4, Table IX. 4; *Roman* (1976) Fig. 4/1; *Schreiber* (1972) Fig. 5/7, Figs. 2/1, 2/7, 2/10, 2/13, 2/16, Fig. 3/1; *Tasić* (1968) Fig. 13.

⁶⁰ *Bóna* (1965a) 25.

⁶¹ *Ecsedy* (1979a) Taf. I.2.

⁶² *Bóna* (1963) 14—19.

⁶³ The Early Bronze Age settlement strata and cemetery of the Gorzsa tell provides us with an excellent opportunity to shed light on these connections. Excavation on the site is already under way.

⁶⁴ *Tasić* (1976) see also notes 52 and 53 with the comments belonging to them.

⁶⁵ P. V. The distribution map of the Bronze Age cultures (between pages 184 and 185).

⁶⁶ *Ecsedy* (1979a) 107—111. The same fact was pointed out by István Bóna already in 1972 (*Bóna*, 1972, 13, paragraph 8.).

hy—Čaka—Nyírség type of artifacts.⁶⁷ It can hardly be accidental that the Ada-type artifacts dealt with here come from the eastern part of the territory.⁶⁸ This chronological situation is proved on the base of the zók finds Nr. 12 from Ada (T. VI: 1, 3—4) within an Ada-type unit.

The analogues with the above-mentioned artifacts show their respective connections very well. The closest of these relationships are the Vinkovci, Belotic—Bela Crkva and Schneckenberg B groups. They are not directly related to the Transdanubian Somogyvár culture but the unusual handle divided by the perpendicular central strut shows that some connections do exist. The small sample does not allow us to determine from which of the three Early Bronze Age cultural units the group developed originally. In any case, the typological and locational data strongly suggest that the Ada-type artifacts belong to the Belotic—Bela Crkva (Somogyvár B) and Vinkovci groups. The Glina III and Schneckenberg B traits may be the result of the connection with the Belotic — Bela Crkva group. Thus Garašanin found relationships between the grave goods from Tumulus graves and the south Transsylvanian Barcaság and Olténia material.⁶⁹ The material presented here also has traits characteristic of Makó, early Nagyrév, and Óbéba—Pitvaros ceramics. When analyzing these artifacts however, one must consider the differences between Ada and these other groups, the differences which usually serve as a basis for the definition of archaeological groups.

There are several chronologically fixed points. The synchronisation of the Belotic Tumulus graves and the Óbéba—Pitvaros group is demonstrated by the occurrence of identical dagger types in grave 7 from Pitvaros and from Belotic.⁷⁰ Detailed support for the partial synchronisation of the Óbéba—Pitvaros—Ökörhalom—Kötörés groups has been offered by István Bóna.⁷¹ The temporal coincidence of these and the Somogyvár—Vinkovci group has been shown by numerous researchers.⁷²

There are several reliable time points which may be used in determining the chronological position of the southern Alföld material. During the analysis of the Hódmezővásárhely—Barci-rét finds Ágnes Somogyvári discovered two pottery fragments among the Makó — early Nagyrév artifacts, which are of particular importance to this study (T. VIII: 3. and T. IX: 1.)⁷³ One of these is a fragment from a large storage jar whose form has analogues in the Nagyrév culture and Somogyvár group.⁷⁴ The other is an unusually shaped bowl fragment almost identical to a bowl coming from the Glina III. site of Branet.⁷⁵ Their occurrence points to a possible influence of the Ada type in the southern Alföld where here-to-fore no pottery of

⁶⁷ *Ecsedy* (1979a) 109, Fig. 8.

⁶⁸ No such artifacts were to be found in the museum of Kiskunfélegyháza, while the material from Kunpszér awaits publication by Attila Horváth, therefore has not yet been available for direct analysis.

⁶⁹ *Garašanin* (1958) 93—94.

⁷⁰ *Bóna* (1965a) 52.

⁷¹ *Bóna* (1963) 20—22; *Bóna* (1965a) 28—29, 50—52.

⁷² *Bóna* (1963) 50, *Bóna* (1972) 13, paragraph 8; *Ecsedy* (1979a) 106—114, *Kalicz—Schreiber* (1976) 74—75.

⁷³ *Somogyvári* (1979).

⁷⁴ This is a fragment of a large, light brown storage vessel with a short flared neck which was slightly smoothed around. Directly under the neck there are four incisions placed across from one another. The vessel is roomy at the shoulders and narrows toward the bottom. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum, 66. 2. 739. Diameter: 30.5 cms at the rim. See: *Schreiber* (1972) 3/5; 5/4; *Bóna* (1972) 2/1.

⁷⁵ This is a rim fragment from a light brown burnished bowl. The walls are slightly arched, the rim is sharply inverted. There is a horizontally located lug directly under the rim. See: *Roman* (1976) Fig. 3/6.

this type have been found coming from early Bronze Age material. A vessel with the same formation of rim can be found in the Ada — material too (T. VII: 3.).

The 9/b mug from Ásotthalom — Borgazdaság and jars numbers 1 and 2 with the centrally perpendicular strut in the handle are concurrent with material from the Somogyvár—Vinkovci settlements of Zók and Nagyárpád.⁷⁶ During their analysis of the cemetery of Mokrin, M. Girc and N. Tasić found three graves containing Vinkovci type grave goods.⁷⁷ All of these double handled jars came from contracted inhumation burials. The vessels from grave 76 and 92 show the effect of late Vinkovci influence in their sharp belly line angular body and low center of gravity (IX. t. 2—3.). The mug from grave 75, with its typical Szőreg—Perjámos form, is difficult to assign unambiguously. Tasić classifies an ax-form jar from grave 235 as Somogyvár — Vinkovci artifact as well.⁷⁸ On the basis of the material at our disposal one can not say with certainty whether the grave-goods from Mokrin are related to the Vinkovci or the above outlined Ada-type group of artifacts.

Burial customs

The burial rites connected to the material under study here are difficult to pinpoint because the majority of the graves were stray finds with poor documentation. In the case of Ada, Radanovac, Ásotthalom, and Hajdukovo (Hajdújárás) — Pörös grave number 7, the grave goods come from inhumation type burials. According to the inventory book, the number 6 jar from Hajdukovo (Hajdújárás) comes from a cremation grave which turned up during the course of earth moving. The Mokrin artifacts displaying Vinkovci influence were grave goods from inhumated burials.

On the basis of graves found at Nezsider (Neusiedel am See), Gönyü, and Erzsébet, István Bóna identified inhumation in Tumuli as the typical burial custom of the Somogyvár group.⁷⁹ The same is true of the Belotic—Bela Crkva group although the contracted and cremated burials are also found in this group.⁸⁰ Contracted burials are dominant in the Glina III culture but cremation graves are quite common as well.⁸¹ Such a mixture of the two burial types can also be found at the site of Gradac near Belegis.⁸² In light of these facts, there is little reason to doubt the evidence of records which may no longer be controlled for accuracy: The ceramics described in them are of types associated with both the cremation and inhumation burial rites of the time in question.

Summary

This assemblage of artifacts gets the name Ada from the name of the first place of discovery. The reasons for making a new distinction were as follows:

1. The above mentioned artifacts cannot be considered part of the Óbéba—Pitvaros group. Although Ada-type artifacts have typological connections with the ceramics of the Makó group and the early Nagyrév culture neither this nor any aspects of the burial rite can serve as adequate reasons to place it within that groups.

⁷⁶ See notes 26 and 58.

⁷⁷ *Girić* (1971) t. XXIII, XXVIII.

⁷⁸ *Girić* (1971) I. 205, 76, 85; *Tasić* (1972) 19, 20, and Fig. 15.

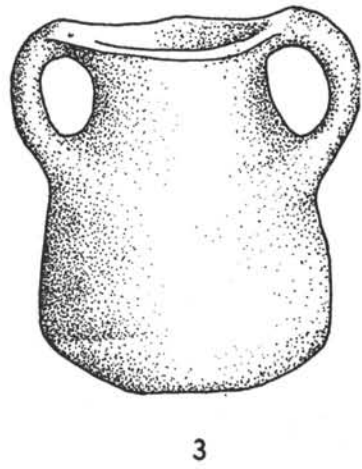
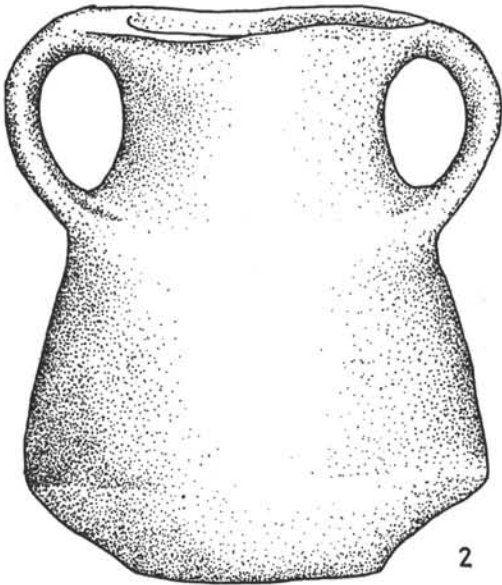
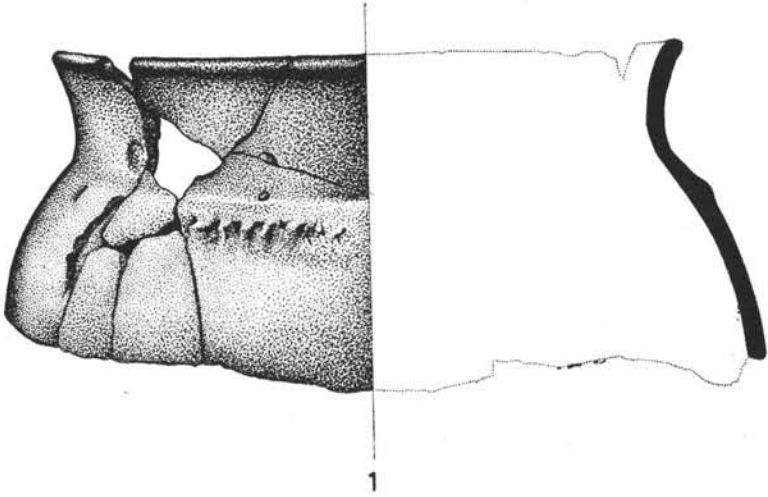
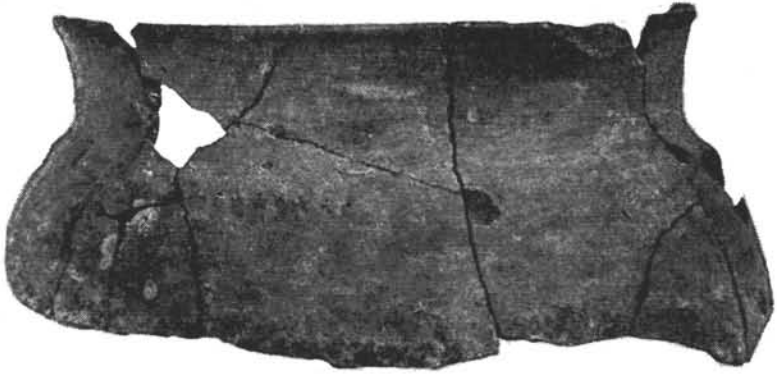
⁷⁹ *Bóna* (1965a) 47.

⁸⁰ *Garašanin* (1958) 90—94.

⁸¹ *Schroller* (1933) 31—35; *Prox* (1941) 76—77; *Roska* (1942) 306; *Popescu* (1944) 48—49; *Roman* (1976) 33—36.

⁸² *Tasić* (1968) 23.

Table IX.

2. The distribution of these artifacts seems to be independent and discrete (the area bordered by the Tisza, Dongér, and Csik creek), and complements with the Makó — early Nagyrév, Óbéba—Pitvaros and Vinkovci settlement area. Spatial overlap is apparent only with the Makó and Kötörös groups (Sövényháza, János-szállás) and this reflects the chronological overlap as well. The Ada -type arose during the period of the Makó group and later in the time of the early Nagyrév —Bell Beaker—Óbéba—Pitvaros—Somogyvár—Vinkovci II groups fused with the Kötörös group which was forming at that time.

3. On the basis of these data one cannot determine with certainty whether the Ada type artifacts are variants of the Vinkovci group type ceramics wedged into the Makó—early Nagyrév area, or whether the Ada -type is the result of a specific local mixture of the Vinkovci group and the earliest Nagyrév culture. The third possibility is that the Ada group was an independent unit with close links to the Vinkovci group.⁸³

The artifacts chosen for study in this paper are far from including the whole of the material. Total understanding of the Ada-type ceramics which were produced during the period of the Makó group can only be based on the revision of the total early Bronze Age material and the systematic verification and authentication of the sites known from the periods considered here.

ABBREVIATIONS

Acta Ant. et Arch.	= Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
Acta Arch.	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
AAC	= Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
AÉ	= Archeológia Értesítő, Budapest.
AR	= Archeologické rozhledy, Praha.
Arch. Hung.	= Archaeologia Hungarica. Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici, Budapest.
Arch. Jug.	= Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Köln.
Dolg.	= Dolgozatok, Szeged.
Fontes Arch. Hung.	= Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest.
Istraživanja	= Istraživanja. Filozofski Fakultet u Novom Sadu Institut za Istoriju, Novi Sad.
JPMÉ	= Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Annales Musei de Iano Pannonio Nominati), Pécs.
MFME	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Annales du Musée Ferenc Móra) Szeged
MFMRA	= A Móra Ferenc Múzeum Régészeti Adattára (Documentation Department of the Móra Ferenc Museum), Szeged.
PV	= Preistorija Vojvodine, Novi Sad, 1974, Brukner—Jovanović—Tasić:
PZ	= Prachistorische Zeitschrift, Berlin.
RADVM	= Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad.
RN	= A Szeged városi Múzeum régiség- és történelmi emléktárának Naplója I. 1883—1906 (The Archaeological and Historical Monument Notes of the Szeged City Museum). MFMRA.
SMK	= Somogyi Múzeumok Közleményei (Mitteilungen der Museen des Komitates Somogy), Kaposvár.
SzekMÉ	= A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve (Annales Musei Szekszárdiensis de Béri Balogh Ádám Nominati), Szekszárd.
UISPP	= Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.

⁸³ One of the keys which proves most useful in separating out the type is the fact that the Belegis material contains both Somogyvár—Vinkovci and Nagyrév culture elements. The Belegis assemblage of finds being transitional, has at times been included in the Vinkovci culture and at other times is the Nagyrév type ware. Publishing of the Velebit grave (which although cited several times, has remained unpublished so far) would also help to solve this question. Lastly we consider it important to mention *Tasić's* (1972,11) opinion in the context of the Ada type: „... it possible to infer that Bačka saw the development of a local phase of the Nagyrév or Somogyvár group at the time of the Moriš and Vinkovci groups.”

REFERENCES

- Banner J.* (1931) A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sirmellékletei (Gravegoods from the Bronze Age contracted inhumation burials of the Maros-Region). *Dolg.* 7 (1931) 1—53.
- Bándi G.* (1977) Über die Entstehung der Frühbronzezeitlichen Zivilization von Transdanubien. Symposium Budapest — Velem, 27. April 1977.
- Banti, L.* (1948) I culti minoici e greci di Haghia Triada (Creta). *Annuario d. scuola arch. di Atene e d. missioni Italiene in Oriente.* 3—4 (1941—43), Róma, 9—74.
- Bóna I.* (1960) The Early Bronze Age Urn Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture. *Alba Regia* 1 (1960) 7—15.
- Bóna, I.* (1963) The Cemeteries of the Nagyrév Culture. *Alba Regia* 2/3 (1963) 11—23.
- Bóna, I.* (1965/a) The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary. I—II. *Alba Regia* 4/5 (1963—1964) 17—63.
- Bóna, I.* (1965/b) Über die Entstehung der Frühbronzezeit in der Theiss-Maros Gegend. *Acta Ant et Arch.* 8 (1965) 59—67.
- Bóna I.* (1972) A korai bronzkori somogyvári csoport leletei Nagyvejkéről (Funde der frühbronzezeitlichen Somogyvár-Gruppe aus Nagyvejke). *SzekMÉ* 2/3 (1971—1972) 3—18.
- Bóna, I.* (1975) Diskussionsthesen über die Frühbronzezeit Ungars. *Acta Arch.* 27 (1975) 285—286.
- Buchwaldek, M.* (1957) Die ältere Schnurkeramik in Böhmen. *AR* 9 (1957) 362—401.
- Buchwaldek, M.* (1967) Die Schnurkeramik in Böhmen. *Praha.*
- Caskey, P. A.* (1959) Excavations at Lerna. *Hesperia* 28.
- Dimitrijević, S.* (1966) Arheološka iskopavanja na području Vinkovackog Muzeja. *Rezultati 1957—1965* (Ergebnisse archäologischer Ausgrabungen auf dem Gebiet des Museums von Vinkovci 1957—1965. *(Acta Musei Cibalensis* 1 (1966) 3—67 (68—81).
- Dimitrijević, S.* (1977—78) Zur Frage der Genese und der Gliederung der Vučedoler Kultur in dem Zwischenstromlande Donau — Drau — Save. *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu.* 10/11, 1—84.
- Ecsedy, I.* (1974) A New Item Relating the Connections with the East in the Hungarian Copper Age. *MFME* 1971/2 (1974) 9—17.
- Ecsedy, I.* (1977) Angaben zur Frage der Somogyvár-Vinkovci Kultur. *JPMÉ* 22 (1977) 185—194.
- Ecsedy, I.* (1979/a) Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien. *JPMÉ* 23 (1978) 97—136.
- Ecsedy, I.* (1979/b) The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. *Fontes Arch. Hung.*
- Frost, H.* (1963) *Under the Mediterranean.* Marine Antiquities. London, 1963.
- Garašanin, D.* (1954) Prilog proicsavani bronzanog doba Srbije i Vojvodine (Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Serbien und der Vojvodina). *RADVM* 62—72 (72—73).
- Garašanin, M.* (1958) Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien. *BRGK* (1958) 1—131.
- Girić, M.* (1971) Mokrin I. Mokrin nekropola ranog bronzanog doba (Mokrin, the Early Bronze Age Necropolis). *Beograd.* 1971.
- Goldmann A. Gy. — Szénászky J.* (1971) Megjegyzések a vatyai kultúra dél-alföldi kapcsolataihoz. (Beiträge zuden Beziehungen der Vatya-Kultur auf der Südtiefebene). *MFME* 1971/1. 263—273 (273).
- Horváth, F.* (1976) Contributions to the Early and Middle Bronze Age of the Southern Part of Hungarian Great Plain (Under press in the volume summerizing the papers of the 9th UISPP Congress held in Nice in 1976).
- Kalicz, N.* (1968) Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. *Arch. Hung.* 45. Budapest.
- Kalicz — Schreiber, R.* (1975) Die Bedeutung von Budapest in der Chronologie der mitteleuropäischen Frühbronzezeit. *AAC* 15 (1975) 163—171.
- Kalicz—Schreiber, R.* (1976) Transdanubien und die Slavonische Vinkovci-Gruppe. *Istraživanja* 5 (1976) 73—75.
- Kürti, B.* (1974) Újabb adatok a Dél-Alföld kora bronzkorához. *MFME* (Neuere Angaben zur Frühbronzezeit der Süd-Tiefebene. *MFME* 1971/2, 29—51 (51).
- Kovács T.* (1975) A dél-dunántúli bronzkor kutatásának újabb eredményei és feladatai (Die neuere Resultaten und die Aufgaben der Bronzezeitforschung in Südpannonien). *SMK* 2. 261—268.
- Makkay J.* (1970) A kőkor és rézkor Fejér megyében (Die Steinund Kupferzeit im Komitat Fejér) In: Fitz — Makkay: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig. I/1. Székesfehérvár.
- Móra F.* (1908) Szeged vidéki leletekről. *AE* 28, 770—782.
- Ondraček, J.* (1965) Südöstliche Elemente in der Mährischen Schnurkeramik. *AR* 17, 770—782.
- Párducz M.* (1967) Cegléd környékének régészeti emlékei. *Ceglédi füzetek* 16—17 (1967) 93—139.
- Popescu, D.* (1944) Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen. *Bukarest.*
- Prox, A.* (1941) Die Schneckenbergkultur. *Kronstadt.*
- Roman, P.* (1976) Die Glina III-Kultur. *PZ* 51, 26—42.
- Roska, M.* (1942) *Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum.* Kolozsvár.

- Schachermeyr, F.* (1976) Die Ägäische Frühzeit. Forschungsbericht über die Ausgrabungen im letzteren Jahrzehnt und über ihre Ergebnisse für unser Geschichtsbild. I. Band: Die Vormykenischen Perioden des Griechischen Festlandes und der Kykladen. Wien.
- Schreiber R.* (1972) A kora bronzkor kérdései Budapesten (Die Probleme der Frühbronzezeit in Budapest) AÉ. 99, 151—164 (165—166).
- Schroller, H.* (1933) Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens. Berlin.
- Somogyvári, Á.* (1979) Kora bronzkori telep Hódmezővásárhely-Barci réten. Manuscript. (Library of the Dept. of Arch. and Class. Hist. at the József A. University of Sc. in Szeged.)
- Šulman, M.* (1952) Graves of Sarmata-Yasyges at Tavankut and Massarikovo in Northern Batchka. RADVM 1, 126.
- Székely, Z.* (1973) Așezările de la Vîrful cu ștejeri (Miercurea Ciuc, jud. Harghita) și de la Piatra de veghe (Sf. Gheorghe, județul Covasna). Studii și Comunicări. Sepsiszentgyörgy.
- Tasić, N.* (1968) Die Vinkovci-Gruppe — eine neue Kultur der Frühbronzezeit in Syrmien und Slavonien. Arch. Jug. 9, 19—29.
- Tasić, N.* (1972) Nekropola kod Mokrina i njen položaj u razvoju ranog bronzanog doba Vojvodine (The Mokrin Necropolis and its position in the development of the Early Bronze Age in Vojvodina. In: Mokrin II. Beograd. 9—29.
- Tasić, N.* (1976) Funde der Nagyrév Kultur in Syrmien. Istraživanja 5, 149—154.
- Tömörkény, I.* (1907) [no title] AÉ. 370—371.
- Truhović, V.* (1956) „Gradac” u Belegis. RADVM 5, 147—149.
- Trogmayer, O.* (1971) Tápé területének régészeti emlékei. In: Tápé története és néprajza. Red: Juhász A., Tápé. 31—45.
- Trogmayer O.* (1975) A Maros-vidék bronzkorának néhány temetkezési szokásáról (Über einige bronzezeitliche Bestattungsbäuche in der Maros-Gegend). MFMÉ 1974-75/1, 317—321.

KORA BRONZKORI, ADAI TÍPUSÚ LELETEK A DÉL-ALFÖLDÖN

Horváth Ferenc

Az utóbbi évek dunántúli és jugoszláviai kora bronzkor-kutatásának eredményeire és összehasonlító-anyagára támaszkodva lehetőség nyílt egy olyan leletcsoport elkülönítésére, amely jelenlegi ismereteink szerint teljes bizonyossággal nem sorolható egyetlen, a Dél-Alföldön eddig ismert korai-bronzkori népcsoport hagyatékába sem.

E leletgyűtéseket a legelső előfordulás után *Adai-típusnak* neveztük el a következő indokok miatt:

1. Semmiképp sem sorolhatók az Óbéba—Pitvaros csoportba. Bár tipológiailag rokon a korai Nagyrévi kultúra keramikájával, de annak körébe sem ezáltal, sem pedig a temetkezési rítus alapján nem sorolhatók.

2. Elterjedési területe önállóan látszik (Tisza—Dongér—Csik-ér által határolt terület), amely kiegészíti a Makó-koranagyrévi, Óbéba—Pitvarosi, és Vinkovci településterületet. Csak bizonyos Makói és Kőtörési csoporthoz tartozó területtel (Sövényháza, Jánosszállás) van átfedésben, ami jól kijelöli időrendi helyzetét is: a makói csoport idején tűnik föl, a korai Nagyrév—Harangedény—Óbéba—Pitvaros—Somogyvár—Vinkovci II. — időszakban beolvad a kialakuló Kőtörési csoportba.

3. A rendelkezésünkre álló tizenhat lelőhelyről származó adatok alapján nem dönthető el biztosan, hogy az Adai típusú kerámia 1. a Vinkovci csoportnak a makói-korai nagyrévi területbe ékelődött variánsa-e, 2. a Vinkovci csoport és a legkorábbi Nagyrévi kultúrának egyéb kapcsolatokot is jelző specifikus helyi keveredése-e vagy 3. a Vinkovci csoporttal közeli kapcsolatban álló önálló egység (csoport) lenne.

KÉSO SZARMATA AGYAGBOGRÁCSOK AZ ALFÖLDÖN

H. VADAY ANDREA

(MTA Régészeti Intézet)

Az alföldi szarmata szállásterület kerámiájának jelentős része a korongolatlan edényanyag. Már az i. sz. I századtól kezdve megtalálható mind a telepen, mind pedig a temetőben. A rendkívüli szegényes formavariációjú típusokon belüli különbségek a háztartásban, gazdaságban betöltött szerepüktől függő nagyságrendbeli eltérésekben mutatkoznak meg. Településeken a nagyobb hombár, nagy és középméretű fazekak mellett gyakoriak a kisebb bögrék; Az utóbbiak kerülnek elő leggyakrabban a sírok-ból is. E szabadkézzel készült, primitív, olcsó edényekre jellemző az egyenetlenül kidolgozott, meggyúrt alapanyag. A soványításhoz használt adalékanyagok %-os összetétele alkalomszerű, s nem felel meg a nyersanyag minőségi követelményeinek. Az égetés előtti szárítás nem tökéletes, sokszor teljesen el is marad, és az ezt követő égetés során az agyag nem fokozatosan veszti el a víztartalmát, hanem hirtelen. Így az edény felülete kiszárad, kiég, összehúzódik, a belső felület szinte nyers marad. A gyorsan összehúzódó felület megrepedezik, az eldolgozatlan nagyobb rögök mellett mélyebb repedések támadnak, és a felületi sérüléskor az edény morzsálódva törik szét. A primitív égetési technika miatt a sárgás, barnás edényeken sokszor feketés, sötétbarna foltok maradtak. Ez a kerámiafajta egészen a népvándorláskor végéig nyomon követhető.

A IV. század végén feltűnik a fenti kerámia mellett egy új edényfajta. Ennél megfigyelhető hogy az alapanyagot igen gondosan készítik elő. Annyira soványítják az agyagot, hogy az még formálható. A soványítás miatt azonban az anyag sokkal kevesebb vizet vesz fel és égetés során nem repedezik meg. A soványításhoz kvarc és csillámszemcsés folyami homokot, apróbb vagy nagyobb szemcsés kavicsot használnak. A soványító anyagot szitálják felhasználás előtt, amire a törésfelületek egyenlő nagyságú szemcséje ill. szemcseeloszlása is utal.¹ Ritkán ugyan, de megfigyelhető, hogy egyes középméretű fazekaknál az edény belsejét nagyobb szemcsés kavicssal vonják be rétegesen, a mortariumokhoz hasonlóan. Az edények külsejét, néha a belső felületet is vékonyan, hígabb agyagos lével gondosan elsimítják. Ilyenkor a csillámos, kvarcos soványítású edénynél a felületen a szemcsék a simítás irányában rendeződnek lapjukkal, s a felszínen csillogó, angobe szerű réteget alkotnak. Ha ez a vékony réteg megsérül, előbukkan az edény szemcsés struktúrájú anyaga. Az adalékanyagoktól és az égetési hőfoktól függően az edények színe halványságra vagy feketésbarna, kissé

¹ A szemcsés soványítás a római, korongolt házi kerámiánál is szokásos, példányai a kereskedelmi csatornákon át eljutnak a barbaricumba is. A provinciális áru hatása lemérhető a gepida anyagban is. A későszarmata leletanyagban elég gyakori a világostól a sötétszürke, feketés színű, kavicsos, szemcsés soványítású gyorskorongon készült római hatást mutató edényfajta, mely azonban formailag és technikai kiviteli részleteiben lényegesen különbözik az általunk tárgyalt edényektől.

bronzos csillogású. A jó technológia következtében a kerámia falvastagsága sokkal vékonyabb, mint a kézzel formálté. Sokkal gyakrabban díszítik ezt a fajta edényt, a díszítésmód is sokkal változatosabb, mint a kézié. Díszítik az edény peremét és a vállrészét. A plasztikus bordadísz mellett gyakori a többszörös bekarcolt egyenes, hullámvonal, zeg-zug minta, félkörös kötegek, benyomott, beszurkált ék alakú, félkörös, négyzetes és körös díszítés, valamint a karcolt és beszurkált fésűs dísz. Sokszor a felsorolt díszítésmódok kombinációjából alakult ki a teljes minta.² A lassú, kézi korongon készített edényeknek az Alföldön eddig két fő típusa fordult elő.

Az elsőben a korongolt közép- és kisméretű hombároknek és nagyméretű kézzel formált fazekaknak megfelelő úrtartalmú fazekak tartoznak. Alapvető formai különbség a peremképzésben mutatkozik. Gyakori a vízszintesen vágott, visszavágott vagy síkozott, tagolt perem, néhánynál a fedőhorony is megfigyelhető. (Pl. I. tábla 2., II. tábla 1—3). A vállban szélesedő, gömbölyűbb hagyományos formák mellett (I. tábla), a felső harmadban élesen megtörő, csaknem egyenes szakaszokból álló profilú fazekak (II. tábla) is előfordulnak. A fenék minden esetben vágott.

A második típusba az agyagbográcsok tartoznak. Eddig csak telepeken kerültek elő, de a keltezési nehézségek és a formafelismerés hiányában nem foglalták el helyüket a korszak kerámiáján belül.

A következő lelőhelyekről ismerünk bográcsokat:

1. *Hódmezővásárhely, Fehértó*: 5. lelőhely, 3. gödör, ill. a „ház” padlótapaszai közül egy bográcsához tartozó négy töredék került elő³.

2. *Hódmezővásárhely, Solt Palé*: I. telep, a zsugorított csontváz melletti edénytörmelékek közül egy bográcsfültöredék.⁴

3. *Orosháza, Monor*: telep, temetőanyag egyaránt került be erről a lelőhelyről, de nem lehet már eldönteni, hogy a csaknem teljesen ép bogrács honnan származik⁵.

4. *Örménykút, Pusztai dűlő*, Matusik tanya: egy fültöredék és két hasonló anyagú díszítetlen oldaltöredék⁶.

5. *Tiszaföldvár téglagyár*: négy vagy öt bográcsához tartozó bográcsstöredék több gödörből⁷.

A bográcsok formai jellemzője az edényfal meghosszabbításában a perem fölé emelkedő két fül, a hasonló anyagú fazekaknál már megismert síkozott és vágott perem, ívelt nyak, nyomott gömb alakú alsó rész. A fentebb felsorolt példányoknál csak kisebb részletekben mutatkozik eltérés.

Az orosházinál a félkörösen kiemelkedő fület az edényfalból húzták fel, majd az ív közepén átfúrták. Az ívet egysoros, ferde bevagdalt borda kíséri. A peremmel párhuzamosan erős borda fut körbe, a fül kezdeténél a fül bordájához simul, majd a lyuk mellett hegyesszögben megtörve lefut. Ezen is ferde, bevagdalt minta, (V. tábla). Az edény szájátmérője 22,4 cm. magassága (a fül nélkül) 12,4 cm.

² Az észak-magyarországi, dél-szlovákiai anyagban, a szarmata-germán szállásterület peremterületén e díszítésmódok néhány már korábban feltűnik a határkereskedelem, ill. germán infiltráció következtében, de számuk nem jelentős, nem hatolnak le mélyen a szarmata barbaricumba, s pillanatnyilag úgy tűnik, hogy sem területileg, sem kronológiailag, sem ethnikailag sőt technológiai szempontból sem teremtenek kapcsolatot a mi darabjainkkal. A fazekakon jelentkező mintákra pl. *Párducz* (1938) Abb. 12.

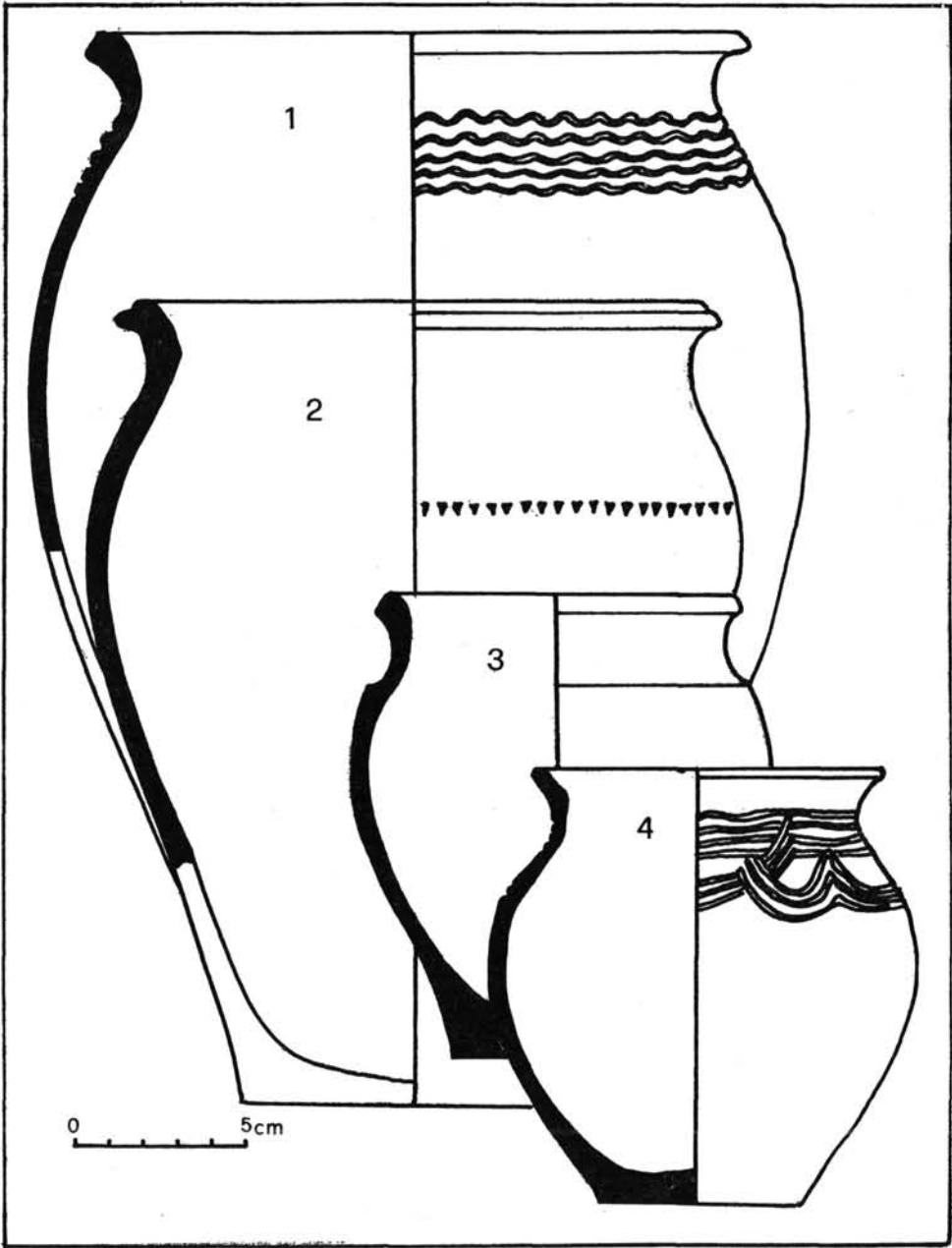
³ *Párducz* (1952) X. tábla 3—6. A X. tábla 3. fotójának állása helytelen.

⁴ *Párducz* (1935), XXXIV. tábla 8.

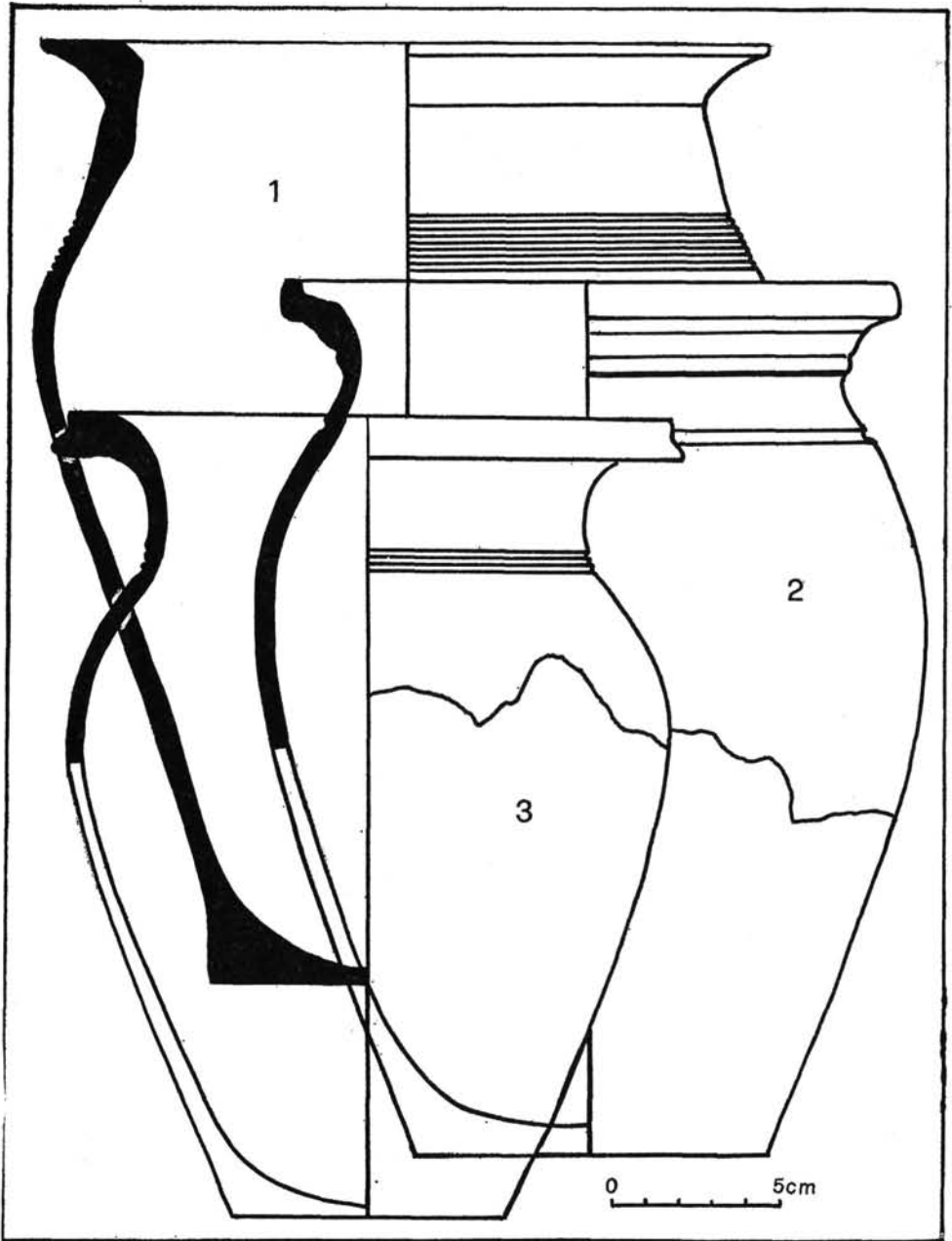
⁵ *Kovalovszki J.*, Orosháza és környéke a magyar középkorban. in: Orosháza története. (Orosháza, 1965) 194., VIII. tábla 2. „különleges alakú és díszítésű” példánynak írja le az Árpád-kori kerámia között.

⁶ Békés megyei topográfia 40. lelőhelye. A darabot Szőke B. Miklósnak köszönöm.

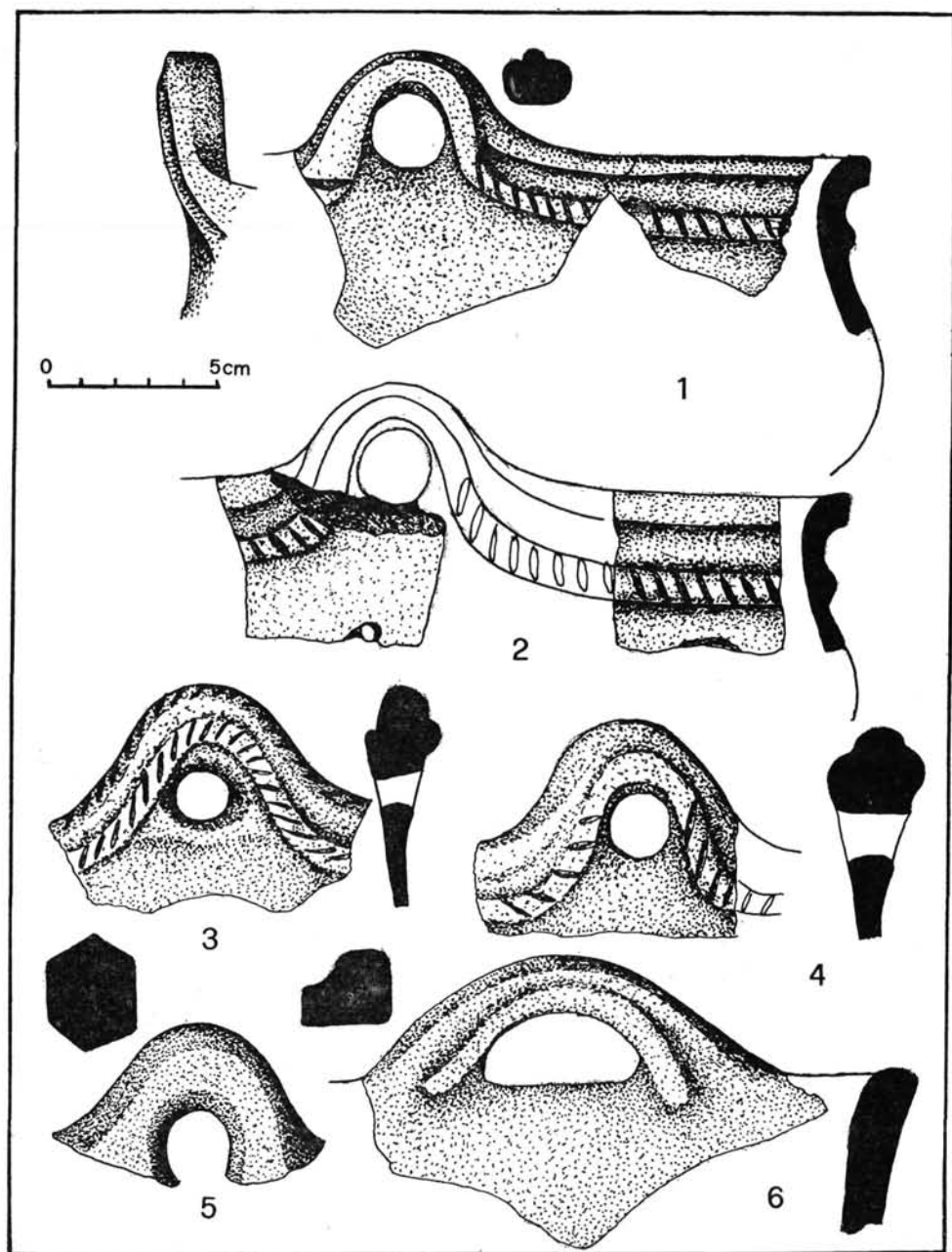
⁷ A szerző 1976 óta folyó ásatásából.

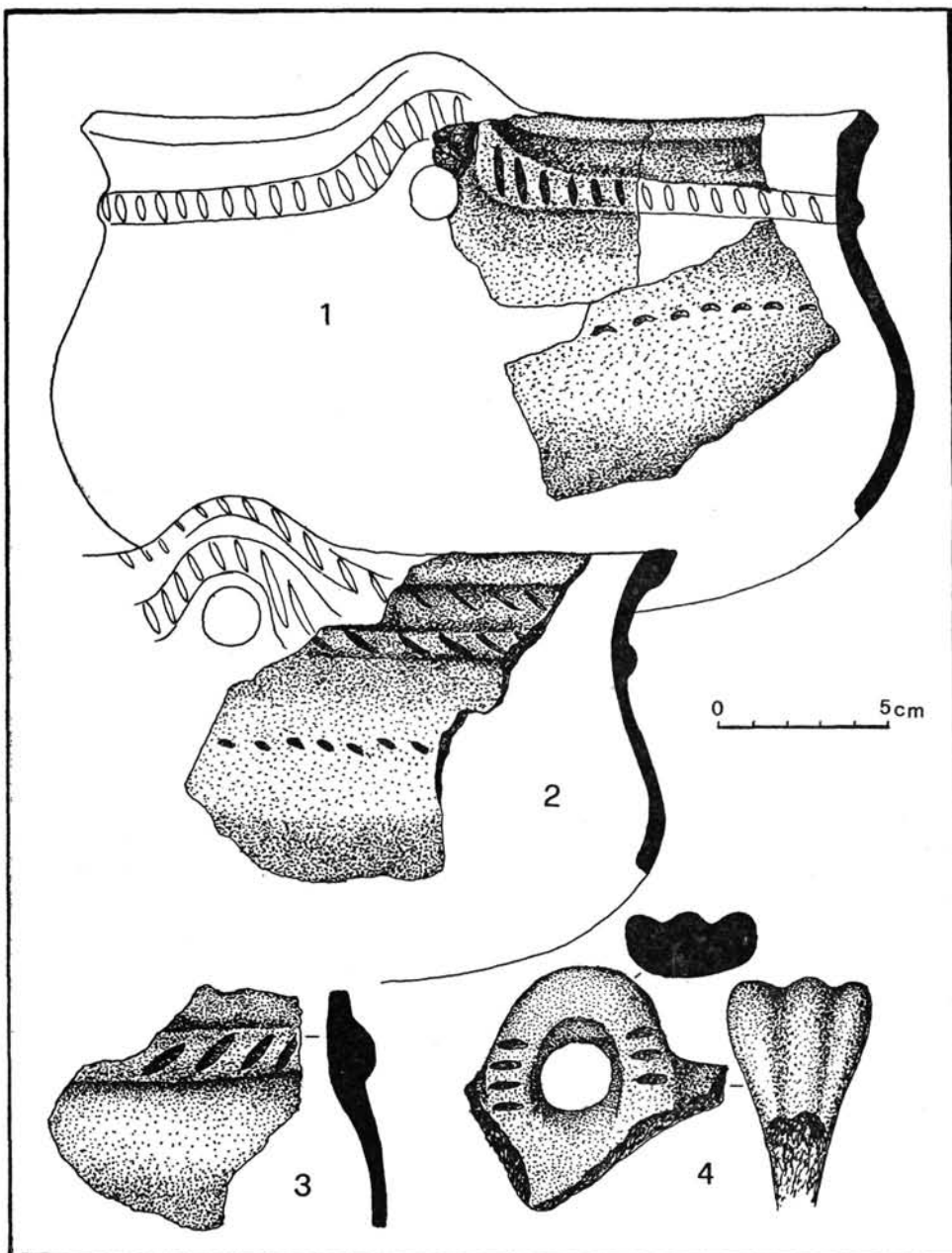
I. Tábla. Ivelt falú fazekak

II. Tábla. Szögletes falú fazekak

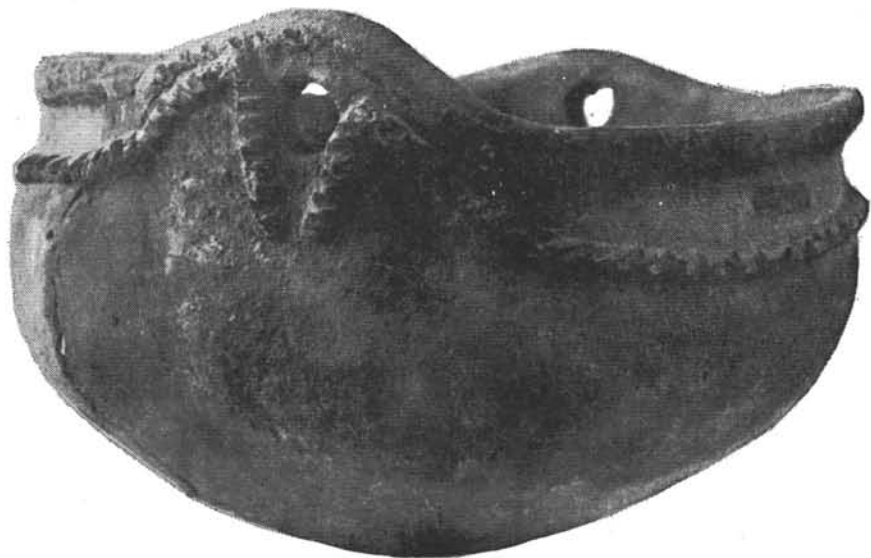

III. Tábla. 1—2: Hódmezővásárhely; Fehértó; 3. Hódmezővásárhely, Solt-Palé; 4. Örménykút;
5—6. Tiszaöldvár, téglagyár

IV. Tábla 1—4: Tiszaföldvár, téglagyár

A fehértoi bográcsnak a perem és fülrésze maradt csak meg. A perem síkozott, kihajló és függőlegesen vágott. A fület itt is az edényoldalból húzták fel és utólag lyukasztották át. Az orosházitól eltérően itt hiányzik az enyhe borda, helyette a nyakhajlatban húzódnó erős, ferdén bevdalt borda fut fel körbe a fülön. (III. tábla 1—2). A bogrács már korábban eltört, s ezután még tovább használták, amire a III tábla 2. számú töredék alsó részén levő átfúrás utal. Téglaszínű, felületén csillámos, a szájátmérője kb. 23 cm. A solt-paléi töredéken megvan a mélyen, ferdén bevdalt borda, mely a lyukat kereteli, majd a nyakhajlatban folytatódik. A fület

V. Tábla. *Orosháza-Monor*

evvel a bordával és a belső felülethez tapasztott agyagréeggel erősítették meg, így a fülhármas tágulása. A felső közepen futó bordán szintént ferde bevagdálás fut. (III. tábla 3.)

Az örménykúti töredéken a fül hasonlóképpen hármas tagolásban vastagszik meg, a fül ívét kísérő, erős bevagdalt díszítésű bordával. (III. tábla 4).

A tiszaföldvári bogrács-töredékek egy házból és a hozzátartozó gödrökből kerültek elő. A IV tábla 4. fültöredék hármas tagolású, de a bordák egyenlő magasságúak, a középső az edény felhúzott és átlukasztott falrésze, melyhez kívül belül egy-egy újabb bordát tapasztottak. A külsőn vízszintes irányú mély bevagdálás, mely nem fut fel a fül felső részére. Színe erősen bronzos, barnásfekete, csillámos felületű. Lehet, hogy ehhez a fülhöz tartozott a IV. tábla 3. oldaltöredék, melynek széles, erőteljes nyakhajlati bordáján ferde bevagdalt díszítés fut. A IV. tábla 1. bogrács-töredékek díszítésükben eltérnek az eddig ismertettektől. A nyakhajlatban futó borda megszelesedve felfut a fül lyukja fölött, csaknem függőleges, mély bevagdalt díszszel. Új a kihasasodáson a beszürkált félkörös díszítés. Szájátmérője kb. 23,4 cm. A másik bogrács-töredék (IV. tábla 2.) majdnem ugyanolyan, mint az előző. Megvan a nyakhajlatban futó borda, a kihasasodáson a beszürkált díszítés, de a perem alatt futó ferde bevagdálás a fület kísérő második bevagdalt bordára mutat. Szájátmérője kb. 26 cm. Kevésbé hasas, mint az előző kissé szélesebb, de laposabb annál, pereme nem annyira tagolt. A III. tábla 5. fültöredék eddig ismeretlen a leletanyagban. Anyaga, iszapolása, színe teljesen megegyezik a többi tiszaföldvári darabéval. Vaskos, hatszög keresztmetszetű fül. A törésvonalon látszik, hogy utólag tapasztották a peremre, a többi bogrács füléhez hasonló állásban. Felmerülne még az a lehetőség, hogy a szarmata bronzüstökhöz hasonlóan — függőleges állású köztes fül volt a perem fölé emelkedő két fül között, ezt azonban a tapadási felület nem támasztja alá. Ez a sokszög keresztmetszetű fültípus gyakori a tiszaföldvári telep anyagában, a kétfülű, egyenesnyakú, besímitott díszítésű szürke és fekete korongolt korsóknál.

Meg kell említeni egy másik fültöredéket is (III. tábla 6). Anyaga a bográcsokéhoz hasonló, a fül félköríves, utólag hozzákapaszkodott félkörös, díszítetlen bordával. A töredék fala egyenes, kissé a talp felé szűkülő. Íve alapján sokkal nagyobb átmérőjű lehetett, mint a bográcsok. Formailag közelebb áll a későszarmata leletanyag kónikus, kétfülű tájaihoz. Ilyen került elő Hódmezővásárhely solt-paléi II. telepéről,⁸ és Tiszaföldvállról több töredék. Ez utóbbi darabok iszapolása, égetése megfelel a kézzel formált kerámiának. Fületlen változatai nagyon gyakoriak. A 3—4 cm magas kónikus tálaktól egészen a nagyméretű, 40 cm magas darabokig ismertek.

A solt-paléi bográcsfültre Pfützenreiter nyomán felfigyel Szydłowski, a késői przeworsk agyagvödreinek feldolgozásakor.⁹ Összegyűjtötte a kézzel formált és korongolt kétfülű agyagvedreket. Formai szempontból a két — perem fölé emelkedő fültől eltekintve nincs hasonlóság a mi példányainkkal. Egyik csoportjuk kissé ívelt oldalú, hordószzerű,¹⁰ másik meredek, egyenes falú¹¹ van sajárt szerűen szélesedő,¹² vagy éppen a perem felé szűkülő forma.¹³ E vágott fenekű vedreknél mindnél megvan a vízszintesen futó, többszörös borda, a fa dongákat összefogó fémabroncs agyag imitációja. Pfützenreiter¹⁴ csak a kézzel formált vedreknél fogadta el a faedény után-

⁸ Párducz (1938), II. tábla 12.

⁹ Szydłowski (1976) 209., és 29. jz.

¹⁰ Szydłowski (1976) 2/1. kép, 2/3. kép.

¹¹ Szydłowski (1976) 3/1. kép, 3/4. kép.

¹² Szydłowski (1976) 3/3. kép, 2/2. kép, 3/2. kép.

¹³ Szydłowski (1976) 2/4. kép.

¹⁴ Pfützenreiter (1938) 144 sk.

zás lehetőségét, a korongoltaknál a Hemmoor típusú bronzüstöket tartotta az utánzás előképének. Szydłowski a korábbi ellenvéleményekhez csatlakozva cáfolja Pfützenreiter, és mind a korongolt, mind pedig a kézzel formált edények esetében a fadényekre vezeti vissza az agyagvedreket.¹⁵ Erre utal a vödörök egy részénél megtalálható díszítőmotívum, a függőleges, párhuzamos vonalkázás, a dongaszálak sematikus ábrázolása.¹⁶ A vödörknél a fület — a bográcsokhoz hasonlóan — az edényfalból húzták fel, utólag lyukasztották át. Megtalálható a fület erősítő borda, a furatok mellett lehajló ill. a perem alatt körbefutó bevagdalt borda. Díszítésük plasztikus, simított és bevagdalt, ritkán ujjbenyomásos. E plasztikus díszítések mind a favedrek díszvasalásának sematikus ábrázolásai. A szarmata leletanyagában is találkozunk hasonló jelenséggel. A csurugai (Csurug) kétfülű korongolt, szürke edényen a perem alatt és a talp fölött abroncsszerűen futnak körbe a kiemelkedő bordák, függőlegesen fűtő besimított díszítés pedig a dongaszálakat imitálja.¹⁷

A felső sziléziai agyagvedreknél Szydłowski megkísérelte a területen hirtelen, előzmények nélkül fellépő darabok eredetét, gyökerét kimutatni. Szórványosan Dél, Délkelet felé haladva talált töredékeket a mai Románia területén¹⁸ és így jutott el a solt-paléi darabhoz is. A vedrek meglétét a késő császárkori przeworsk hatásnak tulajdonította.¹⁹ Ethnikailag már Pfützenreiter²⁰ majd mások is²¹ új kultúrkörre következtettek. Genetikailag nem a korábbi vandál, hanem a Fekete tenger vidéki gót kultúrával hozták kapcsolatba. A felső-sziléziai példányok a IV sz. végére, V. sz. elejére keletkezhetnek, s Szydłowski az ún. Dobrodzien csoport jellegzetességei közé sorolta. A névadó Dobrodzien—Rędzina anyagában egyéb olyan kerámia is szerepel, amelynek analógiái a Pontus vidéki csernyahovi leletanyagban fordulnak elő, s mivel a magyarországi IV. századi leletanyag számottevő részéről ugyanez elmondható, a Dobrodzien csoport és a hazai késő szarmata anyag közös gyökereiről, ill. keleti kapcsolatairól lehet szó.²² Egyenes és közvetlen kapcsolat a felső-sziléziai és magyarországi példányok között, a kronológiai megfelelés ellenére sem lehet.

Az alföldi agyagbográcsok ívelt fala, nyomott gömb alakú teste formailag a fémüstökhöz hasonló. A vagdalt bordadísz, ill. a fűlnél a „bajusz-szerű” díszítés a fémüstök pereme alatt körbefutó csavart bronzhuzal dísz, ill. csavart fémfűl utánzatának tűnik. Valószínűleg többet jelent pusztán véletlennél a bográcsok és a korábbi szkíta —szarmata fémüstök között fellelhető hasonlóság. Mind a szkíta, mind pedig a szarmata fémüstök egy részénél megtalálható a nyomott, gömbös alsórész. Talpas és talp nélküli változatban egyaránt előfordulnak. Egy részüknél megvan a vállrészen, ill.

¹⁵ Szydłowski (1976)., 10 és 12. jz.

¹⁶ Pl. Szydłowski (1976)., 2/4. kép, 3/4. kép.

¹⁷ Párducz (1937)., XVII. tábla 1. analógiaként tévesen egy őskori kézzel formált edényt hoz hozzá.

¹⁸ Mitrea—Diculescu 1966., 545, 6/11. kép. Szürke, korongolt példány töredéke, átlukasztott, peremből felhúzott füllel és „bajusz” szerű rátéttel. Fémutánzatként hozzák, hasonlóságot nem mutat az alföldiekkel. Meghatározásánál középkor szerepel. Székely (1969)., XXI. tábla 5. — A megvastagított fület rátapasztották utólag a peremre, ezen bevagdalt borda. A befelé ívesen szűkülő edényfalon a perem alatt többszörös, vízszintes horonnyal.

¹⁹ Szydłowski (1976) 40.; Diaconu, G., Nordöstliche Elemente in der Tschernjachow—Sintana de Mureș-Kultur. Dacia 9/1965/209 sk.

²⁰ Pfützenreiter (1938) 144—146.

²¹ Szydłowski (1976) 210. a korábbi irodalom részletes felsorolásával.

²² A Staatsfort—Dobrodzien ill. Pontus vidéki, ukrán, román síksági gót anyag ill. az alföldi hasonlóságára és originális kapcsolatára újból felhívta a figyelmet Bóna I., Az újhartyáni germán lovassír. Arch Ért 88/1961/204 és 76. jz.

a perem alatt a csavart huzaldísz,²³ a fül alatti „bajusz”.²⁴ Az utánzás szempontjából érdekes számunkra az is, hogy kialakulási területén belül is előfordul a fémüstök utánzása agyagból.²⁵ Az agyagutánzatok már az i. e. III—II. században megjelennek, de az i. sz. III században is megtalálhatók.²⁶ Kronológiai szempontból a szkíta—szauromata bronzüstök utánzatainál²⁷ fontosabb számukra az u.n. hun típus agyagutánzata, mely még miniatúr változatban is előfordul.²⁸

Visszatérve a hazai agyagbográcsokra, keltezésükről kell röviden szólnunk. A fehértói töredékek datálásával foglalkozott részletesebben Párducz Mihály.²⁹ A fehértói 1. és 2. számú gödör anyagát a III sz. vége IV. századra tette, a „ház” sártpaszz töredékei között találtakat a II—III századra, a 3. gödröt a III század második feléret ill. III—IV. századra. Végkövetelékeztetésképpen a telepész III századnak tartotta, „mely esetleg átnyúlhatott a IV. századba” is. Konkrét a bográcstöredékeket — a rajtuk levő borda alapján — a poianai anyaggal hozta szoros kapcsolatba.³⁰ Mivel Poiana is belenyúlik a III. századba, a fehértói darabokat is a III. századra datálta. A fehértói telepész leletanyaga számszerűen igen csekély, de ennek ellenére több olyan jellegzetes darab található benne, mely ellentmond a fenti keltezésnek. Többek között a kétfülű, besimított díszű, egyenesnyakú tipikus ún. hunkori korsótöredék,³¹ a külső oldalán matt sávban besimított hullámvonallal díszített táltöredék,³² vagy az a cserép, melyet a tipikusan késői díszítésmód jelentkezik, t.i. a mély besimított vonalak közötti simított, ill. matt felületek váltakozásával kialakított minta.³³ A keltezésnél mutatkozó eltérés oka abban rejlik, hogy Fehértón előkerült a — feltételezhetően a telepéhez tartozó — temető pár sírja is. A feltárt — korábban keltezhető sírok, ill. a telepész közti kronológiai szakadék csökkentésére irányuló törekvés, az új, és gyakorlatilag ismeretlen leletanyag analógiás hiánya magyarázza a datálási hiányosságokat. Mivel Fehértón nem teljes temető és telep feltárásáról van szó, a töredékes anyagban mutatkozhat időbeli eltérés. A Fehértó partján előkerült egyéb leletanyag tanulsága szerint hosszú életű telepről és hozzátartozó temetőről, ill. sírcsoportokról van szó. A telepészek feltárt anyagának összetétele arra mutat, hogy időben és területben a telep elhúzódva települt, azaz a korai telepértegre nem települt rá a későbbi falu, hanem időbeli megújulásában a korábbi telep széle felé terjeszkedett, az idők során elhagyták, a településcentrum lassan tovább tolódott. A közölt telepanyag a település késői fázisából származik, a temető viszont a korai fázis közepéről és végéről. Hasonló jelenséget figyeltünk meg Tiszaföldváron is, ahol a település cent-

²³ Kubinov 14. kurgán, Mokrij Csaltir, Szadovij kurgán, Rosztov-na-Donu, Alitub, 3. kurgán 20. sírjából előkerült üstök: *Koszjanenko—Fljorov* (1978), 4. tábla 1—2., 5. tábla 1—2., 4., 2. tábla 3., *Bokovenko* (1977), 1. ábra

²⁴ Szadovij kurgán, Gnyilovszkaja Kruglij kurgán üstjein: *Koszjanenko—Flojorov* (1978), 5/1. és 5/5. kép.

²⁵ *Kizlaszov* (1960), 23/1—3 kép. Három példányt hoz Izihszkij Csa—Taszból, beszúrkált, karcolt és bevagdalt mintával az edényfalból felhúzott és átfűrt füllel.

²⁶ *Kizlaszov* (1979), 75. jz.

²⁷ *Kizlaszov* (1979), 103. és 74. jz.

²⁸ *Kizlaszov* (1960) 79. a részletes felsorolással, *Kizlaszov* (1979), 104. és 78. jz. Meg kell jegyez-nünk, hogy az alföldiekhez hasonló kivitelű — legalábbis formáját tekintve emlékeztető — üstután-zatot ismertet *R. von Uslar*, *Westgermanische Bodenfunde*. Berlin 1938. 12., 23. és 14/4. tábla. Az edény fülét a megvastagodó peremből húzták fel, a lyuk fölött íves borda fut körbe, mely az edény nyakhajlatában folytatódik. Eltérés az alföldiektől az arányokban van elsősorban, ill. a fenék felé homorúan ívelt edényfalban.

²⁹ *Párducz* (1952), 41.

³⁰ *Párducz* (1952), 7—16. jegyzetek.

³¹ *Párducz* (1952), XII. tábla 4.

³² *Párducz* (1952), IX. tábla 11.

³³ *Párducz* (1952) VII. tábla 13.

rum áttevődésével az a helyzet alakult ki, hogy területileg a település legkésőbbi része és a temető korai sírjai kerültek egymás szomszédságába.

Ha a csillámos, szemcsés kézi korongon készült fazekakat vesszük szemügyre, analógiáikat a késői telepanyagokban találjuk meg. E példányok megvannak a fehértói,³⁴ Solt Palé I. telepi,³⁵ Makó—vöröskereszti,³⁶ földéaki,³⁷ Hódmezővásárhely—kopáncsi,³⁸ tiszaföldvári telepeken.

A Solt Palé I. telep nem teljes egészében leközölt leletanyagában ugyancsak sok az ún. hunkori tárgy. Lapos tál, gyűrűs nyakú korsó, besímitott hordótöredékek, „emeletes” edénytöredékek mellett jelentkezik a beszürkált, benyomott és fésűs díszű kerámia is.³⁹ Az Orosháza monori lelőhelyen — különböző időben — előkerült szórvány anyagában szintén több a késői kerámia.⁴⁰ Tiszaföldváron — mint említettük — egy házhoz tartozó telken kerültek elő a bográcsötredékek. Ugyanezekből a gödrökből, ill. a házból került elő több kétfülű, egyenes nyakú, besímitott díszű edény, kiöntőcsöves hasonló díszítésű korsók, felsőfüles magas, díszített edények, kanellurás töredékek, besímitott figurális díszítésű tál⁴¹ mellett későrómai, mázas dörzstál, késői terra sigillata chiara, mázas edények és becsiszolt díszítésű késői üvegpohár, ill. kanellurás üvegek hely is.⁴² A római leletanyag a IV. század utolsó harmadánál korábbra nem tehető, sőt pl. a pohár esetében még későbbi időpontot kell feltételezni. Hasonlóképpen késői jellegzetesség a már korábban említett sokszög keresztmetszetű fülképzés is.

Az előkerült bográcsötredékek alsó részén fekete elszíneződés látszik, ami arra mutat, hogy nyílt láng fölé akasztva használták ezeket. A fülek bordás megerősítése közvetve utal arra, hogy felfüggesztették a bográcsokat, és a sima díszítésnek tűnő széles, bordás megvastagítás arra szolgált, hogy a tele edényt elbírja a fül. Az orosházi darab 5,5 l űrtartalmú, és a töredékek mérete alapján a többi sem lehetett kisebb.

A későszarmata agyagbográcsok — az eddigi anyag alapján — a Dél-Alföldön terjedtek el elsősorban, legészakibb képviselőik a tiszaföldváriak. Szóródási területük csaknem pontosan fedi a késői kerámiaművesség speciális termékeinek elterjedési területét,⁴³ a hun bevándorlást közvetlenül megelőző, ill. avval együtt élő, leszűkülő szarmata szállásterület körét.

IRODALOM

- Bokovenko, N. A.* (1977) *Typologija bronzovih kotlov szarmatszkogo vremeni v Vosztocsnoj Evrope.* Szov. Arch. 1977/4. 228—235.
- Kizlaszov, L. R.* (1960) *Tastikszkaja epoha v isztorii Hakasszko—Minuszinszkaj kotlovini.* (Moszkva).
- Kizlaszov L. R.* (1979) *Drevnyaja Tuva.* (Moszkva.)
- Koszjaenenko V. M.—Fljorov V. Sz.* (1978) *Bronzovije kotli Nyizsnyego Podonja.* Szov. Arch. 1978/1. 192—205.

³⁴ *Párducz* (1952)., VII. tábla 2—3., IX. tábla 2, 4 a-b., (rosszul beállított edényprofilal.)

³⁵ *Párducz* (1935)., XXXII. tábla 11, 15, 17, 27.

³⁶ *Párducz* (1939)., XV. tábla 4—5, XIX. tábla 5.

³⁷ *Párducz* (1941)., XXXIII. tábla 10., XXXIV. tábla 3.

³⁸ *Párducz* (1942) IV. tábla 14., V. tábla 20, és 22. stb.

³⁹ *Párducz* (1935)., passim.

⁴⁰ *Bóna I.*, Késő római és népvándorlaskor. in: *Orosháza története.* Orosháza, 1965. 119.

⁴¹ *H. Vaday, A.*, Bemerkungen zur Frage der eingeglietteten Keramik mit figuraler Verzierung. *Arch Inst.* 10(1980) sajtó alatt.

⁴² *Gabler D.—H. Vaday A.*, Terra sigillaták és utázataik a Pannonia és Dacia közti szarmata barbaricumban. *Fontes Arch.* sajtó alatt.

⁴³ 1. 41. jz.

- Mitrea, B.—Diculescu, C., (1966) Unele descoperiri arheologice de la Curcani (r. Oltenița) SCIV 17. 537—544.
- Párducz M., (1935) Adatok az Alföld római kori kerámiajához. Dolg. 11. 175—203.
- Párducz M., (1937) Neuere Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit. Dolg. 13. 195—231.
- Párducz M., (1938) Rómaikori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. Dolg. 14. 90—123.
- Párducz M., (1939) Rómaikori telep Makó mellett. Dolg. 15. 133—145.
- Párducz M., (1941) Szarmatakori telep és temető Földeákon. Dolg. 17. 90—107.
- Párducz M., (1943) Szarmatakori telep Hódmezővásárhely Kopáncson. Dolg. 19. 154—171.
- Párducz M., (1952) Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez. Arch. Ért. 79. 39—45.
- Pfützenreiter, F., (1938) Toneimer als Kultgefäße in ostgermanischen Gräbern. Elbinger Jahrbuch 15. 140—151.
- Székely, Z. (1969) Materiale ale culturii Sintana de Mureş din Sudetul Transilvaniei. Aluta 1. 5—114.
- Szydłowski, J., (1976) Zum Problem der Toneimergefäße der späten Przeworsk-Kultur. ih: Pittioni Zeitschrift II. Arch. Austriaca Beiheft 14. 198—213.

SPÄTSARMATENZEITLICHE TONKESSEL VON DER TIEFEBENE

Andrea H. Vaday

Im Fundmaterial der südlichen Tiefebene vom Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts erscheint eine neue Gefäßgruppe. Bezeichnend ist für diese Stücke eine neuartige Bearbeitung des Grundmaterials, die Schmückung der Gefäße und die Anwendung der Drehscheibe. Es lassen sich der Form nach zwei Hauptgruppen der bisher zu Tage geförderten Funde unterscheiden.

Die eine Gruppe bilden die Töpfe. Man findet darunter die entsprechenden Stücke der traditionellen handgeformten Töpfe (Tafel I.), und daneben eine — vor allem — in Profil und Randausbildung abweichende Form (Anm. 1,2; Taf. II.).

Die andere bezeichnende Gruppe ist diejenige der Tonkessel. Zweihenklige Kessel, die man über dem Feuer aufhängen konnte, kamen in spätsarmatenzeitlichen Siedlungen zum Vorschein: in Hódmezővásárhely Fehértó (Anm. 3., Taf. III 1—2), in Solt Palé (Anm. 4; Taf. III 3), in Orosháza Monor (Anm. 5; Taf. IV), in Örménykút (Anm. 6; Taf. III 4) und in Tiszaföldvár—Ziegelfabrik (Anm. 7; Taf. III)

Diese Kessel weisen eine entfernte Ähnlichkeit mit den Toneimern des sog. Dobrodzien Typus von Oberschlesien auf; diese letzteren Stücke sind mit unseren Kesseln gleichaltrig und haben auch den gleichen Ursprung (Anm. 9—22). Doch mehr Ähnlichkeit kann man an unseren Stücken mit den skythisch sarmatisch-hunnischen Bronzekesseln aus Sowjetunion, bzw. mit ihren Ton—Nachahmungen beobachten (Anm. 23—28).

Die Tonkessel waren in der südlichen Tiefebene verbreitet; ihre nördlichsten Exemplare kamen in Tiszaföldvár zum Vorschein. Ermöglicht wird ihre Datierung durch die spätsarmatischen, sog. hunnenzeitlichen Keramik—Typen, und in Tiszaföldvár durch die spätrömischen geschliffenen und kannelierten Glasbecher, Mortarien, und durch andere spätrömische glasierte Gefäße, sowie durch die späten Stücke der terra sigillata chiara (Anm. 31—42). Ihr Erscheinen im spätsarmatenzeitlichen Fundmaterial vom Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts ist dem Einfluß jener Stämme bzw. Volkssplitter zuzuschreiben, die zu dieser Zeit von der Pontus—Gegend einströmten.

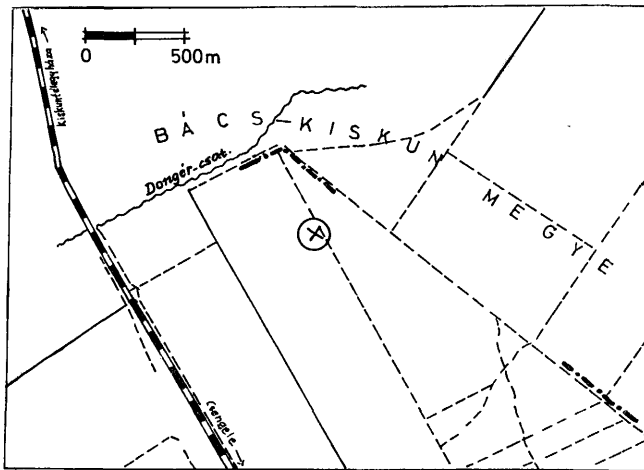
AVAR KORI TEMETŐ CSENGELÉN

(Szeged—Csengele, Feketehalom)¹

TÖRÖK GYULA

(Budapest)

Szegedtől É-ra a Feketehalom közelében 1935—36 telén három sírra találtak,² majd szőlő alá forgatásnál újabb sírokat ástak ki (1936).³ A Múzeum akkori vezetője, Cs. Sebestyén Károly megbízásából végzett leletmentő ásatással a feltárt sírok száma 105-re emelkedett.⁴ Az év (1936) novemberi szőlőmunkáinál megtalált sírok (106—108. sz.) mellékleteit a múzeum akkori hivatalsegédjének adták át, aki azokat behozta. A lelőhelyen 1938-ban is találtak sírokat; ezekből néhány tárgy még a múzeumba került.⁵ (1. ábra)

1. ábra

¹ A lelőhely — a két háború közötti okmányok szerint — a Szeged Csengelei Kapitányság területén — most Csengelén, közelebbről a Feketehalom és a Péteri-tó D-i nyúlványa között húzódó homoklejtőn van.

² A sírok leltározáskor 93., 94., 95. számot kaptak; előkerülésük helye Kasza Benjamin szőlője.

³ Ezek a sírok az 1—5. számúak; előkerülésük helye Laczkó Mózes szőlője (Kasza B. szőlője mellett).

⁴ A százöt sír anyaga 1936/16. tételszám alatt került leltárba. A sírleírások a régi leltárkönyvben ma is ott találhatóak. A leleteket azonban a népvándorláskoriakkal áteltározták. Az új ltsz. MFM Rég. Gyűjt. N. 53. 30. 1—239.

⁵ Erről a Szerző, mivel Szegedről már elköltözött, nem értesült, de az anyagról készült és Korek József által 1942-ben megmentett fényképek között sem szerepel, ezért csak „szórványnak” tekinthető.

A háború megakadályozta a temető további feltárását és publikálása sem történet meg. A leletekről megmaradtak az eredeti leltárkönyvi bejegyzések, egy térkép-vázlat (1. ábra) és a dokumentációs fényképfelvételek (I—XIV. tábla), amelyek alapján sikerült a sírok anyagát azonosítani.⁶ A leletek leírása az „Avar Corpus” III. kötetében jelenik meg,⁷ de ott nem kerülnek bemutatásra a — leletekről restaurálásuk előtt készült — fényképfelvételek, amelyek a leltárkönyvi adatokkal egyezők. Fentiek indokolják a képanyag és az alábbi összefoglaló közlését.

*

A temetkezési szokások megfeleltek az egykorú temetőekben tapasztaltaknak. A felnőttek és egy gyermek (12.) sírjának mélysége 140—180 cm között volt; a sírok hossza 200 cm-nél is nagyobb, míg szélességük csak egy (28.) sír esetében érte el a 110 cm-t. A csekélyebb mélységű gyermeksírok méretei bizonytalanok a földművelés és az egykori sírdúlások miatt.

A sírok iránya közel azonos; a koponyák ÉNY és É közötti irányban voltak (egy közösségre utaló).

A halottakat hanyattfektetve, kinyújtott karokkal helyezték sírba; kivételt csak egy (56.) zsugorítva temetett adott. — A halottak többségét koporsó nélkül temették. Vaskapcsos koporsóba helyezést hét sír (2., 5., 8., 10., 16., 37., 101.) árult el⁸; ezek a sírok — egy kivételével (37.) — a temető Ny-i szélén voltak. A 12. sz. nagyméretű sírban a a szögletekbe ásvott lyukak ácsolt sírkamrára vagy saroglyalábak helyére utaltak.⁹ A 74 sírban a mellkascsonatok szokatlan összeszorítottsága, a pokrócba, vagy gyékénybe csavarást jelezte. A sírok egykori megjelölésére mutat a koponya mögötti kopjafa lyuk (13. sír) és a bolygatottaknál a pontos ráásás.

Halotti tort jelzett tizennyolc sírban az állatcsont, háromban tojásbéj, hétben edény.

Bolygatások vizsgálatára 97 sír volt alkalmas; ezek közül 31 volt a régen bolygatott, de lehetnek olyan bolygatások is, amelyeknél a csontokat nem mozdították el; erre engedett következtetni néhány „bolygatatlannak” vett sírnál, a sír irányára merőleges beásás. A bolygatások egyidőben és az értékesebb tárgyakért történhettek.

LELETANYAG

A 108 sír közül huszonhat volt férfi sír, harmincnégy női, harminchat gyermek és tizenkettő meghatározhatatlan neműé.

A *férfiak* jellemző viseleti darabja az ingszerű ruhát és a kaftánt összefogó öv volt.¹⁰ Tizennégy sírban, megmaradt mindkét övcsat háromban az egyik bronzból volt. A három bronzcsat közül a 3. sírből való egyszerű ovális keretű, (I. t. 5.) tagolt csattüskéjű;¹¹ a 30-ból való tagolt ovális kerettel egybeöntött pajzstestű, vésett maszk-kontúr díszítéssel (IV. t. 13.);¹² a 65. sírből való ovális csatkeretén négyszögű szíjbefűző tag van (VIII. t. 20.). Az egy csatot őrzött sírok közül a 78-ban az ovális bronzcsathoz bronz lemez és szegecs rögzítette a visszahajló szíjat¹³ (IX. t. 15.).

⁶ Leletanyag ui. a háború alatti mentések során keveredett és a temetőtérkép megrendálódott.

⁷ *Török Gy.*, A csengelei temető (Szeged—Csengele Feketehalom) angol nyelven in: *Cemeteries of the Avar Period (...)* in Hungary. Ed. by J. Kovrig. Vol. III.

⁸ Hasonló koporsókapcsok voltak a korábbi gepida sírokban: *Török Gy.*, A kiszombori germán temető... *Dolg.* XII. (1936) 35—36. 1. LI tábla 27. sír; LIX. tábla 367. sír.

⁹ *H. Tóth Elvira*, A kunbányai avar fejedelem. *Cumania* 1. (1972) 143—58.

¹⁰ *Sarre, F.*, Die Kunst der alten Persien. Berlin (1923) 107—108. Abb. 112.

¹¹ *Török Gy.*, i. m. (1936). 26.

¹² *Csallány D.*, A bizánci fémművesség emlékei, II. Ant. Tan. IV. Bp. (1957) 254., II. tábla 3.

¹³ *Török Gy.*, i. m. (1936), a 24., 178., 220., 232., 243, 306., 376. gepida sírok.

AVARKORI TEMETŐ CSENGELÉN
/SZEGED-CSENGELE FEKETEHALOM/

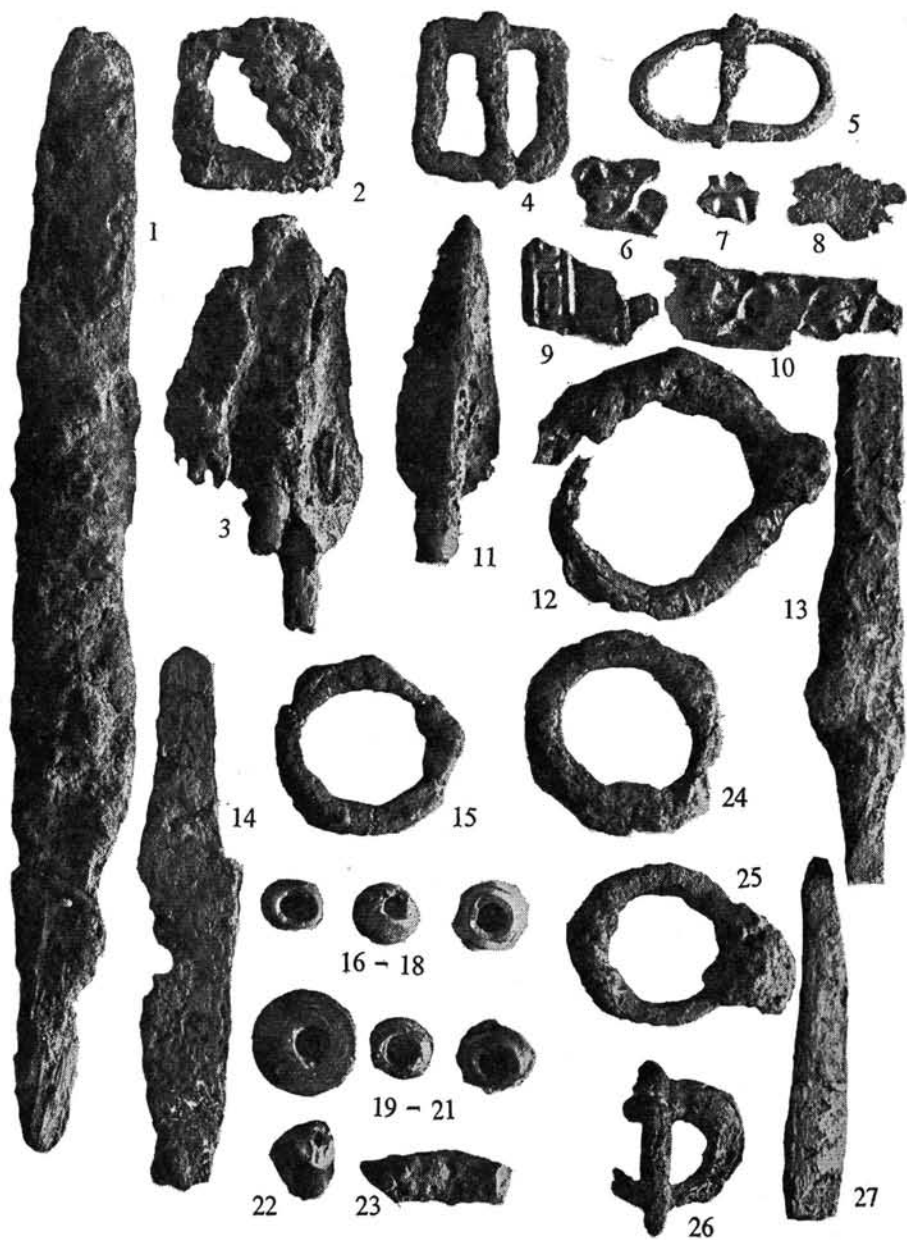

109 - 123 (?)

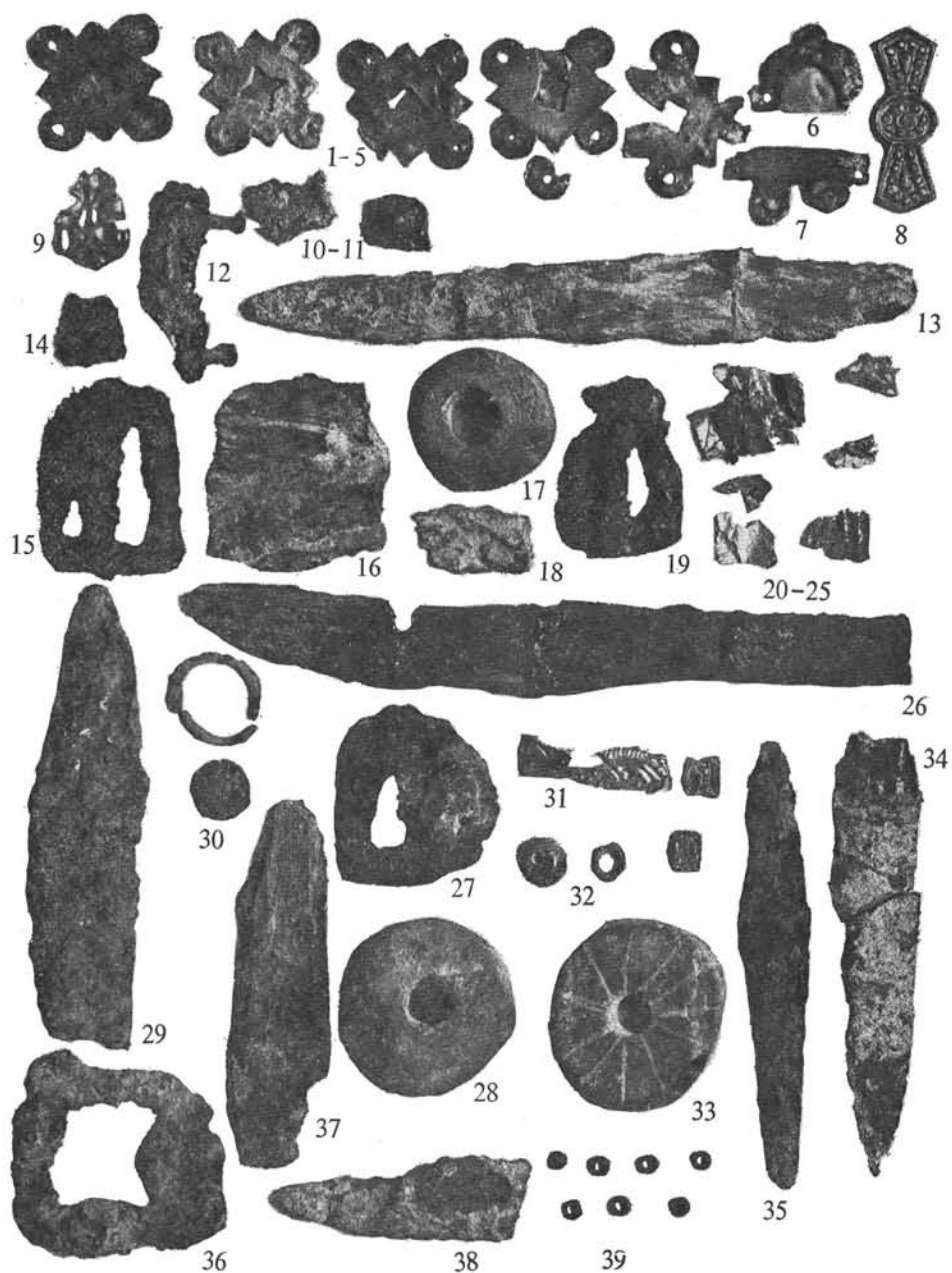
106 - 108

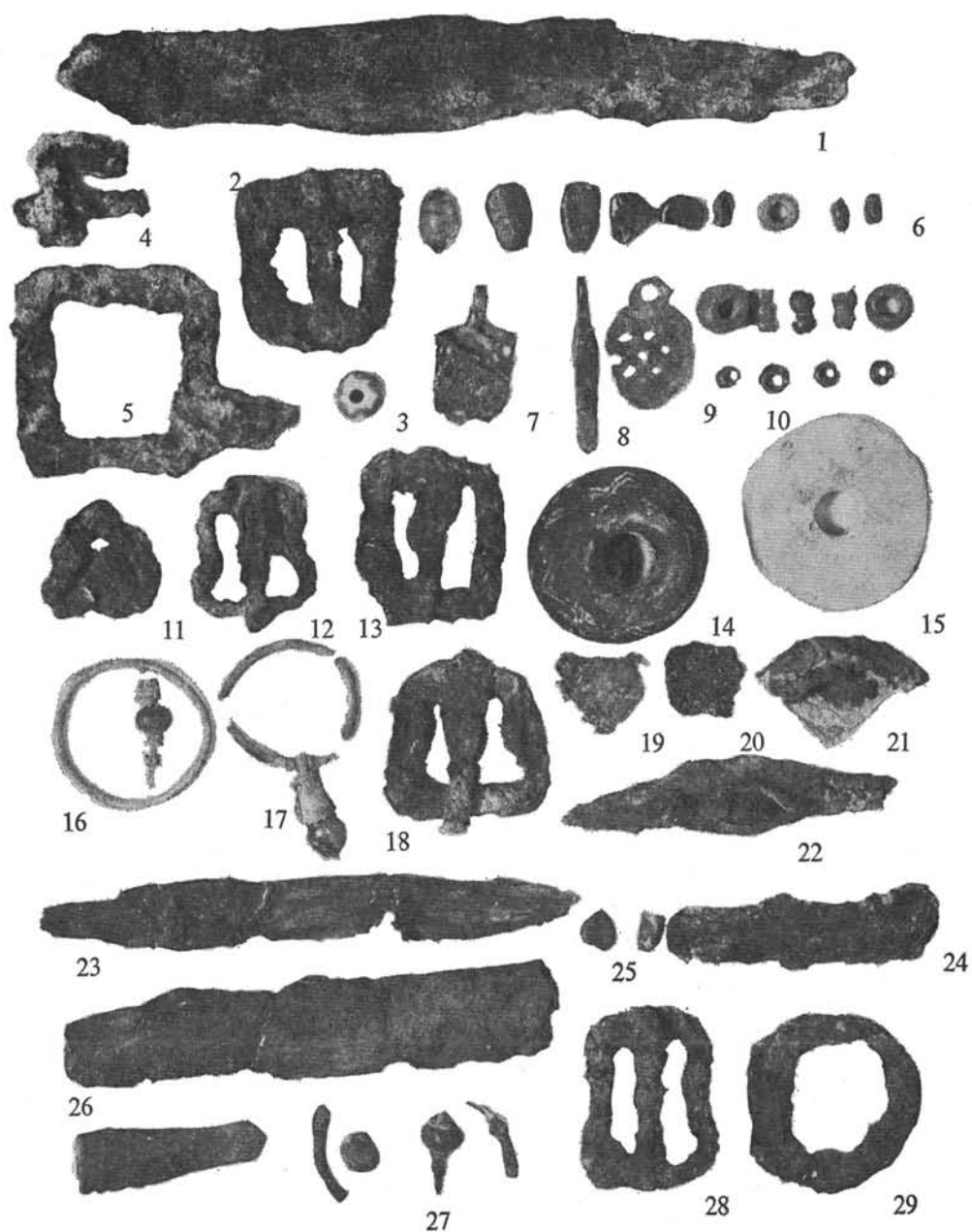

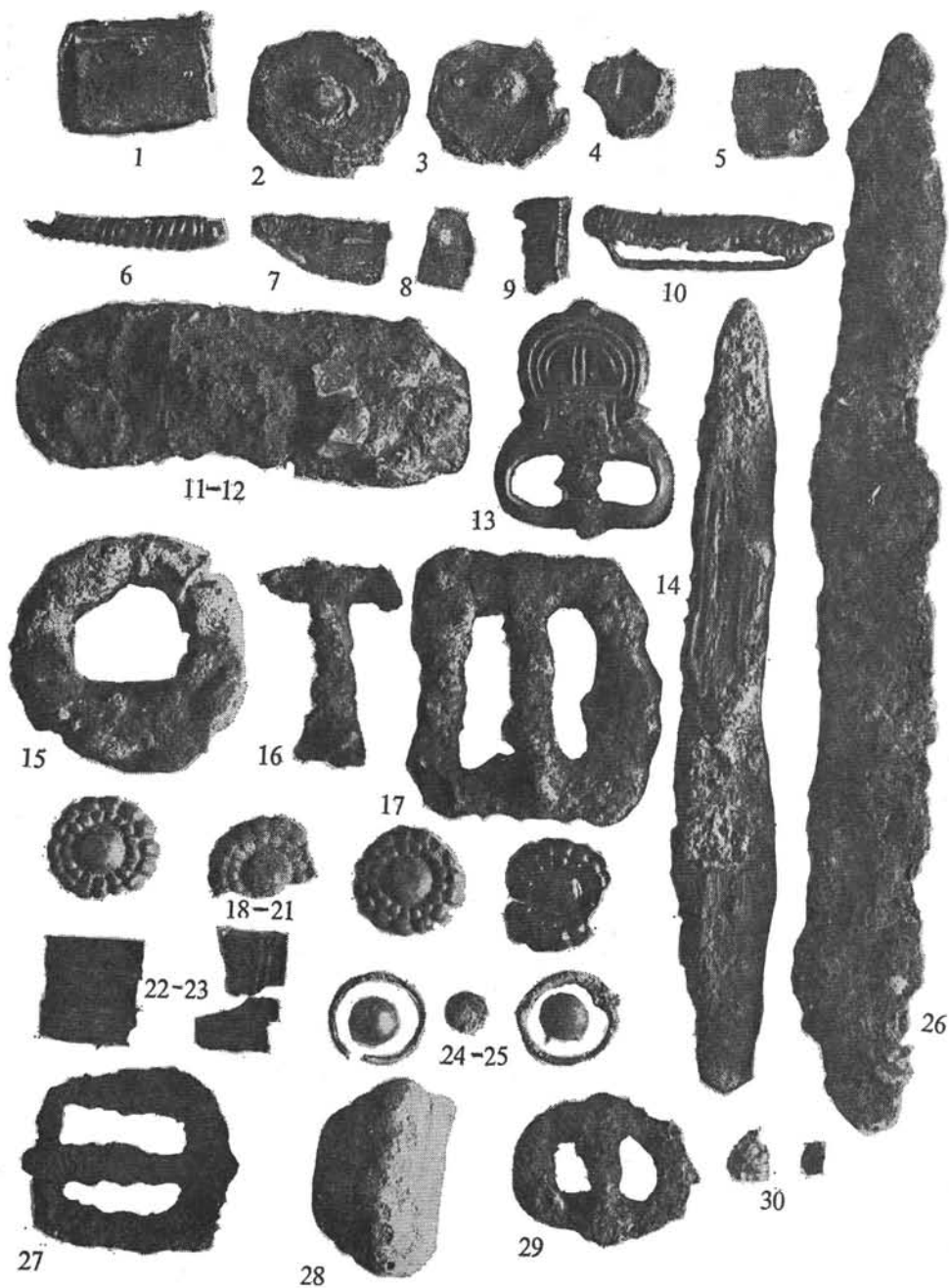
I. Tábla 1—3: 2. sír; 4—13: 3. sír; 14—23: 4. sír; 24—25: 5. sír; 26: 7. sír; 27: 8. sír.

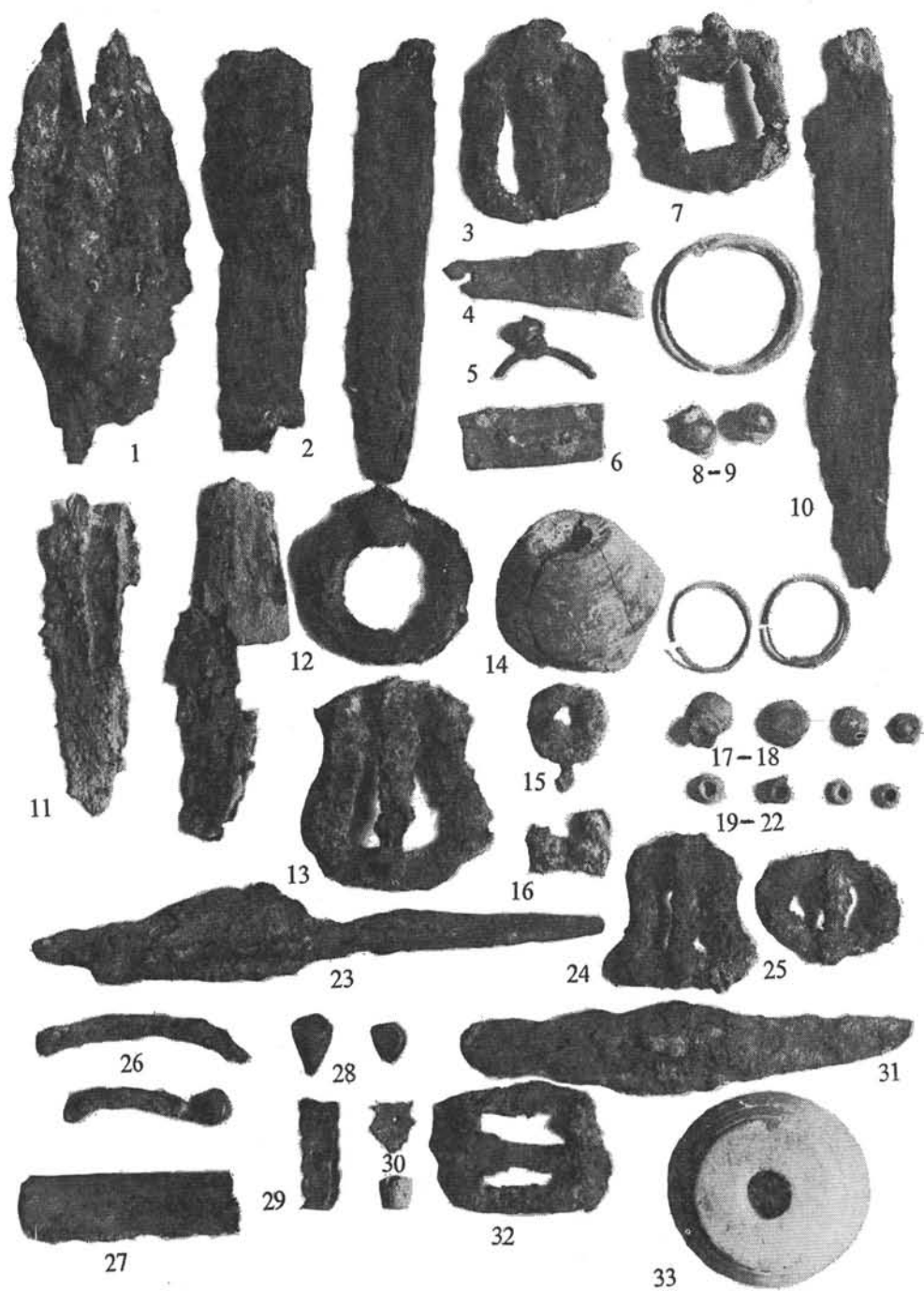
II. Tábla 1—16: 10. sír; 17: 9. sír; 18—25: 12. sír; 26—28: 16. sír; 29—30: 14. sír; 31—34: 19. sír; 35: 40. sír; 36—38: 17. sír; 39: 34. sír;

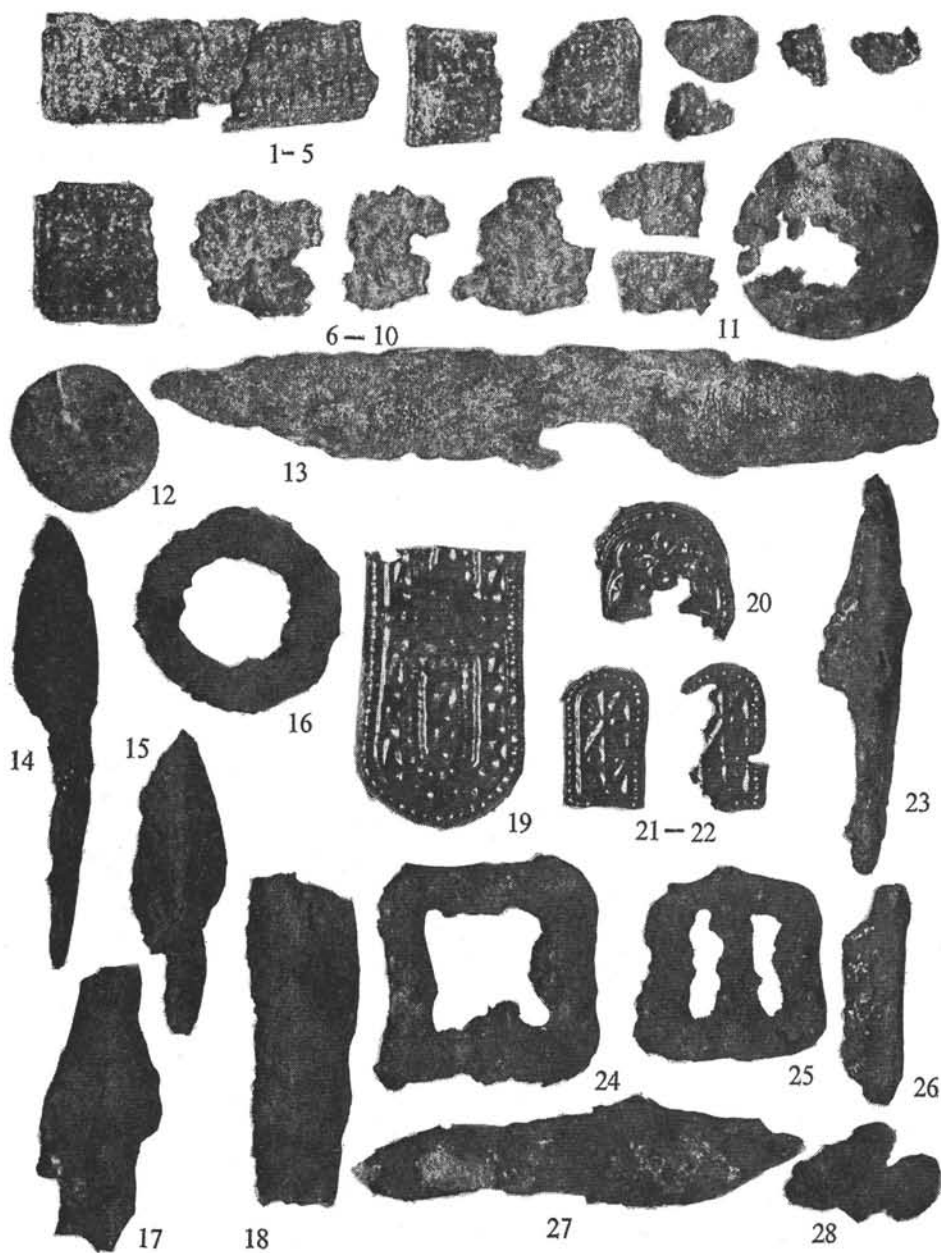
III. Tábla 1—3: 18. sír; 4—5: 15. sír; 6: 22. sír; 7—12: 23. sír; 13: 24. sír; 14: 25. sír; 15—18: 27. sír; 19—23: 28. sír; 24: 31. sír; 25—29: 36. sír.

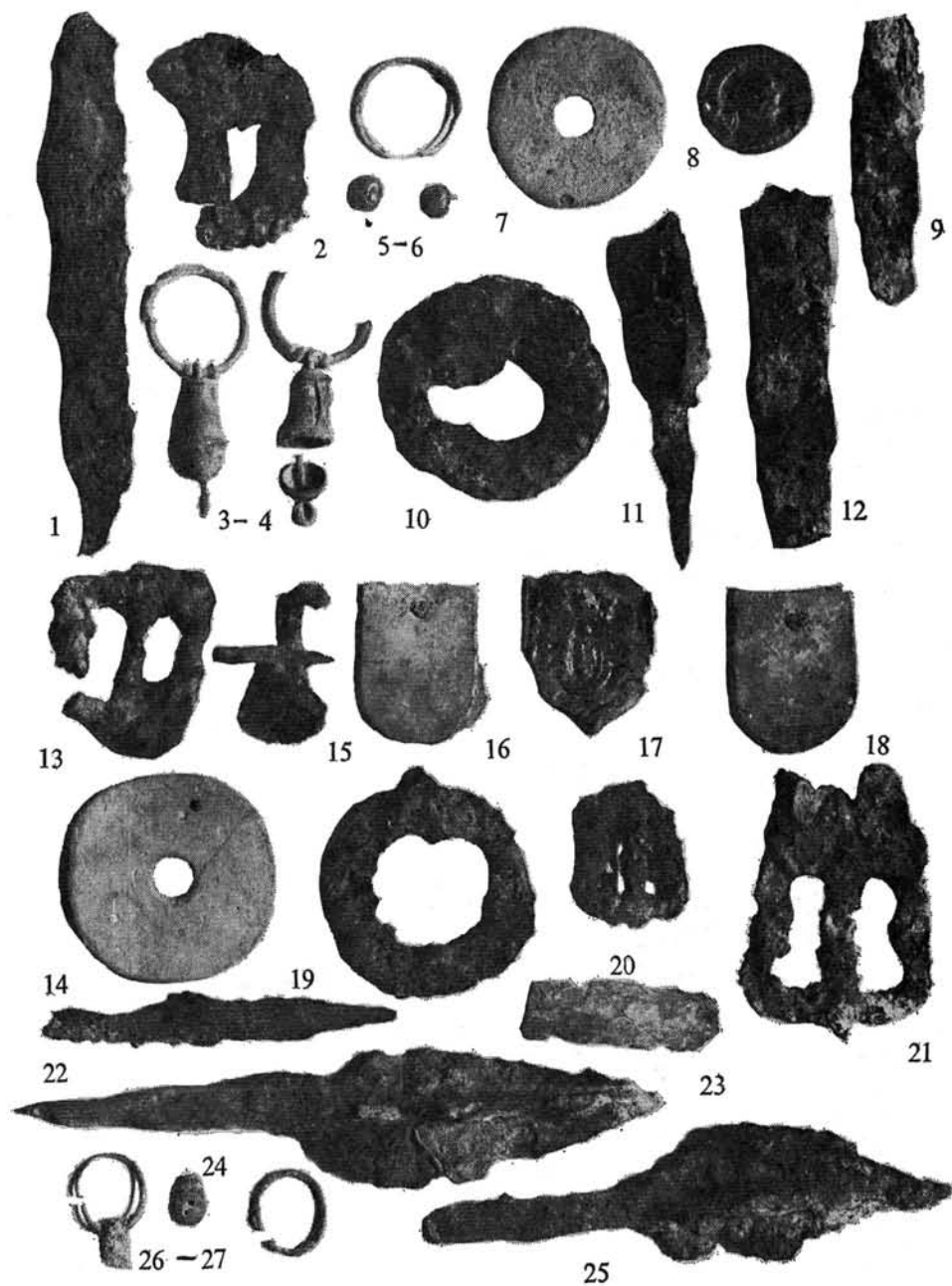
IV. Tábla 1—16: 30. *sír*; 17—27: 32. *sír* 28—30: 43. *sír*.

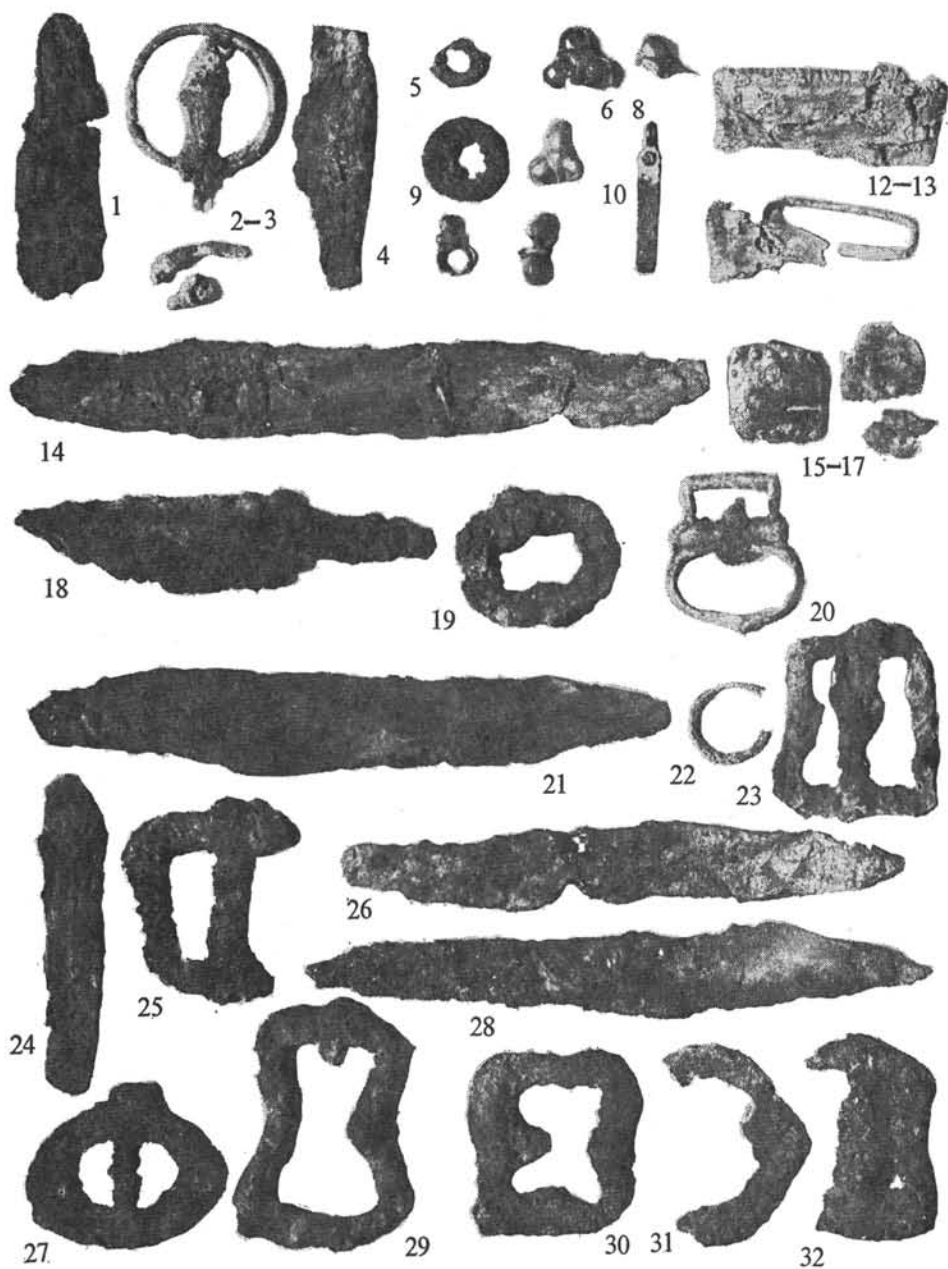
V. Tábla 1—6: 37. sír; 7—10: 44. sír; 11—22: 38. sír; 23—25: 40. sír; 26—27: 39. sír; 28—30: 46. sír; 31—33: 49. sír.

VI. Tábla 1—18: 47. sír; 19—28: 48. sír.

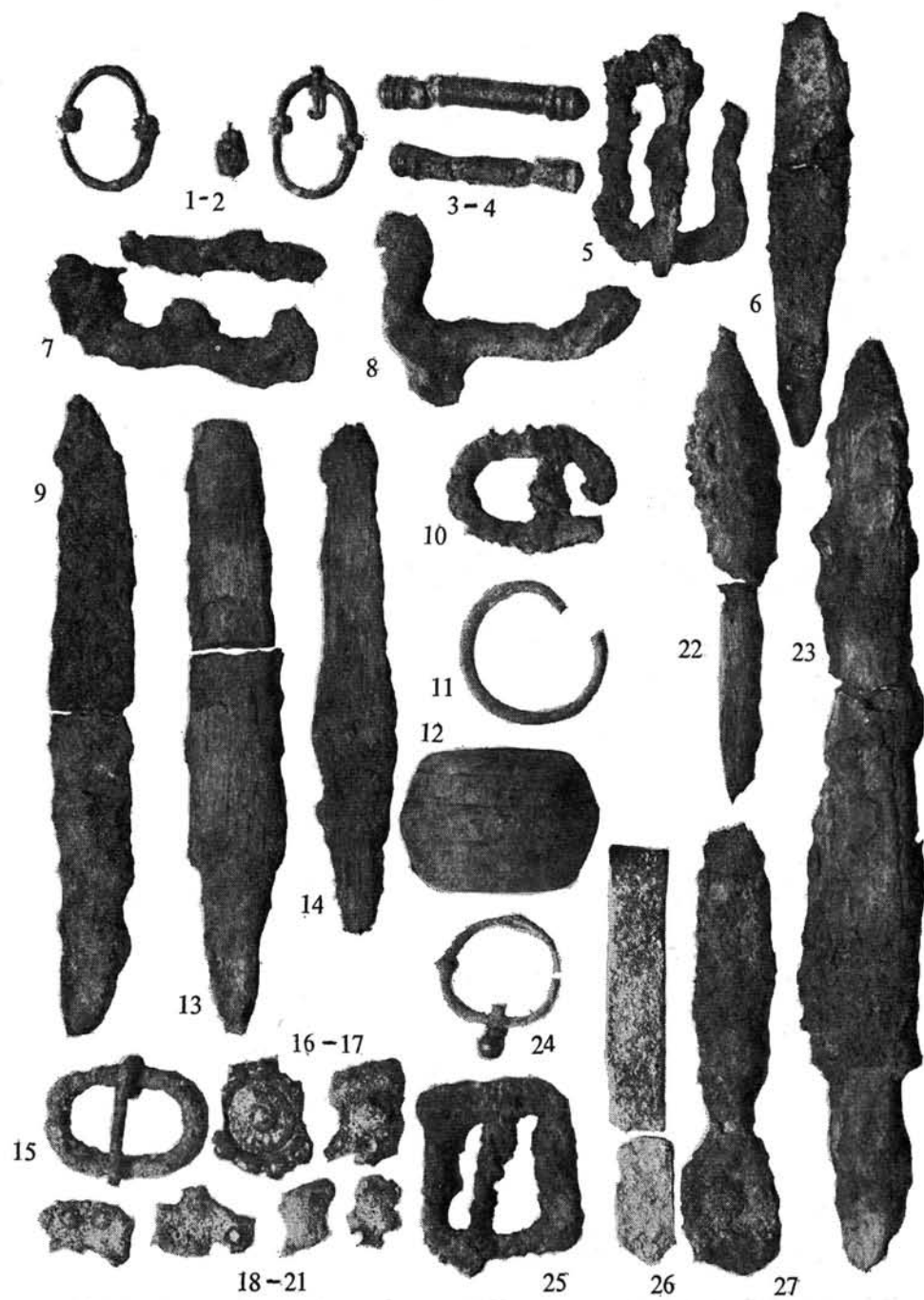

VII. Tábla 1—4: 58. sír; 5—6: 51. sír; 7: 57. sír; 8—9: 56. sír; 10—13: 60. sír; 14: 42. sír; 15—27: 59. sír.

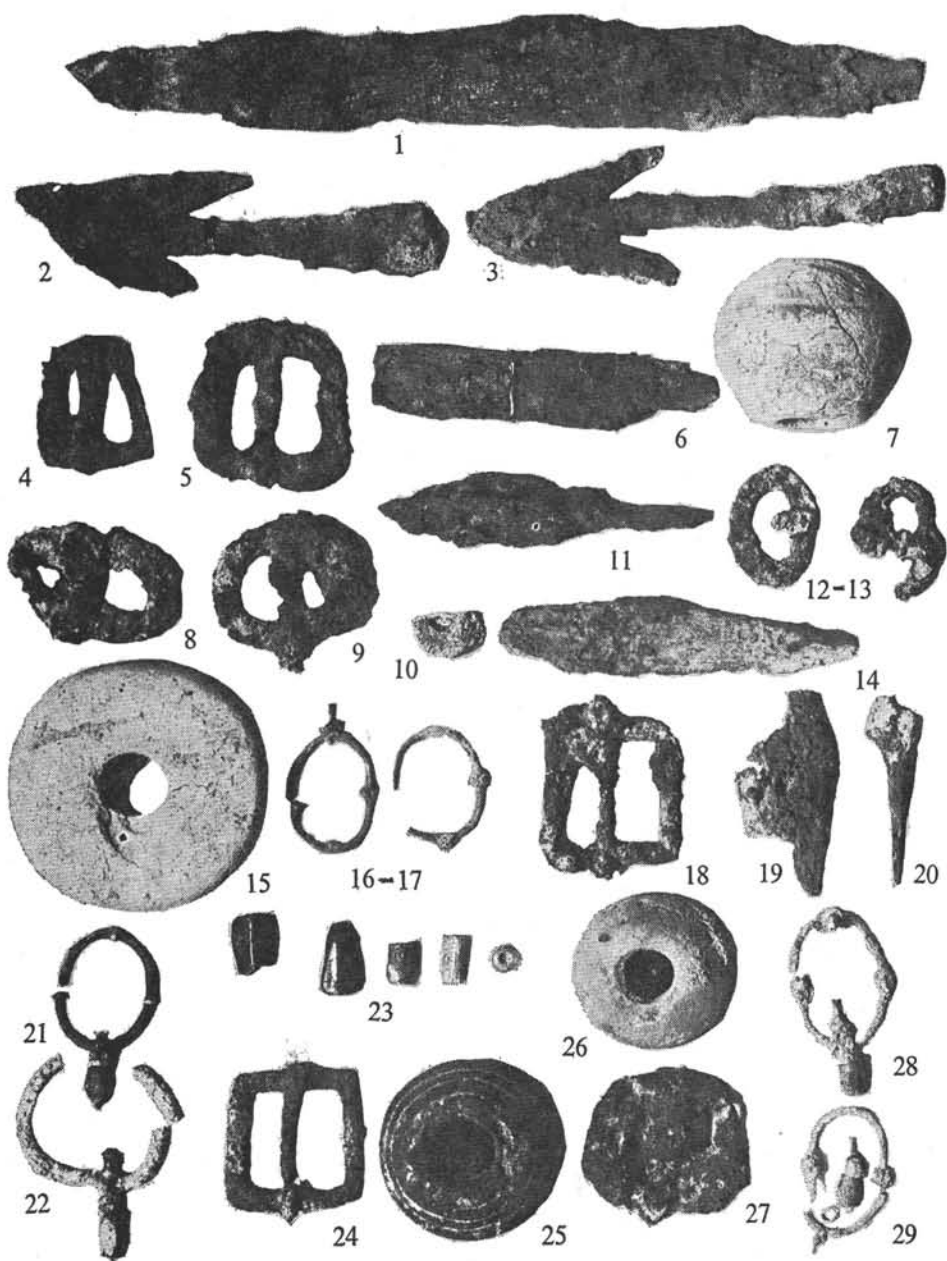

VIII. Tábla 1—3: 61. sír; 4—11: 64. sír; 12—13: és 28—31: 73. sír; 14—20: 65. sír; 21—23: 70. sír; 24—25: 71. sír; 26—27: 72. sír; 32: 74. sír.

IX. Tábla 1—2: 75. *sír*; 3—8: 76. *sír*; 9—10: 77. *sír*; 11—12: 79. *sír*; 13—21: 78. *sír*; 22—27: 81. *sír*.

X. Tábla 1—5: 83. sír; 6—7: 85. sír; 8—11: 86. sír; 12—14: 87. sír; 15—17: 90. sír; 18—20: 91. sír; 21—25: 97. sír; 26—29: 98. sír.

A szegeccsel történt rögzítés több vascsatnál is megfigyelhető volt; ezeknél (12,59) a szegecsek számára keskeny lemezeket hajlítottak a csatkeretre (VII. t. 21.).¹⁴

A két övvel temetettekénél (rangosabbak) az egyik övet fém veretek díszítették. A legszebb vereteket a bolygatások során elvitték, de a megmaradtak is tájékoztatók; ritkábbak közé tartoznak a 30. és 32. sírban talált bordázott szegélyű négyszögletesek (IV. t. 9. és 22—23) és a préselt övrózsák (IV. t. 18—21). Más típusú négyszögű veretek és övrózsák voltak a 65. (VIII. t. 15—17) és 78. (IX. t. 16—17) sírban;¹⁵ Viszonylag korai típusúak az 59. sírból való szíjvégek; két sima U-alakú (VII. t. 15. 18.) és egy csúcsosan végződő (VII. 17.); az utóbbit virágkehely motívum és pontozás díszíti.¹⁶ Jelentősebb préselt veretek voltak még négy sírban; ezek közül a 3-ban indászes nagyszíjvég és négyszögű veret (I. t. 6—10.) a 48.-ban (kifosztott) aranyfólia borítású ezüstveretek; közöttük a kettőspajzsún a díszítő motívum az életfa termését csipegető galambpár (VI. t. 20.)¹⁷ E sírból a nagyszíjvég stilizált állatmotívum díszítésű (VI.t.19.). A 47. sírból a griffalakos (VI.t. 6—10.) és geometrikusdíszű (VI. t. 1—5.) veretek értékes korhatározók.¹⁸ A 47. sír vereteivel egy időben állíthatták össze a 10. sírból előkerült övveret készletet (II. t. 1—11.), amelynek tagjai: préselt br. kissíjvég, övrózsá, karéjos szélű kivágott közepű ezüstlemezek,¹⁹ — a kivágások alatt aranylappalokkal — és öntött(!) övforgó.²⁰

Kisgömbös fülbevaló volt a 32. (IV. t. 24—25.) és 59. (VII.t. 26—27.); üveggyöngyös a 37. (V. t. 5.) és aprógömbös a 81. (IX. t. 24.); egyszerű karikatörredék a 28. sírban.

Hajfonatszorító volt a 30. (IV. t. 6. 10) 47. (VI. t. 1—5.) 73. (VIII. t. 12—13.), 76. (IX. t. 3—4.) és 81. (IX. t. 26.) sírban. Egyik sem korai típusú.

Legrégebbi fegyverek a 93., 94., 95., sírokban lehettek; a sírmellékletek közül csak két zabla (XIII. t. 2—3; és 23.) négy kengyel (XIII. t. 4—5 és 8—9) és egy köpűs lándzsa (XIII. t. 1.) került a múzeumba. A fenti három sírt megtaláló földtulajdonos vagy nem bontotta ki teljesen a sírokat, vagy azok a megtalálásakor már kifosztottak voltak. A kengyelek közül három korai, hosszúfűlű, keleti típusú.²¹ A lándzsa a gepida sírokból ismert; közepesen széles tollú és díszítetlen, bő köpűstagú.²² — A 10. (XIV. t. 10—13.), 47. (XIV. t. 1—4.) 48. (XIV. t. 5—9.) sírokban íjászokra utaló íjmerevítő agancslemezek voltak; ezek az enyhén szélesedő típushoz tartozók. — A 10. (II. t. 10.), 59. (VII. t. 15.) és 81. (IX. t. 27.) sírban tegezre utaló tárgy volt, de ez nem tipikus darab. — Tizenhat sírban íjászokra utaltak a nyílhegyek; ezek közül csak a 83. sírból előkerült két nyílhegy köpűs, kéthorgas (X.t. 2-3.); a többi háromélű.

¹⁴ Csallány D., Kora-avarkori sírleletek. FA I—II. Bp. (1939) VII. tábla 30.

¹⁵ Uo. 1. sír; VII. tábla 15—17.

¹⁶ Werner, J., Nomadische Gürtel bei Persern, Byzantinern und Langobarden, 121—123. In: Accademia Nazionale Dei Lincei Roma (1974) Qu. N. 189. — Csallány D., A bizánci fémművésesség emlékei I. Ant. Tan. II. Bp. (1955.) 107. III. tábla 9.

¹⁷ László, Gy., Die Awaren und des Christentum im Donauraum und im östlichen Mitteleuropa. Acta II. Congressus internationalis historiae Salisburgo — Ratisbonensis anno 1967 celebrati (Wiesbaden) 141—152.

¹⁸ A halimbai temető benépesítési menetében mint az alsó réteg szélső sírja a 106. — préselt griffalakos övverettel — a VIII. század első felére tehető. Török Gy., Halimba VII—IX. századi temetkezései (Sajtó alatt).

¹⁹ Kovács I., A mezőbándi ásatások. Dolgozatok IV. Kolozsvár (1913), 327 és 358.

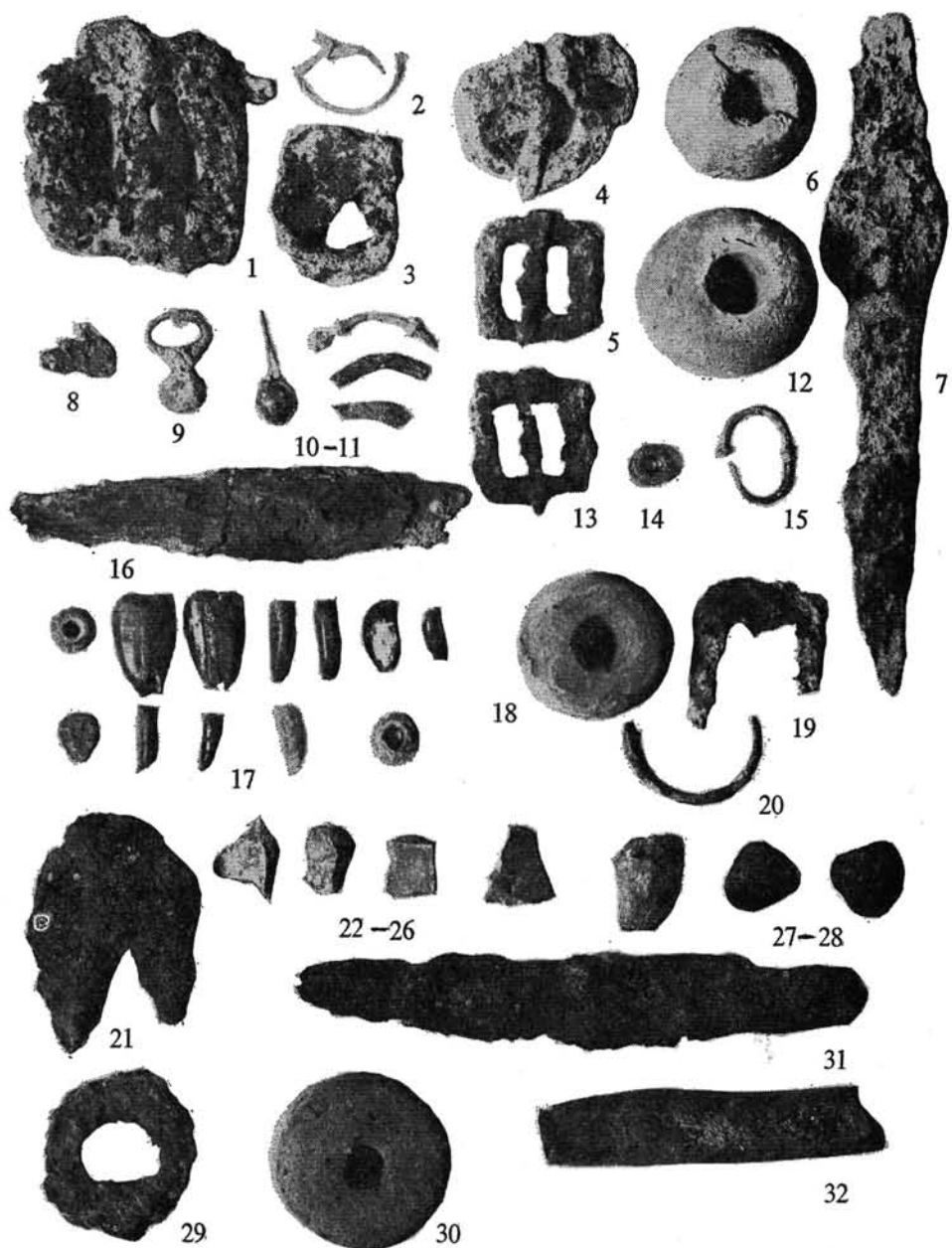
²⁰ Övforgó a korai préselt övveret-készletekből hiányzik; a lemezekben ritka (Kovrig, I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan AH XL. 1963. 185. sír. LI. tábla 13); a késői öntöttek között a gyakori.

²¹ A hosszúfűlű kengyelek csengelei előzményét Csallány D. ismertette. I. m. (1939) VIII. tábla 4—5.

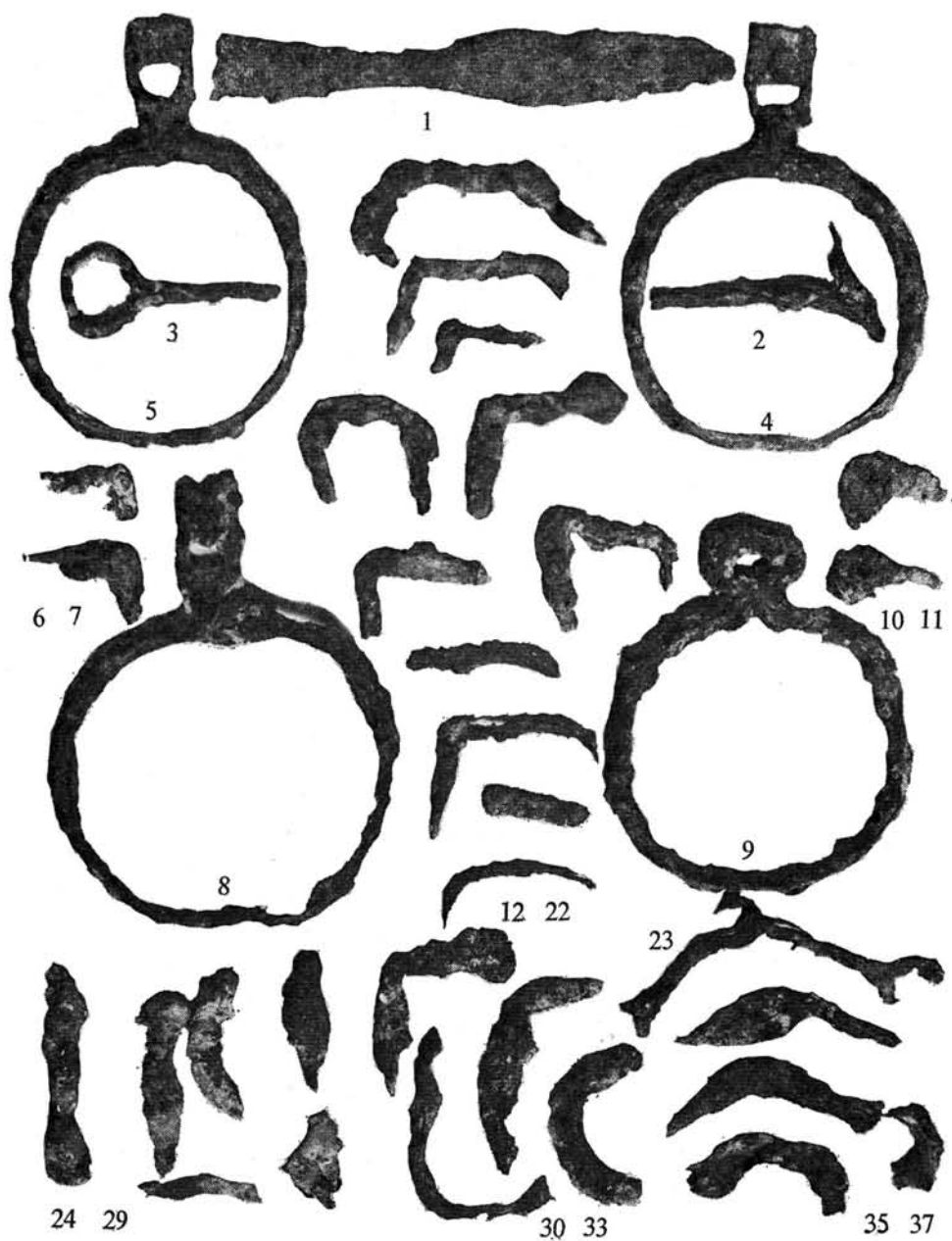
²² Török Gy., i. m. (1936) LIII. tábla 1—4; LVII. tábla 3.

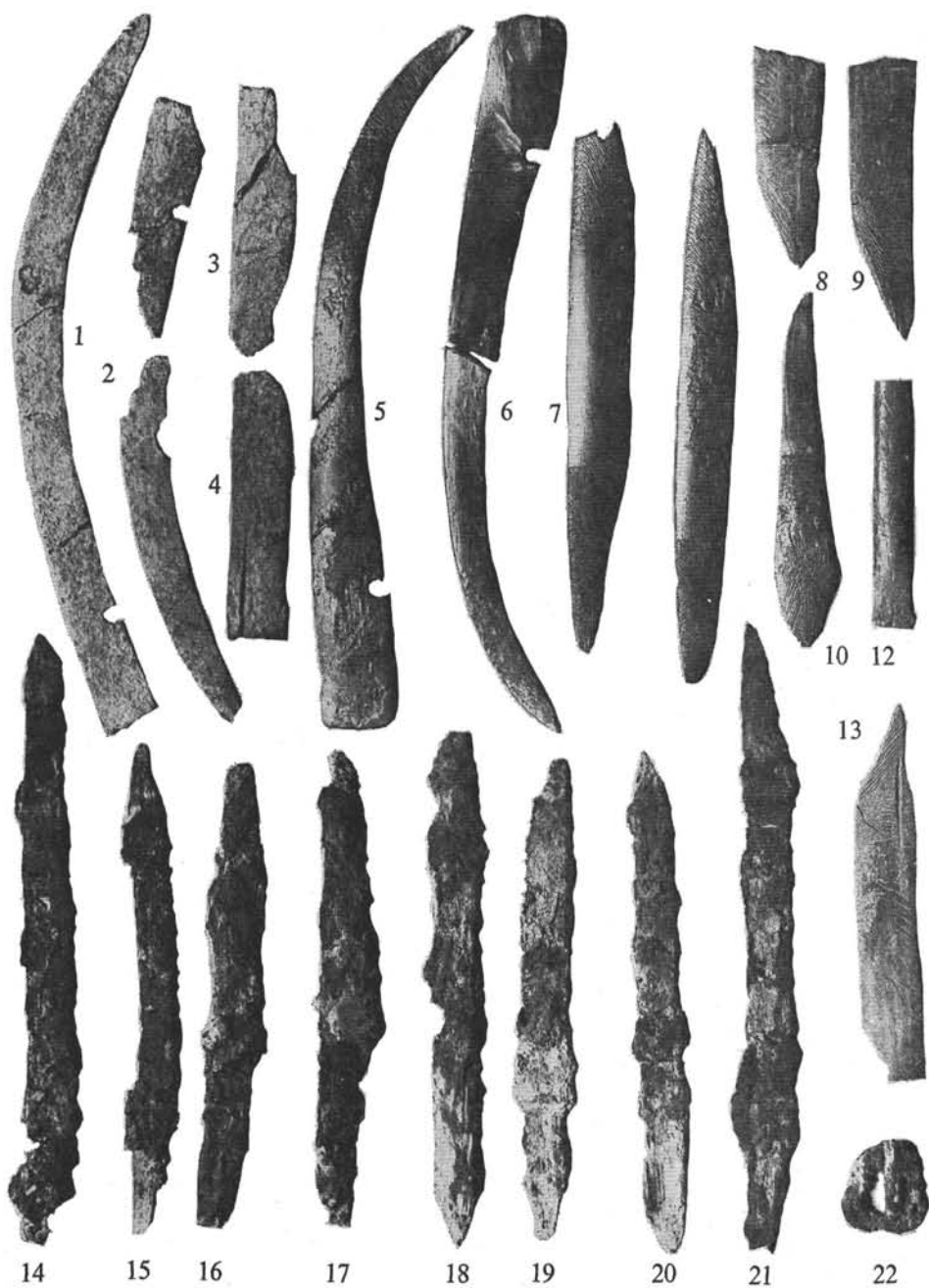
XI. Tábla 1—5: 89. sír; 6—16: 96. sír; 17—19: 100—101. sír; 20—23: 103. sír.

XII. Tábla 1—3: 99. sír; 4—11: 102. sír; 12—15: 104. sír; 16—17: 106. sír; 18—20: 107. sír; 21—28: 108. sír; 29—32: 105. sír.

XIII. Tábla 1—5: 93. sír; 6—7: 10. sír; 8 és 23: 94. sír; 9: 95. sír; 10—22: 37. sír; 24—29: 8. sír; 30—34: 16. sír; 35—37: 2. sír.

XIV. Tábla 1—4: 47. *sír*; 5—9: 48. *sír*; 10—13: 10. *sír*; 14 és 21: 59. *sír*; 15: 16. *sír*; 16: 28. *sír*; 16: 86. *sír*; 18: 77. *sír*; 19: 13. *sír*; 20: 63. *sír*; 22: 1. (?) *sír*.

A férfisírok eszközökben szegények; húsban volt kés, négyben (28., 59., 77., 78.) kettő is. — Csiholóvas kovakövekkel a 30. (IV. t. 11—12.); csiholótöredék a 48. (VI. t. 28.) kovakő az 59. (VII. t. 23.) és 108. (XII. t. 22—26.) sírból került elő. — Az eszközök hiánya és a nyílhegyek gyakorisága utal a férfiak harcos tevékenységére, illetőleg az erre való nevelésre.

A nők viseletéhez is hozzátartozott az öv; övcsat huszonegy sírban maradt meg, de övveret egy sírból sem került elő.

Fülbevaló. Kisgömbcsüngős volt a 14. (II. t. 30.), 38. (V. t. 17—18.), 96. (XI. t. 10—11.) sírban; gömbölyű üvegyöngycsüngős az 51. (VII. t. 5—6.) és 99. (XII. t. 2.); félgömbbel zárt tölcséres csüngővel az 58. (VII. t. 3—4.); tölcsérben üvegyöngyszem csüngővel a 27. (III. t. 16—17.); 36. (III. t. 27.) 44. (V. t. 8—9.) 61 (VIII. t. 2—3.); 102. (XII. t. 2.) sírban. Az időben legkésőbbi fülbevalóknál az ovális karikaív pántokkal és gyöngyökkel tagolt; a csüngő álgranulációs pánttal csatlakozó hosszúka üvegyöngy, mint a 75. (IX. t. 1—2.) 97. (X. t. 21—22.) 98. (X. t. 28—29.); 103 (XI. t. 21.); 104 (XII. t. 15.)²⁴ sírban.

Gyöngy nyakdísz tizenhárom sírban volt. A gyöngyök és a gyöngyök közé fel-fűzött apró tárgyak kevésbé korhatározók. A 23. sírban (nagylány) talált csüngődíszek — két szűrőlapát és szőröcsipesz (II. t. 7—9.) — a korábbi szarmata²⁵ és gepida²² hagyományokra utalnak.

Gyűrű (XI. t. 9.) és karperec (XI. t. 12—13.) nem jellemző a temetőre.

Kések, amelyek az ételkészítést segíthették, a bolygatások ellenére is tizenkilenc sírban maradtak.

Fonalkészítéshez használt orsógomb tizenhét sírban, orsókorong egyben (27.) volt.

A *gyermeksírok* közül tizennégy melléklet nélküli volt, a többi mellékletei általában megegyeztek a felnőttékével; így csak az eltérőket említjük.

A 64. sírból a veretek préselt háromkaréjos aranyfóliás bronzok (VIII. t. 6—8.)²⁷ — A 12. sírban megmaradt aranyfólia darabok (II. t. 20—25.) kucsmadíszek lehetnek. — A 19. (II. t. 32.) sírban szarmata gyöngyök voltak. — A 19. sírból a gyöngy-sorba fűzött aranyozott hajfonatszoritó (II. t. 31.) díszítése ún. II. germán állatstílusú.²⁸ — A 46. (V. t. 29—30.) és 64. (VIII. t. 10.) sírból a csüngődíszek igen aprók (és a 23. női sír csüngői is!). — Az 57. sírban a jobb karon belül elhelyezett átfúrt madárcsont egy játékbaba (?) merevítő tengelye lehetett.²⁹ — Kés kilenc sírban; orsógomb egy (II. t. 17.), orsókorong öt; varrótű egy (9. sírban elporladó); tűtartó tok egy (XII. t. 32.) sírban volt.

Edény melléklet hat sírban és az 56.-ban (felnőttnek vett zsugorítva temetett nagylány) volt. Az edényt (italt) azok sírjába tették, akik életükben gondozásra szorultak (gyermek, betegek).

²³ Ez a nyílhegy-típus az V—VI. századi gepida temetőben és a IX. századi késői avar temetők szélső sírjaiban egyaránt megtalálható; ezért itt nem korhatározó.

²⁴ Čilinská, Z., Frauenschmuck aus dem 7—8. Jahrhundert im Karpatenbecken. SIA XXIII. 1. (1975) 63—96.; 65. l. Abb. 1.

²⁵ Párducz M., Hun-kori szarmata temető Szeged—Óthalmon. MFMÉ (1958—59.) XXVII. t. 9.

²⁶ Hampel, J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig (1905) I., XVI. tábla.

²⁷ Barkóczy, L., 6th Century From Keszthely—Fenekpuszta. AAH. 20 (1968) LXIII. tábla 1—16.

²⁸ Fettich, N., Adatok az ősgermán állatornamentika II. stílusának eredetkéréséhez. A É 43 (1929) 68—110.

²⁹ Bálint Csanád szerint bajelhárító „ongon.” — Bálint Cs., A Szaltovo—Majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. AÉ 102 (1975) 52—53.

A meghatározhatatlan neműek sírjai³⁰ bolygatottak voltak, ezért is hiányozhattak belőlük a nemek felismeréséhez szükséges tárgyak.

Szórvány-anyag. A tárgyak között öntött br. kisszíjvég, övveret és lyukvédő is volt, az az a temetkezések belenyúltak az öntött griffes-índás vereteket készítő életének és temetkezésének időszakaszába is.

*

Temetőterképen vizsgálva a leletanyagban mutatkozó változásokat kitűnik, hogy a temető korai szakasza a hosszúfülű kengyelek előkerülési helye (93—95. sír, és ettől Ny-felé a fel nem tárt sírokat záró 96. feltárt sír; ezekhez DK-felől csatlakozhattak a későbbi (még feltáratlan) sírok; együtt egy sírcsoport lehet. — A csoportba temetkezést jól tükrözte az a temetőterület, amelyen a sírok többségét tártuk fel. Ennek a területnek ÉNy-i felében voltak a régebbi sírok és ezeket — D, DK és ÉK felől — félkörben vették körül a későbbiek (75., 76., 83., 89., 90., 97., 98., 103., 104.). A harmadik sírcsoportot alkothatták a temető Ny-felé eső távolabbi sírjai (1., 2., 3., 4., 92.), az 1938-ban előkerültek és az ezekhez csatlakoztatható feltáratlanok. A sírcsoportokat egy-egy család, vagy *nagycsalád* alakíthatta ki.³¹

A temető benépesítésének kezdete nem eshetett az avarok első generációjának idejére, mert ezt a kort — Csengelén — a magában temetett lószerszám,³² valamint a a magányosan temetett harcos³³ képviseli, és nem a 93—95. számú sírok leletei.³⁴ Az avarok első generációja a helybentálalt őslakosokkal és a szarmata-gepida összetételű köznéppel biztonsági okokból sem lakott és temetkezett együtt. A megszállt területeket fokozatosan feltöltötték rokoni és baráti népek csoportjaival; ez a folyamat leghamarabb 600 körül kezdődött, amikor befogadták a traniachok, kotzagerek, zabenderek,³⁵ — és az első onogur—bolgár sikertelen felkelés³⁶ — egyes menekült csoportjait. Ezek a népek a Portus—Euxinus vidékéről magukkal hozták azt a felszerelést, amely részben az első avar generáció, részben a Kárpátmedencébe később — a második onogur—bolgár felkelés után (668.) — beköltözött csoportok felszereléséhez volt hasonló,³⁷ ezért nehéz sírmellékleteik elválasztása a középvavar-idők leleteitől. A korai és középvavar-kori leletanyag már élesen elválik a későiektől,³⁸ amelyekben az öntvényes, úgynevezett griffes-índás veretek általánosak.

³⁰ *Lipták Pál* szives közlése szerint — a háború után — csak a 14., 38., 50. számú sírokból maradt meg embertani anyag.

³¹ *Török Gy.*, Das Weiterleben der einheimischen Bevölkerung in Halimba während der awarisch-frühungarischen Besiedlung. Wien (1976). In: Festschrift für R. Pittioni...

³² *Kovrig, I.*, Contribution aux problème de l'occupation de la Hongrie par les avars. AAH 6 (1955) 163—192.

³³ *Csallány D.*, i. m. (1939) 129—131.

³⁴ A kengyelvasak kidolgozása viszonylag rossz, a lándzsa helyi gepida típusú. L. 22. j.

³⁵ *Szilágyi, A* magyar nemzet története (1895) 348—349.; *Nagy G.*, AÉ 26 (1906) 404—405.

³⁶ 606. év körül, a türk hatalommal szemben (Czeplédi szóbeli közlése).

³⁷ *Szádeczky—Kardoss S.*, Kuvrát fiának, Kubernekné a története és az avarokori régészeti lelet anyag. Ant. Tan. 15 (1968) 84—87.

³⁸ *Török Gy.*, i. m. Halimba VII—IX... (Sajtó alatt).

AWARENZEITLICHES GRÄBERFELD IN CSENGELE

(Szeged—Csengele, Feketealom)

von

Gyula Török

Es wurden im Winter 1935—36 nördlich von Szeged, in der Nähe von Feketealom (Schwarzhügel) drei Gräber gefunden; dann hat man anlässlich des Rigolens vom Weingarten weitere Gräber ausgegraben; schließlich stieg die Anzahl der mit Rettungsgrabung freigelegten Gräber auf 105. Der Krieg hat das weitere Freilegen des Gräberfeldes verhindert, und auch das Material konnte nicht veröffentlicht werden. Von den Funden sind die ursprünglichen Inventarbuch—Eintragungen erhalten geblieben, eine Kartenskizze und die Lichtbildaufnahmen als Dokumentierung (Tafeln I—XIV.); die letzteren haben das Identifizieren des Materials aus den Gräbern ermöglicht. Das Gräberfeld wird in englischer Sprache im Bd. III. des „Awarischen Corpus“ veröffentlicht;⁴ doch werden dort die Lichtbildaufnahmen von den Funden, die noch vor ihrem Restaurieren verfertigt wurden, nicht mitgeteilt. Darum halten wir es angebracht die erklärenden Beschriftungen der Tafeln hier zu veröffentlichen.

- Taf. I:* 1—3: Grab 2.; 4—13: Grab 3.; 14—23: Grab 4.; 24—25: Grab 5.; 26: Grab 7.; 27: Grab 8.;
Taf. II: 1—16: Grab 10.; 17: Grab 9.; 18—25: Grab 12.; 26—28: Grab 16.; 29—30: Grab 14.;
31—34: Grab 19.; 35: Grab 40.; 36—38: Grab 17.; 39: Grab 34.
Taf. III: 1—3: Grab 18.; 4—5: Grab 15.; 6: Grab 22.; 7—12: Grab 23.; 13: Grab 24.; 14: Grab 25.;
15—18: Grab 27.; 19—23: Grab 28.; 24: Grab 31.; 25—29: Grab 36.
Taf. IV: 1—16: Grab 30.; 17—27: Grab 32.; 28—30: Grab 43.
Taf. V: 1—6: Grab 37.; 7—10: Grab 44.; 11—12: Grab 38.; 23—25: Grab 40.; 26—27: Grab 39.;
28—30: Grab 46.; 31—33: Grab 49.
Taf. VI: 1—18: Grab 47.; 19—28: Grab 48.
Taf. VII: 1—4: Grab 58.; 5—6: Grab 51.; 7: Grab 57.; 8—9: Grab 56.; 10—13: Grab 60.; 14: Grab
42.; 15—27: Grab 59.
Taf. VIII: 1—3: Grab 61.; 4—11: Grab 64.; 12—13 und 28—31: Grab 73 14—20: Grab 65.; 21—23:
Grab 70.; 24—25: 71.; 26—27: Grab 72.; 32: Grab 74.
Taf. IX: 1—2: Grab 75.; 3—8: Grab 76.; 9—10: Grab 77.; 11—12: Grab 79.; 13—21: Grab 78.;
22—27: Grab 81.
Taf. X: 1—5: Grab 83.; 6—7: Grab 85.; 8—11: Grab 86.; 12—14: Grab 87.; 15—17: Grab 90.;
18—20: Grab 91.; 21—25: Grab 97.; 26—29: Grab 98.
Taf. XI: 1—5: Grab 89.; 6—16: Grab 96.; 17—19: Grab 100—101.; 20—23: Grab 103.
Taf. XII: 1—3: Grab 99.; 4—11: Grab 102.; 12—15: Grab 104.; 16—17: Grab 106.; 18—20: Grab
107.; 21—28: Grab 108.; 29—32: Grab 105.
Taf. XIII: 1—5: Grab 93.; 6—7: Grab 10.; 8 und 23: Grab 94.; 9: Grab 95.; 10—22: Grab 37.; 24—29:
Grab 8.; 30—34: Grab 16.; 35—37: Grab 2.
Taf. XIV: 1—4: Grab 47.; 5—9: Grab 48.; 10—13: Grab 10.; 14 und 21: Grab 59.; 15: Grab 16.;
16: Grab 28.; 17: Grab 86.; 19: Grab 13.; 20: Grab 63.; 22: Grab 1. (?)

ÚJABB ADATOK A HONFOGLALÁSKORI ÍJÁSZAT KÉRDÉSKÖRÉHEZ

FÁBIÁN GYULA

(Gödöllő, Agrártudományi Egyetem)

Ahogy a tűzgyújtás felfedezése nagyban hozzájárult az emberré váláshoz, az íj, mint fegyver és élelemszerző eszköz, történelmet formáló erő volt.

Cs. Sebestyén Károly régész és néprajzkutató derítette ki a honfoglaló magyarok íjának és nyilának, ma is érvényes legvalószínűbb szerkezetét.¹

A hun, az avar és magyar sírokban előfordulnak olyan hosszúkás késpenge alakú lapos csontlemezek, amelyekben Cs. Sebestyén felismerte az íjak markolatát és végeit szilárdító és díszítő csontborítást. Vizsgálatainak lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy a magyarok íja, közeli rokonságban a hun és avar íjakkal, lényegében a keleti típusú összetett visszacsapó² íjak nagy családjába tartozott.

A rendkívüli éleslátással megadott elméleti kép, amely a lényegét tisztázta, mégis újabb kérdések egész sorát indította el és megnyitotta az utat, hogy ilyen íjak kísérleti elkészítése után ellenőrizhessünk még nyitott problémákat.

1958 óta egy nemzetközi egyesület, a „Society of Archer—Antiquaries” segíti a különböző kutatók munkáját. A magyarok íjának és nyilának kérdése ma már nem kuriózum, hanem nemzetközileg ismert és számon tartott mozaik egy szerteágazó tudományos kérdés-komplexumban.³

ELŐZMÉNYEK

Első próbálkozásaimat, hogy működő magyar íjat készítsek, 1933—39-ben kezdem meg. Ugyanezekben az években Jakus Kálmán, saját elmondásai szerint több magyar íjat is készített. Egy állami kiküldetésen alkalma volt, a török íjászatot és íjkészítést tanulmányozni. Később, Jakus tanár minden törekvése arra irányult, hogy sportíjat alkosson hazai anyagokból.

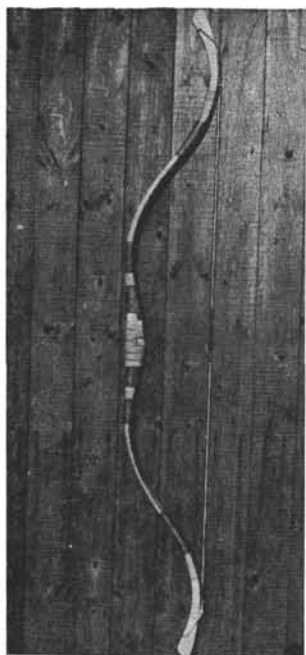
Magam erejére utalva, még Jakus Kálmánnal történt közelebbi ismeretségem előtt, két sikerült magyar íjat készítettem. Felismertem, hogy a modern sportíjászat és a kísérleti régészkedés útját külön kell választani.

Köszönet illeti Palotai Gyula mérnököt, aki a rajzokat készítette és Dr. Adorján Ákos állatorvost, aki a kísérlet sok mozzanatát kitűnő fényképeken rögzítette.

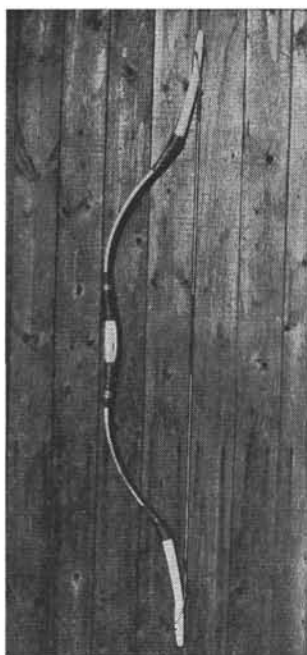
¹Cs. Sebestyén K, Rejtélyes csontok népvándorlás korabeli sírokban. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. I. 1931. A magyarok íja és nyila. V. 1933.

²A különböző íj típusok definícióit lásd: Paterson, W. F., What is a composite? Journal of the Society of Archer—Antiquaries. Vol. 11. 1968. 14—15.

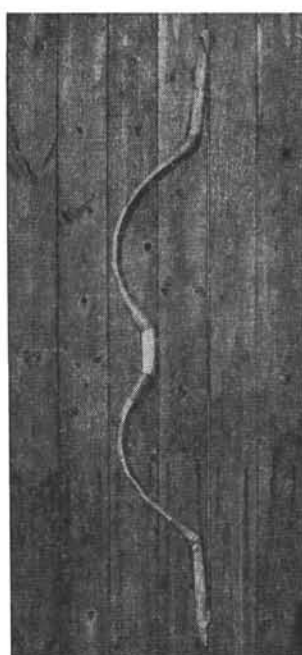
³Fábián Gy, A magyar összetett íj. (Fábián, G., The hungarian composite. Journ. Soc. Arch. Ant. Vol. 13. 1970. 12—16.

1. kép. A „késői”-avar íj.

2. kép. A „Vata” íj.

3. kép. A „szasszanida” íj.

Az egyik íj elkészítését ismeretterjesztő cikkben is közöltem.⁴ A két Tihanyban készült íjammal sokáig terepíjászatot végeztem.

Később több működő magyar íjmásolatom készült el.

Az alábbiakban tárgyalt adatok, a 10. számú magyar íjkészítéssel kapcsolatban gyűltek össze. Ehhez csatlakozik még egy egyiptomi (hikszosz), egy szasszanida és egy avar replika készítésekor szerzett gyakorlati ismeret.

KÖZVETLEN INDÍTÉKOK

1958. év nyarán a Békés—Povádi tangazdaság területén Trogmayer Ottó vezetésével egy régész munkacsoport leletmentő ásatásokat végzett. Az ásatás során feltárt sírok jelentős része Árpád kori volt. A 45. és 58. számmal jelzett sírokban harcost temettek el. A sírokban megtalálták a fegyverzet maradványait. A 45. számú sírban az íj végeit borító csontlemezeken rajta volt a bevésett „tamga” is. Az 58. számú sírről vázlatrajz is készült, ahol az íjcsontok és a csontváz egymáshoz viszonyított helyzetét és méreteit pontosan rögzítették.⁵

Az 1980. év folyamán a fenti leletek alapján készítettem el a tizedik működő magyar íjmásolatot. Az íj méretezését az 58. számú sír alapján határoztam meg, a csontlemezeket pedig a 45. számú sír leleteiről másoltam le.

A munka egyes fázisait és a lóhátról történő nyilazást a Magyar Televízió Köz-művelődési Főosztálya filmen rögzítette.

⁴ *Fábián Gy*, *Archaeologia experimentalis*. Természettud. Közlöny 1967. 12. sz.

⁵ *Trogmayer O*, X—XII. századi temető Békésen. A MFMÉ 1960—62. 9—38.

Természeti népek íjaival és régi íjak pontos másolataival történő kísérletezést Pope 1912-ben indította el.⁶ A felmerült problémák és eddig kapott válaszok irodalmi felsorolása túlhaladná ezen tanulmány kereteit, mert ezóta sokan, a modern mechanika minden eszközét felhasználva kiderítették az íjak működését, de nem minden részletében a régi íjkészítők elfelejtett mesterfogásait.

Ebben a tanulmányban csupán néhány kérdéskörre jut hely, mégpedig:

1. a magyar íj nyersanyagai;
2. a szerkesztés elvei;
3. mennyi időt vesz igénybe egy magyar íj elkészítése;
4. hogyan történhetett a lóhátról való nyílazás.

Mindezekhez az elvégzett kísérleti adatokat szolgáltatnak anélkül, hogy megcáfolhatatlan döntések igényével léphetnének fel.

Vannak teljesen megoldottnak látszó problémák is, mint például a nyíl és a tegez típusok, elkészítésük és változataik. Ezeket egy összefoglaló munkában lehetne közölni.

A kísérletek során magamat és alkalmi munkatársaimat is megfigyeltem. Mire, hogyan reagálnak. Ebből az anyagismeretből kiindulva ösztönösen kidolgoztam a munkafogásokat és csak ezután egyeztettem a reflex íjak készítéséről írt irodalmi adatokkal. Azután újra és újra javítottam a módszert, de még így sem valószínű, hogy a régi íjasmesterek minden eltemetett titkát ki tudtam volna deríteni.

Ha azt kérdezzük, végső fokon mi a célja mindennek, azt válaszolhatjuk, hogy ez a részletekbe menő munka újabb szemszögből adhat betekintést annak a kornak a szellemi és technológiai színvonalába, bizonyos történeti eseményeket jobban megvilágít mint a történeti módszer és egy embertípust, egy viselkedési és gazdálkodási formát, saját emberi attitűdöt világít meg.

A magyar íj nyersanyagai

Mint minden népi mesterség, az íjkészítés is a rendelkezésre álló anyagok szerkezetének mélyebb megértéséből vezethető le.

A faanyagok

Az összetett reflex íj vázát, vagy belső rétegét fa alkotja, de az egyszerű íjak faanyagához képest minőségileg teljesen más, a rendkívüli hajlító igénybevétel miatt.

Az egyszerű, csak fából készült hosszú íjak fa anyagát úgy választják meg, hogy egy vastagabb geszt fa és a külső oldalon egy vékonyabb hánccsa természetes együttese állja a nyomó és húzó erőket (pl. tiszafa). Ez az elv jutott érvényre a nyugati mintájú íjakban.

Fodor István szerint⁷ valószínű, hogy a lovas életmód az őshazában fokozatosan autochton úton fejlődött. Így az ugor kor viszonylag hosszabb ragasztott fajjait, felcserélték a rövidebb, összetett reflex íjakra. Rájöttek, vagy megtanulták, hogy az íj külső oldalán a puha fa helyett jobb a rostos inköteg. Az íjász felé eső belső oldalon pedig, ahol összenyomó erők lépnek fel, a szarulemez ellenálló és rugalmasabb a kemény fánál. A fa tehát a reflex íjban csak a belső rétegben maradt meg. Összekötő, formát adó és közvetítő szerepet kapott.

⁶ Pope, S. T., Bows and arrows. Univ. of Calif. Press Berkeley and Los Angeles. 1962.

⁷ Fodor I., Verecke híres útján... Gondolat, Budapest 1980.²

Hogy melyik fa faj a legalkalmasabb erre, az nyilván sok évszázados kísérletezés eredménye nyomán alakulhatott ki.

Jakus Kálmán, az első magyar-készítő a nyírfára esküdött.⁸ Ugyanakkor azonban éppen tőle tudtam meg, hogy a híres középkori török íjkészítők a juharfát használták. Sőt neveltek csomómentes juhar husángokat.

Első, magyaríj-készítésre irányuló próbálkozásaim során a nyírfa teljesen cserben hagyott. Valószínűleg a hiba ott volt, hogy nem erdőben kikeresett csomómentes fiatal fákat használtam.

A megoldást a juhar jelentette. De sikerült jó íjat csinálni szürke fűz ágakból is. A leglényegesebb, hogy a szaruréteget követő, és ennyvel jól tapadó nem túl kemény fa kell. Ezt a juhar tulajdonságai egyesítik leginkább magukban. A modern műanyagrétegekkel kombinált drága sportíjak még ma is juhar belső réteggel készülnek. Így a jelenlegi kísérleti íjhoz is csomómentes juhar husángot vágtam ki, hasonló korábbi íjaimhoz.

A februárban kivágott fát március végén kezdtem kifaragni. Addig szellős pincében héjában száradt. A hó közepén már hosszában szálmentén két oldalról befűrészeltem és egy levágott darabjából megállapítottam, hogy 5,6% a nedvességtartalma. Ez a télen vágott fa előnye. Ilyenkor már meg lehet kezdeni a végleges kifaragást.

Az ínanyag szerepe

Azt mindenki tudja, hogy a régi íjak húrját bélből, vagy inből sodorták, de azt, hogy az ín anyagot miként lehet az íjba magába beépíteni, már kevesebben.

Azonnal érthetővé válik a fejlődés útja,⁹ ha az eszkimó íj szerkezetét vesszük szemügyre. Az alaszakai eszkimók az íjat duglasz fenyőből faragják és hatásfokának emelésére inat feszítenek a külső oldalára. Ez még nincs a fához ragasztva, hanem ügyes sodrással és szellemes keresztkötsékekkel rögzítik. Ettől már csak egy lépés az enyve áztatott ínrostokból készített íjhát.

Az ín a tulajdonképpeni kötőszövetek — tömött rostos kötőszöveti csoport — ín-szöveti kategóriájába tartozik.¹⁰ Az ín-szövetben, a hosszanti irányú igénybevétel útján az ínsejtek hosszú enyvadó (kollagén) rostrendszert alakítanak ki. A párhuzamos sorokba rendezett nyalábok között végül is az ínsejtek elvékonyodnak. Az ínrostok ínnyalábbá rendeződnek, amelyet az ínhüvely vesz körül. Rendkívül szívós, ellenálló rostrendszer alakul ki, amely szerkezetét élettelen állapotban is megtartja. Ez a lényeg az íjkészítés szempontjából.

Minden lovas nomád nép a saját területén vadászott, vagy tenyésztett nagy termetű patás állatfajainak leghosszabb ínrostjait vette ki és szárította meg nyersanyagként.

Jakus Kálmán annak idején kiterített és megszáritott „bikacsök” réteget alkalmazott az ínrostréteg pótlására. Tény az, hogy ez is kollagén rostrendszert tartalmaz, de ebben a szövettípusban a rostok hálózatot alkotnak, így nem az egyes szálak submikroszkópikus szerkezete áll ellen a nyújtó erőknél, hanem egy hálózat, mintha egy fonott kerítést nyújtanánk.

Saját régebbi kísérleteimben szintén kipróbáltam a bika penis corpus cavernosum-át körülfogó rostos szárított lemezt, de hamar feladtam ezt az irányt. Ez az anyag nem jó és nem is állhatott olyan mennyiségben a régi íjkészítők számára, hogy mint nyersanyag szóba jöhetett volna.

⁸ Jakus Kálmánra történő hivatkozások, szóbeli közléseire és egy íjász edzői tanfolyamon elhangzott, ki nem adott előadásaira alapozottak.

⁹ Sampson, Earl, Thin little strips of horn and sinew. Archery World, 1979 March p. 24, 56.

¹⁰ Fábán és munkatársai, Állattan. Mezőgazd. Kiadó, Budapest. 1977. p. 88—89.

Tapasztalatom szerint a legjobb anyagot a szarvas felületes és mély ujjhajlító izmainak a csánkra lefutó ínrostjai szolgáltatják. A szarvas ujjhajlító inában keresztződés csak az ipszilon alakú elágazásnál van. A vékonyabb ujjnyújtó inak teljesen párhuzamos rostrendszerrel mutatnak. A nagyobb szarvasbikákból, a hátsó lábakból 30—35 cm hosszú inakat is ki lehet szedni. Így egy íjkar csaknem egész hosszán egy-egy érintetlen szál fut végig az elkészítés után. Körülbelül 3—4 szarvas (mondjuk 12 db levágott láb) elég anyagot ad egy íjhoz.

Az ín kidolgozását fokozatosan leegyszerűsítettem. Szükségtelen a török íjkészítésben említett savanyú tejben való áztatás. A száraz inat óvatosan meg kell kalápalni és kézzel, foggal és körömmel hosszú rostokat szaggat az ember. Majd úgy kell bánni az anyaggal, mint amikor a kendert tilolják. Vannak akik vasfésűvel húzgálják. Egy-egy íjkarra 35 g száraz inat kell számítani; középvastagítást, felhajlásokat beleszámítva 100 g ín nagyjából elegendő.

Az ínrost felrakásában különböző iskolák lehettek a régi világban. Az egyik nép mesterei így, mások amúgy dolgoztak.

Az ínrostok enyvezéséhez, jó ha van egy úgynevezett „csónak”. Ebbe öntjük a híg enyv (halenyv vagy bőrenyv). Az ínrostokat összerendezzük úgy, hogy egyik szál vége messze beérjen a másik szál kezdete fölé és kisebb adagokban beáztatjuk a csónakba. Döntő a hígítás foka, a hőfok és hogy föltétlenül száraz ínrostok kerüljenek kapcsolatba az enyv kolloiddal. A száraz ínrostoknak kolloidot és nem vizet kell szívniuk. Forró enyvben a rostok összeugranak és tönkremennek. A hő körülbelül annyi, mint a langyos fürdő, 35—40 °C. A viszkozitás: mint a higan csepegő méz. Mindezt sokkal szakszerűbben mérni lehetne, de talán ez a leírás jobban viszzaadja a népi tapasztalatot.

Mikor az enyv átítatta a nyalábokat, a fölösleges enyv kinyomkodjuk és azonnal rétegesen felrakjuk az íjkarokra. Ha két réteget terveztünk a második réteget mintegy hathetes száradás után rakjuk fel.

Érdekes egy ősi kínai eljárás is, amit szintén kidolgoztam saját használatra.¹¹

A készítőndő íj hátoldalának megfelelő falemezt készítünk. Erre egy vékony bélhártyát húzunk. Miután ez megszáradt, kifeszült, ez lesz az ínrostréteg alapja. Az egy-nyalábbban kiemelt, átenyvezett ínrostköteget erre helyezzük rá és kilapítjuk, elsimítjuk. Az enyves kilapított ínköteg rászárad a bélbevonatú karokra. A bélhártya csak azért kell, hogy ne az ideiglenes karokhoz tapadjon az ín. Egy hónapos szárítás után oldalt elvágjuk a bélhártyát és máris kész egy hosszú, makromolekuláris rostokból álló lemez. Ezt lehet felragasztani az íj külső feszítő oldalára, csak előbb a bélhártyamaradékot le kell kaparni az ínretegéről. Ennek az eljárásnak az íjak kisipari sorozatgyártásában lehet előnye, valamint abban, hogy sok nedves ínnal nem áztatjuk meg az íj famagját. Gyorsabban készül így az íj. A kínaiak a tarkószalagot is használták inázásra.

Az olvasható néha olyan leírás az íj inázásáról, hogy a szarvasmarha tarkószalagját „nagy erővel préselik” az íj hátára. Itt a nagy erővel préselés kifejezés teljesen félrevezető. Az ínrostok száradás közben maguktól rázsugorodnak a faalpra.

Összefoglalva: a lényeg az, hogy az íj külső vagy hátoldalára, ahol a nagy húzófeszültségek lépnek fel, kolloidba ágyazott hosszú rostok kerüljenek. A régi íjasmesterek természetes anyagokkal dolgozván tapasztalatból sok ezer éve tudták azt, amit most műanyaggal újra feltaláltunk: üvegrost szálakat poliészter gyantába ágyazva, ellenálló rugalmas szerkezet áll elő.

¹¹ Laver, E., A chinese composite reflex bow. Journ. Soc. Arch. Ant. Vol. 6. 1963. p. 7—9.

A SZARUANYAGOK

Valamikor tévesen az volt az elképzelésem Hankó Bélának a magyar szarvasmarha eredetére vonatkozó, ma már túlhaladott elméletéhez csatlakozva, hogy a hosszú szarvú szürke magyar marha kitenyésztése az íjkészítéssel függhetett össze. Bökönyi Sándor és Matolcsi János¹² vizsgálatai kiderítették, hogy a honfoglalás korának sírjaiban nincs nyoma a hosszú szarvú fajtának.

Honnan vehették tehát a magyar íjkészítők az íjához szükséges, legkevesebb 40—45 cm hosszú és 3—3,5 cm széles szarulemezeket? Hosszú bivalyszarv tülkökhöz jutottak hozzá? Cserélték vagy vették a szaruanyagot? Kisebb szarucsíkokkal dolgoztak? Egy híkszosz íj replikám készítésekor ezt kipróbáltam. Jó megoldás, iráni íjkészítők dolgoztak így. A keletázsiai vizibivaly lenne az ideális alapanyag-szolgáltató a szarulemezekhez. De ez nem jöhet szóba. Juhszarvak igen görbültek vagy nagyon csavartak. Muflon nem volt még a magyar faunában abban az időben. Így a szaruanyag eredete tekintetében még csak valószínű elképzeléssel sem tudok szolgálni, pedig a Regino krónika határozottan „szaruval megerősített” íjról beszél.

A szarulemezek készítésekor egy másik elfeledett népi mesterség, a fésűs mester fogásaiba kell beletanulni.

Ugyanúgy ahogy az ember a levágott juharhusángban meglátja, hol van benne az íj, a szarutülkök hajlásából is látni, honnan lehet kivenni a hosszú keskeny lemezeket. A tülkök legtöbbször kissé csavartak, ezért akkor jön ki egyenes vonalzó alakú szelet, ha helikális vonal mentén fűrészselünk. Utána forró vízben lágyítva, ellenkező irányú csavarással, olyan, a belső oldalán homorú szarulemezt kapunk, amely mai hasonlattal élve a kerékpár sárhányóira emlékeztet. A szarut néhány percig, erős forrásban levő vízben lehet jól idomítani. A homorú keresztmetszetet azonban, amely a szaru eredeti héjas szerkezetét őrzi, nem kell feltétlenül présben kilapítani. Inkább az íj karjait faragjuk ki lapos lencse alakú keresztmetszetre. Így a szarut és falemezt úgy illeszthetjük, mint ahogy az izületi vápa a természetben is összesimul. A hosszúkás szaruvályuból alig emelkedik ki a famag. Ez ad összeenyvezve törhetetlen hajlós íjkart, az inazással együtt.

Arra is lehetne gondolni, hogy a szaru alakítását izzó parázs felett végezzük. Próbáltam, nem lehetetlen. De egy pillanat alatt bekövetkezhet az anyag vörösré égése és akkor vége a ruganyosságának.

Nem elképzelhetetlen, hogy régen egy igen ősi módszert használtak, a nedves, trágyás árokban való puhítást. Az eljárás az észak-amerikai indiánok vapiti agancsból készült íjainál maradt fenn. Elsősorban agancs puhításra való, de a szaruhoz is ugyanúgy alkalmazható.

Kellő hosszúságú kétarasznyi mély árkot ásunk. Alját kibélelik nedves lombbal vagy állati trágyával. Erre helyezik rá a puhítandó darabokat és befedik jó arasz vastagságú nedves trágyával. Kap még egy ujnyi vastag agyagot, aztán tüzet raknak felette és élesztik a parazsat egy éjszakán át. Másnap ki lehet a tárgyat venni és az előkészített formához kötni.¹³

A CSONT ÉS AZ AGANCS

Mint említettük a hunok, avarok és a magyarok, de elvéve más íjász népek is a merev íjvégeket vagy másnéven íjszarvakat csontlemezekkel díszítették, merevítették.

¹² Matolcsi J., A háziállatok eredete. Mezőgazd. Kiadó, Budapest. 1975. p. 139—140.

¹³ L. ismét Sampson 1979.

Eleinte idegenkedtem attól, hogy ezeket a csontlemezeket agancsból állítsam elő. Sokkal egyszerűbb volt szarvasmarhabordából vágni ki a megfelelő formát. A régészeti zoológia azonban megállapította, hogy ezek agancsból készültek. Az itt leírt kísérleti íjhoz agancsból készítettem a békési 45. számú sír csontlemezeinek pontos mását. Munka közben derült ki, hogy az agancs is jól megdolgozható anyag, ha főzzük. A belső laza csontszerkezetet vésővel könnyű eltávolítani. Főzés után a lap irányú görbülések is kiigazíthatók. Főzni kell, forrón az íjszarvoknak vagy markolatnak megfelelő faformához kell kötözni és gyorsan lehűteni. Így fölveszi a kívánt, enyhén ívelő síkot.

Bár kétségtelen, hogy az erőhatásokkal szemben párhuzamosan élére állított csontlemezek megerősítik az íjat a nem hajlós szekciókban, mégis saját munkatapasztalataim alapján fel kell vetnem azt a nézetet, hogy ez a szerkesztés nem kizárólagos feltétele a magyar íjkészítésnek. Csontlemezek nélküli íjak ugyanúgy jól működnek. Háromat is készítettem ilyet. A fehér csontlemezek terepen annyira feltűnőek, hogy vadászaton befestés nélkül használhatatlanná teszik az íjat. Rengeteg többletmunkát jelent a csontdíszítés elkészítése. Nézetem szerint, ahol nyilvánaknak egyáltalán nyomát találják, ott kellett lenni íjnak is, csak nem volt díszes és a csontlemezek híján teljesen nyoma veszett.

BURKOLÓ ÉS KÖTÖZŐ ANYAGOK

A burkoló anyagok közül a nyirkéreg jön elsősorban szóba. Könnyen beszerezhető, borszerűen ellenálló, ha nem lakkozzuk be, sokáig engedi az íjat száradni.

Mindenféle vékony pergamentszerű bőr, festve, vagy festetlenül szóba jöhet. Igen szép íjburkolást ad a kigyóbőr és ez mindenféle nyúlást jól követ.

A reflexíjak markolata, a könyökhajlások, sőt sokszor a hajlós karok is sávosan sűrű kötözéssel ellátottak. A leggyakoribb és legismertebb kötözési mód a selyemszállal történő erősítés. Talán egészen vékony bélhúrral is kötözhetek, de valószínűbb a közönséges, enyves, len vagy kender zsinór. A kiásott csontlemezek megirdalásai mutatják a kötözések helyét.

Az enyves kötöző szálat erősen és egyenletesen kell meghúzni. Ehhez kitűnően használható az avar kori sírokból előkerült úgynevezett „bogozó”. Néhány bogozó másolatot készítettem és megállapítottam, hogy kitűnően lehet vele dolgozni. Nem tartom valószínűnek, hogy ennek az íj felajzásában lett volna szerepe, ellenben jó íjkötöző, bőrvarrásnál szálhúzó és kipányvázott lovak kantárjának kioldásához inkább elképzelhető.

AZ ENYVEK

A reflex íjkészítésben a halenyv a klasszikus régi ragasztó anyag. Talán a kolloid szerkezetében lehet a titok, de ezt meg kellene vizsgálni.

Bármely édesvízi hal hólyagját előbb megszáritva, majd földarabolva, 16—18 órát át vízfürdőn főzik, míg fel nem veszi a kolloid állapotot. Korábbi kísérleteimben holland halenyvet használtam. Ha más nincs, lehet dolgozni bőrenyvvvel, vagy csontenyvvvel is. Ezek az enyvek minden íj alkatrészhez alkalmazhatók.

Fa, vagy csontragasztásokhoz alkalmazható az úgynevezett túróenyv. Már a kelták is használták,¹⁴ de eddig még nincs bizonyíték, hogy a magyar íjkészítők használták volna.

¹⁴ Forbáth R, Mit mivel ragasszunk. Az Élet és Tudomány Kalendáriuma, Budapest. 1980. p. 61.

Mivel a túrőenyv rendkívül erős és nedvességnek jól ellenálló, szívesen alkalmazom a fa és azaru, a fa és csontlemezek illesztésekor.

A túrőenyv úgy készül, hogy nem zsíros tehénturóhoz tizedrésnyi olthatlan cagy oltott meszet adagolunk és a mézszerűen folyó hideg enyvvel ragasztunk (azaz „kazeinyvvel”).

Kísérletileg kipróbáltam, hogy a szegedi Fehértó gyűjtött, kivirágzott száraz sziksóval (nátriumkarbonát) szintén jó túrőenyvet lehet készíteni. Bár a honfoglalás korában olyan nagy szikésekkel nem lehetett találkozni, mint az alföldi nagy lecsapolások után, mégis a pleisztocén alkalikus altalajból, kisebb tófenék-kiszáradásokon vagy semlyék szélén, ahol a holocén fedőréteg elvékonyodott, Oroszlány István szerint, gyűjthettek sziksót.¹⁵ Nem zárható ki tehát az a lehetőség, hogy a magyar mesteremberek is dolgozhattak ezzel a nagyon erősen kötő enyvvel.

A SZERSZÁMKÉSZLET

Aki a mai korban reflex ijreplikákat készít, bizonyos mértékig kiegészítik a szerszámok dolgában. Nem használunk modern műhelyt, de nem is okozunk magunknak fölösleges nehézségeket.

A következő szerszámok elegendők: igen éles kis faragó balta, fűrész, kés. Kell még simító reszelő, tűzhely, üst, enyvfőző edény, vaddisznószőr ecset. Rengeteg munkát el lehet végezni tört üvegcsereppel. Ez utánozza a régi obszidián kaparókat. Nem használunk csavarszorítókat. Kis félbevágott bodza rudacsákkal és zsinórral (nyersbórszíjjal) jól lehet gúzsolni.

Végeredményben minden munkát műhely nélkül, szabadtéren el lehet végezni. Erről az íjkészítésről készült filmfelvételek is tudósítanak.

A szerkesztés elvei

A legfontosabb szerkesztési alapelv az, hogy a rendelkezésre álló nyersanyag határozza meg: hogyan induljunk el a munkával és a munkafázisokat milyen sorrendben végezzük.

A levágott karvastagságú juharhusángot meg kell nézni, hogyan görbül. Úgy kell faragni, hogy egyenes tengelyek legyenek, a fölösleges fát lebaltázva le kell jutni a vékony fabél csatornáig. Így látni lehet a szálirányt. Meg is lehet hagyni a bél finom árkát, ezt ugyanis ki fogja tölteni az ín és enyv. Ha készre faragtuk az inas oldal tükrét, a másik oldalon faragunk.

A következő változatok lehetségesek aszerint, hogy milyen darabokhoz jutottunk.

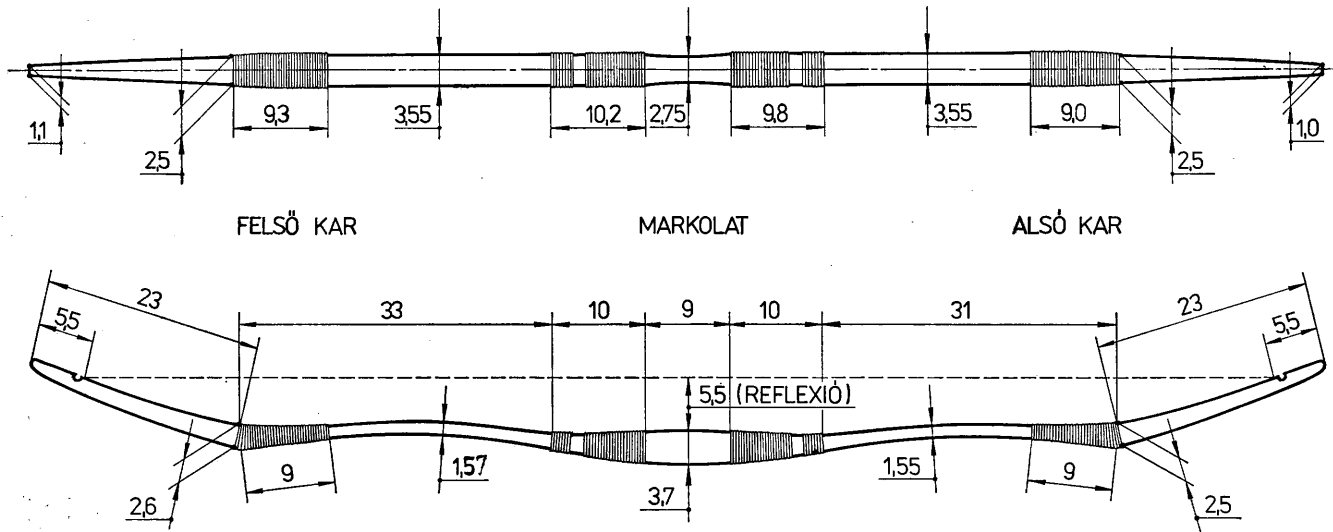
a) A markolatot és a két kart faragjuk egyetlen darabból és a szarvakat toldjuk be fecskefark csapolással.

b) Két különböző karral dolgozunk, amelyekhez természetes növésszerű felhajló szarvak tartoznak. Hosszas keresgéssel lehet két egyforma növésszerű főágot és hozzá tartozó mellékágot találni. Ennél a változatnál a markolatot csatoljuk össze egy betét fával.

c) Lehet, hogy megvan a két kar és az átmenet a szarvakba, de ezek nem hajlanak fel eléggé a megfelelő szögben. Ilyenkor a felhajlítás helyén főzzük a fát és formára kötözve megszáritjuk. Különösen az avar íj alakja sugallja azt, hogy ezzel a

¹⁵ Dr. Oroszlányi István ny. egyetemi tanár szóbeli közlése valamint *Szabolcs I, A vízrendezések és öntözések hatása a Tiszántúli talajképződési folyamatokra.* Akad. Kiadó, Budapest, 1969. p. 79.

A „VATA” ÍJ MÉRETEI [cm]

FELSŐ KAR

MARKOLAT

ALSÓ KAR

VÉGFESZÍTÉSI ERŐ (70-75 cm KIHÚZÁS MELLETT): $19-22 \text{ kp} \approx 186,4-215,8 \text{ N}$; A HÚR HOSSZA: 122 cm,
 AZ ÍJ TELJES HOSSZA (A KÜLSŐ OLDAL MENTÉN MÉRVE): $23+33+10+9+10+31+23=139 \text{ cm}$ (DR. FABIÁN SZERK.)

1. ábra

megoldással dolgozhattak. A magyar íj ahol a szarvak felhajlása megtörik, inkább az előbbi két változat szerint készülhetett.

Döntő a keresztmetszeti méretek kialakítása.

Általában a karok közepe táján egy reflexíj 15—17 mm vastag, ha nem számítjuk bele a bőr vagy nyírfakéreg burkolást. Ebből a szaru és fa együtt 9,55—10,25 mm. Mikor rá kerül az ínréteg, vastagodik meg a fenti méretekre. (1. ábra)

Ami a szélességi méreteket illeti, az a tapasztalat, hogy a széles íjak a jók. Míg a vastagsággal az erő négyzetesen emelkedik, a szélesség növelésével lineárisan. A szélesebb karú íjak nem hajlamosak a kifordulásra. Az íjszarvak tengelyben maradnak. Ez a felajzáskor fontos. A ferde szarvú reflexíjról leugrik a húr és önmagát töri el.

Minden íjnak megvan a jelleggörbéje, amit úgy kapunk meg, ha a felajzott íj húrjára a nyílvevessző helyén súlyokat akasztunk fel és megállapítjuk mekkora súly, milyen hosszúságot húzotti ki a teljes nyílvevessző méreten. A végső fokozat lehet például 70 vagy 75 cm, vagy még ennél is több aszerint, hogy milyen volt az íjász egyéni karhosszúsága és az általa használt íjfeszítési mód. (2. ábra)

A jelleg görbékből lehet kiszámítani az íjban tárolt potenciális energiát és a végzett munkát. Ki lehet számítani az íj mint gép hatásfokát, a nyílvevessző beütődési energiáját és még sok jellemző adatot. Ezeket a mai sportíjászat hasznosítja. Itt talán elegendő, ha megemlítjük a kísérleti íj (Vata íj) esetében mintegy 80 joule munkát kellett a lövésnél kifejtetni. Ennek mintegy 65—70%-át kapjuk vissza.

A korábbi 32 kg feszítőerejű tihanyi íjam 25 g nyilat 186 m lőtte ki. A szóban forgó kísérleti íj 25 g nyilat 130 méter távolságra vitte.

A kezdő lovas íjások miatt nem lett volna értelme ennél erősebb íjat kézbe adni.

A szerkesztési elvek még egy szempontját meg kell vizsgálni. Milyen mértékűnek kell lenni a visszacsapó reflex formának?

A ma is még élő keleti íjak esetében a legkülönbözőbb fokban visszahajló alakokkal lehet találkozni. A koreai íjak leengedve annyira reflex alakba ugranak vissza, mint a rákolló. Mongol és kínai íjak erős C-alakú visszagörbülést mutatnak. Múzeumainkban is látható erősen C-alakban visszahajló íjak távlövő versenyíjak. Nem szabad ezeket összevetésztetni a mandzsu, baskir, vagy krími—tatár alapformát mutató harci íjakkal.

A magyar íj reflexformájáról — talán éppen azért mert annyit foglalkoztam vele — nem merek határozott véleményt mondani. Nem találtam arra vonatkozó bizonyítékot, hogy az íjat felajzott vagy leengedett állapotban tették-e a halott mellé a sírba. Ennek kellene a kiinduló pontnak lenni, ha a reflex mértékét meg akarjuk állapítani. Egy hiteles leletet ismerünk mongol íjas temetésről, ahol látni, hogy leengedett állapotban tették az íjat a halott mellé.¹⁶ Mintegy 600—700 éve eltemetett mongol harcos sírját ásták ki a Kínához tartozó Chighai tartomány, Tsaidam medencében. A leletről látható, hogy húrütököző nélküli, kissé előhajlított karú reflexíjat tettek a halott mellé. Még a húr is megmaradt, úgy hogy az íjat a negatív reflex oldalán kötötte össze és nem ahogy felajzott állapotban lett volna.

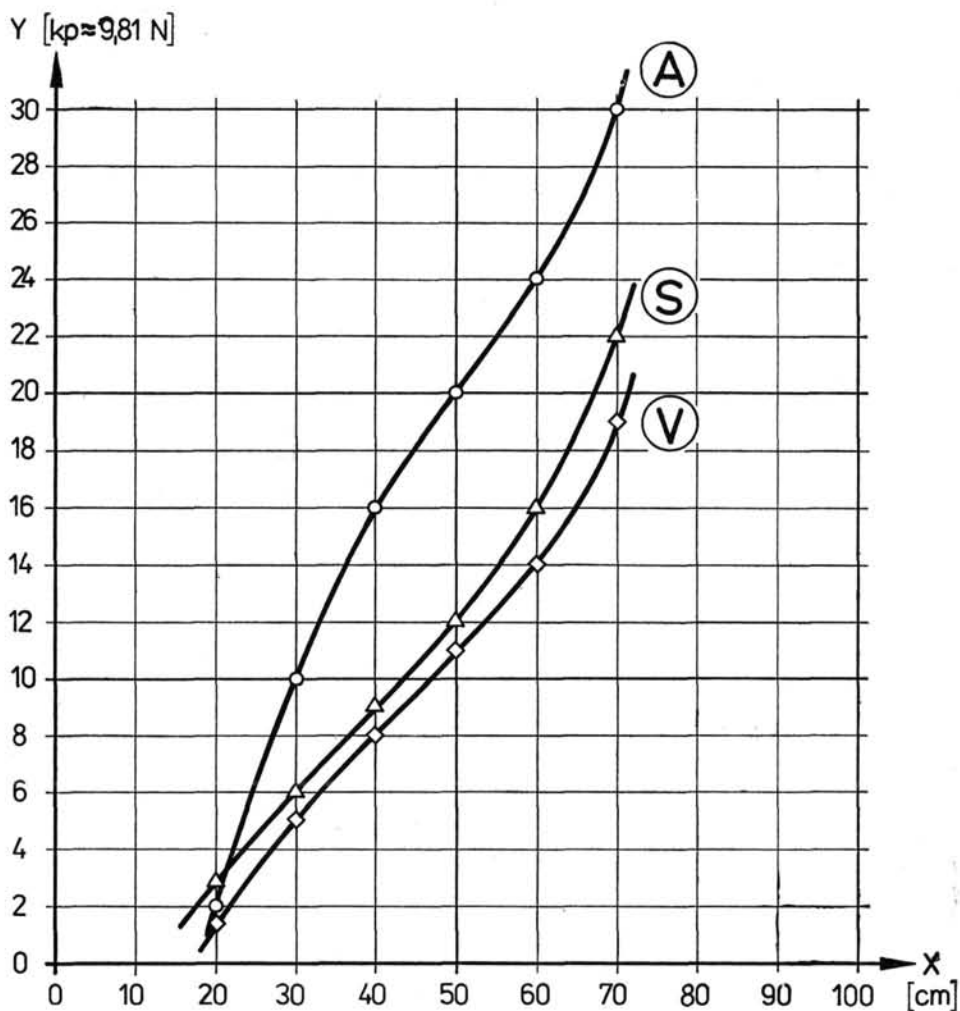
Mindezeket a meggondolásokat szem előtt tartva, eddig mindegyik működő magyar íjammal mérsékelt előhajlítású karokkal biztonsági szerkesztést adtam. Inkább az említett mandzsu, krími—tatár vagy baskir formát követtem, mint az erősen C-alakú kínai formát. Ebben eltértem a Cs. Sebestyén Károly féle elméleti elképzeléstől. Ő az erősen visszacsapó karú, mai ismereteink szerint inkább a sportíj jellegű mongol íjak alakját ruházta rá a magyar íjra. Ennek úgy látom, nincs a sírlele-

¹⁶ A fénykép megjelent: Journ. Soc. Arch. Ant. Vol. 3. 1960. p. 10.

AZ AVAR ÍJ (A), A SASSANIDA ÍJ (S), ÉS A MAGYAR ÍJ (V) JELLEGGÖRBEJE

/KIHÚZÁS: X TENGELY; ERŐ: Y TENGELY/

A MECHANIKAI MÉRÉSEK IS A MAGYAR ÉS SASSANIDA ÍJ ROKONSÁ-
GÁT SUGALLJÁK. AZ ERŐS, HARCI AVAR ÍJ JELLEGGÖRBEJE ERŐSEN
ELTÉRŐ. (DR. FÁBIÁN MÉRÉSEI ÉS SZERKESZTÉSE)

2. ábra

teink alapján indikációja. Trogmayer vázlatrajza is az 58. sz. békési sírról arra mutat, hogy vagy felajzott íjat tettek a sírba, ami így temetődött be, vagy eleve nem tulságosan nagy fokú C-reflex formájú leletett.

A szóban forgó kísérleti íjnak is ezt az alakot adtam. A biztonságra törekvő szerkesztés azt jelenti, hogy az ilyen íjak a felajzásakor kevésbé hajlamosak az eltérésre és kicsavarodásra.

AZ ÖSSZETETT REFLEX ÍJAK KÉSZÍTÉSÉRE FORDÍTOTT MUNKAI DŐRŐL

A szóban forgó 10. számú magyar íjreplikám készítésére fordított munkát és időbeosztást röviden az alábbiakban közölhetem.

A magyar íj készítésének menetrendje

1980. január — egy nap terepszemle és nyírkéreg-gyűjtés;
február 11. a juharhusáng és felhajló szarvak vágása;
március 13. — a faragás megkezdése;
március — reflex íjvégek (szarvak) beenyvezése, szaru faragás, szarulemezek főzése és idomítása, egy egész nap, szabad tűzhelyen főzőüstben;
április 14. — a fa- és szarulemezek egyesítése túróenyvvel;
április 29. — az ínrost-réteg készítése kínai módra;
május 18. — az ínrost-réteg felragasztása a reflexbe visszahajlított íjkarokra;
május 23. — az íjkarok két szélén még hiányzó ínrostok felragasztása;
június 5. — ideiglenes kötözések a markolatnál és könyököknél;
június — agancslemezek faragása és idomítása;
június 6. — az első próbafelajzás agancslemezek nélkül;
június 7. — az alsó, kissé ferdére sikerült szaru helyre igazítása oldalt rányezett pótlással;
június 10. — újra felajzás, kihúzás 60 cm-re, első életre keltő hajlítgatások, üvegcséréppel sorvasztgatása a szarulemeznek;
június 11. — az íj csontlemezek nélkül készen;
június 14. — a csontlemezek felragasztása, újra kötözés, kétszeri felajzás, kihúzás majdnem 70 cm-re;
június 16. — íj erőmérés, néhány próbálövés, majd újra szárogatás a hó végéig;
június 29. — a kész íjjal nyilazás terepen, majd egy réteg bélhártya bevonat az ínrostrétegre;
július 16. — a lovasjelenet filmezése. Sok lövés megtétele után épen maradt az íj.
A nyírkéreg ráragasztás csak később, ősszel történt meg.

A LOVAS ÍJÁSZAT

Lóhátról végrehajtott nyilazásról történeti művekben és fikciókban sok említés szerepel. Legtöbbször úgy állítják be, mint ma már utolérhetetlen, egykor volt művészetet. Kis gyermekkortól kezdődő edzés, lehetetlenül nagy távolságok átlövése, nyilak elsötétítik az eget és így tovább. A modern régészeti tudomány nem állhat meg a fikciónál és csak tárgyi emlékekre alapozott fenomenológiánál. Szükség van experimentálásra is.

Ha a lóhátról való nyilazást meg akarjuk érteni, mert történeti eseményeket eldöntő haditechnikai fogás volt, ki kell újra próbálni.

Egy mezőgazdasági kiállítás lovasbemutatója szervezésekor már tapasztaltam, hogy az egyébként gyakorlott lovas, az előre és hátrafelé nyilazást napokon belül meg tudja tanulni. (Lelovich György ismert sólymász, egy viszonylag alacsony marmagasságú, jó rövidvágatájú lóról, ösztönösen kitűnően kezelte az edzésekre odavitt magyar íjamat).

Az 1980. évi tv-filmfelvételekben részvételre a Visegrádi Parkerdő Gazdaság három lovasát kértük fel. A választásomat elsősorban az határozta meg, hogy ebben a gazdaságban ismertem két úgynevezett „fjord ponny” vadászlovat, amelyek külle-

mileg és járásmód tekintetében jól megközelítették a régi honfoglalás kori lovacról írt kritériumokat. A lovasok már korábban változatos terepen összenőttek hátasikkal. Kengyellel és kengyel nélkül vágtáztak, egyetlen ugrással a ló hátán tudtak teremni.

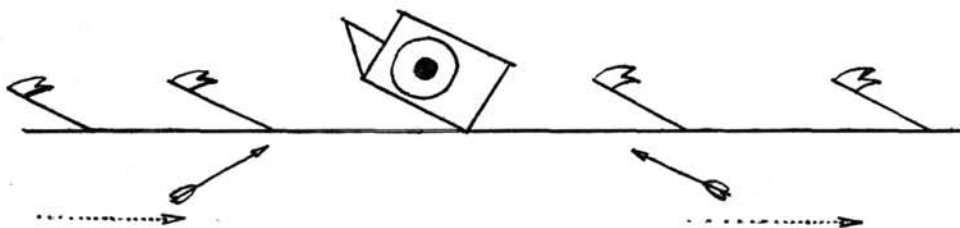
Első lépésként május és június hónapban, erre a célra készült gyakorló íjhoz szoktatták az állatokat. A lovak többé nem félték az íjjal hadonászó kéztől és a húr ostorszerű suhintásától. Megtanulták, hogy eleresztett kantárral is vágtázniuk kell, combbal és néha rövid ostorral való beugrasztás után. Sajnos, igazi magas kápájú nyergek és igazi lovasíjász-lószerszám elkészítésére nem volt pénz.

Amikor a kísérleti íj elkészült, az egyik lovas a „Vata” íjjal, a másik a régebbi „szasszanida” íjreplikával két hét alatt megtanult löni. Szándékosan nem avatkoztam bele, hogyan húzzák ki az íjat. Meglepetésemre ösztönösen azt a kétujjas kihúzást csinálták, amit a „bécsi képes krónika” lapjain is jól kivehetően lehet látni.

A „szasszanida” íj használata is hozzátartozott a saját egyéni kísérletemhez, mert figyeltem, hogy a fotósok vagy a véletlen összeverődött nézők, tudnak-e különbséget tenni a két forma között. Annyira nem tudták a két íjat megkülönböztetni, hogy egy lapban közölt fényképen a szasszanida íjat szerepeltették magyar íjként.

A Paterson által hangsúlyozott rokonság¹⁷ a magyar és szasszanida íj között, számomra tehát nemcsak alak, méret¹⁸ és működésazonosság alapján, de mintegy „pszichológiai” kísérletben is bizonyítást nyert.

A nyilazást korábbi jegyzeteim alapján Rincsen mongol nyelvész és etnográfus professzor szóbeli közlései nyomán rendeztük.¹⁹ Egyenes vonal mentén, mintegy két méterrel a vonalon kívül, állt egy ék alakú céltábla. A lovasok egymás után indultak. A felkészülés a táblához közeledve mintegy 68 méterről kezdődött, íjlesztés, majd a táblához közeledve a lövés 20 méterről történt. (Rincsen a jelző zászlóskopják céltáblától mért távolságait 75—65—45 íj távolságban adta meg. Ez (ha egy átlagos mongol íjat 1,5 m hosszúnak veszünk) 112—97—67 méternek felel meg. (Hátranyilazáskor a tábla előtt elváltázva, mikor túlértek rajta, fordultak vissza és lőtték a nyilukat a prizmatikus oszlop másik lapjába. (3. ábra) A visegádi lovasok háromhetes, nem is mindennapos gyakorlatozás után a 60 cm átmérőjű táblákba általában beletaláltak.

3. ábra

¹⁷ Paterson, W. F. szerkesztői megjegyzése, *Fábián* (The hungarian composite 1970) cikkének fényképéhez, egy magyar íjról.

¹⁸ Paterson, W. F., *The Sassanids. Journ. Soc. Arch. Ant. Vol. 12. 1969. p. 29—32.*

¹⁹ 1956 VIII. 28-án és IX. 6-án találkozás Rincsen professzorral a Kulturális Kapcsolatok Intéze tében, Budapest. Három magyar íjreplika bemutatása és megbeszélése. A két találkozáskor sok adatot közölt a mongol íjásatról.

²⁰ Shoichi Ichikawa: *Kyu—Do—The „Way of Archery” in Japan. Natural History. 1933. March-April. Vol. 33. No. 2. 139—152.*

A kísérletekből az is kiderült, hogy mind előre, mind hátrafelé, kengyel és nyereg nélkül is lehet nyilazni. A kengyel jó segítséget nyújt nyeregből felemelkedéshez, de nem abszolút feltétele a lóról való nyilazásnak. Ez egyébként várható is volt, mert a nyíl kilövésekor semmiféle hátralökő erőhatás nem éri az íjászt. Egy kiegyensúlyozott íjat, vele összhangban álló vesszővel, úgy lehet elengedni, hogy a balkéz csak kitámasztó szerepet játszik. A hüvelykujj, a középső és gyűrűsujj által képezett „egy tojásnyi kosár”²⁰ csak annyira fogja az íjat, hogy oldalt ne düljön. A húr úgy engedi el a nyíl-vesszőt, mint mikor az olvadó hó súlyától megkönnyebbült ág egy tavaszi reggelen halkan megrezdül.

A kísérletek során nem foglalkozhattunk a tegez kipróbálásával. Jó lett volna a ketőskantár használatát is megismerni nyilazás közben. Az egyik kantárt a nyereggombon rögzítik, a másik hosszabb az íjat tartó kézben szokott lenni lazábban tartva. Ezt nem lehetett sportnyeregekkel kivitelezni. Az említett szűk anyagi keretek akadályozták a részletesebb munkát. Az, hogy nem történt bukás kantárba lépés miatt, csak annak tulajdonítható, hogy a lovak felálló sörénye meggátolta a kantár lecsúszását.

A lóhátról való nyilazás lényege, a fenti hiányosságok el nem hallgatása mellett, megoldottak tekinthető.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mint a szövegből is kitűnt, ez a régészeti kísérlet, amelyet W. F. Paterson a közel-keleti íjászat szakértője arra érdemesített, hogy az Archery International 1981. évi februári számában ismertesse,²¹ többek segítségével is igénybe vette.

Köszönetemet fejezem ki Trogmayer Ottó és Fodor István régészeknek, Székely Orsolya rendezőnek, a kitűnő visegrádi lovasoknak, név szerint Koncz Antal, Felbert Mihály és Viskert András erdészeknek, végül barátomnak, Luther Andrásnak szíves közreműködésükért.

Problems of the Hungarian archery in the time of the 9th century conquest

Gyula Fábíán

This study can be considered as a description of a typical „archaeological experiment.”

After being requested by the Hungarian television the author, originally a naturalist, undertook the difficult task of constructing a genuine Hungarian composite reflex bow in front of the camera.

The work began in February 1980, cutting maple wood, gathering shed red deer antlers, dissecting sinew from the „flexor digitorum” of the legs, tearing rawhide also from the noble wild which fell during the winter hunting. Some other materials, as birch bark etc. were prepared prior to the actual assembly of the bow.

Working mostly in the open and in an old log cabin, the bow were built up step by step using the simple methods that were very probably employed by the first settlers in the 9th century.

The replica of this historic bow that drew 50 lb at 28 inches became „alive” at 16 July 1980. Three young foresters and expert horsemen, trained in archery by the author in Visegrád, were able with full success to demonstrate even the so called „back-shot” or „parthian-shot” with the old Hungarian bow riding in full gallop.

From scientific point of view it can be mentioned:

1. This was the first experiment in making an exact „individual” replica according to a specified tomb of a 9th century graveyard (0. Trogmayer excavations in Békés, Hungary),
2. it can be an experimental proof concerning the relationship between the Sassanid and Hungarian bow design,
3. there are no more secrets of the raw materials which were used in the old times,
4. it is enough a half year to build such a composite bow, which consists of maple core, sinew backing horn and antler plates,
5. shooting with the bow and arrow from horseback is not so difficult as earlier were described by the historians. Note: The bow with several arrows can be seen now in the collection of Dr. Ch. E. Crayson, Clatskanie, Oregon, USA.

²¹ Paterson, W. F., The Hungarian horse archer. Archery International, 1981. February. 1. issue.

A CSONGRÁD-BOKROSI VASESZKÖZLELET*

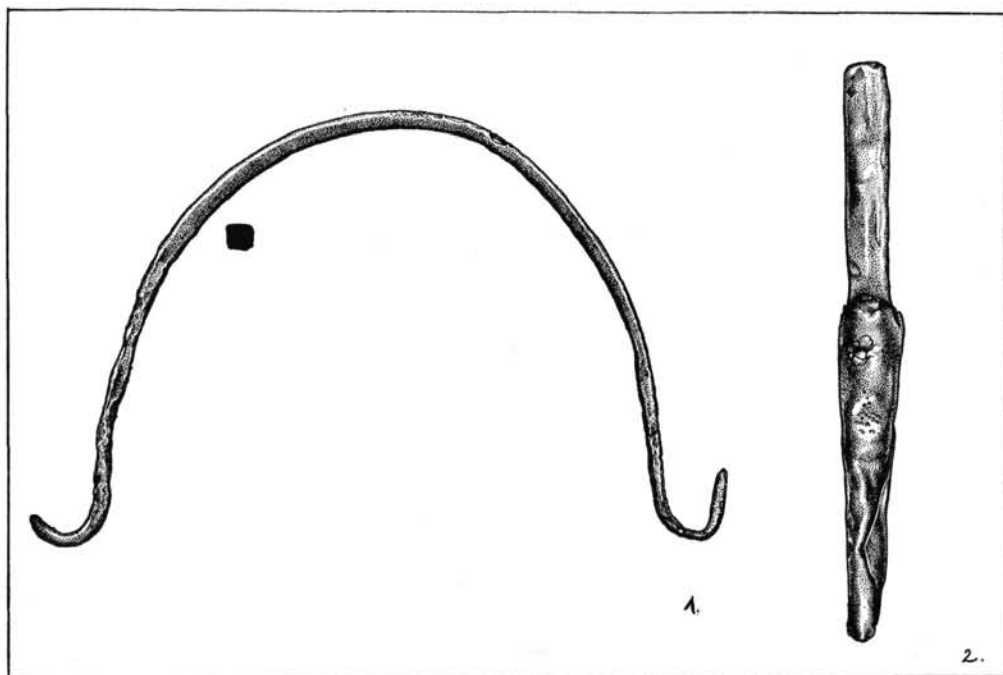
SIMON KATALIN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

1979-ben, a hódoltság kori Gyója falu ásátásának befejezése után, a Tisza III. Vízlépcső planírozási munkái során a munkagépek vaseszközleletet hoztak felszínre. A vaseszközlelet helye pontosan nem határozható meg, de az ásátás területétől mintegy 50 m-re DK-i irányban kerülhetett elő. Gyója ásátása alkalmával az egész falu

1. ábra. A vörösréz lemezzel borított nyelű fenőkő

I. Tábla

*Itt mondok köszönetet Fodor Istvánnak a dolgozat lektorálásáért, T. Nagy Czirok Anikónak a fényképfelvételek, Tóth Pál grafikusnak a táblák elkészítéséért.

feltárására nem kerülhetett sor, a vaseszközök előkerülésének körzetében nem végeztünk feltárást. A későbbi tereprendezési munkákat azonban szemmel tartottuk, és így megállapíthattuk, hogy a nagy földmunkáknak áldozatul esett a településnek az a része, ahonnan a vaseszközlelet is származik.

A vaseszközlelet huszonkét darabból áll.

I. Háztartási eszközök

1. *Vödörfül* (I. t. 1.) 17,3 cm magas, az akasztófülek 27,1 cm távolságot ívelnek át. Négyzetes átmetszetű vasrúdból készült, melynek jellemző átmérője 0,7 cm. Az akasztófüleknél kopásnyomok láthatók.

2. *Fenőkő* (I. t. 2., 1 ábra) A hasáb alakú, oldalain lekopott fenőkő egyik végére — nyelére — vörösréz borítást csavartak. A fenőkő teljes hossza a vörösréz borítással együtt 19,5 cm. Maga a vörösréz borítás 11—11,4 cm hosszú, a belőle kilátszó fenőkő hossza 8—8,5 cm. A fenőkő keresztmetszete lekerekített sarkú négyzet, melynek méretei az oldalak közepén $1,3 \times 1,3$ cm. A fenőkő oldalai közvetlenül a vörösréz borítás alatt koptak le a legjobban, itt volt a legerősebb használatnak kitéve. A vörösréz és a fenőkő között, ezek találkozásánál, textildarab található, Ezt abból a célból alkalmazhatták, hogy meggátolja a vörösréz lemez csúszkálását a homokkővön. A vörösréz lemezt másodlagos használatban találjuk a fenőkővön. Ezt a feltételezést erősíti, hogy a lemezen elkalapált szélű, négyzetes lyuk van, mely itt semmiféle funkciót nem tölt be, valamint poncolásnyomok is megfigyelhetők rajta, de ezek más tárgy poncolásakor keletkezettek, ahol ez a rézlemez az alátét szerepét töltötte be.

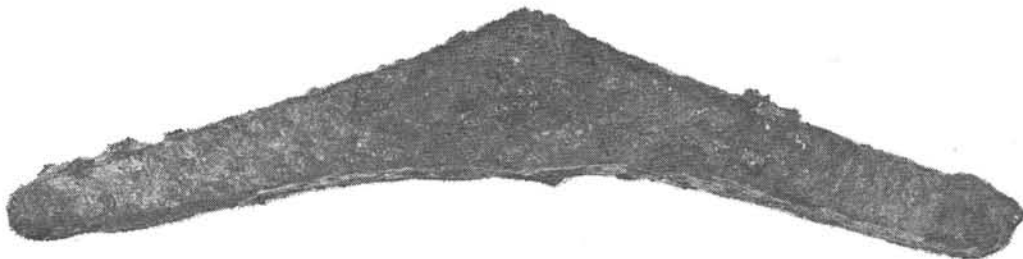
II. Földműves munkaeszközök

1. *Sarlótöredék* (II. t. 1. 2. ábra). Félbehajtvá került elő, a törésvonal mentén a restaurálás során kettétört. A darabok méretei: a) h: 11,3 cm, sz: a törésnél 1,8 cm; Lemezvastagság: 0,5 cm. b) h: 12,4 cm, sz: a törésnél 1,8 cm. Lemezvastagság: 0,2 cm. A sarló pengéje az él irányában mindkét oldalon fokozatosan elvékonyodik.

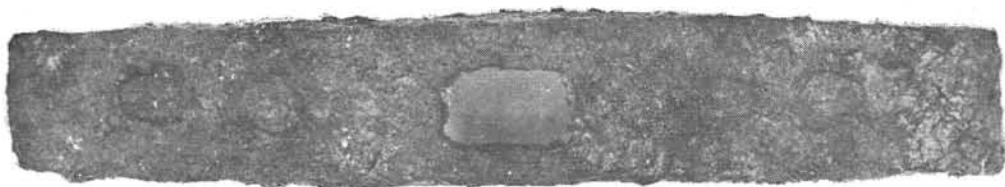
2. *Kaszakalapács* (II. t. 2., 3—5. ábra). H: 17,7 cm, sz: 2,6—2,8 cm. Legnagyobb magassága 2,8 cm, a két végén pedig 1,2 cm magas. Tehát a kalapácsnak egyik végén sincs éle. Ez a kaszakala-

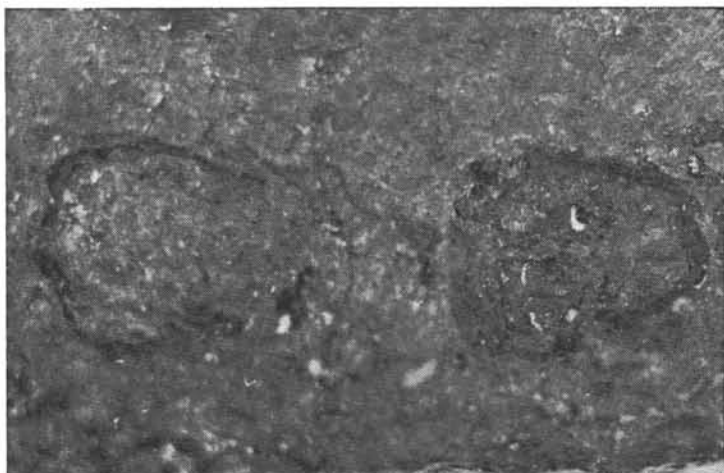
2. ábra. Sarlótöredék

3. ábra. Kaszakalapács — oldalnézet

4. ábra. Kaszakalapács — felülnézet a mesterjegyekkel

5. ábra. Két mesterjegy a kaszakalapácsról

pács erősen kopott, használt voltára utal. A köpü sarkainál lekerekített téglalap alakú, méretei: $2,4 \times 1,4$ cm. A kaszakalapács felső lapján a közepén levő köpütől mindkét irányban a végek felé két-két mesterjegy látható. A köpü belsejében famaradványokat találtunk.

3. *Kaszaüllő* (II. t. 3.). H: 11,1 cm. A verőfelület szélessége 2,6—2,8 cm. A túske hossza 6,8 cm, a verőfelületé 4,3 cm. Erősen használt.

4. *Kaszaköpü* (II. t. 4.). Teljes hossza: 6,8 cm. Legnagyobb szélessége: 5 cm. A köpü belsejének adatai ugyanezek a helyeken: $5,3 \times 3,7$ cm. Ahol a köpü a legszélesebb, ott belül a köpü szögletesedik, bár a közepén ívelt marad. Külső oldalán szintén szögletesedik, de középen csúcsban végződik. A köpü magassága a csúcsban végződő oldalnál 2,4 cm, a hossz tengely szemközti végénél 3,5 cm.

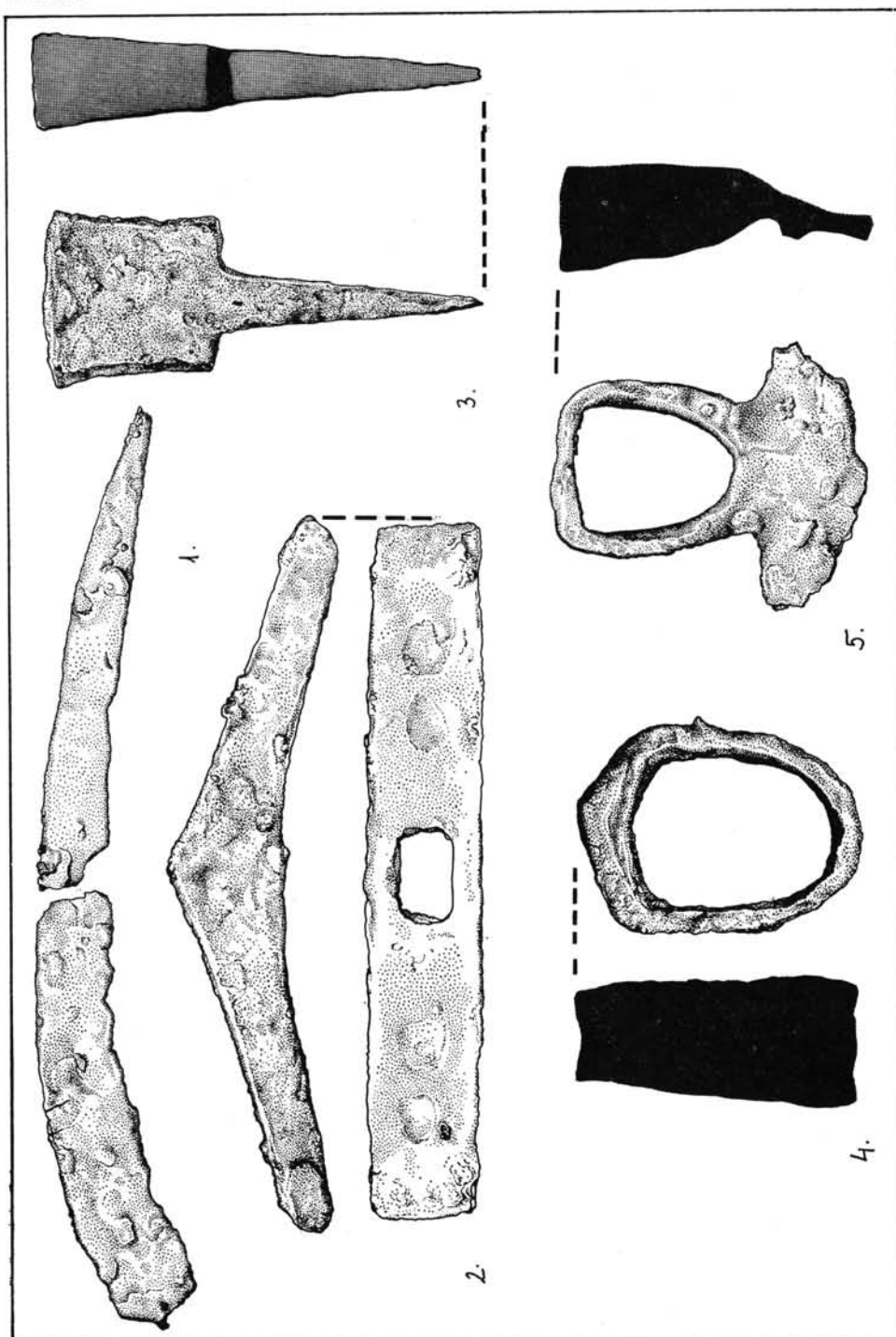
5. *Kapatőredék* (II. t. 5.). A köpü alatt eltörött. Itt a pengének csak egy $2,0 \times 3,4$ cm-es, az él irányában fokozatosan elvékonyodó csonkja maradt meg. A köpü a penge felőli részénél ívelt, az ezzel átellenes oldalon szögletes. Méretei: $4,5 \times 3,5$ cm. A kapa egy darabból készült. A köpüt a lyukasztás után tágitással alakították ki.

III. Famegmunkáló-szerszámok

1. *Ácsszekerce* (III. t. 1., 6—7. ábra). H: 15,4 cm. A fok és a vele egy vonalban levő élcsúcs távolsága 18,2 cm. Élét mindkét oldal fokozatos elvékonyításával alakították ki. A szekerce egyik oldalán mesterjegy található, mely egy téglalapról és négy virágból áll. A szekerce köpjűje a mesterjegy felőli oldalon kitérőredezett, hiányos.

2. *Kétkézvonó* (III. t. 2., 8. ábra). H: 33,5 cm, a penge szélessége 1,8 cm. A 0,4 cm vastagságú penge az él felé fokozatosan elvékonyodik mindkét oldalon. A kétkézvonó egyik tuskéje hiányzik, a másik 9,2 cm hosszú.

3. *Kétkézvonó* (III. t. 3.). Törött. A töredék hossza 16,2 cm. A penge szélessége 1,7 cm, vastagsága 0,5 cm. A penge az él felé mindkét oldalon fokozatosan elvékonyodik. A túske 9,5 cm hosszú.

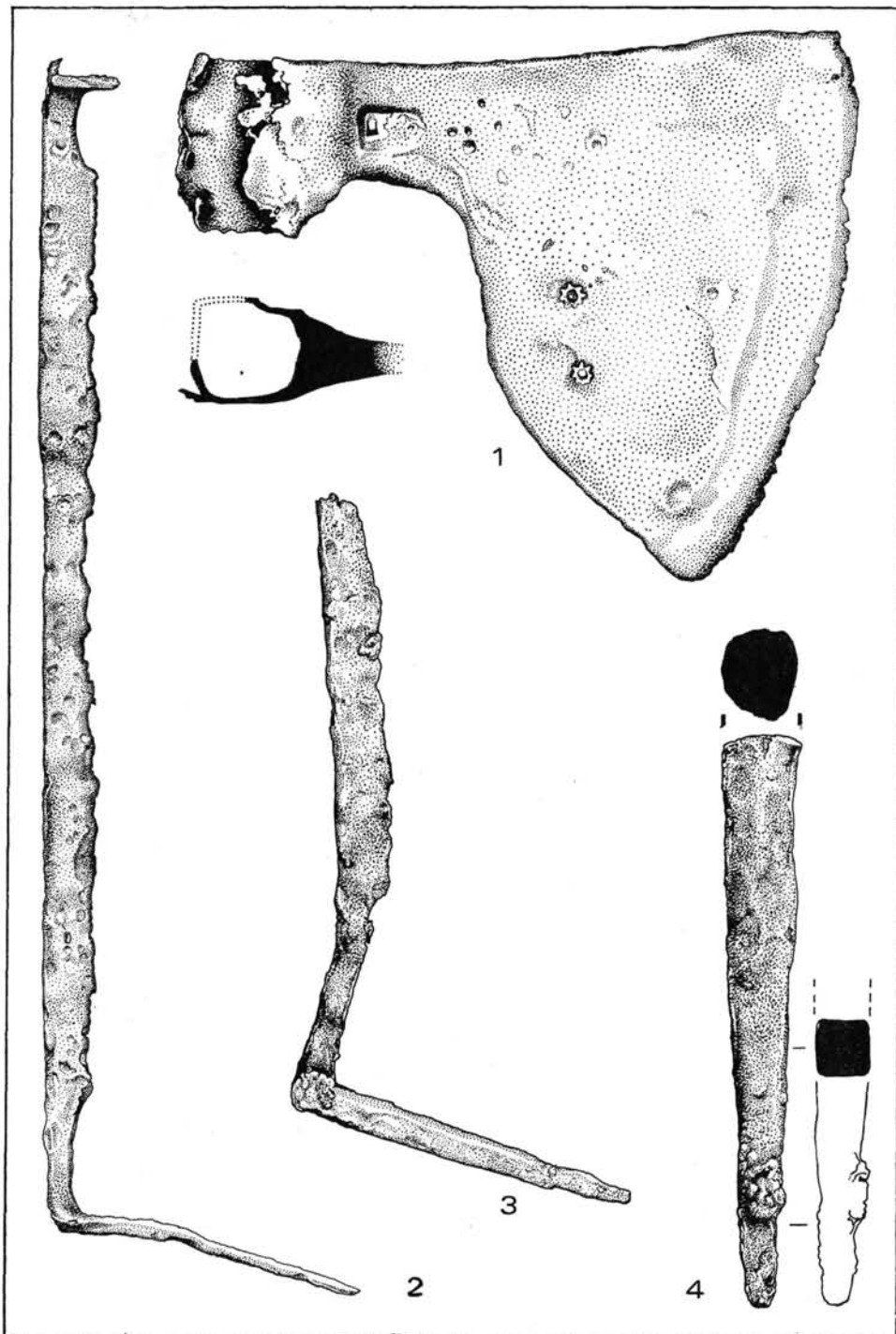
6. ábra. Ácsszekerce

7. ábra. Három virág alakú mesterjegy az ácsszekercéről

8. ábra. Kétkézvonó

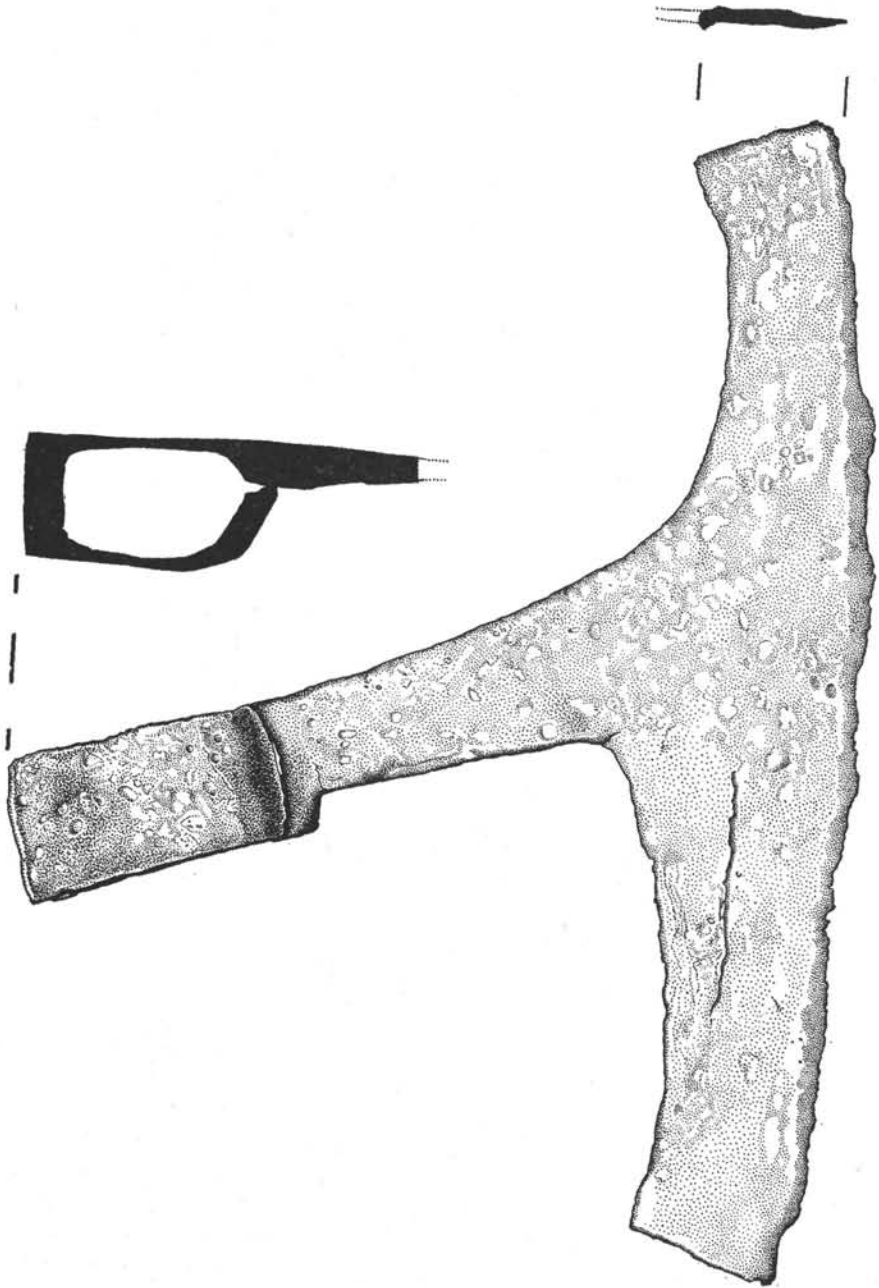
9. ábra. Ácsbárd

10. ábra. Részletfotó az ácsbárd éléről

4. *Lyukasztó* (?) (III. t. 4.). Hossza 14,5 cm, megközelítően hasáb alakú. Felső harmadában a hasáb élei lekerekítettek, az alsó kétharmadban a csúcs felé fokozatosan összetartanak. Az alsó harmadban a hasáb egyik oldalán téglalap alakú kitüremkedés van. A lyukasztó felső végének keresztmetszete $1,9 \times 2,0$ cm.

5. *Ácsbárd* (IV. t., 9–10. ábra). Teljesen ép. Élét a köpűvel ellenkező oldalon alakították ki, tehát egyoldalas. Az él bal oldali síkja a köpű síkjának folytatása, ebből következik, hogy az ácsbárd jobbkezes szerszám volt. Az él ívelt, h: 32,3 cm. A köpűt a 8 cm hosszú nyak visszahajlításával alakították ki. Belső oldala lekerekített téglalap alakú. Az ácsbárd foka szintén téglalap alakú. A penge szélessége 4,5 cm, a nyak és a penge találkozásánál 7 cm.

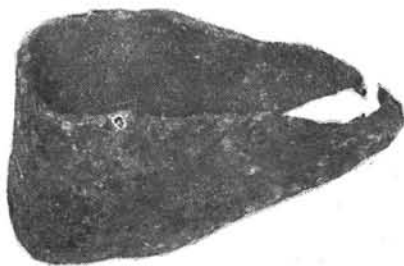
IV. Kocsialkatrészek

1. *Hámfavasalás* (V. t. 1—2., 11. ábra). Legnagyobb hosszúsága 11,1 cm, legnagyobb magassága 6,1 cm. A lemez vastagsága 0,3—0,5 cm között változik. A hámfavasalás egy, legalább 22,5 cm hosszú, 6,1 cm széles vaslemezdarab meghajlításával készült. A kopás következtében elülső része eltört.

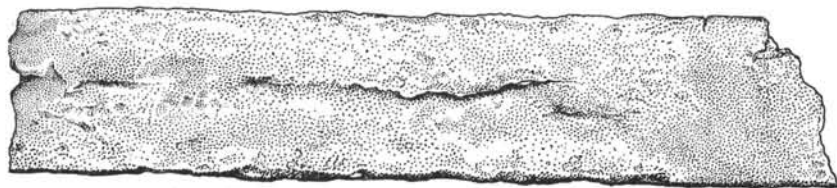
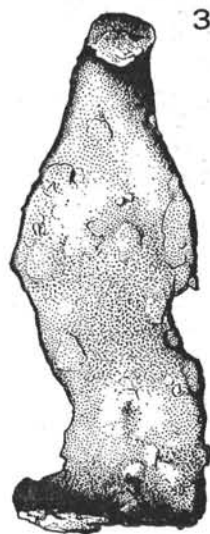
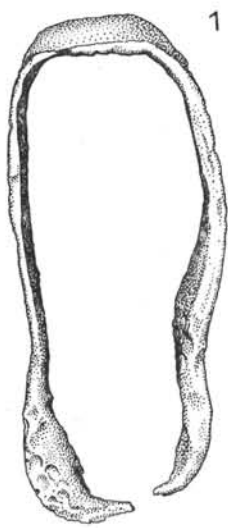
2. *Hámfavasalás* (V. t. 3.). Az előzőhöz hasonló, de töredékes darab: az elülső, törött végével szemközi oldalon kettétört. Legnagyobb hossza 11,8 cm, legnagyobb szélessége 4,5 cm. Lemezvastagság: 0,3—0,5 cm.

3. *Kocsivasalás darabja* (V. t. 4.). A vasalás legnagyobb hossza 18,7 cm, szélessége 4 cm, a lemez vastagsága 0,6 cm.

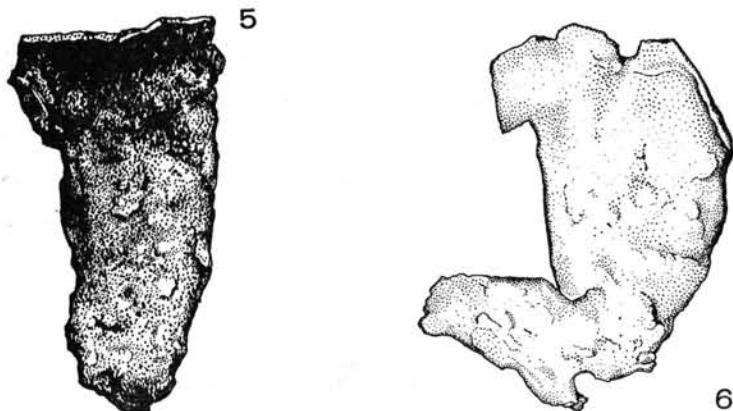
4. *Kocsivasalás darabja* (V. t. 5.). H: 9 cm, legnagyobb szélessége 5,2 cm, a vaslemez vastagsága 0,4—0,6 cm. A töredék kissé ívelt, az eredeti darab is ilyen lehetett.

11. ábra. Hámfavasalás

V. Tábla

5. *Patkótöredék* (V. t. 6.). Erősen kopott. A patkó egyik szára sem maradt meg épen, a hosszab-
bik szárnál a patkó hossza 6,3 cm. A patkó legnagyobb szélessége 10,2 cm. Lemezvastagság: 0,4 cm.
Középen szögletesen kivágott, hat szeggel volt felerősítve.

6. *Kocsialkatrész* (VI. t. 1.). Hossza a „szeg” középvonalában 23,3 cm, a „szeg” átmérője alul:
2,9×3,1 cm. A „szeg” tetején a nagyobbik nyúlvány 4 cm, a kisebbik, amelynek csak a csonkja van
meg, 2,8 cm hosszú.

7. *Kocsialkatrész* (VI. t. 2.). Négyzetes vasrúdból készült, egyik végén hegyes, másik vége
laposra kalapált. Elnyújtott S-alakban ívelt. Teljes hossza 25,6 cm. Laposra kalapált vége 2 cm széles.

8. *Kocsialkatrész* (VI. t. 3.). Nagyméretű sasszeghez hasonló kocsialkatrész. H: 16,5 cm,
fejének átmérője 6,0×5,2 cm. 0,5 cm vastag vaslemezből készült, de a lemez a szárok vége irányában
egyre jobban elvékonyodik és hegyesedik. A kocsialkatrész fejénél a vaslemez szélessége 2 cm.

9. *Kocsialkatrész* (VI. t. 5.). Az első és a hátsó tengelyt összekötő nyújtó végén volt. Trapéz
alakú, vaslemezből hajlított. A trapéz rövidebbik oldalán figyelhető meg az összekovácsolás. A lemez-
vastagság itt a legnagyobb: 0,5 cm. A trapéz alapja 0,3 cm vastag és 3,5 cm-re szélesedik ki. Magas-
ság: 11,1 cm. Az alap 13 cm hosszú, a trapéz rövidebbik oldala pedig 5,5 cm.
(Bizonytalan Rendeltetése VI. t. 4.).

V. Vastárgy-töredék VI. t. 4. Rendeltetése bizonytalan

Teljes hossza: 11,6 cm, teljes szélessége: 7 cm. A szár hengeres, keresztmetszete 0,7 cm. A szárra
keresztben két felhajló szélű vaslemez kovácsoltak, amelyek közepén, a „szeg” fejénél egymásra
vannak kovácsolva. A két lemez közül csak az alsó maradt meg, a felsőből csak a csonk van meg.
Az alsó vaslemez felhajló széléből is csak egy 2,8 cm magas töredék maradt meg.

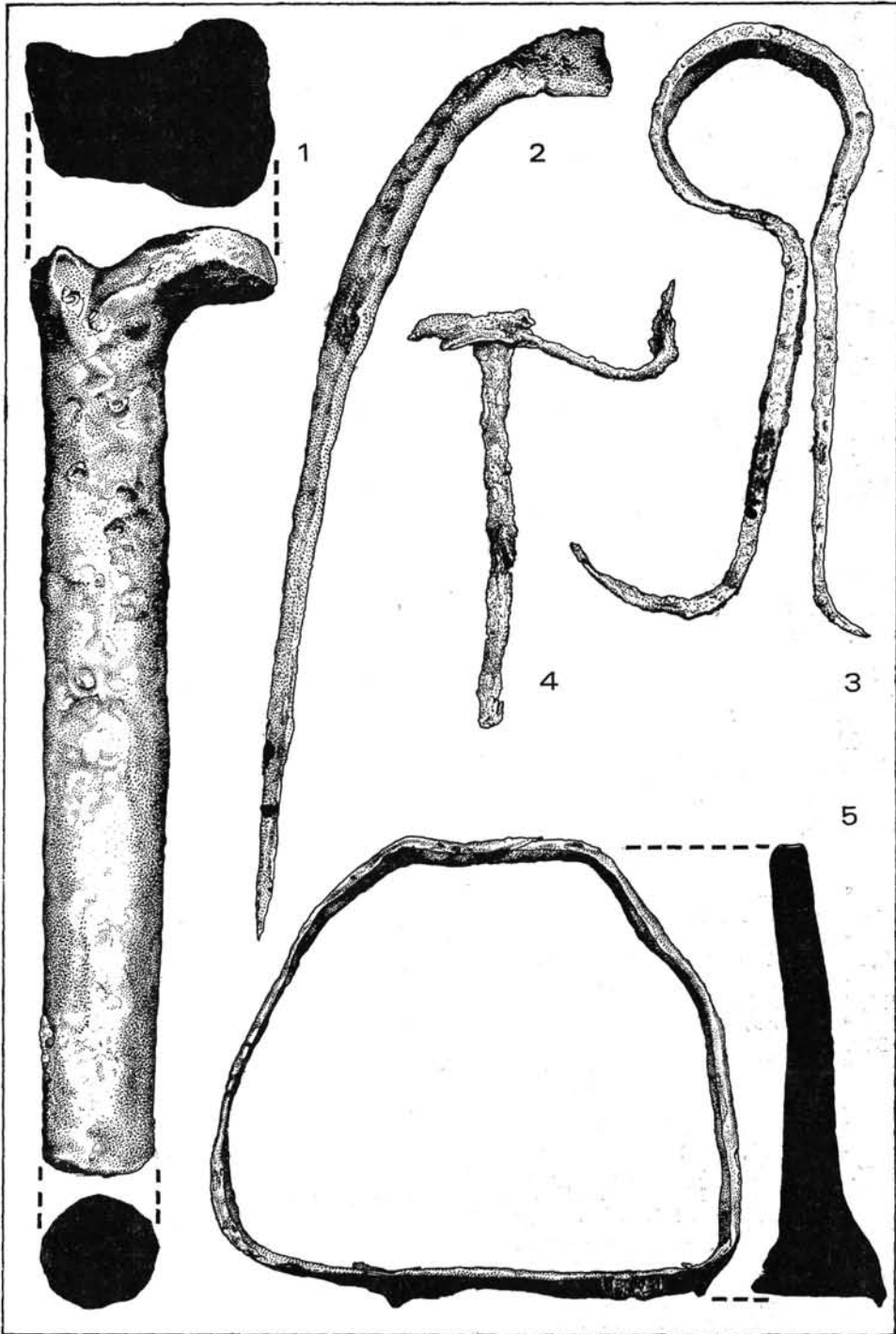
ÉRTÉKELÉS

A vaseszközlelet falusi háztáj munkaeszközreiből áll. Tulajdonosuk azonban —
az ácsszerszámok tanúsága szerint — a paraszti munka mellett iparúzással is foglal-
kozott, ő végezhetette el a faluban esedékes ácsmunkákat.

A LELETEGYÜTTES KELTEZÉSE

Gyója hódoltság kori faluról írott források is állnak rendelkezésünkre.¹ Ezekből
kiderül, hogy a török hódítás után Gyója a budai szandzsákban a kecskeméti náhijébe
tartozott. 1546-ban Ali tímárbirtoka, 57 összeírt férfi fizetett dzsizje adót, melynek
összege 3409 akcse. 1559-ben már Iszmail a falu birtokosa, a dzsizje adót fizető fér-
fiak száma 88 az újonnan beköltözöttekkel együtt. Az adót összege 4126 akcsére nőtt.

¹ Káldy-Nagy Gy. Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546—1562) Ankara, 1971, 352—353,
Káldy-Nagy Gy. A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. 189—190.

A falu 1562-ben házbirtokként szerepel a defterben, amikor is 75 fő összesen 10 525 akce adót fizet.

Történeti forrásokból tudjuk, hogy Csongrád vidékét a XVI—XVII. században nagy hadjáratok nem érintették Ennek volt köszönhető, hogy Gyója életében nem következett be törés ez idő folyamán, sőt a lakosság lélekszáma újonnan beköltözőkkel is gyarapodott, a gazdasági élet fejlődésére pedig az adók emelkedő összege utal.

A datáláshoz támpontot nyújt egy házpadlón talált II. Mátyás-denár. Eszerint a falu pusztulása 1608 után következett be. Mivel pedig a Gyója ásatása során előkerült kerámiaanyag nem későbbi a XVII. század végénél, ezért a falu pusztulásával a törökellenes felszabadító háborúk során, valószínűleg a zentai csatát (1697) megelőző időben kell számolnunk.

A vaseszközlelet egyes darabjainak korát azonban a régészeti és néprajzi adatok alapján is meg kell vizsgálnunk.

Vödörfül: A muhi² és a móríci³ ásatásokból ismert analógiák alapján késő középkorinak határozhatjuk meg. Az egyik végén vörösréz borítású *fenőkőnek* datáló értéke nincs.

Sarlótöredék: Szabó Kálmán Kecskemét környéki ásatásaiból említ sarlótöredékeket, melyeket XV–XVI. századiaknak tart.⁴ A füleki várból szintén ismerünk sarlótöredékeket a XV–XVII. századból.⁵ Hasonló korú sarlókat találtak a muhi ásatás során is.⁶ Túrkeve—Móric XV—XVI. századi falu ásatásából Méri István két darab sarlót közöl.⁷ A Csepelyen feltárt egyik, a leletek alapján a XV. század végére — XVI. század elejére keltezett, tűz által elpusztított házban többek között sarlók is kerültek elő.⁸ Gyirmót—Sebes-t agról szintén ismerünk késő-középkori, XVII. századi sarlótöredéket.⁹

Kapa: A gyójai kapa köpüje alatt eltörött, a pengéjéből csak egy kis csonk maradt meg. Ennek alapján a kapa formája nem rekonstruálható. Különböző formájú kapák a középkori leletekben gyakran fordulnak elő.¹⁰

Kaszaköpu: Általános forma. Hasonlókat ismerünk a Kecskemét környéki ásatásokból (XV—XVI. század)¹¹, Nyársapátról (XV—XVII. sz.)¹², Csepelyről (XV. sz. vége — XVI. sz. eleje).¹³

Kaszakalapács: A Kecskemét környéki¹⁴ és a muhi ásatásokból¹⁵ valamint Szabó György tanulmányából¹⁶ ismerünk publikált darabokat.

² Éry I.—Bálint A, Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei (Leszih Andor ásatásai) Rég. Füz. Ser. II. 6., 1959., 42. o., ill. XXVII. t. 2.

³ Méri I, Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és a turkeve-móríci ásatások eredményéről II., AÉ 1954. 138—154. és XXX. t. 2—3.

⁴ Szabó K. Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibl. Hum. Hist., Bp. 1938. p. 136, 121. o. 585—586. kép

⁵ Kalmár J, A füleki (Filakovo) vár XV—XVII. századi emlékei. Rég. Füz. Ser. 2—4. 1959., XXV. t.

⁶ Éry—Bálint, i. m. 46. o., ill. XXXII. t. 2—3.

⁷ Méri, i. m. XXVIII. t. 2—3.

⁸ Kovalovszki J., Ásatások Csepelyen. VMMK 8. 1669. 235—252. o., 248. o. 36. kép

⁹ Müller R, Vaseszközök Gyirmót—Sebes-tagról. Arrabona 16. 1974. 63—74. o., 66. o., ill. I. t. 3.

¹⁰ Szabó K., i. m. 123. o. 588. kép; Szabó Gy, A falusi kovács a XV—XVI. században. FA VI. 1954. 123—145., 139. o., ill. XXXV. t. 4—8; Bálint A. A középkori Nyársapát lakóházai. MFMÉ 1960—62. 62., 39—115., XXXV. t. 11; Müller R, i. m. 63. o. I. t. 1.

¹¹ Szabó K., i. m. 121. o. 584. kép

¹² Bálint A., m. XXXV. t. 14.

¹³ Kovalovszki J., i. m. 248. o. 36. kép

¹⁴ Szabó K., i. m. 121. o. 577—578. kép

¹⁵ Éry—Bálint, i. m. 39. o., ill. XXVI. t. 3.

¹⁶ Szabó Gy., i. m. XXXI. t. 7.

Kaszakalapáló üllő: Kecskemét környékéről¹⁷, Turkeve—Móricról¹⁸, Muhiról¹⁹, valamint Gyirmót—Sebes-tagról²⁰ származnak analógiáink.

Ácsszekerce: Kecskemét környékéről²¹, Túrkeve—Móricról²², Nyársapátról²³ és Szabó György munkájából²⁴ ismerjük a párhuzamokat.

Ácsbárd: Régészeti párhuzamát a Szabó Kálmán Kecskemét környéki ásatásai-
ból származó leletek között találjuk meg.²⁵

Kétkézvonó: Muhiból²⁶ és Nyársapátról²⁷ ismerjük az analógiákat és Szabó György is közül egyet említett tanulmányában.²⁸

Lyukasztó: A Muhiból származó, késő-középkori darab lehet megfelelője a vaseszközleletünkben előforduló lyukasztónak.²⁹

Kocsivasalás: Késő-középkori leletanyagból több kocsivasalás-töredéket ismerünk³⁰, pontos párhuzamot azonban nem találtunk leletünkhez.

Hámfavasalás: A csepelyi házból közölt hámfavasalást Kovalovszki Júlia a XV. sz. végéről — XVI. sz. elejéről.³¹

Patkó: Hasonló, középen szögletesen kivágott, hat szeggel felerősített patkót közöl ifj. Fehér Géza a Mohács—Csele pataki ásatásról az I. ásatási területről, más késő-középkori leletekkel együtt.³²

Vaseszközleletünk párhuzamait a XV—XVII. századi leletek között találtuk meg. A kerámiaanyag alapján a falu korát a XVI—XVII. századra szűkíthetjük. A vaseszközöket a falu XVII. században bekövetkezett pusztulásakor rejthették földbe.

RÖVIDÍTÉSEK

AÉ	= Archaeológiai Értesítő
Bibl. Hum. Hist.	= Bibliotheca Humanitatis Historica
FA	= Folia Archaeologica
MFME	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
Rég.Füz.	= Régészeti Füzetek
VMMK	= Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

¹⁷ Szabó K., i. m. 121. o. 580—582. kép

¹⁸ Méri I., i. m. XXVIII. t. 4—5.

¹⁹ Éry—Bálint, i. m. 36. o., ill. XXVI. t. 12. és 42. o., ill. XXVI. t. 13.

²⁰ Müller R., i. m. 66. o., ill. I. t. 5.

²¹ Szabó K., i. m. 125. o. 601—603. kép

²² Méri I., i. m. XXVIII. t. 9., 11.

²³ Bálint A., i. m. XXXIII. t. 13., 17. és 16.

²⁴ Szabó., i. m. 139—140. o., ill. XXXI. t. 11—12., XXXIV. t. 19—20. és XXXVII. t.

²⁵ Szabó K., i. m. 125. o. 604. kép

²⁶ Éry—Bálint, i. m. 39. o., ill. XXV. t. 8. és 46. o. XXV. t. 7.

²⁷ Bálint A., i. m. XXXVI. t. 1.

²⁸ Szabó Gy., i. m. 140. o., ill. XXXI. t. 13.

²⁹ Éry—Bálint, i. m. 35. o., ill. XXVI. t. 1.

³⁰ Szabó K., i. m. 124. o. 591. kép Méri I., i. m. XXX. t. 6—9. Kovalovszki J., i. m. 248. o. 36. kép Szabó Gy., i. m. 138. o., ill. XXXIII. t. 12—16.

³¹ Kovalovszki J., i. m. 248. o. 36. kép

³² ifj. Fehér G., Az 1949. évi Mohács—Csele-pataki mentőásatás. AÉ 1955. 212—228., L. t. 9., ill. 219. o.

Der Eisengerätfund von Csongrád—Bokros

von

Katalin Simon

Im Jahre 1979 führte man Ausgrabungen bei Csongrád—Bokros durch, wo ein Teil des spätmittelalterlichen Dorfes Gyója freigelegt wurde. Nach der ziemlich schnellen Beendigung der Ausgrabung — infolge der großen Erdarbeiten der III. Theiss—Wasserstufe — kam ein Eisengerätfund in der unfreigelegten Umgebung zum Vorschein. Dieser Eisengerätfund besteht aus 22 Geräten von verschiedenen Funktionen.

Unter ihnen findet man Geräte, die zum Haushalt gehörten: Eimerhenkel und Schleifstein, dessen „Stiel“ mit Kupfer bedeckt ist.

Ausserdem enthält der Fund Ackerbaugeräte: Fragmente einer Sichel und einer Hacke, einen Sensenreif, einen Sensehammer und einen Senseamboß. Auch einige holzbearbeitende Instrumente befinden sich in diesem Fund: Axt, Beil, Locher(?) und ein Schnittmesser, die die Arbeitsmittel eines Zimmermannes sein konnten.

Es kamen auch Wagenbestandteile und ein Hufeisen zum Vorschein.

Auf Grund der sich auf das Dorf Gyója beziehenden historischen Quellen und des im Laufe der Ausgrabung gefundenen archäologischen Materials konnte dieser Eisengerätfund, anschliessend an die Vernichtung des Dorfes, während des 17. Jahrhunderts in die Erde gelangen.

A MAGYARCSANÁDI KŐKERESZT

TROGMAYER OTTÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Magyarcsanád és Kövegy között, a régi térképeken Dáli Ugarnak nevezett határreszen, az egykori Belezi ér partján monolit kőkereszt áll embermagasságnyira kiemelkedve a földből. A kőkeresztől néhány száz méterre a felszínen szórványosan középkori kerámiatöredéket találhatunk. A néphit a keresztet Kun László sírjának tartja. Már a múlt századbeli leírások megemlékeznek a szokatlan vagy legalább is ezen a területen szokatlan kőemlékről.¹

1974-ben kisebb hitelesítő ásatást végeztünk, elsősorban azért, hogy pontosan meghatározzuk a kőkereszt méreteit.² Megfigyeléseink szerint a kőtömb eredeti magassága 290 cm, ebből 120 cm van a mai felszín alatt. Eredetileg valószínűleg 100 cm-re volt a földbe mélyítve, alsórése ugyanis keskenyebb és laposabb. A kereszt karjának fesztávolsága 95 cm. A kereszt környékét rablóásatásokkal annyira feldúlták, hogy nem lehetett megállapítani, hogy volt e mellette sírgödör. A környéken lakók elmondása szerint a földterület egykori tulajdonosa kiemeltette a kőemléket, hogy ne zavarja a szántásban, majd miután a katonai térképeken jelölt vonatkozási pont volt, a csendőrség parancsára visszahelyezte. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy a visszahelyezés esetleg több méteres eltéréssel történhetett-e.

A kőkereszt anyagának meghatározását dr. Ravasz Csaba végezte el, az alábbiakban az ő véleményét adjuk közre.³

„A kőzet jellegzetes palás, gyúrt szerkezetű, tömött, kemény; a mállás hatására sötét barnásszürke, finomlemezes, pikkelyes, aránylag könnyen elváló és sárgásfehér, halványpiros színű, equigranuláris szövetű, kemény csillogó, egyenetlen törésű erekre, csomókra kipreparálódott részekre osztható, azaz, jellegzetes szerkezetű gneisz, mely fő ásványos elegyrészei: földpát, kvarc, biotit és muszkovit... A kereszt kőzetanyagának eredeti származási helyére vonatkozóan semmi közelebbi adatot nem tudok adni, mivel egy igen típusos kifejlődésű kvarc—földpát—csillám gneisz kifejlődéssel van dolgunk. Ez a Déli-Kárpátok övezetében igen elterjedt kőzetfajta, az ott található metamorf sorozaton belül. Hasonlóképpen több előfordulása ismert a Svájci-Alpok területéről is.”

Nehezen képzelhetjük el, hogy a redkívu l súlyos kőtömböt a Svájci-Alpokból hozták volna a Dél-Alföldre, inkább valószínű, hogy akár kőtömbként, akár kifarragva a Maroson, illetve a Belezi ér víziútján Erdélyből szállították mai helyére. A zömök, rövid karú, máltai keresztre emlékeztető forma semmiképpen sem illik barokk-

¹ *Borovszky S.*, Csanád vármegye története 1715-ig. II. Bp, 1897. 611.

² Az ásatáson részt vett Kőhegyi Mihály és Hegedűs Katalin.

³ Ravasz Csaba pontos meghatározásáért ezúton is köszönetet mondunk.

A magyarcsanádi kereszt

kori keresztjeink sorába, ugyanakkor kétségesnek tűnt annak valószínűsége is, hogy a török uralom idején mód lett volna a több tonna súlyú kőtárgy ideszállítására. Hasonló típusú kereszteteket igen nagy számban ismerünk Közép-Európából.⁴ Szászországban mintegy 350, Thüringiában 200, Csehországban ugyancsak mintegy 500 ilyen köemléket tartanak nyilván. Anyaguk csaknem mindig helyi eredetű és mindig egyetlen darabból készültek. A formák igen nagy változatosságot mutatnak, és felületük csaknem sosincs díszítve. Az ottani bőséges szakirodalom adatai szerint ezek a kőkeresztek általánosan a XIII.-tól a XVI. századig terjedő időszakban, a XVI. század után azonban gyakorlatilag már nem számíthatunk ilyen köemlékek felállításával. Funkciójuk igen széles körű volt: Határjelek, törvényhelyek, emlékkeresztek (baleset, gyilkosság, szerencsés megmenekülés) vagy bűnbánati kereszték. A legtöbb esetben mindenféle évszám, jel vagy felirat nélküliek.⁵ Ezek az adatok kezdetben arra ösztönöztek bennünket, hogy a keresztet a XVI. elejére datáljuk és talán kapcsolatba hozzuk a közelben lejátszódott nagylaki csatát követő véres eseményekkel, a csanádi püspök és Telekdy kincstartó egyetlen meggyilkolásával. Az utóbbi évek Szeged környéki éremleletei azonban arra figyelmeztettek, hogy a XVI. század során egészen az 1596 évi hadjáratig még tovább éltek, sőt meglehetősen jó körülmények között, az alföldi falvak közösségei, hiszen módjukban állott nagy mennyiségű ezüstpénz teaurálni. A pénzek részletes vizsgálata széles körű kereskedelmi tevékenységre utal.⁶ Nem szükséges tehát kizárnunk azt a lehetőséget, hogy a kérdéses kőkeresztet a mohácsi csatát követő évtizedekben szállíthatták mai helyére. Két másik támpont, úgy tűnik, pontosíthatja köemlékünk kormeghatározását.

A makói múzeum őriz egy középkori sírkövet, melyen a felirat feletti relief keresztje emlékeztet a magyarcsanádi tárgy máltai kereszt formájára.⁷ A síremlék 1917 tavaszán került elő Makón, a Mészáros féle téglagyár földkitermelő munkásai az arad—csanádi vasútállomás közelében levő agyaggödörök egyikében találták. A munkások elbeszélése szerint a kőlap közelében sok emberi csont feküdt. Kovács Gyula mérnök, a sírkő közreadója szerint a XVI. század végén elpusztult Szentlőrinc falu temetőjéhez tartozott. A kő felirata: „HIC IACENT OSAE IOHANI FILII FRANCISCI ADERVENTA UI OBIIT A DNI 1544... NEC.” Varjú Elemér szerint az évszám nem 1544, hanem 1644. A kőtárgy vizsgálata során nem sikerült egyértelműen eldöntenünk, melyik évszám fogadható el teljes biztonsággal, valószínűbbnek tartható, hogy az utóbbi vélemény helyes. Szentlőrinc faluról viszonylag kevés adatunk van, de tudjuk, hogy 1560-ban tizedet fizettek a csanádi székeskapitáni prépostnak. 1561-ben a falu Telekdy kezéből visszaszállt a koronára. Egy 1650-ben kelt jelentés szerint a faluban élő katolikusok jelentős száma ellenére nincs plébános a faluban. Az 1647-es összeírás szerint, mely a csanádi püspök falvait lakott és pusztafalvakra osztja, Szentlőrinc a lakott csoportban van. Adófizetés kapcsán említi 1654—55-ben is. 1686-ban a török elpusztítja, nem is épül többé újjá, hanem Makóhoz tartozik. 1700-ban már mint a Makó városhoz tartozó pusztát említi.⁸ Ezen adatok alapján tehát feltételezhető, hogy a Szentlőrinci sírkő a XVII. század közepén is készülhetett.

⁴ Harald Quietzsch részletes tájékoztatásáért ez alkalommal is köszönetet mondunk.

⁵ Vö. *Kuhfahl, G.* A Die alten Steinkreuze in Sachsen. Dresden, 1928. *Mogk, E.*, Der Ursprung der mittelalterlichen Sückkreuze. Forschungen und Fortschritte 5. 1929. 51. *Kunze, W.*, Von Steinkreuzen in Feld und Wald. Germanien, 1935, 291. *Saal, W.*, Verzeichnis der Steinkreuze des Landes Sachsen-Anhalt. Jschr. Halle 36. 1952. 149.

⁶ *Köhegyi M.—Nagy A.*, XVI. századi éremlelet Tápé—Malajdokról. MFMÉ 1976—77/1, 135.

⁷ *Kovács Gy.*, Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX-ik század közepéig. Csanádvármegye könyvtár 17-es szám, Makó 1929. 32. (50. kép).

⁸ *Borovszky* i. m. 562-től.

1975 őszen útépítés közben a magyarcsanádi kereszthez meglehetősen közel végzett földmunkák során sírokra bukkantak. A leletmentő ásatás zömmel melléklet nélküli csontvázakat hozott napvilágra, néhány sírból azonban kisméretű huzalból készített franciakapocs került elő, melyek alapján úgy tűnik, hogy a temető e részét a XVI. századra korhatározhatjuk.⁹ Valószínűnek tartjuk, hogy a bemutatott magyarcsanádi kőkereszt ehhez a temetőhöz tartozott, — a falu nevét egyelőre nem sikerült azonosítani. A Szentlőrinci feliratos kőemlék alapján feltételezhetjük, hogy a tárgyalt kőkeresztet a XVI. vagy esetleg aXVII. században állíthatták.

E ritka kőemlék védetté nyilvánítását és a helyszínen való megőrzését feltétlenül szükségesnek tartjuk. Tudomásunk szerint az egyetlen ilyen jellegű magyarországi kőemlékre bukkantunk.

A szentlőrinci sírkő, kereszttel és felirattal.

⁹ A leletmentő ásatást Matuz Edit vezette.

DAS STEINKREUZ VON MAGYARCSANÁD

von

Otto Trogmayer

Es steht in der Gemarkung der Gemeinde Magyarcsanád am Ufer des sog. Belezi Bächleins ein vereinsamtes Steinkreuz. Die volle Höhe des monolithi Kreuzes beträgt 290 cm. Das Material des Objektes mit rauher Oberfläche ist Gneis, vermutlich von einem Fundort in den südlichen Karpaten. Demnach wurde das mehrere Tonnen schwere Steinkreuz mutmaßlich auf dem Wasserwege von Siebenbürgen aus in die Tiefebene gefrachtet. Wir haben das Zeitalter des alleinstehenden Denkmals auf vermitteltem Wege auf die 16—17. Jahrhunderte gesetzt. Auf diese Weise haben wir wiederholt ein indirektes Indiz des Wirtschaftslebens in der Türkenzeit gewonnen.

Embertan

DAS ANTHROPOLOGISCHE MATERIAL DER KURGANBESTATTUNG VON DEREKEGYHÁZ—IBOLYÁSDOMB

von

ZSUZSANNA K. ZOFFMANN

(Budapest, Ungarisches Nationalmuseum)

EINLEITUNG

Im Laufe der auf dem Fundort Derekegyház—Ibolyásdomb durchgeführten Ausgrabung hat K. Hegedüs im Jahre 1981 in einem Kurgangrab das Skelett eines Kindes und eines Erwachsenen, die aus dem Kreise der aus Ostungarn bekannten Ockergräberkultur stammen, freigelegt. Die anthropologische Bearbeitung der in sehr gutem Erhaltungszustand zum Vorschein gekommenen Skelette erfolgte auf Grund der folgenden Literatur bzw. Methoden: Massler—Schour (1941), Éry—Kralovánszky—Nemeskéri (1963), Nemeskéri—Harsányi—Acsádi (1690), Martin (1928), Alekseev—Debec (1964), Lipták (1962), Farkas (1972).

DIE BESCHREIBUNG DER FUNDE

1. Skelett „A” — 6—7 jähriger Knabe (?)

(Tab. 1.)

Auf Grund der markanten Muskelansatzreliefs des Kinderskelettes von gutem Erhaltungszustand und seiner großen absoluten Maße dürfte es ein Knabe gewesen sein.

Im Falle beider Orbiten kann Cribra orbitalia von anfänglichem Stadium beobachtet werden.

2. Skelett „B” — 41—45 jährige Frau (!)

(Tab. 1—5)

Der Schädel und die Skelettknochen sind sehr robust, die Muskelansatzreliefs besonders auf dem Schädel kräftig.

Die Geschlechtsbestimmung erfolgte nach der Methode von Éry—Kralovánszky—Nemeskéri (1963) auf Grund von 24 Merkmalen. Die Sexualisationsgrade dieser Merkmale weichen voneinander ziemlich ab: sie variieren zwischen hypermaskulin (+2) und hyperfeminin (−2). Auf Grund des als ausgeprägt maskulin erscheinenden Calvarium war ein Sexualisationswert von + 0,38 nachweisbar, auf Grund des vollen Cranium betrug aber dieser Wert schon $\pm 0,00$. Die Geschlechtsbestimmung erfolgte letzten Endes auf Grund der Skelettknochen (vgl. Tab. 1). Die auf absoluten Maßen basierende und auf diese Weise auch die Subjektivität ausschließende Ischio-pubis, bzw. Cotylo-schiatic und Turnersche Indices beweisen auch das feminine Geschlecht des bestatteten Individuums.

Tabelle 1: Wichtigere Schädelmaße

Martin No	„A“ Skelett, 6—7 jährig	„B“ Skelett, Frau 41—45
1.	182	171
8.	141	138
9.	95	92
10.	116	105
11.	(112) ?	128
12.	—	108
13.	—	104
16.	35	(33)
17.	—	—
20.	(111)	112
23.	(511) ?	493
24.	—	297
25.	377	352
26.	123	119
27.	138	119
28.	116	114
29.	106	106
30.	124	109
31.	98	95
32/1a	52	53
38.	—	1288
40.	—	—
43.	95	105
44.	88	101
45.	—	(139)?
46.	(81)	104
47.	—	110
48.	(60)	67
50.	—	23
51. d.	37	41,5
s.	35	40
52. d.	35	32
s.	34	31
54.	—	26,5
55.	—	49
57.	—	7
60.	—	—
61.	52	65
62.	—	—
63.	24	39
65.	—	122
66.	—	103
69.	(24)?	28,5
70.	46	57
71.	29	31
72.	—	81
74.	—	(69)?

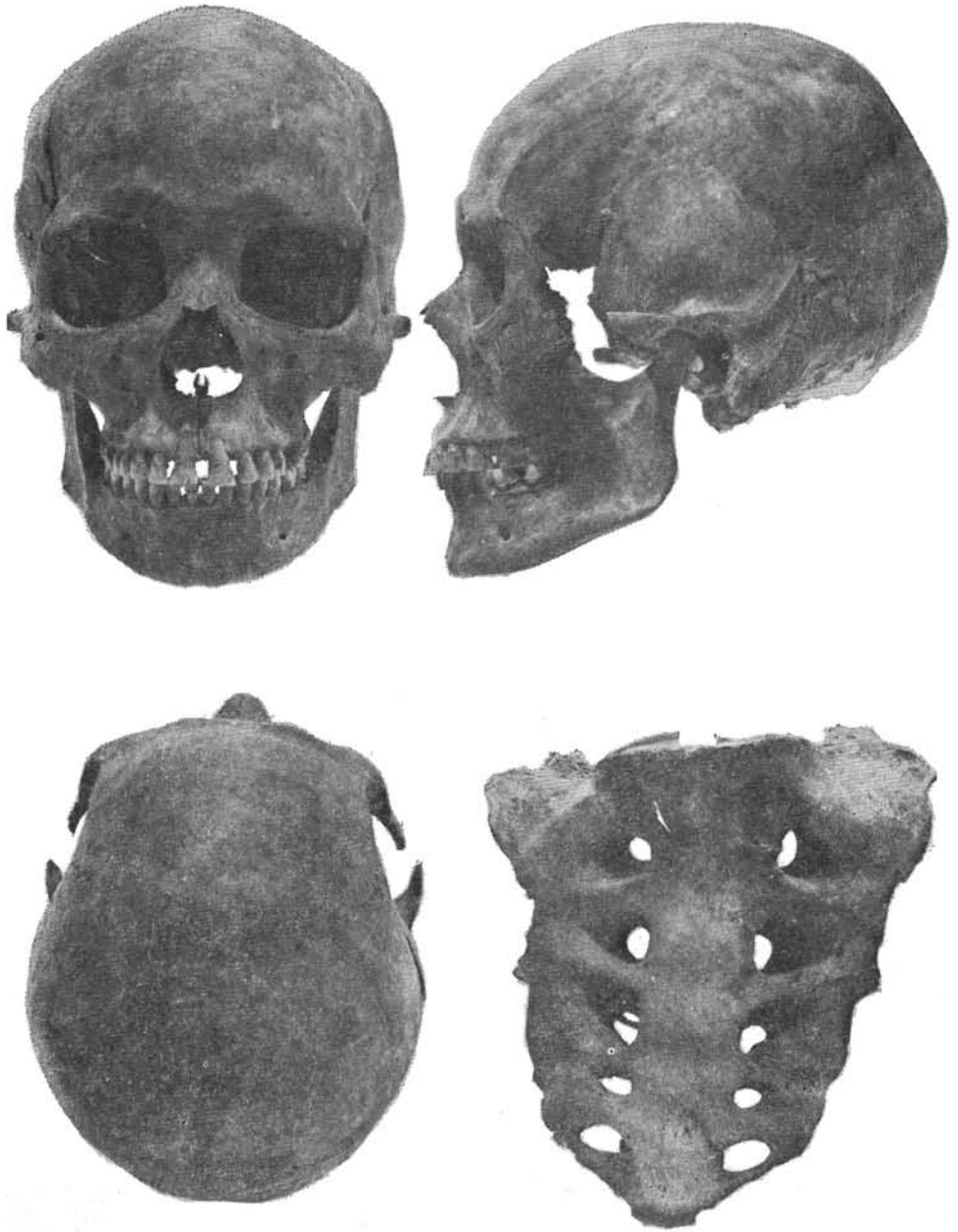
Als Grundlage der Altersbestimmung hat die Methode von Nemeskéri—Harsányi—Acsádi (1960) gedient mit der Modifizierung, daß wir im Gegensatz zu der deformierten. Facie ssymphyseos (III. Stufe) die von den Verfassern mitgeteilten unteren Werte benutzt haben, unter Berücksichtigung des allgemeinen Zustandes des Skelettes und der Abrasion der Zähne.

Der Schädel ist in der Norma verticalis breit, sphenoid, in der Norma occipitalis breit, hausförmig. In der Norma lateralis ist die Stirn niedrig, das Schädeldach hoch ansteigend, die Flachheit der Lambda region schwach, das Hinterhaupt curvooccipital.

Tafel I. *Derekegyház—Ibolyásdomb*, Skelett „A”

Nasenwurzel ist tief, das Profil des sehr stark hervorspringenden, knöchernen Nasenrückens konkavo—konvex. Die Glabella zeigt Stufe 4, die Protuberantia occipitalis externa 0, die Spina nasalis anterior 5. In der Norma frontalis ist der Umriß des über große absolute Maße verfügenden Gesichtsschädels von Viereckform. Die niedrige Orbita ist rektangulär, die Nasenwurzel sehr breit, die Fossa canina von mittelmaßiger Tiefe.

Tafel II. Derekegyház—Ibolyásdomb, Skelett „B”

Tabelle 2: „B” Skelett. Geschlechtes - und altersbestimmenden Merkmale

<i>Merkmale</i>	<i>„B” Skelett</i>
<i>Geschlecht:</i>	♀
Sexualisationswert	-0,46
tub. front. et pariet.	+1
glabella et arc. supercil.	+1
processus mastoideus	+2
prot. occip. externa	0
squama occipitalis	0
orbita	-1
proc. zygomaticus	-1
facies malaris	0
corpus mandibulae	-2
trigonum mentale	-1
angulus mandibulae	+1
capitulum mandibulae	-1
angulus pubis	-2
foramen obturatum	-2
incisura isch. maior	-1
pelvis maior	0
pelvis minor	-1
sacrum	0
caput femoris	-1
linea aspera	+1
clavicula	-1
ischio—pubis Index	-1
cotylo—schiatic Index	-1
Turner Index	-2
<hr/>	
<i>Lebensalter:</i>	41—45
Obliteratio	IV
Facies symphyseos	(III)
Humerus	II
Femur	II
Abrasio	1—2

Tabelle 3: „B” Skelett. Wichtigere Schädelindices

<i>Martin No</i>		<i>„B” Skelett</i>
8:1	80,70	mesokran
20:1	65,50	hypsikran
20:8	81,16	metriokran
9:8	66,67	metriometop
29:26	89,08	
31:28	83,33	
47:45	(79,14)?	(hypereuryprosop)?
48:45	(48,20)?	(euryen)?
45:8	(100,72)?	
9:45	(66,67)?	
52:51 d.	77,11	chamaekonch
s.	77,50	chamaekonch
54:55	54,08	chamaerrhin
9:66	89,32	leptomandibular
71:70	54,39	

Tabelle 4: „B” Skelett. Skelettknochenmaße und Indices

<i>Martin No</i>	<i>d.</i>	<i>„B” Skelett</i>	<i>s.</i>
CLAVICULA:			
1.	134		141
6.	35		35
6:1	26,12		24,82
HUMERUS:			
1.	308		304
2.	304		301
4.	62		61
5.	21		21
6.	17		17
7a	62		63
9.	48		47
7:1	20,13		20,72
6:5	80,95		80,95
RADIUS:			
1.	230		230
1b	229		230
4.	15		15
5.	10		10
5:4	66,67		66,67
ULNA:			
1.	250		251
11.	19		18
12.	15		15
12:11	78,95		78,95
PELVIS:			
1.		191	
2.		272	
23.		98	
24.		131	
2:1		142,41	
23:24		74,78	
SACRUM:			
1.		134	
2.		121	
5.		115	
5:2		95,04	
FEMUR:			
1.	421		425
2.	420		421
6.	27		27
7.	26		28
9.	34		36
10.	23		22
19.	43		43
6:7	103,85		96,43
10:9	67,65		61,11
TIBIA:			
1.	336		338
1b	328		328
8a	33		34
9a	21		21
9a:8a	63,64		61,77
FIBULA:			
1.	—		335

Tabelle 5: "B" Skelett. Körperhöhenangaben

<i>Martin No</i>		<i>PEARSON</i>	<i>MANOUVRIER</i>	<i>BACH</i>
H. 1.	d.	1577	1584	1638
	s.	1566	1574	1628
H. 2.	d.	—	—	1640
	s.	—	—	1633
R. 1.	d.	1571	1612	—
	s.	1571	1612	—
R. 1b	d.	—	—	1610
	s.	—	—	1612
U. 1.	d.	—	1625	—
	s.	—	1630	—
F. 1.	d.	1528	—	1620
	s.	1536	—	1625
F. 2.	d.	—	1565	—
	s.	—	1566	—
T. 1.	d.	1554	1560	—
	s.	1559	1564	—
T. 1b	d.	—	—	1532
	s.	—	—	1532
Fib. 1.	s.	—	1566	—
		1558	1587	1607

Die Robustizität der Skelettknochen ist mäßiger als die des Schädels. Auf Grund der errechneten Körperhöhe war die bestattete Frau von mäßig—hoher Statur. Der Femur ist hyperplatymer, die Tibia meso- bzw. platycnem. Die Proportion der oberen Extremitätenknochen ist zueinander normal, im Falle der unteren Extremitäten kann eine Eurysomie festgestellt werden.

Als anatomische Variation ist der am erhalten gebliebenen Anfangsteil des knöchernen Gaumens beobachtbare Torus palatinus sowie die sich im oberen Gebiß zeigende Trema zu erwähnen. Die Asymmetrie des Sacrum weist auf Entwicklungsanomalien hin.

Pathologische Veränderung ist die sowohl am Ober- als auch am Unterkiefer sichtbare Parodontose und an den IV.—V. Lendenwirbeln vorhandene schwache Spondylose.

Das robuste Frauenskelett von hoher Statur, breitem Gesicht und mesokranem Schädel kann eindeutig in den im bisher bekannten anthropologischen Material der Ockergräberkultur [Necrasov—Cristescu (1973), Marcsik (1979)] vorkommenden „protoeuropäischen“, d. h. *cromagnoid—nordiden* Typenkreis eingereiht werden.

HISTORISCHER ÜBERBLICK

Den archäologischen Forschungen nach haben die aus östlicher Richtung kommenden Volksgruppen der Steppenlandschaften das Karpatenbecken schon zur Kupferzeit erreicht. So versetzt Garašanin (1961) die Zeit des Einbruches der Steppenvölker in die Baden—Kultur, seine Auswirkungen können laut ihm auch schon früher nachgewiesen werden. Laut Gazdapusztai (1966—67) hat das Erscheinen der östlichen Völker im Karpatenbecken das Ende der Bodrogresztúr—Kultur verursacht.

Die neueste archäologische Zusammenfassung der Ockergräberkultur im östlichen Karpatenbecken hat Ecsedy (1979) veröffentlicht. Seiner Meinung nach sind die ersten Volksgruppen aus der aeneolithischen Srednji Stog 2.—Kultur der Ukraine in unser Gebiet zum Ausgang der Tiszapolgár—Kultur gelangt. Ein Beweis für diese kleineren Volksmigrationen ist auch unter anderen laut Ecsedy (1979) die auf dem Fundort Csongrád—Kettőshalom—Bárdostanya freigelegte Bestattung (Marcsik 1971—72). Nach einer lang anhaltenden Infiltration, am Ende der Bodrogeresztúr—Kultur, eventuell zu Beginn der Baden—Kultur oder etwas früher sind neuere, diesmal zur Drevne Jamnaja—Kultur gehörende Volksgruppen in Ostungarn eingetroffen (Ecsedy 1979). Ihre Bestattungen vertreten die anthropologisch bisher bearbeiteten übrigen Funde, zum Teil aus Ungarn [Marcsik (1976, 1979), Zoffmann (1976—77),] zum Teil aus Rumänien [Haas—Maximilian (1958), Necrasov—Cristescu (1957, 1973).]

Mit einer Vermischung der örtlichen und der aus dem Osten stammenden Volksgruppen kann man also eventuell schon vom Ende der Tiszapolgár—Kultur rechnen. Wegen der von der Archäologie vorausgesetzten langsamen Infiltration dürfte aber diese eventuelle Vermischung — insbesondere anfangs — nur sehr minimal gewesen sein.

AUSWERTUNG

O. Necrasov und M. Cristescu (1957) haben bei der Bearbeitung der Skelette von Brailița festgestellt, daß die Männer von hoher Statur und die Frauen von mittlerem Körperwuchs — mehr oder weniger grazilisierte —*protoeuropäide Typen* sind, jedoch im Material erscheinen auch über eine starke alveolare Prognathie verfügende Individuen *mediterranen Typs*.

N. Haas und C. Maximilian (1958) erwähnen als Summierung der Untersuchung von cca. 40 von den Fundorten Glavanești Vechi, Corlateni und Stoicani stammenden Skeletten mehrere Typen. Die Analogien des graziilen, kleinwüchsigen, meso-, leptodolichomorphen, *mediterranen Typs* sind ihrer Ansicht nach aus den Boian—, Cucuteni—Tripolje, Körös- und Hamangia—Kulturen bekannt. Die *protonordiden*, robusten Individuen von sehr hohem Wuchs können denselben Autoren nach im Material der Jamnaja—Kultur der Wolgagegend und der Ukraine angetroffen werden, während die Parallelen des *eurybrachymorphen Typs* aus der Cucuteni—Kultur, jedoch aus der Ukraine bekannt sind.

O. Necrasov und M. Cristescu (1973) haben in ihrer zusammenfassenden Arbeit im Zusammenhang mit der Ockergräberkultur den taxonomischen Unterschied zwischen den Männern und den Frauen betont. Die Unterschiede lassen sich ihrer Meinung nach auf die Vermischung des aus dem Osten stammenden Volkes der Ockergräberkultur mit der örtlichen (Boian, Gumelnița) Urbevölkerung zurückführen, so daß im Kreis der Männer die aus dem Material der russischen Steppen bekannte robuste, hochwüchsige, *protoeuropäide Variation* bekannt ist, während bei den Frauen auch weiterhin der örtliche, *mediterrane Typ* der Boian und Gumelnița—Kulturen erscheint. Diesen Autoren nach können die im Material vorkommenden *Brachykranen* dinarischen (oder armenoiden) Typs eventuell mit der Cucuteni Bevölkerung in Verbindung gebracht werden.

Der erste Fund in Ungarn ist auf dem Fundort Csongrád—Kettőshalom—Bárdostanya zur Erschließung gekommen. Im Laufe seiner Bearbeitung reiht A. Marcsik (1971—72) das robuste, hochwüchsige, archaische Merkmale nicht zeigende Männerskelett in den aus den ukrainischen Srednji Stog 2.— und den Jamnaja—Kulturen bekannten *protoeuropäiden* (crA—n) Typenkreis und vermutlich können auch

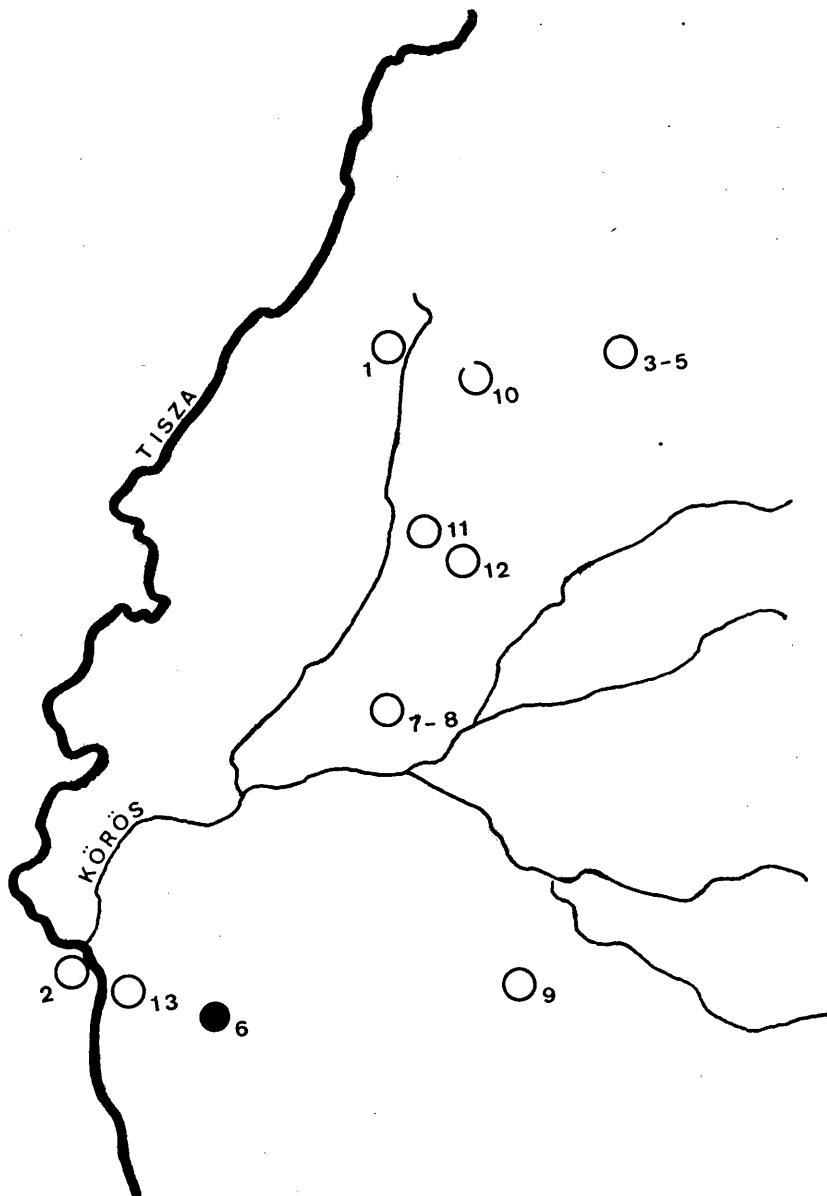

Abb. 1. Fundorte der ostungarischen Ockergräberkultur mit bearbeiteten anthropologischen Material: 1=Balmazújváros (Hortobágy)—Árkusmajor—Kettőshalom, 2=Csongrád—Kettőshalom—Bárdos tanya, 3=Debrecen—Basahalom, 4=Debrecen—Dunahalom, 5=Debrecen—Halászlaponyag, 6=Derekegyház—Ibolyásdomb, 7=Déaványa—Barcéhalom, 8=Déaványa—Csordajárás, 9=Kétegyháza—Kétegyházi tanyák, 10=Nagyhegyes—Elep—Mikélapos, 11=Püspökkladány—Kincsesdomb, 12=Sárrétudvari—Balázshalom, 13=Szentes—Besenyőhalom

die beiden fragmentarischen, sehr robusten Männerskeletten von Püspökladány und Szentes hierher gezählt werden (Marcsik 1976, Zoffmann 1976—77).

In ihrer über das bisher bekannte ungarländische anthropologische Material der Ockergräberkultur geschriebenen großen zusammenfassenden Arbeit findet A. Marcsik (1979) in Übereinstimmung mit den Ergebnissen der rumänischen Verfasser (Nečasov—Cristescu 1973) bei der taxonomischen Charakterisierung der Männer und Frauen einen Unterschied (vgl. Tab. 1). Es erscheint bei den Männern der sehr robuste, sehr hohe, zeitweise auch archaische Elemente aufweisende *Protocromagnonide Typ* und ein etwas weniger robuster, jedoch ebenfalls sehr hoher *protonordider Typ*. Diese sind die Leittypen der ukrainischen Srednji Stog 2.— und der dieser folgenden Jamnaja—Kultur, ihr Auftauchen in unserem Gebiet stimmt mit der von der Archäologie bewiesenen östlichen Herkunft der Bevölkerung der Kultur überein. Bei den Frauen konstatiert A. Marcsik (1979) auch das Vorkommen gewisser *mediterranider Elemente*. Im Zusammenhang damit lenkt sie auch auf die Möglichkeit der Vermischung der aus dem Osten stammenden Bevölkerung mit den örtlichen Volksgruppen die Aufmerksamkeit.

Im anthropologischen Material der auf dem Fundort Derekegyház—Ibolyásdomb erschlossenen Kurganbestattung kann das auf die Vermischung mit örtlichen Volksgruppen hinweisende Element nicht nachgewiesen werden; das robuste, eury-morphe Frauenskelett („B“) von hohem Körperwuchs und auch das über große absolute Maße verfügende, als robust zu bezeichnende Kinderskelett („A“) weisen gleichfalls auf die östliche Herkunft der Bestatteten hin.

Tabelle 6: Die Geschlechts-, Alters- und taxonomische Bestimmungen der anthropologischen Funde der ostungarischen Ockergräberkultur

Fundort	Literatur	Geschlecht und Alter	Taxonomische Bestimmung
1. Balmazújváros (Hortobágy) —Árkusmajor—Kettőshalom	Marcsik (1979)	♂ 35—40	? (protoeuropide Elemente)
2. Csongrád—Kettőshalom —Bárdos tanya	Marcsik (1971—72)	♂ 30—40	crA—n
3. Debrecen—Basahalom	Marcsik (1979)	♂ 25—30	?
4. Debrecen—Dunahalom	Marcsik (1979)	♂ 30—35	?
5. Debrecen—Halászlaponyag	Marcsik (1979)	(♂) 35—40	?
6. Derekegyház—Ibolyásdomb	Zoffmann	♀ 25—30	?
		? 6—7	?
		♀ 41—45	crA—n
7. Dévaványa—Barcéhalom	Marcsik (1979)	♂ 40—45	archaeomorph (pn ?)
8. Dévaványa—Csordajárás	Marcsik (1979)	? 0—0,5	?
		? 14—16	?
		? 0,5—1,0	?
9. Kétegyháza—Kétegyházi tanyák	Marcsik (1979)	♀ 35—40	graz. crA + nordide Elemente
		♂ 30—35	archaeomorph (pn ?)
		? 8—10	?
		♂ 30—35	archaeomorph crA
		(♂) 23—39	robust?
		? 5—7	?
		? 12—14	?
		♀ 40—45	grazil ?
10. Nagyhegyes—Elep—Mikélapos	Marcsik (1979)	(♀) 35—40	?
11. Püspökladány—Kincsesdomb	Marcsik (1976)	♂ 30—35	crA—n ?
		? 23—x	?
12. Sárrétudvari—Balázshalom	Marcsik (1979)	♀ 25—30	m—x
13. Szentes—Besenyőhalom	Zoffmann (1976—77)	♂ 25—30	(crA)

LITERATUR

- Alekseev, V. P.* — *Debec, G. F.*, (1964) *Kraniometrija*. Moskva.
- Bach, H.*, (1966) Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. *Anthrop. Anz.* 29: 12—21.
- Ecsegy, I.*, (1979) *The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary*. *Fontes Arch. Hung.*, Budapest.
- Éry, K. K.*—*Kralovánzsky, A.*—*Nemeskéri, J.* (1963) Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. — A Representative Reconstruction of Historic Populations. *Anthrop. Közl.* 7: 41—89, 90.
- Farkas Gy.*, (1972) *Antropológiai praktikum I. Paleoantropológiai metodikák*. Szeged.
- Garašanin, M.*, (1961) Pontski i stepski uticaji u Donjem Podunavlju i na Balkanu na prelazu iz neolitikog u metalno doba. — Elemente der Steppen - und der pontischen Einflüsse an der unteren Donau und auf dem Balkan, am Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit. *GZM* 15—16: 5—22, 22—26.
- Gazdapusztai, Gy.*, (1966—67) Chronologische Fragen in der Alföld-Gruppe der Kurgan-Kultur. *MFME* 1966—67: 91—100.
- Haas, N.*—*Maximilian, C.*, (1958) Antropologičeskoe isledovanie okrašennih kostjakov iz kompleksa mogil s okroi v Glavanešti Vechi, Corlateni i Stoicani-Cetațuia. *Sov. Antrop.* 4: 133—146.
- Lipták, P.*, (1962) *Homo sapiens — species collectiva*. *Anthrop. Közl.* 6: 17—20, 26—27.
- Manouvrier, L.*, (1893) La détermination de la taille d'après les grandes os des membres. *Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris* 4: 347—402.
- Marsik, A.*, (1971—72) Data of the Copper Age Anthropological Find of Bárdos-Farmstead at Csongrád—Kettőshalom. *MFME* 1971—72: 19—27.
- (1976) A püspökladány-kincsésdombi temetkezések embertani anyaga. *DMÉ* 1976: 66—67.
- (1979) The Anthropological Material of the Pit-Grave Kurgans in Hungary. in: *Ecsegy, I.*: *The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary*. *Fontes Arch. Hung.*, Budapest, 87—98.
- Martin, R.*, (1928) *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena. 2. ed.
- Massler, M.*—*Schour, I.*, (1941) The Development of the Human Dentition. *J. Am. Dent. Assoc.* 2: 1153—1160.
- Necrasov, O.*—*Cristescu, M.*, (1957) Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Brailița. — Contribution à l'étude anthropologique des squelettes des sépultures à ocru de Brailița. *SCIV* 8: 75—83, 85—88.
- (1973) Structure anthropologique des tribus Néo-Enéolithiques et de l'âge du Bronze de la Roumaine. *Fundamenta B/3, VIIIa, 1*: 137—152.
- Nemeskéri, J.*—*Harsányi, L.*—*Acsádi, Gy.* (1960) Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthrop. Anz.* 24:70—95.
- Pearson, K.* (1899) On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races. *Mathem. Contrib. to the Theory of Evolution V. Philosoph. Transact. of the Royal Soc., Ser. A.* 192: 169—244.
- K. Zoffmann, Zs.*, (1976—77) — Das anthropologische Material der Ockergräber—Bestattung von Szentés—Bescenyőhalom. *MFME* 1976—77: 39.

Kurgántemetkezés embertani anyaga Derekegyház—Ibolyásdombról

K. Zoffman Zs.

Az Okkersíros kultúra köréből származó kurgánsírban egy 6—7 éves, feltehetően fiúgyermek („A” váz) és egy 41—45 éves nő nyugodott („B” váz).

A női váz igen robustus, magas termetű, a koponya euryomesomorph. Taxonómiailag egyértelműen az Okkersíros kultúra eddig ismert embertani anyagában előforduló „protoeurópai”, azaz *cromagnoid-nordikus* típuskörbe sorolható. A leletek a kultúra keleti eredetére utalnak, a Derekegyház—Ibolyásdombon feltárt temetkezések embertani anyagában a helyi népcsoportokkal való keveredésre utaló elem nem mutatható ki.

Numizmatika

EGY MAKÓI PÉNZLELET A 19. SZÁZAD KÖZEPÉRŐL

NAGY ÁDÁM

(Szege, Móra Ferenc Múzeum)

1970. június 16-án pénzlet került elő Makón, a Hunyadi utca 16. sz. telken. Az utca páros oldalának ezen a szakaszán azóta több tizenöt lakásos OTP házat építettek fel. A régi házak szanálása után a területen szintegyengető, ill. az új házak alapjainál feltöltési munkákat végeztek. E munkák során a 16. sz. alatti régi ház döngölt agyag padlóföldjét és az alatta levő homokréteget 30—40 méterrel távolabbra kezdték elhordani. A földet többek között Tasi Mihály fuvarozta. Egy alkalommal — akkor még úgy vélte, földdel teli — letört szájú, széles nyakú, egyfülű vizeskantát is feldobott a kocsijára, amely a föld leszóródásakor éppen az épülő ház betonalapjához ütődött és széttört. Ekkor kerültek elő a pénzek, tulajdonképpen másodlagos helyről.

1. ábra. A pénzeket rejtő vizeskanta (Fotó: *Dömötör Mihály*).

Az építésen dolgozók egy vödörbe szedték össze a szerteszéjjel gurult érméket, az építésvezető pedig értesítette a József Attila Múzeum igazgatóját.¹ Az előkerülés és a hivatalos átadás közt eltelt rövid idő alatt azonban a sok érdeklődő körében kézenközön legalább 40—50 db pénz elkallódásával is kell számolnunk.² Leletünk így sajnos nem teljes, mégis szükségesnek tartjuk részletes ismertetését, mert több szempontból is bepillantást enged a 19. század közepének helyi gazdasági életébe.

Végeredményben összesen 1727 db pénz, zömében 20 krajcáros, néhány tallér és 20 krajcárnál kisebb értékű pénz került a makói múzeum leltárába a leletet rejtő cserépkorsóval együtt.³ A veretek között előforduló legutolsó évszám: 1848. A lelet részletes leírása a következő:⁴

Magyarország

Mária Terézia (1740—1780)

1.	tallér	1780	SK./B/P.D.	H.1680;	E.304.	1 db
* 2.	20 kr	1763	K—B	H.1699;	E.270.	5 db
3.	20 kr	1764	K—B	H.1699;	E.270.	6 db
4.	20 kr	1765	K—B	H.1699;	E.270.	8 db
5.	20 kr	1767	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308.	1 db
* 6.	20 kr	1768	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308.	2 db
7.	20 kr	1769	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308.	2 db
8.	20 kr	1770	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308.	1 db
9.	20 kr	1770	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308/a	1 db
10.	20 kr	1772	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308.	1 db
11.	20 kr	1773	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308/b	1 db
12.	20 kr	1774	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308/a	1 db
13.	20 kr	1774	B/EVM.—D.	H.1700;	E.308/b	1 db
14.	20 kr	1774	B/S.K.—P.D.	H.1701;	E.308/b	2 db
15.	20 kr	1775	B/S.K.—P.D.	H.1702;	E.309.	2 db
16.	20 kr	1777	B/S.K.—P.D.	H.1702;	E.309.	4 db
17.	20 kr	1778	B/S.K.—P.D.	H.1702;	E.309.	2 db
18.	20 kr	1779	B/S.K.—P.D.	H.1702;	E.309.	3 db
19.	20 kr	1780	B/S.K.—P.D.	H.1702;	E.309.	4 db
20.	20 kr	1780	I—B—I.V.	H.1706;	E.310.	4 db

Lotharingia Ferenc († 1765)

21.	tallér	1754	K—B	H.1787;	E.630.	1 db
22.	20 kr	(1767)1765	BB/EVM—D	H.1798;	E.730.	1 db
23.	20 kr	(1770)1765	BE/EVM—D	H.1798;	E.730.	2 db
* 24.	20 kr	(1771)1765	BF/EVM—D	H.1789;	E.730.	1 db
25.	20 kr	(1772)1765	BG/EVM—D	H.1798;	E.730.	1 db
26.	20 kr	(1773)1765	BH/EVM—D	H.1798;	E.730.	3 db

¹ E helyen is megköszönöm Dr. Tóth Ferenc kollegiális segítségét, amelyet a lelettel és annak feldolgozásához nyújtott.

² A Csongrád megyei Hírlap június 18-án adja hírül a leletet, az országos és a többi megyei lapok június 20-án. A kis hírek egyöntetűen 15 kilónyi, 1739 db pénzről szólnak. Egyedül a Népszava ír kb. 1800 db pénzt.

³ Makó, József Attila Múzeum, Numizmatikai leltárkönyv: 73. 1. 1.—73. 222. 1. A korszó száma 74.120.1. (tört. gyűjt.), adatai: magasság 27,6, fenékmérfő 12,8, legnagyobb átmérő 22,6, falvastagság 0,4 cm.

⁴ A meghatározáshoz használt irodalom és azok rövidítései:

E = *Eypeltauer, T.*, *Corpus Nummorum Mariae Theresiae*. Basel, 1973.

H = *Huszár L.*, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Bp. 1979.

Hahn = *Hahn, W. R. O.*, *Typenkatalog der Münzen der bayerischen Herzöge und Kurfürsten 1506—1805*. Braunschweig, 1971.

Her. = *Herinek, L.*, *Österreichische Münzprägungen*. Wien, 1970.

J = *Jaekel, P.*, *Die Münzprägungen des Hauses Habsburg 1780—1918*. Basel, 1967.

A lista tételszámai előtti csillag a képen is bemutatott pénzt jelöli.

Lotharingiai Ferenc († 1765)

27.	20 kr	(1774)1765	BI/SK—PD	H.1799;	E.730.	1 db
28.	20 kr	(1775)1765	BK/SK—PD	H.1799;	E.730.	1 db
29.	20 kr	(1776)1765	BL/SK—PD	H.1799;	E.730.	2 db
30.	20 kr	(1778)1765	BN/SK—PD	H.1799;	E.730.	1 db
31.	20 kr	(1779)1765	BO/SK—PD	H.1799;	E.730.	2 db
32.	20 kr	(1780)1765	BP/SK—PD	H.1799;	E.730.	3 db
33.	20 kr	1763	K—B	H.1797;	E.645.	2 db
34.	20 kr	1765	K—B	H.1797;	E.645.	2 db
35.	20 kr	1757	N—B	H.1800;	E.646.	2 db
36.	20 kr	1758	N—B	H.1800;	E.646.	3 db
37.	20 kr	1759	N—B	H.1800;	E.646.	2 db

II. József (1765—80—90)

38.	20 kr	1768	B/E.V.M—D	H.1839;	E.832.	1 db
39.	20 kr	1770	B/EVM—D	H.1839;	E.832.	2 db
40.	20 kr	1772	B/EVM—D	H.1839;	E.832.	1 db
41.	20 kr	1773	B/EVM—D	H.1839;	E.832.	1 db
42.	20 kr	1774	B/EVM—D	H.1839;	E.832.	1 db
43.	20 kr	1774	B/S.K.—P.D.	H.1840;	E.832/a	3 db
44.	20 kr	1774	B/S.K.—P.D.	H.1840;	E.832/b	1 db
* 45.	20 kr	1774	B/S.K.—P.D.	H.1840;	E.832/b	2 db
(A köiratban: M·D·H·)						
46.	20 kr	1775	B/SK.—P.D.	H.1841;	E.833.	1 db
47.	20 kr	1776	B/SK.—P.D.	H.1841;	E.833.	3 db
48.	20 kr	1777	B/S.K.—P.D.	H.1841;	E.833.	3 db
49.	20 kr	1778	B/S.K.—P.D.	H.1841;	E.833.	2 db
50.	20 kr	1779	B/S.K.—P.D.	H.1841;	E.833.	2 db
51.	20 kr	1780	B/S.K.—P.D.	H.1841;	E.833.	4 db
52.	20 kr	1781	B	H.1877;	J.13.	11 db
53.	20 kr	1782	B	H.1877;	J.13.	4 db
54.	20 kr	1782	B	H.1880;	J.15.	6 db
55.	20 kr	1884	B	H.1880;	J.15.	5 db
56.	20 kr	1885	B	H.1880;	J.15.	11 db
57.	20 kr	1886	B	H.1880;	J.15.	18 db
58.	20 kr	1887	B	H.1880;	J.15.	36 db
59.	20 kr	1888	B	H.1880;	J.15.	14 db
60.	20 kr	1771	E/H—G	H.1846;	E.830.	2 db
61.	20 kr	1782	E	H.1881;	J.15.	1 db
62.	20 kr	1784	E	H.1881;	J.15.	1 db
63.	20 kr	1785	E	H.1881;	J.15.	1 db
64.	20 kr	1786	E	H.1881;	J.15.	2 db
65.	20 kr	1787	E	H.1881;	J.15.	1 db
66.	20 kr	1788	E	H.1881;	J.15.	2 db
67.	20 kr	1790	E	H.1881;	J.15.	1 db
68.	20 kr	1779	G/B—V	H.1845;	E.834.	2 db
69.	20 kr	1768	G/IB—FL	H.1843;	E.834.	1 db
70.	20 kr	1771	G/IB—FL	H.1843;	E.834.	1 db
71.	20 kr	1773	G/IB—IV	H.1844;	E.834.	1 db
72.	20 kr	1774	G/IB—IV	H.1844;	E.834.	1 db
73.	20 kr	1776	G/IB—IV	H.1844;	E.834.	1 db
74.	20 kr	1779	G/IB—IV	H.1844;	E.834.	1 db
75.	20 kr	1782	G	H.1882;	J.15.	5 db
76.	20 kr	1783	G	H.1882;	J.15.	2 db
77.	20 kr	1784	G	H.1882;	J.15.	2 db
78.	20 kr	1785	G	H.1882;	J.15.	1 db
79.	20 kr	1786	G	H.1882;	J.15.	3 db
80.	20 kr	1788	G	H.1882;	J.15.	1 db
81.	20 kr	1789	G	H.1882;	J.15.	6 db
82.	20 kr	1790	G	H.1882;	J.15.	2 db
83.	10 kr	1788	B	H.1887;	J.10.	1 db
84.	10 kr	1788	E	H.1888;	J.11.	1 db

II. Lipót (1790—1792)

* 85.	20 kr	1791	B	H.1913;	J.79.	14 db
86.	20 kr	1792	B	H.1913;	J.79.	5 ab
87.	20 kr	1791	E	H.1814;	J.79.	1 db
88.	20 kr	1792	E	H.1914;	J.79.	1 db
89.	20 kr	1791	G	H.1915;	J.79.	2 db
90.	20 kr	1792	G	H.1915;	J.79.	3 db

Ferenc (1792—1835)

91.	tallér	1822	B	H.1944;	J.190.	1 db
92.	tallér	1824	B	H.1944;	J.190.	2 db
93.	1/2 tall	1822	B	H.1956;	J.189.	1 db
94.	1/4 tall	1795	B (Németalföld részére)		Her.: 524.	1 db
* 95.	1/4 tall	1797	B (Németalföld részére)		Her.: 526.	3 db
96.	20 kr	1792	B	H.1965;	J.107.	6 db
97.	20 kr	1793	B	H.1965;	J.107.	1 ab
98.	20 kr	1794	B	H.1965;	J.107.	14 db
99.	20 kr	1795	B	H.1965;	J.107.	12 db
100.	20 kr	1796	B	H.1965;	J.107.	37 db
101.	20 kr	1802	B	H.1965;	J.107.	10 db
102.	20 kr	1803	B	H.1965;	J.107.	13 db
103.	20 kr	1804	B	H.1965;	J.107.	35 db
104.	20 kr	1805	B	H.1967;	J.153.	25 db
105.	20 kr	1806	B	H.1967;	J.153.	19 db
106.	20 kr	1808	B	H.1970;	J.161.	13 db
107.	20 kr	1809	B	H.1970;	J.161.	14 db
108.	20 kr	1811	B	H.1973;	J.173.	3 db
109.	20 kr	1813	B	H.1973;	J.173.	3 db
110.	20 kr	1814	B	H.1973;	J.173.	1 db
111.	20 kr	1815	B	H.1973;	J.173.	10 db
112.	20 kr	1818	B	H.1976;	J.188.	22 db
113.	20 kr	1820	B	H.1976;	J.188.	1 db
114.	20 kr	1821	B	H.1976;	J.188.	2 db
115.	20 kr	1822	B	H.1976;	J.188.	1 db
116.	20 kr	1826	B	H.1979;	J.196.	3 db
117.	20 kr	1827	B	H.1979;	J.196.	12 db
118.	20 kr	1828	B	H.1979;	J.196.	6 db
119.	20 kr	1829	B	H.1979;	J.196.	7 db
* 120.	20 kr	1830	B	H.1979;	J.196.	15 db
121.	20 kr	1833	B	H.1982;	J.213.	4 db
122.	20 kr	1833	B	H.1985;	J.217.	2 db
123.	20 kr	1834	B	H.1982;	J.213.	3 db
124.	20 kr	1834	B	H.1985;	J.217.	1 db
125.	20 kr	1835	B	H.1982;	J.213.	10 db
126.	20 kr	1835	B	H.1895;	J.127.	3 db
127.	20 kr	1794	E	H.1965;	J.107.	5 db
128.	20 kr	1795	E	H.1965;	J.107.	4 db
129.	20 kr	1796	E	H.1965;	J.107.	2 db
130.	20 kr	1797	E	H.1965;	J.107.	1 db
131.	20 kr	1803	E	H.1965;	J.107.	1 db
132.	20 kr	1804	E	H.1965;	J.107.	4 db
133.	20 kr	1805	E	H.1968;	J.153.	14 db
134.	20 kr	1808	E	H.1971;	J.161.	4 db
135.	20 kr	1810	E	H.1971;	J.161.	1 db
136.	20 kr	1811	E	H.1974;	J.173.	1 db
137.	20 kr	1812	E	H.1974;	J.173.	2 db
138.	20 kr	1813	E	H.1974;	J.173.	4 ab
139.	20 kr	1814	E	H.1974;	J.173.	6 db
140.	20 kr	1815	E	H.1974;	J.173.	6 db
141.	20 kr	1819	E	H.1977;	J.188.	1 db
142.	20 kr	1820	E	H.1977;	J.188.	1 db

Ferenc (1792—1835)

143.	20 kr	1821	E	H.1977;	J.188.	2 db
144.	20 kr	1822	E	H.1977;	J.188.	4 db
145.	20 kr	1823	E	H.1977;	J.188.	4 db
146.	20 kr	1824	E	H.1977;	J.188.	9 db
147.	20 kr	1825	E	H.1980;	J.196.	4 db
148.	20 kr	1826	E	H.1980;	J.196.	15 db
149.	20 kr	1827	E	H.1980;	J.196.	10 db
150.	20 kr	1828	E	H.1980;	J.196.	8 db
151.	20 kr	1829	E	H.1980;	J.196.	1 db
152.	20 kr	1830	E	H.1980;	J.196.	15 db
*153.	20 kr	1834	E	H.1983;	J.213.	1 db
154.	20 kr	1835	E	H.1983;	J.213.	7 db
155.	20 kr	1793	G	H.1966;	J.107.	2 db
156.	20 kr	1794	G	H.1966;	J.107.	1 db
157.	20 kr	1795	G	H.1966;	J.107.	6 db
158.	20 kr	1796	G	H.1966;	J.107.	4 db
159.	20 kr	1797	G	H.1966;	J.107.	2 db
160.	20 kr	1803	G	H.1966;	J.107.	6 db
161.	20 kr	1804	G	H.1966;	J.107.	8 db
162.	20 kr	1805	G	H.1969;	J.153.	1 db
163.	20 kr	1806	G	H.1969;	J.153.	1 db
164.	20 kr	1808	G	H.1972;	J.161.	2 ab
165.	20 kr	1809	G	H.1972;	J.161.	4 db
166.	20 kr	1812	G	H.1975;	J.173.	1 db
167.	20 kr	1814	G	H.1975;	J.173.	1 db
168.	20 kr	1815	G	H.1975;	J.173.	10 ab
169.	20 kr	1818	G	H.1978;	J.188.	5 ab
170.	20 kr	1820	G	H.1978;	J.188.	3 db
171.	20 kr	1827	G	H.1981;	J.196.	1 db

V. Ferdinánd (1835—48)

172.	20 kr	1837	B	H.2081;	J.250.	1 db
173.	20 kr	1838	B	H.2081;	J.250.	6 db
174.	20 kr	1838	B	H.2083;	J.244.	4 db
175.	20 kr	1839	B	H.2081;	J.250.	3 db
176.	20 kr	1839	B	H.2083;	J.244.	1 db
177.	20 kr	1840	B	H.2081;	J.250.	6 db
178.	20 kr	1841	B	H.2081;	J.250.	9 db
179.	20 kr	1842	B	H.2081;	J.250.	10 db
180.	20 kr	1843	B	H.2081;	J.250.	7 db
181.	20 kr	1844	B	H.2081;	J.250.	1 ab
182.	20 kr	1845	B	H.2081;	J.250.	2 db
183.	20 kr	1846	B	H.2081;	J.250.	2 db
184.	20 kr	1847	B	H.2081;	J.250.	1 db
185.	20 kr	1848	B	H.2081;	J.250.	2 ab
186.	20 kr	1937	E	H.2084;	J.244.	1 ab
187.	20 kr	1838	E	H.2084;	J.244.	4 ab
188.	20 kr	1839	E	H.2084;	J.244.	4 db
189.	20 kr	1840	E	H.2084;	J.244.	4 db
190.	20 kr	1841	E	H.2084;	J.244.	7 db
191.	20 kr	1842	E	H.2084;	J.244.	7 db
192.	20 kr	1843	E	H.2084;	J.244.	2 db
193.	20 kr	1844	E	H.2084;	J.244.	1 db

Szabadságharc (1848—49)

*194.	20 kr	1848	K—B	H.2092;	J.265.	2 db
-------	-------	------	-----	---------	--------	------

Erdély

Mária Terézia (1740—1780)

*195.	20 kr	1771	H.—G.	E.393.	1 db
196.	20 kr	1772	H.—G.	E.393.	1 ab
197.	20 kr	1772	H.—G.	E.393/a	1 db

Csehország

Mária Terézia (1740—1780)

198.	20 kr	1755	j.n.	E.101.	1 db
199.	20 kr	1757	j.n.	E.101.	2 db
200.	20 kr	1758	j.n.	E.101.	4 db
201.	20 kr	1760	j.n.	E.101.	1 db
202.	20 kr	1763	j.n.	E.101.	1 ab
203.	20 kr	1763	j.n.	(•BU•) E.105/a	1 db
204.	20 kr	1763	j.n.	(•BUR•) E.105/a	5 db
205.	20 kr	1764	j.n.	E.105/a	2 db
206.	20 kr	1765	j.n.	E.105/a	2 db
207.	20 kr	1769	CVG—A.K.	E.209.	1 db
208.	20 kr	1770	EVS—A.S.	E.211.	2 db
209.	20 kr	1771	EVS—A.S.	E.211.	3 db
210.	20 kr	1772	EVS—A.S.	E.211.	2 db
211.	20 kr	1774	EVS—I.K.	E.211.	2 db
212.	20 kr	1775	EVS—I.K.	E.211.	1 db
213.	20 kr	1776	EVS—I.K.	E.211.	1 db
214.	20 kr	1778	EVS—I.K.	E.211.	3 db
215.	20 kr	1779	EVS—I.K.	E.211.	2 db
216.	20 kr	1780	EVS—I.K.	E.211.	5 db
217.	10 kr	1766	j.n.	E.121.	1 db

Lotharingiai Ferenc (†1765)

218.	20 kr	1756	P—R	E.649.	1 db
------	-------	------	-----	--------	------

II. József (1765—80—40)

219.	20 kr	1767	EVS—A.S.	E.835.	2 db
220.	20 kr	1768	EVS—A.S.	E.835.	1 db
221.	20 kr	1771	EVS—A.S.	E.835.	2 db
222.	20 kr	1772	EVS—A.S.	E.835.	1 db
223.	20 kr	1774.	C/EVS—I.K.	E.835.	1 db
224.	20 kr	1776	C/EVS—I.K.	E.835.	2 db
225.	20 kr	1778	C/EVS—I.K.	E.835.	2 db
226.	20 kr	1780	C/EVS—I.K.	E.835.	2 ab
227.	20 kr	1783	C	Her.239.	3 db
228.	20 kr	1784	C	Her.240.	2 db

II. Ferenc (1792—1835)

229.	1/4 tall	1796	C	Her.528.	1 db
230.	20 kr	1797	C	Her.643.	2 db
231.	20 kr	1802	C	Her.644.	3 db
232.	20 kr	1803	C	Her.645.	6 db
233.	20 kr	1804	C	Her.646.	5 db
234.	20 kr	1805	C	Her.648.	2 db
235.	20 kr	1806	C	Her.702.	8 db
236.	20 kr	1808	C	Her.704.	2 db
237.	20 kr	1809	C	Her.705.	5 db
238.	20 kr	1815	C	Her.727.	3 db
239.	20 kr	1821	C	Her.757.	1 db
240.	20 kr	1827	C	Her.783.	1 db
241.	20 kr	1830	C	Her.794.	8 db

V. Ferdinánd (1835—1848)

242.	20 kr	1835	C	Her.224.	1 db
243.	20 kr	1838	C	Her.243.	1 db
244.	20 kr	1840	C	Her.245.	1 db

Ausztria

I. Lipót (1657—1705)

245.	XV kr	1661	G—H	Her.1006.	1 db
246.	tallér	1780	SF	E.193.	1 db
247.	20 kr	1754	j.n.	E.99.	1 db
248.	20 kr	1755	j.n.	E.99.	3 db
249.	20 kr	1756	j.n.	E.99.	3 db
250.	20 kr	1758	j.n.	E.99.	2 db
251.	20 kr	1763	j.n.	E.99.	3 db
252.	20 kr	1764	j.n.	E.99.	9 db
253.	20 kr	1765	j.n.	E.99.	19 db
254.	20 kr	1765	j.n. (Sziléczia)	E.104.	1 db
255.	20 kr	?	j.n.	E.99.	1 db
256.	20 kr	1770	A.—S.	E.210	2 ab
257.	20 kr	1773	A.—S.	E.210.	1 db
258.	20 kr	1774	I.C.—F.A.	E.207.	4 db
259.	20 kr	1775	I.C.—F.A.	E.207.	1 db
260.	20 kr	1776	I.C.—F.A.	E.207.	4 db
261.	20 kr	1777	I.C.—F.A.	E.207.	7 db
262.	20 kr	1778	I.C.—F.A.	E.207.	1 db
263.	20 kr	1779	I.C.—F.A.	E.207.	3 db
264.	20 kr	1780	I.C.—F.A.	E.207.	6 db
265.	20 kr	1767	I.C.—S.K.	E.207.	6 db
266.	20 kr	1768	I.C.—S.K.	E.207.	1 db
267.	20 kr	1769	I.C.—S.K.	E.207.	3 db
268.	20 kr	1770	I.C.—S.K.	E.207.	3 db

Mária Terézia (1740—80)

269.	20 kr	1771	I.C.—S.K.	E.207.	5 db
270.	20 kr	1772	I.C.—S.K.	E.207.	2 db
271.	20 kr	1773	I.C.—S.K.	E.207.	3 db
272.	20 kr	?	I.C.—S.K.	E.207.	1 db
273.	20 kr	1775	V.C—S.	E.210.	2 db
*274.	20 kr	1778	V.C—S.	E.210.	5 db
275.	10 kr	1768	C—K	E.212.	1 db

Lotharingiai Ferenc (†1765)

276.	20 kr	1758	G—R	E.643.	2 db
277.	20 kr	1755	H—A	E.648.	2 db
278.	20 kr	1756	H—A	E.648.	1 db
279.	20 kr	1758	H—A	E.648.	2 db
280.	20 kr	1759	H—A	E.648.	1 db
281.	20 kr	1765	H—A	E.648.	1 db
282.	20 kr	1755	W—I	E.642.	1 db
283.	20 kr	1757	W—I	E.642.	1 db
284.	20 kr	1763	W—I	E.642.	3 db
285.	20 kr	1764	W—I	E.642.	5 db
286.	20 kr	1765	W—I	E.642.	4 db
287.	XVII kr	1753	H—A	E.652.	1 db

II József (1765—80—90)

288.	20 kr	1767	A/I.C.—S.K.	E.825/b	1 db
289.	20 kr	1768	A/I.C.—S.K.	E.825/b	2 db
290.	20 kr	1769	A/I.C.—S.K.	E.825/a	7 db

II. József (1765—80—90)

291.	20 kr	1770	A/I.C.—S.K.		E.825/a	4 db
292.	20 kr	1780	A/C.I.—F.A.		E.826.	1 db
293.	20 kr	1781	A	Her.214.		5 db
294.	20 kr	1781	A	Her.215.		1 db
295.	20 kr	1782	A	Her.216.		5 db
296.	20 kr	1783	A	Her.217.		4 db
297.	20 kr	1784	A	Her.218.		4 db
298.	20 kr	1785	A	Her.219.		4 db
299.	20 kr	1786	A	Her.220.		6 db.
300.	20 kr	1787	A	Her.221.		10 db
301.	20 kr	1776	F/VC—S		E.829.	1 db
302.	20 kr	1778	F/VC—S		E.829.	2 db
303.	20 kr	1781	F	Her.253.		1 db
304.	20 kr	1785	F	Her.257.		2 db
305.	20 kr	1787	F	Her.259.		2 db
306.	20 lr	1788	F	Her.261.		2 db
307.	20 kr	1789	F	Her.262.		3 db
308.	20 kr	1772	H/S.—C.		E.828.	1 db
309.	20 kr	1773	H/S.—C.		E.828.	1 db
310.	20 kr	1787	H	Her.277.		1 db
311.	20 kr	1788	H	Her.278.		1 db
312.	20 kr	1789	H	Her.279.		1 db
313.	10 kr	1770	A/C.—K.		E.836.	1 db

II Ferenc (1792—1835)

314.	tallér	1820	A	Her.305.		1 db
315.	tallér	1822	A	Her.307.		1 db
316.	1/2 tall	1829	A	Her.440.		1 db
317.	20 kr	1792	A	Her.627.		1 db
318.	20 kr	1793	A	Her.628.		1 db
319.	20 kr	1802	A	Her.629.		3 db
320.	20 kr	1803	A	Her.630.		13 db
321.	20 kr	1804	A	Her.679.		14 db
322.	20 kr	1805	A	Her.680.		4 db
323.	20 kr	1806	A	Her.693.		47 db
324.	20 kr	1808	A	Her.695.		31 db
325.	20 kr	1809	A	Her.696.		13 db
326.	20 kr	1810	A	Her.697.		26 db
327.	20 kr	1811	A	Her.715.		19 db
328.	20 kr	1812	A	Her.716.		2 db
329.	20 kr	1813	A	Her.717.		2 db
330.	20 kr	1814	A	Her.718.		11 db
331.	20 kr	1815	A	Her.719.		19 db
332.	20 kr	1817	A	Her.740.		9 db
333.	20 kr	1818	A	Her.741.		10 db
334.	20 kr	1918	A	Her.742.		12 db
335.	20 kr	1820	A	Her.743.		8 db
336.	20 kr	1821	A	Her.744.		2 db
337.	20 kr	1822	A	Her.745.		4 db
338.	20 kr	1823	A	Her.746.		8 db
339.	20 kr	1824	A	Her.747.		6 db
340.	20 kr	1825	A	Her.775.		9 db
341.	20 kr	1826	A	Her.776.		8 db
342.	20 kr	1827	A	Her.777.		12 db
343.	20 kr	1828	A	Her.778.		17 db
344.	20 kr	1829	A	Her.790.		7 db
345.	20 kr	1830	A	Her.791.		6 db
346.	20 kr	1831	A	Her.799.		16 db
347.	20 kr	1832	A	Her.801.		24 db
348.	20 kr	1834	A	Her.803.		1 db
349.	20 kr	1806	D	Her.686.		1 db

II. Ferenc (1792—1835)

350.	20 kr	1809	D	Her.708.	2 db
351.	20 kr	1796	F	Her.659.	1 db
352.	20 kr	1797	F	Her.660.	1 db
353.	20 kr	1803	F	Her.661.	3 db
354.	20 kr	1804	F	Her.662.	1 db

V. Ferdinánd (1835—1848)

355.	20 kr	1836	A	Her.223.	1 db
356.	20 kr	1839	A	Her.229.	3 db
357.	20 kr	1840	A	Her.230.	2 db
358.	20 kr	1841	A	Her.231.	2 db
359.	20 kr	1842	A	Her.232.	1 db
360.	20 kr	1843	A	Her.233.	1 db

Lombard—Velece

II. Ferenc (1792—1835)

361.	tallér	1818	V	Her.339.	1 db
362.	20 kr	1818	V	Her.774.	5 db
363.	20 kr	1832	M	Her.818.	1 db
364.	10 kr	1818	V	Her.867.	1 db

V. Ferdinánd (1835—1848)

365.	20 kr	1842	M	Her.269.	1 db
------	-------	------	---	----------	------

Nürnberg

Lotharingiai Ferenc (†1765)

*366.	20 kr	1756	L./M.—F.		1 db
367.	20 kr	1763	S.—F.		1 db
368.	20 kr	1764	S.—R.		1 db
369.	20 kr	1765	S.—R.		1 db
370.	20 kr	1765	S.—R.		1 db
371.	20 kr	?	S.—R.		1 db

II József (1765—80—90)

372.	20 kr	1766	S.—R.		2 db
373.	20 kr	1767	S.—R.		1 db

Lotharingiai Ferenc (†1765)

374.	20 kr	1761	?/S./N./F.		1 db
------	-------	------	------------	--	------

Bajorország

III. József Miksa (1745—1777)

375.	tallér	1767	A	Hahn 331.	1 db
376.	20 kr	1763	A	Hahn 327.	2 db
377.	20 kr	1765	A	Hahn 327.	1 db
378.	20 kr	1766	A	Hahn 327.	1 db
379.	20 kr	1767	A	Hahn 327.	5 db
380.	20 kr	1769	A	Hahn 327.	1 db
381.	20 kr	1770	A	Hahn 327.	1 db
382.	20 kr	1755	j.n.	Hahn 298.	1 db
383.	20 kr	1763	j.n.	Hahn 299.	4 db
384.	20 kr	1764	j.n.	Hahn 299.	1 db
385.	20 kr	1766	j.n.	Hahn 299.	1 db

III. József Miksa (1745—1777)

386.	20 kr	1767	j.n.	Hahn 299.	3 db
387.	20 kr	1768	j.n.	Hahn 299.	1 db
388.	20 kr	1769	j.n.	Hahn 299.	3 db
*389.	20 kr	1773	j.n.	Hahn 299.	3 db
*390.	20 kr	1776	j.n.	Hahn 299.	3 db
391.	20 kr	1777	j.n.	Hahn 299.	1 db
392.	10 kr	1770	j.n.	Hahn 295.	1 db
393.	10 kr	1774	j.n.	Hahn 295.	1 db
394.	10 kr	1775	j.n.	Hahn 295.	3 db

Károly Teodor (1777—1799)

395.	20 kr	1778	A	Hahn 379.	2 db
396.	20 kr	1780	A	Hahn 379.	1 db
397.	20 kr	1793	A.S.	Hahn 391.	1 db
398.	20 kr	1779	j.n.	Hahn 342.	2 db
399.	20 kr	1781	j.n.	Hahn 342.	1 db
400.	20 kr	1782	j.n.	Hahn 342.	2 db
401.	20 kr	1787	j.n.	Hahn 342.	1 db
402.	20 kr	1798	j.n.	Hahn 342.	1 db

IV. József Miksa választófejedelem (1799—1805)

403.	20 kr	1805	j.n.	Hahn 424	1 db
------	-------	------	------	----------	------

IV. József Miksa király (1805—1825)

404.	20 kr	1809	j.n.		1 db
------	-------	------	------	--	------

Bayreuth

Frigyes (1735—1769)

405.	20 kr	1761	C.L.R.		1 db
406.	20 kr	1762	C.L.R.		2 db
407.	20 kr	1763	C.L.R.		1 db
408.	20 kr	1764	?		1 db
409.	20 kr	?	C.L.R.		1 db

Frigyes Christian (1763—1769)

410.	20 kr	1763	C.L.R.		2 db
411.	20 kr	1764	C.L.R.		4 db

Frigyes Christian (1763—1769)

412.	20 kr	1765	C.L.R.		3 db
413.	20 kr	1765	C.L.R.		1 db
			I.A.S.		
414.	20 kr	1765	E rozetta S		2 db
415.	20 kr	1766	E rozetta S		4 db
416.	20 kr	1768	I.C.E.		1 db
417.	20 kr	1768	R rozetta E		1 db
418.	20 kr	1765	S		1 db

Baden—Sausenberg

Károly Frigyes (1738—1811)

419.	20 kr	1764	S		1 db
------	-------	------	---	--	------

Bamberg**Ádám Frigyes (1757—79)**

420.	20 kr	1764	M—P	1 db
421.	20 kr	1767	M—P	1 db
422.	20 kr	1791	M—P	1 ab
423.	20 kr	1765	M/W/P	1 db
424.	20 kr	1766	M/W/P	1 db
425.	20 kr	1768	R/M/W/P.	1 db

Brandenburg—Ansbach**Sándor (1757—91)**

426.	20 kr	1766	K/S/K	1 db
427.	20 kr	1764	S	1 db
428.	20 kr	1765	S	2 db
429.	20 kr	1765	S	3 db
430.	20 kr	1761	j.n.	3 db
431.	20 kr	1762	j.n.	2 db
432.	20 kr	1763	j.n.	3 db
433.	20 kr	1765	?	1 db
434.	20 kr	1766	?	1 db

Fulda**VIII. Henrik (1759—1788)**

435.	20 kr	1763	N.D.	2 db
------	-------	------	------	------

Mainz**Imre József (1763—1774)**

436.	20 kr	1765	F—B	1 db
------	-------	------	-----	------

Nassau—Weilburg**Frigyes Vilmos (1788—1816)**

437.	$\frac{1}{2}$ tall	1809	L	1 db
------	--------------------	------	---	------

Pfalz—Sulzbach**Károly Teodor (1742—1777)**

438.	20 kr	1763	A.S.	1 db
------	-------	------	------	------

Pfalz—Zweibrücken**IV. Cristian (1735—1775)**

439.	20 kr	176?		1 db
440.	10 kr	1764	M	1 db

Salzburg**Hieronimus (1771—1803)**

441.	20 kr	1776	M	1 db
442.	20 kr	1777	M	1 db
443.	20 kr	1780	M	1 db
444.	20 kr	1781	M	1 db
445.	20 kr	1788	M	1 db
446.	20 kr	1775	?	1 db

Ferdinánd (1803—1816)

447.	20 kr	1806	M	1 db
------	-------	------	---	------

Szász—Coburg—Saalfeld

I. Ernő (1806—1844)

*448.	20 kr	1812		1 db
-------	-------	------	--	------

Worms

János Frigyes (1763—1768)

449.	20 kr	1765	EG/G—M	1 db
450.	20kr	1765	?/G—M	1 db

Württemberg—Stuttgart

Károly (1737—1793)

451.	20 kr	1764		1 db
452.	20 kr	1765		1 db
*453.	20 kr	1767		1 db

Frigyes (1797—1816)

454.	20 kr	1808	I.L.W.	2 db
455.	20 kr	1810	I.L.W.	1 db

Vilmos (1816—1864)

456.	20 kr	1818	W.	1 db
------	-------	------	----	------

Würzburg

György (1795—1802)

457.	20 kr	1795	W/M—M	2 db
------	-------	------	-------	------

Makón eddig négy újkori, zárt pénzlelet került elő: kettő egészen korai, a 16. század végéről,⁵ kettő pedig újabbkori, a 19. századból való.⁶ A korai leletek, amelyek kevés magyar pénzt és többségben lengyel vereteket tartalmaztak, a török elleni felszabadító hadjáratokkal lehettek összefüggésben, záródásuk 1593 és 1595.

A 19. századi leletekben majdnem pontosan fele-fele arányban fordulnak elő a magyar és idegen pénzek. Nem vehetjük azonban egyértelműen idegennek az osztrák, az osztrák tartományok, Csehország és Erdély vereteit, hiszen azok mint a Habsburg birodalom részeinek hivatalos fizetőeszközei a birodalomban mindenütt törvényesek voltak.

A jelenleg tárgyalt lelet fele magyarországi verdéből került ki (881 db = 51%), a másik fele majdnem teljes egészében a birodalom többi részéből (720 db = 41,5%). A lelet egy tizedét sem kitevő külföldi pénzek a különböző kisebb-nagyobb német pénzkibocsátóktól került Makóra (126 db = 7,3%). Így tehát leletünk 92%-ban (1601 db) a Habsburg birodalom pénzeit tartalmazza. Összevetve a korábbi leletekkel az összetétel mindenképpen a kereskedelmi tevékenység irányának, terének megváltozását mutatja. Ez tapasztalható egyébként országosan is.⁷

⁵ Numizmatikai Közlöny (a továbbiakban: NK) 1910. 135. (104 db); és NK. 1924—25.44. (505 db) mindkettőt *Harsányi Pál* közölte.

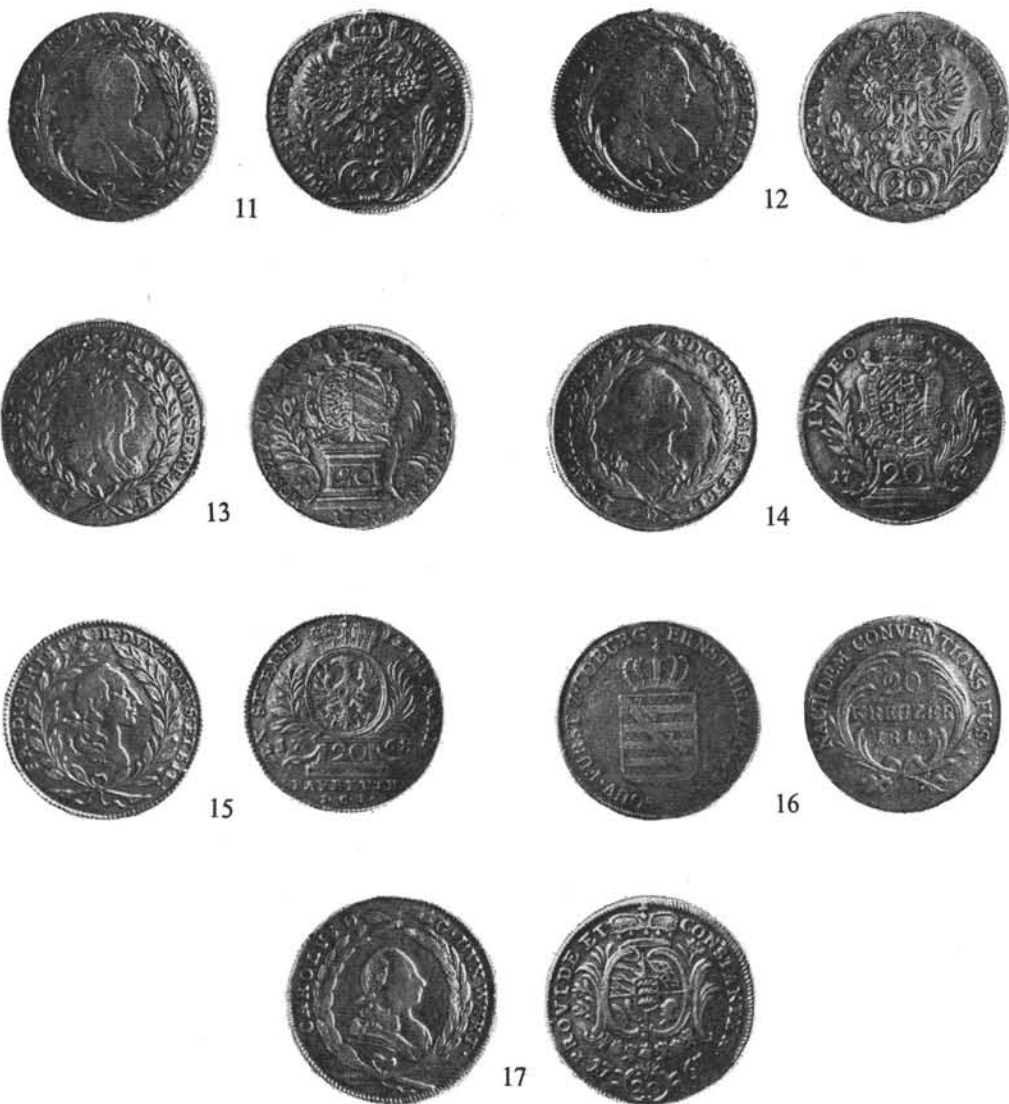
⁶ NK. 1944. 57. Közli: *Huszár L.* A közlemény összesen 645 db pénzt jelez, de a leírásban csak 618 db-ról esik szó. Az utolsó év helyesen: 1828.

⁷ *Kazimir S.*, Nemesfémkereskedelem, pénzforgalom és a pénz árának alakulása a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1972. KSH házi soksz. *Mérei Gy.*, A Magyar Királyság külkereskedelmi piaci viszonyai 1790—1848 között. Századok, 1981. 475, 481.

I. Tábla:

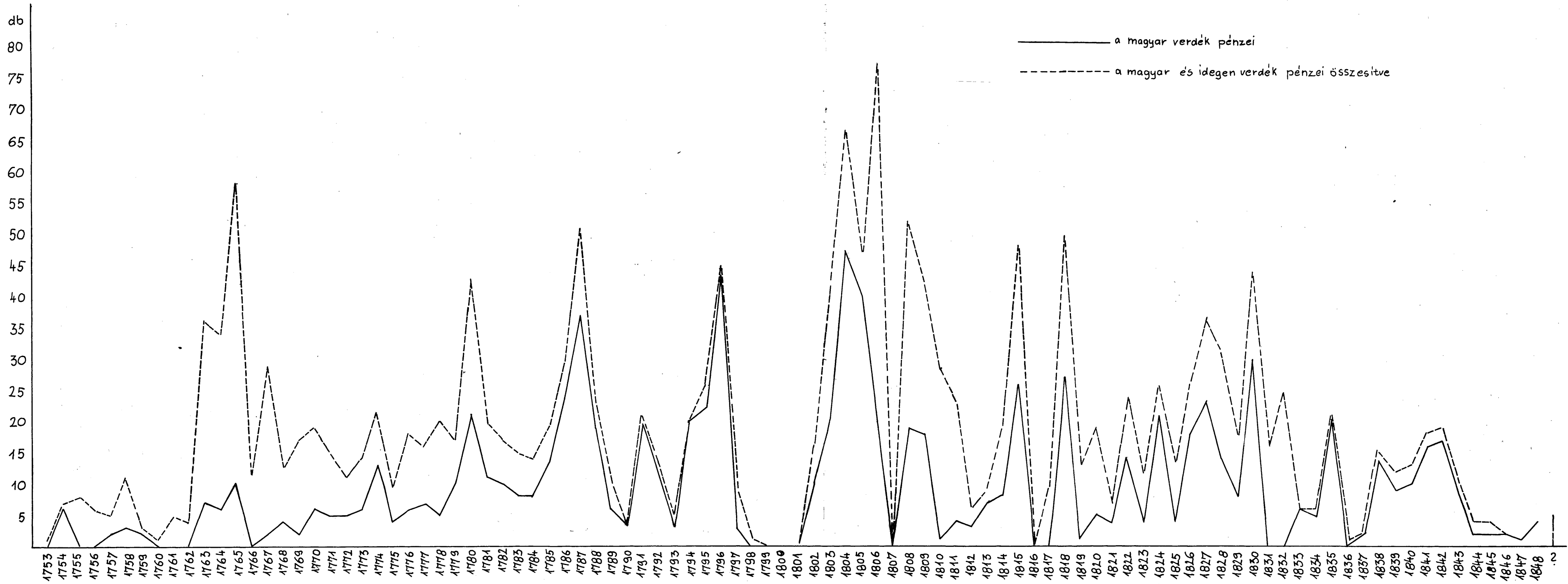
1. Magyarország, Mária T. 20 kr 1763 KB; 2. Mária T. 20 kr 1768 B/E. V. M. — D; 3. Lotharingiai F. 20 kr 1771/1765/BF/EVM — D; 4. II. József 20 kr 1774 B/SK — PD; 5. II. Lipót 20 kr 1791 B; 6. Ferenc 1/4 tallér 1797 B (Németalföld számára); 7. Ferenc 20 kr 1830 B; 8. Ferenc 20 kr 1834 E; 9. Szabadságharc 20 kr 1848 K. B.; 10. Erdély, Mária T. 20 kr 1771 H. G.

II. Tábla:

11. Csehország, Mária T. 20 kr 1775 EVS. — I. K; 12. Szilázia, Mária T. 20 kr 1778 V. C. — S;
 13. Nürnberg, Lotharingiai F. 20 kr 1756 L./M. — F; 14. Bajorország, III. József Miksa 20 kr 1776;
 15. Bayreuth, Frigyes Christian 20 kr 1768 I. C. E; 16. Szász—Coburg, I. Ernő 20 kr 1812; 17.
 Württemberg, Károly 20 kr 1767.

(Fotó: Nagy Á.)

2. ábra. Magyar, ill. magyar és idegen pénzverdék pénzei.

Táblázatba foglalva a számszerű adatok még szemléletesebben mutatják a lelet összetételét:

	tallér	1/2 tallér	1/4 tallér	20 krajcár	XVII kr	XV kr	10 kr	össz. db.	%
<i>Magyarország</i>	5	1	4	869			2	881	51
<i>Erdély</i>				3				3	0,1
<i>Csehország</i>			1	109			1	111	6,4
<i>Ausztria</i>	4	1		596	1	1	3	606	35
<i>Bajorország</i>	1			46			4	51	3
<i>Egyéb</i>		1		73			1	75	4,3
össz.:	10	3	5	1696	1	1	11	1727	100

Ha a lelet pénzeinek évenkénti darabszámát (egy egység 1 db 20 krajcáros pénz), egyúttal összesített krajcárértékét grafikonra vetítjük, akkor azt láthatjuk, hogy ez a kisebb fajta vagy két periódus pénzeit tartalmazza, talán két időszakban is gyűlt össze: 1754—1798, majd három év szünet után 1802—1848-ig. (2. ábra) Az egész leletet tekintve az évi átlagos szaporulat 18 db pénz, azaz 6—10 konvencióos forint közötti érték. Az első szakasz 44 éve alatt ez a szám átlag 15 db, 5—7 forint; a második szakaszban 46 év alatt átlag 22 db, 8—11 forint között.

Az első időszakban 1780-ig az idegen veretű pénzek vannak többségben, különösen a kiemelkedő 1763—1765-ös esztendőkből. 1763—1767 között jelentős számban találhatók a leletben Bajorországból származó pénzek. Az egyéb idegen, főképpen dél-német pénzkibocsátóktól való pénz is erre az időre koncentráliódik. Néhány bajor, slazburgi és egy würtzburgi pénz akad a periódus végéről is, ill. Bajorország, Nassau—Weilburg, Salzburg, Szász—Coburg és Württemberg egy-egy darabbal a második periódusban még feltűnik.

A második időszakban, de már 1781-től az évenkénti döntő többség végleg a magyarok javára fordul. Azonban néhányszor, éppen a kiugró években 1806, 1808, 1810 és 1811-ben itt is az idegen, ez esetben kizárólag az osztrák pénzek túlsúlya figyelhető meg.

Az összetételen kívül természetesen jellemző a leletben az előforduló legkorábbi évszám is. Esetünkben az 1754. évet kell a kezdetnek tekintenünk, amelyet egy magyar tallér és egy osztrák 20 krajcáros képvisel. Nem zavarhat benünket e szempontból I. Lipót XV krajcáros 1661-ből, sem Lotharingiai Ferenc XVII krajcáros 1753-ból. Ezek csupán adalékkul szolgálnak ahhoz, hogy még a 19. század közepén is előfordultak és a forgalomban elfogadtak esetleg jóval korábbi pénzeket, nyilván azok ezüstértékének megfelelően.

Az 1753-as XVII krajcáros tulajdonképpen nemcsak év szerint áll közel az 1754-hez. Tudjuk ugyanis a pénzen látható Andráskereszt jelből, hogy azt már egy

⁸ Az 1750. november 7-i rendelet: *Miller zu Aichholz., V.—Lochr, A.—Holzmair., E. Österreichische Münzprägungen 1519—1938. Wien, 1948. 251.* (a továbbiakban: *Miller*) — Itt kell megjegyezni, hogy Mária Terézia 1746. február 11-i rendelete alapján az összes kiverendő pénz felét férje Lotharingiai Ferenc nevével, képével és német-római császári címével verték. Aranyak azonban Körmöcbányán csak Mária Terézia, Bécsben csak Ferenc császár számára készültek. Az 1766. július 21-i rendelet után a pénzek 1/3—1/3 részét Mária Terézia, elhunyt férje Ferenc és a császári trón örököse, II. József nevével és képmásával kellett elkészíteni. Ferenc 1765-ben meghalt, de pénzeit 1780-ig

korábbi rendelet alapján az 1754-től hivatalossá lett pénzrendszer szerint verték.⁸ Az 1754-ben érvénybe lépő konvenciósi pénzrendszer⁹ külső és belső tulajdonságaira nézve tipikus pénzei adják leletünk majdnem teljes egészét. Nem lehet véletlen az sem, hogy a másik 19. századi makói lelet kezdő éve is szintén 1754.

A pénztörténeti korszakhatár kezdetét jelentő rendelet 1753 szeptemberében jelent meg, amikor Mária Terézia egyezséget kötött Bajorországgal egységes pénzláb használatára. Az egyezséghez kapcsolódott több német pénzkibocsátó, viszont a bajorok hamarosan kiléptek. Ez volt az ún. konvenciósi pénzláb alapja. Az e rendeletek szerint vert pénzek azonos értékben, egységes súlyban és ezüstfinomságban 1754-től egészen 1857-ig érvényben voltak. Tiszta formában csak Ausztriában maradt fenn ilyen hosszú ideig, itt is rövid megszakítással (1811—16).¹⁰ Leletünk időhatára: 1754—1848, pontosan a konvenciósi pénzrendszer időszaka.

A megegyezés nemcsak az országok közötti nemesfémvándorlást szelídítette, hanem lényegesen egyszerűsítette a kereskedelmi forgalomban ekkor használatos sokféle valóságos és számítási pénz különböző értékével való számolást. Ennek révén lett az összes fémpénz — az aranyak kivételével — tallértól a garasig egy pénzrendszer szerves része.¹¹ A konvenciósi tallér értéke 120 krajcár volt, a féltalléré, azaz a forinté 60 krajcár. Így a valóságosan kivert pénz értéke megegyezett a már korábban használt számítási egységgel is. A tallérnál és a forintnál kisebb váltópénzek sorában a jó közép értékű 20 krajcárosok igen népszerűek voltak, a forgalomban legjobban használhatók:¹² a lelet 98 %-át (1696 db) teszik ki.

Feltűnő, hogy a leletben a veretek többsége nagyon jó állapotú, sok közülük szinte verdefényes. Meghatározhatatlanul kopott darab egy sincs, mindössze az évszám kérdéses öt esetben. A lelet egészének szép, éles vereteit áttekintve sok utalás olvasható ki a pénzverdék korabeli technikai színvonaláról. 1830-ig sok apró változatot lehet megfigyelni, bár a mintákat még központilag készítették és küldték szét Bécsből. Az éremképet különböző előre elkészített részletekből állították össze esetenként (külön a portrét, babér és pálma koszorút, értékjelzést, címert, betűket stb.) s ez sok kis, jellegében eltérő változatot eredményezett. 1830 után a verdékben alkalmazott újítások segítségével szabályos, egyenletes lapkavastagságú, egyforma pénzek kerültek forgalomba.¹³

A lelet részletes vizsgálata során így érkezünk el a záró év kérdéséhez, amely legtöbb esetben — mint most is — sok további kérdést vet fel. Ebben a leletben négy darab 1848-ból származó magyar típusú 20 krajcáros van: kettő latin, kettő magyar körirattal. Mindkét latin köriratú pénz nagyon kopott, sőt mindkettőn fülelés nyomai láthatók. A magyar köriratúak közül csak az egyik kopott. Mindezek utalnak az

---

továbbra is verték verdékként és címletekként szabálytalan elosztásban és ellenőrizhetetlen mennyiségben. A verdejel utáni még egy betű a különböző éveket jelzi folyamatosan. *Jeszenszky G.* Lotharingiai Ferenc császár magyarországi pénzverése. NK.1924—25. 6. — Mária Terézia 1766. augusztus 26-i utasítása szerint a pénzekben a verdejelen kívül betűjellel kell feltüntetni a pénzverő tisztek nevét is. *Eypeltauer* 24—25.

⁸ Az egyezség és rendelete 1753. szeptember 21-i keltű. *Miller* 254. Ezt a rendeletet 1754. január 1-én módosították, amely lényegében az 1750. évi rendelet újra érvényesítése volt. *Miller* 255.

¹⁰ *Kőhegyi M.*,—*Nagy Á.*, Pénz- és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Kecskemét, 1975. *Cumania I.*, Bács-Kiskun megyei Múzeumok Közleményei 107—108. (a továbbiakban: *Kőhegyi—Nagy*). *Krasznai K.*, Pénzrendszerek és szövetségeik a XIX. században. Az Érem, 1979/2. 14—23. (a továbbiakban: *Krasznai*).

¹¹ *Kováts F.* Forint krajcár. Az Érem, 1922. 3—4. 19—20.

¹² *Bakonyi* [Szentgáli] Károly, Magyar veretű konvenciósi húszasok és tízesek. Az Érem, 1928. 22—23.; *Kőhegyi—Nagy* 114.

¹³ *Gohl Ö.* Adatok pénzverdék technikai felszerelésének történetéhez. NK. 1903. 10.

elrejtés feltételezhető idejére. Mindent összevetve a pénzeket az 1848—1851 közötti időszakban rejthette el tulajdonosa.

Az előkerült pénzek által adott években uralkodó Habsburg királyok mindegyike veretett magyar típusú pénzeket a többi típussal megegyező: latin körirattal. Magyar köriratú pénzeket először az 1848. március 15-i forradalom révén megalakult Batthyány-kormány bocsátott ki. Az első felelős magyar pénzügyminiszter, Kossuth Lajos már április 20-án intézkedett, hogy „magyar köriratú pénzverő minták metszeszenek, s mihelyt készen lesznek, a magyar pénz azokkal veressék.”¹⁴ A bécsi kamara ugyan nehezményezte Kossuth önállóságát, tiltakozott is ellene, mégis a május 11-i kamara grófi rendelet a magyar pénzügyminisztériumi leirat alapján elismeri, tudomásul veszi: a magyar dukátok, a 20 és 10 krajcárosok verését.¹⁵ Az ilyen típusú 20 krajcáros tehát legkorábban 1848 májusában hagyhatta el a körmöcbányai verdét.

Egy másik adat szerint 1848. április 25—december 8. között a körmői pénzverő 1 380 000 db ezüst húszast (bizonyára latin és magyar köriratút vegyesen, összesen 460 000 forint értékben) küldött a pesti pénzváltó hivatalnak. Ez az összeg teljes egészében a Kereskedelmi Bankba került a forradalom kiadásainak fedezésére kibocsátott papírpénzek ércalapjául.¹⁶ A más úton forgalomba került pénzek makói megjelenéséig bátran számolhatunk néhány hónapot. A pénzek esetünkben tapasztalható kopása miatt feltételeznünk kell akár egy-két éves kését is. A szabadságharc leverését követő két évben nem jelent meg nemesfémpénz csupán 1851-ben, egy sorozat rézpénz. A pénzek tehát legkorábban 1848 ősztől, télén, de inkább 1849-ben kerülhettek földbe. Az említett okok miatt azonban elképzelhető az 1850. vagy 1851. évi elrejtés is.

Megjelent ugyan még egy magyar 6 krajcáros ezüstpénz 1849 májusában a hasonló értékű osztrák veret mintájára,¹⁷ de nagyon kevés készült belőle, a forgalomból hamarosan eltűnt.¹⁸ Leletünk válogatott összetételébe nem illenek bele az apró váltópénzek, amelyekből korábban is volt szép számmal.

A szabadságharc zajos eseményei közepette egyébként is, mint minden hasonló esetben a nemesfémpénzekon kívül az összes fémpénz eltűnik az emberek kezén. 1848—49-ben is a napi kisebb-nagyobb forgalmat papírpénzekkel bonyolították egyre jobban akadozva, mert hiányzott a kis címletű váltópénz, s mert egyre csökkent a bankók iránti bizalom. Bizonytalan volt azok ezüstre való átválthatósága.¹⁹ 100 forint ezüstért eleinte 101, majd 108, 125 forintot kellett bankjegyekben adni.²⁰ Az elrejtés okait természetesen magyarázhatjuk a korabeli eseményekkel, pénzügyi viszonyokkal.

Makón tulajdonképpen különösebb harci esemény nem történt. Viszont földrajzi helyzete miatt állandó részese volt a déli országrészeket nyugtalanító szerbek elleni csatározásoknak — csapatösszevonások, átvonulások — különösen 1849 januárjától március végéig.²¹ A hivatalos lap február közepén olyan támadásról is hírt ad,

¹⁴Faragó M., A Kossuth-bankók kora. Bp. é.n. 35. (a továbbiakban: Faragó).

¹⁵Huszár L., Fémpénzverés az 1848/49-i szabadságharc idején. NK. 1959—60. 53. (a továbbiakban: Huszár).

¹⁶Ungár L., Magyarország pénzügyei 1848—49-ben. Századok, 1936. 621.

¹⁷Közlöny, hivatalos lap, Debrecen, 1849. január 14. 1. sz. 2. és 1849. január 23. 8. sz. 27.; Huszár 54.

¹⁸Faragó 244.

¹⁹Faragó 22—46.; De éreztethette hatását még a két század eleji (1811, 1816) papírpénz devalváció is. B. Nánási Éva, Az osztrák papírpénz-kibocsátás áttekintése. Az Érem, 1979/1. 26—31.

²⁰Faragó 136—137, 178, 222, 256.

²¹Giday K., Makó története az 1848/49-es szabadságharcban. Klny. az 1948. évi Csanádi Kalendáriumból. Makó, 1948. 7.

amely Újszegedet fenyegette.²² A fegyverletétel előtt augusztus 4-én hagyták el a várost a magyar csapatok, az osztrákok pedig még aznap bevonultak.

Az újkori pénzletek jelentőségének egyik fő erőssége, szemben a korábbi leletekkel, hogy az elrejtés körülményeire és az elrejtő személyére vonatkozóan bizonyos mértékig közelebbi és megbízhatóbb adatokat lehet felkutatni. Ez a lelet a város egyik belterületi telkén került elő. Makóról először Giba Antal mérnök készített részletes felmérést. Lerajzolta a telkek határait, jelezte a rajtuk levő épületeket s egy külön könyvbe azonosító számmal beírta a tulajdonos nevét.

A Hunyadi u. 16. szám alatti telek akkoriban még „L” alakban lenyúlt az ún. Nagyér felé. Az általános telekprózódások révén ebből később csak az „L” betű hosszabbik szára maradt meg egykori tulajdonosának, Oláh Mihálynénak; az a rész, ahol a minket érdeklő ház állott.²³ Az asszony 1821-ben, bizonyára férje halálakor, örökölte a vagyont és bekerült Oláh Mihály házasság helyett az adózók sorába.²⁴ Az örökös 1. harmadosztályú ház, 6 kapás szőlő (564 □-öl) és 2 kapás káposztásföld (188 □-öl) után fizetett adót: hadiadó 43 krajcár, háziadó 1 forint 3 krajcár, összesen 1 forint 46 krajcár. 1841-ben már csak a háza van meg és mindössze 58 krajcár adót fizetett.²⁵ Az 1847/48-as összeírás szerint 35 krajcárt adózott, ebből 7 krajcár hadiadó, valamint ekkor nem csak egy háza, hanem egy fia is van.²⁶

A következő adat már az újonnan felvett telekkönyvből származik, 1851-ből. Eszerint az egyszobás ház tulajdonosa Ambrus Ferenc és neje Balogh Julianna, akik azt Oláh Mihálynétól vették 650 váltóforintért.²⁷ Az elmondottakból az tünik kézenfekvőnek, hogy a pénzeket Oláh Mihályné rejtette el úgy, hogy abban benne volt az eladott földek ára s még a ház ára is. Amennyire az összeírásokból következtetni lehet, az özvegy vagyoni helyzete nem indokolja még ekkora vagyonka összegyűjtését sem másképpen, hiszen egészen kevés adót fizetett, jövedelme is kevés lehetett.

Az előkerült pénzlet összértékét 594 forint 30 krajcárnak számíthatjuk. Természetesen pontosabb összeget kapnánk, ha ismernénk a különböző idegen és nem konvencióes értékű pénzek átszámítási gyakorlatát, az erre vonatkozó részletes rendelkezéseket. A számunkra pillanatnyilag fontos időszakból csupán egy 1755-ből származó tételes pénzürtékelési rendelet ismert.²⁸ Nem tudjuk hitelesen érzékeltetni azt az országosan és helyileg is változó, tetemes ázsiót sem, ami az ezüstpénzekért járt 1848—49-ben (12—25%) és az ezt követő szűk esztendőkből leletünk záródásáig, legkésőbb 1851-ig. A lelet pénzei azonban szinte teljes egészében a konvencióes pénzláb darabjai, így a tájékozódáshoz elfogadhatjuk a fenti értéket, mint alapösszeget.

Mégis néhány adattal megpróbáljuk érzékeltetni a pénzek korabeli értékét. A Makó és Zombor közötti rév felszerelése 1846-ban egy 1200 forintos komp volt a tartozékaival. Az átkelés díjait a vármegye határozta meg: pl. egy gyalogos számára csomaggal vagy anélkül, vagy egy kisebb állatnak 1 krajcár, nagyobb állatnak 4 kraj-

²² Közlöny, Debrecen, 1849. február 15. 29. sz. 103.

²³ Makó, József Attila Múzeum, 1175. számon

²⁴ Makó, Városi Levéltár (a továbbiakban: MVL) Rovatos összeírás 1820. V. 101/g. 35. 1506. számon; 1821. v. 101/g. 36. 1584. számon

²⁵ MVL Rovatos összeírás 1841. V. 101/g. 56. 2193. számon.

²⁶ MVL Rovatos összeírás 1847/48. V. 101/g. 62. 2299. számon.

²⁷ MVL Makó városát érdeklő telekkönyv III. kötet 2427. számon.; 1811. február 20-tól a bankjegy-devalváció eredményeként új valuta jelent meg: osztrák érték néven. A 60 krajcáros konvencióes forint 24 krajcárra esett. 1 konvencióes forint 2 és 1/2 osztrák értékű, azaz váltó forinttal volt egyenlő. A 650 váltó forint tehát 260 konvencióesnek felelt meg. *Huszár* 52, *Nánási* 29, *Krasznai* 17.

²⁸ *Kőhegyi M.*, Mária Terézia pénzürtékelési rendelete 1755-ből. NK. 1969—70. 63—72.

cár; egy igás kocsi üresen 3, félig terhelten 4, egészen 6, egy 6 igás kocsi egészen terhelten 42 krajcár. Ez utóbbi a díjszabás legmagasabb tétele volt.²⁹

Makó gazdasági életére, fokozódó fontosságára vonatkozóan is tanulságosak a rév 3 évenként kötött haszonbérleti szerződéseiben megállapított összegek. Míg 1794-ben a város 15 forintért, 1847-ben 246, 1848-ban 800, 1851-ben már 1200 forintért adja át a révjogot.³⁰

A makói „rendezett Tanács” személyzetének és tisztviselőinek évi fizetése a következő az 1849. július 22-i jegyzőkönyv szerint: polgármester 1000, főbíró 800, kapitány 750, főjegyző 1000, tanácsnok 375, sebész 300 forint.³¹

Az országos hivatalos lap közli a vidéki nemzetőrségi őrnagy fizetését és a segéd-tisztét: 91, ill. 36 ezüst forint 1848-ban.³² Ugyanitt olvashatjuk, hogy a hajógyárban az ácsok eleinte 40—48 ezüst krajcár napibért kaptak, később igyekezetük szerint 1—1 forint 20 krajcárig is eljutottak.³³

A délvidéki sóelosztás központja Szeged volt. Évszázadokon keresztül ideérkezett viziúton, a Tiszán és a Maroson az erdélyi só, majd innen szállították tovább vízen és szárazföldön. Ez a tevékenység nagyban hozzájárult a város gazdasági fellendüléséhez, iparosodásához, amely a környéken is érezte hatását. Virágzott a hajóépítés s a vele kapcsolatos iparágak. Egy hajóépítő pallér napi bére 1833-ban 42, a segédé 33, az inasé 18 krajcár volt.³⁴ A 18. században Pestre is szállítottak innen sót. A fuvarozás a szegénységnek, ha nem is nagy, de mindenesetre állandó kereseti lehetőséget jelentett. 1758-ban egy mázsá só szállításáért Szegedről Pestig 18 krajcárt fizettek.³⁵

Makó mezőgazdasági jellegű település, ahol fejlődés a belterjes gazdálkodási formák irányába indul és sokat lép előre éppen a 19. század első felében. A földnélküliek és a kevés földdel rendelkezők is hozzájutottak némi jövedelemhez a kertészkedés révén s különböző mértékben az áruterelésbe is bekapcsolódtak.³⁶ Így ír Makó krónikásainak egyike 1836-ban: „Vagynak az asszonyok között sok kofák is, u.m. kenyér-, kalás-, petsenyésütők, liszt-, gyümölcs és zöldségárulók, kik a helybeli piacon kívül, ahol a pénzen élő Sidoságtól szép hasznot húznak, Szentmiklósrá s leginkább Mezőhegyesre hordják áruikat, s ez utóbbi helyről igen sok pénzt behordanak. Innen esett, hogy mikor az ezüstpénz ismét folyamatba kezdett jönni: az Mezőhegyes útján Makón leghamarabb elszaporodott...”³⁷

Nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket egy-két pénzlelet kapcsán. A 18. század vége és a 19. század eleje Magyarországon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet mozgalmas időszaka. Óhatatlan nem arra az összefüggésre gondolnunk bemutatott leletünk alapján, hogy az a többtermelés hazánkban megvalósuló sajátos formáira utal. Figyelemre méltónak kell lennie annak, hogy a pénzleletek kézzelfoghatóan, mérhetően és tényszerűen jelzik e korszak tőkeképzési lehetőségeit, meglétét.

²⁹ Tóth F., A makói rév és híd. Makó, 1977. A makói múzeum füzetek 19. 30—31. (a továbbiakban Tóth (1977)) Meg kell említeni, hogy sokszor a korabeli források sem tesznek különbséget a sokféle számolási lehetőség között, a különböző értékű fémpénz, vagy a fém- és papírpénz között. E fontos jellemzők hiánya a feldolgozásokban még nagyobb.

³⁰ Tóth (1977) 27, 31.

³¹ MVL Tanács Ülések jkv. V.101/66. 1847. X. 31. — 1849. VII. 29. 221.

³² Közlöny, Pest, 1848. július 28. 48. sz. 228.

³³ Közlöny, Pest, 1848. június 8. 1. sz. 3.

³⁴ Giday K., A szegedi só. Somogyi-könyvtári Műhely, 20. évf. 3. sz. 107.

³⁵ Köhegyi—Nagy 116.

³⁶ Tóth F., A makói hagyma történetéhez. Makó, 1969. A makói múzeum füzetek 4. 59.

³⁷ Szirbik M., Makó városának leírása. 1835—36. A makói múzeum füzetek 23. (II. kiad.) Makó, 1979. 36.

EIN MÜNZFUND AUS DER MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS VON MAKÓ

von

Ádám Nagy

Im Juni 1970 wurde auf einem Grundstück in der Innenstadt von Makó ein Münzfund entdeckt. Nach der Sanierung alter Häuser hatte man mit der Geländebereinigung und den Vorbereitungsarbeiten zum Bau neuer Häuser begonnen. Unter dem gestampften Lehmfussboden eines alten Hauses war ein sogenannter Wasserkrug (csörgös korsó) zum Vorschein gekommen, der 1727 Silbermünzen enthielt. In dem Fund waren 10 Taler, 8 halbe und viertel Taler, 1696 Zwanzigkreuzerstücke, sowie 13 Münzen von geringerem Wert. Als letzte Jahreszahl trat das Jahr 1848 auf.

92% der Prägungen stammten aus Münzstätten des Habsburger Reiches (davon 51% aus ungarischen Münzstätten), 7,3% der Münzen waren von den verschiedensten kleineren und größeren deutschen Münzern nach Makó gelangt. (Siehe Abb.)

Stellen wir die jährliche Anzahl der Münzen des Fundes gemeinsam mit dem addierten Wert der Kreuzer graphisch dar (einer Einheit entsprechen 20 Kreuzer), ist zu erkennen, daß die Münzen kleinerer Art, dem Geld von zwei Perioden zugeordnet werden können, den Zeiten von 1754 bis 1798 und 1802 bis 1848. Vielleicht waren die Münzen auch in zwei Zeitabschnitten zusammengesparrt worden. (Abb. 2.). Die jährliche Geldzunahme beträgt im Durchschnitt 18 Münzen, d.h. ungefähr 6—10 konventionelle Forint.

Im ersten Zeitraum sind die ausländischen Münzen — von 1763 bis 1767 hauptsächlich bayrische — in der Überzahl. In der zweiten Periode, allerdings schon ab 1781, hatte das ungarische Geld die Hauptrolle. In den auffallenden Jahren 1801, 1808, 1810/11 ist ein Übergewicht des österreichischen Geldes zu bemerken.

Die Zeitgrenzen unseres Fundes, 1754 bis 1848, fallen im wesentlichen in den Zeitraum des konventionellen Geldsystems. Drei von vier Zwanzigkreuzerstücken, die die größte Jahreszahl tragen, sind abgegriffen. Deshalb ist die Zeit, in der das Geld versteckt wurde, schwer zu bestimmen. Das aber der Besitz in die Erde gelangte, steht sicherlich mit den Ereignissen des ungarischen Freiheitskampfes 1848/49 in Verbindung, bzw. mit den darauf folgenden, schweren Jahren. In Makó kam es zwar zu keinen besonderen Kampfhandlungen, doch hatte die Stadt an den Plänkeleien mit den im Süden lebenden Serben immer Anteil gehabt.

Aus den Archiven läßt sich entnehmen, dass der einstige Hausbesitzer in ärmlichen Verhältnissen lebte und dass seit 1821 eine Witwe das Haus besass. Damals mußten für das Haus, zu dem ein kleiner Weingarten und ein Krautacker gehörten, 1 Forint 46 Kreuzer, später 1847 nur noch 58 Kreuzer Steuer bezahlt werden.

Der Gesamtwert unseres Fundes beträgt 594 Forint und 30 Kreuzer. Mit einigen Angaben wollen wir versuchen den damaligen Zeitwert des Geldes zu verdeutlichen. Die Ausstattung der Überfahrt zwischen Makó und Zombor hatte 1846 einen Wert von 1200 Forint. Die Kosten für eine Überfahrt betragen z. B. für einen Fußgänger einen Kreuzer, für einen beladenen Wagen mit 6 Zugtieren kostete die Überfahrt 42 Kreuzer. Die Miete der Fährstelle betrug 1794 nur 15, im Jahr 1851 dagegen schon 1200 Forint.

Makó ist ein Ort der von der landwirtschaftlichen Produktion geprägt wurde und in dem die Landarmen, durch die am Anfang des 19. Jahrhunderts aufblühende Gärtnerei, auch an der Warenproduktion teilnehmen konnten. Der Münzfund zeigt, dass in jener Zeit die Kapitalbildung möglich gewesen ist und auch existierte.

Néprajz

A SZEGEDI KÖZLEGELŐK FELTÖRÉSE

JUHÁSZ ANTAL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az alföldi mezővárosok és faluk sok ezer holdas közlegelőinek felosztása és feltörése az utóbbi évszázad mezőgazdaságának egyik nagy hatású eseménye. A túlhaladott félextenzív állattartás kiszorult a puszták túlnyomó részéről, átadva helyét a földművelő gazdálkodásnak. Ez a folyamat, amely helyenként évtizedekig tartott, jellege és jelentősége alapján a hegyes és dombos vidékek erdei irtásaihoz mérhető, mivel mindkét tevékenység eredményeként hatalmas földterületek kerültek rendszeres szántóföldi művelés alá. Ám míg az irtásmódokkal és az irtásos gazdálkodással újabban is több tanulmány foglalkozott,¹ addig az alföldi legelők feltöréséről máig hiányosak az ismereteink.² Jelen tanulmányunkban a szegedi közlegelők feltörésének módját, technikáját és közvetlen eredményét kívánjuk recens néprajzi gyűjtés alapján ismertetni.

A KÖZLEGELŐK FELOSZTÁSA

Ismert, hogy Szeged a 19. században Szabadka és Debrecen után legnagyobb határálföldi városunk, melynek az 1840-es években 68 615 hold pusztai közlegelője volt, nem számítva több mint hétezer holdnyi belső legelőjét.³ A puszták felosztása 1852-ben kezdődött 10 000 hold legelő tíz évre történő bérbeadásával. E parcellázást és az ezt követő legelőosztásokat nemrég vizsgáltuk (sajtó alatt: Juhász A. 1982), ezért e folyamat gazdasági, társadalmi összefüggéseire itt nem térünk ki. Tárgyunkhoz annyit elegendő, hogy az újabb és újabb parcellázások után a századfordulón a város tulajdonában még 19 124 kat. hold közlegelő volt.⁴ A bérleti idő lejártával a volt legelőföldeket árverés útján újból haszonbérbe adták, többnyire 25 esztendőre.

Az első világháború után a Város folytatni kívánta a Fogadalmi templom 1914-ben megkezdett építését, s nehéz pénzügyi helyzetében ismét közlegelők bérbeadását határozta el. 1922-ben Felsőtanyán a balástyai és a csengelei járásból, Alsótanyán a lapos- a vágó-, a kereseti és az átokházi járásból összesen 2 500 kat. holdat hasítottak ki (térkép).⁵ Ezeket a dűlőket az ott megtelepültek máig *Fogadalmi dűlő*-nek, *Templomfűd*nek vagy *Templomdűlő*nek nevezik.

¹ Hoffmann T., (1956), Takács L., (1964), (1976), (1980).

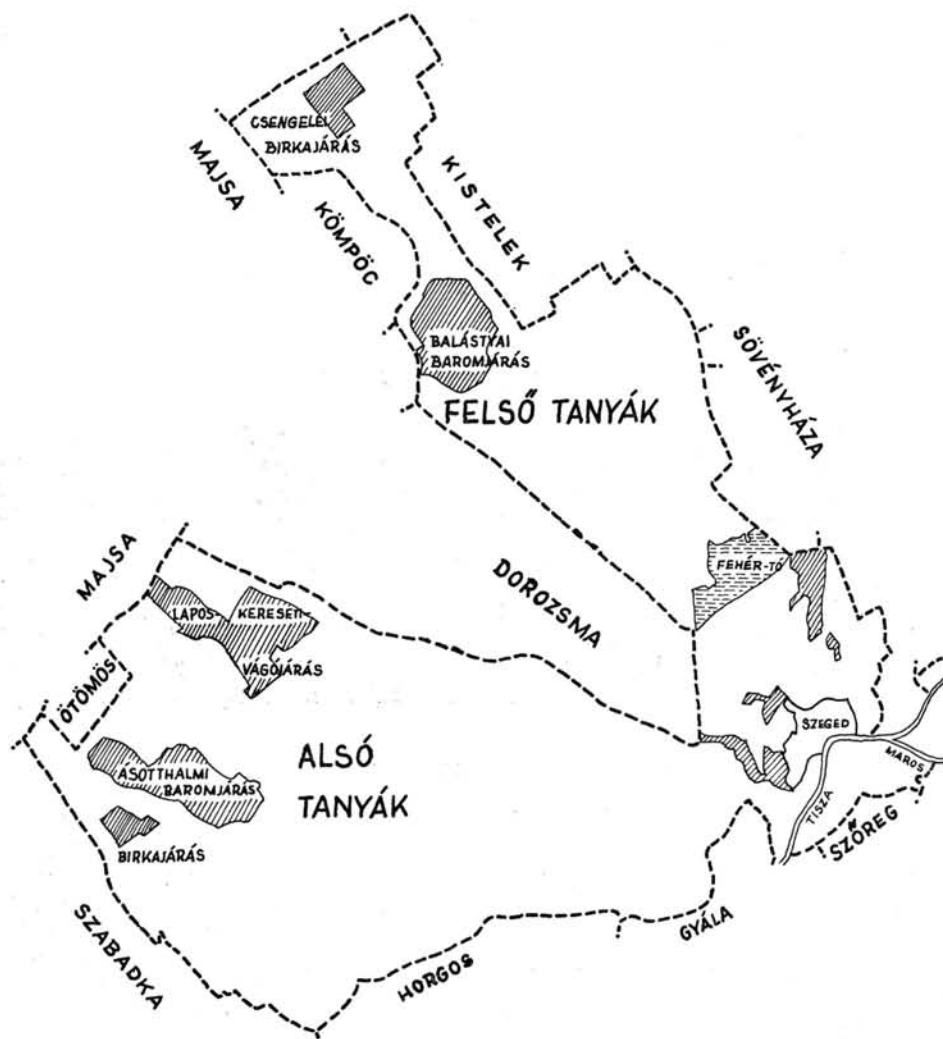
² Legutóbb Nagy Gyula tárta föl a Vásárhelyi-pusztá hagyományos földművelését és parasztéletét, de a pusztá megszállását könyvében éppen csak érinti és a föld feltörésének módjáról nem tájékoztat. (Nagy Gy., (1975) 47—48).

³ Csongrád megyei Levéltár (továbbiakban CsmL), Szeged város földbírói hivatalának iratai 1840—1848—1865. Birtokkönyvek 1. Közföldek és utak sz. kir. Szeged városa határában, ahogy a szakaszokon találunk.

⁴ CsmL, Szeged város Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve 1900. június 21.

⁵ Kiss F., — Tonelli S., — Sz. Szigethy V., Szeged. Bp. 1927. 163.

Szeged város közlelői 1910 táján (Szűts Mihály (1914) nyomán).

1924-ben a városi közgyűlés további 1500 hold legelő 25 évre történő bérbeadásáról hozott határozatot.⁶ A haszonbéreket a város részint az egyetemi klinikák, részint a tanyai kisvasút építésére fordította, innen a kiosztott járásföldek *Egyetem dűlő*, *Kisvasút dűlő* elnevezése. E 20. századi legelőosztások teszik lehetővé, hogy a puszta feltörését az úttörés nehéz munkáját végző nemzedék emlékezete nyomán bemutassuk.

A FÖLD FELTÖRÉSE

Belényesy Márta középkori földművelésünk kérdéseit elemezve rámutat, hogy a föld feltörésének technikájánál vizsgálni kell egyrészt a talajt és a növénytakarót, másrészt a művelthez szükséges munkaeszközt és munkatársulási formákat.⁷

⁶ CsmL. Szeged város Tanácsa közgyűlési jegyzőkönyve 1924. 304.

⁷ Belényesy M., (1954) 387.

Ami a talajt és a növénytakarót illeti, a szegedi külső legelők könnyű megmunkálású földnek számítotnak: az ollószzerűen szétnyílt szegedi határnak a várostól távolabbi területeire terjedtek ki, ahol a talaj nagy része laza homok, de a gyengébb minőségű világos *poszahomok*, *úszóhomok*, *futóhomok* mellett nagy foltokban kötöttebb, barnás homok is található. A homoki legelőket gyeppel borították, csak a buckák között voltak nyárfahajtások, *fasumarak*, kisebb-nagyobb ligetek. A pusztai futóhomokkal borított legbuckásabb részeit azonban nem jelölték ki parcellázásra, — bérlő is nehezen akadt volna rá —, hanem már a 19. század elejétől fogva fokról fokra erdővel telepítették be. Így a felosztott járásföldök bérlőinek nemigen kellett borítás cserjéket, fákat irtaniok.

A pusztai feltörésének eszközanyaga, módja függött a földeket bérlő családok anyagi helyzetétől és tárgyi fölszereltségétől. 1852 és 1884 között a felosztott legelőkön több száz kisparaszt és szegényparaszt (más házában lakó tanyai napszamos, csősz stb.) jutott haszonbérletre, de tehetősebb örökföldes gazdák és gazdafiak, úri birtokosok is éltek a bérlet kedvező lehetőségével. A szegény- és kisparasztoknak a bérföld módját nyújtott arra, hogy önálló kistermelőkké váljanak, míg a gazdák és az úri birtokosok a bérbe vett 40—50, olykor 80—100 holdat árutermelésük — a szemtermelés vagy a jószágtartás — bővítésére fordíthatták.⁸ Az 1920-as években osztott járásokon megtelepülők összetételét a kutatás még nem vizsgálta, de a visszaemlékezések szerint a haszonbérlők között ebben az időben is szerepeltek a város tanyai népességének különböző rétegei. 1922—26 között a 19. században úttörő munkát végző bérlőknek már a második, olykor harmadik nemzedéke bérelt új osztású legelőket, ami azt jelenti, hogy az új haszonbérlők örökölték az elődök tapasztalatát, de szűkös életkörülményeit, szegényes fölszereltségét is — különösen fiatal házaspárok, az önállósulás első esztendeiben. A város rendszerint 10 holdas parcellákat árverezett. Egy ember több parcellát is bérelhetett, és a városgazdász azt is megengedte, hogy 10 holdat 2—3 bérlő együtt vegyen bérbe. A kis pénzü parasztok kényszerültek társas bérletet fogni. Egymás között az árverésen befizetett összeg arányában osztották el a földet. Rajtuk kívül a húszas években is béreltek járásföldet olyan gazdák, akiknek a legelő meglévő gazdaságukat egészítette ki. Többen a járást nem is szántották fel, hanem jószágait legeltették rajta. Rövidre fogva: ezek a körülmények határozták meg, milyen eszközökkel, mi módon törték fel a szegedi pusztai 20. századot megélt maradványát.

Olyan kisbérlők, akiknek csak egy-két hold haszonbérletre futotta pénzük, ásóval kapával törték fel a legelőt. „*Táncos Vince egy holdat fogott. Ásóztá a gyöpet, úgy szurkálták föl ásóval a földet.*” (Gárgyán Mihály, *1902). A szeged-alsóvárosi pusztával határos Mérges pusztát 1902-ben parcellázta Ormódi Béla vállalkozó szellemű pénzember, s az olcsó futóhomokon sok szegedi, dorozsmai, kisteleki szegény paraszt keresett megélhetést.⁹ A buckás pusztából az új telepesek sok földet — az Ormódi-féle szőlőtelep mintájára — mindjárt szőlővel telepítettek be, és ehhez ásóval, kapával törték fel a homokos talajú gyeppel. Szőlő alá úgy is a szántásnál mélyebben, 60—70 cm-re meg kellett talajt fordítani.

Az 1920-as években a gyeptörést leggyakrabban vasekével, ún. *szakekével*, vagyis Sack-rendszerű gyári ekével végezték, melyet 4 ökör, vagy 4 ló húzott. Ritkán használtak faekét, vagy fagerendelyes vasekét, *vidacsekét* is, de a század első évtizedeiben a Sack-ek szegedi földön is szélénél elterjedt.

Akinek két lova volt, az összefogott ugyancsak kétlovas rokonnal, komával, vagy jószomszédokkal és együtt szántották meg a gyeppel. „*Huszonnyolcban fogtam a város-*

⁸ Juhász A., (1982) MFMÉ 1978—79/1, 24—25., 28—36.

⁹ Bálint S., (1976) 199.

tól még tíz hold járást. Két lovam vót, mög az öcsémnek kettő, négy lóval mögborozdoltuk a gyöpet.” (Bozóki András, *1881.) Akinek nem volt igásállata, többnyire gazdát hívott a gyepszántásra. A 20-as évek elején még több szegedi gazda tartott ökröket, de a visszaemlékezések szerint valamivel többen szántottak lóval mint ökrrel. Ökrökkel lassabban haladt a szántás, azonban erősebbek, kitartóbbak voltak a lovaknál, amire *gyöpszántás*nál kiváltképp szükség volt. Nagygazdák — elvértve — bivalyokkal is végeztek gyeptörést.

Négy ökrrel vagy négy lóval vont vasekével általában fél *sukk* (kb. 15 cm) mélyen szántották fel a homokos járásföldeket. Aki faekével szántott, sekélyebben — csak 8—10 cm mélyen — tudta felhasítani a szűzföldet, ami gyeptörésnél nem volt elegendő, mert a füveket az eke nem forgatta ki, ezért a friss szántás hamar kizöldellt és sokat kellett kapálni. Legtöbben egyszer szántottak. Előfordult, hogy aki a maga bérletét művelte, kétszer szántott: először sekélyen, kb. 4 ujjnyira, majd miután a *gyöpszín* elrohadt, újra szántotta a földet. A kétszeri szántás jobban előkészítette a talajt, de erre a legelőosztás után a bérlőknek nem volt sem pénzük, sem idejük, mivel a közlegelőt rendszerint márciusban árverezték és utána hamarosan vetni kellett.

Gyepszántásra lovakat ökrökkel is összefogtak. „*Huszonnyegen összel osztották a járást. Tíz holdat fogtam ki Bata Antallal mög Ladányi Antallal. Neköm négy holdam vót benne. Kószó Pista fölszántott huszonegy mérést (1 mérés=100 négy-szögöl). Három lóval mög két ökrrel szántott egyszerre, a két ökör vót elől, hátul a három ló húzta. Egy embör tartotta az ekét, egy hajtotta az ökröket, neköm mög ott köllött mönni a borozdában, vüllával igazgattam, törtem a hantokat...*” (Ézsiás Antal, *1898.) Egy ásothalmi gazda négy ökrrel és két lóval törte fel a legelőt. „*.....Annyira kiálltak a jószágok, hogy csak legeltek vóna. Mikó fölszántottam a gyöpet, a négy ökör két napig csak legelt.*” (Ézsiás Antal.)

Nehéz munka volt a gyeptörés, különösen a kötött, a jószág által jól *megtelkesített* homokon, ezért fogták eke elé a szántást vállaló gazdák minden igásjószágukat. Előfordult, hogy négy lóval végzett gyepszántás után a megerőltetéstől az egyik ló megdőglött. Ahol az ökrök bírták a szántást, ott meg az eke gerendelye görbült el a sűrűn gyepesedett mezősegi talaj miatt. Volt, akinek gyeptörésen három ekéje is megrongálódott.

A szántásért a kisbérlők vagy rozssal fizettek, vagy ledolgozták a végzett munkát. Ha pénz volt a munka ellenértéke, akkor is rozs árában alkudtak meg. 1924 őszén az ásothalmi baromjáráson egy gazda 160 kg rozs árért szántott fel egy kat. holdat, ugyanakkor Balástyán 80 kg rozsert szántották a legelő holdját. A szántás díja a rozs árfolyamától és a bérlő szorultságától is függött. Sokan inkább ledolgozásban egyeztek meg, ami az örökföldes gazdáknak és a pénz-, illetve terményszükéében levő kisbérlőknek is kedvezőbb volt. Egy nap szántást négy, ritkán öt nap gyalogmunkával dolgoztak le, amikor a gazda megkívánta. Számító gazdák nehéz munkákon: fűkaszáláson, szőlőnyitáson és takaráson, vályogverésen dolgoztatták le a gyepszántást.

Talajszintezés

Szeged város külső legelőin a futóhomok a szélfúvás nyomán sűrűn alkotott kisebb buckákat, melyek egy *tizeden* (10 holdas bérföldön) másfél-két méter szintkülönbséget is okoztak. Akinek a földje nagyon *bicke-buckás, pirtes-partos* volt, igyekezett a buckáknak a mély fekvésű *laposokba* hordásával a talajt egyenletessé tenni. Erre a munkára az őszi betakarítás utáni idő volt alkalmas. Tudunk olyan bérlőt, aki az aratás utáni hetekben kezdte és karácsonyra végezte el földjén a homok

kubikolását. A homokhordás eszközanyagával egy korábbi tanulmányban foglalkoztunk,¹⁰ ezért itt csak összegezzük a talajszintezés módjait és eszközeit.

Kocsival-lóval nem rendelkező kisbérlok ladás, hosszú derekú, *mönyétderekű tajicskával*, fogattal bírók pedig kocsin kubikolták a földet. Homokhordásra a parasztkocsi lócséit, megvasalt oldalát, saroglyáit levették és két *pörgettyű* vagy *raconca* közé deszkákat helyeztek kocsoldalnak. Az így átalakított kocsi — amit a szegedi tanyákon *bakity*nak neveztek — jóval könnyeb volt, mint a lócsős kocsi, és földdel megrakva a laza homokon egy ló is elhúzta. A tanyai kisbérlok körében a földhordásnak ez a két módja volt elterjedt.

Használtak még kétkerekű *bakity*ot, ami tulajdonképpen a kubikos kordé paraszti átvétele, de ilyen szállítóeszköze csak tehetősebb középparasztoknak volt. A homokbuckák elegyengetésének speciális táji eszköze a *högyhúzó*, vagy *parthúzó*, aminek a lapos, teknőszerű tábláját a megszántott *part*, bucka talajába mélyítették és a rakományt a mély fekvésű *laposok*ba vontatták. Régebben négy ökrrel, utóbb lovakkal húzták. Szegedi földön csak kevés módos gazdának volt *högyhúzója*, s bár gabonáért kölcsön is adták, használata nem tekinthető széles körűnek. Többen dolgoztak vele az 1902-ben parcellázott Mérges pusztán és Kiskunhalas homokos járásföldjein, mint a művelésre fogott szegedi pusztán.

Új osztású legelőt bérlő nagygazdák, úri birtokosok közül többen dorozsmai kubikosokat fogadtak a buckák elegyengetésére.

Első vetemény a gyeptörésben

Szántás után a gyeptörést jól *mögfogasolták*, vagyis *vasfogással* (vasboronával) többször is elboronálták. A fogasborona összetörte az eke által felhasított hantokat és összeszedte a tarack (*Agropyron repens*) kiszántott gyökereit. A föld szélén összegyűjtött, elszáradt tarackot elégették, szegényparasztok tüzelőnek használták, mert bármilyen kis darabja a földben újra kihajtott.

A friss gyeptörésbe kukoricát vagy kölest vetettek. A szakirodalom szerint az új törésű földek művelése a középkor óta általában kölessel kezdődött.¹¹ Egyik adatközlőnk a köles vetésének elsődlegességét így magyarázta: „*Azért vetettek kölest, mer' az kiszítja az erőt a pihent földből, és utána nem dült le a gabona.*” (Hegedűs Sándor, *1901). Tény, hogy a húszas években a köles már többnyire másodvetés volt, a tavasszal feltört földbe legtöbbször kukoricát vetettek. Gyakran emlegetik: azért kukoricával kezdték a gyeptörést művelni, mivel ennek a többszöri kapálása irtotta az egykori legelőn kizöldellő füveket, gyomnövényeket, s azok jobban pusztultak, mintha először gabonát vetettek volna. Még a tarack is hamarabb *kivakult* a kukoricával vetett földből — ha rendszeren megkapálták. A kukorica közé babot, tököket, dinnyét is veteményeztek.

Kukoricatörés után a földet felszántották, megfogasolták és rendszerint rozssal vetették be. A húszas években a tanyai kisparasztok még általában kézzel, nyakukba akasztott zsákból szórták el a magot.

A kölest első veteménynek májusban vetették, másodvetésül pedig aratás után, tarlószántásba. Az utóbbi szeptember végén, október elején érett *vágásra*.

¹⁰ *Juhász A.*, (1968). A talajszintezésről és a homok megkötéséről tájékoztatnak még a következő tanulmányok: *Korek J.*, (1947), *Török Gy.* (1937), *Nagy D.* (1956), (1971), *Tálas I.* (1977). 199—200, 205—206.

¹¹ *Belényesy M.*, (1964). 324—325., *Balogh I* (1965). 363., *Tálas I* (1977). 203.

A friss gyeptörést kisebb arányban vetették gabonával, jobbára rozssal, s inkább az ősszel tört földeken. A következő esztendőben, aratás után ezeken a földeken kölest, *tallókrumplit*, vagy *tallókukoricát* vetettek.

Szűts Mihály írta a század elején: „A dinnyeföld lehetőleg új törésű homokra került”.¹² A dinnye kedvelte a gyeptörést, s mert a fogatos parasztek a városon jól értékesíthették, a legelőosztás után sokan foglalkoztak a termelésével.

Terméseredmények, trágyázás

Ismert, hogy a friss törésű földek magas terméshozamokat adtak. Tessedik Sámuel írta 1786-ban: „Ama Török- és Keresztény vértül imitt amott meghízott és 100 esztendőktől fogva nyugalomban állott föld, tsak tsekély munka és fáradsággal is a legszebb gabonát termette: a Paraszt tsak egyszer szántott, még is a legszebb búzát aratta...”¹³

A szegedi pusztát hosszú évszázadokon át csak a kinn leelő jószág — barom, ménes, juhfalka — járta. A pihent föld jól termett, különösen az egykori pusztai kuttak környéke, ahol az álláson a jószág sűrűn *mögtelekölte* a földet. Az ásothalmi baromjárásan a legelőosztás utáni második esztendőben egy kisbérlő három kat. holdon vetett búzát és holdanként 17—18 q búzája termett. Sok bérlőnek a köles- és a rozsvetés holdja hozott 15—16 q-t, és általános a vélemény, hogy a gyeptörés az első években holdanként átlag 10—11 q gabonatermést megadott. Természetesen gondosan megválasztották, melyik földdarab mire való. A *partos* fekvésű részen rozst, krumplit, dinnyét, a hajlatokban, *laposok*on kukoricát, búzát termeltek. Az első esztendők bőséges dinnye- és krumplitermését máig emlegetik.

Általános tapasztalat, hogy a gyeptörés 5—6 évig trágyázás nélkül jól teremtek: „Pihent, erős födek vótak azok...” (Hegedűs Sándor), „Az erősebb gyöptörést öt-hat évig lehetőleg trágya nélkül használni” (Zádori István, *1897) Egy ásothalmi bérlő a volt csordakút mellett bérelt négy holdat, s tíz évvel a gyeptörés után trágyázott először, mert a föld olyan kövér volt, hogy trágyázás nélkül is jó termést adott. Amikor a föld termőerejének csökkenését tapasztalták, trágyáztak. Ismert, hogy a homoktalaj a feketeföldnél több trágyát kíván. A parasztagazdaságban a jószágtartás növekedésével halmozódott több trágya, de éppen a kisbérlők állatállománya lassan gyarapodott, ezért kevesen tudták a kívánt mértékben trágyázni földjeiket.

ÖSSZEGEZÉS

A szegedi külső közlegelők feltörése az 1850-es évek elejétől az 1945. évi földosztásig a legelőket haszonbérlő több ezer Szeged környéki paraszt nagy teljesítménye. Zömmel szegedi származású tanyai nemzedékek végezték, de részt vállaltak belőle dorozsmai, kisteleki, majsai, jászszentlászlai, szabadkai, horgosi és máshonnan származott kisparasztek és gazdák is. Munkájuk révén a korábban legeltetésre használt tízezer holdakon kibontakozott a tanyás gazdálkodás, a sivár természeti táj évtizedek alatt virágzó kultúrtájává alakult. A teljesítmény táj- és településformáló szerepén kívül fontos, hogy ezáltal nőtt a vidék mezőgazdasági termelése, több áru került piacra, így a szegedi határ parasztsága fokozottabban részt tudott venni a város és az ország élelmiszerellátásában. Különösen a gyümölcs- és szőlőtermelés, a baromfi-tenyésztés és a disznótartás nőtt a legelők feltörése után. A tanyai bérlők által meg-

¹² Szűcs M., (1914). 79.

¹³ Idézi Balassa I., (1973). 465.

termelt árutöbblet nem csupán a szegedi piacon növelte a kínálatot és választékot, hanem a félegyházi, a kisteleki és az első világháborúig a szabadkai piacokon és vásárokon is.

A puszta felosztásának harmadik fontos következménye, hogy sok száz szegény- és kisparaszt önálló termelési és megélhetési lehetőséghez jutott. A 4—5 holdas homoki kisbérllők ugyan kénytelenek voltak továbbra is részesmunkát vállalni, napszámba járni, de a hosszú lejáratú városi haszonbérlet módot nyújtott legalább az előbbrejutásra, arra, hogy a kisbérllő ne más keze-lába, hanem idővel „a maga szegénye” legyen.

Dolgozatunk a puszta feltörését — írott források híján — 1922 és 1926 között, tehát egy viszonylag kései szakaszán kísérli meg bemutatni. A feltörés módja és eszköze anyaga tükrözi a magyar mezőgazdaság korabeli színvonalát és a szegedi tanyai parasztság eszközellátottságát. Jellemző, hogy 1922—1926 között a legelők feltörése szinte kizárólag állati igaerővel és egyes ekével történt, mezőgazdasági gép alig jutott szerephez. Figyelmet érdemel az ígás munka ledolgozással való viszonzásának gyakorisága századunkban. Ez a forma a munka díjazásából kiiktatta a pénzt, — ami a megtelepedés, otthonteremtés éveit élő bérlő parasztok számára előnyös volt —, ugyanakkor konzerválta a szegényebb fél kihasználását, hiszen tőle négy-ötször anynyi idejű munkavégzést követelt, mint a fogatos gazdától.

ADATKÖZLŐK

Ásotthalom: Bozóki András (sz. 1881), Ézsiás Antal (sz. 1898), Gárgyán Mihály (sz. 1902),
Balástya: Bitó Máttyás (sz. 1895), Böröcz Flórián (sz. 1886).
Csengele: Hegedűs Sándor (sz. 1901), Kurucsai Péter (sz. 1911), Nagy István (sz. 1912), Tóth Péter (sz. 1904), Túri János (sz. 1896).
Pusztamérges Zádori István (sz. 1897).
Rúzsza: Abrahám Fúrús György (sz. 1897), Balla Mihály (sz. 1900), Bóka Mihály (sz. 1893), Borbás Ferenc (sz. 1886), Farkas János (sz. 1892), Farkas József (sz. 1880), Fodor János (sz. 1888), Jakus Imre (sz. 1892), Kádár Németh Márk (sz. 1900), Négyökrú Antal (sz. 1913).

IRODALOM

Balassa I., (1973) Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp.
Bálint S., (1976) A szegedi nemzet. Első rész. MFMÉ 1974/75—2.
Balogh I., (1965) A paraszti gazdálkodás és termelési technika. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. (Szerk: Szabó I.), I. 349—428.
Belényesi M., (1954) A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. Ethn. 387—415. (1964) A parlagrendszer XV. századi kiterjedése Magyarországon. Ethn. 321—345.
Hoffmann T., (1956) Egy palóc falu földművelő technikájának néhány jellegzetessége a századforduló tájékán. Ethn. 536—560.
Juhász A., (1968) A bakity. MFMÉ 1968. Szeged, 99—108. (1982) A szegedi közlegelő bérbeadásának kezdetei. MFMÉ 1978/79—1. Szeged, 19—46.
Korek J., (1947) Szalmahengerlő. A futóhomok meghódításának néprajzi emléke. Tiszatáj, 43—45.
Nagy D., (1956) A hegyhúzó. MFMÉ 1956. 91—101. (1971) Újabb (külföldi) adatok a hegyhúzó történetéhez. Agrártörténeti Szemle 1—2. 72—76.
Nagy Gy., (1975) Parasztlelet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba.
Szűts M., (1914) Szeged mezőgazdasága. Szeged.
Takács L., (1964) Az irtásos gazdálkodás néhány jellegzetessége a göcseji szegekben. Ethn. 489—517. (1976) Egy irtásfalú földművelése. Bp. (1980) Irtásgazdálkodásunk emlékei. Irtásföldek, irtásmódok. Bp.
Tálasi I., (1977) Kiskunság. Bp.
Török Gy., (1937) Szalmahengerlő (-hengerező). Népünk és Nyelvünk, 76.

DIE KULTIVIERUNG DER PUŐTA BEI SZEGED

von

Antal Juhász

Im 19. Jahrhundert breiteten sich über das Ungarische Tiefland riesige Weideflächen aus, die in Besitz des städtischen und ländlichen Gemeinwesens waren. Nachdem man zu Beginn des 19. Jahrhunderts mit der Verteilung der Gemeinweiden begonnen hatte, wurden mehrere zehntausend Katastraljoch Land regelmässig landwirtschaftlich bestellt. Die Abhandlung legt dar, mit welcher Technik der Neubruch der Puőta erfolgte, und welche Erfolge erzielt werden konnten.

In den vierziger Jahre des 19. Jahrhunderts besaő die Stadt Szeged 68 615 Katastraljoch Weideland (Puőta). 1852 gab die Stadt 10 000 Katastraljoch Puőta für eine Zeit von zehn Jahren in Pacht und auch später, meist dann, wenn die Stadt an Geldknappheit litt, wurde von neuem Land verteilt. Von anderen Städten im Ungarischen Tiefland abweichend, wurde das Land vom Szegediner Stadtrat nicht als Erbpacht, sondern nur für einen Zeitraum von zehn oder fünfundzwanzig Jahren vergeben, wobei der Besitzanspruch der Stadt aufrechterhalten wurde. Von 1922 bis 1924 wurden aus dem immer kleiner werdenden Gemeinbesitz an Weideland 4 000 Katastraljoch parzelliert. Dank dieser späten Weidelandaufteilung konnte sich Verf bei der Darstellung des Themas auf die Rückerinnerung mehrerer Bauern stützen, die jene Zeit selbst erlebt haben.

Es lag an der finanziellen Lage der Pächterfamilien, mit welchen Gerätschaften und auf welche Weise die Puőta urbar gepflügt wurde. Kleinpächter, die nur die Pacht von 1 bis 2 Katastraljoch bezahlen konnten, bewerkstelligten den Neubruch mit der Hacke. Am häufigsten war das Aufpflügen der Grasnarbe mit einem fabrikmässig gefertigten Pflug (Sack-Pflug), vor den vier Ochsen oder vier Pferde gespannt wurden. Kleinpächter, die keine eigenen Zugtiere besaően, konnten mit Hilfe des Besitzers pflügen und arbeiteten dann im Tausch die geleistete Arbeit ab oder bezahlten mit Produkten, manchmal auch mit Geld. Oft schlossen sich Kleinbauern, die ein oder zwei Pferde besaően zusammen, und pflügten das Neuland gemeinsam. Da sich die Weiden in der Szegediner Flur auf sandigem Grund befanden, kam es durch den Wind oft zur Entstehung von Sanddünen und Sandhügeln. Diese Erhebungen wurden nach der Ernte eingeebnet. Verf erörtert kurz, auf welche Art und Weise der Boden eingeebnet wurde, und mit welchen Werkzeugen die Arbeit ausgeführt wurde.

In den zwanziger Jahren unseres Jahrhunderts baute man auf den neuaufgeworfenen Äckern Mais und Hirse als erste Kultur an. Hirse war seit dem Mittelalter die erste Saat auf urbar gepflügten Böden. Mais war zur Kultivierung des Bodens deshalb gut geeignet, weil man Maisfelder regelmässig hacken muss und so Graő und Unkräuter leicht vertilgt werden. Die ausgeruhten Äcker gaben guten Ertrag, ohne daő man sie fünf bis sechs Jahre lang düngen muőte. Auf leichten Sandböden, die nur geringen Ertrag versprachen, wurde ein Wein angebaut, der den Sandboden gut verträgt.

Die Kultivierung der Puőta bei Szeged war die Leistung vieler tausend Bauern aus Szeged und Umgebung. Auf den neuen Feldern sind Höfe gebaut worden, und eine früher wüstenähnliche Landschaft hat sich innerhalb weniger Jahre zu blühendem Kulturland umgestaltet. Die landwirtschaftliche Produktion wuchs, Szegediner Bauern konnten sich verstärkt an der Nahrungsmittelversorgung Ungarns, und im besonderen der Stadt Szeged beteiligen. Durch die Kultivierung der Puőta nahm vor allem der Obst- und Weinanbau, die Geflügelzucht und die Schweinezucht an Umfang zu.

ÜNNEPI TÁPLÁLKOZÁS HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN

NAGY VERA

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

Hódmezővásárhely és környékének népi táplálkozásáról összefoglaló munka nem született, de a táplálkozás egyes részterületeivel több kutató is foglalkozott. Az ünnepi táplálkozás alakulására vonatkozóan azonban csak elszórt adatok állnak rendelkezésünkre.

A múlt század 60-as éveiből Török Károlytól vannak adataink, aki a folklorista szemével nézte az ünnepi rítusokat, de nem feledkezett meg ezek ételeiről sem. Szeremlei Sámuel várostörténeti munkájában néhány oldalt a táplálkozásnak is szentel. Ismerteti a fontosabb nyersanyagokat, a hétköznapok jellegzetes ételeit, de a jeles napok étrendjéről is tudósít. Kiss Lajos résztanulmányai a táplálkozás kutatásában éppúgy pótolhatatlanok, mint más területeken. Leírásai a századforduló és a század első évtizedeinek népi táplálkozásáról adnak szemléletes képet.¹ Az ünnepek étrendjéről legtöbbet „A szegény asszony élete” című munkájából tudhatunk meg.

Az utóbbi években a legjelentősebb tanulmányt Nagy Gyula készítette. Monográfija egyik fejezetében az Orosházával határos Vásárhelyi-pusztán népi ételeit ismerteti, részletesen leírva készítésüket.² Említést érdemel Herczeg Mihály tanulmánya is, amelyben összegyűjti és csoportosítja a vásárhelyi népi ételeket, emellett felhívja a figyelmet a népi táplálkozás kutatásának feladataira Vásárhelyen.³

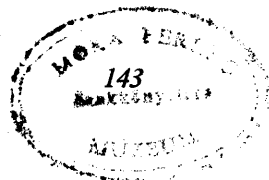
E dolgozat célja az, hogy felvázolja Vásárhely ünnepi táplálkozásának alakulását az eddigi leírások és az újabb gyűjtések felhasználásával, a századfordulótól az 1940-es évekig terjedő időszakban. Ahol az adatok lehetővé teszik, ott összehasonlítás végett a múlt századi körülményekre is kitérünk. Mivel Kiss Lajos munkáiból a század eleji népi táplálkozás sok részletét megismerhetjük, így fontos feladatunk az, hogy a leírásai óta eltelt időszak változásait rögzítsük. Ez teszi indokolttá, hogy néhol a mai helyzetet is lejegyezzük. Teljességre azonban nem törekedhetünk, csupán vázlatot kívánunk adni a további kutatásokhoz.

Gyűjtésünk színhelye Hódmezővásárhely, a környékbeli tanyák, valamint Mártély és Székkutas községek.

¹ Kiss L., (1908), (1923—24), (1925), (1930).

² Nagy Gy., (1975) Parasztiélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, Egyik fejezete — Beck Z., Az élet nagy eseményei — az ünnepek étrendjét is megemlíti.

³ Herczeg M., (1977). Népi ételek Vásárhelyen. Vásárhelyi tanulmányok VIII.

A táplálkozás nyersanyagainak megszerzése

A gazdálkodás a táplálkozást mindenkor alapvetően meghatározó tényező. Ettől elválasztva nem lehet vizsgálni, mivel a termelés változásai a táplálkozás változásai-ban is visszatükröződnek, s ez éppúgy érvényes az ünnepi táplálkozásra, mint a hétköznapira.

Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótárában gazdag vidéknek írja le Vásárhelyt és környékét. Megemlíti a gazdag termékenyséű fekete földet, a zsíros legelőket, az országos híré baromvásárokat, ahol „gyönyörű magyar ökröket láthatni.”⁴

A 19. század közepén a tőkés termelés fellendülése Nyugat-Európában nagymértékben növelte az igényeket a mezőgazdasági nyersanyagok iránt. Ez tette lehetővé az agrárkonjunktúra kibontakozását Magyarországon, melynek során a gabona-termelés fokozatosan túlsúlyba került az állattartással szemben, s az 50-es években kezdődő újabb világgiazi gabonakonjunktúra idején a mezőgazdaság vezető ágává vált. A piaci lehetőségek kiszélesedésével a földművelés kiterjeszkedett a jószágtartást szolgáló közlegelőkre. A vásárhelyi pusztát, a közös külső legelőt 1852-ben osztották ki. Az ettől kezdve fokozódó tanyásodási folyamatban a jószágtartás már csak alárendeltje a földművelésnek.⁵ A század második felében az ármentesítési munkálatok is éreztették hatásukat a gabonatermelés területi növekedésében.

A változást Török Károly is felismerte az 1860-as években: „A mily arányban emelkedett az utóbbi időkben a földművelés, épp oly arányban szállott alá a baromtartás. Ezelőtt egy két-három házhelyes gazdának — az ilyen itt nem valami ritkaság — megvolt két-háromszáz darab ökre, lova, száz-százötven darab disznaja, két-háromezer darab juha... Akkor a jószágból pénzelt a gazda ember, nem mint most az életből; akkor csak annyit fogtak a földből szántás alá, amennyi a házi szükségére elég volt, hisz minek is bajlódtak volna többel, nem vette senki.”⁶

A táplálkozás legfőbb nyersanyagát a búza szolgáltatta, amit ezért „életnek” is neveztek. A kukorica széles körű elterjedése csak a 19. század közepére tehető. A burgonyával, majd a rizzsel együtt háttérbe szorította a korábban legfőbb táplálékok közé tartozó kölest.⁷

A zöldségtermesztés a múlt században meglehetősen elhanyagolt ága a mezőgazdaságnak. Inkább csak saját szükségletre termesztettek egy kevés babot, borsót, lencsét, fokhagymát, vöröshagymát, paprikát, uborkát, káposztát, tököket.⁸ Hasonló mondható el a gyümölcsstermesztésről is, amely még a belső szükségletet sem elégítette ki.

A földművelés alacsony színvonala és az időjárás viszontagságai miatt a fontosabb termények mennyisége sem volt mindig megfelelő. Egy-egy aszályos esztendőben alig volt kenyérgabona, a gyenge kukoricatermés pedig kihatott az állattartásra is. Különösen a legszegényebbek számára bizonytalaná vált a disznóhizlalás, ami a család egész évi húsellátását jelentette.

Némi előrehaladás csak az 1910-es évektől következett be, amikor néhány tehetősebb gazda már korszerű talajművelő- és cséplőgépeket szerzett be, istállótrá-

⁴ Fényes E., (1851) 277, 278.

⁵ Magyarország tört. 1848—1890. I. köt. 556; *Tárkány Szűcs E.*, (1961). 213.

⁶ Török K., (1867). 295.

⁷ Bálint S., (1977). 130.

⁸ Szeremlei S., (1911). 193.

gyát, sőt műtrágyát is kezdtek használni. A gyümölcs- és zöldségtermesztés színvonalában azonban ekkorra sem változott.

A múlt században még Fényes Elek is megemlítette a vásárhelyi „tágas szőlős kerteket”, amelyeknek borát a tulajdonosok „maguk isszák meg, minthogy nemigen állandó és becses.”⁹ A század végén a nagy kiterjedésű és régi, európai fajtájú szőlőket a filoxéra tönkretette. A védekezés sikertelensége miatt egymás után vágták ki a szőlőket, amelynek területe az 1920-as évekre a múlt század végének felére csökkent. (848 kat. h.)¹⁰

A század végén az állattenyésztés már inkább csak a lakosság szükségleteit elégítette ki. Legfontosabb a sertés volt, főleg szőke mangalicát neveltek. A juhok és szarvasmarhák száma a század elejére nagymértékben fogyott. Szarvasmarhából ekkorra a jól tejelő szimentáli háttérbe szorította korábbi magyar fajtát.

Vásárhelyen az ármentesítés előtt nagy jelentősége volt a halászatnak is, amely a Tiszán és a város környéki tavakban folyt. A múlt század végén a vizek lecsapolásával a halállomány megfogyatkozott. Ennek megfelelően változott a hal szerepe a népi táplálkozásban is. A 18. században tanácsi rendelet mondta ki, hogy bőjti napokon a halászok megszabott árak mellett kötelesek a piacon árulni halaikat.¹² Századunkban már a ritkább ételek közé tartozik a hal.

Vásárhelyen a paraszti háztartások igyekeztek önellátásra berendezkedni. A városi lakosság jelentős része rendelkezett tanyával, ahol szinte mindent elő tudtak állítani, ami egész évi élelmiszerellátásukat biztosította, sőt a városi piacra is vitték termékeiket.

A piacon a legnagyobb helyet az élelmiszerek foglalták el: tojás, tyúk, zöldség, gyümölcs, tejtermékek, kenyér. Itt lehetett beszerezni azokat a zöldség- és gyümölcsfélét is, amiket helyben nem, vagy csak kis mértékben termeltek.

Az ünnepi táplálkozás szerepe

A népi táplálkozás kutatói közül többen is felhívták a figyelmet az ünnepi táplálkozás kettősségére. Az ünnepi alkalmak hagyományos ételei általában tovább fennmaradtak, mint a hétköznapoké. Egy időben azonban éppen a nagyközönség előtt lejátszódó ünneplés ad alkalmat új ételek bemutatására, elfogadtatására. A táplálkozásban bekövetkező változásokat a gazdasági változások vonják maguk után: bővül a felhasználható nyersanyagok köre, fejlődnek a technikai ismeretek, háztartási eszközök. Ehhez külső hatások is hozzájárulnak. Elsősorban a polgári konyha hatása volt erős. Ez különösen itt, az ünnepi táplálkozásban jelentős, hiszen az új, a különleges ételek fokozzák az alkalom ünnepélyességét. A hagyományos ételek fennmaradását pedig a hozzájuk kapcsolódó hiedelem és szokássem biztosítja.¹³ Ezt a kettősséget megfigyelhetjük területünk ünnepi táplálkozásának változásaiban is.

Előbb az alkalmi ünnepek (keresztelő, lakodalom, halotti tor), majd a naptári ünnepek étvizsgálatát vizsgáljuk meg.

⁹ Fényes E., (1851). 277.

¹⁰ Polgármesteri jelentés. (1902); Magy. Stat. Évk. (1929).

¹¹ Polgármesteri jelentés. (1911). 43.

¹² Tárkány Szűcs E., (1961). 50.

¹³ Morvaj J., (1950). 148; (1962). 78; Kisbán E., (1963). 193.

Keresztelő

Az újszülöttet régebben a nagy gyermekhalandóság miatt minél hamarabb, már az első héten elvitték megkeresztelni. A keresztelőt általában ebéddel ünnepelték meg, ami a mostaniakhoz képest bőségesebbnek mondható, hiszen a meghívottak száma is nagyobb volt, főleg jómódú gazdáknál. A század elején még meghívták a rokonokat, szomszédokat, jóbarátokat, a bábát és a lelkészt is.¹⁴ Később, különösen az utóbbi időben már csak a legszűkebb rokonságot hívták össze, néha csupán a keresztszülőkkal ünnepelnek. A főzést ilyenkor a gyerekágyat fekvő asszony anyja, anyósa vagy testvérnénjei végezték.

Kiss Lajos leírása szerint a keresztelő — régi nevén csök — szegény helyeken is nagy evés-ivással járt, ami néha másnapig elhúzódott. „Amit ettek, két hétre is elég lett volna. Evés előtt pálinkáztak. A délebed vagy vacsora: tyúklevés csigatésztaival, juhhús-paprikás vagy szárma (töltött káposzta), lepény, rétes, fánk. Nem hiányzik természetesen a jó kis bor sem.”¹⁵

A 30-as, 40-es években ez az étrend inkább csak a nagygazda helyekre jellemző. Máshol tyúkot vágta, „vizönköttet”, „szalagárés tészta” vagy csőregét sütöttek.

A tyúklevés a legutóbbi időig változatlanul megőrizte helyét a keresztelő étrendjében. A birka- vagy marhapaprikás helyett tyúkot főznek paprikásnak, vagy megsütitik, kirántják, esetleg disznóhúst rántanak. Az említett tészta helyett pedig különböző édessüteményeket és tortákat készítenek vagy vásárolnak.

A bor mellett a sör is általánossá vált ital a keresztelőn, annál is inkább, mivel úgy tartják, hogy a sörtől több teje lesz az anyának.

A régi keresztelőkől a bábát ételekkel jól felpakolva engedték haza. Bérét jó részt élelmiszerekben, búzában kapta meg, amiért szülés után egy hétig naponta eljárt mosdatni a gyermekágyas asszonyt és a gyereket.

Katolikusoknál jelentős esemény volt a felnövekvő gyermek életében a bérmálás. Ezt azonban csak a legszűkebb családi körben, a bérmakeresztanya vagy bérmakeresztapa meghívásával, egy vasárnapi ebéd keretében ünnepelték meg.

Lakodalom

A nagyobb lakodalmakra már 3—4 héttel előbb elkezdtek készülni. Az ételekhez szükséges nyersanyagok egy részét a közeli rokonság hordta össze: lisztet, tojást, tyúkokat, mákot, diót. A rokon asszonyok már egy hónappal előbb mentek a lakodalmas házhoz csigát csinálni. Minden asszony vitte a saját csigacsinálóját, csőregetmétélőjét, nyújtófáját.

Hetekkel előbb sütötték az apró, zsíros pereceket zsákszámra, amelyek fölfűzve a kulacsok szájára kerültek, s esküvőre menet ezzel kínálták a szembejövőket. Néhol főtt pereg is készült.

A lakodalomban a főzőasszonyok a rokonságból kikerülő ügyesebb asszonyok voltak, ugyancsak rokonok a paprikásfőző férfiak.

Az aprójóság, birka vagy borjú vágására csak közvetlenül a lakodalom előtti napokban került sor. 4—6 személyre számítottak egy tyúkot, a birkából kb. 40 dkg nyershúst személyenként, kenyérből 20—30 dkg-ot, a csigatészta 2 személyre 1 tojásból készítették.

¹⁴ Kiss L., (1943). 213.; Szeremlei S., (1913). 457.

¹⁵ Kiss L., (1943). 213.

A lakodalmak az őszi, téli hónapokra estek, októbertől a farsang végéig tartották, szerdai vagy szombati napon. Nyáron a nagy mezőgazdasági munkák miatt nem volt lehetőség erre. Bizonyos időszakokban a katolikus egyház is tilalmazta az esküvőt, pl. advent és a húsvét előtti nagyböjt idején.

Ha a lakodalmat háznál rendezték, akkor az a vőlegény szüleinek házánál történt. A költségeket is ők fizették. Jó időben kinn az udvaron, sátor alatt terítették. A század elejétől gyakran tartották kocsmákban, vendéglőkben vagy olvasókörökben.

A múlt századi lakodalmak időtartamáról Török Károly 1867-ben a következőket írta: „Ma már a lakodalom csak egy napra és az ezt követő éjre szorítkozik; hajdan három-négy napig, sőt egy hétig is tartott.”¹⁶ Kiss Lajos szerint is „az 1860-as évek közepétől szorítkozik egy nap, egy éjjelre a lakodalom.”¹⁷ Ezt az 1930-as évektől tovább szűkíthetjük, mivel a meghívottak az esküvői szertartáson kívül csak a vacsorára jönnek össze, ami ugyan eltarthat hajnalig is.

A múlt században az ételek felszolgálását legények végezték. „Étkezés előtt a vőfély tréfás versekben válogatta ki az ételhordó legényeket, kiknek élén megkezdte az ételek szállítását.”¹⁸ A század elején viszont férfiak és nők egyaránt vannak a fennforgók között.¹⁹ Az utóbbi évtizedekben rokon fiatalasszonyok szolgálnak föl.

A századforduló környéki lakodalmak étrendjét Szeremlei is lejegyezte. Az ételek sokfélesége jómódú gazdák lakodalmának leírására utal: „...délben csigaleves, töltött káposzta, aprójszágpecsenye, házi sütemények, nevezetesen, kalács, rétes, perec, csörege, — este pedig tejfeles hurka (dercés, tüdős), kása, bornyú paprikás, bőrs sertéspecsenye, baromfi sült és a nő vendégek által összehordott házi sütemények a bor mellé... Hajnalra hideg paprikást, pálinkát s bort hordtak fel az asztalra.” Szeremlei megjegyzi azt is, hogy a vármegye szigorú tilalma ellenére nagy pazarlás folyt egy-egy lakodalomban.²⁰

Hasonló étrend megállapítására jut Kiss Lajos is a régi lakodalmi versek tanulmányozása során, de hozzát teszi: „...szegény helyen azonban a paprikáshús volt minden időben az egyedüli és legfontosabb étel.”²¹

Külön említést érdemel a múlt századi lakodalmak elengedhetetlen étele: a kása. A több napig tartó lakodalmak utolsó napján főzték ebédre, „s egy személy torkosabb vendéget a szakácsok a kásás kanállal tuszkoltak haza, ez volt a kitoló kása.”²² A kását kölesből főzték hús nélkül, nagyméretű cserépfazékban.²³ A század elejére azonban már eltűnt a lakodalmi étrendből. „A hajdani kásaeledelnek híre sincs, hanem úri ételek, paprikás- és rántotthúsok, szárnyasok, befőttek, torták kerülnek a díszesen megterített asztalra.”²⁴ A kására ma már a legidősebb adatközlők sem emlékeznek.

Az 1920-as évektől már pontosabb képet rajzolhatunk a lakodalmakról. A rokonok még délelőtt összegyűltek, külön a menyasszony és külön a vőlegény szüleinek házánál. Mindkét helyen ebédet készítettek a násznépnek, ami tyúkhúslevesből, birka- vagy marhapaprikásból, sülttyúkból, befőttekből, savanyúságokból és tésztákból állt.

¹⁶ Török K., (1867). 124.

¹⁷ Kiss L., (1943). 146.

¹⁸ Szeremlei S., (1913) 460.

¹⁹ Kiss L., (1943). 142.

²⁰ Szeremlei S., (1913). 460—461.

²¹ Kiss L., (1943). 141.

²² Török K., (1867). 124.

²³ Kiss L., (1943). 142.

²⁴ Kiss L., (1943). 147.

A vacsorához 7—8 óra felé gyülekeztek a vendégek, akiket érkezéskor pereccel és kaláccsal kínáltak. Egyszerű fonottkalácsokat és duccokat sütöttek, egyedül a vőfély kulacsára készítettek kerek, cifra kalácsot. Ilyeneket a 40-es éveikig sütöttek.²⁵

A vacsorán a fő helyre az új párt ültették. Mellettük szüleik, majd a násznagy a feleségével, szemben pedig a koszorúsok ültek.

Levest egészen az 1930-as évek elejéig nem tálaltak föl a vacsorához. Ekkor jelenik meg és kezd elterjedni a vacsorán, aminek oka a lakodalom főétkezésének eltolódása, ez pedig összefügg a lakodalom időtartamának leszűkülésével. Míg a múlt században több napig tartott, addig az ebéd számíthatott fő étkezésnek, ahol az összes meghívott együtt volt. Az 1920-as években is adtak ebédet külön mindkét háznál, és mivel az ebédhez levest is főztek, így a vacsorához — ahol mindenki együtt volt és így fő étkezésnek számított — már szükségtelen volt. Amikor azonban a 20-as évek végétől, különösen a 30-as évektől már csak a vacsorára jöttek össze a meghívottak, az elsőnek feltálatl levestel tették ünnepélyesebbé az étrendet.

A lakodalmas háznál a kalácsok és az apró perecek mellett csak az utóbbi időben sütöttek édessüteményeket, tortákat. A tészták nagy részét a vendégek vitték: rétest, bélest, csöregét, tyúklábat, „szalagárás tésztát”, fánkot és „vízönköttet”, tányérra téve, ruhába kötve. Az asszonyok ilyenkor azt is megfigyelték, hogy ki tud szebb rétest sütni. Az 1920-as években jobbmódú helyeken már tortát, krémet, cukrászsüteményeket is vittek, magas tortatálakon. Később ezek váltak általánossá. Néhol a sütemények mellé gyümölcs is került: alma, szőlő.

Az ifjú pár — sok helyen még mostanában is — égetett cukorból készült pörkölt tortát kapott, amit tornyostortának is neveztek. Tetejére különböző alakokat formáltak: emberpárt, galambpárt, rózsát, szélmalmot. Ezt cukrásszal csináltatták meg. E torta elődje valószínűleg az a nagy „fontoskalács” lehetett, amelynek tetejére két kismadár került. A menyasszony végigkínálta tortával a vendégeket, akik a sajátjukból viszonzták.

A bort nemcsak vették, hanem a vendégek is vittek magukkal egy-egy litert, amit a vacsoránál a tortával együtt kaptak meg. Ma már sem tortát, sem bort nem visznek a vendégek. A vendéglátók nagyobb mennyiségben főleg Kistelekről, Csongrádról hozták a bort. Az utóbbi időben a vacsora előtt tömény itallal is kínálják a vendégeket, a bor mellett pedig van sör és üdítőital, a vacsora után kávé.

A lakodalom másnapján a kimaradt ételeket szétosztották a rokonok, ismerősök között, különösen a főzésben segítők kaptak.

Mosogatás után a kölcsönként edényeket visszajuttatták a gazdáiknak. A bográcsot az újasszonynak kellett kisúrolnia, hogy megnézzék, milyen ügyes.

A múlt században a lakodalom után egy héttel újabb rendezvényre került sor. „A lakodalom utáni vasárnapon a menyasszony szüleinél tartanak egy, a lakodalomhoz mindenben hasonló mulatságot, ezt nevezik ezen a vidéken kárlátónak vagy kállátónak.”²⁶ Ezt azzal magyarázták, hogy a lakodalmat a vőlegény szülei rendezték, így a menyasszony rokonai közül kevesebben vettek részt rajta. A kállátón viszont a lány rokonait, ismerőseit vendégelték meg. Nagygazda helyeken még a 30-as években is tartottak kállátót, ami gyakran felért egy lakodalmi vacsorával s az étrend is azonos volt: csigaleves, paprikás, sült hús, sütemények.

A 20-as évektől azonban már nem mondható általánosnak, esetleg egy kisebb ebédre hívták meg a menyasszony rokonait.

²⁵ Nagy Gy., (1959).

²⁶ Török K., (1867). 124.

Halotti tor

A század elején a halotthoz már a temetés előtt összegyűltek a rokonok, ismerősök, siratóasszonyok. Éjjel felé a virrasztókat megkínálták valami étellel: néhol paprikással, lágy kenyérrel, borral.²⁷

Török Károly a múlt század második feléből a következőket írta: „... a temetés után tort szoktak csapni. Szegényeknél úgy amint a leggazdagabbaknál.”²⁸ Az első világháború előtt szinte minden temetést tor követte, a két világháború között megritkultak, az utóbbi időkben pedig megszűntek a halotti torok.²⁹ Ezt a megállapítást azzal egészíthetjük ki, hogy a két világháború közötti időszakra vonatkozóan a visszaemlékezések halotti torokról elsősorban nagygazdáknál szóltak. Adatainkból arra következtethetünk, hogy a tor hagyományát ez a réteg őrizte meg legtovább.

A temetés utáni torra általában birkát vágtak, módosabb helyeken ökröt paprikásnak. A halálra készülő gazda néha a toron levágandó jószágról is végrendelkezett,³⁰ sőt azt is meghagyta, hogy melyik hordó bort igyák meg.

A torra a rokonokon kívül meghívták a barátokat, szomszédokat, a sírásót és a temetésnél segédkezőket.³¹ Különösen jól tartották a harangozót, „hogy soká és ami a legfőbb, „szépen” harangozzon.”³²

A régi torok bőségéről Török Károly tudósít: levágtak 3—4 juhot, vagy egy marhát, az ebéd „jó sifli levesből”, „zsíros tor-kásából” és paprikás húsból állt.³³ Sütöttek kalácsot és túróslépenyt is.

A toron a halottnak éppúgy terítettek, mint a vendégeknek. Tányérjába ételt tettek, poharába bort öntöttek.³⁴

A tor ételeiből a koldusok is részesültek. Paprikást, kenyeret, néha bort kaptak, pénteken katolikus helyeken túrot, sajtot. A koldusnak úgy adtak, mintha a halottnak adnák, „hogy haza ne járjon a lelke.”³⁵

Az utóbbi időben a temetés utáni ebédet már nem lehet tornak nevezni. Funkciója elsősorban az, hogy a temetésre érkező vidéki rokonokat jól tartsák.

NAPTÁRI ÜNNEPEK

A naptári ünnepek étkezései az alkalmi ünnepekkel szemben szűkebb közösség előtt, általában csak családi kereteken belül történnek. Az újítások itt kevésbé érvényesültek, illetve később jelentkeztek, mint az előbbi csoportnál. Itt erősebben hatott a hiedelem és a szokás fenntartó ereje egészen az utóbbi évtizedekig, de hozzájárultak az egyházi rendszabályok (pl. böjtök) is. Ezek egy részét ma már csak az idősebb korosztály őrzi, néhány elemét azonban a fiatalok is megtartották. (pl. a húsvéti sonka, tojás).

²⁷ Török K., (1867). 124; Szeremlei S., (1913). 462.

²⁸ Török K., (1867). 64.

²⁹ Beck Z., In: Nagy Gy., (1975). 525.

³⁰ Szeremlei S., (1914). 469.

³¹ Szeremlei S., (1913). 469.

³² Kiss L., (1920) 91.

³³ Török K., (1867). 64.

³⁴ Tárkány Szűcs E., (1944) 92.

³⁵ Kiss L., (1920) 91.

Karácsony

Hódmezővásárhelyen és környékén a lakosság vallási megoszlását tekintve a reformátusok túlsúlya jellemző. A katolikusok és a reformátusok közötti különbség a táplálkozásban a böjti napok étrendjében, a böjtök megtartásában jelentkezik.

December 24-én a katolikus családok böjtös ételt főztek ebédre. Általában valamilyen tejlevest készítettek: tésztalevest tejszárnyasban, vagy szárazbabot tejjel, „tejbepaszurt”. Ehhez a babot megfőzték, zsír nélkül, vajjal rántást készítettek, majd ráöntötték a tejet. A bablevesből sokat kellett enni, hogy sok pénz legyen a háznál.³⁶ A következő fogás főtt tészta mákkal vagy mákosguba volt. Ahol halhoz tudtak jutni, ott halpaprikást főztek karácsony böjtjére. Ehhez nem kellett zsír.

A böjtöt estig tartották, amíg fel nem jöttek a csillagok, addigra kisült a hurka, kolbász a kemencében. Ha az ebéd késő délutánra esett, akkor este már csak kalácsot ettek. Az éjféli miséről hazatérve fogyasztottak valami nehezebb zsíros ételt, általában hidegpaprikást.

Karácsonyra a legtöbb háznál disznót vágtak, így karácsony napján disznóhúsból készült ételeket: sült húst, töltött káposztát, hurkát, kolbászt fogyasztottak, de sok helyen szárnyast sütöttek: tyúkot, pulykát, kappant, libát, kacscát. A húsleveshez tyúkot vagy gyöngyöst vágtak, s a levesbe csigatészta került.

A tésztákat már az előző napokban megsütötték. Minden háznál volt kalács. „Ha nincs kalács a rácson, szomorú a karácsony” — mondták. Sütöttek lepényt, mákos, diós kalácsot, rétest, perecet, „szalagárés pogácsát”.

Karácsony estéjén az asztalon maradt ételt éjszakára is ott kellett hagyni: „ott hált az önnivaló az asztalon”. Ugyancsak az asztalon kellett hagyni a karácsonyi étkezések morzsáit. Ezt a két karácsony között vagy újév első napján adták oda a jószágoknak, hogy ne érje őket baj.

A karácsonyi asztalon mindig volt alma, dió, néhol mogyoró is. Az alma nemcsak csemegeként került az asztalra. Pohárba téve vizet öntöttek rá, arról kellett inni a gyerekeknek, hogy szépek, egészségesek legyenek. Karácsonykor a vályúba is tettek almát, arról itatták a lovakat.

A század elején karácsonyi ajándékba mézeskalács figurákat, cukrot, almát, diót, mogyorót kaptak a gyerekek. Szegény családoknál néhány szem kockacukor is nagy örömet szerzett.

Karácsony este, a csapatosan eljáró betlehemező vagy karácsonyt köszöntő gyerekeket minden háznál megkínálták kaláccsal, kiflivel, almával, dióval.

A karácsonyi étrend a húskételek tekintetében nem sokat változott. A régi tézstaféléket azonban újabb sütemények, torták váltották fel. A karácsonyböjti étrendet a legidősebbek kivételével kevesen tartják meg. Eltűnt a karácsonyi asztalról az alma, dió, mogyoró, helyette a karácsonyfa került oda, cukorral, csokoládékkal.

Újév

Régebben az év utolsó napját mindenki otthon töltötte, kártyáztak, beszélgettek, boroztak, mulatni nem jártak el. Szilveszter napján, reggel kitakarítottak, *felmázoltak*, néhol még a kemencét is kimeszelték, hogy az újévre szép legyen. Délután 3—4 óra felé ettek valami egyszerű, hétköznapi ebédet, utána tették be a kemencébe a töltöttkáposztát vagy a kocsonyának valót, majd a hurkát, kolbászt és a rétest. A töltött-

³⁶ Nagy Olasz Pálné., (1931). 200

káposztát és a kocsonyát a következő napokra készítették előre. A hurkát, kolbászt vacsorára ették, pirított savanyúkáposztával, majd rétes — túros, mákos, diós, lekváros — következett.

A réte ssütés ezen alkalmáról Kiss Lajos is megemlékezik: „Jóraláló gazdaasszony óesztendő utolsó napján kisüti, s addig nem ereszti el a bérest, kanászt, szolgálót, míg rétesel jól nem tartotta.”³⁷ Ezt nevezték kitolórétesnek. A rétest ma is sok házban megsütik ilyenkor, de gyakoribbak már a különböző édessütemények, torták.

Néhány ételféleségnek a hozzáfűződő hiedelem miatt van jelentősége az újévi étrendben. A tejberizsről — korábban a kölesről — például ezt mondták: „ahány szöm rizksását mögöszünk, annyi forint fordul mög a kezünkben.” A sok aprószemű terménnyel szerencsét, gazdagságot próbáltak biztosítani az újévre. Ez a hiedelem kapcsolódik a másnap főzött babhoz, borsóhoz és főttkukoricához is, amelyet egész nap „csömögéztek”.

Újév napján az állatok körüli teendők elvégzésén kívül nem dolgoztak semmit, néhol nem is főztek. Reggel templomba mentek, majd otthon várták az újévköszöntő rokonokat, ismerősöket. Tanyán és faluban különösen katolikus helyeken a legények és gyerekek jártak újévet köszönteni. A verses köszöntésért süteményeket, kalácsot, pénz kaptak. Ha rokonok jöttek vendégségbe, ebéddel is kínálták őket, ami az előző nap megfőzött töltöttkáposzta vagy kocsonya volt.

Ha főztek újév napján, azt szigorúan betartották, hogy tyúkot nem lehetett vágni, mert az kifelé kaparja a szerencsét, helyette disznóhúst kellett enni, mert a disznó befelé túr, tehát szerencsét hoz. Így került az asztalra orjaleves, sülhús, hurka, kolbász, tört babbal vagy borsóval esetleg valamilyen szósszal. Utána az előző nap sült tésztákat fogyasztották.

A múlt században újév napja volt a béresfogadás napja is, ami nagy áldomásívással járt együtt³⁸

Farsang

A farsang vízkereszttől hamvazószerdáig tartó időszak, amely sokféle s nagy mulatozások ideje. Vásárhelyen a farsangnak nincsenek nagy hagyományai, bár ilyenkor is több bálat rendeztek. Az olvasókörokb en rendszeresen volt álarcosbál, vasárnaponként pedig más-más háznál, tanyánál jött össze a fiatalság „cécóbálra”, ahol tambura zenére táncoltak. A háziak gyakran perccel és kaláccsal is megvendégték a mulatozókat.

Farsang nevezetesebb napjai az utolsó három nap: farsangvasárnap, hétfő és húshagyókedd. Farsangvasárnap és hétfőn nincs meghatározott étrend, de valami húsféle (disznó vagy tyúk) és tészták (kalács, lepény, pite) kerültek az asztalra.

Húshagyókedden mind a reformátusoknál, mind a katolikusoknál meghatározott étrendet találunk: tyúkot vágta k, amit erre az alkalomra töltve készítettek el. A töltelék apróra vágott főtt tojás volt, s a tyúkot szalonnaszeletekkel beborítva, kemencében is sütöttek. Aprólékjából levest főztek. Fánkot, néhol csőregét is sütöttek. Gyakran már farsangvasárnap elkészítették az ételeket úgy, hogy húshagyókeddre is maradjon.

Másnap, hamvazószerdán kezdődik a húsvét előtti nagyböjt időszaka. Így ezen a napon katolikus családok böjtös ételeket ettek: tésztalevest tejjel vagy tejföllel, aszalt gyümölcsökből főtt ciberét, tejberizst, mákostésztát. Ezen a napon elmosták az edényeket is, hogy zsírosak ne legyenek. Nagyböjt idején zsír helyett vajta használ-

³⁷ Kiss L., (1923—24.) 173.

³⁸ Török K., (1876.) 186.

tak. A hamvazószerdát követő napon, csütörtökön azonban elővették az előző napokról megmaradt zsíros ételeket. A böjtöt szerdai és pénteki napokon tartották.

A fiatalok közül már azok sem tartják be a farsang hagyományos étrendjét, akik ismerik, hiszen a legtöbben eljárnak dolgozni, s hétköznapi munkahelyükön étkeznek. Az otthon lévő idősebb asszonyok azonban még mindig igyekeznek az ilyenkor szokások ételeket főzni, de ha egyedül élnek, nincs kinek készíteni, akkor már a bonyolultabbakkal nem vergődnek.

Nagypéntek

Húsvét előtt az utolsó böjti nap nagypéntek, amikor nemcsak a katolikusok, de a reformátusok is böjti ételeket fogyasztanak. Cíberét főztek, majd tejbekását, főtt tojást vagy főtt tésztát ettek, amit mákkal, túróval ízesítettek. Szerepelt az ételek között a hajában főtt krumpli, főttperec, befőtt, pattogatott kukorica — amit itt pattogónak is hívnak — módosabb helyeken halpaprikás.

Ha valaki nagyon szigorúan akart böjtölni, akkor csak kenyéren és vízen élt egész nap.

Húsvét

A húsvéti sonkát sok helyen már nagypénteken megfőzték, s a levében főtt tojásból már aznap ehettek.

A húsvéti reggeli: sonka, tojás és kolbász. Egyik adatközlő szerint legelőször mindenkinek egy-egy falat kolbászt kellett enni, hogy abban az évben ne marja meg a kígyó.

Itt nem vált szokássá a katolikusok körében a húsvéti ételeket templomba vinni megszenteltetni. Az azonban előfordult, hogy vízkeresztkor a templomból hozott szenteltvízzel keresztet vetettek a húsvéti ételekre. Ha nem volt szenteltvíz, tiszta vízzel is megtették.

Húsvétkor ebédre szintén tyúkot vágtak levesnek, csigatésztával, paprikás vagy sült is készült belőle. A sonkát, kolbászt, tojást, kocsonyát inkább reggelire és vacsorára fogyasztották. Szegény helyeken a sonka levét is felhasználták. Húsvét hétfőjén tojásos levest főztek belőle úgy, hogy a felvert tojásokat ráöntötték a forró sonkalére, majd rántást tettek rá.

Szeremlei szerint „húsvétra, pünkösdre a családok rendszeren bárányt vágtak.”³⁹ E század elején azonban ez már nem mondható általánosnak. Csak nagygazdáknál fordul elő, ahol sok birkát tartottak, hogy húsvét vasárnapjára levágtak egyet paprikásnak, a combját ki is rántották.

Természetesen az ünnepi tészták sem maradhattak el húsvétkor. Űreskalácsot, mákoskalácsot, főttperecet, „szögényös perecöt” (zsíros perec), cukros pogácsát, később inkább piskótát sütöttek. Ezekkel és borral, pálinkával kínálták a locsolókat.

A sonka, kolbász ma is változatlanul megmaradt a húsvéti étrendben. A sütemények azonban nagy változatosságot mutatnak.

Pünkösöd

Pünkösöd napján, még a század elején is a legtöbb helyen bárányhúst fogyasztottak. Nagygazdáknál a sajátjukból vágta, máshol kisebb mennyiségű húst vettek a hentesnél. Paprikást főztek belőle, de kedvelt volt a rántottbárány is. Ahol nem jutottak bárányhúshoz, ott csirkét vágta, s kirántották.

³⁹ Szeremlei S., (1911). 193—194.

Névnepok

A névnepok közül inkább csak azokat ünnepeleék, amelyek a téli időszakra esnek. Idő is ekkor volt a mulatozásra, de ilyenkor a névnepot össze lehetett kötni a disznótorral.

Ezekre meghívták a rokonokat, szomszédokat, barátokat. Étrendjük a szokásos ünnepi étrend: csigaleves, paprikás, szárma, sült hús, rétes, piskóta és bor. Nem sokban különbözik a Török Károly által leírt múlt századi névnepok étrendjétől: „Már az előtte való nap estéjén készítik a jó vacsorát, a vasfazékban zsírjára rotyog a jó paprikáshús, sütik a pogácsát, csőregét, fánkot — ahol tehén is van, a mindennél jobb túros lepényt, főzik a szármát, meg a csigalevest.”⁴⁰ A névnepozás gyakran reggelig is eltartott.

A század elején nagygazdáknál a napközben érkező köszöntőket süteménnyel és borral kínálták.

A fiatalok által rendezett névnepokon azonban már a hagyományos ételek mellett sok újdonság is szerepelt.

IRODALOM

- Bálint S., (1977). A szögedi nemzet. MFMÉ 1976/77. II. Szeged. Táplálkozás és háztartás: 103—204.
- Fényes E., (1851). Magyarország geographiai szótára. I. Pest.
- Hódmezővásárhely tvh. j. város polgármesterének évi jelentése. Hódmezővásárhely. 1902; 1911.
- Herczeg M., (1977). Népi ételek Vásárhelyen. Vásárhelyi Tanulmányok VIII.
- Kisbán E., (1963) A népi táplálkozás alakulásának problémái. Műveltség és Hagyomány.
- Kiss L., (1908) A kenyérsütés Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. (1920) 80—94. A hódmezővásárhelyi ember eledelei. Ethn. (1923—24). 168. (1925) A hódmezővásárhelyi ember aprójószágá. (1930) A szegény ember malaca. (1943). A szegény asszony élete. Bp.
- Magyarország története 1848—1890. I. köt. Bp. 1979.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Bp. 1929. Új folyam XXXV. 1927.
- Morvay J., (1950). Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében. Ethn. (1962). Népi táplálkozás. Útmutató füzetek. Bp.
- Nagy Gy., (1959). Lakodalmas kulcsoskalács sütese Orosházán és környékén. Szántó Kovács Múzeum Évk. 159—189. (1975). Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba.
- Nagy Olasz P-né., (1931). Karácsonyi népszokások a hódmezővásárhelyi tanyák között. Ethn. 200.
- Szeremlei S., (1911). Hódmezővásárhely története. (1913). V. köt. Hmv-h. (1911). IV. köt. Hmv-h.
- Tárkány Szűcs E., (1944). Mártély népi jogélete. Kolozsvár. (1961). Vásárhelyi testamentumok. Bp.
- Török K., (1867). Magyar alföldi népszokások. Magyarország képekben. (Szerk.: Nagy Miklós) I. köt. Pest. (1868) A magyar alföldi népéletből. Magyarország képekben. (Szerk.: Nagy Miklós) II. köt. Pest.

FESTTAGSKOST IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

von

Vera Nagy

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Festtagsernährung in Hódmezővásárhely und Umgebung im Zeitraum von der Jahrhundertwende bis zu den vierziger Jahren des 19. Jh. Als wichtigste Quelle für die Untersuchung konnte Verfasserin die Arbeiten von Lajos Kiss benutzen, wobei es jedoch zur Aufgabe gehörte, die Veränderungen festzustellen, die in der letzten Zeit erkennbar wurden.

Eine Diskrepanz in der Tradition der Festtagsernährung ist auch auf dem untersuchten Gebiet zu erkennen. Zum einen wurden die traditionellen Speisen an Festtagen länger beibehalten als unter der Woche, doch gleichzeitig boten die Feiern — die sich vor einer grossen Öffentlichkeit abspielten — eine Möglichkeit, neue Speisen vorzuführen und deren Annahme zu erleichtern. Wirtschaftliche

⁴⁰ Török K., 1868. 19.

Veränderungen bewirken Veränderungen in der Ernährung: Die Zahl der zu verwendenden Ausgangsprodukte wächst, die technischen Kenntnisse und die Haushaltsgeräte werden vervollkommen. Die bürgerliche Küche übte auch grossen Einfluss auf die Volksernährung. Das war vor allem bei besonderen Feiern von Bedeutung, da neue, aussergewöhnliche Speisen die Feierlichkeit erhöhen können.

Gegen Ende des vorigen Jahrhunderts, in der Zeit um die Jahrhundertwende dauerten Taufen und Hochzeiten oft mehrere Tage. Die Zahl der geladenen Gäste war gross und die Auswahl an Speisen kann reichlich genannt werden, vor allem bei besser gestellten Landwirten. Die traditionelle Speisefolge bestand aus Hühnersuppe mit Schneckenudeln, Rinds-oder Schafspaprikasch, Fladen, Strudel und Wein. Die Speisefolge bei einem Leichenschmaus war ähnlich, doch wurden diese in der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen immer seltener gehalten und sind in letzter Zeit völlig aus dem Brauch gekommen. Die Mahlzeiten an Feiertagen im Kalenderjahr wurden im Gegensatz zu privaten Feiern (Hochzeiten, Jubiläen usw.) vor einem kleinen Publikum, meist innerhalb der Familie gehalten. Da hier die bewahrende Kraft des Glaubens und der Gewohnheiten, sowie die kirchlichen Anordnungen (wie z. B. Fastenzeiten usw.) Einfluss übten, wurden die traditionellen Speisen eher beibehalten.

Im Winter, in der Zeit des Schweineschlachtens bestanden die Gerichte an Festen überwiegend aus Schweinefleisch: Gefülltes Kraut, Leber-oder Blutwürste (ung. *hurka*), Fleisch-, Schlack-Brat-oder Dauerwurst (ung. *kolbász*), Sülze. An viele Speisearten knüpft sich ein Aberglaube. Die am Neujahrsfest verzehrten Hülsenfrüchte oder auch Reis sollen Reichtum und viel Geld bringen. Trinkt man am Weihnachtsabend von roten Äpfeln, verheisst das Gesundheit usw... Im vergangenen Jahrhundert war es zu Ostern an vielen Orten Brauch, ein Lamm zu schlachten. In unserem Jahrhundert ist das fast vergessen, nur der Verzehr von Schinken, Eiern und Dauerwurst erinnert an den, traditionellen Speiseplan.

Die traditionelle Speisefolge an Feiertagen wird heute nur noch von der älteren Generation befolgt, die Jugend übernahm nur einige Elemente.

FAHÉVÉR

Egy csavarmenetes emelő előfordulása Délmagyarországon

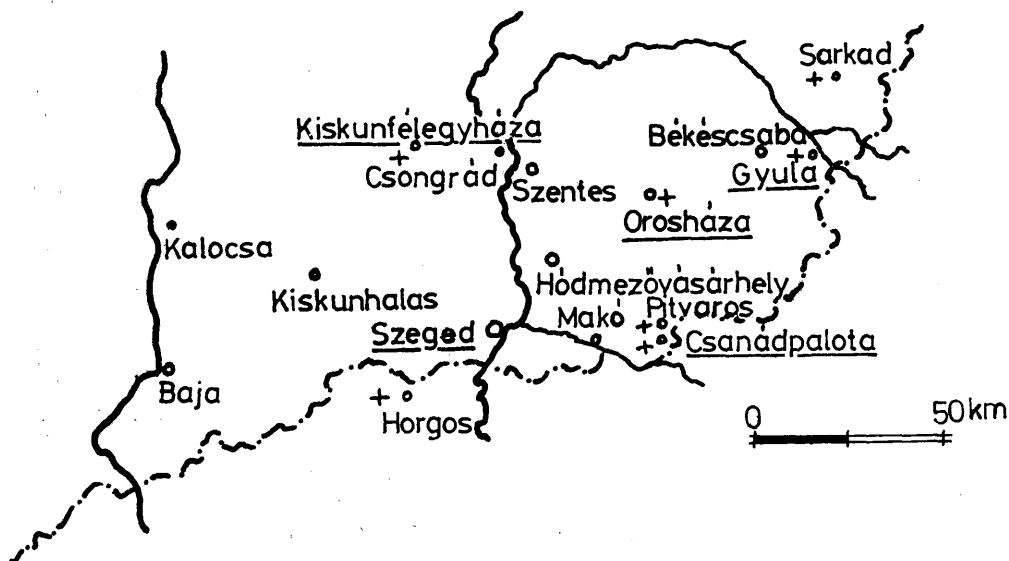
BÖRCSÖK VINCE

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Csongrád megye délkeleti sarkában, Csanádpalota határában, elhagyott romos tanyában a traktorosok találtak egy teljesen fából barkácsolt *fahévért* (emelőt). A falugyűjteményben figyeltünk fel rá. Használatára vonatkozóan két álláspont alakult ki. Egyik szerint a *superok* hajóépítésnél, mások azt állítják, hogy kocsikenésnél a tengely alátámasztására használták.

A kérdés eldöntése céljából megkerestük Délmagyarországon Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye 13 múzeumát, illetve gyűjteményét. (1. ábra) A térképvázlaton szerepel minden olyan település, amelyet közvetve vagy közvetlenül megkerestünk. Aláhúzással jelöltük azokat a helyeket, ahol fahévért találtunk. Keresztet tettünk oda, ahonnan az emelőt begyűjtötték. Gyakori, hogy az aláhúzás és a kereszt együtt szerepel. Ilyen esetben a lelőhely és a gyűjtemény egybeesik. (Pl. Kiskunfélegyháza)

Öt helyen találtunk fahévért. Gyulán és Szegeden két-két példányt. Első áttekintésre megállapíthatjuk, hogy folyammenti településeken nem jellemző. A szegedi

A fahévért kutatása során megkeresett múzeumok, gyűjtemények — ahol a fahévért előfordul + ahonnan begyűjtötték.

Móra Ferenc Múzeumba Horgosról (ma: Jugoszlávia) és Pítvarosról került be egy példány. Tengelyemelőként leltározták be 1907—1908-ban.

A Néprajzi Múzeumban is van két példány. A 29 001 lelt. szám alatt Bátky Zsigmond által beírt *szekértengelyemelő* származási helye Magyarvalkó (ma: Románia). A 38 604 lelt. szám alatt Semayer Vilibald által 1903-ban bejegyzett *emelőgép* származási helye pedig Szamosújvár (ma: Románia).

E tárgyak ősei több évszázaddal korábban is ismertek voltak. Nevezetesen 1534-től 1841-ig nevük jelentéktelen alakváltozásával követhető előfordulásuk: hebert, hévér, héber, hőber, hőbér, hibir, hivér stb. Valószínűleg német közvetítéssel került hozzánk.¹

Egyéb emelő megoldásokkal is találkoztunk vizsgálódásaink során.²

Népünk a nehéz fizikai helyzetállást igénylő terhek megkönnyítésére több megoldást kísérletezett ki. Egyik ilyen szerkezet a szélmalomban a zsákoknak az alsó szintről (*lisztespad*) a *kőpadra* történő feljuttatását könnyítette meg. Az egyik végén falba süllyesztett tengelyt merőlegesen alátámasztottak. A másik végén a hajó kormánykerékéhez hasonló megoldást alakítottak ki. A kötél egyik végét a tengelyen, a másikat a zsákon rögzítették. A tengely előre forgatásakor a kötél feltekeredik és a zsák egy emelettel feljebb kerül.

A másik megoldás az emberi erőt teljesen feleslegessé teszi, viszont több ügyességet kíván. Falba vésett csigán keresztül vezetik a zsákra erősített kötelet, majd a szélmalom bálványa köré csavarják. A bálvány addig tekeri, míg a zsák felsőbb szintre jut. Az ember tevékenysége abban áll, hogy amikor a zsák felér, oldalra rántja, másik kezével pedig elengedi a bálványt körülvevő kötelet.

Joggal tarthat érdeklődésre számot a felülhajtós szélmalom zsákhúzója csapóajtóval vagy anélkül. Mindkét megoldás a bálványra szerelt fogaskerék energiáját használja fel azzal a különbséggel, hogy a csapóajtót a fölfelé haladó zsák felnyitja, a teher áthaladása után a kétszárnyú ajtó visszacsapódik.³

Mezőgazdaságban is találkozunk a nyers emberi erőt helyettesítő megoldásokkal. A szénaboglyák *bolondkocsival* történő bevontatásánál *inasoltak*, azaz kis rudakkal alászúrtak a boglyának és addig tartották kissé megemelve, míg az *inasokat* aládugták, majd a nagyrudat is. Így került a szénaboglya a *bolondkocsira*, amit aztán bevontattak a tanya mellé.

A századforduló előtt *tekerő* vagy *pétör* néven emlegetett szerszámmal emelték föl a vontatót. A csőről elvén alapuló készség még jobban megkönnyítette a munkát.⁴

Ismét más helyen Nagy Gyula *inas* helyett *jancsi* elnevezést használ, amivel alátámasztják a kisrudakat, míg a nagy rudat aládugták a szénaboglyának és a bolondkocsival bevontatták.⁵

Jelentős időt és emberi erőt takarít meg a sajátos népi emelőszerszám, az *olló* használata. Az előre összeácsolt gerendavázis épületelemeket állították fel vele. A négy-öt m hosszú rudak felső végére erősített kötelet a felemelendő gerendába vert szögekbe sorba beleakasztották. Két-két ember egyszerre nyomta össze az olló szárát, miközben a gerenda viszonylag kis erő kifejtésével a kívánt magasságba, a helyére emelkedett.⁶

Megfigyelhető, hogy a fahévérek inkább kötött talajú, feketeföldeken fordult elő. Homokos vidékeken kevésbé ismerték.

A megvizsgált példányok majdnem teljesen egyformák. Méreteikben jelentős eltérés nincs. (I. táblázat) Nagyságukat funkcióik szabták meg. Csinos külsőre is törekedtek, ami a rendelkezésükre álló kezdetleges szerszámokkal nem volt könnyű feladat. Az anyag minősége meghatározó tényezőként szerepelt. Legerősebbnek vélt anyagból: akácuskóbból, szilfából vagy cseresznyeafa tuskójából készítették. Ha csomó került volna a fogó helyére, nem törődve az asszimetriával, arrébb faragták ki. Gyakran a fogantyúk hossza sem volt egyforma. Ez is barkácmunkára utal. Bátky Zs. a

¹ TESZ II. 105.

² Egyéb emelők: Hévér a neve annak a *lopótöknek*, amellyel a bort emelik ki a hordóból. *Bátky Zs.*, (1906). 58.

³ *Szabó K.* (1956) 5—13.

⁴ *Nagy Gy.*, (1963) 55. 58.

⁵ *Nagy Gy.*, (1971) 167.

⁶ *Selmeczi Kovács A.*, (1969) 461.

A kutatás során megvizsgált fahévérek (tengelyemelők) adatainak összehasonlítása

	A két szarv közötti távolság	A fej magassága	A menetes rúd teljes hossza	A fogantyúk hossza	A csavaranya magassága	A mozsár magassága	A fogantyúk száma	Leltári szám
	cm						db	
<i>Csárdpalota</i>	14	12	37	8	6	25	3	Honismereti gyűjtemény
<i>Gyula</i>	13	10,5	28	10	9	27	3	55.100.1.2.3.
<i>Gyula</i>	12	9	34	9	7	28	3	70.30.1.2.3.
<i>Kiskunfélegyháza</i>	14	10,5	29	9	5,5	23	3	77.59.1.1.
<i>Orosháza</i>	12	11	37	9,5	6,5	28	3	52.1797.1.
<i>Szeged</i>	10	14	35	12—5	5,5	23	3	52.579.1.
<i>Szeged</i>	11	10	31	8	9	26	4	52.580.1.

leltárkönyv megjegyzés rovatába azt írja, hogy házi gyártmány. Mindez nem zárja ki, hogy később bognárműhelyekben nem foglalkoztak volna vele. Káplár György csanádpalotai bognár 1905-ben készített fahévért. A csavarmentet kézzel hajtott esztergával alakították ki.

Minden fahévért három darabból áll: a *fej* a csavarorsóval, a *csavaranya* három, illetve négy fogantyúval és a *mozsár*. Az utóbbinak *persely* neve is hallható. A fej felső részén szarv alakú kiképzés van, a köztük levő távolság 10–14 cm. A fej magassága 9 és 14 cm között változik. Ennek folytatása a csavarmentes rúd, amelynek legkisebb mérete 29, a legnagyobb 37 cm. A csavaranya magasságát 5,5–9 cm-nek mértük. A fogantyúk adatai 5 cm-től 12 cm-ig változnak. A csavaranyát a fogókkal egybefaragták. Így száradáskor nem kellett ékelni. A mozsár belül üres henger, kívül nyolcszögletű, alul erősebben, felül enyhén kiszélesedik. Magassága 23 és 28 cm között változik. A mozsár alsó vége gyakran nyitott. (2, 3 ábra.)

Tulajdonjeggel megjelölt, négyfogantyús fahévért. MFM Szeged. Lelt.sz.: 52.580.1.
Toppantóné
Nagy Czirok Anikó felv.

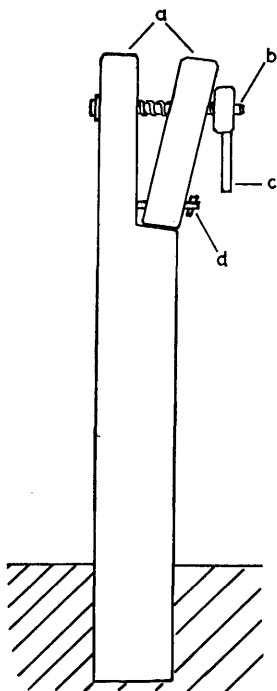

Javított, háromfogantyús fahévért alap-helyzetben. MFM. Szeged Lelt. sz.: 52.579.1. Toppantóné
Nagy Czirok Anikó felv.

Készítői igénytelen szerszámokkal dolgoztak: rámásfűrész, balta vagy szekerce, kétkézvonó, kalapács, véső, bicska és *satu*, amelyet maguk barkácsoltak a következőképpen:

Földbe ásott akácfaoszlop föld feletti részét egyharmadáig kettéfűrészelték, majd a féloszlopot keresztbe elvágták. A felső végétől lefelé számítva 20 cm-re mindkét féloszlopot azonos magasságban átfűrték és vasból készült, csavarmentes végű ten-

gelyt helyeztek bele. Mindkét féloszlopon átvezették. Egyik végét csavarral rögzítették, a másik végére egyágú hajtókart tettek. A szabadon mozgó alját úgy ékelték be, hogy játéka legyen. A megmunkálandó darabot a két féloszlop csavar fölötti része közé helyezték, az egyágú hajtókarral beszorították és úgy végezték el rajta a nagyja munkát. Rendszerint a kocsiszín egyik sarkában vagy a tanyaudvar védett helyén állították föl. (4. ábra)

Satu

- a. satupofák
- b. csavarorsó
- c. szorítókar
- d. rögzítő

A kiválasztott anyagot egy évig pihentették. Az igényesebb tárgynak szánt fát ősszel istállótrágyába ásták és úgy gőzölték tavaszig. (Asztalos P. Kálmán 73 éves, Győri József 58 éves). A durva részeket leégették, mint a teknők és *bodonhajók* készítésénél volt szokás. Nem véletlen a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum leltárkönyvében található bejegyzés: „Külső felületén égési foltok.” Más helyeken készített fahévéreken is találhatunk égetésre utaló elszíneződéseket. Az elszínesedett részeket ugyanis könnyebb volt lefaragni.

Végleges elkészítésére ráérős, dologtalan időben került sor. Az évi munka ritmusában az őszi betakarítás befejezésétől, november elejétől a kora tavaszi munkák beindulásáig, február utolsó hetéig, továbbá a nagy nyári dologidő után, csépléstől a krumpliszedésig — leginkább augusztusban — volt ilyen türelmet igénylő munkára lehetőség. Télen a jószágellátáson túl, legfeljebb a hóeltakarítás adott munkát.

⁷ *Bátky Zs.*, i. m. 60.

Először a csavarorsót faragták ki a fejjel, mert ennek méreteihez kellett alkalmazkodnia a csavaranyának és a mozsárnak. Egy-egy csavarorsóra vésővel és bicskával 10 db egy cm széles peremet és ugyanannyi két cm-es hornyot alakítottak ki. A csavarmentek távolsága 2,5—3 cm között változott. Ezt követte a csavaranya elkészítése a fogókkal. A csavaranyában két peremet és két hornyot faragtak. Utoljára a mozsárral foglalkoztak. Henger alakú belsejének kialakítását égetéssel könnyítették meg. Ennek nyomai felfedezhetők az egyébként sima felületű henger falán. Nagy munka volt a fahévr elkészítése. Mészáros Lajos 70 éves kiskunfélegyházi bognár így vélekedik róla:

„Végtelen sok türelmet kívánó munka kellett elkészítéséhez. Ha életemet elvonnék, hogy csináljak ilyet, nem csinálnék. Olyan nehéz munka.”

Használata elsősorban kocsikenésnél volt jellemző. A régi *fatengölös világban* nem lehetett a tengely végét kerékkel megtámasztani, mert deformálódott, esetleg elpattant volna. Ezért a középtől a távolságot megosztva helyezték el a fahévert, és a csavaranyát a fogókkal addig hajtották, amíg a kerék föl nem emelkedett. A kereket teljesen kivették, a tengelyt faggyúval bekenték, majd a kenőanyag kitúródásának megakadályozására vékony kenderszállal körütekerték. A kereket így visszatették a helyére és kerékszöggel biztosították.

A vizes esztendőben megrokkant a ház mestergerendája, a hévért, megtoldották és úgy nyomatták vissza a helyére. A megtoldásra azért volt feltétlen szükség, mert a szerkezet egy állításra csak 20 cm-t emelt.

Az akácfának nagy szilárdsága mellett az a tulajdonsága, hogy idő múltán megrepedezik. Ha ez olyan mértékű, hogy zavarja a fahévert funkciójának ellátásában, házilag megpántolták. A földre támaszkodó végét gyakran a ház körül kallódó bádoglemezzel megerősítették, széleit fölhajtották és az oldalára szegezték.

A szegedi Móra Ferenc Múzeumban 1907-ben, ill. 1908-ban beletárazott két hévér erősen avult állapota arra enged következtetni, hogy készítésük az 1860-as évekre tehető.

Működési elvének fenntartása mellett, az első világháború alatt átadta helyét a vashévrnek, amit kovácműhelyekben, cséplőgépeknél az 1960-as évek elején még széles körben alkalmaztak. Domján János 71 éves hódmezővásárhelyi kovácmester már inas korában vashévrrel emelte föl a kocsit javítás céljából.

A Bátky által ismertetett szekértengely-emelőnél a hajtókar és a fogas emelőrúd már vasból készült.

A fahévr háttérbe szorult, de nem múlt ki teljesen, mert a székelyföldi Atyhán, ahogyan írja Pusztainé Madar Ilona:⁹ „Napjainkban hasítottfából is szoktak tengelyt faragni.”

Szükségből olykor újra elővették. A Szegedi közelében lévő Sándorfalván 1939-ben az egyik kövezetlen úton elakadt egy búzás zsákokkal megrakott kocsi. A közeli Tobak-tanyából hoztak egy fahévert, hogy az elsüllyedt kereket kiemeljék és szikföldet rakjanak alá.¹⁰ Bár használni nem tudták, mert az is elsüllyedt a laza homokban.

Mint már megállapítottuk, inkább ügyeskedő parasztemberek, barkácsolók foglalkoztak a készítésével. Az iparengedéllyel nem rendelkező népi mesternek *kontár* a neve. Munkájuk szerint két nagy csoportra oszthatók. Az egyik típus házat, melléképületeket emel, falaz, tapaszt, kéményt készít, tetőt csinál, kemencét, tűzhelyet rak.

⁸ Szűcs S., (1977) 16.

⁹ Pusztainé Madar I., (1973) 97.

¹⁰ Id. Juhász Antal közlése

A másik inkább famunkában jeleskedik: góré, *aklot* épít, jászlat, kerítést, kapukat csinál, kutatás, fölállítja a kútgemet.

A kontárok főleg tanyán dolgoztak. Egyik szomszéd ajánlotta a másiknak. Kosztot és igénytelen szállást kaptak. Napszámjuk kétszerannyi volt, mint a mezőgazdaságban dolgozóké. Gyakran ketten-hárman is a keze alá dolgoztak. A gazdának érdeke volt, hogy haladjon a munka.¹¹

Alkalmos helyre rávésték vagy ráégették nevük kezdőbetűit, esetleg a készítés idejét. Az egyik fahévéren DI jelzés látható. Ez inkább tulajdonjogra, mint sem a készítő nevére utal. Ha kölcsönadás során elkallódott, a tulajdonos nevének kezdőbetűi eligazítást adtak.

Megállapíthatjuk, hogy a fahévért kocsi javításakor tengelyemelésre használták. A tápai hajóácsiparban dolgozó adatközlőink (Nagy Pál 88 éves hídőr és Nagy Ferenc 58 éves hajóács) munkájuk során nem találkoztak vele. A több évszázadon át használt fahévért a századforduló táján lassan átalakult. A fa alkatrészeket vassal erősítették, majd teljesen vasból, kisipari műhelyekben, gyárakban készítették.

ADATKÖZLŐK

Asztalos P. Kálmán 73 éves, *Csanádpalota*, ny. tsz. bognár; Barta István 84 éves, *Csanádpalota*, ny. tsz. növényápoló; Domján János 71 éves, *Hódmezővásárhely*, ny. kovácmester; Györi József 58 éves, *Csanádpalota*, ktsz. asztalos; Mészáros Lajos 70 éves, *Kiskunfélegyháza*, ny. bognár; Nagy Antal 58 éves, *Tápé*, hajóács; Nagy Pál 88 éves *Szeged (?)* ny. hídőr.

IRODALOM

- A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I—III. (Röv. TESZ 1967—1970). Bp. *Bátky Zs.*, (1906) Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp.
Gráfik I., (1976) Tulajdonnevek kommunális helyzetben. Ethn. LXXXVI. 327—347.
Pusztainé Madar J., (1973) Szekérszékítés, használat a székelyföldi Atyhán és az alföldi Sárrét-udvariban. Népr. Közl. XVIII. 83—243.
Nagy Gy., (1963) Hagyományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán. Népr. Közl. VII. 2. (1975) Paraszttétel a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba.
Selmeczi Kovács A., (1969) Egy népi emelőeszköz előfordulásához. Ethn. LXXX. 461—462.
Szabó K., (1956) Zsákhúzó a tornyos szélmalmokban. Népr. Közl. I. 5—13.
Szűcs S., (1977) Régi magyar vízivilág. Bp.
Tárkány Szűcs E., (1965) A jószágok égetett tulajdonjegyei Magyarországon. A tulajdonjegy fogalma. Ethn. LXXXVI. 187—199.

Eine Hebeeinrichtung aus Holz ung (fahévért)

Vince Böröcsök

In Csanádpalota, im Süden des Ungarischen Tieflandes hat man auf einem Bauerngehöft eine Hebeeinrichtung aus Holz (ung. fahévért — Holzheber) gefunden, die von einem Bastler angefertigt worden war. Zu den möglichen Arten der Verwendung des Geräts haben sich zwei Standpunkte herausgebildet. Manche meinen, dass der Holzheber von Schiffszimmerleuten beim Schiffsbau verwendet worden war. Andere behaupten, dass die Fuhrleute ihn zum Unterbauen der Wagenache benutzt hatten. Um die Diskussion zu entscheiden, haben wir dreizehn Sammlungen in Südungarn aufgesucht. An fünf Stellen fanden wir Holzheber. In der Kartei des Szegediner Mora-Ferenc-Museums werden zwei Exemplare unter dem Stichwort „Achsheber“ geführt. Schliesslich konnte geklärt werden, dass man beim Wagenschmier die Achse des Wagens mit Hilfe des Holzhebers unterstützte. Eine weiterentwickelte Variante war ein Heber aus Eisen, der noch Anfang der sechziger Jahre in Schmieden und an Dreschmaschinen benutzt wurde.

¹¹ *Gráfik I.*, (1976) 328, *Tárkány Szűcs E.*, (1965). 193.

A MAROS MENTI SZERBEK TÁNCAIRÓL

FELFÖLDI LÁSZLÓ

(Makó, József Attila Múzeum)

A Dél-Alföldön, a Maros mentén napjainkban öt községben: Deszken, Szőregen Újszentivánon, Magyarcsanádon és Battonyán élnek szerbek. Számuk 1981-ben összesen kb. 1000-re tehető.¹ Nyelvük, görögkeleti vallásuk, a környezetüktől még ma is elütő szokás-, dal- és táncgyományuk révén kitűnnek környezetükből. Népeletük kutatásának fontosságára már Kálmány Lajos és Bálint Sándor, Szeged-vidék örök emlékére kutatói is régen felhívták a figyelmet.² A dél-alföldi magyar néphagyományok kutatása során is felmerült, hogy a sok irányú interetnikus hatások között alakult helyi hagyományok megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges az itteni szerb népi kultúra megismerése is.³ Dolgozatunk e munkához kívánt hozzájárulni az öt említett községben gyűjtött anyag bemutatásával. A gyűjtést 1979-ben kezdtük el Deszken, majd 1980—81-ben folytattuk a többi szerblakta községben. Kérdőíves gyűjtés segítségével adatokat szereztünk több korosztály szokás- és táncgyományáról s a legidősebbekkel magnós interjúkat készítettünk a századforduló kori táncaikról és tánczenéjükéről. Két községben, Deszken és Battonyán, ahol a körülmények kedvezőbbek voltak, filmre vettük a még élő táncfajtákat. Értékelésükhöz felhasználtuk a jugoszláviai néptáncutatók Bánátra vonatkozó eredményeit is.

A ma már nyelvszigetet képező öt Maros menti község a bánáti szerbek legészakibb településeit alkotja. Lakóit a visszaemlékezések szerint „banatjan”-nak (bánáti), „pomorisen”-nek (Maros menti) nevezték a szerb nyelvterület más vidékein, s ez volt az önelnevezésük is. Széles körben ismert volt még a „lala” (tulipán), „lala iz Banata” (bánáti tulipán) nevük is.⁴ A mai néprajzi szakirodalomban több elnevezést találunk a Dél-Alföld keleti felén lakó szerbekre: Békés—Csongrád megyei szerbek⁵, dél-kelet alföldi szerbek⁶, Maros menti szerbek⁷. Ezek közül e dolgozatban a legutóbbit használjuk.

A Maros menti szerbek történetét az igen bőséges magyar és szerb nyelvű szakirodalom alapján legutóbb Grin Igor foglalta össze.⁸ Korábban Sarosác György⁹ és Urosevics Danilo¹⁰ is foglalkozott történetükkel, az előbbi összefoglaló tanulmányban, az utóbbi könyvében. Ezért erre bővebben itt nem térünk ki. Csupán azt emeljük ki, hogy népeletük alakulását nagyban befolyásolta a magyarországi szerbek sajátos

¹ Helyszíni adatgyűjtés alapján.

² Kálmány L., (1885) 23. és 37; Bálint S., (1942) 72—76.

³ Ferenczi I., (1970) 26.

⁴ E megkülönböztető nevek történetének és elterjedésének kutatása a jövő feladata lesz.

⁵ Sarosác Gy., (1973) 370.

⁶ Grin I. (1977) 92—93. és 1979. 33—34.

⁷ Kiss M., (1977) 22.

⁸ Grin I., (1979) 34—36.

⁹ Sarosác Gy., (1973) 369—390.

¹⁰ Urosevics D. (1969) 28—49.

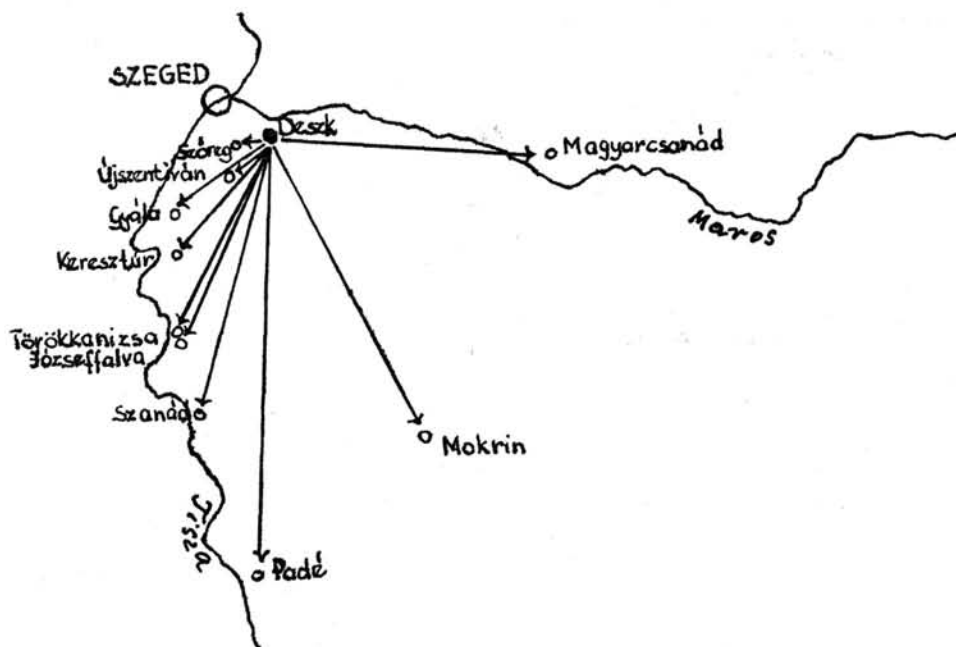
történelmi sorsa, a területi, politikai, nyelvi és vallási autonomiáért folytatott évszázados küzdelmeik kimenetele. A középkori előzmények után elpusztult s az 18. században újjátelepült öt szóban forgó falu néphagyománya változatos képet mutat. A hasonlóságok mellett gyakran felbukkanó eltérések népéletükben, tapasztalatunk szerint, az öt falu különböző földrajzi és társadalmi környezetéből (a nagy városokhoz való távolságuk és kapcsolatuk mértéke, szellemi központjaiktól való távolságuk és kötődésük foka, a nemzetiségi összetétel különbözősége stb.) adódnak. Az eddig megjelent szakirodalom és saját gyűjtőtapasztalataink alapján e falvak közül Deszken emelkedik ki a hagyományokhoz való ragaszkodásban.¹¹ A deszkiek a szőregiekkel, újszentivániakkal együtt a Maros menti szerbek Szeged környéki csoportját alkotják. Falvaik a Marostól délre a volt Torontál megye területén fekszenek. Megkülönböztetésüket egyrészt a szellemi centrumként működő Szegedhez való közelségük és hagyományaik sok hasonló vonása teszi indokolttá. Tőlük sok szempontból elüt a hosszú ideje román többségi környezetben élő magyarcsanádi és battonyai szerbség, akik a Marostól északra a Csanád megye területén élnek. Az ő néphagyományuk jellegzetességeit a román színezetű, illetve a román—szerb kölcsönhatásban alakult hagyományelemek adják. A két nemzetiség közeledését vallásuk azonossága, vagyoni helyzetük és életmódjuk hasonlósága segítette elő. Battonya az öt közül a legnépesebb település. Még ma is itt lakik a Maros menti szerbek több mint fele. Ebben a nagy létszámú szerb közösségben jobb lehetőségek voltak a szerb néphagyományok fenntartásához, mint a kisebb falvakban. Battonya szerb népéletének sajátos színezetet adott még a település mezővárosias, tanyás, parasztpolgári jellege és Aradhoz való közelsége.

Deszken néphagyományának relatíve archaikus, a többi szerb faluétól elütő vonásai valószínűleg lakossága szerencsebb nemzetiségi összetételének¹², jellegzetes foglalkozásának¹³, földrajzi helyzetének és a bánáti szerbekkel való szoros kapcsolatának köszönhető. A századfordulón Deszken a lakosságnak több mint a fele szerb volt. A kb. 40—45%-ot kitevő magyarság nagyobb része a majorsági cselédekből tevődött össze, akik a Gerliczi uradalom külső majorjaiban laktak. A faluban az 1920-as évekig csak egyetlen magyar utca volt. Így a szerbek zavartalanul élhettek sajátos néphagyományaik szerint. A deszkiek s általában a Maros menti szerbek a Trianoni békeszerződésig igen szoros kapcsolatban voltak a délebbre lakó bánáti szerbekkel. E kapcsolat alapja az erős vallási és etnikai endogámia volt, amely előírta, hogy a legények távolabbi szerb falvakból, de csak a Bánát területéről hozzanak feleséget. Az egyházi anyakönyvek és az élőszavas visszaemlékezések szerint ez az elv a múlt században szinte maradéktalanul érvényesült, nagyon ritka volt a más vallásúakkal kötött vegyes házasság. A magyarcsanádi és a battonyai szerbek körében a román többségi környezet hatására már a múlt században is aránylag több vegyes házasság jött létre és itt némileg több volt a helybeliek összeházasodása is. 1907-ben már pl. a battonyai szerb egyházi anyakönyv szerint 103 bejegyzett gyermek közül 38 született vegyes házasságban. Ezek közül 24 esetben szerb volt az apa, román az anya, 6 esetben román volt az apa és szerb az anya, 8 esetben pedig szerb volt az apa és magyar az anya. A visszaemlékezések szerint a századforduló után a szerb legények egyre ritkábban mentek el messzi vidékre lányért, és így a házassági kapcsolatok köre egyre szűkült az utóbb említett két közösségben. A Maros menti szerbek házassági kapcsolatait öt térképen szemléltetjük.

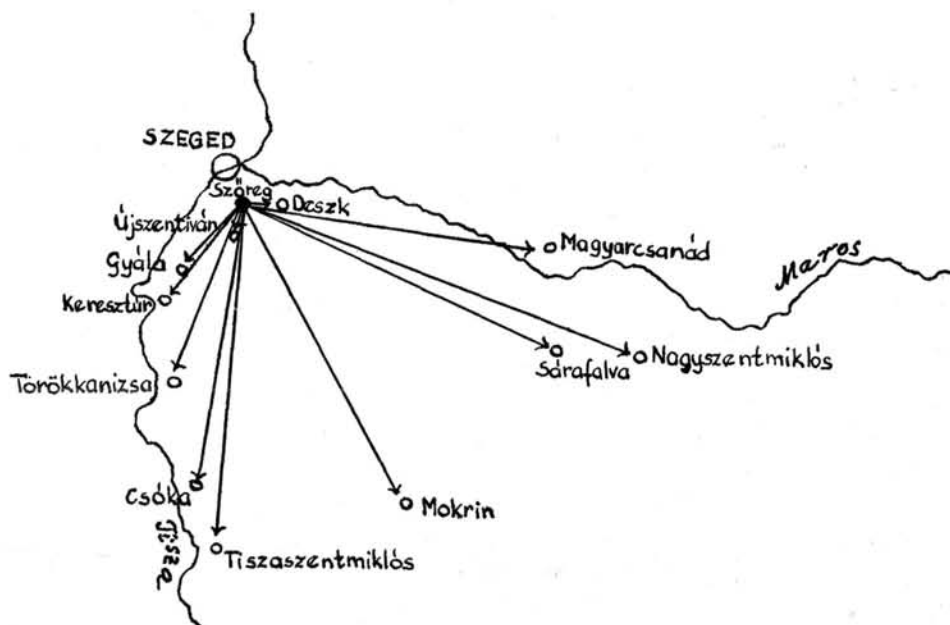
¹¹ Grin I. (1977) 92.

¹² Az 1910. évi népszámlálás szerint a faluban 1526 szerb volt, s mellettük 1360 magyar, 23 német és 25 román lakott: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. 1912. 370—71.

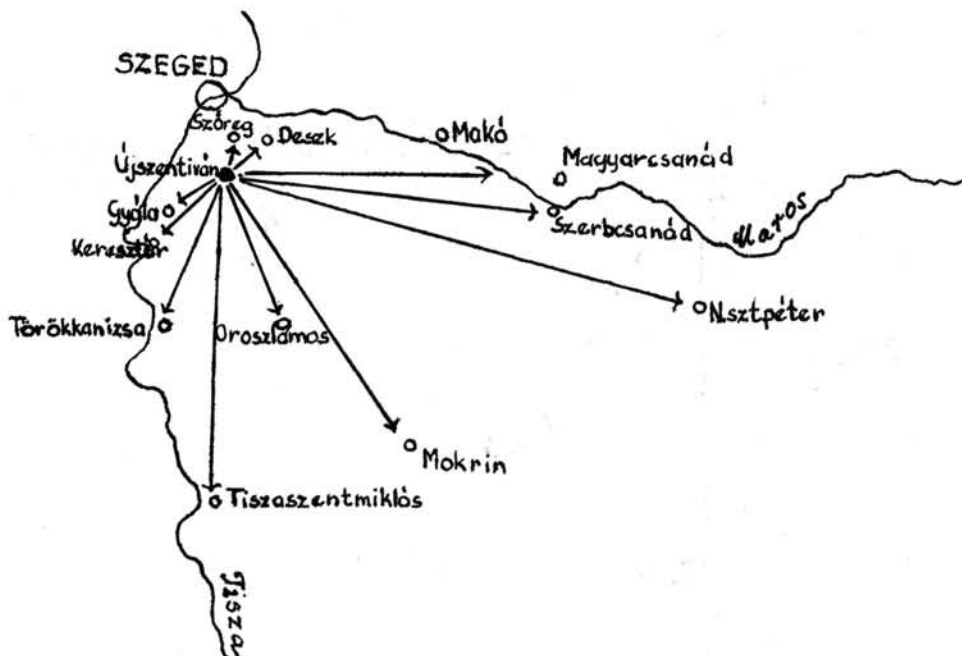
¹³ Juhász A., (1966)

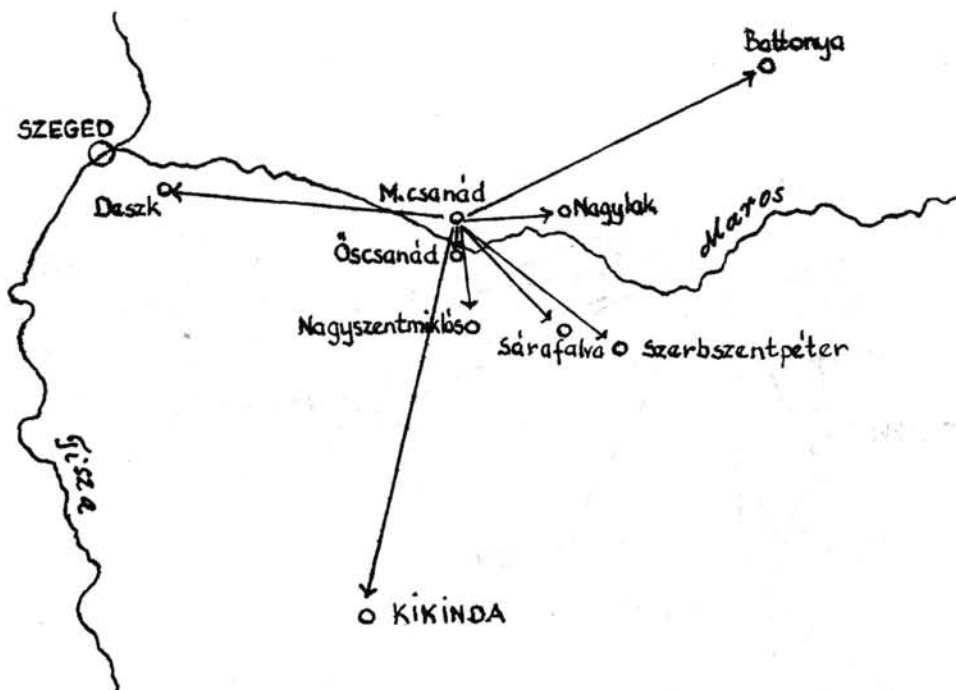
Deszk házassági kapcsolatai (1850—1920)

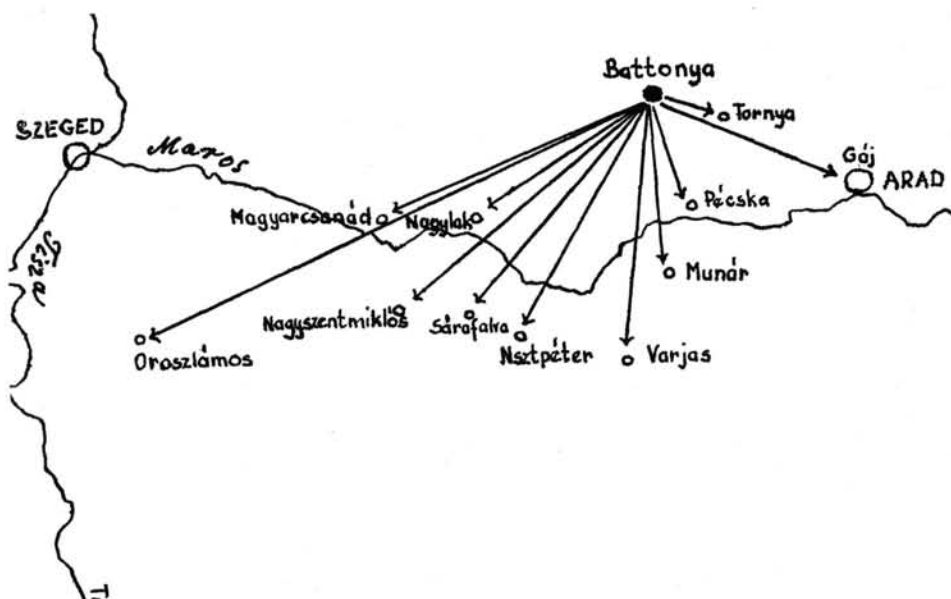
Széreg házassági kapcsolatai (1850—1920)

Újszentiván házassági kapcsolatai (1850—1920)

Magyarcsanád házassági kapcsolatai (1850—1920)

Battonya házassági kapcsolatai (1850—1920)

A térképen bemutatott házassági kapcsolatok elősegítették az etnikai különbségek kiegyenlítődsét és a sajátos bánáti jegyek kialakulását a néphagyomány legtöbb területén, így a táncban is.

TÁNCRA VONATKOZÓ FELJEGYZÉSEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A Maros menti szerbek táncgyományáról ezideig közvetlen ismereteink nem nagyon voltak. Ugyanis a múlt századi és a század eleji történeti-néprajzi leírások táncos adatai általánosító jellegüknél fogva nagyon nehezen lokalizálhatók. Így a bennük leírt táncok és táncos szokások csak közvetve használhatók e vidék táncgyományának jellemzésénél. Mégis tartalmaznak olyan adalékokat, amelyek segíthetnek az általunk vizsgált időszak (a századfordulótól máig) táncainak jobb megismerésében s a változások irányának megrajzolásában. Közülük talán Hadzsics Antal 1891-ben megjelent táncleírásában találhatjuk a legtöbb értékelhető adatot: „A kolo tánc nagyon egyszerű. Férfiak és nők összefogódnak körben, dudaszóra háromszor balra, egyszer jobbra haladnak és különféle kolodalokat énekelnek. Az összefogódott férfiak közé kendővel övezett nők állnak. Előtáncos (kolovogya) vezetése alatt az egész táncoló társaság egy füzérré válik, majd lassanként egész korszorúvá fejlődik. A kolo tánc lassú ütemben kezdődik, enyelegve, csevegve folytatódik s mind tüzezebbé válva, végre lázas gyorsasággal végződik. Lépése jobbra-balra mozogva, majd egész félkörrel előre nyomulva, mondhatni csendes, de itt ott erős kitörő.”¹⁴

A következő rész a kóló zenekíséretéről szolgáltart érdekes részleteket: „A kolo-füzér fél vagy egész kör, a dudás középre áll s a táncosok körül táncolják. A dudás fe-

¹⁴ Hadzsics A. (1891) 640.

jével és jobb lábával egyúttal az ütemet is veri, s mikor már neki melegszik, egyúttal dúdolja is, amit dudáján fú. A kólózás eltart 2—3 óráig s 2—3 tánc betölt egy délutánt és egy éjjelt. A nők nyakán csörgő- és aranypéNZ sorok a tánc üteme szerint csengnek bele a kólóba. Néha a fiatal legények bele is kurjantanak a táncba, tréfás verseket mondanak, úgy azonban, hogy a tánc zenéjének ütemét ne rontsák.”¹⁵ A táncleírást szemléletesebbé teszi a szerb kóló rajzos ábrázolása is, amelyen felismerhető a zárt kólóban máig alkalmazott hagyományos összefogódzási mód.

Szerb kólótánc (1890-ben rajzolta U. P. metszette Morelli G. F. — Hadzsics A. nyomán, 1891.)

Palugyay Imre sorai 1855-ből a Csanád vármegyei szerbek táncáról az előző leírásnál szűkszavúbbak és elfogódottabbak: „A szerbek a kólót járják. Ezen tánc azonban nem alkalmas arra, hogy vagy a lejtők netalán lehető kellemeit, s tagjainak ügyességét kitüntesse vagy a nézőknek mulatságot okozzon. A férfiak és nők kört képeznek és jobbra-balra a hangmérték szerint lépdelve forognak, míg a csimpolyás egy nyögő éles hangot bocsát dudájából, s kieresztve belőle a levegőt, értésére adja a társaságnak, hogy elég volt.”¹⁶

Bár a leírás nem éppen hízelgő, mégis közel jár az igazsághoz abban, hogy a vegyesen járt, zárt körtánc, amelynek kötött alaplépése jobbra és balra ingadozik, kevesebb lehetőséget enged a táncos tudás megmutatására, mint a szólótánc.

Kollárov Mózes István 1912-beli aránylag bő leírása az Arad megyei szerbek táncairól több szempontból is fontos számunkra. Egyrészt, azért, mert mai gyűjtőterületünkhöz nagyon közel esik, a battonyaiak legkedveltebb házassági körzete volt. Így tehát e vidék táncgyománya közel állhatott Battonyáéhoz és a gyakori házassági kapcsolatok révén szoros kölcsönhatásban lehettek. Másrészt azért fontos, mert

¹⁵ Ua.

¹⁶ Palugyay I. (1855) 79—80.

a leírt táncok lelőhelyét jól ismerjük, hiszen Arad megyében a századfordulón mindössze 3 egymáshoz közeleső településen: Aradon, Gályon és Ópécskán laktak szerbek kb. kétezeren. Kollárov a szerb mulató táncokat a lakodalom keretében mutatja be: „Ebéd után kezdődik a tánc. Táncolják nemzeti körtáncukat a kólót, a zapletot, a szelyancsicát, a szrpkinját. A kólónak mintegy 30 változatát ismerik. A férfiak és nők körbe összefogódnak s dudaszóra kétszer jobbra, kétszer balra lépve haladnak, miközben énekelnek. A kólóvogy (előtáncos) vezetésével a táncoló társaság először füzérré válik, majd lassanként egész koszorúvá fejlődik.”¹⁷

Kollárov a táncrepertoár és a táncos szokások bemutatása mellett közli 4 tánc (a *Brankovo kóló*, a *zaplet*, a *szeljacsica* és a *szrpkinja*) kísérőzenéjének kottáját is. A két utóbbi tánc alaplépését is megadja szöveges leírással, a hangjegyértékével együtt. Ez a korabeli szakirodalomban ritkán alkalmazott kiváló módszernek számított. Míg Hadzsics leírásában a régi bánáti kólók asszimetrikus alaplépésére ismerhetünk, addig, Kollárovnál már az újabb, szimmetrikus kétlépéses formát találjuk. Mindkettőjüknél érdekes a régi kóló kezdetének és zárt körré fejlődésének bemutatása.

Juga Velimir 1913-ban megjelent összefoglaló könyvében az általa legszebbnek, legtüzesebbnek tartott bácskai kólóról olvashatunk részletekben gazdag leírást: „A szerbek nemzeti tánca a kóló, amely több változatban ismeretes; van bánáti, bácskai és szerémi kóló. Ezek közül természetesen a bácskai a legtüzesebb. Minden legény két leányt kér meg a táncra olyanformán, hogy azok oldalt állnak mellette. A legény mind a kettőnek a derekát átöleli karjaival, a leányok pedig az egyik a jobb kezét a legény bal vállára, a másik a bal kezét a jobb vállára teszi és egy helyen táncolnak. A legény ütemszerűen, hol az egyik, hol a másik lábát emeli föl és a levegőben megrezegteti, közben dobbant is olykor a lábával és az ügyességtől függ, hogy minél szebb mozdulatokat tegyen. A táncosnéját ugyancsak megtáncoltatja, nagyokat kurjant és hízelgő verseket (*poszkocsice*) mond neki... A leányok szerepe sokkal egyszerűbb, az egész működésük abból áll, hogy ütemben lábujjhegyen felemelkednek és leereszkednek. A táncoló legények és leányok körben állnak, a dudás pedig a kör közepén van, a dudálás közben néha még a lábával is üti a taktust. A kólón kívül még más táncokat is ismernek, nagyon kedvelik a „szelyancsicát”, „szrkinyát”, „horát”, és a „zapletet”. A dudást újabban mindinkább kiszorítják a hegedűsök, bár az öregeknek ez nem nagyon tetszik és tiltakoznak a fiatal nemzedék elfajulása ellen.”¹⁸

A Bánátban a bácskai kólóhoz hasonló 3-as táncok is ismertek voltak, de a páros táncokat jobban kedvelték. Juga Velimir táncleírásának bemutatását tehát inkább az összehasonlítás kedvéért tartottuk fontosnak. Ezek az aránylag korainak számító források a mulató táncok mellett megemlékeznek a szokásokhoz kötött szertartásos funkciójú táncokról a *dodoléról*, *koledoról*, *kraljiceről* stb-ről is. Közülük Kollárov ritkán idézett leírása a karácsonyi koledoról érdemli a legtöbb figyelmet. Részletekben gazdag módszeres leírás a leggyakoribb kísérődallamok bemutatásával együtt:

„Aradon maradt fenn legtovább és legtökéletesebb formában e szép szokás, jól lehet, itt is csak az 1877. évben járták utoljára... Összesen hatan voltak a koledások, akik karácsony estétől vízkeresztig koledáltak. E legények (momci) külön, ezen célra készült ruhában (ingben, gatyában és bocskorban) jártak. Fejüket a nagy süveg díszítette. Egyik volt a vojvoda (rendező), a másik az előtáncos (tancovogy, kolovogy). A dudás állandóan kísérte őket és szolgáltatta a zenét. Még keresztutakon is táncoltak a tündérek (vile) tiszteletére. Minden alkalomra külön énekők volt, melynek kíséretében lejtették a táncokat. Tudtak mintegy 99 éneket, de ma már csak harmadrésze-re emlékeznek... Maga a tánc is igen szép volt. Némely része a francia négyesre emlé-

¹⁷ Kollárov M. (1912) 484—486.

¹⁸ Juga V. (1913) 103—104.

keztet s minden figurát a kolovogya utasítására lejtettek. Sok és változatos figurája közül érdekes többek között: a kályha beállítás a szobában, hogyan üli meg a legény a lovat; a tréfások közül pedig a szerelmesek szeretkezése.¹⁹ Ugyanebben az időben Vakarcs Kálmán külön tanulmányt szentelt a délmagyarországi szerbek dodolájának, amely ma is számontartott módszeres írásnak számít szakirodalmunkban. Adatai vidékünkhez közeli, pontosan megnevezett gyűjtőpontjai miatt a Maros menti szerbek dodole-járásának értékelésénél is használhatók.²⁰

Vidékünk szerb tánczenéjéről Kollárov már említett közleményén kívül is van jól használható forrás a század elejéről. Számunkra szerencsés véletlennek számít, hogy Bartók Béla 1912-ben éppen Sárafalvát, egy szülővárosához közeleső észak-bánáti falut választott ki arra, hogy az ott divatos szerb tánczenei repertoárt fonográfon megörökítse. Felvételei számunkra is fontos forrásnak számítanak, mert Sárafalva gyűjtőterületünkhöz igen közel esik s szinte mind az öt szerblakta községünk házassági körzetéhez hozzátartozott. Bartók 1935-ben elkészült lejegyzésében 5 táncdallamot (a malo kólót, a veliko kólót, szeljancsícát és a szrpszki magyarik dallamát) mutatja be Sárafalváról duda előadásában.²¹A többi forrásunk is a duda századforduló kori népszerűségére utal, de mellette a tamburazenekar elterjedését és a tangó-harmónika megjelenését is regisztrálják.

A MAROS MENTI SZERBEK TÁNCAINAK ELEMZÉSE

A korábbi források bemutatása után most rátérünk a Maros menti szerbek tánc-hagyományának ismertetésére. Előre kell bocsájtanunk, hogy a gyűjtés nehézségei miatt ismereteink még ma sem teljesekek. A nehézséget az okozza, hogy az 1. világháború előtti viszonylag nyugodt, virágzó táncéletet az elmúlt majdnem egy évszázad során túlságosan sok zavaró esemény bolydította föl. Az 1. világháború véreszetes-

A Maros menti szerbek lélekszámának alakulása
1880 és 1930 között

	1880		1900		1920		1930	
	össz: lakosság	eb- ből szerb	össz: lakos	eb- ből szerb	össz. lakos	eb- ből szerb	össz. lakos	eb- ből szerb
<i>Battonya</i>	9195	1857	12 872	2602	13 737	2461	12 718	1591
<i>Magyarcsanád</i>	2777	645	3025	668	2981	610	2672	276
<i>Deszk</i>	2316	1223	2925	1566	2377	1265	2761	303
<i>Szőreg</i>	2898	1118	3544	1434	3369	816	4468	237
<i>Újszentiván</i>	929	392	1413	553	1200	512	1394	163

gei, Trianon, a szerbek nagy részének (köztük sok kiváló zenész és táncos) optálása Jugoszlávia javára, majd a 2. világháború és az azt követő politikai események, hogy csak a legfeltűnőbbeket soroljuk. Ezek és az ezekkel összefüggő demográfiai változások hatására 3 faluban (Magyarcsanádon, Szőregen és Újszentivánon) az önálló szerb táncélet feltételei teljesen megszűntek s ezért az ottlakók a deszki vagy battonyai

¹⁹ Kollárov M. (1912) 490.

²⁰ Vakarcs K. (1912) 303—307.

²¹ Bartók B. (1935) 12—16. dallam.

Kólót táncoló fiatalok a deszki búcsúban (1981, a Szerző felvétele)

Szerb citerazenekar a deszki búcsúban (1981, a Szerző felvétele)

Kóló a battonyai karácsonyi bálon (1982, a Szerző felv.)

Mulató idős ember a szilveszteri bálon (Deszk, 1982, Szerző felv.)

(újabbán a szegedi) szerb illetve a helyi más nemzetiségű táncalkalmakat látogatják. Deszken és Battonyán a szerbek lélekszáma még ma is elegendő ahhoz, hogy az ittmaradt idősebb és az azóta felnőtt fiatalabb generáció tehetséges zenészei és táncosai révén önállóan éljék táncéletüket. Azonban a táncalkalmak ritkulása s ezzel párhuzamosan a tánckésztség csökkenése miatt a táncok mozgásanyaga itt is leegyszerűsödött, „kifakult”. A nagyobb táncos tudást igénylő régi kólók egyre inkább háttérbe szorulnak s helyüket a könnyebb kötött, játékos kólók foglalják el, melyek ma a néptáncgyűttestek révén terjednek. Az itt következő táncokat a még táncolni tudó idősebb és a régi táncokat is ismerő fiatalabbak megfigyelése alapján mutatjuk be, kiegészítve a legidősebbek élőszavas visszaemlékezéseivel.

A Maros menti szerbek mai táncalkalmain közel harminc táncot figyelhattunk meg. A legidősebb generáció ezek közül csak a *malo kólót*, a *veliko kolo*t, a *seljačić*át, a *podvojet*et, a *avalcert* és a párnatáncot táncolta. Az 50—60 évesek legkedvesebb táncai a *malo kóló*, *kukunješnje*, *vršnjanka*, *žikino kóló*, *srpkinja*, tangó, keringő, vansztep, fox, de ismerik a régi táncokat is. A mai fiatalok között a legnépszerűbb táncok az *užičko kóló*, *makedonsko oro*, *vršnjanka*, *kukunješnje*, *zaječarka*, *popovičanka*, *moravac*, *makazice*, *čačak*, *bunjevačko momacko kóló*, *oj doktore*, *hajdna levo*, *snašo*, *ranče*, *jabuka*, *trojanac* stb. Kedvvel táncolják *malo kólót*, *seljačić*at és a *podvojet* is, és egyszerűbb fokon ismerik a *veliko kólót* is.

Ha az előbb felsorolt táncokhoz hozzászámítjuk a már kihalt eszközös táncokat és a már nem gyakorolt rituális táncokat is (*dodole*, *lazarice*, tűz körüli táncok stb.) akkor előttünk áll a Maros menti szerbek teljes tánckészlete a századfordulótól napjainkig.

Dolgozatunkban e készletből csak a Maros mentére jellemző hagyományos táncok bemutatására vállalkozunk.

Malo kolo

A „*malo kolo*”, magyarul kiskóló ma is a legnépszerűbb, minden korosztály által kedvelt tánc, amelyet ma nemzetiségi jellegzetességként tarthatunk számon e vidéken. A táncnév, párjával a „*veliko kolo*”-val együtt, amely nagykólót jelent, e két tánc korábbi, korosztályhoz való kötődést jelentette. Erre utalnak a visszaemlékezések és a Janković nővérek észak-bánáti adatai is, miszerint a kiskólót, a fiatalabbak, a nagykólót az idősebbek táncolták. A különbség a két tánc között csak az volt, hogy az idősebb táncosok ügyesebben figuráltak.²²

Zárt, szoros összefogódzású, nők és férfiak által járt vegyes körtánc. A szoros fogás úgy jön létre, hogy a legények nem a mellettük álló lánnyal, hanem az eggyel távolabb álló legénnyel fognak kezét, a lányok pedig a két legény közé állva, a vállukra teszik a kezüket hajlított helyzetben. A visszaemlékezések szerint a századfordulón előfordult a szomszédos lány övének vagy övként használt zsinórjának fogása is.

A zárt kólóban a nemek aránya még egyenlő volt, mert a táncosok mindig párban álltak. Akár a lányok (pl. Deszken), akár a legények (pl. Magyarcsanádon, Battonyán) kezdték a táncot, időközben mindenképpen párok alakultak ki. A Janković nővérek szerint a Bánátban, ha eggyel több táncos lépett a kólóba, a kör mindjárt nyitottá vált várva a pár nélkül álló táncos leendő partnerére.²³ Vidékünkön ez a szabály az elmúlt évszázad során meglazult, és a mai táncalkalmakon már egymás mellett táncoló nőket és gyerekeket is lehet látni a kólóban.

²² Janković, L. és Janković, D. (1949) 123.

²³ Janković, L. és Janković, D. (1949) 121. L. még a 14 és a 17. sz. jegyzet!

A kiskóló az óramutató járásával ellenkezően, jobbra halad a mai táncalkalmakon. Azonban a visszaemlékezések szerint a század elején még a lassú balra haladás volt a jellemző s ezt a kóló akkoriban szokásos aszimmetrikus (balra 3, jobbra 1) alaplépése is elősegítette. Az 1910—20-as évektől a kólóban a szimmetrikus kétlépéses vált uralkodóvá és ezzel együtt a kör haladási iránya is jobbra változott. Ez a változás a Bánát délebbi részein is hasonlóképpen zajlott le, csak valószínűleg korábban. Erről tanúskodnak a Janković nővérek följegyzései és a már idézett korábbi források is.²⁴

Ma a kiskólóban a kétlépéses motívumot és annak számtalan ritmikai és plasztikai változatát olyan módon járják, hogy jobbra többet haladnak vele, mint balra.²⁵ A tánc tulajdonképpen egyetlen motívum egyszerűbb és díszítettebb változatainak hosszú láncszerű ismétléséből áll. A zárlat nélküli, nyílt motívumsort csak a zenekíséret tempóváltozásai tagolják. Eszerint a kiskólóban 3 részt különböztetünk meg. Egy lassúbb bevezető részt, amelynek tempója $J = cc\ 140$ és csak 2—3 percig tart, majd egy 20—30 percig tartó $J = cc\ 160$ tempójú középrészt és egy rövid pár percig tartó $J = cc\ 200$ -as tempójú gyors részt. A rövid lassú részben a táncosok a kétlépéses egyszerűbb változatait járják, mialatt kialakítják a gyakran 40—50 főből álló kört és fokozatosan beleízednek a zenébe. A középgyors részben a kétlépéses motívum $J J J J$ ritmusú, lengetővel, hegyezővel, lábívvel díszített változatait táncolják.²⁶ Előfordul még a saroklépéssel indított és bokarugózással járt változat is. A rövid gyors rész a férfiak helyben figurázását szolgálta elsősorban. A díszítés, aprózás elsősorban a férfiak táncának sajátja. A nők inkább az egyszerűbb lépésekkel követik a férfiak mozgását. A zenészek régebben a kólón belül helyezkedtek el, mégpedig a kör egyik széléhez közelebb, s így tánc folyamán mindenki egyszer-kétszer a zenészek közelébe került. Ez alatt a rövid idő alatt, míg a kóló tovább nem haladt, igyekeztek a legdélsebben minden ügyességüket beleadva táncolni.

Azelőtt az 1920-as évekig, ha több jó táncos volt együtt a kólóban, akkor mindig sajátos verseny alakult ki közöttük, amelynek „nadigravanje” volt a neve.²⁷ A hangulat emelkedésekor az ügyesebb táncosok otthagyva eddigi helyüket egymás mellé álltak és vállfogással összefogozva mérték össze táncos tudásukat. A többiek ilyenkor a fogást elengedve, körben állva nézték a versenyt. A versenyző táncosok minden erejüket és ügyességüket összeszedve, belegörnyedve, helyben táncoltak kifulladásig. Általában a zenészek szakítottak véget a versenynek, amikor látták, hogy a legények nem bírják már sokáig. Ehhez hasonló táncos versengést a Janković nővérek is említenek a Bánátból: „Régebben, amikor a Numerat táncolták nadigravanjeként, a táncos gödröt táncolt maga alatt az erős figurázással.”²⁸ A Maros mentén azt tartják egyes kólótáncosnak, aki jól tudja „keverni a lábát”, aki nem feltűnően ugrál, hanem szinte mozdulatlan felsőtesttel csak a lábával aprózza járja. „Minél apróbb, anná szöbb. Az a szép, ha csak lássa az embör, hogy annak a válla szép aprón járja. Nem kell azt ugrálni.” — jelentette ki egy deszki szerb asszony.

A kiskólót több jellegzetes dallamból álló füzér kíséri, amely egy bizonyos időszakon belül állandóságot mutat. A füzéren belül a dallamoknak hagyományos sorrendjük volt, amely a divat szerint változott. Idős zenészek elbeszélése szerint, ha más falubeli zenészekről új dallamot hallottak, ők is igyekeztek beépíteni a kólóba.

²⁴ *Nők* (1949) 123. L. még a 14. és a 17. sz. jegyzet! Az aszimmetrikus motívum battonyai változatai I. motívumtár I./2—4. (Ábra e tanulmány végén.)

²⁵ Motívumtár II./6—7. (Ábra e tanulmány végén.)

²⁶ Motívumtár I./4—5. és II./8—10.

²⁷ A „nadigravati” igéből, amely magyarul annyit jelent: táncban legyőzni

²⁸ *Janković L. — Janković D.* (1949) 121.

A dallamok többsége 3—6 hangból álló, szövegnélküli, amelyeket tisztán hangszeres kísérettel adnak elő. Általában 8 kétnegyedes ütem terjedelműek és mindig ismételve fordulnak elő. A zenész a dallamot 16-odos vagy 8-ados aprózással s gyakran trilás díszítéssel adja elő.²⁹ A táncosok régebben gyakran kiáltottak táncszókat, miatt a kiskólót járták, ma már azonban csak az „ijju” kiáltás hallható.

Eszközös táncok

Bár a népi tudat nem választja el élesen, mégis formai jegyei alapján külön kell beszélnünk az eszközzel (bottal, üveggel vagy gyertyával) járt férfi szólótáncról, amelyet általában a kiskóló (ritkábban a nagykóló) dallamaira jártak. Emléke legélenkebben a Szeged környéki szerbeknél él, ahol az 1920-as évekig a lakodalmakban és a házasemberek által is látogatott táncalkalmakon fordult elő különösebb elnevezés nélkül. Virtuóz, bemutató jellegű tánc volt ez, a földön keresztbe fektetett botok fölött vagy a fejre tett üveggel. Egy 84 éves újszentiváni idős ember így emlékezett rá: „Vót olyan is, amelyik a feje tetejére tette a borosüveget, oszt táncolt... Egyedül. A zene szólt, őneki az üveg a fején és avval táncolt. És aztán az is vót, hogy a földre letették az üveget és aközt táncolt... Hát ezek má' emberek vótak. Az én fiatakoromba má nemigen vót az. Ritka... Vót nekem egy unokatestvérem Deszken. Az vót egy híres táncos! Ő 15 évvel is idősebb vót nálam. Még az én lakodalmamba is táncolt üveggel... Még köztünk is vót olyan, aki bot közé táncolt, de ez má most nem létezik... Letették a botot keresztbe és úgy táncolt a földön vagy a padlón, hogy a botot nem érinti a lába. Úgy járt a lába, hogy az ember csak nézte. Úgyesen csinálták ezek ezt.”³⁰ E tánc leg-híresebb, máig emlegetett táncosa a deszki Gyorgyev Milivoj volt, aki az 1890-es években, legénykorában 1. lett az újvidéki táncversenyen. A verseny történetét így mesélte el Gyorgyev Ignác deszki idős ember: „Az én nagybátyám nagyon jó táncos vót. Nála jobb nem vót más Deszken. Olyan 17—18 éves vót akkó. Az itteni szerb pap hallotta, hogy Újvidéken ilyen táncverseny lesz a szerbeknek, oszt kérte az öregapámat, hogy engedje el a fiát, hogy üvele mőnjön a versenyre Újvidékre. Az öregapám engedte. Nagykönyéből vótak ottan versenyzők. Nagy kólóba álltak, de utoljára csak a nagybátyám maradt, meg egy 14 éves gyerek. És majdnem úgy vót, hogy az a gyerek nyeri meg az első díjat. És amikor a nagybátyám látta ezt, kérte hogy hozzanak 3 gyertyát és gyűjtsák meg, és egy borospoharat a fejére. És akkor mondta, hogy most már húzzák. És ekkor a nagybátyám a gyertyák között táncolt, emez meg csak állt, nézte. Persze ő már itthon eztet gyakorolta. Így a nagybátyám nyerte meg.”³¹

Adatközlőink szerint a táncnak nem volt állandó, csak e tánchoz kapcsolódó kíséredallama, hanem a kiskóló vagy a nagykóló 2/4-es kolomejka ritmusú egyszerű dallamaira, dudu, furulya, tambura vagy harmonika kíséretére egyformán el lehetett járni.

A visszaemlékezések alapján elmondhatjuk, hogy a Maros menti szerbek eszközös tánca kötetlen szerkezetű, improvizatív szólótánc volt, amely formai, zenei és funkcionális jegyei alapján rokonságot mutat a Dél-Alföld hasonlóan töredékes, szinte csak az emlékmagyából ismert eszközös táncaival. Távolsági párhuzamait a

²⁹ 1. kotta. Deszk, *játszotta*: Ruzs Milán (sz. 1963), *gyűjtötte*: a Szerző. További változatai: *Vujcsics T.* (1978) 284—286. *Battonyáról*, *Bartók B.* (1935) 12. *dallam és Ilijin, M.* — *Putnik, D.* (1970) 3. *Radojevó*ból. — Ez alkalommal fejezem ki köszönetemet Halmos Istvánnak, aki baráti szívességből a kottarajzokat készítette, s a dallamok lejegyzését ellenőrizte.

³⁰ *Adatközlő*: Babuskov Jován (sz. 1898) Újszentiván.

³¹ *Adatközlő*: Gyorgyev Ignác (sz. 1905) Deszk.

T.g. ♩ = cca 152-160

1.

The musical score is written on eight staves in G major (one sharp) and 2/4 time. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. It contains a series of chords and eighth notes, with a triplet of eighth notes marked '4x'. The subsequent staves continue the melodic and harmonic progression with various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes. The piece ends with a double bar line and repeat dots.

somogyi kanásztáncokban és a magyar táncagyományban szélesebb körben elterjedt üveggel járt mutatványos szólótáncokban találjuk.³² A Janković nővérek a Bánát táncagyományának jellemzésekor ugyan csak egyetlen adatot említenek az eszközös táncra, de ennél valószínűleg elterjedtebb volt a Bánátban is.

T. g. Decca 132

2.)

2.)

3.)

4

5) 6) 7) 1° 2°

3x

³² *Lelkes L. (szerk). 1980. 107–181.*

Veliko kolo

A nagykóló zárt, szoros összefogózású, mérsékelt tempójú vegyes körtánc. Az összefogózás módja azonos a kiskólóéval. A mai 60 éves felüliek által fiatal korukban kedvelt, nagy ügyességet kívánó mulató tánc volt, amely ma már csak ritkán fordul elő a táncalkalmakon. A legnehezebb táncnak tartották a szerb táncok között, s az 1. világháború előtt sem tudta mindenki. A kíséredallama kezdő soraira énekelt vagy gyakran csak recitált szöveg („málo kolo ne zna niko, a veliko niko-liko!” azaz „a kiskólót nem tudja senki, a nagykólót még annyian sem”) szintén a tánc kivételes nehézségére utal.

A deszkieknél filmrevett változatában e tánc tulajdonképpen egyetlen nyolcütemes, összetett motívum azonos ismételtetéséből áll.³³ Nehézségét az okozza, hogy a fonó lábmozdulatokból álló részében a tánc és a zene nem illeszkedik egymáshoz. A 3 kétnegyedes ütemből álló dallamrészre a táncosok „kicsit sietősen” 4 fonást járnak, s ezáltal a dallam és a tánc lüktetésének hangsúlyai egymáshoz képest eltolódnak. Kivéve az első hangsúlyos és az utolsó hangsúlytalan lüktetést, amelyek viszont egybeesnek. A fonás jellegzetességét még az adja, hogy két fázisa (hátralépés + előrecsuszszanas) nem egyenlő hangjegyértékű. Az elsőt 4-ed, a másodikat 8-ad hangjegyértékkel táncolják. A nők a motívum bevezető és befejező részét a férfiakhoz hasonlóan járlják, a ritmikailag bonyolultabb középső résznél pedig azonos ritmusú lippenőkkel követik a férfiak mozgását. Ha a nagykóló-motívum fázisainak haladási irányait megfigyeljük, kiderül, hogy az első négy ütemnyi rész felfogható a kóló régi 3—1-es aszimmetrikus alaplépése változataként. Ezt a táncosok egy ugyancsak 4 ütem terjedelmű, helyben járt fonással és aprózással töldják meg, s így alakul ki a hosszú összetett motívum.

A nagykóló az óramutató járásával azonosan, mindig balra halad kis megállásokkal. Ugyanez a haladási irány tapasztalható a Szabadkán és Pancsován gyűjtött baná-

Változatok

1. II. 2^a

2. I. 2^a

3. I. 2^a, II.

4. II.

5a. I. 2^a

5b. II.

6. II.

7. I. 2^a

³³ Motívumtár II./1—2. Az 1. a férfiak, a 2. a nők által járt leggyakoribb változat.

ti nagykólóban is, amelyeket a Jankovic nővérek szöveges leírásban közölnek. Az általuk bemutatott változatokban nem figyelhető meg a haladó lépéseknek és a helybenfigurázásnak az a ciklikus változása, ami a deszki nagykólóban állandósult formában megvan. Inkább a kiskólóhoz hasonló szerkesztési módszert láthatjuk bennük, amikor a táncfolyamat az alaplépés ritmikai és plasztikai variációinak sorozatából épül fel.³⁴

A Maros mentén megfigyelt nagykóló egyrészes, egységes tempójú (= cc 130) tánc, amelynek egy állandósult dallamfűzér alkotja a kíséretét.³⁵ A kiskóló dallamokhoz hasonlóan ezek is nyolcados lüktetésű, kolomejka ritmusú dallamok és kíséreti ritmusuk is egyformán esztam.

Momačko kolo

A momačko kolo (magyarul: legénykóló) hármas formája minden Maros menti szerblakta faluban ismert volt, de a csupán legények által járt tánckezdő funkciójú változatát csak Battonyán járták. Idős battonyai adatközlőink szerint, az 1920-as évekig a férfiak vállfogással sorban állva táncoltak a zenekar előtt a táncmulatság kezdetén.

Kétrészes, a sor előre és hátra mozzgatásából és helyben figurázásából álló tánc volt, amely rövid 5–10 percnyi figurázás után, megszakítás nélkül folyt át a kiskólóba. A kiskóló dallamára fokozatosan zárták a kört és intéssel, szólítással hívták be a körbe az oldalt várakozó lányokat. Ez ideig egyetlen figurázó motívumát ismerjük, amely a lábfej apró remegésével díszített lábszárközrészéből áll. A lábívet a táncosok bokázóval zárják³⁶ Valószínűleg korábban ennél változatosabb, improvizált táncfajta volt.

Egyetlen állandósult dallama van, amelyet a Maros vidékén csak a battonyai zenészek ismernek. Ez is 4-ütemes kólomejka ritmusú dallam, amelyet egy néhány hangot ismételtető egyszerű dallamrész vezet be.*

Adatai: Battonya; játszotta: Vidiczi Jóca (sz. 1924); gyűjtötte: Szerző

A battonyai momacska kólóhoz hasonló táncok a Jankovic nővérek gyűjteményében a Pancsován és környékén ismert „Numera” és a „Tri putarke”.³⁷ A logovac a momacska kólóhoz hasonló tánc volt, amelyet régebben hármas (1 férfi 2 nővel) formában is táncoltak lakodalmi menettáncként vagy a mulatságból hazatérő kísérésekor az utcán.

³⁴ Janković L. és Janković D. (1949) 151. és 191–192.

³⁵ 2. kotta. Szőreg, játszotta: Belancsics Radovan (sz. 1949), a Szerző gyűjtése. További változatai: Vujicsics T. (1978) 288–89. Battonyáról, Bartók B. (1935) 13. dallam Sáralfalváról, Janković L. és D. (1949) 363–364. Pancsováról és Ilijin, M. — Putnik, D. (1970) 2. Radojevoból.

³⁶ Motívumtár I./1.

³⁷ Janković, L. és D. (1949) 200–202.

Seljačica

A seljačica³⁸ laza kézfogással járt egyszerű, zárt kóló. A Maros menti falvakban több változatban is él. Általában férfiak és nők vegyesen járkák, de régebben előfordult, hogy csak a lányok járták énekszóra a tánc szünetében. A régi századforduló kori táncok közül ez volt az egyetlen énekes vagy vegyes kíséretű tánc. Ma már csak hangszeres kísérettel, ének nélkül fordul elő a táncalkalmakon.

4. T. g. $\text{♩} = \text{cca. } 120$

Deszki változata egyrészes, kötött szerkezetű. Egyetlen $\text{♩} \text{♩} \text{♩}$ ritmusú összetett motívum szimmetrikus ismétléséből áll. A táncosok a motívum első felével (két lépés vagy szökdelés) szűkítik, a másodikkal (egy háromugrós) pedig tágítják a kört és közben nagyon lassan jobbra haladnak a körív mentén.³⁹ Kísérőzenéje több egyszerű nyolcados lüktetésű 2/4-es dallamból áll, amelyet a hangszeres előadás során a zenészek gazdagon díszítenek 8-os, 16-os és triolás aprózással.⁴⁰ Egyik jellegzetes kísérődallamát, a „Kad se cigan zaželi” szövegkezdetűt már Kollárov is közölte seljačica -dallamként 1912-ben.⁴¹

Podvoje

A Maros menti szerbek tánckészletében a ritkábban előforduló hagyományos párostáncot a „podvoje = kettes, páros” „vlaške igre = román tánc” vagy „madjarac magyaros” néven ismert tánc képviseli. Már a múlt században is ismerték, s ma is elő-

³⁸ Neve a „seljak” (magyarul paraszt, falusi) szóból ered.

³⁹ Motívumtár II./3—5. A Janković nővérek gyűjteményében e táncnak a verseci „paorszko” (-paraszt) kóló felel meg helyben járt II IIII I ritmusú alaplépésével. (1949) 176—177.

⁴⁰ 4. kotta. Deszk, *Játszotta*: Rusz Milán (sz. 1963), Szerző *gyűjtése* Sárafalváról. További változata: *Bartók B.* (1935) 15. dallam.

⁴¹ *Kollárov M.* (1912) 485. Széles körben ismert játékdal. A vajdasági magyarok körében is kedvelt iskolai dal volt. A dráva menti Lakócsán a križanje nevű táncnak is kísérődallama. Lásd. *Burány B.* (1973) 201 és *Olsvai Imre* (1973) 46

fordul a táncalkalmakon. Kötetlen szerkezetű improvizatív tánc, amelyet váll, derék fogással táncol férfi és nő. Motívumkészlete és fölépítése nagyrészt azonos a kiskölő-ével. Legjellegzetesebb része a középgyors rész, amelyben a kétlépéses motívum sarkalóval, bokázóval és lengetővel díszített változatait és lippentőket táncolnak helyben és forogva. A multságokon szórakozó táncként járkák, s néhány helyen lakodalmi szertartásos táncként is előfordult. Több kísérődallama van. Az itt közölt dallampélda a románok körében jól ismert 2/4-es kolomejka ritmusú dallamot mutat. Deszken

T.g. $\text{♩} = \text{cca } 120$

5.

Adatai: Deszk; játszotta: Rusz Milán (sz. 1963) gyűjtötte: Felföldi L.

a népi tudat valóban román eredetűnek vallja a podvojét, de kialakulásában minden bizonnyal a magyar csárdás is közrejátszott. A Jankovic nővérek bánáti gyűjtésében ezt a tánc típust a Versec környéki „Erdeljanka”, és „Madjarac” valamint a Pancsova környéki „Ficko”, „Sirotica” és a „Grabac” képviseli, változatos fogásmódokkal és motívumkészlettel. A felsorolt páros táncok a Maros menti podvojével együtt a románokkal, magyarokkal, németekkel és szlovákokkal való többévszázados együttélés hatását tükrözik a bánáti szerb tánc kultúrában.⁴²

Poljubce

A „poljubce” (magyar elnevezéssel = csókos kóló) a battonyai fiatalok körében kedvelt játékos tánc volt az 1940-es évekig. A mai legidősebbek is emlékeznek rá, mint a lakodalmak és multságok kedvelt szórakozására. Ma már nem fordul elő a táncalkalmakon. Kísérő dallama 2/4-es ütemű, 6 hangból épülő egyszerű dallam érzelmes lírai szöveggel. Tempója cca = 130. A többi Maros menti faluban párnával játszott változatára emlékeznek és párnával járt formáját írják le Hadzsics Antal és Kollárov Mózes is.⁴³

Az adatokat összevetve, e tánc menete, dallama és szövege idegen eredetre vall. A magyar tánc hagyományokban is ismert németes, játékos táncok rokona. A Maros menti szerbek századforduló kori tánc készletében a valcerrel együtt az idegen eredetű polgári réteget képviseli.

⁴² Janković L. és D. (1949) 178. 185. 193—198. 202—204. Mladenović, O. (1973) 57—73.

⁴³ Kollárov M., (1912) 486. és Hadzsics A. (1891) 637.

Szertartásos táncok, maszkos alakoskodások

A szokásokhoz kapcsolódó szertartásos táncok a századfordulón még szervesen hozzátartoztak a Maros menti szerbek táncéletéhez. Azonban a tánckészletnek azokat a részeit képezték, amelyek a paraszti életforma változásával nem tudtak lépést tartani, nem tudtak megújulni. Ezért értelmüket veszítve fokozatosan kimaradtak az ünnepi szokásokból. Ma már egyiket sem gyakorolják, s ezért formai jellemzőik megállapításánál csak a visszaemlékezésekre támaszkodhattunk. Hasonló megállapítást tettek a Jankovič nővérek is a bánáti szertartásos funkciójú táncok gyűjtése során.⁴⁴

Dodole

Az elnevezés a húsvét és a pünkösöd közötti száraz időben szokásos esőkérő szokás főszereplőjét jelöli.

A zöldágakból készült maszkban énekkel és tánccal előadott szertartás célja az esővarázslás és részben az adománygyűjtés volt. Gyűjtőterületünkön mind az 5 községben gyakorolták kb. az 1930-as évekig.

Magyarcsanádon a román cigányasszonyok és lányok jártak a „dodolaj”-jal egészen az 1960-as évekig. Román és szerb házakhoz egyformán betértek, de a dalokat mindenütt románul énekeltek.

Deszken 1926-ban 8—11 év közötti fiúk és leányok 6-an vezették a dodolét, aki egy 10 éves fiú volt. A ház udvarára érve a bodzalevelekkel földszíttelt táncosok laza kézfogással kört alakítottak a dodole körül és egyszerű lépésekkel jártak körbe jobbra haladva, az esőkérő dalt énekelve. A dodolét alakító fiú az ének első versszaka idején a földön ült. A második versszak elhangzása után a szövegben elhangzó felszólításra feláll és maga körül forogni kezd a jobb keze irányába. A forgást a dal végéig folytatja, amikor is a házigazda vagy a gazdasszony vízzel önti le őt.⁴⁵ A tánc egy-egy alkalommal kb. 1—1 és 1/2 percig tart, s csak egyszer adják elő, ismétlés nélkül. Formai szempontból a zárt kólóknak abba a csoportjába tartozik, amelynél a kör közepén egy szereplő áll s részben táncos, részben pantomimikus mozgást végez.

Kisérődallama 2/4-es ütemű, = cca. 90—100-as tempójú dal volt.⁴⁶

A délkelet-európai népeknél a dodolénak igen gazdag szakirodalma van,⁴⁷ azonban nagyon kevés benne a komplex szemléletű, a dallamot, szöveget, táncot és játékot szinkronban bemutató leírás. A hiányt ma már csak a hiteles szokásrekonstrukcióval tudjuk pótolni.

Lazarice

Gyűjtőterületünkön csak a Szeged környéki szerb falvakban ismerték a lazarcét, amely a Virágvasárnap előtti szombaton, az ún. Lázár szombatján (Lazareva subota) gyakorolt táncos, énekes szokás volt. Az 1. világháború előtt még a szerb lányok is jártak Lázárt köszönteni virágkoszorúval a fejükön, de később teljesen a cigányok vették át és tartották fenn az 1930-as évekig a szokást. A cigányasszonyok és lányok 3—6-an házról házra járva énekeltek a köszöntő, áldást kérő éneket oly helyen is, ahol nem Lázár volt a házigazda keresztneve.⁴⁸

⁴⁴ Jankovič L., és D. (1949) 111. és 122.

⁴⁵ Adatközlő: Novkov Mladen (sz. 1916) Deszk.

⁴⁶ Dallamát a lazarice dallamával együtt Szigeti György jegyezte le és adta közre Adatok a deszki magyar és szerb népzenehez c. kéziratában. Megjelenés alatt.

⁴⁷ L. Újváry Zoltán összefoglalását bő nemzetközi irodalommal. Újváry Z. (1961); (1969).

⁴⁸ A magyarokéhoz hasonló ünnepélyes névnap-i köszöntés a szerb néphagyományban nem ismeretes.

A köszöntők az udvaron a gazdával szemben állva apró szökdelésekkel táncoltak helyben, hogy a kezükben levő szalagokkal, kendőkkel és apró csengőkkel díszített zöld ág szépen lengjen és a csengők szóljanak. Táncukat a dallam végéig, kb 2 percig folytatták. A tánc végeztével a gazdától ajándékot kaptak a lázározók. Ha száraz, meleg idő volt, a Lázár-köszöntő lányokat is leöntötték vízzel a dodoléhoz hasonlóan. Ez a mozzanat a dodole szokásával való keveredésre utal.

A régebbi szerzők közül egy sem említi a lazarcét vidékünk szerb népszokásai között. Helyette a kraljiceről írnak, amely viszont a Maros mentén ismeretlen volt.⁴⁹ Először Kiss Mária figyelt fel a Lázárköszöntés szőregi változatára. Távolsági párhuzamait a Bánátban és a balkáni népek (délszlávok, bolgárok, románok) között találjuk.

Turkatáncoltatás

Csak Magyarcsanádon és Battonyán, a románok közvetlen környezetében élő szerbek között volt divat a „curka” ill. a „turka” táncoltatása kb. az 1930-as évekig. „Tucin dankor járt a turkás — karácsony előtt két nappal, meg karácsony böjtjén is. Vót annak speciális embere. Egy bőrdudás és a turkás. A mi gyerekkorunkba ez a Cirka vót a turka és a Zsiva bácsi vót a dudás. Ő dudált és akkor a turka táncolt, a gyerekek meg huzigálták egy kicsikét, oszt ez öröm vót a gyerekeknek... Ő maga táncolt. Ő csinálta a cirkuszokat, bohóságokat. Nem sokáig tartózkodott. 5 percig és akkor ment tovább” — emlékezett vissza két battonyai idős ember.⁵⁰

Hasonló szokásról ír Kollárov is az aradi szerbek köréből: „A gólyacsőrű curkás szintén karácsonykor járt női vörös ruhában. Szarvain csörgők lógtak; hosszú szája pedig mindig, még tánc közben is mozgott.”⁵¹

A turkatáncoltatás szokásának fennmaradása a bánáti és a Maros menti szerbeknél valószínűleg a környező románság hatásáról tanúskodik, hiszen ez náluk sokkal előbb és gazdagabb szokás volt a szakirodalom tanúsága szerint.⁵²

Mind az öt Maros menti községben ismert volt a karácsony böjtjén szokásos „kóringyálás” — ez az énekes köszöntő és adománygyűjtő szokás, amely a cigányok révén a második világháborúig fennmaradt. Ilyen alkalommal tánra és maszkos alakoskodásra még a legidősebbek sem emlékeznek. Azonban Tihomir Gyorgyevity 18. századi adata a Bánátból és Kollárov 1912-ben megjelent, már idézett leírása arról tanúskodik, hogy e szokás is táncsal, pantomimikus mozgással együtt élt egykor a szerbek között.⁵³

Maszkos alakoskodók tánca a farsang, a lakodalom és a disznótor szokáskörében is előfordult a szerbeknél, azonban emléktanyaguk hézagossága miatt formai sajátosságairól igen keveset tudunk meg eddig.

Tűz körül járt táncok

A tűz körül járt táncok a Maros menti szerbeknél nem képeznek külön jellegzetes tánc típust. Csupán a könnyebb áttekinthetőség kedvéért fogtuk őket egy csokorba. A különböző naptári ünnepeken és a családi élet nagy eseményein járt tűz körüli táncok megegyeztek a szerbek mulató táncaival. Leggyakrabban a kiskólót táncolták ilyenkor a visszaemlékezések szerint, s közben időről időre átugrották a tüzet. A tűz gyógyító, egészségvédő stb. szerepének hite napjainkra már elhalványodott a szerbek körében, de e táncok korábbi virágzásáról tanúskodnak.

⁴⁹ Hadzsics A., (1891) 652. és Jaga V. (1913) 110.

⁵⁰ Adatközlők: Vidiczki Jóca (sz. 1924) és Rockó Millos (sz. 1919) Battonya.

⁵¹ Kollárov M., 1912. 490.

⁵² L. Újváry Zoltán összefoglaló tanulmányát! Újváry Z. (1973) 391—413.

⁵³ Gyorgyevity, T. R., (1907) 4. és Kollárov (1912) 490.

A hagyományos tánckészlet adatainak összefoglaló táblázata

Táncnév	Elterjedtség	Műfaj	Forma	Funkció	Szerkezet	Fölépítés	Térbeli mozgás	Haladási irány	Összefogódzás	Időtartam	Ütem	Tempó	A motívumok ritmusa	Kíséret ritmus	Mozgásmód	Testtartás	Kísérőzene		Szerkezet
																	Dallamok száma	Sorok ütemszáma	
„Malo kolo”	általánosan ismert igen népszerű	v	0	t, ke (r)	fk	abc	↔ (←→)		sz	cca. 1/2 óra	2/4	150—200		esztam	fe	F	t	4	PrAABB CCDDEE
„Veliko kolo”	Az idősebb korosztály tánca. Ma ritkán fordul elő	v	0	t (r)	k (fk)	a	←→		sz	cca. 10 perc	2/4	130		esztam	fe	F	1	4	PrAABB CCoda
„Selja ica	Általánosan ismert ritkábban járt	v (n)	0	t	k	a	↔		fk	cca. 10 perc	2/4	130		esztam	kö	~	t	4	AABB
„Podvoje”	Általánosan ismert ma is előfordul	v	p	t (r)	~	abc	h	—	vd	cca. 10 perc	2/4	150—200		esztam	fe	F	t	4	AABBCC
„Momacsko kolo”	Battonyán az 1920-as évekig	f	s	ke, m	fk	ab	h	↑	v	cca. 5 perc	2/4	130		esztam	fe	F	1	2	AB
Eszközös férfi szólótánc	Szeged környékén az 1910-es évekig	lf	~	m	~	a	h	—	—	cca. 5 perc	2/4	130		esztam	fe	F	t	4	mint a kiskoló
„Poljubce”	Battonyán az 1940-es évekig	v	⊙	t	k	ab	—	—	k	cca. 10—20 perc	2/4	130		esztam	kö	~	1	4	AB
„Dodole”	Általánosan ismert az 1930-as évekig	v, n	⊙	r	k	a	→		k	cca. 1 perc	2/4	90		—	kö	~	1	2	A
„Lazarice”	Szeged környékén az 1930-as évekig	n	~	r	~	a	—	—	—	cca. 1 perc	2/4	90		—	kö	~	1	4	A

Jelmagyarázat:

Műfaj

v: vegyesen (férfiak, nők)
n: nők
f: férfiak
lf: egy férfi

Forma

0: zárt kóló
⊙: zárt kóló közepén egy szereplővel
p: páros
s: sor
~: kötetlen forma

Funkció

t: társasági, szórakozó
ke: tánckezdő
r: rituális
m: mutatványos, virtuskodó

Szerkezet

fk: félig kötött
k: kötött
~: kötetlen

Fölépítés

a: egyrészes
ab: kétrészes
abc: három részes

Térbeli mozgás

←→: aszimmetrikus alaplépés, kezdés balra
↔: szimmetrikus alaplépés, kezdés jobbra
→: állandóan jobbra haladó
h: helyben

Haladási irány

: jobbra, az óramutató járásával ellentétesen
: balra, az óramutató járásával megegyezően
↑: előre-hátra
—: tovahaladás nélkül

Összefogódzás

sz: szoros fogás, a férfiak egymás kezét, a nők a férfiak vállára teszik a kezüket
fk: laza, leengedett kézfogás
vd: váll-derék fogás
v: vállfogás
—: fogás nélkül

Mozgásmód

fe: feszes, kemény, erőteljes
kö: könnyed, laza

Testtartás

F: egyenes, szinte mozdulatlan felsőtest, kissé hajlított térd
~: kötetlen, laza

A dallamok száma

1: egy állandó dallama van
t: több állandó dallama van
~: több, de nem állandó dallama van
A zárójelbe tett adatok a táblázatban olyan századforduló kori jellegzetességekre utalnak, amelyek azóta megváltoztak vagy teljesen eltűntek a táncból.

Legjellegzetesebb, általánosan előforduló példája a lakodalom hajnalán a ház udvarán, illetve kapujában gyújtott tűz körüli tánc, amely tollszórással fejeződött be.⁵⁴ A másik sajátos tűz körüli táncot „Badnji dan” estéjén (karácsony előestéje) táncolták a Szeged környéki szerb falvak fiataljai az 1930-as évekig. „Összegyűttek a fiatalok úgy 5 vagy 6 óra fele. Akkó mőntek, viccőtek, egyik mással táncoltak, danóltak, harmonikáztak. Akkó az egyik házná fővőtték egy ilyen nagy darab fát és vitték. Aszonták — most mőnyünk a templomhoz. Mikó odaértek, akkó bevitték a templom portájára és ott mőggyútották, hogy égjön. És akkó körül táncolták a lányok mög a legényök. Vigyáztak, hogy el ne aludjon a tűz. A fának az a vége égött, ere mög ugráltak. Nem danóttak így ára valót, csak így muzsikáltak. Kóló vót.”⁵⁵ Deszken a legények a közeli erdőből hozták a tuskót az 1920-as években és muzsikaszóval vitték be a faluba a templom kertjébe. Ott meggyújtották és táncoltak körülötte az odasereglett lányokkal együtt. A tuskó a karácsonyi ünnepekben mindig ott égett és vigyáztak rá, hogy el ne aludjon.

A karácsonyi tuskó csoportos szerzésének és körül táncolásának szokását szintén Kiss Mária említi először 1977-ben szőregi gyűjtése alapján.⁵⁶

A század eleji források farsang vasárnap⁵⁷ és Szent György nap előtti⁵⁸ tűzgyújtásról és táncról is megemlékeznek. Kollárov szerint: „A gáji lányok és legények Szt György előestéjén kimennek a város szélére, ott tüzet raknak s dudaszó mellett táncolnak. Így várják a vilákat, hogy velük is táncolhassanak, mert azt tartják, hogy az a lány, kivel tündér táncol, még abban az évben férjhez megy.”

A délszláv szakirodalomból ismert asztal, ház sír, forrás, falu vagy szántóföld körüli táncok a Maros menti szerbeknél az emléktanyagban nem maradtak meg.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Maros menti szerbek tánc kincsének általános karakterét a hangszeres kíséretű vegyes zárt kóló uralkodó volta, a nyílt kólók hiánya, a férfiak versengő helyben figurázása, az improvizatív páros táncok elterjedtsége, a lassú énekes női körtáncok teljes hiánya és a szertartásos funkciójú körtáncok fokozatos visszaszorulása adja. E vonások elsősorban a Bánát táncával rokonítják. Bánát, a délszláv néptánc kutatás legújabb eredményei szerint, a pannóniai tánczóna keleti felén levő jellegzetes regionális terület.⁵⁹ A felsorolt jellegzetességek alapján elmondhatjuk, hogy a Maros menti tánc hagyomány a bánati tánc kultúra szerves részét képezte és részben képezi ma is.

A sajtóságos bánati jegyek kialakulása valószínűleg még a 18. században megindult etnokulturális csoporttá alakulásuk kezdetén. Az eltelt két évszázad alatt tánc hagyományukat sok befolyás érte a többnemzetiségű környezetben. Azonban a hatások ellenére mind a mai napig megőrizték, természetesen megváltozott formában, a régi hazájukból hozott tánc hagyományukat.⁶⁰ Ehhez a régi balkáni réteghez tartozik a Maros menti szerbek tánc kincsében a malo kolo, a veliko kolo és a szertartásos funkciójú táncok (dodole, lazarice stb). A Kárpát—medence szomszédos népeinek improvizatív páros és szóló táncainak hatására kerültek tánc készletükbe változatos elnevezésű párostáncok és az eszközös férfi szólótáncok, valószínűleg még a 18. században. Aránylag régi keletű a nyugat—európai eredetű kontratáncok és polgári tár-

⁵⁴ Juga V., (1913) 136. és Borovszky S. (szerk. 1912) 146.

⁵⁵ Adatközlő: Ackov Csedomirné (sz. 1901) Törökkanizsa.

⁵⁶ Kiss M., (1977) 33.

⁵⁷ Juga V., (1913) 94.

⁵⁸ Kollárov M., (1912) 491.

⁵⁹ Ivančan, I., (1975) 117—118.

⁶⁰ Mladenović, O., (1973) 57. és 70—72.

sastáncok elterjedése is. Ezt a réteget a Maros mentén a párnástánc és a valcer képviseli.

A különböző eredetű és korú táncok a Maros menti szerbek táncalkalmain, a századfordulón sajátos ciklusba rendeződtek, amelynek sorrendje a következő volt: kiskóló, nagykóló, seljačica, podvoje, valcer. A kiskólót Battonyán a férfiak momacsókólója, Magyarcsanádon pedig egy rövid zárt férfikóló vezette be. Táncvezető férfitantra a Szeged környéki szerbeknél is emlékeznek, de náluk gyakoribb volt az, hogy a kólót a lányok kezdték s a legények csak azután álltak be kiválasztott párjuk mellé. A ciklusoknak külön elnevezése nem alakult ki s ennek nyomát a bánáti táncgyománnyban sem találtuk. Az 1. világháború után a délszláv megszállás idején divatba jött kukunještje, vranjanka, žikino, kolo stb., majd az újabb polgári társastáncok, valamint a felszabadulás utáni néptáncmozgalom⁶¹ révén elterjedt táncok a ciklust fokozatosan fellazították. Ma már a táncok sorát a zenészek és a táncosok kívánsága szabja meg.

A Maros menti szerbek táncalkalmainak leírása, táncéletük jellemzése egy következő dolgozatunk témája lesz.

ADATKÖZLŐK

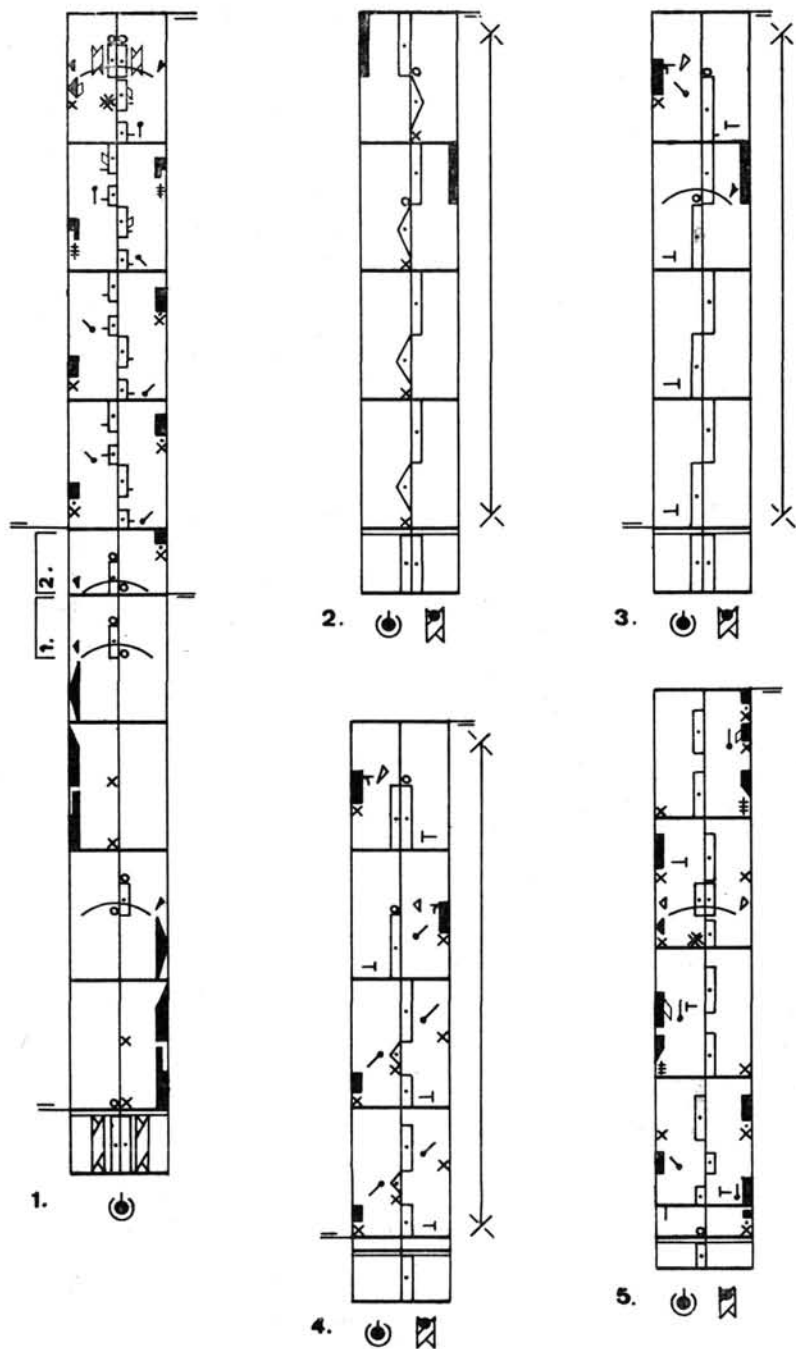
Ackov Csedomirné (sz. 1901) *Törökkanizsa (Újszentiván)*
Babuskov Jován (sz. 1898) *Újszentiván*
Bunyevac Szvetozár (sz. 1895) *Magyarcsanád*
Bunyevac Szvetozárné (sz. 1895) *Magyarcsanád*
Gedos Velimirné (sz. 1917) *Magyarcsanád*
Gyorgyev Ignác (sz. 1905) *Deszk*
Jesity Lázár (sz. 1924) *Magyarcsanád*
Kosza Györgyné (sz. 1907) *Magyarcsanád*
Neducsin István (sz. 1899) *Battonya*
Monkov Mladen (sz. 1916) *Deszk*
Popovity Sztéja (sz. 1899) *Magyarcsanád*
Popovity Sztéjáné (sz. 1909) *Magyarcsanád*
Rockó Milán (sz. 1924) *Battonya*
Rockó Millos (sz. 1919) *Battonya*
Rusz János (sz. 1894) *Deszk*
Rusz Jánosné (sz. 1896) *Szőreg (Deszk)*
Rusz Millos (sz. 1922) *Deszk*
Sevity Krisztina (sz. 1921) *Deszk*
Sztancs Velimir (sz. 1905) *Magyarcsanád*
Todorov Rádó (sz. 1914) *Deszk*
Vidiczki György (sz. 1898) *Deszk*
Vladiszlavljev Pájó (sz. 1897) *Szőreg*
Vukoszavljev Iván (sz. 1903) *Deszk*
A battonyai és a deszki szerb klub és néptánc csoport vezetői és tagjai.

Adatközlőink segítségét hálással köszönjük.

IRODALOM

Bartók, B., (1970) *Musique paysanne serbe et bulgare du Banat (1935)* in: Documenta Bartokiana Heft 4. Akad. K. Bp. Bp. 221—244.
Bálint S., (1942) A néprajzi kutatás délvidéki feladatai. Délvidéki Szemle I. évf. Szeged 72—76.
Borovszky S. szerk.: Temes vármegye. Temes vármegye népe. Bp. 129—150.
Burány B., (1973) Hej, széna, széna. 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal. Zenta
Ferenczi I., (1970) Egy bőségarásló ritus elterjedése a Dél-Alföldön. Népr. Nyelvt. XIV. Szeged 25—41. (1977) A népi szokásrend Szőregen. In: Szőreg és népe. (Szerk. Hegyi András) Szeged, 251—324.

⁶¹ L. Kricskovicz A. é.n.

I. Battonyai motívumtár (1—5). Filmről lejegyezte: *Lányi Ágoston*, (MTA Népzenekutató Csoport Néptánc Osztály); gyűjtő: *Felföldi László*. A film MTA filmtárában: Ft 1129 ltsz.

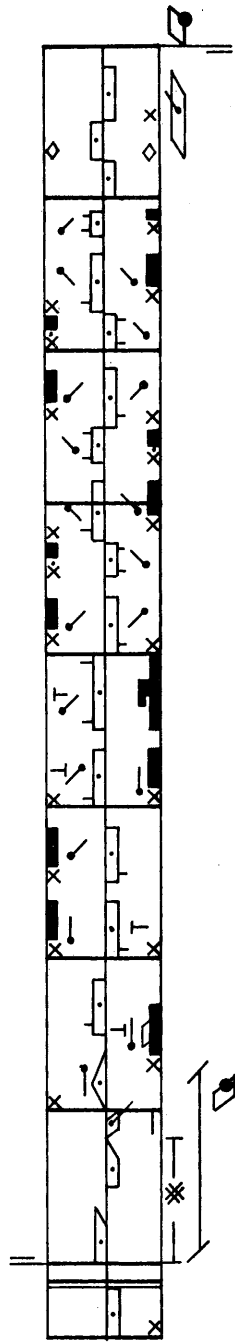
- Grin, I.*, (1977) Srpske narodne pesme jugoistočnog Alfelda. A magyarországi délszlávok néprajza 2. Bp. 92—112.
- Grin, I.*, (1979) Narodne pesme jugoistočnog Alfelda. A magyarországi délszlávok néprajza 3. Bp. 34—59.
- Hadzsics A.*, (1891) A délmagyarországi szerbek. in: Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország II. Bp. 619—653.
- Ilijin, M.—Putnik, D.*, (1970) Plesovi panonske zone. II. die Vojvodina. Zagreb
- Ivančan, I.*, (1975) Jugoszlávia néptáncai. Tánc tudományi Tanulmányok 1975. Bp. 113—124.
- Ivančan, I.*, (1964) Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji. Narodna Umjetnost. Zagreb, 17—37.
- Janković, Lj. Sz.—Janković, D. Sz.*, (1949) Narodne igre V.k. Beograd
- Juga V.* (1913) A magyar szent korona országaiban élő szerbek. Bp.
- Juhász A.*, (1966) A deszki hajóvontatók. A MFMÉ 1964—65/1.
- Kálmány L.* (1885) Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XII. kötet 9. sz. MTA kiadása. Bp. 1885.
- Kiss M.*, (1977) A magyarországi délszlávok folklórkutatásának áttekintése. Néprajzi Füzetek 1977/2. Bp.
- Kollárov M. I.*, (1912) Arad város és Arad vármegye szerb népe. In: Arad vármegye és Arad sz. k. város néprajzi leírása. (Szerk. Somogyi Gyula) Arad, 464—491.
- Kricskovics A.*, Magyarországi délszlávok táncok. Bp. (1980) Magyar néptánc hagyományok. (Szerk. Lelkes L.) Bp.
- Martin Gy.*, (1979) A magyar körtánc és európai rokonsága. Bp.
- Mladenović, O.*, (1973) Kolo u južnih slovena. Beograd.
- Olsvai I.*, (1973) Lakócsai délszláv dallamok. In: Sokszínű hagyományunkból. Bp. 39—47.
- Ocskó O.*, (1973) Szerb népszokások a Szeged környéki falvakban. A MFMÉ Adattára 466—74. sz.
- Palugyay I.*, (1855) Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest.
- Petres D.*, (1976) Egyházi ünnepekkel kapcsolatos szerb népszokások Deszken. Csongrád megyei Honismereti Híradó, Szeged, 85—99.
- Sarosác Gy.*, (1973) Magyarország délszláv nemzetiségei. In: Népi kultúra—Népi társadalom VII. Bp. 369—390.
- Streitmann A.*, (1912) Torontál vármegye népe. In: Torontál vármegye (Szerk. Borovszky S.) Bp. 141—168.
- Újváry Z.*, (1969) Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Debrecen.
- Újváry Z.*, (1963) Une costume de Slaves du Sud: la dodola. Slavica III. Debrecen, 131—140.
- (1973) Turkajárás az erdélyi és a magyarországi románok körében. Népi kultúra—Népi társadalom VII. Bp. 391—413.
- Urosevics D.*, (1969) A magyarországi délszlávok története. Bp.
- Vakarcs K.*, (1913) Dodolajárás a délmagyarországi szerbeknél. Ethnographia Bp. 303—307.
- Vujicsics T.*, (1978) A magyarországi délszlávok zenei hagyományai. Bp.
- Szigeti Gy.*, (1980) Adatok a deszki szerb magyar és szerb népzenehez. (kézirat)

ÜBER DIE TANZTRADITIONEN DER SERBEN DES MAROS GEBIETS

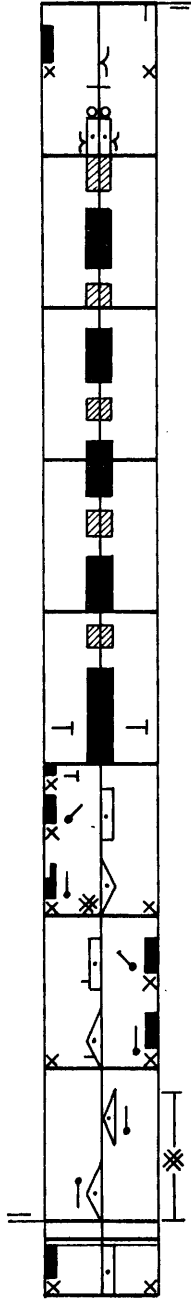
László Felföldi

Ein wichtiger Faktor zum besseren Kennenlernen der südungarischen Tanztraditionen und zur Erforschung interethnischer Kontakte, ist die Kenntnis der Tanztraditionen der Serben, die im Gebiet der Maros leben, und die zahlenmäßig beinahe die Hälfte der serbischen Minderheit, die in Ungarn lebt, darstellen. Die fünf serbischen Gemeinden (Deszk, Szőreg, Újszentiván, Magyarcsanád, Batto-nya), die heute eine Sprachinsel bilden, waren vor dem 1. Weltkrieg die nördlichsten Siedlungen der Serben des Banats. Nach der Volkszählung von 1900 lebten in den fünf Gemeinden 6823 Menschen. Nur in einer Ortschaft, in Deszk, hatten die Serben die Mehrzahl der Bevölkerung gebildet. In den übrigen Dörfern lebten sie neben Rumänen, Ungarn und Volksdeutschen in der Minderheit. Aus diesem Grund, wegen den unterschiedlichen Umwelteinflüssen und auch weil der Grad der Verbindung zu den geistigen Zentren, die sich im Banat und in Batschke befanden, unterschiedlich war, zeigen sich in der Volkstradition dieser fünf Gemeinden zahlreiche Unterschiede. Diese Unterschiede lassen sich auf dem Gebiet der Tanzkultur erkennen.

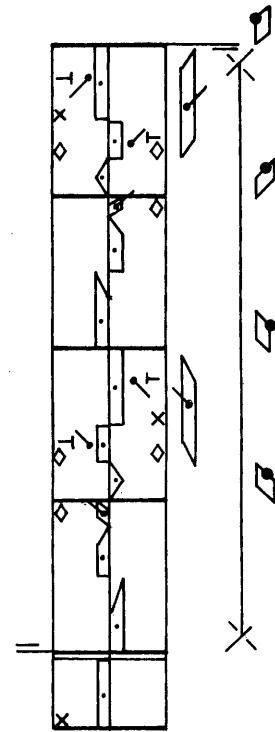
Die älteste Schicht ihres Tanzschatzes wird von den vom Balkan stammenden Ringtänzen und den mit dem „Dodole“-Umzug und dem Lazarusfest zusammenhängenden rituellen Tänzen gebildet. Durch das mehr als zweihundertjährige Zusammenleben mit Rumänen und Ungarn gelangten auch rumänische und ungarische Tänze in die serbische Tanztradition (z. B. podvoje ‚csárdás‘). Die rumä-

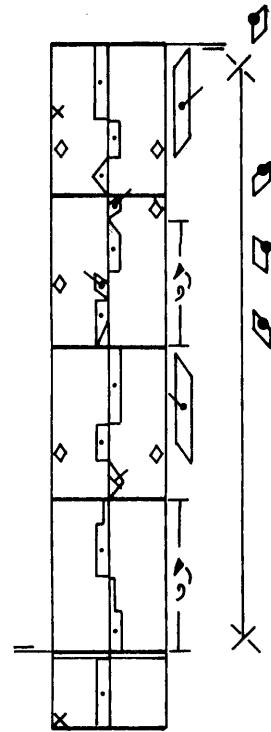
1.

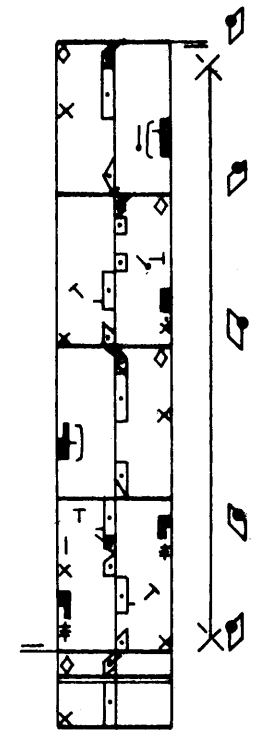
2.

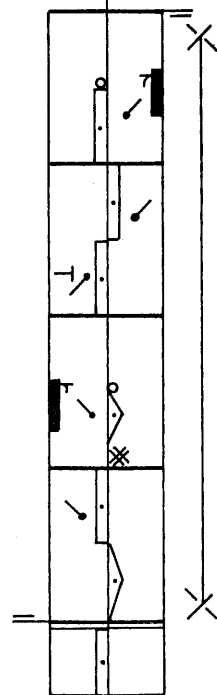
3.

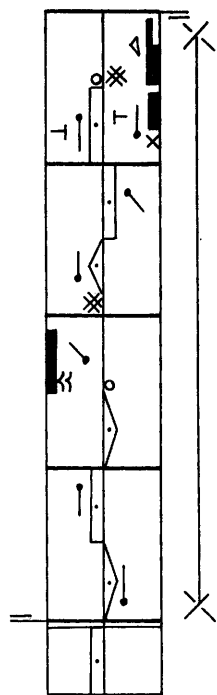
4.

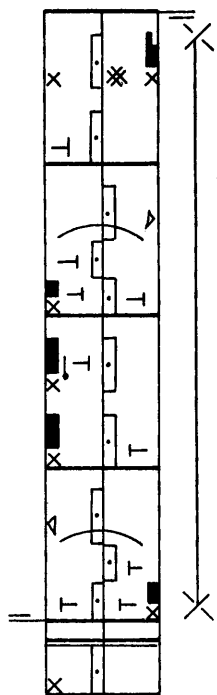
5.

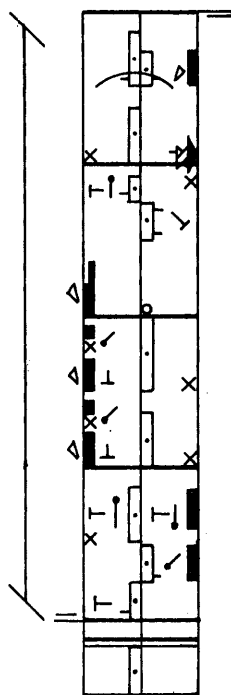
6.

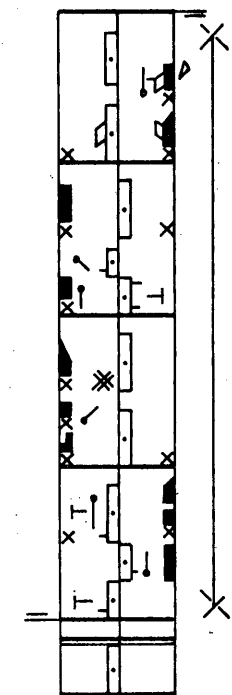
7.

8.

9.

10.

nische Wirkung scheint am stärksten und am umfassendsten gewesen zu sein und erreichte auch noch jene Ortschaften, in denen keine Rumänen gelebt haben. Die jüngste Schicht der serbischen Tanztradition wird von den deutschen Reigentänzen (poljubce), den bürgerlichen Gesellschaftstänzen und den im Stil neuen, spielerischen Koloen und Kunsttänzen gebildet. Im Aufsatz teil eine Beschreibung der ausgewählten älteren Koloen und dazu die Begleitmusiken mit.

Die beste Gelegenheit für den Tanz bieten in unseren Tagen Bälle bürgerlichen Charakters zu Kalenderfesten und auch Hochzeitsfeiern. Der Tanz, der während der Kirmes am Nachmittag im Pfarrgarten veranstaltet wird, hat seine archaischen Züge behalten können. Es überrascht, welche Vielfältigkeit die Tanzveranstaltungen und Tanzgewohnheiten zur Jahrhundertwende hatten wenn man sie mit den heutigen vergleicht. Von dem einstigen Reichtum der Tanztradition der Serben im Gebiet der Maros zeugen die eigentümlichen Tanzbräuche in der Weihnachtszeit, am Rosenmontag in der Faschingszeit, beim „Dodole“ — Umzug, beim Lazarusfest und bei spontanen Tanzanlässen im Sommer — die sogenannten „ragalj“-en. Eine schwache Erinnerung an den Brauch der Tänzerweihe lebt in der Gewohnheit, daß die herangewachsenen Mädchen aus Deszk sich beim Osterntanz zum ersten Mal in den Kolo einreihen dürfen.

Bei Einbezi der Forschungsergebnisse von Ljubice und Danica Jankovi zeigt sich, daß die Tanzkultur der Serben im Gebiet der Maros mit den Traditionen der Serben im Banat zahlreiche Übereinstimmungen haben. Außerdem ergibt sich bei einem Vergleich der Koloen älterer Art mit den Arten der alten ungarischen und rumänischen Springtänze, daß sich zahlreiche Ähnlichkeiten im Rhythmus und in der Motivation der Tänze feststellen lassen.

A tápai Bokréta

ifj. LELE JÓZSEF

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Tápé folklórhagyományainak első gyűjtője a szegedi Kálmány Lajos volt, aki az Árvíz (1879) előtti faluban számos népdalszöveget gyűjtött.¹ Mivel közölt dalai kotta nélküliek, nagy részüket hiába olvassuk föl mai tápai öregeknek, nem ismerik. Ők már a *nótás világba* születtek s a „magyar nóták”, a sokszor szinte folklorizálódott műdalok még a népdalokat is háttérbe szorították olykor. A felszín alatt azonban élt a népköltészet: Kodály Zoltánt Balázs Béla vitte el Tápéra 1905-ben, és a zeneszerző Pünkösdlőjének ihletője lehetett a tápai kislányok pünkösdlője.²

Tápai leányok 1900 táján (Népr. Múzeum filmarchívumából, Ltsz.: 1783.)

¹ Kálmány L. (1881) I—II.

² Illia M. (1971) 889.

A tápai folklóranyag tudatos, folyamatos föltárása, nemzedékről nemzedékre történő módszeres gyűjtése és ápolása az 1910-es években kezdődött meg. A helybéli kántortanító dalárdát alakít, az orvos színjatszó csoportot. 1934-ben meglakult a tápai Bokréta, amely társulat a dalanyag mellett a helyi tánc-, játék- és szokáshagyományokat is megőrizte, főként hiteles színpadra állítással. Péczely Attila 1951-ben végzett jelentős dalgyűjtést Tápén. Szinte ugyanazon idő óta gyűjti a tápai dalokat és szokásanyagot Lele József, Waldmann József, később Török József és e sorok írója, mely gyűjtések javarészt az 1971-ben megjelent Tápé c. falumonográfiában közölték.³ A néptánckutatók jóval később fedezik föl Tápét. Molnár István 1949-ben, pár évvel később Muharai Elemér, majd Martin György és Pesovár Ernő gyűjt tápai táncokat. Timár Sándor és Nagy Albert az 1970-es években Tápén gyűjtött anyagból készítenek földolgozásokat. Valamennyien kitűnő szakemberek, akik újra és újra rátaláltak a *darudöbögősre*, a *lippentősre*, a *marsra* és az időközben tápaivá lett *oláhosra*.

A tápai nép daloskedvű. Ha zenét hallott, nem állta meg tánc nélkül. Az idősek lakodalomban, a fiatalok bálakban mulattak, de munkájuk közben is szívesen *danolásztak*. Más magyar tájak dalaira — amelyeket nagyon nehezen fogadott el a sajátjához szokott tápai fül — a mindenkori kántor tanította őket. Az iskolából kikerülve ezeket rendre elfelejtették. Bennük maradt viszont az a sajátjuk, amelyet *édesszüljüktől* tanultak, amibe születtek, s azt énekelték szívesen életük végéig. A tápai nép mindig nagyon ragaszkodott a sajátjaként megismert dalokhoz, melyet minden másénál szebbnek tartott, azért féltette is. Főként a feledéstől féltette. S hogy oda ne vesszen, „Dalba öntötte örömét, de bánatát is. Dalolt amikor katonának ment, amikor leszerelt, ha szívében szerelem gyűlt, s amikor halottját dalban siratta, vagy lakodalmat tartott.”⁴ Vagyis, szinte minden alkalmat megragadott, hogy pillanatnyi hangulatát így, vagy úgy kifejezésre juttassa. Ezzel magyarázható, hogy Tápé a gyűjtés kezdete óta napjainkig igen gazdag dalanyagot őrzött meg. Legtöbbjük a lakodalmakban, egyéb családi ünnepek alkalmával, valamint a hosszú téli esték gyékénymunkáinak végzése közben hagyományozódott nemzedékről nemzedékre. Mégis sokan sírba vitték daltudományukat, mert nem volt semmi masina, ami megmenthette volna, rögzítette volna őket.

A BOKRÉTA ELŐZMÉNYEI

Az 1910-es években Leffelholz János, majd Incédi Endre tápai kántortanító gyűjtötte maga köré a jóhangú tápai időseket. Csakis templomi énekeket tanultak, amelyeket harmóniumkísérettel énekeltek, pl: húsvétkor a *passiót*. Az *Öregiskolában* hetente egy alkalommal tartottak próbát. Néhány év múlva már szinte minden jeles napon kórusba énekeltek. Ez az énekes gárda lett az 1926-ban megalakult *Dalárdának* a magva. Elsősorban továbbra is templomi énekeket tanultak a helyi Katolikus Ifjúsági Szövetség szervezésében, de már több szólamban is. Csóti Mihály kántor 1928-ban került Tápéra. Ő már tápai dalokat is tanított, melyeket a helyi öregektől maga gyűjtött. Különböző falusi rendezvényeken, nemzeti ünnepeken szerepeltek. Csóti Mihály kántortanítóként Incédi Endre helyére került, így a dalárdát is irányította. Népdalcsokrokat állított össze, s azokat több szólamban tanította be. Tápén kívül Hódmezővásárhelyen, Szegeden, Szentesen és Kiskundorozsmán dalos találkozókön vettek részt. Csóti Mihály az iskolában is tanította a tápai népdalokat; ő az első gyűjtő, aki helyieknek tanítja a tápai népdalokat. Énekes csoportot hozott létre, amely helyi rendezvényeken is föllépett, főként iskolai program keretében. A gyerekek év végi énekvizsgálója hatá-

³ Lele J.—Waldmann J. (1971) 671—736.

⁴ Lele J.—Waldmann J. 671.

A tápéi Magyar Hon Dalegylet Csóti Mihályal. 1928.
(Repr.: T. Nagy Czirok Anikó: a Népr. M. archívanyagán kívül valamennyi reprodukció az ő munkája).

rozta meg, hogy az iskolából kikerülve bejuthattak-e a dalárdába. „Amikor én iskolás voltam, karácsonyokban játszottunk egy darabot Ádámról meg Éváról pásztorkokkal, meg angyalokkal. Jézus születéséről is volt egy szép, énekes darabunk. Az előadások alkalmával Szögedéből kaptunk szép ruhákat, angyalka szárnyakat” emlékezik édesanyám. A Csóti Mihály által vezetett dalárda 1928-ban a Magyar Hon Dalegylet nevet vette föl. Az Incédi dalárda tagjai szinte kivétel nélkül idősek voltak, Csóti Mihály gárdájában azonban kizárólag fiatalok énekeltek. Az öregek a továbbiakban csak a templomi éneklésekben vettek részt. Ebben az időben tehát egy néven két gárda énekel, hiszen a fiatalok is részt vettek pl. a passióban, a lourdes-i játék meg éppen rájuk épült. A Dalegylet Csóti Mihály 1941-ben bekövetkezett halálával feloszlott. Az énekesek mellett működött — olykor több — színjátszó csoport is. Tagjai többnyire iskolások voltak. Előadásait helybéli tanítók: Ábrahám Jenő, Bunyik József, Kovács Sándorné, Lele József, valamint Boga Dezső orvos tanították be. Műsorukon volt a „Pataki lányok”, a „Falu rossza”, a „Sári bíró”, a „Disznótor”, „A bor”, „A borjú”, a „Piros bugyelláris” stb. Boga Dezső saját írású színdarabját, a „Hős sárkány Dánielt” évekig játszották. Tápión rendezvények alkalmával az Ördög Sándor kocsmájában, a Hangya Szövetkezet báltermében és a Népházban (a mai Cukrászda helyén) léptek fel. „Nálam idősebbek játszottak, én sűgő voltam. Aztán nemsokára kaptam szerepöt. Szerettem játszani, könnyen is tanultam, így aztán egy idő múlva szinte mindön darabban játszottam. Mindön előadáson telt ház vót. A színpadot mink alakítottuk ki úgy, ahogy a tanító úr mondta, vagy az orvos, mikor melyik ért rá velünk foglalkozni. A ruhákat is nekünk köllött beszörözni. Én is vittem apám nadrágját, anyám nagykendőjét, mikor mi köllött a szerephön. Némelyik ruhát a szereplés idejire át köllött alakítani. Nem nagyon szerették a szülők, de mögengették, hogy jól sikerűjön

az előadás.⁵ A faluban sok fiatal és középkorú szeretett eljárni ezekbe a szervezetekbe. Akinek nem jutott hely a dalárdában, az ment a színjátszókhoz. Legtöbb közülük — ha csak tehette — eljárt mind a két helyre, mert összeszoktak, meg aztán hova mentek volna szórakozni. A színjátszók a Népházban tartották a próbákat, ahol a nagy vas-kályhát otthonról vitt fával fűtötték télen.

A BOKRÉTA MOZGALOM

Paulini Béla szervező munkája

Tápén tehát működött a Dalárda. A vasárnapi bálak előtt sikerrel szerepeltek a színjátszók, közben az ország más területein ezeknél jóval magasabb színvonalú népművészeti mozgalom bontakozott ki. Ennek a mozgalomnak a központja Budapest, ahol már 1896-ban, a millenium idején olyan rendezvény volt, amelyre több, hagyományos kultúrával bíró parasztcsoportot hívtak meg. Nem is tudjuk, hogyan maradhatott ki akkor Tápé. Szántottak, vetettek, házat építettek és éltek. Estéinkint daloltak, táncoltak. Szervezője Jankó János néprajzos volt.⁶ Ezek a dalos-táncos esték sok emberben mély gyökeret eresztettek. Az első világháború akadályozta Budapestet abban, hogy az egykori sikeres paraszt-Pest találkozót újra megrendezzék. 1912-ben ugyan rendeztek egy ún. operabálat, ahol az előkelőségek matyó viseletbe öltöztek. Am ezt a cifrázkodást akár csúfolódzásnak is vehette a vidéki, mint értelmetlen, rosszul sikerült utánzatot. Ami a fővárosban nem sikerült, az sikerült vidéken: Sopronban 1925-ben a helyi városvezetőség országos népviseleti és népszokásversenyt rendezett.⁷ A rákövetkező esztendő már bővelkednek hasonló programokban. Karád 800 éves fennállásának ünnepén a helybéliek táncos bemutatót tartanak. Kaposváron, Csökölyön és Nagykállón népszokás: viselet- és táncbemutatót rendeznek.⁸ Végre 1931-ben megszületik az első budapesti népművészeti bemutató. Ez időben egész Európában tapasztalhatók hasonló törekvések az ún. „nemzeti önérzet”, „saját kultúra” stb. kifejtésére.

Magyarországon 1931-ben megszületett a Gyöngyösbokréta, melynek megvalósulása mintegy két évtizeden át érlelődően volt már.⁹ Gyöngyösbokréta néven azt a rendszeresen visszatérő színházi látványosságot ismerjük, amely parasztcsoportok tánc, ének és játékbemutatóiból állt. Budapesten 1931 és 1944 között minden augusztus huszadika táján léptek a pesti közönség elé. A mozgalom a magyar paraszt-ság körében egyedülállóan nagy tömegeket mozgató meg, hatása a hagyományörzés szempontjából igen jelentős.¹⁰

Létrehozójának, szervezőjének Paulini Bélát¹¹ tekintjük, aki Csákváron született 1881-ben. Székesfehérváron gimnazista, 1900-ban gépészmérnöknek iratkozik. A század elején mint karikatúrista dolgozott több hazai és külföldi élclapnál. Meséket írt, amelyeket saját rajzaival illusztrált. Harsányi Zsolttal közösen írt Hány János (1926) c. meséjét Kodály Zoltán zenésítette meg. Megszervezte a Magyar Földműves Játékszínt a csákvári parasztszokból 1929-ben. Innen már egyenes út vezetett a Gyöngyösbokréta megszervezéséig. Ötvenéves korában állt szervezőképességével és ügyszere-

⁵ Lele Józsefné Lele Ilona közlése.

⁶ *Pálfi Cs.* (1969—1970) 116.

⁷ *Pálfi Cs.* 116.

⁸ *Pálfi Cs.* 116.

⁹ *Pálfi Cs.* 118.

¹⁰ Magyar Néprajzi Lexikon. II. 368—369.

¹¹ Magyar Néprajzi Lexikon. II. 374.

tetével a népművészeti mozgalom élére. Természetesen nem olyan simán ment ez a szervezés, mint ahogyan mi azt ma gondoljuk. Györffy István neves néprajzos a Bokrétások Lapjában azt írta: „... szellemi skanzen a Gyöngyösbokréta, amelynek megvalósítását én javasoltam Paulinának.”¹² Ugyanakkor Kovácsházy Vilmos így emlékszik: „...A Gyöngyösbokréta gondolata az én fejemben született meg először,... Paulini Béla csak eszköz volt.”¹³

Pekár István: Gyöngyösbokréta c. gobelin-térképe (1937).

Az első budapesti bemutatót, amelyen 12 helység népe vett részt, a főváros kezdeményezte.¹⁴ A hatalmas sikert igazolja, hogy 1940-ben hatvan helység csoportjai, 1944-ben pedig már 98 csoport mintegy négyezer taggal vett részt a magyar népművészeti munkában. Ezt a hatalmas táborot neves szakembergárda fogta össze. 1935-ben Bokréta Szövetség néven, később Magyar Bokréta Szövetség néven társadalmi egyesület alakult. Ugyanakkor rendelet jelent meg: „Ezt az országos mozgalmat minden hatóságnak kötelessége támogatni.”¹⁵ Voltak egyesek, akik irredenta, nacionalista törekvésekre akarták fölhasználni a Gyöngyösbokrétát, de nem ez jellemezte a mozgalmat, mely története folyamán igen jól szervezett országos hálózattá épült ki, jól szervezett anyagi ellátással, és a résztvevőkön keresztül hatalmas és értékes népművészeti anyaggal, amely bemutatók nélkül teljesen elveszett volna;¹⁶ — Szendrei Zsigmond sza-

¹² Györffy I. (1940) I. 6.

¹³ Pálfi Cs. 120.

¹⁴ Pálfi Cs. 120.

¹⁵ Pálfi Cs. 122.

¹⁶ Pálfi Cs. 129.

vaival: „a 100—120 féle néptánc és a temérdek népdal csak a nevében élne.”¹⁷ Eleinte talán Paulini maga sem tudta, hogy milyen lehetőséget talált a Gyöngyösbokréta szervezésében. Azonban hamarosan ráeszmélt, és azután már csakis annak szentelte energiáját, életét: „teljes erővel építette ki a Bokréta Szövetséget.”¹⁸ A megalakulástól számított pár esztendőn belül a Gyöngyösbokréta-(népművészeti)-bemutatók hagyományanyaga rendkívül gazdag lett, és a magyar tánc hagyomány jelentős részéről adott áttekintést. A résztvevő együttesek nélkül nem vált volna mozgalommá az ügy, bár a Bokréták társadalmi, kulturális életében betöltött szerepének kialakítását nem ők határozták meg.¹⁹ A bokréta bemutatók kiadásait a főváros, a szállítási költségeket a honvédelmi minisztérium fedezte. A bokrétások pesti tartózkodásuk idején a Kivándorlók és Visszavándorlók Otthonában szálltak meg, a Fiumei út (ma: Mező I. út) 4. alatt.

Paulininak kezdettől fogva segítségére volt Kodály Zoltán Györffy István, Viski Károly, Lajtha László, Szendrey Ákos, Gönyei Sándor, Bátky Zsigmond, valamint a fiatalabb nemzedékből Ortutay Gyula, Volly István és Bálint Sándor. Kiváló szakemberek. Ennek ellenére a bokréta bemutatók színvonala esik, de nem a Bokréta Szövetség hibájából. Paulininak jó érzéke volt a színpadhoz, a közönségsikerhez. Bizott önmagában, mégis féltette a Bokrétát. Mivel olykor — engedékenyen — inkább a helyi szervekre és csupán önmagára hallgatott, mintsem a kiváló, őt segítő szakembergárdára, ettől kezdve elsekélyesedés tapasztalható, amit a néprajzos gárda csak sajnálni tudott. Bár a Bokréta előadásai csak az elemi színreviteli követelményeknek tettek eleget, mégis, teret kapott a hagyomány többé-kevésbé hiteles formában való bemutatása. „Paulini úgy tartotta, hogy a színpadra vitt anyagok esetében övé az utolsó szó. Itt tévedett!”²⁰

Az utolsó Gyöngyösbokrétás megmozdulás 1948. március 8-án a budapesti Vármegeház közgyűlési termeiben volt, amit Volly István rendezett.²¹ Ugyanebben az évben alakult meg a Magyar Táncszövetség.²²

Paulini személyesen járt minden helységben, ahol bokréta alakult. Egyik naplórészletéből kitűnik, milyen nehéz is volt az ő munkája: „A kultuszt elindító első Gyöngyösbokrétába az első csoportokat megszervezni hihetetlenül nehezen ment. Ahol a fiatalsággal este megegyeztem, ott reggelre felbomlott az öreg szülék miatt. El sem tudták képzelni a tapasztalt öregek, miszerint ne legyen irgalmatlan nagy baj abból, hogy eljön messziről egy ember, barátkozik, biztatja a fiatalokat, a fővárosba hívja őket. Meg voltak győződve, hogy az lesz az egésznek a vége, el kell adni a tehenet, s nem beszélve arról, hogy gyalog engedik haza Pestről a fiatalokat. Nehéz volt alánevelni? Nem. Csak sohasem szabad a népet becsapni, csak az kell, hogy minden úgy történjék, ahogyan az ember megmondta.”²³ Ennek ellenére egy ideig elfeledkeztünk róla? Nem. Hiszen — Pálfi Csaba szerint —... a társadalom akkori vezetőereje a falvaktól a parlamentig, a tanítóktól a tudósokig támogatta a Bokrétát és a mozgalom emléke máig él, hogy a Bokréta Szövetség 15 év alatt kb. 4000 tagot számlált. Főnállása alatt 75—80 féle táncot, 35—40 játékot, jelenetet, szokást mutattak be.” Állíthatjuk, hogy Paulini Béla nagyszerű szervező egyénisége fogta össze a párezer tagot (a népművelők tudják, hogy ez milyen nagy dolog!). A szerkesztésében megjelent Bokré-

¹⁷ Szendrei Zs. 1941. VIII. 6.

¹⁸ Pálfi Cs. 118.

¹⁹ Pálfi Cs. 115.

²⁰ Pálfi Cs. 126.

²¹ Volly István közlése.

²² Pálfi Cs. 129.

²³ Paulini B. (1938) IV. 8.

Paulini Béla

tások Lapja (1934—1940), majd a *Hagyomány Szava* (1940—1944) című folyóiratokban tájékoztatta tagságát és a közvéleményt a mozgalom tevékenységéről és feladatairól.

Paulini Béla szép, de nagyon nehéz küldetést vállalt és végzett. Éppen azért „...nem szabad őt elfelejtenünk, aki alapjában önzetlenül, kompromisszumok és alkudozások árán, olykor a „hatalomhoz” igazítva álmait: színpadot, magyarságot, parasztsoportokat — elérte, hogy a köztudat 30 év után is számontartja a Gyöngyösbokrétát.”²⁴

Erdei Ferenc is foglalkozott a Gyöngyösbokrétával.²⁵ Szerinte Kalocsán már akkor volt Gyöngyösbokréta, amikor az országos bokrétázásról senki sem beszélt még. Elképzelhető, hogy a kalocsai városvezetők és a helyi idegenforgalmi szervek a „cifra nyomorúságra” vették rá a szépen öltöző és festegető, népviseletes játékbabá-

²⁴ Pálfi Cs. 158—159.

²⁵ Erdei F. (1977) 258.

kat készítő kalocsaiakat, s mintegy divatot csináltak belőle. Ám ez a jelenség egészen más volt, mint az eredeti parasztművészkedés hajdan — alkotó korszakában. „A paraszti mű nagyszerű és csodálatos tett... Primitívségre kárhoztatott világban, szűkös eszközökkel olyat produkált zenében, iparművészetben és szóművészetben, hogy darabjai a legkényesebb ízlést is csodálatba fogják ejteni mindenkor. Még azt is el lehet ismerni, hogy ezeknek a daraboknak a reprodukálása és mutogatása is komoly értékös vállalkozás. De az nem áll, hogy az irányított parasztkultúra is ilyen műveket szül. Legfeljebb rossz másolatokat és ferde ízlés által megrontott utánzatokat.”²⁶ Nem hiszem, hogy Erdei Ferenc kizárólag a kalocsai Gyöngyösbokrétát ismerte. Mégis, a kalocsaiak alapján ítélte meg az egész mozgalmat. S ha ez valóban így van, nem adhatunk igazat Erdei Ferencnek. A kalocsainak már csak azért sem lehetett sok köze a budapesti bemutatókhoz, mert vidéken „bokrétás helységek” voltak, s csak a budapesti, évenkénti bemutatók fogták őket „Gyöngyös”-bokrétába. Amikor a kalocsaiak Pesten jártak, nem azt érezték elsősorban, mint a tápaiak, akik Pestnek örültek, s annak, hogy utazhattak. Ezzel szemben a kalocsaiak eladták népművészetüket. „A bokrétát járt kalocsai fiataloknak nem az a legnagyobb élménye, hogy Pesten járt, ha nem az, hogy öt pengőért adott el egy babát, s az egész ruhájáért százakat kapott.”²⁷ Tanulmányát egy kérdéssel fejezi be Erdei Ferenc: „Csak egy föltevés igazolhatná a paraszti népelet megmentését és visszaállítását: ha jól van az, hogy a paraszt csak úgy ember, ahogy parasztként embernek lehet lenni, s ha jól van az, hogy a társadalom kisebbségének a „magas” kultúráját csak „mély” kultúrára szorított többség képes fönntartani. De ki igazolhatja ezt?”²⁸ Ha nem csak Kalocsában gondolkodunk, akik a valóságot takargatva cifrázkodtak, hanem a sok-sok tisztességes szándékú helység munkálkodásában, akkor híven igazolja az eltelt ötven esztendő, amelynek távolában sem kopott a pesti bemutatók modern szervezése és szerkesztése, a bemutatók sikere, amelynek emléke máig él! Olyannyira, hogy „a bokrétásság tananyag lett,”²⁹ amelyben gyökeredzik a mostani pávakörök tevékenysége is.

Megalakul a tápai Bokréta

A tápai Bokréta 1934 nyarán alakult meg. A budapesti bemutatók híre ugyan eljut Tápéra már 1933-ban, de a tápaiak ezt eleresztették a fülük mellett. Úgy tartották, hogy a Dalárdával mégsem való fölmenni Pestre, színjátszókkal meg még úgy sem. Mivel Csongrád megyében rajtuk kívül nem volt helység, amelyben Bokréta alakulhatott volna, Tápét sem izgatta a megalakulás, a pesti föllépés lehetősége. (Igaz, hogy 1936-ban tehát jóval a tápaiak megalakulása után — Algyőn és Dorozsmán, 1938-ban pedig Apátfalván a helyi vezetők életre hívták falujuk Bokrétáját, de azok egyike sem jutott el Pestig.) Tápén néhány tehetős családnak már a harmincas években volt rádiója. Onnan szereztek tudomást, hogy Budapesten István nap táján meghívott vidéki csoportok táncolnak, dalolnak, s műsoruk nagy sikerrel ad képet egy-egy — Tápéhoz hasonló — régi magyar település hagyományvilágából.

1934 nyarán levelet kapott a tápai előljáróság Paulini Bélától. Kérte, írják meg neki, mikor utazhat le Tápéra, mert azt hallotta, hogy régi, hagyományörző település, és szándékában van ott is Bokrétát szervezni. Deák László jegyző válaszlevelében mutatta be a falut: népét, viseletét, hagyományait. Egyben azt is megírta, jöjjön, akár a legközelebbi vasárnapon. Paulini Béla érkezését várta Tápé. A helyi faluveze-

²⁶ Erdei F. 259.

²⁷ Erdei F. 260.

²⁸ Erdei F. 260.

²⁹ Pálfi Cs. 135.

tők: Deák László jegyző, Dr. Boga Dezső orvos, Bodó Mihály tisztviselő, Dr. Bogoss Béla esperes, Csóti Mihály kántortanító és Lele József tanítóképzős növendék — a község házában megbeszélést tartottak. Úgy döntöttek, hogy Paulini Bélát, akit hírből többé-kevésbé ismertek — a szegedi állomásra a község kocsijára hozták majd Tápéra. Pontosan már senki sem tudja, melyik hónapnak melyik napján, de szombaton ment a kocsi a Nagyállomásra, amelyen a vendég elé ment Deák László és Bogoss Béla. Dél előtt érkeztek Tápéra, egyenesen a község házára mentek. Mivel közel volt az idő a déli harangszóhoz, Deák László ebédre hívta a *jegyző lakra* Paulini Bélát és a falu vezetőit. Nem tudjuk, hogy Paulini egyedül, vagy kísérettel jött Tápéra. Tény, hogy a megfelelő előkészületek megtörténtek. A kisbíró még azon a napon kidobolta az egész faluban: „Közhírré tétetik a lakosságnak, egy budapesti úr, nevezett Paulini Béla művelődésügyi főhadjakend, itt van Tápén. A főjegyző úr, a kántor úr, mög az imént mondott Paulini úr is azt kéri, hogy aki szeret és tud táncolni, az máma este a Hangya kocsmában a legszöbbit ruhájában jelödjön mög, mert bokkrétásokat válogatnak. Gyűjjenek el lányok is, legényök is, mög minél több házias is”³⁰ Néhány közismerten jó táncos legénynek, lánynak és jegyesnek, sőt fiatal házásoknak szóban is üzentek a faluvezetők. Paulinival most visszamentek a község házára és bálkezdésig ott beszélgettek Deák jegyzőék. „Paulini minden szavunkat figyelte, amit nem tökéletesen értett, újra kérdezte. „Mi tápaiak csak akkor jöttünk rá, valójában milyen gazdag Tápé néphagyománya, amikor Paulini kérdezősködött.”³¹ A fiatalok eközben izgalommal készültek a bokréta-válogatóra. Jóllehet, egyikük sem tudta, mi is az a Bokréta, de mentek, hogy megmutassák, amit tudnak. Öt óra tájban megtelt az amúgy nem nagy Hangya táncterem, ahova Paulini Béla a faluvezetők társaságában pontban ötkor megérkezett. „Én is monstem az anyám piros zsanér tesönállójába, fehér szoknyájába, ami elé csíkos delinkötőt kötöttem. Főhúztam a csíkos harisnyáját, mög a saját piros papucsomat. Vöttem fő vagy három fehér alsószoknyát. A hajamba, amit az anyám szépen, kétágúra befont, a legszöbbit piros szalagot kötöttem. A fejemet is szalaggal kötöttem körül.”³²

Paulini először a zenét hallgatta meg. Kérte, azt muzsikáljanak, amit lakodalokban szoktak, éppen úgy, sorjában, ahogyan ott szokták. „Csukott szömmel hallgatta a zenét. Mivel a viseletöt mán látta, most hallotta a muzsikát is, én azt hiszöm, képzeletibe mán a pesti színpadon látta a tápaiakat.”³³ A fiatalok nehezen oldódtak, érezte ezt Paulini is, ezért a tápaiak szerinti egy sor nótát (lassús, gyors és frisses) többször is eljátszatta. Miklós Töpe Károlyék nem voltak jó muzsikusok. De tápai talp alá úgy muzsikáltak, ahogyan senki más nem tudott. Belejöttek. Ezt várta Paulini is. A fiataloknak is tüzet fogott volna már a lába, de hát őket még soha sem nézték így, ezért csak szégyenlősen álltak egy nagy kupacban és beszélgettek. Szemükkel fülükkel viszont azt figyelték, mit mond Deák Lászlónak Paulini. Deák jegyző, meg a többi falubeli vezető arra kérték a tápai fiatalokat, hogy táncoljanak. Nem mozdultak, féltek. Deák László fölállt egy székre és onnan szólítgatta azokat, akikre Paulini rámutatott. Hogy ő is jól lássa a fiatalokat, Deák jegyző mellé húzott egymásik széket és onnan kérte táncba a fiatalokat. Először azokat kérte, akik párosan voltak, vagy már jegyesek. „Örszike rákacsintott Török Lajosra, mert akkor éppen jegybe járt Török Lajos, mög Nyinkó Örszike — mögfogták egymás kezét, aztán odamöntenek a székek elébe, amelyikön Pauliniék álltak. Lassúst húztak a muzsikusok, de azok olyan szépen járták, hogy csuda.”³⁴ Aztán szólította a házásokat és néhány alkalmi párt.

³⁰ Molnár József közlése.

³¹ Lele József közlése.

³² Török Lajosné Nyinkó Erzsébet közlése.

³³ Kószó *Mojé* István közlése.

³⁴ Lele Józsefné Lele Ilona közlése.

Az volt a fontos, hogy közel egyformák legyenek a legények, de a lányok közt se legyen egy se nagyon kicsi. Összesen 12 párt válogattak ki. Paulini nagyon megfigyelte mindegyiket külön-külön is. Egy sor nóta után azt kérte, hogy aki a teremben van, mind táncoljanak. Látni akarta, valóban fölszabadultan táncolnak-e a kiválogatottak. Ebből nagy tumultus lett. Ezért ismét csak a kiválasztottakat kérte táncra. Nóta végén behívta őket az irodába. Ott Bodó Mihály mindnek fölírta a nevét, Paulini pedig elmondta, miért volt a válogatás. Miután értésükre adta, hogy már az 1934. évi budapesti István napi bemutatóra meghívja őket, kérte, hogy menjenek vissza a többiek közé és táncoljanak tovább. Egyben azt kérte, hogy tánc közben daloljanak is. Pauliniék is visszamentek és megint fölálltak székeikre. Paulini Béla észrevette, hogy a csárdásnak egy finoman díszített, cifrázott változatát járják néha. Lele Józseftől kérdezte meg, van-e annak a lépésnek valami neve? „Montam néki, hogy az a darudöbögős, ami igen régi tápai tánc.”³⁵ Paulini leállította a zenét és a fiataloktól megkérdezte, melyik dalra tudják a darudöbögőst eljágni. Szinte együtt válaszoltak, hogy a Harmatos a kukoricalevelére. Azt húzatta és kérte, hogy párosával egy sorban álljanak úgy, hogy minden lány háttal legyen néki. „Paulini nagyon örült ennek a lépésnek, mondta is: én ezt a lépést még sehol sem láttam.”³⁶ Azt is észrevette, hogy csárdászás közben keresztbe kasul haladnak a táncosok. A gyors csárdásnál meg azt, hogy a legény, aki szinte egyhelyben mozogja ki (rogyantós mozdulatokkal) a ki nem lépett csárdást, a lányt maga körül futtatja jobbra is, meg balra is, közben hol az egyik, hol a másik lábával nagyot dobbant. A „mars” véletlenszerűen jött elő. Ott iszogató, idősebb ember mutatta meg. Paulini azonnal a zenészekhez ment és a Rákóczi indulót húzatta. A fiatalokat arra kérte, hogy most erre a dalra táncoljanak. Az amúgy már lendületben lévő fiatalok rázendítettek, de olyan csodálatosan szépen járták, hogy Paulini tapsolt örömeiben. Öreg este lett, mire mindent alaposan szemügyre vett. Ekkor azt kérte a fiataloktól és a faluvezetőktől, hogy azokból a táncokból és zenékből, amelyeket most látott és hallott, állítsanak össze egy 15 perces műsort. Legyen benne lassús, frisses és mars is. Ruházatuk legalább olyan legyen, mint Nyinkó Erzsébeté, vagyis, mindenki úgy öltözzön, ahogyan a régi tápai öregek fiatalabb korukban öltöztek. Mikor a tápaiak megnyugtatták Paulinit, hogy mindent úgy csinálnak, ahogyan kérte, megköszönte és a faluvezetőkkel együtt elbúcsúzott a tápai fiataloktól azzal, hogy két hét múlva ismét lejön megtekinteni, meddig jutottak el.

Paulini Béla Tápéről egy „Bokrétával” tért vissza Budapestre, amelynek majdani életképességét biztosra vette. Ugyanabban az esztendőben a már meglévő „bokrétás helységek” mellé Tápéval együtt 19 vidéki bokrétát szervezett! A következő hét kedjén Deák László összehívta a kiválogatott bokrétákat, amelyen megjelent Bodó Mihály, Bogoss Béla és Csóti Mihály is. Eljöttek Lele József és Lele Ilona, Molnár József és Karái Teréz, Nagy Csorba Antal és Lele Mária, Nagy Csorba Mihály és Hódi Veronika házasok, Török Lajos és Nyinkó Erzsébet jegyesek, valamint Kószó Mojé István és Bodó Anna, Biacsi Zsíros Antal és Vincze Etelka, Molnár Nagypanna András és Kószó Palika Mária alkalmi párok. Megbeszélték, tudják-e vállalni a szereplést és hogy milyen műsort állítsanak össze. A nyári mezőgazdasági munkák Tápén is beleszólhattak ebbe a szép vállalkozásba, de a fiatalok otthon megbeszélték a szülőkkel, hogy az ő munkájuk ezután sem fog hiányozni abból. A megbeszélésen ott voltak a zenészek is és eljött akkor még szegedi tanítóképzős Lele József is. A zenészekkel nem volt semmi probléma. Volt hangszerük, tudták mit és hogyan kell játszani, tőlük más nem is vártak. Annál több gondot jelentett a táncosoknak a viselet beszerzése. A legények közül soknak nem volt csizmanadrágja. Úgy egyeztek, hogy fekete posztóból var-

³⁵ Lele József közlése.

³⁶ Török Lajos közlése.

Tápai bokrétások Paulini Bélával (1934).

Próba közben.

Török Lajos és Nyinkó Erzsébet tápai viseletben.

rottat kerítsen mindegyikük. Hogy pelőcés lesz-e, vagy slicces, nem számít, fontos, hogy a színük egyforma legyen. Fehér, hagyományos szabású inge meg csizmája csak lett volna valahánynak, de egyforma lajbija már nem. Szerezni viszont tudtak csakúgy, mint kisszélű, fekete nyúlszőr kalapot, amelyiknek a szalagját hátul kötötték masniba. Lényegesen nagyobb volt a lányoknak és az asszonyoknak a gondja, hiszen az olyan ruha, mint amilyenben a Nyinkó Őrszike a válogatón megjelent, már csak az idősebb asszonyoknak volt. Azok meg a sublótfiában tartogatták, hogy ha majd egyszer meghalnak, abban temessék el őket. Ezeket kellett az asszonyoknak meg a lányoknak elkönyörögni, ami végülis sikerült valamennyiüknek. Ezért nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy az első tápai bokrétások a tápai viseletgyűjtés — még nem tudatos — úttörői. „Mindönki mönt a szüléjhön, mög a rokonsághon. Elkértük a delénkötöket, csíkos harisnyákat, amit mink botosnak hittünk, az alsószoknyákat, a fölsőszoknyákat, a tesönállókat, a fityulát, mög mindönt, ami nem vót nekünk, de a jegyző úrék kérették.”³⁷

³⁷ Török Lajosné Nyinkó Erzsébet közlése.

Tápai részlet Pekáry: Gyöngyösbokréta c. térképéről.

Megszerveződött tehát a gárda, amely a próbákat — amíg jó idő volt — a jegyzőlak udvarán tartotta. Amikor hűvösre fordult az időjárás, akkor az Öregiskolában próbáltak. Ezeken mindig ott volt Deák László, aki egyben vezetőjük is lett. Esetenkint járt csak el Bodó Mihály, Lele József meg akkor, amikor csak tehetett. Lele József a szegedi tanítóképzőben Bálint Sándor tanítványa volt. Igyekezett és sokat is tudott segíteni — fiatal kora ellenére — Deák Lászlónak és a tápai Bokkrétának. Két nővére, Ilona és Mária, valamint nagybátyja, József bokkrétások voltak.

Az első pesti műsort a vezetők és a tagság közösen állította össze. Paulini Béla javaslatára elsősorban a tápai lakodalom dalait és táncait használták föl. Jobbat úgysem találva tehát a lakodalomnak egy-egy jellemző mozzanatát helyezték úgy egymás mellé, hogy a sűrítéssel eredetiségéből semmit sem veszített még akkor sem, ha a vőfélyszöveget teljes egészében kihagyták. A mostani időknek is modern fölfogású, 15 perces műsorukat kedd estéken gyakorolták. A Bokréta híre szinte percek alatt szétröppent a faluban, így a próbákat mindig sokan nézték végig. Tudjuk, hogy az országban nem egy helységben, sőt Pesten is igyekeztek a bokkrétát kihasználni pártok és más szervezetek. Olyan helységek is voltak, amelyekben a szegény-

Bokrétás lányok és asszonyok.

ember gyermekét nem vették be a bokrétába. Tápén ez a lap is tiszta maradt. Hajdani tápai bokrétások szavával: „Ha nekünk valaki akkor azt mondta vóna, hogy így Horty Miklós, mög úgy politika, hát menten abba hagytuk vóna a bokrétázást!”³⁸ Amikor júliusban ismét Tápéra látogatott Paulini Béla, már a föllépésre szánt ruhákban jelentek meg a tápaiak a próbán. Itt aztán úgy válogatták össze a színeket, (kék, piros, zöld, bordó stb.) tesönállókat, (testhezálló, derék) hogy két egyforma színbe öltözött nő ne kerülhessen egymás mellé. Paulininak nagyon tetszett a tápaiak műsorterve és kérte, semmit se változtassanak rajta, hanem ezzel jöjjenek.

Az első budapesti bemutatkozás

Végre elérkezett a pesti út. Vonattal utaztak, daloltak Pestig. Kísérőként velük volt Deák László jegyző bokrétavezető és Bodó Mihály tisztviselő. Pesten a Városi Színházban kellett jelentkezniük. Onnan a szállásra vitte őket egy busz, a Fiumei úti Kivándorlók és Visszavándorlók Otthonába, ahol minden más helység bokrétás csoportja is megszállt. Első nap délutánján városnéző sétára vitte őket a busz, lássák, milyen nagy ünnep készül most Pesten, István király nevenapja alkalmából. Ebéd után senki sem tudott pihenni. Alig várták, hogy öltözni kelljen, s máris mentek buszszal a Városi Színházba, ahol már sok más tájbeli bokrétás volt. A tápaiakat a Bokrétások Lapja ekképp mutatta be:³⁹

³⁸ Miklós Szatyng Pál közlése.

³⁹ Volly István közlése.

Útra készen.

Kis kutya, nagy kutya, nem ugat hiába,
Van nékem szeretóm Szeged városában,
Szeged híres város, Tápéval határos,
Ott lakik a babám, kivel leszek páros.

Igen, azt mondja a népdal, hogy Szeged híres város, Tápéval határos, ...Valójában ősrégi halászfalu Tápé. Ma már egybeolvadt Szegeddel. Temploma Árpád korból való, ennek freskói a látogatót valósággal lebilincselik. A Tisza füzesével szegélyezett híres községet többször megöntözte a Tisza árja, ami gyékénytermővé tette a határt. A község szorgalmas lakói a gyékényt földolgozzák, s nincs olyan ház Tápén, ahol apraja-nagyja ne foglalkoznék a szatyorszövéssel: ki ne hallott volna a tápai gyékénymunkáról? Eredeti népviselete pedig egy nagy város tőszomszédságában különösen bámulni való. Akkorra és olyan szép selyemkendőket, mint itt vannak, már alig-alig látni az országban. Egyébként gyakran megfordult Móra Ferenc, az író, Juhász Gyula, a költő, s Nyilasy Sándor képei szintén sorozatosan lelkesednek Tápéért.

Hogy milyen volt az első tápai siker Pesten? A legszebb, egyben a legemlékezetesebb! „A mi lakodalmasunkat nagyon mögtapsolták, de mög is dicsérték. Tudtunk mink táncolni is, mögénten danolni is, csak szépen sorba köllött sződni őket. Hangulatos, sok szép nótás, sok mozgásos vót, de akkor még vőfényszöveg, az nem vót benne. Azt mondták, hogy a tápaiak műsora rövid vót, de velős! Mögilletöttünk. Ugyé azellőtt nem vótunk mink még Pestön, nehogy a Városi Színházba, azt ott is a szinpadon. Izgultunk. Vót égy-égy kis tévesztés is. De amit elrontott a láb, azt helyre hozta a nóta, azt mondták, hogy rendkívüli vót Tápé!”⁴⁰ A tápai Bokréta rengeteg élménnyel tért haza. Látták az Országházat, a Dunát, a nagy hidakat, a Margitszigeten is voltak, meg az akkori vidám (Angol-) parkban, éttermekben ettek, estéknint meg Pest utcáit végigdalolva haladtak a szállásukra. A falu hetekig csak róluk beszélt, ők meg Budapestről.

⁴⁰ Molnár József közlése.

Nyilasy Sándor: Tápai lányok ünneplőben.

Az első tápai bokrétások a budapesti Városi Színház előtt

Bálint Sándor neves néprajztudós eleinte nem szerette ezeket a pesti bemutatókat. Volly Istvánnak az időben ekképpen nyilatkozott: „1934-ben, amikor a tápai Bokréta szinte néhány hét alatt megszületett, a Szegedi Fiatalok a magyarországi szociális fölmérésen dolgoztak. Őszintén mondom, a Gyöngyösbokrétának mi, akkori gondolkodó fiatalok nem örültünk, mert a cifra nyomorúságunkkal való dicsekvést, narkotizálást, a szociális valóság elkendőzését láttuk benne. Ez a gyanakvás később megenyhült, mert értékei mind nyilvánvalóbbak lettek. Paulinival egyszer beszéltem itt, Szegeden. Főleg a tápaiak sikeres bemutatkozása után tisztelni kezdem.”⁴¹

BOKRÉTÁS ÉVEK TÁPÉN

A fellépés és a siker új gondokat, gondolatokat adott és hozott. A szakmai tanácsadók javasolták, hogy a darudöbögős alá muzsikált „*Harmatos a kukorica...*” kezdetű dal helyett keressenek valami mást, amelyre majd éppúgy tudják járni ezt a sajátos, szép táncot. Ugyancsak kicserélésre javasolták a „*Kis kutya, nagy kutya*” című, megint csak műdalt. Ettől az utóbbtól már csak azért sem akartak megválni, mert „azáltal ösmerte mög Tápét a világ is.” Egyébként mindkét műdal azon tápai dalok közé tartozott, amelyeket a tápaiak a „legtápaiabbak”-nak tartottak. Édesanyám szavai-val: „, nekünk az volt a fontos, hogy *kátánciára kigyűjjön, talpra essön a nóta is mög a tánc is.*” Megszokott dalaikra tudtak igazán szépen táncolni. Talán a két dalhoz együttvéve sem ragaszkodtak úgy, mint a szintén kicserélésre javasolt „mars” tánc dallamához, a Rákóczi indulóhoz. „Nagyon sajnáltuk őket, mert azok nagyon is a mi talpunk alá valók vótak. Úgy tudtunk táncolni rájuk, mint ahogy senki más. Bizony még majdnem baj lött abbúl, hogy el köllött hagyni őket, mert sehogy se tanáltunk helyöttük mást.”⁴² Az őszi betakarítás idején szünetelt a bokréta munka Tápén is. Télen viszont ismét megkezdődtek a próbák az Öregiskolában, készültek az 1935. évi budapesti bemutatóra. „Harmincnégybe, amikor először fönt vótunk, mögfigyeltük, mit visznek a másik csoportok Pestre. Ha úgy láttuk, hogy olyan nekünk is van, akkor azt bele vöttük a mi műsorunkba is, de úgy, ahogy az nálunk vót szokásba.”⁴³ Elsősorban színfalat készítettek, Tisza partot, mivel az a falut bemutató szövegben is szerepelt, meg hát, Tápé valóban a Tisza partján van. A *Lakodalmas* vőfély-szereppel is gazdagodott. Paulini azt is kérte, hogy fiatalítson Tápé. Vagyis néhány legényt és leányt hívjanak meg a Bokrétába. Így került oda Miklós Szatyiny Pál, aki nagyon alkalmasnak mutatkozott vőfély szerepre. Az 1935. évi Lakodalmas belső sorrendje nem változott semmit, csupán egyik-másik kicserélésre javasolt dal helyett tettek mást és a lakodalmi részleteket vőfélyszöveg kö-tötte össze. Ezt a műsört és a vőfélyszöveget a tagsággal együtt Lele József állította össze. Ezzel mindenképpen színeztek az új műsorukon. Erre az alkalomra már minden lánynak és asszonynak volt *nagyselyöm kendője* is. „Anyáinktúl tanultuk gyerök-korunkba a „*Százforintos, száz forintos, selyömkendő nagy rojtja*” kezdetű népdalt, ami most eszünkbe jutott és ebbe a lakodalomba már bele is építettük.”⁴⁴ Az 1935. évi *Lakodalmas* játékban Török Lajos volt a vőlegény, s az akkorra feleségévé lett Nyinkó Örszike meg a menyasszony. Ennek a műsornak kedves színfoltja lett a hajdani gyertyástánra emlékeztető gyertyagyújtás az újasszonyavató idején. A második budapesti bemutatón tehát ismét lakodalmassal jelentkezett Tápé; a belső változatnak nagyon

⁴¹ Volly István közlése.

⁴² Kószó *Mojé* István közlése.

⁴³ Lele Józsefné Lele Ilona közlése.

⁴⁴ Lele József közlése.

örült Paulini és a szakemberek is. „Mink ugyé, csakis a mi szokásaink szerint csináltunk mindönt. Paulini nagyon haragudott azokra, akik, noha vót nékik mivel mönni, olyan saját-féléjú darabjuk, mégis a másokét akarták bemutatni. Minket tán azér is szeretött annyira, mert nem csaltunk.”⁴⁵ A tápaiak műsora 1935-ben — elmondások szerint (több adatközlő összehangzó adataiból) a következőképpen került színpadra: Amikor a függönyt fölhúzták, szép Tisza parti képet látott a közönség. Legények és lányok, valamint a házasok illegve-billegve haladtak egymás mellett a színpadra, közben dalolták, hogy „*Kistápera két úton kell bemenni*”. A második versszakig körbe haladtak a színpadon, s a dal végére úgy álltak meg, hogy az első sorban a lányok, mögöttük meg a legények álltak. Egy kis mozgás mellett énekelték a „*Már minálunk babám, már minálunk babám*” kezdetű dalt, majd a „*Száz forintos, száz forintos selyemkendőről*” szót. Ennek végén a férfiak levették párjuk válláról a kendőt és hátul letették egy székre. A zenészek csak most kapcsolódtak be, de most nem a tápaiak, hanem Rác Zsiga cigányzenekara, mert a miéink a sok munkát nem hagyhatták a családra. A pesti zenészeket Lele Józsefné és Nagy Antalné tanították be dalainkra. Miután a legények visszatértek párjukhoz, rázendítettek a „*Márványkőből, márványkőből van a Tisza feneké*” című dalra, amire lassú csárdást jártak a táncosok, s természetesen daloltak is. A második versszak végére a legények kiváltak és hátul félkört alkotva daloltak tovább, a lányok pedig körben táncoltak. Mire a kör kialakult, megérkezett a vőfély a menyasszonnyal. *Álljt* intett a muzsikusoknak és beköszöntötte a menyasszonyt. Ezután a körben táncoltak. A harmadik versszak alatt ismét leállította a zenészeket, kikérte a legények közül a vőlegényt, majd tovább zenét kért. Következett a „*Sej, kislány, kislány, jól meggondold a dolgot*” kezdetű dal, amely alatt a körben már a menyasszony és a vőlegény táncolt. A dal végére kiszökött a ifjú pár. Szinte azonnal visszahozta őket a vőfély, de már mint újpárt, hogy a menyasszonyi fátyol helyett selyemkendő volt a menyecske fején. Beköszöntésük után szólt a muzsikusoknak: „Nosza muzsikusok, ne szunnyadozzatok, hanem szünet nélkül szép csárdást húzzatok, Mert ha nem, szét verem rajtatok a pálcát, járjuk el most szépen az újmönycske táncát!” Ekkor már ott állt két asszony, kezükben égő gyertyát tartottak, amit a vőfélyszöveg végén kötényével *fúj* el az újasszony. Ezzel megkezdődött az újasszonytánc: előbb lassúst, majd frissest húztak a zenészek. Húzták, hogy „*Zöldre van a, zöldre van a rácsos kapu festve,*” „*Nincs édesebb a fekete szőlőnél*”, majd a frissest, hogy „*A faluban nincsen szép lány, csak kettő, csak kettő*”. Közben egy hosszú sorra alakultak úgy, hogy a lányok háttal kerültek a közönségnek. A frisses után szinte pillanatnyi szünet, majd a darudöbögős következett a „*Harmatos a kukorica levele*” dallamára. Rövid friss csárdás után a Rákóczi indulóra (mivel e helyett végül is nem találtak jobbat) *marssal* indultak körbe a színpadon. Ezt a dallamot többször is eljátszották, kellően kitáncolhatta magát mindegyikük — szóloban, ki hogy tudta. Ahogy kihaladtak, lassan összement a függöny. „Paulini is mögengette, hogy a *marst* a Rákóczi indulóra járjuk. Ezt azért szerette ú is nagyon, mert mindnyájan másképpen jártuk. Ki hogy tudta cifrázni. Én mindég hátrafelé táncoltam az emböröm előtt. Érdekös kavarodás vót. Nagy öröm vót jární, aszonták, hogy nézni is.”⁴⁶ Táncuk, a *mar*s az oláhos egyik változata lehetett, amelyben a nők is szabadon táncoltak, kezükben kendőt lengettek, apró cifrákkal forogva haladtak a legények előtt. A férfiak a csizmaszárat csapkodták, meg a földet. Ha a földre ütöttek, féltérde ereszkedtek. Ez az *oláhos* volt ismert Tápén. „Én az olájost gyerekkoromban az öreg Török Ogyé

⁴⁵ Török Lajosné Nyinkó Erzsébet közlése.

⁴⁶ Török Lajosné Nyinkó Erzsébet közlése.

Pali bácsitól láttam, aki ugyan legtöbbször valóban az „Az olájok, az olájok facipőben járnak”-ra táncolta, de eljárta mindön marsos dallamra is” — mondja Lele József. Lényegében tehát már 1935-ben is megvan Tápén az oláhos, amit a bokrétások mars-nak neveztek és a Rákóczi indulóra járták. A tápaiak a második bemutatón is kitűnően szerepeltek, ami most már meghozta önbizalmukat

Nem sokkal azután, hogy Budapestről hazajöttek, Bokrétabált rendeztek mely mulatságot ezentúl minden évben megrendezték. Szilveszterkor halvacsorával egybekötött műsoros bált rendeztek, amelyen Deák László volt az öreggazda, a bokrétások meg a rendezők. Főként saját költségen, de a bevételből is megtoldva csináltattak a legényeknek egyforma fekete posztó, zsinóros csizmanadrágot és lajbit Szegeden Pónyai Pisurnyi Mihálynál, aki jól ismerte a tápaiak viselethagyományát. Ugyanakkor varrattak a férfiaknak borjúsájú inget (ezt más csoport legényein szépen látták és ezért csináltattak maguknak is, ami nem rontott a tápai viseleten). A nők alsószoknyákat varrattak, csináltattak a szegedi Tuksa Pálnál papucsokat és ugyanakkor készítették el a kék selyem alapú hímezett fityulákat is.

Bokrétás kitűző.

1935-ben, majd 1936-ban is a kisebb változtatásokkal díszített Lakodalmassal mentek Pestre a tápaiak. 1936-ban minden bokrétás kapott *Gyöngyösbokréta* köriratú táncospáros kitűzőt. „Égyször kitanálta Déák jegyző, hogy a községi esküdteteket is szerepöltetni kéne a bokrétába. 1937-ben összeállítottak egy számot *Halászok és mars* címmel. Így 1938-tól kezdve ez is bemutató műsora lett Tápénak (kétévenként szándékoztak bemutatni), amelyben a két esküdtet: Ács Károlyt és Nagy Csorba Mihályt kérték föl, hogy játsszák el az öreg halászokat. Ugyanakkor építettük be az üvegös táncot, amit Nagy Csorba Antal és Lele Mária jártak, s amelyből később önálló szám, az *Üvegöstánc és a mars* alakult ki.”⁴⁸ Mivel a szegedi meghívások — Raffai vendéglő, Royal-szálló, Úri Kaszinó, Újszegedi Vigadó stb. és a vidéki, meghívásos föllépések javarésze (Szentes, Vásárhely, Pest stb.) a nyári nagy dologidőkre esett, gyakran megesett, hogy néhány legény nem tudott eljutni a szereplésekre. „Ilyenkor én mög a Bodó Mihály *kisegítettük* őket. Pedig a Bodó Mihály a két ballábával még úgy sé tudott táncolni mint én. Szörényi József képzős tanárom mondta is: messziről látszott, hogy tük ketten nem valók vagytok közéjük.”⁴⁹

⁴⁷ Bokrétabál Tápén. BL. 1935. III. 4.

⁴⁸ Lele József közlése.

⁴⁹ Lele József közlése.

Deák László nyugdíjba készült. Ekkor kapcsolódott be a tápai Bokréta munkájába Csóti Mihály kántortanító, aki viszont kezdettől fogva segítette a gárda munkáját, ritkán ugyan, de a próbákra is elment. Ettől kezdve ketten vezették a tápai gárdát. Közben azért az otthoni élet is halad. 1938 márciusában jelenti a Bokrétások Lapja, hogy „Lele Józseféknak kisfiuk született. Édesanyja ekképpen fogadta az újszülöttet: te is bokrétás leszel, mint az apád! (Ha bokrétás már nem is lehetett e sorok írója, azért hosszú évtizedeken át táncolt Tápén és Szegeden). „A tápai bokrétások igen jó, szinte családi kapcsolatban voltak egymással.”⁵⁰ Kószó Mojé István 1938. október 28-án tartotta esküvőjét Ács Máriával amelyen ott volt minden bokrétás. A lakodalomban ott volt Paulini Béla és felesége is. „Nagyon szép bokrétás lakodalmat akartunk mink ottan csinálni, de esőt az eső, mög mán hideg is vót. De otthon aztán alaposan kimulatta magát a társaság.”⁵¹

A tápai Bokrétában eltelt négy esztendőben változott, cserélődött a tagság. Török Ferencről és Révész Etelkáról a Bokrétások Lapjából értesültünk, hogy házasságot kötöttek.⁵² Ugyanabban az évben Molnár Józsefnek és Karai Teréznek Anna

Bokrétás esküvő Tápén.

nevű lányuk született. Miklós Pál örök hűséget esküdött Terhes Péter lányának Ilonának, Nagy Viktória bokrétáslány meg férjhez ment Török András kisbirtokoshoz. Tari Ilona bokrétáslány férjhez ment Nagy Sándor kisbirtokoshoz. Vincze Sándor és Miklós Anna örök hűséget esküsznek egymásnak. Ennyi családi esemény mellett kellett időt szakítani, hogy 1938 nyarán a szegedi nagy aratőnnepre is eljussanak.

⁵⁰ Kószó Mojé Istvánné Ács Mária közlése.

⁵¹ Török Lajosné Nyinkó Erzsébet közlése.

⁵² Bokrétás házasságok. BL. 1939. IV. 6.

Az ünnepi búzaszentelés az alsóvárosi templom előtt volt, ahonnan hatalmas tömeg vonult a Széchenyi téren át Újszegedre, s ott a SZAK-pályán fölállított szabadtéri színpadon szerepelt a tápai Bokréta. Mindez mellett természetesen készülni kellett a budapesti, soron következő bemutatóra is. Mivel a tápaiak műsora szorosan a helyi szokásokkal telt lakodalmasra épült, nem volt nagy gond az esetleges kimaradók pótlása. „Mindég az kerített maga helyött valakit, aki valamilyen okból elmaradt a föllépésről. Amikor té születlél (mármint e sorok írója,), akkor a nővérömet, Roza nénédet kértem, mönjön el apukáddal táncolni helyöttem. Máskor mög, ha apukád nem ért rá, a Fecske sógor mönt ē helyötte.” emlékezik *édesanyám*. Ugyancsak 1938-tól kezdve gyakran kapott a tápai gárda is különböző dalszövegeket, dallammal együtt Pestről, amelyeket a legközelebbi bemutatóra meg kellett tanulni. A szöveget Csóti kántor tanította be, de Pesten csak úgy tudták énekelni, hogy mindenki fölgombostűzte az előtte álló hátára.

1939-ben is „gyarapodnak” a tápai bokrétások. A korabeli Bokrétások Lapja tanúsága szerint: Török Lajosnak és Nyinkó Erzsébet bokrétásoknak kisluk született, úgyszintén Nagy Viktóriának is. Ugyanabban az esztendőben nyugdíjba vonult Deák László, jegyző, helyére Csóti Mihály került, egyben Deák Lászlót örökös díszelnöknek választották. 1939 nyarán Kassára kapott meghívót a tápai gárda, augusztusban meg immáron ötödik alkalommal vehettek részt a budapesti Bokréta bemutatókon.

1940-ben a *Halászkok és a mars* került bemutatásra Budapesten, a szokáshoz híven apró, belső változásokkal: előkerült az öreg halász hazugmeséje: hogyan lovagolta meg a meglasszózott megvadult harcsát, és utána deelt egyet annak a hátán, amint himbálódzott a víz felszínén. Ács Károly mestere volt a mesemondásnak, melyet tökéletesen színezett tápai ízű tájszólásával is. A másik öreg halásznak meg a

Csóti Mihály bokrétásai (1939).

Irány: Budapest!

A harmadik bokrétás együttes Csóti Mihálynéval (1941).

gyász hírét közli a Bokrétás újság. Meghalt a tápai öreg halász. „Nagyon sajnáltuk, úgy összeszoktak mán Károly bácsival, mög mink is jóízűeket neveltünk a játékukon, nagyon eredetiek vótak. A temetésire kimöntünk, mink a bokrétások, ott vótak a faluvezetők is, nagy koszorút csináltattunk. Mivel némelyik föllépésön ű is mesélt, mondogattuk is: nem hazudozod mán el öreg, hogyan nyergelted mög a nagy halat, de kár érted.”⁵³

1941-ben újabb súlyos veszteség érte őket. Január elsején meghalt a nemrég vezetőnek válaszott Csóti Mihály igazgató-tanító. Különösen nagy részvét mellett temették el Szegeden,⁵⁴ amelyre természetesen a bokrétások is elmentek. De ott volt a falu vezetősége és a falu népéből is nagyon sokan. A bokrétások hatalmas, nemzeti színű szalagos koszorút készítettek, amelyre ráírták: utolsó üdvözlettel a Tápai Bokréta. A gárdát ezután Csóti Mihály özvegye vette át. Ettől az időtől fogva mintha már nem lett volna meg az a családi összetartás és hangulat, mint annak előtte volt. Persze nem az új vezető miatt, még akkor sem, ha tudták, hogy Csótiné nem értett a vezetéshez. A Bokréta műsorát csak a próbákon látta, tagjait viszont ismerte. Mivel a tápai Bokréta életének már a hatodik esztendejében volt, nagyon vigyázni kellett az elmúlt időszak alatt megszerzett szép hírnévre. Hogy ez a hírnév megmaradjon, segísége lett volna szüksége, aki szakmailag irányítja a gárdát. Közben Lele József berukkolt katonának. Az egymást követő halálesetek és a szakmai irányítás hiánya egy kicsit válaszút elé állította a gárdát. Egymást bátorították, hiszen tarsolyukban ott voltak a kiváló bemutatók, amelyek bármelyikével el tudtak menni meghívásos szereplésre. Mikor egy kicsit megnyugodtak, úgy döntöttek, hogy továbbra is bokrétások lesznek. A meghívókat rendre elfogadták. Nem nagy kedvvel, de a próbákat

Zászlójukkal fölvonuló tápai bokrétások Budapesten (Népr. Múzeum filmarchívumából. Ltsz.: 119189.)

⁵³ Lele Józsefné Lele Ilona közlése.

⁵⁴ Meghalt Csóti Mihály. HSZ. 1941. II. 4.

rendszeresen megtartották, készültek a legközelebbi budapesti útra. Önbizalmukat némileg visszahozta a budapesti szereplés előtti meghívás.

1941 áprilisában az Országos Magyar Bokréta Szövetség Népművészeti bemutatóján Nagyváradon szerepeltek a tápaiak is. Ezen a rangos eseményen az *Üvegestánc és mars* c. műsorszámmal léptek közönség elé. Tápét így mutatták be ezen a szereplésen: „Község a Tisza partján, Csongrádban, közel Szegedhez. Temploma az Árpádok idejéből való. Lakói ősidőktől fogva halászzattal és gyékényfonással foglalkoznak. A *mars*, tulajdonképpen lakodalmi tánc, igen friss ütemű haladás.” Ugyanabban az évben részt vettek a szabadkai kenyérünnep rendezvényein.⁵⁵ Több együttes is szerepelt. A tápaiak a *Halászok és a mars* című játékkal léptek föl, nagy sikerrel. A tápai Bokrétának tehát volt dolga. Bánatuk is enyhült, s most már nem beszéltek fölbomlásról. Májusban levelet kaptak Paulinától, amiben azt kérte a tápaiaktól, készítsenek zászlót, amelyre varrjanak, vagy ragasszanak valamit, ami egyértelműen jelképe lehet az alatta vonuló tápaiaknak s azt hozzák magukkal a legközelebbi budapesti bemutatóra. A tápai bokrétások egy szép nagy selyemkendőt áldoztak föl erre a célra. A Hagymány Szavában így írtak róla: „...a tápai selyemkendő szép a rávarrott színes halakkal, a rúd végén csillogó csákllyával, mert Tápé halászfalu a Tisza mellett.”⁵⁶

A tápai Bokréta alapító tagjai az 1941. évi István napi ünnepségen találkoztak utoljára Paulini Bélával. Ezt a szép, ám mégis fájdalmasan emlékezetes történetet *édesanyámtól* jegyeztem le: „Mint mindön évben, úgy negyvenégyben is fönt vótunk Pestc'n, azon a gyönyörű István napi rëndözvényön szerepölni. Az olyan szép vót hogy möghatódás né kül nem löhet elmondani. Mindön este tizenégy csoport lépött föl a Városi Színházban. Mink huszonégyedikén szerepöltünk, egyte, akkor vótunk így, az alapító tagok utoljára a Gyöngyösbokrétába. Mikor mán mindön Bokréta lészerepölt, akkor mind bevonult a színpadra. Így, együtt vótunk a Gyöngyösbokréta. A közönséggel együtt eléneköltük a Szózatot. Nagyon szép vót, hogy majd csak ríhatnékünk vót. Ezután következött az elköszönés. Előre gyütt Paulini, mög két másik vezetö. Paulini beszélt hozzánk. Mögköszönte, hogy elgyüttünk, hogy ilyen szépen szerepöltünk. Behumta a szömit, azt' úgy beszélt. Lassan beszélt, nagyon *elnehezödött*, (elérzékenyült) épp, hogy nem rítt. Nagyon komoly embör vót, hogy nem is állt jó neki az elnehezödés. Nagyon szépen beszélt, hogy ápoljuk továbbra is a hagyományainkat, arra neveljük a gyerökeinket is, mög mindönkit, ilyenöket mondott. Beszédje végin azt mondta: csak azt kéröm tülletök — mert tégezött mindön bokrétást —, hogy majd azon a nagy napon (temetésre gondolt) mindenhonnan gyüjjön el egy pár. Ez elmaradt sajnos. Azt sé tudjuk, hun, mikor halt mög — feleségöstül.”

Az utolsó évek

1942-ben is kaptunk hírt a tápai Bokrétáról.⁵⁷ „Lele Rozália bokrétáslány férjhez ment Tari Mihály gazdálkodóhoz.” Ugyanaz év júliusában a Bokrétások Lapjában Szabályos Bokréták cím alatt olvashatjuk:⁵⁸ „Tápé, Díszelnök Deák László ny. főjegyzö elnök: özv. Csöti Mihályné, alelnök: Török István, titkár: Köszo István, pénztáros Török Jözsef, ellenör: Nagy Imre” A háborúba „belépett” Magyarország A tápaiakat egyselöre szerencsére nem érintette, mert akkorra a bokrétás férfiak

⁵⁵ Lele Jözsefné Lele Ilona közlése

⁵⁶ Lobogó csodák HSZ. 1941. VIII. 5.

⁵⁷ Bokrétás házasságok Tápéről. HSZ. 1942. V. 6.

⁵⁸ Szabályos Bokréták. HSZ. 1942. VII. 2.

fiatalokkal cserélődtek ki. Természetesen nem nagy kedvvel jártak ők sem a próbákra. Ebben a zűrzavaros időben születik az új műsorszámuk, a *Névnapi köszöntő*. Noha a téma új, csupán az elején változott mégis a korábbi számokhoz képest a műsor. Vagyis, ebben az új műsorukban csak a névnapot köszöntő énekés és játék volt új, a műsor második fele megmaradt olyannak, mint amilyen volt a *Lakodalmasban*, vagy a *Halászsok és mars*-ban. Ezt az új számot az 1942. évi délvidéki körúton mutatták be legelőször. Bemutatásra került ugyanakkor néhány régebbi számuk: a *Lakodalmas*, az *Üvegstánc és mars is*.⁵⁹ Budapesten 1942-ben a *Névnapi köszöntőt* mutatták be. Ezzel olyan új anyagot vittek, aminek külön nagyon örültek a szakemberek is.

1943-ban is a Névnapi köszöntővel — tápaiak nyelvén István napi köszöntővel — léptek Pest közönsége elé. Ugyanabban az évben a Hunnia Filmgyár filmet készített Móricz Zsigmond *Sári bírójából*, A bokréta Szövetség a tápaiakat ajánlotta a táncbetétre. Ebben az évben Paulini ismét Tápén járt, ekkor utójára.

Még abban az évben Tápéra küldte Bartók Jánost, aki Paulininak ezeket jelenti: „A régi dallamokat, mint a „*Kocsira ládám*, vagy a régi halásznótákat már nem tudják. Vagy ha igen, akkor nagyon rosszul. Citera van, szinte minden házban. De egyre kevesebben játszanak rajta. Révész Harangozó (a falu harangozója) Mihály viszont nagyon szépen pengeti. Ám a névnapi köszöntőt, meg a pünkösdlőt mindenki tudja.” Bartók azt ajánlja, hogy a tápaiak hagyják el a halásze'enetet és helyette csinálják a névnapi köszöntőt, vagy a pünkösdlőt. Az előbbi — mint láttuk — ekkorra már megvalósult, de a pünkösdlő elmaradt. Bartók János azt is javasolta, hogy a *mars* tánc dallamát a Rákóczi indulót és a közben beépített „*Föl, föl, vitézek a csatára*” kezdetű dalokat cseréljék le, mert ezek a továbbiakban nem maradhat-

Az utolsó tápai bokrétaások Török Józseffel (A leányok kékfestő utazóruhában, 1943).

⁵⁹ Török József közlése

⁶⁰ Volly István közlése

nak a tápai Bokréta műsorában. A tápaiak megfogadták Bartók János tanácsát, de azt, hogy a két dal helyett mikor találtak végül is megfelelőket, nem tudjuk.

Csöti Mihályné 1943 dercán Szegedre költözött. Ekkor Török József helybéli születésű tanító állt a vezető nélkül maradt Bokréta élére, aki — főként Csötínéekkel — már el-eljárogatott a szereplésekre, fényképezte a gárdát, sőt, egy alkalommal bátyja helyett táncolt is. Ekkor a tápai Bokréta már országos hírvű. A meghívásoknak eleget tudtak tenni, hiszen az új gárda műsorában ott volt még a *Lakodalmas*, a *Halászkok és a mars*, az *Úvegestánc és mars*, illetőleg a *Névnapi köszöntő*. Török József ezekből a már meglévő anyagokból állította össze új műsorát, a *Lakodalmas hagyományok*-at. Ebben elhelyezte a *Pajtástáncot*, amelyet kislányok jártak. Török József gárdájában gyakorlatilag már csak Kószó Mojé Istvánék maradtak az alapítókból 1943-ig. A régi tagsággal együtt kicserélődött a zenekar is. A próbákon Török József zongorán kísérte a táncokat, föllépésekre a Miklós Töpe zenekart kérték, hogy kísérjék őket. Az új bokrétás nemzedék az Öreg iskolában tartotta próbáit. 1943-ban már teljesen új neveket találkoztunk — kizárólag legényekkel és lányokkal —. Legények: Hódi Ferenc, Lele Ambrus, Lele István, Nyinkó Antal, Ördög Bálint és Török Ferenc lányok pedig Kószó Matild, Török Anna, Nagy Regina, Nagy Mária, Sörös Margit és Kószó Mária. 1944-ből alig maradt említésre való esemény, a háború miatt nem nagyon működött a Bokréta.

1945-ben ismét fiatalodik — utoljára — a gárda. Legények voltak Karai György, Nagy István, Kovács Béla, Laczi József, Csurfi Ferenc, Miklós Sándor, Miklós Nagy Ferenc és Lele Mihály. A leányok közül Pósa Rozália, Bodó Erzsébet, Nagy Juszтина, Tari Teréz, Ördög Ilona és Terhes Ilona jártak el a próbákra,⁶¹ de a régebbiek közül is maradtak még ideig-óráig. Az utolsó tápai bokrétások tehát a meglévő anyagokból válogatva szerepeltek még 1948-ig a budapesti bemutatákon.

1946—48 között az Országos Gyöngyösbokréta Szövetségtől és a Magyar Táncszövetségtől is kaptak meghívót. A felszabadulás utáni években valamennyi párt szerette volna a magáénak tudni az ismét megújított Bokrétát Tápén. Ebben a versengésben az Egységes Paraszt Ifjúsági Szövetség (EPOSZ) győzött. Ennek szárnya alatt még mint Bokrétások szerepeltek. Kötődtek viszont a Katolikus Legényegylet Országos Tanácsához (KALOT) is, azért a két utolsó „bokrétás esztendőben” két nevük is volt: Bokréta és Népi Együttes. Meghívásokra ha csak tehették, elmentek. Új táncokat — kanásztánc, pácátánc, széktánc, sapkatánc stb. — tanultak.⁶² „Ha egész estét betöltő műsort adtunk, az első részben a kisebb táncszámokat, a másodikban valamelyik régebbi műsorunkat mutattuk be, ezek közül legtöbb helyen a Névnapi köszöntőt. Ebben a műsorunkban engem köszöntöttek, így közöttük már könnyebben tudtam a gárdát irányítani.”⁶³

1948-ban, amikor föloszlatták a Magyar Bokréta Szövetséget, Tápén is megszűnt a bokrétás élet. Sok tagot kizártak, mert a szüleiket kulákcknak nyilvánították. A politikai élet kihatott a bokréta életére is, ezért az 1947—48-as esztendő üresjárat volt a tápai bokrétások életében, egyben Tápé kulturális életében is.

A Magyar Táncszövetség fölhívására 1948-ban Tápén is megalakult a Népi-együttes. Vezetője Török József lett. 1949-ben erősödik a csoport, amelynek tagjai az iskolából (diákok) és az éppen akkor alakult Ady Endre TSZCS tagjaiból és azok gyerekeiből kerültek ki. Ez a gárda már egyáltalán nem tanulta meg a régiékek számait, hanem különböző — gyakran más tájak táncaiból készült — koreográfiákkal várták

⁶¹ Lele Ambrus közlése.

⁶² Karai György közlése.

⁶³ Török József közlése.

az első föllépés lehetőségét. Talán a *Merigetőn* című játékkal valamit még őriztek a tápai hagyományokból.

A tápai bokréta helyére — amely működése alatt több, mint száz tagot számlált a *Népiegyüttes* került. Néhány évvel később megalakult az utánpótlást biztosító *Kis-együttes*. Teli gonddal néztek jövőjükbe, hiszen se ruhájuk, se lábbelijük nem volt ahhoz, hogy bárhol is fölléphessenek. Mivel ruhát gyűjteni nem tudtak, újakat kellett csináltatni. Másolat-ruhájukra üvegyöngyöket varrattak, mert így látták a kalocsaiakét, meg a többi csillogón villogóét, s ezzel a gyöngyösítéssel elferdítették az igazi valót, mert a tápaiak régen nem cifrázkodtak. De mit tehettek mást? Az új irányelvek a népies bemutatókat szorgalmazták, csupán néhány szakember ragaszkodott a tiszta forráshoz, ám őket meg se hallgatták akkor. Ennek ellenére Tápén igyekeztek megtartani a saját kultúrájukat táncban, dalban és muzsikában, de az igazabb, tiszta ápolásról akkor még senki sem beszélt.

A napjainkban működő *Hagyományörző Népiegyüttes* fogja majd folytatni az egykoriak szép munkáját, amellyel ismét megmutathatjuk Tápé igazgyöngyeit.

A tápai Népiegyüttes és a kistáncosok (1948).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bokrétások Lapja (továbbiakban BL.) Bp. 1934—1939. (Szerk.: Paulini Béla.)
Erdei F., Futóhomok. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. Gyöngyösbokréta, 258—262.
Györfly I., Hagyományok. Hagyomány Szava (továbbiakban HSZ.) Bp. 1940—1942. Szer.: Paulini Béla.
Ilia M., Tápé az irodalomban. In: Tápé. 885—889.
Kálmány L., Szeged népe. Ős Szeged népköltése. I—III. Arad, 1881.
Lele J.—Waldmann J., Népdal, népzene. In: Tápé. 671—736.
Magyar Életrajzi Lexikon, Bp. 1969. II. kötet. 374.
Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. II kötet. 368—369.

Paulini B., Naplójegyzet. BL. 1938. IV. 8. 6.

Pálfi Cs., A Gyöngyösbokréta története. Tánc tudományi Tanulmányok. A Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, Bp. 1970. 115—161.

Szendrei Zs., HSZ. 1941. VIII. 6.

Tápé története és néprajza (továbbiakban: Tápé) Tápé, 1971. Szerk.: Juhász Antal.

Adatközlők

Karai György (1926—)

Kószó Mojé István (1909—)

Kószó Mojé Istvánné Ács Mária (1916—)

Lele Ambrus (1925—)

Lele József (1916— a Szerző nagybátyja)

Lele Józsefné Lele Ilona (1912—)

Miklós Szatyng Pál (1913—)

Molnár József (1908—1977)

Török Lajos (1912)

Török Lajosné Nyinkó Erzsébet (1915—)

Török József (1923) a Tápai Bokréta utolsó vezetője (1943—1948).

DAS TÁPÉER BOKRÉTA-ENSEMBLE

von

József Lele jr.

In Ungarn reichen die Wurzeln der Volkskunstbewegung „Gyöngyösbokréta“ (Perlenstraus) bis in das vorige Jahrhundert. Im Sommer 1896 pflügten, säten und vergnügten sich Bauern aus der Provinz in Budapest gerade so, als ob sie zu Hause wären. Man hatte zu dieser Gelegenheit ein ethnographisches Dorf gebaut, um den Pester Leuten die Bauernkultur in einer entsprechenden Umgebung vorführen zu können. Es war in der Zeit der Selbbsbesinnung, als man bereits halbwegs bewusst, die ungarische Volkskultur durch einige, die Tradition schützende Siedlungen, retten und pflegen wollte. Durch die Mitarbeit einiger bekannter Volkskundler, lebte das Interesse für die Volkskunde am Ende der zwanziger Jahre neu auf und erreichte 1931 seine volle Entfaltung mit der Gründung der Vereinigung „Gyöngyösbokréta.“ In den Jahren von 1931 bis 1948 trafen sich, anlässlich des 20. August's, die Volksensemble der Dörfer: Sie sangen und tanzten tagelang vor dem ausverkauften Stadt Theater. Der die ungarische Gesellschaft vertretende Volkskünstler feierte gemeinsam mit den Menschen der Hauptstadt. Die Bevölkerung konnte jährlich die Kultur von 75 bis 80 Dörfern kennenlernen. Im Sommer 1934 wurde die Vereinigung „Bokréta“ in Tápé gegründet. Der Leiter der landesweiten Bewegung, Béla Paulini, kam persönlich in das kleine Dorf in der Nähe von Szeged. Bei seiner Ankunft veranstaltete die Jugend des Dorfes einen Ball, auf dem auch Béla Paulini mit den Vorstehern des Dorfes erschien. Man wählte Gesellen, Mädchen und Jungvermählte aus, die dann unter der Leitung des Obernotars László Deák die aus 12 Paaren bestehenda Tápéer Bokréta—Vereinigung bildeten. Zu ihrem ersten Auftritt — noch im selben Jahr — erschienen die Tápéer mit einem Hochzeitsspiel in traditionellen Trachten. Ihre charakteristischsten Tänze — der Kranichtanz (*darudöbögös*), der Flaschentanz (*üvegestánc*), der Marsch—zählten schon im ersten Augenblicke zu den besonderen und individuellen Tänzen. Ihre Trachten wirkten durch ihre Einfachheit und Reinheit bezaubernd. Die Tápéer Folkloretadition ist ausserordentlich reichhaltig. Dieser Reichtum wurde dadurch bestätigt, dass man in jedem Jahr die Vorführung neu gestalten konnte. So wurden neben dem Hochzeitstanz das Fischerleben (halászélet, der Flaschentanz, der Besentanz (*söprútánc*), später dann ein Flecht- und Spinntanz (*Sodró-folyó*), der Kleine—Stuhl—Tanz, (*kisszéktánc*) der Stabtanz (*pálcátánc*), der Mützentanz (*sapkatánc*) der Schweinehirtentanz (*kanásztánc*) sowie das Singund Tanzspiel „Merigetőn“ vorgeführt. Als der Obernotar Deák in den Ruhestand ging, übernahm der Lehrer und Kantor Mihály Csóti die Leitung und von ihm übernahm dann seine Frau die Verantwortung. Das Tápéer Ensemble konnte in jedem Jahr auf dem Budapester Folkloretreffen erscheinen. Dazu gesellten sich andere Auftritte in Szeged und in Städten der Provinz. Eine geplante Amerikatournee wurde vom Kriegsausbruch durchkreuzt. Das Wirken des Tápéer Ensembles „Bokréta“, ist bis zum heutigen Tag im Gedächtnis der älteren Tápéer Generation lebendig.

Újkori történet

PARSCHITIUS KRISTÓF LEÍRÁSA CSANÁD, BODROG ÉS CSONGRÁD VÁRMEGYÉRŐL

LAKATOS PÁL—ZOMBORI ISTVÁN

Szeged

(Szeged, József A. Tudományegyetem — Móra F. Múzeum)

1686-ban, másfél évszázados török elnyomás után, Magyarország területének jelentős része fölszabadult. Az egyik legfontosabb feladat ezután a számvetés volt. Mi az, ami túlélte a pusztítást, mi veszett el? Az emberek és a települések számbavételének igénye lendítette föl a „hon és államismereti” (németül Staatenkunde) leírások műfaját. E műfaj fejlődése a 17. század folyamán mind a jezsuiták, mind az evangélikusok között több mű megjelenése révén jól követhető, váltakozó színvonallal. Igazi föllendülése azonban a német egyetemeken tanult — főleg evangélikus vallású — egyháziaknak, tudósoknak köszönhető, akik a hazai szellemi élet számára közvetítették a műfajt. Maga az államismereti leírás eredetileg Németalföldre nyúlik vissza, amit a kis német fejedelemségek, a jól szervezett hivatalnok szervezetük — és egyetemeik magas színvonala — által tovább fejlesztettek. Ezek a munkák tudományos értékük mellett vitathatatlan segítséget jelentettek az államnak (a fejedelmi abszolútizmusnak) a hatékonyabb gazdasági-, művelődési-, és adópolitika kidolgozásában. Vagyis haladó tartalmuk, közjogi és államigazgatási újításaik ellenére is a feudális állam felépítményét segítették elő.

Egyik legismertebb képviselőjük Hermann Conring (1606—1681) helmstedti jogtörténész volt. Magyarországon a jezsuiták közül Timon Sámuel (1675—1736), Csiba István (1673—1719) és *M. Bonbardius* érdemel említést. Az evangélikus ág egyik korai munkája Bucholtz György (1643—1725) leírása a Kárpátokról, továbbá Parschitius most bemutatandó Comitatus-a, valamint a Rákóczi vasinspectorából lett gömöri alispán, Lányi Pál († 1733) megyeleírása, amelyet Bél bevett Notitiájába. A csúcsot kétségtelenül Bél Mátyás munkája jelentette, és egyúttal jelezte az átmenetet is a modern értelemben vett tudományosság felé. Eszközeik között ott találjuk az írott forrásokat, levéltári anyagot, összeírásokat, statisztikákat, és ők szövegek közi jegyzetekben már hivatkoznak a fölhasznált irodalomra is. Az akkoriban keletkezett művek a bőséges természetrajzi leírás mellett igen sok történeti, gazdasági, ideológiai, sőt még folklorisztikus elemeket is tartalmaztak.

Parschitius Kristóf kéziratában ránk maradt műve Esztergomban, a Főszékes-egyházi könyvtárban található meg.¹ Ő annak a felső-magyarországi evangélikus értelmiségnek egyik kiváló személyisége, amely a 17. század folyamán Selmezbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Lőcse, Eperjes, Késmárk, Bártfa, Rózsahegy kitűnő középiskoláiban szerzett alapismereteit németországi, — ekkoriban már főleg wittenbergi — egyetemi tanulmányokkal mélyítette el. E művelt fiatalok az egyetem

¹ Jelzete: Col. X. Tit. II/a. A kézirat feldolgozásában igen komoly segítséget nyújtott a könyvtár közelmúltban elhunyt igazgatója, dr. Kovách Zoltán kanonok.

elvégezése után visszatértek szülőföldjükre és rendszerint az itteni iskolákban tanítottak, vagy lelkészként tevékenykedtek, esetleg a városi vezetésben is közreműködtek. Egymást követő családi generációkról van szó, akiknek működését az egész 17. században végig követhetjük. Műveltségük, társadalmi fogékonyságuk révén természetes szövetségesei lettek a Habsburg-ellenes fölkeléseknek, így a Thököly-mozgalomnak, később a Rákóczi szabadságharcnak. Akadt köztük nemes is, de a legtöbbjük polgár. Soraikban ott találjuk a Parschitiusokon, Buriusokon kívül Bohus Györgyöt, Pilárik Jánost, Hellenbach János Gottfriedet, Kray Jakabot stb. A magyar tudománytörténet szempontjából a legkiemelkedőbb személyiség Bél Mátyás, akit a szakirodalom előszeretettel minősít magányos géniusznek, de őt nem lehet eléggé megérteni és értékelni a fenti elődök nélkül.

Parschitius személye mindidáig elkerülte a korszakkal foglalkozó történészek és irodalomkritikusok figyelmét, életének rekonstruálásához a múlt századi, illetve 17–18. századi forrásokhoz kellett visszanyúlni, de az eredmény így is igen szegényes. 1643 körül született a Felvidéken, Rózsahegyen (Liptó megye) evangélikus, polgári családból. Kéziratában magát nemesnek vallotta. Evangélikus iskolában végezte tanulmányait, majd külföldre ment. Előbb Rostockba, azután 1666-ban Wittenbergbe, az evangélikusok akkori legkitűnőbb egyetemére. Elmélyülten foglalkozott irodalommal és teológiával. Kortársai és a későbbi életrajzi lexikonok napjainkig mint költőt és teológust tartják számon.

Az 1660-as évek végén hazajött, előbb Körmöc-, 1670-től pedig Selmechányán tanított evangélikus iskolában. 1674-ben az ellenreformáció és a bécsi kormányzat különösen erős támadása során őt is elűzték, és csak 1677-ben térhetett vissza, ám ekkor sem tudott háborítatlanul dolgozni. Számos dicsőítő költeménye jelent meg, melyeket korabeli híres személyekhez írt, és több teológiai műve. (Ezek főleg Lipcse, Drezda, Wittenberg, Rostock stb. nyomdáiban.) 1687-ben Pozsonyba ment, hogy ott részt vegyen az országgyűlésen, és hogy a Lipót császár tiszteletére írt verseivel hírt és nemesi címet szerezzen. Célját nyilván el is érte, mert nem sokkal ezután már a neve után mindig odaírták: magyar nemes.

Ezt az országgyűlést igen nagy várakozás előzte meg. Bár az ott hozott törvények nem tükrözik a résztvevők közti tényleges feszültségeket, a rendek közti vitákat, a későbbi kutatás talán majd választ tud adni, hogyan jött létre a magyar uralkodó osztály és a Habsburg-ház közti kompromisszum, ki mit nyert, mit veszített ebben az alkudozásban. Annyi megállapítható, hogy az országgyűlésen részt vevő, haladó gondolkodású, képzett köznemesek és az őket támogató felvidéki és nyugat-magyarországi városok képviselői, akik egy korszerűbb berendezésű politikai és közigazgatási rendszer alapjait szerették volna megeremteni, háttérbe szorultak. Valószínű, hogy ezek a nagyfotosságú viták vonzották Parschitius is. Azt több forrásból tudjuk, hogy az itteni érdekes világ és az ország rendjei annyira lekötötték, hogy nem tért vissza időben Selmechányára, ezért az iskola és az egyház vezetői megfosztották hivatalától. Ekkor ismét Wittenbergbe ment, ahol magát a magyarországi vallásüldözés áldozatának mondta. Ezt el is hitték neki, hiszen már Európa-szerke ismerték a gályarabnak eladott prédikátorok esetét és más erőszakos cselekményeket. (Ettől kezdve Parschitius úgy tünteti föl magát mind leveleiben, mind egyéb írsaiban, mint aki szegényen, hazájából számkivetve, idegenben kényszerül élni.)

A 17. század közepére a protestáns vallásgyakorlat a túlbuzgó egyházférfiak közreműködése nyomán meglehetősen merevvé, dogmatikussá vált. Az előljárók nem tűrtek semmiféle eltérést a hivatalos hitelvektől és minden ilyen föllépést szigorúan megbüntettek. Ennek ellenreakciójaként született meg az 1670-es években Németországban egy új törekvés, amelynek hívei a dogmák merevségétől elvonatkoztatva

a társadalom problémáit és az egyre jobban elvilágiasodó szellemi életet az egyház belső megújítása révén kívánták orvosolni. Az evangélikusok között támadt új irányzat hívei, a pietisták az egyéni művelődés és a belső, elmélyült vallásosság fontosságát hirdették. Az oktatásban az egyszerű nyelven történő mind bővebb ismeret-átadást tartották fontosnak.

Az egyházon belül komoly vitát és megosztottságot eredményezett a pietizmus. Követőit üldözték, hivatalukból elbocsátották. Az ortodoxok egyik fő központja a wittenbergi egyetem volt, míg az 1694-ben alapított hallei egyetem a pietizmus fellegvára lett. A pietizmus Magyarországra is behatolt — a német egyetemeken tanult diákok révén — és hasonló vitákat, megosztottságot váltott ki, mint máshol. Parschitiusról ebből a szempontból elég keveset tudunk. Mivel 1670-ben tért haza Németországból, elképzelhető, hogy ismerte és pártolta a pietizmust. Ez megmagyaráz-ná esetleg azt a tényt is, hogy 1687-ben egyháza előljárói elbocsátották őt hivatalá-ból — hosszú távolmaradását használva indoklásul, valójában pietista nézeteit bünt-etve. Viszont az is igaz, hogy ezután Wittenbergbe ment és haláláig ott maradt, ami a pietizmus ellen szól.

Kétségtelen tény, hogy a hazai pietizmus fő területe Pozsony, Lőcse, Beszterce, Sopron, Győr, Szeben, Brassó stb. azaz a Felvidék, Erdély és a Nyugat-Dunántúl. Az sem véletlen, hogy a pietizmust támadó ortodoxok Rózsahegyen tartották 1707-ben azt a zsinatot, amelyen élesen elítélték a „tévelygőket”. A konkrét szálak megállapítása Parschitius személyére nézve további vizsgáldást követel.

A „COMITATUS” ÉRTÉKELÉSE

Parschitius a „száműzetés” alatt keményen dolgozott, elsősorban elhagyott hazájának sorsa érdekelte. Az 1690-es években készült két nagy műve: az egyik az 1702-ben, Wittenbergben kiadott „Magyarország fejedelmeinek és keresztény királyainak jegyzéke”² és a másik, a jelenlegi formában csak 1705 körül befejezett „Magyarország 74 vármegyéjének leírása”.³

Számunkra ez utóbbi munka fontosabb. Ugyanis ezzel tovább fejlesztette a magyar tudományban azokat az alapokat, amelyeket fölhasználva Bél Mátyás elkészíthette hatalmas művét. Hangsúlyozni kell, Parschitius nemcsak azzal végzett nagy munkát, hogy rengeteg konkrét anyagot összegyűjtött, hanem leírásának messze-mutatató módszertani újdonságai voltak.

² Tabella Hungariae, Ducum et Regum Christianorum in qua eorum ortus et occasus regnorum accessiones et avulsiones, provinciarum incrementa et decrementa, bella domestica et extranea cum varia vicissitudine temporum, brevi penicillo delineantur per Christophorum Parschitium. Wittenberg, 1702.

³ Comitatus Regni Hungariae, Slavoniae et Transylvaniae incorporati, in quibus eorum ortus, termini, urbes, civitates, oppida, arces, montes, stagna, aquae dulces et amarae, lapidescentes et calidae, cum varia vicissitudine rerum humanarum, sepulturae regum secundum annorum seriem proponuntur, ad maiorem dei gloriam, Caesariae regiaeque maiestatis perennaturam adorem, universorum procerum regni Hungariae decus, patrum patriae ornamentum posteritatis maximum emolumentum, omnium denique regnicolarum aeternum commodum: intra privatos exulantium parietes Wittenbergae elaborati Anno 1702.

A keménytáblás kötéssel ellátott, mintegy 500 oldalas autograf mű elején római számozással je-lölt bevezetés található, LIX oldal terjedelemben. Ezek egy része ma is üres, más része tartalmazza az ajánlást és a bevezetést, amelyek szemmel láthatóan több részletbe nkészültek. Több címlapszerű oldal is van, a fent közölt a XXXVI. oldalon található. Az ezt követő részben ismét előbukkan egy dátum, 1705. (p.XLI.). Egyéb adatok is megerősítik, hogy ezt a dátumot fogadjuk el a kézirat keletkezéséül.

A továbbiakban e munkát *Parschitius*; „Comitatus”-ként említjük.

Parschitius 1713-ban halt meg Wittenbergben.⁴ Halála után — ma még nem ismert módon — fenti kézírata Bél Mátyáshoz került. Parschitius kéziratában számos helyen megtaláljuk Bél kiegészítéseit, bejegyzéseit, helyenként javításait. Valószínű hogy Parschitius leírásának terjedelmét figyelembe véve tervezte saját művét Bél eredetileg 4 kötetre. Végül Bél halála után, Bél kézírataival együtt Parschitius műve is az esztergomi prímás, Batthyányi József birtokába került. Bélt már életében megvadták azzal, hogy „eltulajdonította és fölhasználta Parschitius munkáját.” 1729-ben jelent meg J. Jever munkája, amelyben mindezt kifejtette.⁵ Bél életrajzírója, Haan Lajos rágalomnak nevezi ezt.⁶ Úgyszintén alaptalannak minősíti a vádat Dékányi Kálmán is.⁷ Bél hatalmas vállalkozását ismerve és Parschitius 500 oldalas kéziratával összevetve valóban nem lehet plagizálásról beszélni. A 18. századi írói etika még nem ismerte napjaink szigorú szerzői jogvédelmét. Sőt éppen ekkor, ők kezdik bevezetni, hogy a korábbi kompilációs módszerektől eltérően, pontos helymegjelölést adnak az adatszolgáltató műről. Maga Bél több alkalommal hivatkozik Parschitius munkájára. Kétségtelen, hogy Parschitius „Comitatus-a” ötleteket, módszereket adott

Verzeichniß

Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen,

in

Lithauen, vielen Städten Deutschlandes, Hungarn, und America:

Durch

JO. JEVERUM, Wiburgensem.

A. C. MDCCXXIX.

J. Jever Viburgensis könyvének címlapja (Foto: OSZK Fotólabor)

⁴ Életrajzának összeállításához az alábbi munkákat használtuk: *Jöcher*; Allgemeines Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1751.; *Horányi A.*; Memoria Hungarorum. Bécs, 1775—1777. III. kötet 38—40.; *Ribini J.*; Memorabilia ecclesiae Augustanae confessionis in Regno Hungariae, Pozsony, 1787—1789. II. kötet, 137—140. *Bartholomaeides, J. L.*; Memoriae Ungarorum Pest, 1817. II. kötet, 226.; *Szinnyei J.*; Magyar írók élete és munkái. X. kötet, Bp. 1905 413—420; *Zoványi J.*; Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 458.

⁵ *Jever, J.* [Viburgensis], Verzeichniß allerhand pietistischer Intriguen und Unordnungen in Lithauen, vielen Staedten Teutschlands, Hungarn und America. H. n. 1729.

⁶ *Haan, L.*, Bél Mátyás. Bp. 1879. 68.

⁷ *Dékányi, K.*, Bél Mátyás földrajza. Marosvásárhelyi Ref. Koll. Ért. 1903. 107.

so daß er im erstern Theil hie und da etliche Wort und wenige Riegen, in dem andern aber fast gar nichts geändert. Und besizet der Herr M. Mattheides das Original in seiner Bibliothec. Ferner hat er seine Lateinische und Deutsche Grammatic aus andern zusammen geschmiehet. Mit der Historia Hungaria hat er sich sehr breit gemacht bey denen, welchen des sel. Parschitii Arbeit nicht bekannt gewesen. Dieser Parschitius hat mit unsäglicher Mühe nicht nur die Autores, welche von Hungarn geschrieben, sich angeschaffet, und excerpirt, sondern ist auch das ganze Königreich durchgereiset, hat die Wälder, Berge, Hölen, Berge, Werke, Flüsse, und was sonst merckwürdig, aufgezeichnet, so daß nicht leicht ein Flecken zu finden, welchen dieser Mann nicht selbst in Augenschein genommen. Er hat sich mehrere Jahre zu Wittenberg aufgehalten, und ein Compendium Historia Hungaria heraus gegeben. Aber sein grosses Werk hat er nicht zum Druck verschaffen können, weil es an Gelde gemangelt. Nach seinem Absterben ist seine Bibliothec zu Leipzig verkauffet worden, da denn Belius die sämtliche MStz, welche die Historie von Hungarn betreffen, erhandelt. Weil aber Herr Parschitius die Land-Karten nicht genugsam nach der Mathesi verfertiget, hat Belius, welcher davon wenig oder nichts versteht, einige gelehrte Männer bewogen, ihm gewisse Gespannschaften abzuzeichnen. In specie hat Herr Krej Czsareopolitanus Circulum Scepusianum, in welchem er wohnete, gar zierlich abgezeichnet. Der selige Herr Rector Bohas hat

J. Jever munkájának 129. oldala, ahol Parschitius és Bél Mátyás kapcsolatáról ír.
(Foto: OSZK Fotólabor)

Bélnék, aki azonban messze fölülmúlta elődje teljesítményét. De egyúttal nem hanyagolhatjuk el Parschitius művének fontosságát sem.

Parschitius maga is tisztában volt műve jelentőségével. Azt írta: „Igen kemény és sok nehézséggel, sok fáradozással megterhelt munkához fogok, amidőn a Magyar Királyság 64, a Szlovén Királyság 3 és az Erdélyi Fejedelemség 7, általam mind ez ideig sohasem látott vármegyéjének összeírását magamra vállalom... Bevallhatom, hogy ebben a tekintetben egyetlen szerző elődöm sem volt, vagy csak néhány olyan, aki egyedül a puszta neveket említette zavaros sorrendben, hibásan és csonkán.”⁸

⁸ Parschitius, Comitatus Regni Hungariae. p. XLIV. Valamennyi idézett rész Lakatos Pál fordítása.

Valóban, már az is kérdéses volt, mit értsen Magyarország fogalmán. „*A Magyar Királyság ugyanis néhány történetíró és geográfus szerint egykor a Fekete-tengertől Ausztriáig és Lengyelországtól az Adriai-tengerig terjedt. Ezen a negy területen tíz igen terjedelmes ország létezett, melyek a magyar koronától mintegy hűbértartókként függték. A koronázás alkalmával mindezeket külön-külön, saját zászlóikkal ellátva lehetett látni: először 1. Magyarország, 2. Dalmácia, 3. Horvátország, 4. Szlavónia, 5. Ráma, más néven Bosznia, 6. Szerbia, 7. Galícia v. Halics, más néven Vallachia, 8. Wladimiria, északi Oroszország része, melyet Lodomériának is hívnak, 9. Kunország (Cumania), más néven Zabolcha, 10. Bulgária.*”⁹

Végül nagyon konkrétan körülhatárolta azt a területet, amelyet jogi és politikai okokból Magyarországgént ismertetni kívánt. Eszerint ebbe a Kis Magyarországba Erdély, Szlavónia és a tényleges Magyarország tartozott bele.

Módszertanilag rendkívül jelentős, hogy a tárgyalt területeket megyénként vette sorra. Megvizsgálta, hogy Bonfini, a Tripartitum, Pietro Ranzano, ill. a Molnár féle lexikon hány megyét említ és milyen sorrendben. Joggal állapította meg, hogy az ő beosztása nemcsak teljesebb (azok 44—46 megyét említenek, ő 74-et), de az övé valóban rendszerben van.

„3 tartozik a Szlavón királysághoz: Varasd, Körös és Zágráb...”

Az ország rendeletei Erdély 7 vármegyéjét, mint a Magyar Királysághoz tartozókat veszik számba, ti. Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Küküllő, Fehér és Hunyad megyéket.

Az országos rendeletek a Magyar Királyságnak 64 vármegyéjét tüntetik fel. Négy a Száva és a Dráva között: Szerém, Pozsega, Valpo és Verőce.

Tizenkettő a Dráva és a Duna között: Zala, Vas, Sopron, Moson, Győr, Veszprém, Esztergom, Fejér, Baranya, Somogy, Tolna és Pilis.

Huszonhét a Duna és a Tisza között: Pest, Solt, Pozsony, Komárom, Nyitra, Trencsény, Bars, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Hont, Nógrád, Szepes, Gömör, Torna, Sáros, Aba-Újvár, Bodrog, Kis-Heves, Bereg, Külső-Szolnok, Borsód, Bács, Zemplén, Ung, Nagy-Heves.

*Huszonegy a Tiszán belül és a Tisza fölött. Úgyszintén a Kochel és a Temes között és a Száva folyón túl. Úgymint: Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Közép-Szolnok, Torontál, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Kraszna, Temes, Békés, Keve, Szörény, Haram, Macsó, Orbácz, Krassó, és Szebernik.”*¹⁰

Parschitius célja a mű elkészítésével az volt, hogy vázolja az ország történetét, közigazgatási és politikai rendszerét — a bevezetőben általánosságban, majd megyénként külön-külön. Továbbá, hogy számba vegye Magyarország adottságait: mi élte túl a török hódoltságot, mely települések pusztultak el a háborúkban. Érthető, hogy a leírásban a történeti, néprajzi és gazdasági részek keverednek. De meghatározó jelleget adott neki az is, hogy Magyarországtól távol írta munkáját, ahol nem kellett cenzortól tartania. Nagyon jól tudta, hogy az egyes visszahódított déli területeken nem állították vissza a vármegyei közigazgatást, hanem azt közvetlenül Bécs alá rendelték. Bár Parschitius felvidéki német (?) környezetből származott, Németországban tanult, hungarus-tudata — akárcsak számos kortársának (Bél Mátyást is ideértve) — igen erős. Ezért használta a török előtti Magyarország politikai és földrajzi fogalmát: így az országgyűlést és a rendi jogokat sértő új rendelkezéseket nem vette figyelembe. Számos más vonatkozásban is előkerül ez az öntudatos szemlélet, amely őt a köznemesség haladó gondolkozású képviselőinek szintjére emelte,

⁹ uo.: Úgy értendő: az északon levő Oroszország. p. 1.

¹⁰ uo. pp. 24—25.

sőt, mint Rádaynál és Lányinál, ezek az elvek már túl is mutattak rendjük elképzelésein. Ugyanakkor azonban Lipótot költeményekben énekelte meg, s „Comitatus”-át I. Józsefnek ajánlotta. Ám mint a magyar nemes (ezt a nemesi voltot a bevezető részben többször említi) a magyar királyságba belesorolta Erdélyt, Horvátországot és Szlavóniát is.

Az így kialakult rendszerben a következő cél vezette: „*Tervezett művem tekintetében első gondom volt az ország megyéinek a leírásában, bemutatni azok fekvését a földrajzi hálózat szerint, azután a városoknak, mezővárosoknak, váraknak és hegyeknek, folyóknak továbbá a nevezetesebb állóvizeknek és a különféle vizeknek a helyét meghatározni, végül az esztendőik sorrendjében megvilágítani az emlékezetes és járulékos dolgok vonatkozásában a meghatározott és bizonytalan kimenetelt. Mert, miként az utasok a gyengén jelzett helyeket is igen könnyen felismerik és megfigyelik, úgy a haza fia az élvezettel való olvasástól felfrissülve és épülve igen könnyen szokták az emlékezetükbe vésni az ilyen különféle említésre méltó dolgokat a helyek megismerése, továbbá az idők változása és forgandósága tekintetében. De fájdalom! a hosszú idő alatt mennyi szörnyű dolog történt, Magyarországon majdnem minden megváltozott, nemcsak egész nemzetek pusztultak ki, hanem a legnevezetesebb városokat is feldúlták katonai erővel, sőt még maguk a hegyek is elmozdultak és máshová települtek át, midőn a vizek áradásától és az igen kemény sziklaktól sújtattak.*”¹¹ Nagyon öntudatosan hangoztatta, hogy nem kenyerre a bőbeszédűség, témája előadásánál igyekezett a legszükségesebbekre szorítkozni. „*A megtekintésre érdemes városokat, várakat, folyókat nem mindig a legpontosabb magyarázattal, olykor csak általánosságban jegyeztem le, ti. hogy azok, akik ezeket a megyéket meglátogatják, méltán találjanak valamit, amit a mi kutatóinkhoz és fáradozásainkhoz hozzáadhassanak. Minden módon gondoskodtam a rövidségről, kerültem a szavak felesleges szaporítását. A geográfia művelője ugyanis inkább a tényállást akarja elmondani, mint szavakat. A geográfiával nem fér össze az ékesszólás, miként Pomponius Mela mondja. Aki többet kíván, járja be maga az említett helyeket, és saját szemével alaposabban tekintse meg a megjegyzésre érdemes dolgokat. Továbbá, ha egyesek majd az elkövetett hibákra fognak figyelmeztetni, annyira távol van tőlem az illetőkre megharagudni, hogy inkább köszönetet akarok mondani. Ilyen sok egyedi esetben nehéz, sőt lehetetlen néha-néha nem tévedni.*”¹²

Általában arányosan oszlik meg a terjedelem: egy-egy megyére 3 oldal jut. Kivételt képeznek az olyan — szűkebb hazáját képviselő — megyék mint Sopron (16 oldal), Szepes (12 oldal), Pozsony (20 oldal) és Zólyom (14 oldal). Ugyanakkor Szórény, Haram, Macsó, Orbácz, Krassó és Szibirnyik (Szrebernyik?) megyéket egyetlen oldalon intézi el, azzal a megyejegyzéssel, hogy aki ezekről a töröktől elpusztított vidékekről többet akar tudni, az menjen oda és nézze meg maga.

Előfordulnak betétek is — így pl. (10 oldalon át) külön számozás nélkül lekötölte az 1699-ben megkötött karlócai béke teljes szövegét.

Az előszóban ismertette a magyarok bejövetelét hazánk területére, ill. a Kárpát-medence népeinek történetét (gótok, vandálok, hunok stb.) a magyarok ideérkezése előtt. Valószínű, hogy ez a szakasz több részletben készült és Parschitius maga sem tekintette befejezettnek, mert a sok forrás felhasználásában semmi kritika nem figyelhető meg, és az egymásnak ellentmondó adatok csak úgy hemzsegnék a szövegben — ami egyébként nem jellemző Parschitiusra.

A magyarokkal kapcsolatban a „kettős honfoglalás” teóriáját mondta el: Szerinte a hét vezérrel a magyarok valamikor a 700-as években jöttek ide és meg-

¹¹ uo. pp. XLV—XLVI.

¹² uo. p. LV.

alapították a hun-avar országot. Sokat harcoltak Nagy Károllyal és másokkal. Arnulf császár idején érkezett a magyarok egy újabb hulláma Szkitiából és a Meotis mocsaraiból. Említi a kalandozásokat, majd Szent Istvántól kezdve felsorolja Magyarország királyait, egészen I. Lipótig és I. Józsefíg. Leírja a magyar állam berendezkedését, a legfontosabb politikai tisztségeket.

Rendkívül gazdag a listája azoknak a műveknek, amelyeket munkája során fölhasznált. Plinius, Pomponius Mela, a fuldai évkönyvek, Regino prümi apát, Pietro Ranzano, Thuróczy, Bonfini, Istvánffy, Zsámboky, Wolfgang Lazius ismert művei mellett Parschitius ismerte és idézte a Tripartitumot, a Molnár-féle lexikont, Petrus Bizarrus, Sommer János, Révay Péter, M. Samuel Budinas, Katona Mátyás, Johannes Marting és Petrus Ratagus egy-egy munkáját. Amint látható, egyrészt a humanisták jólismeret, alapvető könyveit, másrészt korának friss, főleg protestáns munkáit használta föl, amire Wittenbergben könnyen lehetősége is volt. A kézirat végén index található a megyék, városok, kolostorok és erődök felsorolásával. Számos üresen maradt, de beszámozott oldal arra utal, hogy bizonyos kiegészítéseket még kívánt tenni.

Az egyes megyék ismertetésénél előbb röviden összefoglalta a főbb jellegzeteségeket, továbbá rendszerint a megye nevének eredetét és a helyét a térképen. Ezután ismertette határait, a szomszédos megyéket, majd sorra vette a szabad királyi városokat, azután a mezővárosokat, a várakat, falvakat és végül a vizeket, vagyis folyó, patak, tó, gyógyvíz stb. Nem feledkezett meg jelentősebb történelmi eseményekről sem. Bél munkájával összehasonlítva szembeszökő az a tény, hogy Parschitius sokat írt a protestantizmusról, amíg az ilyen nem katolikusokra vonatkozó információkat a cenzúra Bél kézírataiból kihagyatta.

Parschitius előszavában nem titkolta, hogy az általa leírt megyéket ő nem járta be, csak térkép és írott források, ill. általunk ma már nem ellenőrizhető szóbeli, sajtó és röplap anyag segítségével dolgozta föl. Ahogy északról délre halad a leírásban, ismerete úgy válik gyérebbé, több a tévedése is. De ez nem az ő hibája, hiszen ellenőrzésre nem volt lehetősége. Mivel megfelelő térkép nem állt rendelkezésére, (ebben az időben nem is volt ilyen) sokszor a megyék határainak leírása is téves, vagy esetleges.

Csongrád megye leírásakor helyesen állapította meg Parschitius, hogy a terület mezőgazdasága igen jelentős. Abban is igaza volt, hogy a török alatt a megye sokat szenvedett. Már a földrajzi meghatározás jóval több téves adatot tartalmaz. Ebben azonban a már említett térképhiányt, illetve a meglevők pontatlanságát kell látnunk. A különböző német, latin, francia, olasz térképek a számos földrajzi (vízrajzi, domborzati, tájolási) hiba mellett a magyar helységek neveinek a leírásakor is rengeteg elírást követtek el. Ezzel magyarázható a ma már csak nehezen, vagy egyáltalán nem azonosítható helységek megléte. Csongrád megye esetében ilyen például a Berlek, Hedin, stb.

A 17. század végén Bodrog megye határa Szeged alatt húzódott, egészen a Tiszáig. Külföldi térképrajzolónál így aztán könnyen megesett, Szeged a határon belülre — azaz Bodrog megyébe került. Ezzel indokolható, Szeged tárgyalása Parschitiusnál a Bodrog megyei részében.

A szegedi vár középkori eredetű, de még az újabb szakirodalomban is föl-föl-tűnik az a nézet, hogy a törökök építették. Ezért igazán nincs mit fölronni Parschitiusnak. Bár az 1513-as évszám téves a város elfoglalásával kapcsolatban, az 1552-es „szegedi veszedelem” leírása érdekes és alapjában véve helyes, akárcsak amit Szegedi Kis Istvánról elmondott.

A területünkre vonatkozó anyagot nyilvánvalóan hosszú időn át gyűjtötte Parschitius. Fölhasználta az ismert történeti munkákat, zárójelben közölte is a pontos adatokat, Bonfini, Thuróczy, Istvánffy, Révay Péter, Sommer János munkái mellett bizonyosan használta az országgyűlési följegyzéseket is, mert valamennyi megyénél hangsúlyozta, mikor jelentek meg követeik a török kiűzése után az országgyűlésen. A zentai csata leírása azt is jelzi, hogy e terület megyéinek végleges anyaga 1697 után készült el.

Első pillanatra meglepetést kelthet, hogy a Csongrád megyénél kevésbé jelentős Csanád megye (gazdaságáról, lakóiról, megmaradt alig egy-két helységéről szinte semmi adat nem akadt) jóval nagyobb helyet foglal el a kéziratba. Ennek magyarázata a történelmi események ismertetése, amely a jelentős anyag nagy részét adja. Parschitius a megye nevét a szkítiai magyarok vezérértől származtatja. De Thuróczy-nál, akire hivatkozik, Csaba vezér szerepel, vagyis a Csaba—Csanád neveket összekeverte. Különös részletességgel mondta el IV. László történetét. Ez az anyag föl-keltette Bél Mátyás figyelmét is, és Csanád megye leírásába szinte szó szerint át-vette.¹³ Parschitius említette a Dózsa-féle parasztháborút, Egres kapcsán pedig részletesen kitért II. András keresztes hadjáratára és az Aranybullára.

Parschitius munkája — különösen a nagy terjedelmű bevezető rész és a megyék leírása a maguk összességében, a fölhasznált irodalom mennyisége és minősége miatt, valamint alapvető módszertani újításai által igen fontos, eddig fel nem használt darabját képezi a magyar tudománytörténetnek. Parschitius révén jutott el Bél Mátyás a hazai történeti és földrajzi leírás olyan magaslatára, amely európai viszonylatban is megállta a helyét, és kijelölte az utat a modern módszerekkel folytatott kutatás irányába.

Parschitius egyes megyeleírásai, kiszakítva őket az egész műből, sokkal több kritikát váltanak ki. Sok tekintetben hiányosak, a bennük foglaltakat pedig óvatosan kell kezelni. Mégis fontos forrását képezik a korszerű helytörténeti kutatásnak, sem-mibe venni, vagy lekicsinylően félredobni bűnös mulasztás lenne. E szándéktól vezérelve bocsátjuk most a kutatók rendelkezésére a területünket érintő részek pontos, megbízható fordítását.¹⁴

¹³ Bél Mátyás Csongrád és Csanád megye leírását tartalmazó kéziratát a Móra F. Múzeum önálló évkönyvkötetben adja ki: MFME 1980—81/2. Szeged, 1984. Az anyag jelenleg kéziratban megtalálható az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, fotómásolatban pedig a szegedi múzeumban.

¹⁴ Az itt közölt bevezetés Zombori István, a fordítás Lakatos Pál munkája.

Csongrád vármegye

A kilencedik¹ *Csongrád vármegye* a Szebes Keres² és a Tisza mellett fekvő mezővárosról és várról kapta nevét. Ebben a megyében egykor, földjei virágzása idejében, nagy bősége volt a kitünő ízű bornak, a legjobb búzának, a hüvelyeseknek és a kerti veteménynek, de régi gazdagságából sokat veszített a török háborúk miatt. Ez a terület teljes egészében török uralom alatt volt, a kegyes királyok által meghirdetett országgyűlésekre sem szokta követeit elküldeni, amíg Lipót fegyverei által az 1689. évben³ fel nem szabadult.

Határai: keletről a Maros, nyugatról a Tisza, délről a Temes, északról Tolna megye.⁴

Városai: Czongrad avagy Czongradinum híres bazilikával. Azelőtt szép, igen terjedelmes, a törökkel és az erdélyiekkel való kereskedelem révén nagyon nevezetes hely volt, amelynek a vár nyújtott ékességet és erősséget.

Mezővárosai: Szent László, Szent András, Királyszék, Kutas, Lajosszállás, Berlek, Hedin, Aper és a keresztényeknek a törökök fölött 1697-ben aratott jeles győzelméről híres Zentha. Kétségtelenül tízezernél több embert öltek meg a táborban, akik között — amint mondják — a nagyvezír⁵ és a janicsárok parancsnoka is ott volt. A többiek, akiket a futásuk a híd keskenysége miatt nem menthetett meg, a folyóba ugrottak és nagyobb részükben elmerültek. Az egész tábori készlet 72 ágyúval és a kocsi nagy számával együtt a keresztények birtokába került.

Várok: Czongrad avagy Csongrad, Bekén, Királyszék, Dombóház. Mindezek a természet által és mesterségesen is meg vannak erősítve, magukon tapasztalták a sors különféle viszontagságait, mint ahogyan elviselték a háborúk csapásait is.

Vizek: Tisza és a Maros, amelyeknek eredetét és leírását lásd fentebb (ti. más megyékkel kapcsolatban).

Bodrog vármegye

A huszonhetedik *Bodrog vármegye*, a Duna mellett fekvő Bodrogh mezővárosról, vagy az egykor kiválóan megerősített Bodrogh várról kapta a nevét. Termékeny, szőlőben, hal- és nyájszaporulatban gazdag földön fekszik a 44° 54' hosszúság és a 46° 25' szélesség alatt. Ennek a Bodrogh vármegyének az ispánja, Dominicus, III. Béla alatt az 1193. évben az országos nádori ügyeket intézte. Később Jula bodrogi ispán 1222-ben II. (melléknevén Nagy) András alatt jelesül végzett dolgok miatt Magyarországon a nádori hivatal élére került. Lásd: Révai Péter, *Catal. Palat.* p. 153.⁶ Ez az egész megye a szörnyű török iga alatt nyögött, sem az országgyűlésen

¹ Parschitius eredeti megye-sorszámozása szerint.

² Értsd: a Hármaskörös torkolata. A magyar fordításban megőriztük azt a helyesírást, ahogyan Parschitius a földrajzi és személyneveket írta, kivéve a latinul írt földrajzi neveket, ahol a latinos forma meghagyásának nem láttuk értelmét: pl. Tibiscus = Tisza, Marusius = Maros.

³ Helyesen: 1686. évben.

⁴ Valószínűleg elírás Szolnok helyett. Megjegyzendő, hogy bár a Tiszát jelöli meg a szerző a megye nyugati határául, néhány jobbparti helységet (pl. Csongrád, Zenta) mégis ehhez tartozónak mond.

⁵ A nagyvezír nem esett el.

⁶ De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem, auctore Petro de Rewa comite Turocensi, ejusdemque Sanctae coronae duumviro, quas emendatas et auctas publicabat comes Franciscus de Nadasd, perpetuus dominus terrae Fogaras, regnique Hungariae iudex, etc. quibus accessit seorsim *catalogus palatinorum* et iudicum ejusdem regni, opera et studio Gasparis Jongelini abbatis Eusserthalensis, et dicti regni historiographi. Frankfurt, 1659. RMK III. 2058.

Anno MDCXCV per Turcarum Imperatorem magna vi
 captum et una cum presidio ^{funditus} deletum. Sed anno
 1700. ^{Ab occasu Danubium, cuius descriptionem}
 vide superio, et in Historia nostra Regni Hungariae. Ab
 Ortus Tibiscum, quom fide in Comitatu Tharmanensi
 ensi.

VIGESIMUS SEPTIMUS.

BODROGSIENSIS, Hungaris BODROGVAR
 MEGYS ab oppido Bodrogs, ad Danubium positio.
 etymon sumitur, aut à castro Bodrogs olim egregie
 munito, iacente sub gradu Longit. 44. 54. Latit. 46.
 25. in frugifero solo: vineis, piscium & pecorum fa-
 tura ditata. Cujus anno MCXCIII. sub Bela III Co-
 mes Comitatus Bodrogiensis Dominicus res Palatiales
 in Regno administravit. Postea ULA COMES BO-
 DROGIENSIS anno MCCXXII sub Andrea II cognomen-
 to magnus, ob res præclarè gestas, officio Palatinali in
 Hungaria profectus fuit. Vide Fernum de Reva in
 Catal. Palat. p. 153. Totus hic Comitatus delitus,
 et sub immensi jugo Turcico, neque Comitatus Regni,
 per Allegatos suos adire, aut inditis parere solebat:
 donec integer ab eorum tyrannide, anno MDCXXXVIII
 per Christianos liberatus.

Terminos habet ab Ortus Tibiscum; à Me-
 ridie & occasu, Danubium; à Septentrione, Comita-
 tum Solnokiensem exteriorem.

Oppidum Szegedinum, Ger. Hung. & Slav. Szegedin,
 nobilissimum emporium, ad confluentem Tibisci et Maras-
 sii sub gradu Longit. 44. 54. Latit. 46. 25. positum,
 valde populorum & forsa circumvallatum. Patriam Re-
 giam Szegedin, vini clarissimi et de Hungaria optima
 meriti (qui cognomente Kis-Szegedinus dictus erat),
 Christianissimi contra Arianos et Mahumetanos, aliosque
 sectatos in illis regionibus, inter rariâs armatas et lala-
 mitatis, propugnatoris accensum. Templo Franciscanorum
 nobile. Anno MDXIII per Solymanum captum, et
 ce forti & eleganti, per Turcas funditus ericta, condeco-
 ratum. Anno MDLII summâ vi et milium Cent.
 annorum forvite interceptum: quod animadvertentes Turci
 Budensis arcensibus opem tulere, et sine dispendio sexus
 arg' d'atâ

kellemetlenség közepette a legkeresztényebb élharcos volt az ariánusok,⁷ a mohamedánok és egyéb eretnekek ellen. A franciskánusoknak nevezetes temploma van itt. Az 1513. évben⁸ Solyman elfoglalta a várost. A törökök alapjaitól kezdve erős és szép várral ékesítették. Az 1552. évben a keresztény katonák nagy erővel és lelkesedéssel elfoglalták a várost, a budai törökök azonban erről értesülve segítséget vittek a várbelieknek, és korra és nemre való tekintet nélkül a katonákat, polgárokat és idegeneket lemészárolták, az övéik nagy vesztesége mellett. Nem sokkal később ötezer levágott orrot küldtek Konstantinápolyba, hogy azokkal az ellenség feletti jeles győzelmüket tanusítsák. Az 1686. év januárjában Marci⁹ császári hadparancsnok a külső városrészeket elfoglalta, a várat és a belső várost azonban a török felmentő sereg érkezése miatt nem lehetett elfoglalni. Később nagyobb csapatokkal először azokat a törököket ölték le és kergették el a Dunánál, akik a szorongatottaknak segítséget akartak vinni. Ugyanazon év október 22-én a vár megállapított feltételek mellett Veterani vezérnek¹⁰ megadta magát. Jóllehet Thököly Imre 1687-ben megkísérelte újból elfoglalni, de az őrség serényen védelmezte, ezért visszavonulót kellett fuvatnia.

Tehát 134¹¹ évig volt a törökök uralma alatt.

Mezővárosok: Szent Mihály, Bodrogh és több más, manapság romokban hevernek.

Várak: a szegedi, amelyikről fentebb említés történt. Bodrogh, a Duna melletti erőd, egykor alaposan meg volt erősítve, ma romokban hever. Sz. Mihály, a Tisza mellett fekvő, sánccal és gyeptéglákkal erősített földvár.

Vizek: keletről a Tisza, nyugatról a Duna.

Csanád vármegye

A tizedik közönségesen *Csonad vármegye*, nevét az igen régi, nagyon nevezetes és híres Csanad városról kapta. Ez a város püspöki méltósággal volt ékesítve, püspöke egykor a kalocsai érsekséghez tartozott, és Ulászló király határozatai szerint nyílt háború esetén 10 lovassal volt köteles hadba vonulni az ország megsegítésére. A római pápának pedig évente 800 forintot fizetett. Ezért a városért a törökök és az erdélyiek ismételten hevesen harcoltak. Állatállományban, szántóföldekben gazdag és sok a kölcsönadott pénze. A gyümölcsöknek és az igen finom bornak kiváló művelése történik. Kedvező éghajlat tekintetében más megyékkel állja a versenyt. Ez az egész terület ottomán iga alatt volt, az országgyűléseken nem vett részt követői által addig, amíg a császáriak 1686-ban fel nem szabadították.

Határjai: keletről Temes vármegye, nyugatról a Tisza, délről a Temes folyó, északról Csanád¹² megye.

Városai: Chonadinum, Genadinum és Chanadinum vagy Cenadinum, magyarul Csanad, a régi magyaroknak nagyon híres kereskedelmi helye a Maros folyó mellett a 44° 50' hosszúság és a 46° 24' szélesség alatt. Már I. István király idejétől kezdve nevezetes hely, püspöki székhellyel és káptalannal, valamint Szent Péter nevét viselő

⁷ Itt: unitáriusok.

⁸ Helyesen: az 1543. évben. Az 1513. év valószínűleg elírás. Szulejmán akkor még nem is volt szultán.

⁹ Báró Mercy altábornagyról van szó, aki Szeged felszabadításában is részt vett.

¹⁰ Gróf Veterani Frigyes tábornok volt az is, aki a dél felől közeledő török felmentő sereget néhány nappal korábban visszaverte.

¹¹ Az 1552-es harcoktól számítva, amikor a város végleg török uralom alá került. A vár átadásának napja: 1686. október 23.

¹² Valószínűleg elírás *Csongrád* helyett.

templommal és kolostorral díszítve. Nevét Chanadról kapta, aki Thuróczy tanúsága szerint a scythiai magyarok vezére volt. Aba, Magyarország harmadik királya székhelyéül választotta; tudomást szerezve övéinek az összeesküvéséről, a nagybőjt egyik napján tanácskozás tartásának az ürügyén 50 nemes embert az udvarába hívott, és a palotába zárva, a megállapodás szerint berohanó katonák által egyszerre megölette őket. Ugyanitt zajlott le több országos összejövetel, melyeket comiti-umoknak¹³ hívunk. Az első az volt, amelyet a második királynak, Péternek a kegyetlenségét elviselni nem tudó előkelők tartottak, a másik Ulászló alatt az 1495. évben. Itt készítettetett magának sírhelyet III. László,¹⁴ V. Istvánnak fia, aki atyját 1278-ban¹⁵ követte a királyságban. Uralkodása kezdetén csalárd lelkét a népszerűség elnyerésére irányozta. Később szándékosan a bűn útjára térve, kéjelgésekkel és rablásokkal szennyezte be az államot. Miután Rudolf császár fiává fogadta, Ottokár, Csehország királya elleni háborúban szövetségelt vele. Miután legyőzte, Ausztriából országa határaihoz kergette, Cseh- és Morvaország területére kényszerítette. Később Ottokár a kunok és a tatárok segítségével egy második ütközetben szerencsét próbált, de ezt az egész hadsereget László a Hood tó mellett könnyen szétverte és megszalasztotta.¹⁶ Ettől a győzelemtől elbizakodva, hazatérése után vágyait nyilvánosan szabadjára bocsátotta, a tartózkodást és a mértékletességet gőgösségre és erkölcsstelenségre fordította, — azoknak szomorú példájára, akiket a nehéz dolgok nem tudnak megtörni, az enyhék viszont legyengítenek. Késő éjszakába nyúló lakomázásokba merülve, éjt-napot az ivás gyönyörűségében töltött, majd féktelen szenvedélyektől lángolva nem elégedve meg a házastársi kapcsolattal, a kunok gonosz népéből az ágyasoknak választékos szépségű és nemességű csapatát hozta be és éjszakákra szétosztotta. Testének őrizetét kunokra bízta, nekik különféle rangokat adományozott. Midőn ezek a magyarokat megfenyítették, mindnyájan méltatlankodtak és a kiáltozás az égig hatolt. Isten, a bűnök legszigorúbb bosszulója, magát a királyt akarván megbüntetni, az üdvösség szerzésének 1285. esztendejében a tatárok megszámlálhatatlan csapatait bocsátotta Magyarországra, hogy a korábbi évek iszonyú dúlását megújítsák. Tehát egészen a Tisza (Patissus) folyóig minden helyet tűzzel-vassal elfoglaltak, pusztítottak és kiraboltak. Két év múlva úgy hagyták el az elpusztított Pannoniát, hogy még a szekerek húzására való igás állatok sem maradtak. A leg súlyosabb nélkülözés miatt a nemesség paraszti munkára kényszerült: a kétkerekű kocsikat, amelyeket az emberek barmok módjára húztak, László szekérének nevezték. Egyébként a kunok magát a poharazó királyt uralkodásának 13. évében¹⁷ csellet megtámadták, és méregtől, valamint dárdától átdöfve, félholtan Keresszegh¹⁸ váránál hagyták. Testét később Csanádra szállították, és az ottani bazilikában az Úr 1291. évének július 19. napján — a világ 5232. évében¹⁹ — fényesen eltemették. Órónál írja Somerus költő (pag. 181):²⁰

¹³ Országgyűlés

¹⁴ Helyesen: IV. v. Kun László (1272—1290). III. László (1204—1205) kisgyermek korában halt meg.

¹⁵ 1272-ben.

¹⁶ A Hód tavánál 1282-ben a kunok ellen csatázott a király, de ebben Ottokárnak nem volt része, mert akkor már nem élt. Ottokár ellen az 1278-as dürnkruti (morvamezei) csatában győzött László.

¹⁷ Helyesen: 18. évében.

¹⁸ Körösszeg.

¹⁹ A bibliai világ teremtésétől történő középkori évszámítás.

²⁰ A Parschitius által idézett költő Sommer János. Németországban született és ott is tanult. 1561-ben Heraclides Jakab herceg kíséretében Moldvába ment. 1563-tól Brassóban, 1568-tól Besztercén iskolaigazgató. 1570-ben Kolozsvárra került, ahol *G. Blandrata* és Dávid Ferenc lelkes híve lett. Itt is iskolaigazgató, és az egyik vezető személyisége az unitárusoknak. Dávid Ferenc lányát

Ez alatt a király alatt a tatár, ismét kifosztva a mezőket, szolgálóigába hajtott sok embert. Sem a fejedelem fennen hangoztatott ébersége, sem az üres fenyegetéseket híresztelő udvar nem félemlítette meg őket. A király elpuhult teste már régen meggyengült, mert házasságát idegen szerelemmel sértette meg. Mivelhogy ő leginkább a kun lányokat szerette, rút szerelméről kapta a „Kun” nevet. Megvetette az itáliai püspök sújtó hatalmát²¹ és az égiek ellen merészelt fegyvert ragadni. A szánalomra méltó és csapásokkal megvert Pannónia soha nem volt közelebb a szörnyű pusztuláshoz, mint amikor a nemes katona vad fegyvereit kapákkal váltotta fel és az ekék elé ökröket kötött. Akkor az olyant, aki előzőleg régi családfájának neveit hánytorgatta, zörgő kerekű piszkos szekér vitte.²² Végül a kunok cselétől elemészte halt meg a király. — Menj most, mindent higgy el a külföldi embereknek.

Az 1513.²³ évben Székely György, melléknevén Dosa, a magyar nemesség legádázabb ellensége, aki a kereszteshadjárat ürügyén a szegénynépet a törökök ellen összegyűjtötte, nem restelte mérgét a nemesség virága ellen kiönteni. Ezért ezt a zsákmányolásra szánt várost feldúlta, Cháki Jánost,²⁴ az egyházi érdemekben gazdag, érett korú püspököt, aki nemes vérből származott, előbb szánalmas módon megkínozta, majd megölte.

1552-ben²⁵ a mieink hűtlensége és menekülése miatt török iga alá került a város. (Istvánffy, XVIII. könyv, 214. o.)²⁶ 1595-ben az erdélyiek hosszú ostrom után elfoglalták és fejedelemségükhöz csatolták. (Istvánffy, XXIX. könyv, 433. o.) Mégis rövid idő múlva, 1598-ban, miután Erdélyben zavargások keletkeztek, a törökök a mieink szétszaladása után visszafoglalták. (Istvánffy, XXXI. könyv, 471. o.) 1686. október 22-én a császáriak erővel elfoglalták, a törököt elűzték és őrseget helyeztek el benne.

Mezővárosok: Nagylak, Aradinum, Macovium,²⁷ Szent Mihály, Szent Péter, Zardolacum,²⁸ Czoka, Czona, Eperiessum,²⁹ Chala, Bodorlacum, Egressum,³⁰ és több más, azelőtt igen híres és virágzó helység. Továbbá az egyébként Csanád megyéhez tartozó Likasagy birtok: II. Lajos, Magyarország királya azonban az 1518. évi decretumának 32. cikkelyében elrendelte, hogy az elszakítás után a vármegyének a kebelébe térjen ismét vissza.³¹

Egres. Káptalan, rendházzal és igen nemes templommal, valamint cisztercita rendű apátsággal együtt, amelyben II. Jeruzsálemi András, Béla király fia temetkezett, aki midőn tudomást szerzett arról, hogy Ázsiában a nem eléggé alaposan eloltott szaracén tűzvész nagyobb lánggal éled újra, a keresztény fejedelmek döntése alapján jeruzsálemi vezérnek kinevezve, nagy csapatokat összegyűjtve, ezeket gyarapítva,

vette feleségül. Mindketten az 1574-es pestisjárvány során haltak meg. Több történeti munkát írt, verses formában (Heraclides Jakab életéről, János Zsigmond haláláról stb.). Egyik népszerűvé vált munkája a magyar királyokról szól: Reges Hungarici, amelynek két kiadása is megjelent. Az első 1580-ban Wittenbergben (RMK III. 4809), a második 1619-ben Frankfurtban (RMK III. 1245). Parschitius — az általa megadott lapszám alapján azonosítható — az utóbbit használta. A IV. Lászlóra vonatkozó részt a 381. oldalról idézi. Az általa jelzett 181. oldal elírás. Az általunk prózában adott rész eredetileg díszítonos versformában készült.

²¹ A pápai kiközösítésről van szó.

²² A szövegezés nem egészen világos.

²³ Az 1514. évben.

²⁴ Helyesen: Csáki Miklóst.

²⁵ Csanád 1551. szeptember 28-án került török kézre.

²⁶ Istvánffy M., Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Köln, 1685.

²⁷ Makó.

²⁸ Zádorlak, a későbbi Temes vármegyében.

²⁹ Eperjes.

³⁰ Egres.

³¹ A latin szöveg megfogalmazása nem egyértelmű.

sőt országának teljes erejével szárazföldi, folyami és tengeri úton Ázsiába utazott. Egyiptomban sok dicső küzdelmet folytatott, Palesztinában is diadalmaskodott volna, ha a pápa és Barbarossa Frigyes³² közötti viszálykodás, valamint a szultán csele törekvéseinknek útjában nem állt volna. Így tehát csekély zsákmánnyal és — amint mondják — sok szentnek az ereklyéjével övéihez visszatért és a magyar nemességet végzett munkája jutalmául mentességekkel ajándékozta meg, melyeket a trónra lépő királyok meg szoktak erősíteni, kivéve a záradékát, amelyet az iménti pozsonyi országgyűlésen az 1687. évi 4. t. c. értelmében kihagytak.³³ Vö. az ő 1222. évi decretumát. 34 éven át szerencsésen és békésen kormányozta az országát, amíg életét be nem fejezte. Testét gyermekei abban a kolostorban nagyszerű pompával temették el az 1235. évben, a világ 5173. évében. Erről a dologról lásd: Bonfini II. decas. 7. könyv;³⁴ Thuróczi krónikájának 72. fejezetében.³⁵ Somerus költő így énekel erről (376. old.): *A pogány népek katonasággal megtámadva, kemény fegyvereit a szír mezőkre vitte, és véres háborúban elfoglalta Damiatát a szaracénoktól E király alatt újból visszakerült a Napnak görög nevéől elnevezett régi város,³⁶ ott, ahol a megáradt Nílus öntözi Egyiptom földjét. De miként a csalfa szerencse kedvezett az első kezdeményezéseinek, és kegyesnek látszott a hadi törekvéseink irányában, éppúgy oltalmazta később csellel a babiloni³⁷ falakat. Jaj, a vezéreink iránt szerfelett csalárddá vált! A szultán ugyanis magas töltéssel fékezve, elzárta a lassú folyót, az ellenség megszábadult a félelemtől és biztos lábbal ment a kietlen pusztákon. Midőn észrevette ezt a szultán, megnyitotta a töltést, a szabadjára engedett Nílusról nagy zúgással rohanva, embereket, barmokat a telhetetlen folyóba sodort. A rothasztó nedvességtől megromlott a gabona, tönkrement, és az ebből következő súlyos éhínség betegségeket okozott. És hacsak a megszállt városban biztonságban levő ellenség nem adott volna békét, amit pedig a győztestől is gyakran megtagadott, akkor az a nap, hírneves Európa, erőidet megtörte volna, katonáidat elveszítve védtelen maradtál volna. Damiatia viszszaadása meghozta a békét és a vezérek eltávoztak, ki-ki a maga útján térve vissza.³⁸ Amíg az igazságnak lesz dísze és a törvények védelme, ez a dolog ismeretes marad az örök történelemben.³⁹*

Váarak: Chonad, Chonadinum, magyarul Chonadvar, a Maros folyónál alkalmas helyen fekszik, földszáncal és bástyákkal megerősítve. A törökkel való béke pontjainak megerősítése előtt, kb. az 1698. évben Lipót császár leromboltatta. E helyért a törökök és az erdélyiek gyakran hevesen harcoltak. 1550-ben e vár parancsnoka, Ugodi Ferenc, Mahomet érkezésétől támadt határtalan félelem és rettegés következtében egyetlen ágyúlovást sem várva be, a kulcsokat elébe vitte, és a várat tüstént átadta. (Istvánffy, XVII. könyv, 195. old.)⁴⁰ E helység átadása miatt akkora

³² Értsd: II. Frigyes császár (1216—1250). A történeti irodalom egyébként I. Frigyes császárt (1152—1190) nevezi Barbarossának.

³³ Az Aranybulla záradékában szereplő nemesi ellenállási jognak az eltörléséről van szó.

³⁴ *Bonfini*, *Rerum Hungaricarum Decades* kiadásai (1568. Basileae, 1581. Francofurti, 1606. Hanoviae, 1690. Coloniae) közül valószínűleg az utolsót használta Parschitius. Lásd: RMK III. 570, 706, 1027, 3633. II. András (1205—1235) valójában 30 évig uralkodott.

³⁵ Thuróczi krónikájának 1488-as kiadásában (Augustae Vindelicorum és Brunae). Lásd RMK III. 15, 16.

³⁶ Héliopolisról, a Nílus deltájának közelében fekvő ősi egyiptomi városról van szó.

³⁷ Babiloni alatt a középkori szóhasználat szerint közel-keleti értendő. Jelen esetben: egyiptomi

³⁸ Ezek az események 1218—1221 között történtek.

³⁹ A II. Andrásra vonatkozó rész a 376. oldalon van, kivéve az utolsó két sort, amely a 379. oldalon található.

⁴⁰ Parschitius itt következetlen (lásd 25. jegyzet). Ugodi Ferenc 1540—1550 között a csanádi püspöki címet viselte. A vár parancsnoka az átadáskor Nagy Péter volt, aki Fráter György utasítására adta át harc nélkül a várat. Vö. *Borovszky S.*, *Csanád vármegye története 1715-ig*. Bp. 1896. I. 187. 369; II. 78—79.

félelem szállta meg az összes szomszédokat, hogy a legtöbben önként elhagyva az erődöket és a várakat, szégyenletes futással különféle vidékekre menekültek. Lásd fent *Aradum*, a Maros partján, 1598-ban a törökök elfoglalták. (Istvánffy, XXXI. könyv, 471. old.) Bethlen Gábor azonban 1614-ben ismét az erdélyi fejedelemséghez csatolta. 1643-ban Rákóczi György a töröknek átadta. 1685-ben Heisler tábornok csekély fáradozással elfoglalta, és Caraffa 1688-ban szabályszerű őrséggel erősítette meg.

Naglacum. Naglak a Maros folyó mellett terül el, ahol a Temesvár felé vezető út nyílik. 1550-ben Csanad elfoglalása után a mieink szétfutása miatt a törökök Naglakot is hatalmukba kerítették. (Istvánffy, XVII. könyv, 195. o.) Később Báthori Zsigmond 1596-ban a töröktől elfoglalva az erdélyi fejedelemséghez csatolta. (Istvánffy, XXIX. könyv, 434. o.) De ez a siker nem tartott sokáig, mert 1598-ban a török ismét leigázta. (Istvánffy, XXXI. könyv, 471. o.)

Fevlacum, vagy Fellacum, Szadorlacum, Harogszegum, Illadia Palaticus János hazája, aki György barát⁴¹ lovassági parancsnoka volt.

Mindezeket a hely természete által megerősített várakat Mahomet 1550-ben a mieink szétszéledése következtében vérontás nélkül elfoglalta. (Istvánffy, XVII. könyv) Egyébként ezek a helységek kellemes és terjedelmes síkságon vannak, öntöző folyók mellett fekszenek. A talaj gazdagsága, a halak bősége, a gabona, a hüvelyesek és a barmok sokasága, valamint az időjárás jósága tekintetében semmiféle más föld mögött nem maradnak el. Gyakran szenvedtek károsodást az erdélyiek és a törökök háborúskodásai miatt, sőt a közelmúltban Lipót császár fegyvereitől is.

Vizek: ezt a vármegyét északról a Maros, délről a Temes és részben a Tisza mossa. Ezek eredetét lásd fentebb.⁴²

FÜGGELÉK

PARSCHITIUS: COMITATUS REGNI HUNGARIAE

c. kéziratából fényképmásolatok (Foto: Zombori I.)

⁴¹ Fráter Györgyről van szó.

⁴² Az imént leírt három vármegye fekvése Parschitius szerint *nagyjából* a következő: a Tiszától nyugatra Bodrog megye, keletre, a Marostól északra Csongrád, a Marostól délre Csanád vármegyék területnek el.

Vide supra: & Felerekeres ex parte Orientali, hic Com-
tatus habet. Keres fluvius qui prope arcem, et oppidum
Szarvas Tibiscum ingreditur.

NOXUS

CSONGRADIENSIS Hungaris CSONGRADVAR-
NESYS ita dicitur ab oppido & arce CSongrad ad Szebes-
keres & Tibiscum posito. Luxuriantibus praei. Vin. egregii
saporis, optimi tritici, leguminum, fructuum hortensium in hoc
alim magna copia: sed hodie de pristina dignitate, propter
bella Turcica multum remisit. Toties hic Dilitichus Tur-
carum potestati subiectus erat, neque Comitibus Regni à
piis rebus iudicia per Allegatos suos adire solebat.

donec Leopodi
armis anno
MDCXXXVIII
benefici fuisse.

Terminus habet ab Ori. Marusium; ab Occasu Ti-
biscum; à Meridie, Thevenium; à Septentrione, Gmita,
tum Tolnensem.

Civitates: CSongrad seu CSongradinum, cum Basi-
lica celebri, aenea elegantissimam amplissimam et mercato-
ra, cum Turcis & Transilvanis clarissimam, cui arce
decorem et robur addidit.

Oppida: Sz. Laszlo Sz. Andras Kiralyselek Ku-
tar, Lakoszatar, Berlek, Medin, Aper, Szatya no-
bilia propter insignem victoriam Christianorum de Turcison-
no MDCXCVII. reportatam, capti minimum in castris plus
quam decem millibus, quos inter Supremus Vesirius,
et Janiszarionum Praefectus esse perhibentur: reliquos
quos per angustiam pontis, fuga servare non potuit, in flumen
praecipitatis, et portionem ex parte submersit, omni-
umque castrorum comestum, una cum septuaginta duobus torren-
tis et insigni curnum numero in potestatem redactis.

Arces: CSongrad seu CSongrad Bekén, Kiralyselek,
Dombodar, natura et arte munitas, quae fortitudinem sicut
fideles, prouti bellorum occasione tutere raris experta.

Agellae: Tibiscum & Marusium, quorum ortum & de-
scriptionem vide supra.

DECIMUS

C. FOXADIEXIS, sive CSANADIEXIS vulgo CSOXAD-
VARNESYS, à civitate perveneria nobilissima, clarissima
CSongradensi, nomen suum accepit. Haec civitas, condecorata
fuit Episcopali dignitate, cuius Episcopus pertinebat olim ad
Arch. Episcopum Colofensensem, et secundum statuta regis
Wladislii tempore aperti belli, in suspectos remi centum, equites, in
campum hinc tenebatur: Papa vero Romano impubli. annis per seculum
octingentis

octingentos florenos. De hac civitate Turca & Françyl, nam sagris acriter concertantur. Divis peccatis divisi agri, divisi positus in fenore nummis. Frugum et vin. Exce, tantissimi cultura infimis. Coeli benignitate cum aliis Comitatus certat. Totus hic Districtus, immensus e, rat Orsomanico jugo, neque Comitria Regni per Ablega tos suos, adire solentat: donec per Casanor anno MDC. libentis, fuisse.

Terminos habet ab Ortu, Comitatum Temesiensem; ab Occasu, Tibiscum: à Meridie, Fluvium Temes; à Septentrione, Comitatum Conadiensem.

Urbem: Conadinum, Genadinum, & Charam, & Cenadinum Hung. Csanad, Germ. Gumpitz, celeberrimum veteribus Hungaria emporium, ad Maru, fium amnem, in gradu Longit. 44. 50. Latit. 46. 24. situam à Protorepis Stephani I temporibus famorem. Episcopali sede, ac Capitulo, temploque & Monasterio S. Petri illustratum. Nomen accepit à Csanado, Hungarorum à Seythia Duce, Theurocio teste. Suam ibi regiam Aba rex, III Hungaria elegit, qui suorum conspiratione intellecta, quinquaginta viros nobiles, die quodam quadraginta, sima consiliorum tractandorum pretextu, in Aulam accitot, et in palatium conclusos, ab irrumpentibus ex cordictis militibus, simul occidi iussit. Plures ibidem Comites Regni, quos Comitria dicimus celebrati. Primes quidem Optimatum crudelitatem Petri II regis non ferre Valentium: aliter sub Vladislao anno M. XCV, supra quadringentesimum.

Mausoleum hic loci sibi posuit Ladislav III, Stephani V. filius, qui patri in Regno, anno Seculi XIII septuagesimo octavo, successus erat: & initio imperii sui, subdolum animum, ad favorem popularium conciliandum, incenderat. Postea ad depravatam scelus progressus, libidinibus & rapinis, Republicam polluit. Hic posteaquam à Rudolpho Imperatore in filium adoptatus fuisset belli se ei socium, contra Otthocarum Boemia regem prebuit: quo caso, et ex Austria, ad fines regni depulso, intra limites Boemiae et Moraviae regni conclusit. Postea Ottho, Carus advenit Cumani et Tartaris, altero praelio fortunam belli tentavit: sed totus hic exercitus, facile à Ladislao, ad Hoodam lacum fusus, et fugatus erat. Quia victoria elatus elatus et domum reversus, calam cupiditates suas solvit, continentans

continentiamq; et moderationem in superbiam et lasciviam con-
vertit: prodicio eorum exemplo, qui cum duris frangi neque-
unt molibus enervantur. Abreptus quippe intemperatis
conviviis potandique dulcedine, noctes duasque consumpsit.
mixta indomitis libidinis aeuant, spero etiam conuolanti
consortio, pellicum greges, è Cumanorum impia gente, de-
cedit pulchritudini, nobilitatisq; superinduxit ac nocturnum
vices dirisit. Cumani, corporis sui custodiam concedi-
dit: Cumani, rarior ordine distribuit. Per quos quum
Hungari, ad supplicia traherentur, indignatio omnium
orta, et clamor ad caelum ferebatur. Igitur Dells
ulter scelerum gravissimus, ipsum regem vindicaturus
innumera agmina Tartarorum, anno salutis reparata
MCCXXXV in Hungariam immisit, ut horrendam su-
periorum annorum fragem, redintegrarent. Exemplo igi-
tur omnia loca, usque ad Patissum flumen, igne, ferro
que inuadunt vastant, diripiunt: et post biennium, ita
desolatam Pannoniam relinquunt, ut ne iumenta qui-
dem vebendis plaustris sufficerent. Nobilitas, pro gravi-
ssima egestate, ad rusticandum compulsa: vigasque
quas homines, adinstar pecudum traherant, Cernus La-
dislai dixere. Ceterum Cumani regem ipsum, pecu-
lii certantem, incidit anno Regni XIII aduenitur, et
venero veluti telo configit, semianimum prope Castellum
Kerezsegs, relinquunt. Postea corpus eius, Chanadi,

Anno Mundi quinquagesimo millesimo ducento
centesimo trigesimo secundo.
num delatum, ibidemque in Basilica, magnifice an-
no Christi MCCXCI, die XIX Julii sepultum. De quo
Poeta Somerus, pag. 181.

Rege sub hoc iterum spoliatis Tartarus aris
Implicuit sacro corpora multa iugo.
Decantata nihil vigilantia Principis illum
Terruit, aut Vanas aula professa minas.
Namque peregrino violans connubia amore.
Rex molli dudum corpore fractus erat.
Et quia deperit Aenas magis ille puellas,
Et foedo Cuni nomen amore tulit.
Præsulis Ausonii contempsit fulmen, et ausus
Coelestes contra sumere tela fuit.

Non fuit

Non fuit immari propior miseranda ruina 334.
Pannonia in clades officiosa suas.

Quam fera cum rastris mutavit nobilis arma
Fidiles, et adducto vixit aratra bove.

Tunc aliquem veteris jactantem nomina stirpis
Vexit clamosis sordida biga rotis.

Occubuit tandem Anorum fraude peremptus
I nunc extremis omnia crede viris.

Anno MDXIII, Georgius Siculus, cognomento DO,
sa, nobilitatis Hungarica infensissimus hostis, qui obtutu
cruciata, miseram plebem contra Turcas collegent, virum su
um, in Nobilitatis florem, effundere non erubuit. Idcirco
hanc quoque civitatem, praedicta exposuit, Episcopum Jo
hannem Craginum adulti dicitur & bene de Ecclesia me
ritum, virum nobili sanguine cretum, miserandum in mo
dam prius excruciatum, mox e viri sustulit. Anno M
DCLII, nostrorum perfidia & fuga, Tercico jugo cessit. Istis
viant. Lib XVIII. pag. 214. Anno MDLXXV Transylva
ni eandem diu obidione civitatem expugnarunt, et Prin
cipatus suo asseruerunt. Istisviant. Lib XXIX pag. 433.
Brevi tamen post, in Transylvania, anno MDXCVIII tu,
multibus exoritur Turca, disipientibus nostris, receperunt.
Istisviant. Lib XXXI pag. 471. Anno MDCXXXVII
die XXII Octobris, per Casareanos vi capta, praesidium im
positum, et Turca profligatus.

Oppida: Naglak Aradinum, Macorinum,
sz. Mihaly, sz. Peter Gardolacum, Goka, Gona E,
periesum, Chalia, Bodolacum, Egres sum, et alia plura,
antea celeberrima & florentissima. Item possessio Li
kaasagy alia ad Comitatum Conadiensem pertinet: sed
ut iterum in medium post avulsionem illius Comitatus
rediret, Ludovicus II rex Hungaria, in decretis ad annum
MDXVIII, Art. XXXII sancivit.

Eores, Capitulum, cum Coenobio & templo nobilissi
mo, cum Abbatia Cisterciensis Ordinis, in qua sepultus erat
Andreas II Hierosolymitanus, Bela regis filius, qui magnis co
nitiis coactis, cum parum fideliter extinctum in Asia Sava.
cemicum incendium

335. Canticum incendium, et majore flamma reviviscere sentire
 Principum Christianorum suffragio, Dux Hierosolymitanus d'gr.
 natul auctique majorem in modum copias, tota demerue de
 omni sui mole, terra fluminibus, maxique in Assiam ferebatur.
 Multa bella præclarè gessit in Ægypto: etiam Palastrinam
 triumpho suo asseruisse, nisi discordia civilis inter Pontifi-
 cem et Imperatorem Fridericum Barbarosam, Sultamque
 fraud nostris conatibus obstatissent. Sic igitur cum exi-
 qua præda, et ut fectus multorum Saracenorum reliquiis,
 redditus suis, Nobilitatem Hungaricam in præmium na-
 vata opera immantibus donavit, qua orationum regibus
 regnum intulerit, confirmare solenne fuit: excepta clau-
 sula, qua in nuperi Comitii Podomensibus abrogata
 anno MDC LXXXVII Art. IV. Confer decreta ejusdem ad

Anno Christi Mil annum MCCCXXII: ac dum felix, et quietum administrat
 legimo ducentesimo set regnum, anni XXXIV, vita sua clausit terminum.
 trigesimo quinto: Corpus ejus, magnifico apparatu, à liberis in Senobio i
 Anno Mundi quinquies millesi-
 mo, centesimo septuagesimo ter-
 tio. . .

Boislin. Decad. II. lib. VII. Thurot. in Bron. cap. LXXX.
 De quo Poëta Somerus sic canit pag. 376.

Ille profanatas aggressus milice gentes,
 Aspera Syriacis intulit arma plagis.
 Atque Saracenis bello Damrata cruento
 Capta, sub hoc iterum rege recepta fuit.
 Urbs vetus, et Grajo Solis cognomine nota,
 Quam rigat Ægypti Nilus adauctus agri.
 Sed veluti primis arrisit subdola captis,
 Militia studiis visa favore nova.
 Sic fortuna dolo Babylonia moenia texit
 Heu nimis in nostros insidiosa Duces
 Aggere Soldanus quoniam majore coercer.
 Clausebat ignavis pigra fluentia vadis.
 Quem simul at vacuos formidine senserat loci.
 Fræque securo per vâga rura pede.
 Solvit et emisso detraxit vincula Nilis.
 Perdidit atque isto castra sacrata modo.
 Ille ruen

336.

Ille ruens magno fremitu pecudesque, virosque,
 Traxit inépletis perniciosus aquis.
 Farraque corrumpit putri vitiata madore,
 Hinc peperit morbos dira sequenti fames.
 Ac nisi Victori pacem sibi saepe negatam,
 Barbarus obsessâ tutus in urbe daret.
 Illa dies Europa tuas clarissima vires
 Frangeret, amisso milite nuda fores.
 Reddita composuit pacem Damnata ducesque
 Abscessere suum quisque regressus iter.
 Quantum iustitia decus, et custodia legum,
 Hic erit aeterna notus in Historia.

Arces: Chonad, Chonadinum, Hung. Chonadvár, Ante pacem
 ad fluvium Marusium, in loco opportuno sita, ~~omnibus~~ cum Turcorum
~~ad fluvium necessariis rebus affluens~~, cespitiibus & propu- firmata, a
 gnaculis munita. De quo loco Turca & Transylvani Hon. J. S. S. S.
 acriter saepe decebantur. Anno MDL hujus arcis Pra- cite: 1678.
 fertus Franciscus Ugodius, extremo pavore & formidi- a Leop. S.
 ne, adventu Mahometi conferratus, nullo expectato (a pace dicit
 ictu tormentorum, claves obviâ attulit, eamque ex- etia
 templo dedit. Istevan. Lib. XVII. pag. 195. Cujusla-
 ci deditio, tantus pavor et metus vicinos omnes mices,
 serat, ut plurimi sponte desertis castellis, atque arcibus
 foeda fuga, variâ in partes dilaberentur. Vide supra.

Aradum, ad fluvium Marusium, anno MDXCVIII per
 Turcas captum, Istevan. Lib. XXXI pag. 471. sed iterum
 per Gabrielem Berden, ad Transylvania Principatum re-
 lacum, Anno MDCXIV fuit. Anno MDCXLIII per Ge-
 orgium Rakoczi, Turca traditum: ac anno MDCLXXXV
 per Ducem Heitlerum, parvo negotio interceptum: & per
 Carafam, anno MDCCLXXXVIII praesidio justo firmatum.

Naglacum Naglak, ad Tibiscum flumen projectum,
 qua inde patet Temesvarum versus. Anno MDL, Tur-
 ca occupato Canadino, Naglacum quoque, dissipanti-
 bus nostris, potestati sua asseruerunt. Istevan. Lib. XVII
 pag. 195. Postea Sigismundus Bathori anno MDXCVI.
 a Turcis acceptum, Principatui Transylvaniae addidit.
 Istevan. LXXIX.

Istsvant. Lib. XXI. pag. 434. sed non diu ista felicitas
stetit, anno enim MDXCVIII Turca iterum juri suo
arsevit. Istsvant. Lib. XXXI. pag. 471.

Fevlacum seu Fellacum, Szafclorlacum, Ha-
roszegum, Alladia Johannis Palaticii, qui Georgii Ro-
naldi equitum ductor erat, patria. Quos omnes Ma-
ximes, sine ulla profusione sanguinis, natura loci im-
mita, disrupcionibus nostris, anno MDL occupavit.

Istsvant. Lib. XVII. Sunt autem omnia ista loca
in amena et patenti plamitie, juxta irnguor annu-
sua, ubertate soli, piscium copia, frumenti, leguminum,
pecorumque cottique bonitate, nulli terrarum secunda-
qua tanta fuerunt sagius, bellis Transylvanicis, Tur-
cicis, et nuper etiam Leopoldi Cæsaris armis, ob-
noxia.

Aguas Marusium, à Septentrione, et Teme-
sium, à Meridie, et ex parte Tibricum, sunt Comita-
tum alluentes, Sabes, quorum originem, vide suprag.

UNDECIMUS.

SZARADIEŃSIS, patris sermone SZARAND
VARMEGYS dicitur ita ab oppido Szarand, vel Szar-
rad, ad flumen Temes sito, antea probe culta. Soli
ubertate, silvis pascuis, pecoribus et piscibus refertur.
Vini quoque generosi proventu nobilit. Totus hic di-
strictus, Ottomanico jugo subiectus erat: neque Comi-
tia regni, adire solebat. Superioribus tamen temporibus,
Leopoldi armis, sociis irreatus fuit.

Terminos habet ab Oriente, Comitatum Huny-
diensem; ab Occasu, Biharicensem: à Meridie,
Palaticiam; à Septentrione, Comitatum Al-
bensem.

7 Ter heres

traditum

* Szaradie liben
a Szarad a Turcia
ki, aditum, az
hogy keiden, deit
le. Szarad.
♀ Szarad lateribus
muro crasso, acone
pedale, nec non for-
sa quas Civitas
Szarad inter his part
mura: et desuper
degen, sicuti et ha-
bicatorem industria
inter magna non
sustinentis appropiata firmata.

Oppida: Szarand, Geneo, Iosa, Sidovás,
et alia plura.

Arces: Geneo Genu, Geneo, arc commodi-
mo loco, in gradu Longit. 40. 12. Latit. 47. 6. post
transivum monstrans Temesvarinum, & Gyulam ver-
tui. Anno MDLXVI, disrupcionibus profidantibus nostris,
huic tradita. Istsvant. Lib. XXIII. pag. 310. Anno
MDXCV per Georgium Barbel expugnata, & Transylva-
nia Principatui

propugnaculo, quam turis quatuor oppugnantibus et irrumpentibus

DIE BESCHREIBUNG DER KOMITATE CSANÁD, BODROG UND CSANÁD, VON PARSCHITIUS

Pál Lakatos von István Zombori

1686 konnten aus einem großen Teil Ungarns die Türken verjagt werden. Das befreite Land hatte während seiner Unterwerfung ernste Schäden erlitten. Eine der Hauptaufgaben war das Feststellen der Zerstörung und das Erfassen der Siedlungen und der Bevölkerung in den zerstörten Gebieten. Die Schwierigkeiten wurden dadurch verstärkt, daß es keine Landkarte in entsprechender Qualität von Ungarn gab und daß keine Werke vorhanden waren, die die einzelnen Gebiete aus geographischem und verwaltungsmässigem Aspekt beschrieben. Die Anfertigung solcher Werke mußte dringend nachgeholt werden.

Mit diesem Anspruch erschien in den neunziger Jahren des 17. Jahrhunderts Kristóf Parschitius. Er war 1643 in Rosenberg, Komitat Liptó (ung. *Rózsahegy*, heute *Ružomberok*, in der Tschechoslowakei) geboren und stammte aus einer evangelischen, bürgerlichen Familie. Er studierte an den Universitäten Rostock und Wittenberg und unterrichtete dann in Schemnitz (ung. *Selmecbánya* heute *Banská Štiavnica*, ČSSR) bis er durch die Gegenreformation von dort vertrieben wurde. 1686 ging er nach Pozsony (Pressburg) um am ungarischen Landtag teilzunehmen. Er hatte die Absicht den Adelstitel mit seinen vortreffliche Personen rühmenden Gedichten, zu erwerben.

Es gelang ihm, sein Ziel zu erreichen. Doch da sich seine Abwesenheit in die Länge gezogen hatte, wurde er von seiner Kirche aus dem Dienst entlassen. Das war der Anlass, um nach Wittenberg zurückzukehren, wo Parschitius dann bis an sein Lebensende im Jahr 1713 geblieben war. Er erweckte dort den Anschein, als ob er vor den, die Lutheraner verfolgenden Behörden habe fliehen müssen.

In Wittenberg schrieb er ein Buch über die Geschichte der ungarischen Könige, das er 1702 unter dem Titel: „*Tabella Hungariae, Ducum et Regum Christianorum*“ herausgab. Unterdessen arbeitete er bereits an einer Beschreibung des ganzen Landes. Diese Werk blieb uns als Handschrift in beinahe vollständigem Zustand erhalten. Sein Titel lautet: „*Comitatus Regni Hungariae, Slavoniae et Transylvaniae incorporati, Wittenberg, 1705*“. Das Buch gibt einen Überblick über das Landesgebiet, entsprechend seiner Komitate. Die Informationen werden von Norden nach Süden hin immer spärlicher und ungenauer. Die Beschreibungen der Komitate, die sich auf türkisch besetztem Gebiet befanden, enthalten zahlreiche, sich widersprechende Angaben. Ein territorialer Überblick über das Land, die einzelnen Teile in ihrem strukturellen Aufbau und die umfangreiche Einleitung, die ausserordentlich interessante Angaben enthält, sind dagegen von grossem Interesse für den Forscher. Die Tatsache, dass die Handschrift nach dem Tode ihres Verfassers auf bislang ungeklärte Weise zu Mátyás Bél gelangte und Bél sie zur Anfertigung seines großen Werkes, der *Notitia* benutzte, steigert den Wert der Handschrift. Die Handschrift gelangte dann mit Bél Nachlass nach Esztergom und wird heute in der Bibliothek der Kathedrale aufbewahrt. (Col. X. Tit. II/a)

Die vorliegende Abhandlung gibt einen Überblick über das Leben und Werk des Parschitius und teilt danach das handschriftliche Material über die Komitate Csongrád, Csanád und Bodrog bzw. eine Übersetzung des lateinischen Textes in die ungarische Sprache mit.

MAKÓ UTCANEVEI 1851-BEN

GÉCZI LAJOS

(*Szeged, Csongrád megyei Levéltár*)

Több mint tíz éve jelent meg Inczeffi Géza nagy jelentőségű munkája Makó környéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálatáról.¹ Művében közli Makó utcaneveit is.²

Munkája során azonban nem használta vagy nem is használhatta a Csongrád megyei Levéltárban a Makói cs. kir. vegyes szolgabíróóság iratai között található telekkönyveket (Első feljelentési jegyzőkönyveket). Sajnos, csak Apátfalva, Földeák, Magyarcsanád, Makó, Nagylak, Sajtény jegyzőkönyveiről van tudomásunk. A jegyzőkönyvek értékes forrásul szolgálnak társadalmi, gazdasági és településtörténeti szempontból. A jegyzőkönyvekben nagyszámú földrajzi (bel- és külterületi) nevet találhatunk.

A telekkönyvezés felé az első lépéseket a betáblázásokról szóló 1840. évi 21. tc. tette meg, bár már korábban is voltak be- és kitáblázási jegyzőkönyvek (1723. II. 107. tc.) A modern telekkönyvi hálózat kiépítését az 1849. december 28-i igazságügyminiszteri rendelet kezdte meg. 1850. március 1-től telekkönyvi bejegyzéshez kötötte az ingatlanforgalmat, és ennek munkálatait az újonnan felállítandó járásbíróóságokra bízta.³ A járásbíróóságokon külön telekkönyvvezető működött (Makón Verzár József). A telekkönyvi eljárás végleges rendezése 1855-ben történt meg a július 20-i IM. rendelettel és a december 15-i telekkönyvi rendtartással. Ez utóbbi a neoabszolutizmus korának legmaradandóbb rendelkezése volt, a kiegyezés után is érvényben maradt. A telekkönyvi rendszer felállítása nagy jelentőségű volt a kapitalista fejlődés által igényelt hitellel megindításához.

A munkálatok első lépése a telekkönyvi felmérés volt. Ezt a főtörvényszékek székhelyén működő telekkönyvi igazgatóságok irányították. Az első feljelentési jegyzőkönyvet a telekkönyvi oktató kezdte el vezetni, de folytatásával a jegyzőt, annak akadályoztatása esetén más alkalmas egyént bízott meg. A telekkönyvi oktató a járásbíróóság közreműködésével a helységek előljáróit felvilágosította a telekkönyvek célszerűségéről és hasznosságáról. A telekkönyvi oktató egy napra házszám szerint annyi egyént hívott maga elé, ahánynak birtokát egy nap alatt a hivatalos órák alatt jegyzőkönyvbe tudta venni. A jegyzőkönyvet a községi előljáróság jelenlétében vezették, akik a nap végén azt aláírásukkal hitelesítették.

¹ *Inczeffi G.*, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján) Bp. Akadémiai Kiadó 1970.

² I. m. 241—258.

³ Magyarországot illető Országostörvény- és Kormánylap 1850. 8—14.

A jegyzőkönyv a következőket tartalmazza: 1. rovat: *sorszám*, 2. rovat: *házsám*, a 3. rovatban azon *telek száma*, amelyet a tulajdonos session kívül bírt. Ezután a *tulajdonos neve* következik, majd a *válaszai*. A következő kérdésekre kellett válaszolnia

A. Belső telek

1. Melyik utcában van a háza?
2. Emeletes vagy földszintes, vagy csak viskó?
3. Belső telek nagysága?
4. A belső telekhez tartozó ház nagysága?
5. Szomszédok jobbról, balról és hátul?
6. Milyen jogon bírja?
7. Megilleti-e a nádlás és legeltetés?
8. Van-e szerződése, vagy ha nincs, mióta bírja?
9. Van-e más háza? (Ha volt, folytatólagos sorszámmal vették fel, de a házsámot kiírták)

B. Szántó föld

1. Mekkora nagyságú szántóföldje van összesen?
2. A határnak melyik részében, mely dűlőben van?
3. Szántó föld-e mind, vagy rét, kaszáló is van benne?
4. Szomszédok jobbról, balról és hátul?
5. Van-e más dűlőben is földje?
6. Szerződése van-e, ha nincs, mióta bírja?

C. Szőlő

1. Hány hold szőlője van összesen?
2. Hol fekszenek, hány út nagyságú?
3. Szomszédok jobbról, balról és hátul?
4. Van-e szerződése?

Minden birtok felmérése után meg kellett kérdezni a tulajdonost, hogy van-e perlekedés a birtok felett. A tulajdonosnak alá kellett írnia, vagy keresztvonásával igazolnia a bejelentést. Ha valaki igényt támasztott a birtok iránt, azt is feljegyezték a jegyzőkönyvben. A kész jegyzőkönyveket a községben közzétették, az igényeket a járásbírósnak kellett kivizsgálnia. A kuriális telkeket is fel kellett jegyezni az áttekintés és a telekkönyvek szerkesztésének könnyítése céljából. A birtok területének kipuhatólására a régi urbáriumot, az újabb felméréseket és az akkor munkálkodó becslési bizottság munkájának az eredményét lehetett felhasználni. (A becslőbiztosok a külterületet mérték fel.) A telekkönyvi oktató el volt tiltva az egész, fél stb. sessio kifejezés használatától, mivel az úrbériség megszűnt.⁴ Utólag a telek nagyságát és a helyrajzi számokat is beírták a jegyzőkönyvekbe. A jegyzőkönyvezést 1851. február 18-án kezdték meg és július 24-én fejezték be. Makó város részéről Diós István és Vajda Péter esküdtek hitelesítették a jegyzőkönyveket.

A telekkönyvi felmérés ideje alatt a gyulai törvényszék elnöke a debreceni fő-törvényszéki kerület telekkönyvi oktatójának május 22-i rendeletére közli a megyefőnökkel, hogy miután Csanád megyében a becslőbiztosok által a határjárás nagyrészt befejeződött, most már a telekkönyvek szerkesztése következik, amelyeknek rendes szerkesztéséhez a városok és falvak utcáinak jegyzéke szükséges. Ezért a megyebeli helységek utcáinak névjegyzékét kéri. A megyefőnök utasítja június 1-én a szolgabírákat, hogy a helységek utcáinak jegyzékét küldjék be június 20-ig, a névteleneket nevezzék el. Az utcákon táblára írva fel kellett tüntetni az utcanevet.⁵ A jegyzékek be is érkeztek. Sajnos, a nagylaki járás és Makó utcanévjegyzéke nem található az iratok között. Valószínűleg eredetiben terjesztették fel, így a debreceni fő-törvényszékhez került, és 1956-ban az Országos Levéltárban bizonyára tűz martaléka lett. Makó utcanevei megközelítőleg rekonstruálhatók a telekkönyvi felmérés jegyzőkönyvei alapján.

⁴ Makói cs. kir. járásbíróság iratai, Telekkönyvi iratok, 5/1851. CsmL

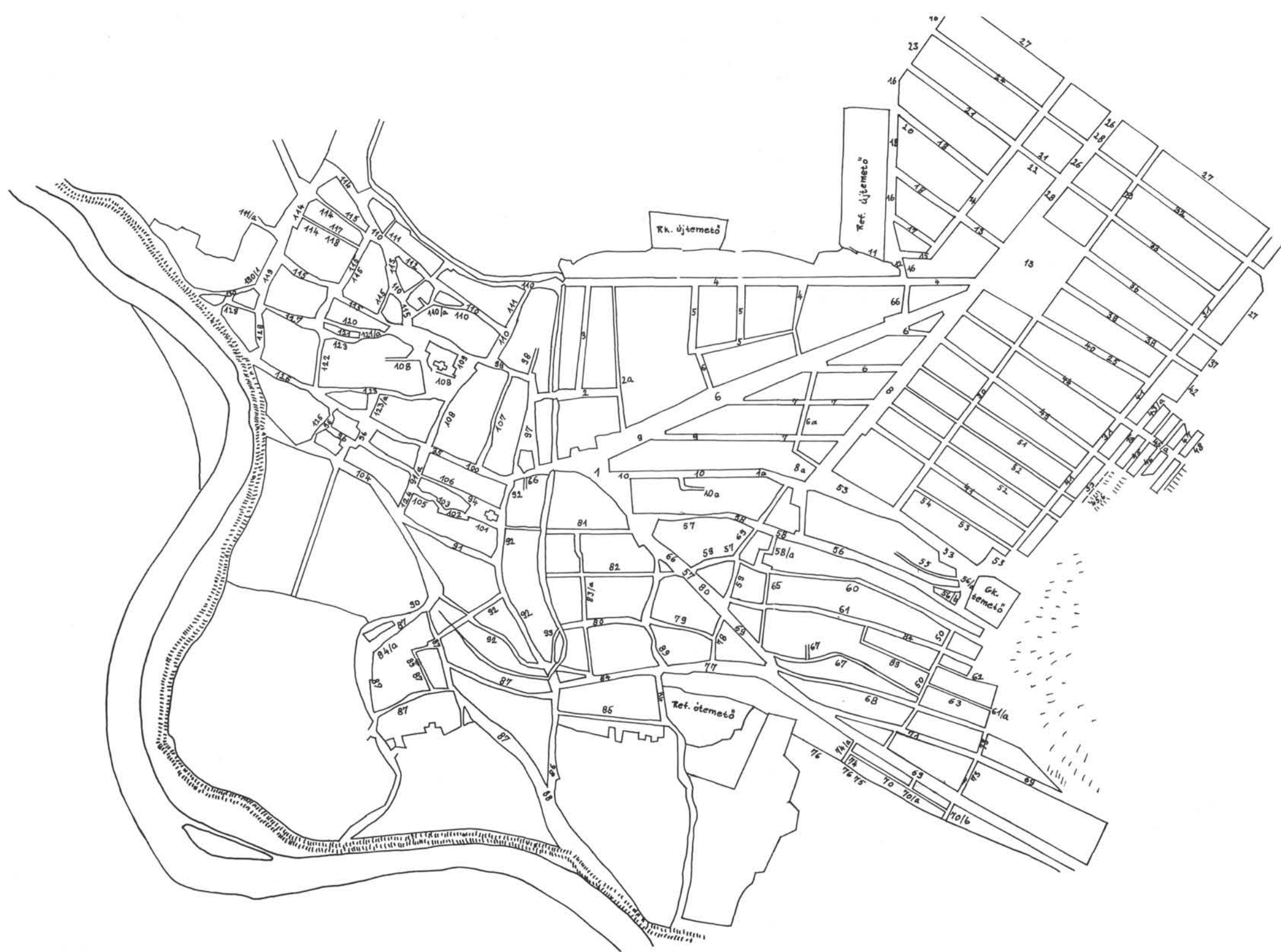
⁵ Csanád m. cs. kir. Megyehatóságának iratai, 3810/1851. CsmL

1. térkép. A város régi és mai utcanevei (A mai utcaneveket kiírtuk, az 1851. évi utcaneveket betűkkel jelöltük.)

Jelmagyarázat:

A	Szent Anna u.	É	Ék u.	M	Töltés alatt	S	Sárkány u.
AK	Szent Anna kereszt u.	G	Garaboj u.	N	Ingói u.	T	Tigérhát u.
B	Bikaakol u.	I	R. Cath. Oskola u.	O	Olajos u.	U	Susán u.
C	Csorba u.	K	Szent István tér	P	R. Cath. Templom u.	V	Virág u.
D	Ardítsi kereszt u.	L	Lisztes u.	R	Szarka u.	Z	Zrínyi u.

2. térkép. Makó város 1851-ben (A térkép a makói József Attila Múzeumban található *Mátéffy*-féle térkép alapján készült, annak módosításával és továbbrajzolásával.)

Valószínűleg a rendelet következménye a régi város utcaneveinek következetlensége, keveredése. A 3025—3109. sz. házakat minden bizonnyal a rendelet ismeretében írták össze, a 3200—3454. számúakat pedig július 24-én. A több mint másfél hónapos szünet bizonyára ennek a rendeletnek tudható be. Az utcák új neveket kaphattak, a lakosság pedig hol a régi, hol az új nevet használta. A 1. sz. térképen házanként van feltüntetve, hogy a ház tulajdonosa milyen néven nevezte az utcát.

A feljelentési jegyzőkönyvek különösen jelentősek abból a szempontból, hogy az utcaneveket egy időmetszetben tárja elénk. Inczeffi Géza jegyzéke kétszáz év anyagából épült fel, és éppen ezért több tévedést tartalmaz. Inczeffi Géza nem számolt a névvándorlással. Pl. Dob (Bárány) u., Girizdes u., Szarka u. Ezeknek az utcáknak egy része csak 1832-ben épült be, sőt a mai Girizdes u. még később. Ezek a nevek korábban más utcákat jelöltek. Az 1832-ben kiosztott terület (a mai Váradi u. nagy része, a Bárány és Szegfű utca stb.) utcanevei zömmel családnévi eredetűek (Bárány, Csiszár, Kaskötő, Péli, Rákótzsi).

Az utcanevek azonosítását a következő módon végeztük el: A makói József Attila Múzeumban minden 20. század eleji telekről egy karton készült. A karton tartalmazza az 1851. évi házszámot — ez 1908-ig nem változott —, az 1908. évi utcanevet és az új házszámot, a tulajdonos nevét, valamint a háznak és a kertnek azt a számát, amely a Bárány-féle⁶ térképen található.

Az első utcajegyzékben ábécérendben közöljük az 1851. évi utcaneveket eredeti előfordulási alakjukban. Kivételt a *Szent...* előtagú utcaneveknél alkalmaztunk. Az esetleges alakváltozatokat zárójelbe tettük. *-gal jelöljük az Inczeffi Géza könyvében szereplő utcaneveket. Az utcákat a telekkönyvi felvétel sorrendjében számoltuk és e számokat a 2. sz. térképen feltüntettük. Ezt a jegyzékben T-vel és egy számmal jelöltük (T: 83). Azokat az utcákat, amelyekhez nem soroltak házakat, általában a szomszéd utca számával és egy betűvel jelöltük (T: 58/a). Zárójelben megadjuk az 1851. évi (a telekkönyvi felvételnél alkalmazott) házszámokat. Az 1975. évi utcanevek alapján megkíséreljük az utcák azonosítását, majd kísérletet teszünk az utcanév eredetének a megállapítására.

A második utcajegyzékben a jelenlegi utcanevek ábécé-rendjében soroljuk fel az 1851. évi elnevezéseket, természetesen csak az 1851-ben meglévő utcák neveit.⁷

UTCANÉVJEGYZÉKEK

MAKÓ UTCÁI 1851-BEN

Apátfalvi u. T: 83 (2481—2516)

A Ráday u. az Értől a Hédervári u.-ig, és a Hédervári u. páratlan oldala a Ráday u.-tól a Batt-hyány u.-ig. A református ótemető mellett Apátfalvára vezető utat jelölte.

Aradi u.* T: 69 (2090—2091, 2166—2186, 2188—2200, 2209—2248, 2289—2321, 2342—2350)

A Felszabadulás u. vége, Erdei Ferenc tér, Vörös Hadsereg u., a Móra Ferenc u. Thököly u.-tól a Wekerle u.-ig terjedő részének a páratlan oldala. A másik oldal ekkor még nem volt teljesen beépítve. Az Aradra vezető utat jelölte.

Ardítsi kereszt u. T: 122 (3256—3262)

A Kölcsey u. páratlan oldala a Szegedi és a Szent Gellért u. között. Neve onnan származik, hogy az Ardics nevű határrészhez vezetett. Talán a teljes Kölcsey u.-nak ez volt a neve, legalábbis a lakosság egy része így nevezhette. (L. bevezetés és az 1. térkép.)

Attila u.* (503.b.)

Későbbi bejegyzés a jegyzőkönyv végén. Talán a már említett rendelet következtében kapta ezt a nevet.

⁶ *Makó rendezett tanácsú város belsőégeinek térképe.* Kisebbitte és összeállította az 1880. évi eredeti kataszteri térképek alapján... Bárány Pál vízmester. (CsmL makói részlege)

⁷ Ezúton köszönöm meg dr. Tóth Ferencnek szíves segítségét és tanácsait.

Bába Pál u.* T: 61 (—)

A Pallagi u. másik neve. Azonos a volt Nagybába u.-val. Ma Bajza u. Az utca névadója a Bába család. A Kapitányház u.-ban 2213. sz. alatt lakó Joó József említi így az utcát, ahol egy „olajsumalma” található.

Bárány u.* T: 32 (668—684, 694—711)

A mai Bárány u.-nak a Széchenyi u. és Hosszú u. közötti szakasza. Valószínűleg családnévi eredetű. Az utca másik része a Péli u. nevet viselte. *Incefi által Dob u.-val való azonosítása téves, mivel 1808—1819 között ez a rész még nem volt beépítve.*

Bécsi (Bécs, Bétsi) u.* T: 45 (957—1000)

A mai Tánácsics u.-nak a Szoboszlai és Gyóni Géza u. közötti része. Az 1945 előtti Bécsi u. további részei: Szélső u., Nyomás széle, Székpárti u., Kert u.

Bécsi kereszt u. T: 45/a (—)

A Bécsi u. 989. sz. jobb oldali szomszédja. Valószínűleg a Szilágyi Dezső u.-nak a Lendvai és Szigeti u. közötti része.

Berettyó u. T: 15 (395, 402)

Az Attila u.-nak a Sirkert u. felé hajló része.

Bikaakol u.* 1. T: 118 (3186—3190, 3192—3194, 3196—3197)

A Lónyay u. páros oldala. *Nem azonos az Incefi által említettel.* Valószínűleg egy nagyobb istálló volt a közelben. (L. bevezetés és az 1. térkép.)

2. T: 71 (2201) Csak egyetlen ház. A Fekete u. másik neve lehetett. Még egyszer említik: a Ref. Oskola u. 2159. számú telek ide sarkol.

Borkák u.* T: 68 (—)

A jegyzőkönyvben Ref. Oskola u. néven szerepel. A 2090, 2091. sz. házak a Borkák utcára sarkolnak. Az utcában lakó Borka családról kapta a nevét. Mai neve Arany János u. L. még a Ref. Oskola u.

Buják u. T: 122 (—)

Csak egyszer fordul elő. A R. Cath. Oskola u. 3302. számú ház balról a Buják utcára sarkol. A Buják nevű városrészről (a régi város) kapta a nevét. Másik neve valószínűleg: Ardiitsi kereszt u. Ma Kölcsey u.

Búza u.* T: 36 (780 1/2)

Valamivel későbbi bejegyzés. A két szomszéd a felvételkor nem nevezte meg szomszédjaként az említett ház tulajdonosát. Az eredeti felvétel idején a későbbi Búza u. Vásártéri u.-ként szerepel. Lehetséges, hogy a két bejegyzés közötti időszakban a már említett rendelet alapján kapta a nevét (Búza u.), amely korábban már előfordult (Vö.: Incefi 243.). Nevét vagy az utcában lakó Búza családról, vagy — lévén a vásártérre vezető egyik utca a búzáról kapta.

Czukor u. T: 93 (2808—2809, 2814)

— A Ráday u.-nak az Ér és a Kígyó u. közötti része, és az érpárt a Rákóczi u. felé.

Csávás u. (Csávás utcája) T: 44 (1086—1107, 1112—1134)

A Szilágyi Dezső u.-nak a Széchenyi és Hosszú u. közötti szakasza. Az utcában lakó Csávás családról kapta a nevét. Az 1095. számú háznál Csávás Ferenc u.-t írtak, de a keresztnévet valószínűleg még akkor áthúzták. Az egyik Csávás Ferenc (öreg?) 1847—1849 között esküdtbíró volt. Talán ugyanez a Cs. Ferenc 1823 óta itt lakik, 840 négyszögöles belső telke van.

Csecse u. T: 2/a (—)

A Posta u. 21. számú ház jobb oldali szomszédja. Házait a szomszédos utcákhoz számították. Mai neve József Attila u. L. még Kertész u.

Csillag u.* T: 53 (1439—1440, 1442—1445, 1473—1492, 1499, 1503—1562)

A mai Köztársaság tér, a Tulipán u. a temetőig, a Hosszú u. egy kis szakasza a Csillag u.-ig, valamint a Csillag u. Nevét az utcában levő — Nagy csillag u. 1. sz., Tulipán u. 2. sz. telek helyén — Csillag uradalmi vendéglőről kapta. A vendéglőhöz vezető utat is jelölte, nemcsak azt az utcát, amelyikben a vendéglő volt. *Incefi névadás-magyarázata téves.* (243.) L. még Csillag kis és Kis csillag u.

Csillag kereszt u.* T: 30 (—)

A Luth. Templom u. 1283. sz. ház erre az utcára sarkol. A mai Nagy csillag u. A nevét onnan kapta, hogy keresztetzi a Csillag u.-t. Az utca házait a keresztetző utcákhoz számították. L. még a Kereszt, Kereszt Csillag és Földeáki utca.

Csillag kis u. T: 54 (1493—1498, 1500—1502)

A mai Csillag utcának egy kis szakasza a Nagy csillag u. felé eső részen.

Csiszár u.* T: 14 (385 v. 386—394, 403—407, 455—457, 460—468, 558—564, 612—619)

A mai Attila utcának a Majláth és Szeffű u. közötti szakasza. Nevét valószínűleg az utcában 617. szám alatt 1832 óta lakó Csiszár Jánosról kapta. 4510 négyszögöles belső telken lakott. *Incefi nem tudta azonosítani az utcát.*

Csorba (Csorbák) u. T: 120 (3243—3247, 3249—3250)

A mai Kont u. egy része. Az utcában és az utca folytatásában a Szarka (ma Szent Gellért) utcában lakó Csorba család az utca névadója. L. bevezetés és az 1. térkép.

Darabsarok u. T: 121/a (—)

Az Ék u. 3254. számú ház ide sarkol. A Kont u. és a Szent Gellért u. találkozásánál található a Szent István tér felől.

Dégi u. T: 97 (—)

A Posta u. 14. sz. ház tulajdonosának fél szárazmalma van ebben az utcában. Csak egyszer említik. Ugyanezt a malmot a másik tulajdonosa a Malom utcában levőnek mondja. A mai Görög szabadságharcosok tere. Az utcában lakott öreg Dégi Pál a 2899. sz. alatt.

Engedi u. T: 36 (—)

A Vásártér 854. sz. ház az Engedi utcára sarkol. A telek a Nagy csillag—Búza u. sarkán van. Talán a Vásártéri (Búza) u. egy harmadik neve. A Búza utcában és környékén több Engedi család lakott.

Ék u.* T: 121 (3248, 3251—3255)

A mai Kont u. vagy Szent Gellért u. Ezeket a házakat 1908-ban a Kont utcához sorolták. Nevét a két utca által határolt terület alakjáról kaphatta. Inczeffnél Nagy Ék és Kis Ék u. néven szerepel. L. bevezetés és az 1. térképet.

Fekete u.* T: 71 (2187)

Csak egyszer fordul elő. Ma Móra Ferenc u. a neve. 1786-ban Fekete János utcája néven szerepel (Inczeffi 244. old.). L. még Ref. Oskola utcánál és Aradi utcánál.

Földeáki u. T: 29 (629 v. 630—635, 685—693)

A mai Nagy csillag utcának a Váradi és Szegefű utca közötti szakasza. A Földeák felé vezető utat jelölte.

Fürdő u.* T: 9 (250, 273, 286, 296, 298, 310—317, 322—324)

A Szabadság tér és az Eötvös u. egy része. Nevét az utcában levő zsidó fürdőről kapta. L. még Kis zsidó u.

Garaboj (Garabojos) u. T: 130 (3420—3445)

A mai Porond u. A garaboly egy kosárfajta. Lásd a bevezetést és az 1. térképet.

Gerezdes u. Lásd Girizdes u.

Girizdes, Girizdes (Girizdesi) oldal T: 76 (2278—2284)

A mai Balogh Ádám u. kb. a Harmat utcáig. L. még Girizdes szél. Nevét a szomszédos Girizdes nevű határrészről kapta.

Girizdes (Gerezdes) u.* 1. T: 70 (2093, 2249—2272)

A mai Nádasdi (Nádasdy?) utcát nevezték 1851-ben Girizdes utcának. *Inczeffi azonosítása téves* (245, 275.). Az a terület, ahová az utcát helyezi, sem 1839-ben, sem 1851-ben nem volt beépítve. Nem azonos a mai Gerizdes u.

2. T 61/a(-) A Vendel u. 1804. sz. ház bal oldali szomszédja. Valószínűleg a Tulipán utcának a Botond u. és a Patay tér közötti szakasza. Folytatása a Girizdes kereszt u.

Girizdes kereszt u. T: 73 (2202—2208)

Ma Thököly u. a neve.

Girizdes (Girizdesi) kis u. T: 74 (2273—2275, 2285—2288)

A mai Nádasdi u. elején az 1—5 és 2—4. sz. sorolták ehhez az utcához.

Girizdes szél T: 75 (2276—2277)

A mai Balogh Ádám u. egy része, a Girizdes oldal folytatása. Valószínűleg azonos volt azzal. Az utcának csak az egyik oldala volt beépítve, a másik oldal már a Girizdes nevű határrész volt.

Hód u.* T: 91 (2751—2752, 2837—2866)

Azonos a mai Hold utcával. A jegyzőkönyvben következetesen Hód utcaként szerepel. Valószínű, hogy a 18. században és a 19. század első felében párhuzamosan előforduló Hód és Hold elnevezés ugyanazt az utcát jelölte.

Hosszú u.* T: 31 (654—666, 712—715, 764—770, 781—790, 830—832, 874—875, 1135—1150)

Valószínűleg a teljes mai Hosszú utcát jelölte, bár 1851-ben az utca mintegy felét Vágóhid utcának nevezték. Többnyire a Gyöngy u.—Szegefű u. közötti szakasz házáit számították a Hosszú utcához. A Hosszú név az utca nagyságára utal.

Hunyadi u.* T: 81 (2415—2444, 2832—2836)

Ma is Hunyadi u. a neve.

Ingói u. T: 119 (3214—3219, 3221—3224)

A Révész u. része a Szent Anna és Porond u. között. Talán az egész Révész utcát jelölte. *Nem azonos az Inczeffi által említett (247.) Ingó utcával.* Az a városrész csak később épült ki. Nevét az Ingó nevű határrészről kapta.

Ingói szőlő u. T: 119/a (—)

A Szent Anna u. 3213. sz. ház az Ingói szőlő utcára sarkol. A Szent Anna u. és a Lónyay u. között az Ingó nevű határba vezető utat (utcát) jelölték így.

Iskola u. L. Oskola utca.

István tér L. Szent István tér.

Kaskötő u. T: 21 (485 v. 486—506, 516—535)

A Váradi utcának a Széchenyi u. és a Sirkert u. közötti szakasza. Nevét valószínűleg az 1850-ben még az utcában lakó Kaskötő Mihályról, vagy más Kaskötő családról kapta.

Kaszárnya u. T: 56/a (—)

A Nagy orosz u. 1591. sz. ház jobbról a Kaszárnya utcára sarkol. Ez a telek a Kiss J. -Tulipán u. sarkán található. Valószínűleg a Kapitányházhhoz vezető utat jelölte a környék lakói számára.

Kácsa (Kátsa) u.* T: 19 (384, 425)

Az Április 4. u. része a Széchenyi u. és az Attila u. között. Valószínűleg az egész utcát jelölte. L. még Zöld, Zöldfa u.

Kákási u.* T: 86 (2590—2589)

Mai neve Hunfalvi u. A Kákás nevű hatérrészre vezetett.

Kapitányház (Kapitány) u.* T: 8 (241—243, 353—358, 1108—1111, 1432)

A mai Széchenyi u. régi neve. Az utcában levő Kapitányházzól (Kvartélyház) kapta a nevét.

Kálvária u., utcája* T: 4 (30—42, 63—117, 119—125, 129, 367—369, 374—381 v. 382)

Ma Beloianisz u. A Kürt utcát is majdnem teljesen ide számították. Az utca mellett levő Kálvária kápolnáról kapta a nevét.

Kálvária darab u. T: 12 (372—373)

A Sirkert utcának a Dugonics és Beloianisz u. közötti szakasza.

Kálvária kereszt u.* T: 5 (43—49, 56—62, 118, 126—128, 130—151, 371)

A Barcsay, Móríc Zsigmond, Lehel utca házait sorolták ide. *Nem azonos az Incefi által említettel.*

Kereszt u. 1. T: 39 (27, 29) Vörös csillag u.

2. T: 36 (792—804) Búza u.

3. T: 40 (898—902) Szikszai u.

4. T: 30 (1163—1164) Nagy csillag u.

5. T: 50 (—) A Kis oláh u. 1841, 1868, 1884. sz. házak bal oldali szomszédja. Ma Murányi u.

6. T: 70/a (—) A Nádasdi u. közepén levő utca.

7. T: 70/b (—) A Nádasdi u. végén levő u.

8. T: 74/a (—) A Nyizsnyay u. eleje.

9. T: 91/a (—) A Bajcsy-Zsilinszky u.

10. T: 6/b (—) Másik neve Sóház kereszt u.

11. T: 43/a (—) A Vágóhid u. 915—917. sz. telkeknek hátulról a szomszédja. A Lendvai utcának a Szilágyi Dezső és Szoboszlai u. közötti szakasza.

12. T: 83/a (—) A mai Petőfi u.

Kereszt Csillag u. T: 30 (—)

A Vizi u. 1238. sz. ház a Kereszt Csillag utcára sarkol. Ma Nagy csillag u. a neve. L. még Csillag kereszt utca.

Kert u. T: 45/b (—)

A Nagykút u. 932. sz. háznak hátulról a szomszédja a Kert u. A Tánicsics (Bécsi) utcának az Alma és a Gyóni Géza u. közötti szakasza. Ez a terület ebben az időben csak szórványosan volt beépítve.

Kertész u.* T: 2/a (—)

A Sóház u. 10. sz. a Kertész utcára sarkol. Valamivel későbbi bejegyzés a jegyzőkönyvek utolsó kötetének a végén. A házról február 18.-án vették fel a jegyzőkönyvet, a Kertész utcára vonatkozó bejegyzés viszont júliusban keletkezett. Valószínűleg a már korábban többször említett rendelet hatására kapta az utca ezt a nevet. A felvétel idejében az utca házait a Kálvária, Szép, Posta és Sóház utcákhoz számították. Ma József Attila u.

Kettős u. T: 57—59—65 (—)

Az Uri u. 1645. sz. ház balról a Kettős utcára sarkol. A telek a Hajnal—Dózsa u. sarkán van. Valószínűleg a Hajnal és Kazinczy utcáknak a Dózsa Gy. u. és a Felszabadulás u. közötti szakaszát nevezték így. Az elnevezés alapját az utca alakja szolgáltatta.

Kis u. 1. Kis zsidó u. helyett.

2. T: 55 (1563—1565, 1568—1570) A Madarász u. páros oldala.

3. T: 62 (—) A Pallagi (Bajza) u. 1789—91, 1795—97. sz. házaknak hátulról a szomszédja. Ma Botond u.

4. T: 123/a (—) A Gőzmalom utcának a Szegedi és Iskola u. közötti szakasza.

5. T: 130/a (—) A Garaboj u. 3430. sz. ház balról a Kis utcára sarkol. A Porond u. Révész u. felőli kis szakasza vagy az egész Porond u.

6. T: 74/a (—) A Nyizsnyai u. eleje.

7. T: 89 (—) A mai Szent Lőrinc u. L. Szentlőrinczi köz.

- Kis Csillag u.*** T: 53 (—)
A Vágóhíd u. 1438. sz. ház jobb oldali szomszédja a Kis Csillag u. A másik neve Csillag u. Ma Csillag u. a neve.
- Kis kereszt u.** T: 8/a (—)
A Fürdő u. 298. sz. háznak hátul a szomszédja. A Bolygó utcának az Eötvös u. és Köztársaság tér közötti szakasza.
- Kis köz* I.** T: 83/a (—)
Az apátfalvi u. 2502. sz. ház bal oldali szomszédja. A mai Petőfi u.
2. (—) A Kálvin u. és az Ér között egy kis köz. A Bárány-féle térképen még látható.
- Kis köz u.** T: 83/a (—) A mai Petőfi u.
- Kis oláh u.** T: 64 (1841—1889)
A mai Szemere u. valamint a Bajza utcának a Szemere és Murányi utcák közötti szakasza. Az itt lakó románokról kapta a nevét.
- Kis orosz u.*** T: 60 (1704—1781)
Mai neve Toldi u. Az utcában és a környéken élő oroszokról kapta a nevét. L. még Nagy orosz u.
- Kis sóház u.*** T: 6/a (—)
A Kis zsidó u. 229. sz. háznak bal oldali szomszédja. Valószínűleg a mai Bolygó u.
- Kis utcai köz** T: 70/a (—)
A Nádasdi u. közepén levő u.
- Kiszug u.** T: 110/a (—)
A Sárkány u. 3077. sz. ház balról a Kiszug utcára sarkol, a 3078, 3080. sz. háznak hátul a szomszédja a Kiszug u. Valószínűleg az Irányi u. Inkább jelző, mint név.
- Kis zsidó u.*** T: 7 (226—240, 245—250, 253—256, 258—259, 272, 274—285, 287—295, 297, 299—309, 319—321, 1605—1608)
A mai Szántó Kovács János u. teljesen, és az Eötvös (Fürdő) u. jelentős része. A zsidófertály egyik utcája volt.
- Kolbász u.*** T: 67 (1964—2010)
A mai Meskó u. és a Simonyi u. Talán az alakjáról kapta a nevét.
- Kórház u.*** T: 36 (791)
A mai Búza u. 46. sz. ház *Nem azonos sem a mai, sem az Inczeffi által említett* — a Bárány-féle térképen is látható — *Kórház utcával*. Talán egy másik neve a Vásártéri (Búza) utcának.
- Körte u.** (—)
Vizi Ferencnek malma van ebben az utcában. A szomszédok megnevezése alapján a Luth. Templom u. 1303. sz. telken van a malom. A telek a Nagy csillag u. és Alma u. sarkán van. Talán a két utca közül valamelyik, vagy egy kis — a térképen nem ábrázolt — utca.
- Köz u. I.** T: 2/a (—) A Sóház u. 55. sz. háznak balról a szomszédja. Ma József Attila u.
2. T: 10/a (—) A Nagy zsidó u. 1603, 1610. sz. házak szomszédja hátul a Köz u. A Bárány-féle térképen és a II. katonai felmérés térképén még látható ez a kis utcácska.
- Közép u.** T: 31 (—)
A Vásártéri u. 828. sz. háznak jobb oldali szomszédja. Talán a Hosszú utcának vagy egy részének a neve.
- Köz Kis u. I.** T: 8/a (—) A Kis zsidó u. 297. sz. háznak hátul a szomszédja. A Bolygó utcának az Eötvös u. és Köztársaság tér közötti része.
2. T: 56/b (—) A Nagy orosz u. 1571. sz. háznak a szomszédja hátul. Talán a mai Fecske u.
- Legszélső u.** T: 48 (1064—1068, 1073—1080)
Ma Szigeti (Szigethy) u. 1851-ben az újvárosi városrész legszélső utcája volt, ez a névadás alapja.
- Lisztes u.*** T: 117 (3177, 3184—3185, 3191)
Mai neve Lónyay u. L. a bevezetés és az I. térkép.
- Luth(eránus) Templom u.** T: 52 (1263—1324, 1326—1394)
Ma Luther és Alma u. a neve. Ez a furcsaság valószínűleg abból adódik, hogy mindkét utca lakói számára a templomhoz vezető utat jelölte. Inczeffinél Evangéliumtemplom utcaként szerepel.
- Macsán (Matsán) u.** T: 46 (1001—1035)
A mai Bercsényi utcának a Szoboszlai u. és Gyóni Géza u. közötti szakasza. Az utca többi része ekkor még nem volt beépülve. A Macsán u. előtt a Bécsi (Táncsics) u. elején, a Táncsics, Szoboszlai, Bercsényi utcák találkozásánál, 997. sz. alatt lakott Macsán György, akinek kocsmája volt. Valószínűleg a kocsmához vezető utat jelölte.
- Malom u.* I.** T: 79 (2369—2392)
A mai Ráday utcának a Hédervári u. és Kinizsi u. közötti szakasza, valamint a Hédervári utcának a Ráday u. és Rákóczi u. közötti szakaszának páros oldala. Az utcában és környékén sok malom volt. *Nem azonos az Inczeffi által említett Malom utcával*.
2. T: 97 (2879—2884, 2887, 2888 ?, 2899—2912)
Ma: Görög szabadságharcosok tere. A múlt század közepén még kilenc malom volt az utcában. *Inczeffinél Sokmalmok uccája néven szerepel*.

Malomzug u. T: 98 (2888 ?, 2889—2893)

A Görög szabadságharcosok terének elkeskenyedő része, és a Martinovics u. tér felé eső része. A mai Martinovics utcának csak egy kis része volt meg a múlt század közepén.

Maros u.* T: 125 (3336, 3342, 3347, 3365)

Összesen négy ház, ebből kettő a Szegedi utcában 39. és 42. sz. alatt, a 42. sz. ház a Szegedi—Révay u. sarkán van. A másik kettő a Révay utcában található. Valószínűleg a Révay u. a régi Maros u. Nem azonos a mai Maros utcával. *Incezfőnél szerepel, de nem tudta azonosítani.*

Maros töltés L. Töltés

Megyeház (Megyeháza) u.* T: 57 (1627—1640, 1642—1644, 1646—1652, 1926—1931, 1963, 2352, 2393—2394, 2396—2398)

A Dózsa u. a Hajnal utcáig, a Felszabadulás u. a Hajnal utcáig. A megyeház (a mai Városi Tanács épülete) mindkét oldalán levő utcát ide sorolták, sőt a Hajnal és a Kazinczy u. néhány házat is. L. még Megyeház hát u., Uri u., Vármegeje u.

Megyeház hát u. T: 59 (1653—1659, 1663?)

A mai Hajnal és Kazinczy u. A megyeház hátsó frontja néz az utca felé, innen ered az elnevezés.

Nagy u.* I. T: 10 (328—333, 335, 337, 340, 345, 1595, 1609)

Azonos a Nagy zsidó utcával.

2. T: 26 (568—571, 621—622)

A Széchenyi utcának a Váradi u. és Szegfű u. közötti szakasza.

Nagygyörgy (Nagygyörgyi) u., Nagygyörgyök utcája*

T: 82 (2446 v. 2447—2480)

Ma Rákóczi u. a neve. Az utcában ebben az időben hat Nagygyörgy család lakott.

Nagykút (Nagy kút) u.* T: 43 (932—956, 1069—1072, 1081—1085)

A Lendvai utcának a Szilágyi Dezső u. és Alma u. közötti szakasza. A Lendvai u. többi része ekkor még nem volt beépítve. Valószínűleg egy nagyobb kút volt a környéken, és erről kapta az utca a nevet. Ebben az időben Makón volt egy Nagykúti kocsmá, valószínűleg ezen a környéken.

Nagy orosz u.* T: 56 (1566—1567, 1571—1593, 1626, 1663 v. 1664—1704)

A mai Kiss János tábornok u., ide sorolták a Madarász és Fecske u. házeit is. Nevét az itt lakó orosz lakosságról kapta.

Nagysóház u. T: 6 (10)

Csak egyszer fordul elő. Azonos a Sóház utcával.

Nagy zsidó u.* T: 10 (334, 338, 346, 349, 1596—1604, 1610—1625)

Ma Deák Ferenc u. Az utcában és a környéken lakó zsidókról kapta a nevét. L. még Piarcz u.

Nemzeti u. T: 92 (2753—2807, 2810—2812, 2814, 2815—2831)

A mai Kígyó és Kálvin u., sőt a Csokonai utcának a kettő közötti szakasza is. Talán a szabadságharc egyik fennmaradt emléke.

Nervi u. T: 126 (3354—3356, 3370—3391)

A Szegedi utcának a Kölcsey u. és a Révész u. közötti szakasza. Ebben az utcában (3383. sz.) lakott Nervi Alajos 1836 óta. Az Aranypotyka kocsmá olasz nemzetiségű tulajdonosa volt, az 1820-as évek óta élt Makón.

Nyomás széle T: 37 (835—836)

A Táncsics Mihály u. része az Április 4. u. és a Búza u. között. Az utcának csak az egyik oldalán voltak házak, a másik oldal már a nyomás (legelő) volt.

Nyúl u.* (—)

A Tigréhát u. 3212. sz. ház jobbról a Nyúl utcára sarkol. A telek a Lónyay u. és Révész u. sarkán volt. Talán valamelyiknek az alkalmi neve volt. *Nem azonos az Incezfő által említett utcával.*

Olajos u. T: 113 (3090—3091)

A Munkácsy u. 13—15. és a Zrínyi u. 32. sz. házakat számították az Olajos utcához. L. bevezetés és az 1. térkép.

Országút u. (Ország u.) T: 66 (1955—1962, 2874—2875, 2877—2878)

A Felszabadulás utcának a Dózsa György u. és Hajnal u. közötti szakasza, valamint a Szegedi utcának a Kálvin u. és az Ér közötti szakasza. A város lakói az áthaladó arad-szegedi országutat nevezték így.

Oskola (Iskola) u. I. T: 49 (1151—1162, 1166—1197)

A mai Gyöngy u. Az utcában levő református iskoláról kapta a nevét.

2. L. Ref. Oskola u.

3. R. Cath. Oskola u.

Pallagi u.* T: 61 (1782—1803, 1890—1917, 1932—1954)

A mai Bajza u. neve volt. Az utcában a Kis oláh utcában lakó Pallagiakról kapta a nevét. *A Fecske utcával történeti azonosítása téves. (Incezfő 251.).*

Paprika u.* T: 90 (2700)

A Liget és a Huszár u. sarkán a Huszár u. 2. sz. ház. Csak egyszer fordul elő. A későbbi Paprika utcát (ma Tisza u.) a Szentlőrinczi utcához számították a jegyzőkönyvek szerint.

Péli u. T: 24 (539—557, 565—566, 572—593, 595)

A mai Bárány utcának a Sírkert u. és Széchenyi u. közötti szakasza. Az utcában lakó Péli családról kapta a nevét.

Piarcz tér, Piarcz tér u. T: 1 (3—9, 327, 2403—2414)

A mai Lenin tér régi neve. A téren és a Nagy zsidó (Deák F.) utcában volt régen a piac.

Piarcz (Piacz, Piatz) u. T: 1/a (2, 336, 339, 341—344, 347—348, 350—352)

A mai November 7. tér és a Deák Ferenc u.

Posta u.* T: 2 (11—14, 21—23, 2885—2886)

Mai neve Puskin u. A múlt század első felében ebben az utcában volt a postahivatal. *Nem azonos az Inczeffi említette Posta utcával.*

Puskás u. T: 51 (—)

Székely István a Puskás utcában levő házát 1850-ben elcserélte. A ház a Vizi (Gyóni G.) utcában volt. Valószínűleg annak egy másik neve.

Rákótzai u. T: 22 (507—510)

A Váradi u. Attila és Széchenyi u. közötti részének páratlan oldala. Az utcában lakott Rákótzai János, 784 négyszögöles belső telke volt. Valószínűleg ő, vagy valamelyik őse az utca névadója, és nem a fejedelem Rákócziak. *Nem azonos az Inczeffi említette Rákóczi utcával.*

Ref(ormátus). Oskola (Oskola) u. T: 68 (2011—2089, 2092, 2094—2165)

A mai Arany János u., és a Móra Ferenc u. egy része. Nevét az utcában levő református iskoláról kapta. A ref. iskola gondnokai azt mondták, hogy az iskola a Borkák utcában van, az utca lakói viszont Ref. Oskola utcának nevezték az utcájukat.

Ref(ormátus). Temető u. T: 20 (484, 485?)

A Kisfaludy—Sírkert u. sarkán volt a ház. Valószínűleg a Kisfaludy u. neve volt. Másik neve Temető kereszt u. Az utca a mellette lévő ref. újtemetőről kapta a nevét.

Ref(ormátus). Temető mellett T: 11 (370)

A mai Dugonics utcának felel meg. A múlt század közepén még nem volt kiképzett utca.

Ref(ormátus). Templom u. T: 94 (2867—2873, 2920—2926, 2954—2968, 3226)

A mai Mikes Kelemen u. és Kálvin tér egy része. A Kálvin téren levő ref. templomról kapta a nevét.

Ref(ormátus). Templom hát u. T: 106 (2971—2975)

A Mikes Kelemen u. Bajcsy-Zsilinszky u. és Kálvin tér közötti szakaszának páratlan oldala.

Ref(ormátus). Templom kis u. T: 102 (2929—2932, 2935—2940)

A mai Szirbik Miklós u. L. még Vizes u.

Ref(ormátus). Templom zug u. T: 101 (2927—2928)

A Kálvin tér déli oldala, a Szirbik Miklós u. folytatása.

Régi malom u. (—)

Özv. Nagy Mihálynénak egy fél szárazmalma van az utcában. A szomszéd neve alapján vagy a Malom u. 2. vagy a Serház utcának a Gőzmalom utcai része.

Rév u.* T: 100 (2913—2919, 2977—2980 v. 2981, 3006—3009, 3323—3324)

A Szegedi u. része a Bajcsy-Zsilinszky u. és a Kálvin u. között. *Inczeffi a Rév utcát a Révész utcával azonosította.*

R. Cath. Egyház u. L. R. Cath. Templom u.

R(ómai). Cath(olikus). Oskola u. T: 123 (3263—3268, 3285, 3288—3292, 3294, 3296—3316, 3395)

A mai Iskola u., és a Szent Gellért u. egy része is. Az Iskola utcában levő rk. iskoláról kapta a nevét. Inczeffinél Iskola u. néven szerepel. L. bevezetés és az 1. térkép.

R(ómai). Cath(olikus). Templom (R. Cath. Egyház) u. T: 108 (3010—3014, 3016—3019, 3021—3034, 3036?, 3037, 3269, 3284, 3293, 3295, 3317—3322)

Ma Szent István tér, Pázmány u. és Árpád u. A Szent István téren levő rk. templomról kapta a nevét. Lásd még Szent István tér. L. bevezetés és az 1. térkép.

Sarok u. T: 87/a (—)

A Szentlőrinczi u. 2690. sz. ház bal oldali szomszédja a Sarok u. A ház a Huszár u.—Kun Béla tér sarkán volt. Talán a Huszár utcának vagy a Kun Béla térnek a Huszár u. és Mikszáth u. közötti szakaszának régi neve.

Sárkány u. T: 112 (3068, 3070—3080, 3102—3108, 3112—3115)

A mai Zrínyi u. egyes részei. L. bevezetés és 1. térkép. Nevét valószínűleg az utcában lakó nemes Sárkány családról kapta.

Sáros u. 1. T: 56/b (—)

A Nagy orosz u. 1593. sz. ház jobbról ide sarkol. Talán a mai Fecske u. egykori másik elnevezése. Lásd még Köz Kis u. és Nagy orosz u.

2. T: 103 (2933—2934)

A mai Szirbik Miklós u. másik neve lehetett. L. még Ref. Templom kis u.

Serház u. T: 96 (2951—2953, 3327—3335, 3337—3338, 3340—3341, 3343—3346, 3348—3353, 3357—3361, 3363—3369)

A mai Gőzmalom utcának a Szegedi u. és Liget u. közötti szakasza, a Tükör u., valamint a Révay u. egy része is. A Révay—Tükör—Gőzmalom—Ligeti utcák által határolt területen volt az uradalmi serház. A környező utcákat ezért nevezték Serház utcának.

Serház kereszt u. T: 125 (—)

A mai Révay u.

Serház kis u. T: 125 (—)

A mai Révay u. másik neve.

Sikátor 1. Mai neve Szív u.

1. Mai neve Irányi u.

Sóház u.* T: 6 (54—55, 152—225, 252, 257, 260—271, 325—326, 360—366)

A mai Szabadság tér, Kossuth u., a teljes Baross és Dobó u., valamint a Barcsay utcának a Lehel és Kossuth utcák közötti szakasza. Az utcában levő Sóházról kapta a nevét.

Sóház kereszt u. T: 6/b (359)

A Sírkert utcának a Beloiannisz u. és a Kossuth u. közötti szakasza.

Susán (Susányi) u. T: 110 (3035, 3036?, 3038—3041, 3043—3059, 3061—3064, 3066—3067, 3081—3089, 3092—3101, 3109—3111)

A Szív u., Apaffy u., a Kórház u. akkor meglevő része, valamint az Irányi, Munkácsy és Zrínyi utcák egyes részei. L. bevezetés és 1. térkép.

Szarka u.* T: 127 (3392—3394, 3396—3411)

A Szent Gellért utcának a Kölcsey és Révész utcák közötti szakasza. Lásd a bevezetést és az 1. sz. térképet. Valószínű, hogy az Inczeffi által említett Szarka u. (1810 körül) azonos ezzel. A mai Meskó u. csak a múlt század második felében kaphatta a Szarka u. elnevezést.

Szegedi u.* T: 95 (2876, 2976, 3339)

Valószínűleg a teljes mai Szegedi u., csak egyes szakaszait külön is elnevezték bizonyos helyi sajátosságok alapján. Pl. Nervi u. L. még Országút u., Rév u.

Székpart T: 69/a (—)

A Fekete u. 2187. sz. ház jobb oldali szomszédja a Székpart. A mai Wekerle u. vonala.

Székpart (Szikpart, Szikpart) u., Székparton, Szikparton T: 42 (927—931)

A Tánács Mihály utcának az Április 4. u. és a Szikszai u. közötti szakasza. Csak az egyik oldal volt akkor beépülve.

Széles u. 1. Szélső u. helyett

2. Valószínűleg a Hosszú egy másik neve.

3. Legszélső u. helyett

Szélső sor L. Szélső u. 1.

Szélső u.* (Szélső sor) I. T: 27 (596—611, 620, 636—638, 640—653, 771—780)

A mai Szegfű u. és a Tánács u. a Búza utcáig. A város egyik szélső utcája volt. *Nem azonos az Inczeffi említette Szélső utcával.*

2. T: 47 (1036—1063)

A mai Bánffy u. Egy ideig ez is Szélső u. volt, de később beépült a következő utca, amelyet Legszélső utcának neveztek el. *Nem azonos az Inczeffi által említettel.*

Szent Anna (Szent Annai) u.* T: 115 (3132 v. 3133—3161, 3163—3172, 3198—3207, 3213, 3225—3242)

A mai teljes Szent Anna u. és Báró Jósika u., valamint a Kerkápoly, Kölcsey és Munkácsy utcák egyes részei. L. bevezetés^s és 1. térkép.

Szent Anna kereszt u. T: 116 (3162, 3195)

Valószínűleg a Kölcsey u. neve volt. A két ház a Kölcsey utcának a Szent Anna és Lónyay utcák közötti szakaszán van. L. bevezetés és 1. térkép.

Szent István (István) tér* T: 109 (3015, 3020, 3286—3287)

A mai Szent István tér. Egykorú másik neve R. Cath. Templom u. L. bevezetés és az 1. térkép.

Szent József u. T: 99 (2894—2898, 2992)

Mai neve Vörösmarty u.

Szentlőrinczi köz T: 89 (—)

Valószínűleg a mai Szent Lőrinc u.

Szentlőrinczi (Szentlőrincz, Szentlőrinc) u.* T: 87 (2599, 2601—2699, 2701—2750)

A mai Kun Béla tér, Huszár u., Szent Lőrinc u., Szűnyog u., Kőrösi Csoma Sándor u., Tisza u., a Csokonai utcának a Liget u. és Kun Béla tér közötti szakasza, a Liget u. a Huszár utcától és a Landler Jenő sor eleje. A múlt század közepén az utcák elhelyezkedése más volt, mint ma.

Szép u.* 1. T: 3 (15—20, 24—26, 28)

A mai Vörös csillag utcának a Beloiannisz u. és Puskin u. közötti szakasza. A másik része a múlt század közepén még nem volt utca.

2. A Kaskótó u. 504. sz. ház a Szép utcára sarkol. A ház a Váradi—Attila u. sarkán van. Talán a kettő közül az egyiknek lehetett a neve.

3. A Vásárhelyi u. 1172. sz. ház (Gyöngy u.—Széchenyi u. sarok) balról a Szép utcára sarkol. Talán a Gyöngy u. egy másik neve lehetett.

Szuszogó alja T: 104 (2941—2950)

A Liget utcának a Bajcsy-Zsilinszky u. és a Gőzmalom u. közötti része. A Szuszogó nevű határrész mellett vezetett.

Szuszogó(i) u. T: 124 (3325)

A mai Bajcsy-Zsilinszky u. egyik neve. A Szuszogó nevű határrészre vezetett.

Temető u.* 1. T: 16 (396—399, 411, 414—417, 447, 471—484, 494)

A ref. temető melletti utca. Mai neve Sírkert u.

2. T: 77 (2322—2341, 2359—2368)

A mai Batthyány utcának a Hédervári u. és Erdei Ferenc tér közötti szakasza. A régi ref. temető melletti utca. *Nem azonos az Inczeffi által említettel.*

Temető kereszt u. T: 18 (412—413, 418—424, 426—446, 448—454, 458—459, 469—470)

Az Április 4. u. része a Sírkert u. és a Széchenyi u. között, és a Kisfaludy u. egy része.

Temető kis kereszt u. T: 17 (400—401, 408—410)

Mai neve Majláth u.

Temető köz u. T: 78 (2351, 2353—2358)

Mai neve Kinizsi u. *Nem azonos az Inczeffi által említett Temető közével.*

Templom köze* T: 58/a (—)

Az Úri u. 1662. sz. ház jobb oldali szomszédja a Templom köze. A templomhoz vezető kis köz neve, ma Templom köz.

Tigérhát u. (Tigérhát)* T: 114 (3116—3131 v. 3132, 3173—3176, 3178—3183, 3208—3212, 3220)

A Kerkápolý, Lónyay és Révész utcák egyes részei. A Tigérhát nevű határrészre vezető utat jelölte.

L. bevezetés és 1. térkép.

Töltés (Maros töltés) alatt, mellett* T: 129 (3427—3428 v. 3429, 3446—3454)

A mai Töltés u. A Maros töltése mellett vezetett. L. bevezetés és 1. térkép.

Török temető u.* T: 84 (2517—2557)

A Kálvin u. vége az Értől, a Batthyány u. a Hédervári utcáig, és a Hédervári u. temető melletti szakasza. *Inczeffinél szerepel, de nem tudta azonosítani.*

Tükör u.* T: 65 (1918—1925)

Nem azonos az Inczeffi által említett Tükör utcával. A Hajnal utcának a Toldi u. és Bajza u. közötti szakasza.

Új u.* T: 85 (2558—2589)

Mai neve is Új u.

Újszentlőrinczi u. T: 88 (2600)

A ház a Hunfalvi (Kákási) u. és a Szunyog (Szentlőrinczi) u. sarkán volt. Talán a két utca folytatását nevezték így, vagy az egész mai Szunyog utcát.

Úri u.* T: 58 (1641, 1645, 1660—1662)

A Dózsa György u. és a Kiss János tábornok u. része. Egykorú másik nevei Megyeház u. és Nagy orosz u.

Vágóhid u.* T: 41 (914—926, 1259—1261, 1325, 1395—1431, 1433—1438, 1441, 1446—1472)

A mai Jókai u. és a Hosszú utcának az Április 4. u. és Jókai u. közötti szakasza. A Jókai u. végén volt a régi vágóhid, tulajdonképpen mindkét utcához lehetett sorolni, vagyis mind a kettő a vágóhid utcája volt.

Váradai u.* T: 33 (716—734 v. 735, 741—763)

A mai Váradai utcának a Hosszú u. és a Széchenyi u. közötti szakasza. A mai utca másik részét Kaskótó utcának nevezték. Valószínűleg az utcában lakó Váradai családról kapta a nevét.

Vármegye u.* T: 80 (2395, 2399—2402)

Valószínűleg a Megyeház u. helyett nevezték így.

Vásárállás (Vásárállási) u. T: 13 (382 v. 383—384 v. 385, 511, 513?, 514—515, 855—858)

A Széchenyi, Szikszai, Nagy csillag és Búza utcák által határolt terület. Régen ez a templomok körüli terület volt a vásár (piac) helye. L. még Vásártér.

Vásárhelyi u.* T: 28 (623—628 v. 629, 735 v. 736—740, 798, 1172)

A Széchenyi utcának a Búza u. és a Szegefű u. közötti szakasza. Az 1172. sz. ház a többitől távol, a Gyöngy u. sarkán volt. Az egész utcát nevezték Vásárhelyi és Kapitányház utcának is.

Vásártér * T: 13 (512, 854)

Azonos a Vásárállással.

Vásártéri (Vásártér) u. T: 36 (801, 805—829, 833, 853)

A mai Búza u. A vásártérre vezető utca volt. Lásd még Búza u.

Vátzi u. T: 107 (2981 v. 2982—2991, 2993—3005)

A mai Páva u. neve. Talán családnévi eredetű az utca elnevezése.

Vendel u. T: 62 (1804—1818)

A mai Botond u. páratlan oldala. Az utcanév valószínűleg családnévi eredetű.

Veres ökör u. Lásd Vörös ökör u.

Végső u. T: 61/a

A Pallagi u. 1802. sz. balról ide sarkol, az 1803. sz. háznak hátul szomszédja a Végső u. Valószínűleg a Tulipán utcának a Botond u. és Pataky tér közötti szakasza. A város egyik szélső (végső) utcája volt korábban. L. még Girizdes u. 2.

Virág u. T: 128 (3412—3426)

A Révész u. a Kis Porond utcáig, és a Kis Porond utca. Nem azonos a mai Virág utcával. L. bevezetés és 1. térkép.

Vizes u.* T: 105 (2969—2970)

A mai Szirbik Miklós u. eleje. Valószínűleg az egész utca egyik neve volt. L. még Ref. Templom kis u. és Sáros u. 2.

Vizi u. T: 51 (1198—1258, 1262)

Mai neve Gyóni Géza u. Két Vizi család is élt az utcában. Valószínűleg ez a névadás alapja.

Vörös Dobsa u. T: 63 (1819—1840)

Mai neve Mikócsa u. Valamelyik itt lakó Dobsának a csúfneve lehetett. Az 1823. sz. alatt lakott 1785 óta Dobsa Ferenc. Az 1822. sz. házat 1842-ben vették Dobsa Istvántól.

Vörös ökör (Veres ökör) u.* T: 25 (567, 876—897, 900, 903—913)

Mai neve Szikszai u. A Vörös ökör nevű uradalmi kocsmáról kapta a nevét. Az utca egy részét Kereszt utcának is nevezték.

Zöld u. T: 38 (837—840)

Valószínűleg Zöldfa u. helyett. Mai neve Április 4. u.

Zöldfa u.* T: 39 (841—852, 859—873)

A mai Április 4. u. a Nagy csillag utcától.

Zrínyi u.* T: 111 (3042, 3060, 3065, 3069)

A mai Zrínyi u. egyes részei. L. bevezetés és 1. térkép.

Zsidó u.* (244, 1594)

A Kis zsidó és Nagy zsidó u. helyett.

Zsidó temető u. T: 23 (536—538)

A Sirkert u. része a Váradi és Bárány u. között. A közelben volt a zsidótemető.

Zsinór u. (—)

Az Oskola u. 1194. sz. ház bal oldali szomszédja. A ház a Gyóni Géza u. és Hosszú u. sarkán volt. Talán a Hosszú u. egyik neve.

A jelenlegi utcák 1851. évi elnevezései

Apaffy u.: *Susán u., Zrínyi u.*

Alma u.: *Luth. Templom u.*

Április 4. u.: *Kácsa u., Temető kereszt u., Zöld u., Zöldfa u.*

Arany János u.: *Borkák u., Ref. Oskola u.*

Árpád u.: *R. Cath. Templom u.*

Attila u.: *Atilla u., Berettyó u., Csíszár u.*

Bajcsy-Zsilinszky u.: *Kereszt u., Szuszogói u.*

Bajza u.: *Bába Pál u., Kis oláh u., Pallagi u.*

Balogh Ádám u.: *Girizdes, Girizdes oldal, Girizdes szél*

Bánffy u.: *Szélső (2) u.*

Bárány u.: *Bárány u., Péli u.*

Barcsay u.: *Kálvária kereszt u., Sóház u.*

Baross u.: *Sóház u.*

Báró Jósika u.: *Szent Anna u.*

Batthyány u.: *Temető (2) u., Török temető u.*

Beloianisz u.: *Kálvária u.*

Bercsényi u.: *Macsán u.*

Bolygó u.: *Kis kereszt u., Kis sóház u., Köz kis u.*

Botond u.: *Kis u., Vendel u.*

Búza u.: *Búza u., Engedi u., Kereszt u., Kórház u., Vásártéri u.*

Csillag u.: *Csillag u., Csillag kis u., Kis Csillag u.*

Csokonai u.: *Nemzeti u., Szentlőrinczi u.*

Deák Ferenc u.: *Nagy (1) u., Nagy zsidó u., Piarcz u.*

Dobó u.: *Sóház u.*

Dózsa György u.: *Megyház u., Úri u.*

Dugonics u.: *Ref. Temető mellett*

Eötvös u.: *Fürdő u., Kis zsidó u.*
Erdei Ferenc tér.: *Aradi u.*

Fecske u.: *Köz Kis u., Nagy orosz u., Sáros (1) u.*
Felszabadulás u.: *Aradi u., Megyeház u., Országút u., Vármegye u.*

Görög szabadságharcosok tere: *Dégi u., Malom (2) u., Malomzug u., Régi malom u. (?)*
Gőzmalom u.: *Kis u., Régi malom u. (?), Serház u.*
Gyóni Géza u.: *Puskás u., Vizi u.*
Gyöngy u.: *Oskola u.*

Hajnal u.: *Kettős u., Megyeház u., Megyeház hát u., Tükör u.*
Hédervári u.: *Apátfalvi u., Malom (1) u., Török temető u.*
Hold u.: *Hód u.*
Hollósi Kornélia u.: —
Hosszú u.: *Csillag u., Hosszú u., Közép u. (?), Széles u. (?), Vágóhid u.*
Hunfalvi u.: *Kákási u.*
Hunyadi u.: *Hunyadi u.*
Huszár u.: *Paprika u. (?), Sarok u. (?), Szentlőrinczi u.*

Irányi u.: *Kiszug u., Sikátor (2), Susán u.*
Iskola u.: *R. Cath. Iskola u.*
Jókai u.: *Vágóhid u.*
József Attila u.: *Csecse u., Kertész u., Köz u.*

Kálvin tér: *Ref. Templom u., Ref. Templom zug u.*
Kálvin u.: *Nemzeti u., Török temető u.*
Kazinczy u.: *Kettős u., Megyeház u., Megyeház hát u.*
Kerkápoly u.: *Szent Anna u., Tigérhát u.*
Kígyó u.: *Nemzeti u.*
Kinizsi u.: *Temető köz u.*
Kisfaludy u.: *Ref. Temető u., Temető kereszt u.*
Kis porond u.: *Virág u.*
Kiss János tábornok u.: *Nagy orosz u., Uri u.*
Kont u.: *Csorba u., Ék u.*
Kórház u.: *Susán u.*
Kossuth u.: *Nagysóház u., Sóház u.*
Kölcsey u.: *Arditsi kereszt u., Buják u., Szent Anna u., Szent Anna kereszt u.*
Kőrösi Csoma Sándor u.: *Szentlőrinczi u.*
Köztársaság tér: *Csillag u.*
Kun Béla tér: *Sarok u. (?), Szentlőrinczi u.*
Kürt u.: *Kálvária u.*

Landler Jenő sor: *Szentlőrinczi u.*
Lehel u.: *Kálvária kereszt u.*
Lendvai u.: *Kereszt u., Nagykút u.*
Lenin tér: *Piarcz tér*
Liget u.: *Szentlőrinczi u., Szuszogó alja, Szuszogói u. (?)*
Lónyay u.: *Bikaakol (1) u., Lisztes u., Tigérhát u.*
Luther u.: *Luth. Templom u.*

Madarász u.: *Kis u., Nagy orosz u.*
Majláth u.: *Temető kis kereszt u.*
Martinovics u.: *Malomzug u.*
Marx tér: —
Meskó u.: *Kolbász u.*
Mikes Kelemen u.: *Ref. Templom u., Ref. Templom hát u.*
Mikócsa u.: *Vörös Dobsa u.*
Mikszáth u.: —
Móra Ferenc u.: *Aradi u., Bikaakol (2) u., Fekete u., Ref. Oskola u.*
Móricz Zsigmond u.: *Kálvária kereszt u.*
Munkácsy u.: *Olajos u., Susán u., Szent Anna u.*
Murányi u.: *Kereszt u.*

Nádasdi u.: *Girizdes u., Girizdes kis u.*
 Nagy csillag u.: *Csillag kereszt u., Földedki u., Kereszt u., Kereszt Csillag u.*
 November 7. tér: *Piarcz u.*
 Nyizsnyai u.: *Kereszt u., Kis u.*

 Páva u.: *Vátzi u.*
 Pázmány u.: *R. Cath. Templom u.*
 Petőfi park: *(Rk. ótemető)*
 Petőfi u.: *Kereszt u., Kis köz, Kis köz u.*
 Porond u.: *Garaboj u., Kis u.*
 Puskin u.: *Posta u.*

 Ráday u.: *Apátfalvi u., Czukor u., Malom (1) u.*
 Rákóczi u.: *Nagygyörgy u.*
 Révay u.: *Maros u., Serház u., Serház kereszt u., Serház kis u.*
 Révész u.: *Ingói u., Tigérhát u., Virág u.*
 Simonyi u.: *Kolbász u.*
 Sírkert u.: *Kálvária darab u., Kereszt u., Sóház kereszt u., Temető (1) u., Zsidó temető u.*

 Szabadság tér: *Fürdő u., Kossuth u.*
 Szántó Kovács János u.: *Kis u., Kis zsidó u.*
 Széchenyi u.: *Kapitányház u., Nagy (2) u., Vásárhelyi u.*
 Szegedi u.: *Nervi u., Országút u., Rév u., Szegedi u.*
 Szegfű u.: *Szélső (1) u.*
 Szemere u.: *Kis oláh u.*
 Szent Anna u.: *Szent Anna u.*
 Szent Gellért u.: *Ék u., R. Cath. Oskola u., Szarka u.*
 Szent István tér: *R. Cath. Templom u., Szent István tér*
 Szent Lőrinc u.: *Kis u., Szentlőrinczi köz, Szentlőrinczi u.*
 Szigeti u.: *Legszélső u.*
 Szikszai u.: *Kereszt u., Vörös ökör u.*
 Szilágyi Dezső u.: *Bécsi kereszt u., Csávás u.*
 Szírbik Miklós u.: *Ref. Templom kis u., Sáros (2) u., Vizes u.*
 Szív u.: *Sikátor (1), Susán u.*
 Szoboszlai Imre u.: —
 Szunyog u.: *Szentlőrinczi u.*
 Táncsics Mihály u.: *Bécsi u., Kert u., Nyomás széle, Székperti u., Szélső (1) u.*
 Templom köz: *Templom köze*
 Thököly u.: *Girizdes kereszt u.*
 Tisza u.: *Szentlőrinczi u.*
 Toldi u.: *Kis orosz u.*
 Töltés u.: *Töltés alatt*
 Tulipán u.: *Csillag u., Girizdes (2) u., Kaszárnya u., Végső u.*
 Tükör u.: *Serház u.*
 Új u.: *Új u.*
 Váradi u.: *Kaskötő u., Rákótzsi u., Váradi u.*
 Vásárhelyi Kálmán u.: —
 Vörös csillag u.: *Kereszt u., Szép u.*
 Vörös Hadsereg u.: *Aradi n.*
 Vörösmarty u.: *Szent József u.*
 Wekerle u.: *Székpert*
 Zrinyi u.: *Sárkány u., Susán u., Zrinyi u.*

DIE MAKÓER STRASSENAMEN VON 1851

Lajos Géczy

Die Arbeit gibt einen Überblick über die Strassenamen von Makó im Jahr 1851. Als Grundlage dienen die Protokolle zur Grundbuchvermessung, die unter den Dokumenten des kaiserlich-königlichen gemischten Stuhlgerichtsamts zu finden sind. Die Einführung eines amtlichen Verzeichnisses der Grundstücke gilt als eine Anordnung des Neoabsolutismus.

Die Protokolle enthalten eine große Anzahl von geographischen Namen und dienen als wertvolle Quelle zum Kennenlernen der Stadt Makó aus wirtschaftlichem, gesellschaftlichem und siedlungspolitischem Aspekt. Die Untersuchung enthält neben den auch heute bekannten Straßenbezeichnungen neunzig, bislang unbekannte Namen. Von besonderer Bedeutung ist, daß die Strassenamen des bischöflichen Marktfleckens in einem Querschnitt durch die Zeit dargestellt werden. Die Grundbuchvermessung fiel mit dem Beginn der amtlichen Strassenbenennung zusammen, doch enthalten die Protokolle auch noch jene Bezeichnungen, die die Bevölkerung den Straßen gegeben hatte.

Die Behandlung wird auch mit Géza Inczefis Werk: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* (Bp. 1970) verglichen. Verf. bezeichnet die Straßennamen mit einem kleinen Stern, die auch von Inczefi aufgeführt wurden. Zugleich macht er auf die eventuell fehlerhaften Identifizierungen der früheren Untersuchungen aufmerksam.

A SZABADKÖMŰESSÉG SZEGEDEN 1870—1950

PÉTER LÁSZLÓ

(Szeged, Somogyi-könyvtár)

A Martinovics-féle szövetkezésnek több tagja (Kazinczy, Batsányi, Latzkovits stb.) szabadkőműves volt, ezért Ferenc császár 1795-ben betiltotta a mozgalmat. Az első magyar szabadkőműves páholy 1749. július 30-án alakult meg Brassóban. Utána csak a kiegyezést követően, 1868. június 26-án születhetett meg Budapesten az *Egyesség a hazában* nevű páholy. 1869-ben keletkezett a temesvári, s ennek támogatásával jött létre 1870. május 29-én a szegedi Árpád páholy. Valamivel előbb, január 30-án alakult meg az addigi hét magyar páholy szövetsége, a Magyarországi Jánosrendű Szimbolikus Nagypáholy. A jánosrendű páholyokkal egy időben ún. skót rítusú páholyok is szerveződtek. A kétféle rendszerű szabadkőművesek egy ideig versengtek egymással, majd 1872. január 25-én együttműködési megállapodást kötöttek, végül 1886. március 21-én egyesültek.

A szegedi szabadkőművesek is a tőkés és polgári értelmiségből toborzódtak. Gyárigazgatók, banktisztviselők, orvosok, ügyvédek, tanárok léptek soraikba. A hűbéri kötöttségekkel terhelt társadalomban mind a polgári demokratikus fejlődést elősegítő, mind pedig jótékonyági kezdeményezéseikkel kétségtelenül a haladást szolgálták.

Azt írta Arató Frigyes 1895-ben *Az Árpád páholy története* című könyvének 38. lapján: „Az 1871. [1878!] év végén tartott községi tisztújítások alkalmával pedig fényes sikert ért el a páholy akciójával, midőn Csermelényi Ivánt, a páholy érdemes főmesterét, a városi tanácsosi állásra juttatja.” Ekkor tehát a szabadkőművesek még nyíltan megvallották befolyásukat a közéletre. Éppen azért elhanyagolhatatlan a szabadkőművesség helyi múltjának minél tüzetesebb ismerete, mert Szeged történetének írói egy-egy esemény vagy intézmény létrejöttét, egy-egy személyiség vezető pozícióba jutását csak akkor érthetik és magyarázhatják meg, ha tudják, hogy kezdeményezői, irányítói között kik voltak szabadkőművesek.

AZ ÁRPÁD PÁHOLY

A megalakítás érdeme Reimann Ede würtzburgi — akkor Temesvárott működő — színigazgatóé. Ő szervezte újjá a temesvári *Három fehér liliom* nevű páholyt, és ő hozta létre a szegedit is, teljes nevén *Árpád a testvériséghez* páholyt (R 3:154). Jellemző, hogy az alapítás jegyzőkönyve, *munkatáblája* — német nyelvű. Első főmestere Csermelényi Iván (1819—1885), a városnak 1876 és 1878 közt tisztí főügyésze, 1878-tól (!) 1884-ig tanácsnoka, a Szegedi Kézművesbank elnöke. A tizen-négy alapító közül a többi tisztségviselő neve is említést érdemel. Helyettes főmester

Weiss Mór, első felügyelő Basch Lőrinc, második felügyelő Schwab Mór, első titkár Dreyffus Ruben, második titkár Leszich Ede, kincstáros Schlesinger Henrik, szertartásmester Reitzer Adolf. Fölsővároson a 43. számú Ábrahám-féle házban béreltek otthont. Tevékenységük részben összejöveteleiken egymás számára tartott előadásokban, részben jótékonyági mozgalmak kezdeményezésében vagy támogatásában merült ki. Pl. 1873-ban a páholy a szegedi nőegyletnek az általa fenntartott óvodák támogatására 500 forintot (R 3:241), 1880-ban — a páholy tízéves jubileuma alkalmából — a Somogyi-könyvtár természettudományi anyagának gyarapítására szintén 500 forintot adományozott (K 303). Reizner csak annyit tartott szükségesnek megjegyezni a páholy munkájáról, hogy 1879 végéig „különféle közművelődési és humanistikus célok elérésére 6450 frt 54 kr. segélyt utalványozott” (R 3:154). Kulinyi is a páholynek ezt a szerepét hangsúlyozza: „Általában erőteljesen és lelkesen támogatta folyvást a közművelődési és emberbaráti célokat, és azok üdvös szolgálatában számos kezdeményezést indított meg” (K 303). Ő a páholy negyedszázados jubileumáig, 1895-ig kimutatott 13 991 forint 20 krajcárt

Az Árpád páholy jelvénye
(Bóna Endre gyűjteményéből)

adja meg. Tőle tudjuk, hogy az évi taglétszám átlaga 101, a bevétel átlaga 3000 forint, s a páholy vagyona 1899 végén 10 000 forint.

Az árvíz utáni újjáépítéshez is hozzájárult a páholy. 17 000 forintot gyűjtött. A világ szabadkőművességének segélyeit is mozgósítani tudta.

A szabadkőműves páholyoknak csak férfiak lehettek tagjai. De a feleségeket afféle pártoló tagként is beszervezték. Szegeden az első ún. *nővérmunkára* 1886. december 3-án került sor. Közben Fölsővárosról a Kálvária utcai (ma Tolbuhin sugárút) Felmayer-házba, majd 1871-ben onnan a Búza (ma Dugonics) téren levő Pacher-házba költözött a páholy, de ez utóbbinak bérletét a tulajdonos 1888-ban fölmondta. Egy ideig ekkor a Tisza-szállóban is működtek, ám ezt a nagypáholy nem nézte jó szemmel (nyilván mert a mozgalom bizalmas jellegét csorbította a szállodai forgalom nyilvánossága), ezért átmenetileg ismét magánháza bérletét lakást a Tisza Lajos körúton, de hozzáláttak saját székház építésére pénz gyűjtéséhez. A Szegedi Általános Takarékpénztár azonban, amelyben a házépítési alapot elhelyezték, megbukott, és pénzük egy része elveszett. Ezért csak 1898-ban épülhetett föl — az osztrák Thielen Mária kölcsöne és hozzájárulása segélyével — a páholy székháza a Völgy u. 3. (ma Kálvin tér 6.) sz. alatt. (A szabadkőművesség betiltása után, a Horthy-korszakban ez lett a Vitézi Rend székháza, a fölszabadulás után pedig a Magyar Kommunista Párt városi bizottságának székháza. 1983 óta úttörőház.) November 5-én avatták föl.

A 90-es években a szegediek kezdeményezték néhány dél-magyarországi város szabadkőműveseinek megszervezését. Ebben az időben a szegedi páholy 95 tagja közül 29 vidéken lakott; nyilván ők sürgették önállósulásukat. Zimonyban alakult meg 1890-ben a szegedi páholy első filiáléja, leánypáholya Stella Orientalis névvel. Ez főként belgrádiakból toborzódott, s így utat nyitott a szabadkőműves mozgalomnak Szerbiában is. Később Pancsovára helyezték át. De a szegediek kezdeményezésére alakult páholy Szabadkán (1910) és kör Zomborban, Hódmezővásárhelyen (1913), Nagybecskereken, Orsován. 1900-ban 188 tagból 84 a szegedi, a többi 40 más helységben lakott.

A páholy egyik első kezdeménye volt az 1872 áprilisában megnyílt rókusi óvoda, amelynek létesítéséhez 500 forinttal járult hozzá (*R* 3:241. *Arató*: 37). Támogatta a színházat is, közreműködött a szegedi önkéntes tűzoltó egyesület létrehozásában.

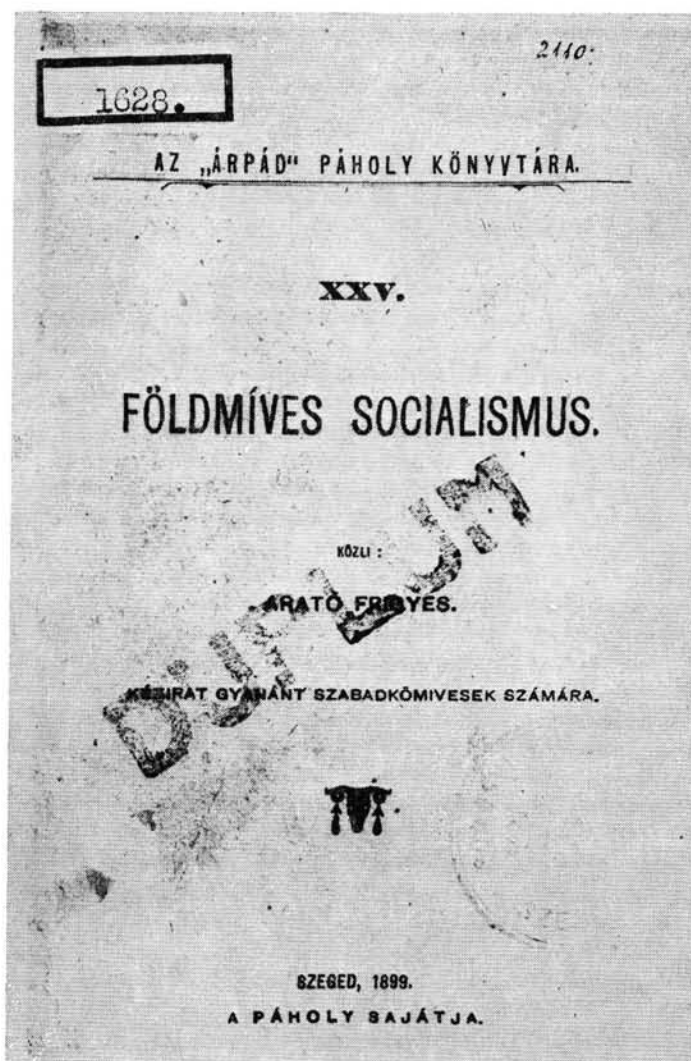
A páholy tagja, Landesberg Mór kezdeményezte 1894-ben a Szegedi Jótékonyági Egyletet. „Célja: Szegény iskolások és szegénylős szegény családok segélyezése, és e célt már eddig is kiváló eredményekkel szolgálja részint azzal, hogy évenként mintegy 200 gyermeket lát el téli ruházattal, és a nyomorgó családoknak segélyt nyújt, részint azzal, hogy kezdeményezte és fönntartja városi segéllyel az 1900-ban megnyitott népkonyhát és a hajléktalanok menhelyét” (*K* 301). A népkonyha a páholy székházának alagsorában működött. A páholy számos tervét nem közvetlenül, hanem különféle „hajtósíjak” révén, háttérből irányítva valósította meg. Így pl. tagjaik elérték a város vezetőinél, hogy a siketnémák céljaira 1000 forintot vegyenek föl évente a költségvetésbe. Megszervezték a Szegedi Állatvédő Egyesületet, amelynek vezetését élete végéig Lantos Béla, a páholy tagja látta el. Dr. Turcsányi Imre szervezte meg a Gyermekvédő Liga szegedi csoportját. Ennek nyomán született meg Turcsányinak mint igazgató főorvosnak a vezetésével a gyermekmenhely (1903) (a mai gyermekkórház), valamint Scossa Dezső kezdeményezésére létesült az újszegedi Árpád-otthon (1905), (a mai Ifjú Gárda nevelőotthon), amelynek első igazgatója, Fűzesi Márton szőregi tanító, szintén szabadkőműves volt.

Ugyancsak a páholy tagja, Lantos Béla kezdeményezte a Kossuth-szobor léte-

sítését, majd Jedlicska Bélával a Rákóczi Egyesület megalakítását is, amelynek a város a Rákóczi-szobor fölállítását köszönhette (1912). (Vö. Szeged, 1927. 370.)

1886-ban a páholy napirendjére tűzte a cigánykérdés megtárgyalását. Kulinyi Zsigmond, a Szegedi Napló felelős (később fő-) szerkesztője és Kovács János, Szeged néprajzának írója (*Szeged és népe*, 1901) értekezésükben kimerítően tárgyalták a kóbor cigányok nyomorúságos helyzetét (Arató: 169). Nyomatásban is megjelent volna az érdemes dolgozat, ha közben Kovács János ki nem lép a páholyból.

A pesti Demokrácia páholy, amelynek főmestere később Pikler Gyula volt, 1897. február 27-én megküldte az összes testvérpáholy részére Mártonffy Mártonnak *Földmíves szocializmus* címmel tartott előadását, és fölszólította őket megvitatására. Az Árpád páholy 1897. április 3-tól 1899. március 4-ig több ízben „kalapács alá vette” a tárgyat. 1899. március 4-én meghallgatta Mártonffy Márton „nagyszabású

lendületes szabad előadását is”, majd az ő javaslatára terjedelmes kis kötetben még abban az évben megjelentette az előadások anyagát. Az utolsó előadást Mártonffyval egyidejűleg Szígyártó Albert tartotta. Ahogy az évi titkári jelentés fogalmazta: „Érdekesen tűnik ki, hogy a két testvérnek különböző helyeken, különböző időben keletkezett nézetei és fejtegetései mennyire — majdnem szóról szóra — megegyeznek” (20).

Ez a megállapítás azért is érdekes, mert Szígyártó Albertnek a könyvecske végén olvasható előadása a leghaladóbb. Az agrárszocialista mozgalmak helyi kutatói tudomást sem vettek még e mű létezéséről.* Holott ha szemléletében nem is, de számos adatközlésében, szinte szociográfiai leírásában, sok hasznosítható, tanulságos tény

TARTALOMJEGYZÉK.

I. A munka kezdetén. A. F. Szeged.	<i>Arató Fr.</i>
II. Földműves socialismus. T. J. Zsombolya.	<i>Török János</i>
III. Földműves socialismus. M. F. dr. Szentés.	<i>Mátéffy Fr.</i>
IV. Csongrádi munkásiakások. H. A. Csongrád.	<i>Holló A.</i>
V. Földműves socialismus. B. M. Csongrád.	<i>Blázsik M.</i>
VI. Földműves socialismus. M. K. Csongrád.	<i>Mátéffy K.</i>
VII. Földműves socialismus. H. A. Csongrád.	<i>Holló A.</i>
VIII. Földműves socialismus. M. K. H.-M.-Vásárhely.	<i>Mendly K.</i>
IX. A kisbirtokos és földműves hitele. L. M. Szabadka.	<i>Lányi M.</i>
X. A munkás gyermeke. dr. K. L. Szeged.	<i>Kőhegyi L.</i>
XI. Földműves socialismus. T. M. dr. Szeged.	<i>Török László</i>
XII. Földműves socialismus. N. Gy. Szeged.	<i>Nagy Gyula</i>
XIII. Földműves socialismus. Sz. A. Szeged.	<i>Szígyártó A.</i>

1832

A szerzői nevek a Somogyi-könyvtár példányában.

található. A szerzők nevét szabaddkőműves szokás szerint csak monogramok jelzik, de a Somogyi-könyvtár 1628. sz. duplumába valaki ceruzával beírta a megfejtéseket, és a szerzők adatait Csongor Győző, Dér Zoltán és Tari László segítségével sikerült megállapítanom:

A. F. ... *Arató Fr.[igyes],*
T. J. ... *Török János,*
M. F. dr. *Mátéffy F[e]r[enc]*
H. A. ... *Holló Adolf*
B. M. ... *Blázsik Mihály*
M. K. ... *Mátéffy Kálmán*
H. A. ... *Holló Adolf*
M. K. ... *Mendly Károly*
L. M. ... *Lányi Mór*
dr. K. L. *Kőhegyi Lajos*
N. Gy. ... *Nagy Gyula*
Sz. A. ... *Szígyártó Albert*

*Időközben Király István (Az agrárszocialista mozgalmak korabeli könyvésze. Agrártörténeti Szemle, 1982. 330—348.) fölfigyelt rá. A betűjegyeket természetesen nem tudta föloldani.

Legtöbbüknek az a kiindulópontja, hogy a földműves szocializmus ártalmas valami, megismerésére a megszüntetése végett van szükség, ahogy a zombolyai Török János írta (8). Az eltérés, sőt ellentmondás, amelyre Arató Frigyes szerkesztői bevezetője is utal, abban mutatkozott meg közöttük, hogy mit tartottak a mozgalom okának: az uralkodó osztályok előidézte gazdasági-társadalmi helyzetet, avagy „lelketlen izgatók” művét? Török például mind a kettővel számolt. „Törekednünk kell tehát arra, hogy a szegény munkás a kizsákmányolás ellen védelemben részesüljön” (11). „Ne engedjük, hogy a munkásosztály az izgatóknak eszközévé és zsákmányává váljék” (uo.). De rámutatott a gazdasági okokra is. Különös, hogy hódmezővásárhelyi példákat hozott föl. A napszám a mezőgazdasági munkák idénye szerint 35 krajcár és 2 és fél forint között ingadozik. Kiszámította, hogy egy napszámos évi keresete 180 forint körül mozgott: „megélhetésre alig elégséges” (22). Rámutatott arra is, hogy a magyar közigazgatásunk ázsiai állapotban volt (24), durván bánt a néppel, és ez is oka lett az elégedetlenségnek. A megoldást földreformban, ahogy ő nevezte: telepítésben látta. A 3000 holdon fölül birtokokat — javasolta — 8-tól 30 holdas parcellákban, kertészeteket egy-két holdon, ki kell osztani. Nem ingyen, de a megváltás árát csak öt év után kezdjék kifizetni, addig adót se kérjenek a telepesektől, hogy megerősödhesse. Sürgette az iskolákat, de az iparosodást is. „A gyárak szaporodásával pedig a munkás ember megfelelő alkalmazást fog nyerni, s így munkáját nagyban értékesítheti, mert a gyárakban egész éven át munkát kap, s nagyobb munkabért, mint amennyit a föld művelése által nyer” (29). Jellemző megállapítása ez is: „A nemzetközi szocializmus tanai a magyarság körében hódítanak tért. Én nemzetiségi vidéken lakom, de itt szocializmusról szó sincs” (26).

Mátéffy Ferenc (1856—1927) szentesi ügyvéd, hírlapíró, később (1902—1918) polgármester nagyon leegyszerűsítette a kérdést: „ragályos betegségnek” minősítette a mozgalmat; szerinte „előidézője a gyűlölet” (38); a mozgalom vezetői henye, „szájalo egyének”, akiknek a hiszékeny nép fölül (39). Az okok közt elsőnek a népnek a fényűzésre, a könnyű életmódra való hajlamát tekinti. A megoldása is jellemző, álszent: „Te is, jó magyar, munkás nép, térj vissza régi, egyszerű, csendes életmódhoz, abba a patriarchális helyzetbe, ahonnan kiindultál. Fokozd le kívánságaid” (48).

Holló Adolf (1855—19?) csongrádi jegyző az 1895—96-ban lezajlott csongrádi munkáslakás-építésről számolt be. Pirokska István volt községi bíró tíz hold földjén száz munkás épített magának hajlékot. A Holló vezetése alatt álló Csongrád városi Takarékpénztár adott nekik hitelt: így jött létre Piroskaváros (58). Szerinte ez a megelőzés egyik módja.

Holló Adolf második előadásában a földmunkásmozgalmak előidézőjeként a nagybirtokot állította pellengérré. „Az agrárszocializmus terjedésére a talajt senki annyira elő nem készítette, mint egy közeli uradalom, ott nem ritkaság a cseléd ütlegetése...” (97). Példákat is hozott, nyilván a Károlyi-uradalomból. Kalászos terményeit a csongrádi munkások tizennegyedén aratták, miközben Schwáb Sándor a sokkal termékenyebb fábiansebestényi föld termésének tizenharmadát adta az aratóinak. (Nem mintha ez a rész túl nagy lett volna!) Ám a csongrádi földmunkások naponként 19—20 órai munkával 18 nap alatt learattak, és igyekeztek volna vissza kubikmunkájukhoz, de az uradalom ezt megghiúsította, mert nem adott a hordáshoz fuvart, s így a csongrádi kubikosok legdrágább munkaidejüket tétlenül töltötték. Meg kellett várniuk, míg az uradalom behordatja — a szénáját! Az egész széna nem ért annyit, mondja a csongrádi jegyző, mint az uradalom által lekötött munkaerő.

A másik eset is tanulságos. Az uradalomnak volt egy 800 holdnyi, silány termésű félre eső rétje, amelynek termése a Tisza nyári kiöntései miatt bizonytalan is volt.

Ezért meg akart tőle szabadulni, megbízta hát csongrádi ügyvédjét, hogy tíz évi törlesztésre adja el: tíz egyenlő részletben 1200 négyszögöles holdanként kamatmentes 20—20 forintért. Amikor azonban a vevők jelentkeztek, az uradalom visszavonta az ügyvédnek adott megbízását, helyette egy mérnökre bízta a parcellázást, ő pedig már nem 20, hanem 30 forintért adta holdanként, sőt a vevőnek az utolsó öt évben kamatot is kellett fizetnie. Nyilvánvaló, hogy a földéhes parasztság, miután már az előnyösebb föltételek közepett reményt látott a földszerzésre, nem lépett vissza, hanem átkozódva, de kifizette a többletet.

A harmadik eset még vadolóbb a nagybirtokra. A titeli uradalom 1894-ben kétszáz munkást vitetett Csongrádról csak azért, hogy ott sváb aratóit szerződéses kötelezettségeik teljesítésére kényszerítse. Magyarán: a csongrádiakat sztrájk-törőknek vitték oda — tudtuk nélkül. Mihelyt jelenlétükkel az uradalom elérte célját, a csongrádiakat szélnek eresztette: ezek „éhségtől elcsigázva, nyári keresményüktől megfosztva, sokan betegen, de mindannyian a végtetekig elkeseredve érkeztek vissza Csongrádra” (100).

Ezek után furcsa fordulat Holló részéről, hogy mégis úgy vélte: „Mindezek dacára az agrárszocializmus bacillusa a szomszédos Szentés városából lett behozva. A szentesiek, kik a városuk határában fekvő földek egyenlő elosztásához már térképet is készítettek, éjjeli gyűlést tartottak Csongrádon, hol 280 munkás kötelezte magát egy órai pihenővel csupán reggeli 6 órától esti 6 óráig dolgozni, s e munkáért az aratási időnyben 3 forint napibért követelni.”

A másik csongrádi előadó, Blázsik Mihály (1871—1950) tanító, jó szemmel vette észre és szedte pontokba a mozgalmat előidéző tényezőket. Ilyen a napszám csökkenése, a vállalkozók *jancsibankója*, amely a kevés bért még jobban lehúzza. Összefoglalóan: „Tehát a munka hiánya, a munkáskéz szaporodása, a vállalkozók zsarolása, a nagybirtokosok egy részének a munkásokkal való embertelen bánásmódja, a kisbirtokosok tönkretétele szülték meg még a 80-as évek alatt azt az elégedetlenséget, amelyet a dologkerülők a jövő paradicsombeli állapot hatása alatt lelkesedéssel fogadtak, melybe csak bele kellett dobni az üszköt, hogy fellobbanjon” (67—68). „Elfojtására az erőszakot nem helyeslem” (70) — mondta, s néptanítóhoz illően a megoldást a nép nevelésében, oktatásában látta, de mint szabadkőműves az egyházi iskolák ellenében az állami oktatást szorgalmazta, mégpedig ingyenesen: töröljék el a beíratási díjat, tandíjat (71).

A harmadik csongrádi hozzászóló Mátéffy Kálmán főszolgabíró volt. Jogállása hangneméből is kitűnik: egyes szám első személyben számolt be arról, hogy pár hónapja a földmunkások népgyűlésre kértek tőle engedélyt. Megjelentek — úgymond — „a vidéki apostolok”; közülük néhány szentesi főfő korifeust sikerült egy titkos gyűlekezésen meglepetnem” (78). Lefoglalta röpirataikat, lapjaikat, jegyzeteiket. A kézírásos jegyzetekből szemelvényeket mutat be, hogy bizonyítsa anarchista jellegüket. Akaratán kívül így a földmunkásmozgalom — bármi kezdetleges, de jellemző — költői alkotásait megőrizte számunkra. Íme egy május elsejére szánt „szavalat”:

*Májusi regg bibor pirja vonja körül az eget,
Fodros szélű forradalmi vörös zászló integet,
Míntha mondni volna készen: Talpra, sorba, emberek!
Jogotokért, szabadságért egy világgal küzdjetek!*

*Csúf szenvedély a zsarnokság, szörnyű reá az átok,
Reszkessetek, jó számadás, ti százkarú zsványok!
A sok trónus cifra lábát szolgálkezek faragták,
Lehet, hogy a szolgálkezek egykor össze is zúzzák!*

Vagy egy másik költemény:

*Ó, nép, ébredj öntudatra,
Hogy te vagy a bűnös, családod gyilkosa.
De hogy bűnös vagy, az zsarnok huncutsága,
Naplopó tolvajok erős nagy hatalma.
Törd meg a hatalmát a zsarnok bandának,
Közelg már a huszadik század!
De nézzük, hogy ki a bűnös: a zsarnok vagy a nép?
Egyedül a zsarnok, mert gazságban él!
Elvett tőled szabadságot, jogot,
Mégis hagyod magad vezetni mint barmot.
Hogy kik fosztogatnak ki?
Papok, hivatalnokok és egyéb zsarnokok,
Vezetnek is szépen, mint oktalan állatot.
De nem vezet tovább a zsarnok huncutság,
Erőnket kimutatjuk, hogy élünk mi és a világ!
Akkor gyáva szívük a nadrágba esik,
Kérik a népet, hogy bocsásson meg nekik!*

Szabad vers ez a szabad vers divatja előtt. Esztétikai értéket persze ne keressünk benne, de mint kortörténeti dokumentum a maga nemében hiteles és sokat mondó. Akár a következő, ragrimes verszet:

*Térdet-fejet hajtasz a papnak szavára,
Viszed kenyeredet eladni vásárra.
De tudd meg, hogy mit ők mondanak, az csak butítás,
Ákom-bákom és egyéb hazugság.
Tudod, hogy malacból jól lehet lakni,
De a malasztól éhen fogsz felfordulni!*

E prózai fejtegetés sincs tanulság nélkül:

Régi közmondás az, hogy a dicsőség bajjal jár, és hogy a rózsza mellett tövisek is vannak. A szocializmus ereje sem hathatós anélkül, hogyha olyan rózsái nincsenek, melyekből a szúrós tövis is kimutatja magát. Hanem azért ezen nemes eszmének is van szúrós tövise. A tövis ugyan nem egyéb, mint a burzsoázia, a mai társadalom kényurái. Tehát ez a tövise annak a nemes eszmének, melyet mi a szocializmus rózsájának tartunk. A rózsának olyan szaga van, aminőt az ember még soha nem érzett. De most már látja a hatalomtövis, hogy azon rózsának oly illatos szaga van, hogy azt semmi-féle bűdös fű, mint például valami hereörző (rendőr és a mostani törvényes rendszer)* el nem bírja fojtani. A szúrós tövis eddig nagyon erős és izmos volt, olyan, hogy gyengébb hitű emberek még máig se hiszik hervadását, pedig már majdcsak hervad. Az ilyen rendszert akarja a szocializmus megsemmisíteni. Ó, szocializmus, jöjjön el a te országod! Amen (79—82).

A kezdetleges fogalmazás mögül is érezhetően sejlik ki az a messianizmus, amellyel a szentesi és csongrádi kubikosok, föld nélküli mezőgazdasági napszamosok a szocializmus felé fordultak, s tőle várták nyomorúságukból megváltásukat. Mátéffy főszolgabíró ebben anarchiát látott, de amikor felsorolta a földművelésszegénység sérelmeit, ő sem tagadhatta meg: „meggyőződéseim szerint elegendők arra, hogy

*Mátéffy zárójeles megjegyzése!

a munkásember azoknak orvoslásait keresse, sőt követelje” (85). Őbenne volt annyi józanság, hogy ne a munkások, hanem a munkaadók részéről kívánja a „nemes érzést”, „emberies gondolkozást” (90), s orvoslásul a munkalehetőség szaporítását, adóelengedést, a cselédtörvény revízióját sürgesse (86—88). Neki, mint Töröknek, a gyáripár nem jutott eszébe: háziipart javasolt a hiányzó munka pótlására.

Mendli Károly hódmezővásárhelyi rajztanár ugyancsak a helyi viszonyokat vázolta föl. Ő a vagyonos elem pöffeszkedésében, szívtelenségében látta a szocializmus okait. A csongrádi és vásárhelyi társadalom különbségére jellemző, ahogyan Holló és Mendli eltérően ítélte meg a gazdag paraszt magatartását. Holló az uradalom ellenében úgy látta, hogy bár a munkásokat a parasztgazda is kihasználja, fukarságával jogos keresményében is megrövidíti, de mindez nem bősíti föl a munkást, mert közötté és munkaadója között, ki vele együtt, egy sorban dolgozik, és egy asztalnál eszik, családi viszony alakul ki, amely abban is kifejeződik, hogy az öregebb munkás nemcsak a gazda gyerekeit, de még a fiatalabb gazdát is tegezi (99). Mendli szerint viszont Vásárhelyt, a várost mint törvényhatóságot, a nagygazdák uralják a *vagyom* tekintélye alatt mint virilisták vagy válogatott városatyák az általuk befogadott értelmiséggel. „Hozzájuk megy könyörögni a pályázó hivatalnok, becézik őket a papok” (111). A nagygazda szívtelenségére példa: „Tudok esetet, hogy egy gazdánál 12 darab hizott disznót öltek le, s egyetlen házi belső leánycseléde egy darab húshoz nem jutott, egész éven át maga a család mellett külön kenyéren és sülttökön élt” (110). „A földéhségnek náluk nincs határa. Apa az anyát, gyermekét, ez meg szülőit és testvéreit is eladja a *vagyomért*, ha szerét ejtheti. Láttam, mint vitte az apa kiházasított lányát a kiházasító egyesület- vagy szövetkezetbe, s a neki kifizetett 500 forint kiházasítási biztosítást, melyre csak 53 forintot fizetett be a véletlen kedvezésből, hogyan vette el gyermekétől” (uo.). A nagygazda földszerzése, mutat rá, a vagyontalannak Vásárhelyen lehetetlenné teszi a földszerzést (112). Mendli Károly ugyanakkor a városi mérnöki hivatalban szeme előtt lejátszódott esetekből a munkások ellen is hoz föl példát. Arra, hogy nem vállaltak munkát, mert kevesellték a napszámot; hogy a vállalkozók kantinjában fele keresetüket elitták. A megoldást ő is csak az ingyenes népoktatásban, a gazdák és munkások egymás iránti becsülésére való nevelésben, háziiparban látta. Utoljára, de nem utolsósorban a szövetkezést szorgalmazta (123).

A szabadkai Lányi Mór ügyvéd, bankelnök (1867—1935) előadásának címe meghatározta szűkre vont tárgyát is: *A kisbirtokos és földműves hitele*. Az ő mondani-valójának lényege is a szövetkezés. Franciaországi, írországi példákra hivatkozott, s elsősorban az értelmiség föladatait hangoztatta: „Mert minden csillogó mondásnál, úri szóbeszédnél többet ér, és zsandárszuronynál csillapítóbb a tömeg lelkébe beszűrődött ama tudat, hogy nem is egészen igaz az a vád, hogy a szegény ember sorsával úrféle nem törődik” (134).

Kőhegyi Lajos (1853—1924) szegedi kórházi főorvos szintén leszűkítette a kérdést: *A munkás gyermeke* címmel tartott előadást. Az okok keresésében ő is a főnnálló társadalmat hibáztatta: „Nem a parasztot teszem én ezért felelőssé, és nem csendőrpuskákkal lehet itt gyógyítani. «Mélyebbre, sokkal mélyebbre kell itt szántani!»” (151). Javaslati közegészségügyi és testnevelési oldalról közelítették meg a kérdést.

Tóth Mihály (1865—1940) szegedi városi tanácsnok elfogultan, ellenségesen állott szemben a földmunkásmozgalmakkal, és még Mártonffy Márton javaslatait (adóelengedés, progresszív adózás stb.) is ellenezte (166). Végletesen leegyszerűsítve látta a kérdést: „a világot megváltó szociáldemokrácia” az ő szemében „hatalmas ellenség” (156). „Ezek azok a fekélyek, melyek megmételtyezik, megrontják a mi jó

magyar népünk becsületes lelkét” — írta kezdetleges együgyűséggel (157). Ő a szocializmus „egyedüli okát” „a beözönlött hamis népapostolok áldatlan működésében” kereste és találta (158). „Tanyai népünk még úgyszólván érintetlen, közöttük még nem hallottam, hogy valaki iratkozni ment volna földosztásra” (159).

Nagy Gyula (1849—1898) erdőfelügyelő, akkori főmester, aki már nem érte meg a vita végét, sem dolgozatának megjelenését, mert 1898 karácsonyán elhunyt, a közbirtokosságok fölosztása és a tagosítás kérdései kapcsán javasolt jogi megoldásokat, továbbá a parasztfjúság számára konviktusokat, diákokthonokat a már működő MÁV internátus és a gyertyámosi földművelők „nevelő- és tápintézeteinek” példájára (181).

A legmeglepőbb és leghaladóbb álláspontot az utolsó tanulmány előadója, Szigyártó Albert (1865—19?) felső-ipariskolai tanár (a páholynek ekkor szónoka, 1910-ben a Szeged páholy alapító tagja, majd a forradalmak idején főmestere) képviselte. Előadása két részletben hangzott el. Ő — társainak többségével szemben — nyomatékosan hangoztatta, hogy „nehány jött-ment ember, néhány újságpapírlap izgatása nem elég ok” (188); a földmunkásság elégedetlenségének gyökerei mélyebben vannak a társadalomban, a gazdaságban. Nagyon alaposan, tömör fogalmazásban pontokba is szedte az általa látott okokat. *A gondoskodás hiánya; a munkaadó és munkás egymástól való elidegenedése; a közgazdasági és népességi állapotok megváltozása; a munkahiány; a politikai és közgazdasági viszonyok; a tekintélyek hanyatlása; az igények emelkedése; az alföldi nép hevesebb vérmérséklete* — szerinte ezek a fő tényezők; valamennyit több alponttal részletezett, megokolt, kifejtett. Többek közt megállapította, hogy a törvényhozás az erők védelmét szolgálja (193). Orosházáról hozott példát: a hatvanas évek óta ugyan a munkás évi átlagkeresete 160 forintról 180-ra emelkedett, ám évi szükséglete 150-ról 260-ra szökött föl. A kereset tehát 12,5 százalékkal, míg a szükséglet 73,33%-kal emelkedett. „Ez az egyik ok, amely a konzervatív földművest a szociális eszmeáramlat iránt fogékonyvá tette” (195). Rámutatott — Békés megyei példákkal, számításokkal — a nagybirtok uralmára, a növekvő paraszti középbirtok szerepére (200). Rosszabbodnak a lakásviszonyok, nő a munkahiány. Nagyon jellemző, amint ugyanazt az esetet ketten kétféleképpen, sőt ellentétesen értékelték. Tóth Mihály ezt mondta: „Mezőhegyesen tavasztól késő őszig a felvidéki tótok egész serege családostul dolgozik az állam gazdaságában jóval alacsonyabb munkabér mellett, mint amilyent kapna az alföldi munkás, és mégis 100—120 forint megtakarított pénzecskevel térnek vissza hegyeik közé az ősz beálltával. Kérem, kedves testvérek, hogyan panaszkodhatik munkahiány miatt az alföldi munkás ily körülmények között?” (162—163.) Szigyártó Albert a talpára állította a kérdést, s a feudális rend ellen fordította vádját: „Az uradalmi tisztek közt igen sok van, ki a munkások szervezkedését kicsinyes ellenséges indulattal tekintvén, mert tán tettének horderejét teljesen nem is ismeri, mindent elkövet a helybeli munkások mellőzésére. Mikor egyiknek fölemlíttem, hogy ezzel az eljárással nyílt fölkelésre vagy éhenhalásra kényszerítik a magyar munkást, az volt a válasz: «hadd dögöljön éhen a kutya, vagy tanuljon tisztességet». Ez irányban maga az állam járt elől a rossz példával, mert Mezőhegyesen kb. 3000 felvidéki munkást foglalkoztat akkor, amikor a környéken munkahiányról panaszkodnak” (205). A szocialista mozgalmat, mondta Szigyártó, nem „prédikáció” eredményezte: „Az megszülték a körülmények (azok, amelyeket mint elfogadott okokat már felsoroltam), az izgatás csak irányította, tömörítette a mozgalmat” (212).

Második előadásában még erősebb szavakat használt. „Én kimondom nyíltan, hogy a szociális mozgalmat nemcsak jogosnak, de mindaddig, míg a hazafiság határán túl nem lép, egyenesen hasznosnak és szükségesnek tartom, s az orvoslást

Az „Árpád” páholy könyvtárának füzetei.

- I. **Mozart a szabadkőmivességben.** Irta: Főkövi Lajos.
- II. **Páholyunk működése 1891-ben.** Irta: Arató Frigyes.
- III. **Szabadkőmivesség és hazafiság.** Irta: „”, németből fordította: Kóhegyi Lajos dr.
- IV. **Gyászbeszéd Besze János testvér felett.** Irta: Kóhegyi Lajos dr.
- V. **Páholyunk működése 1892-ben.** Irta: Arató Frigyes.
- VI. **Egy királynő a szabadkőmivességről.** Irta: R. J.
- VII. **Páholyunk működése 1893-ban.** Irta: Arató Frigyes.
- VIII. **Gyászbeszéd Kossuth Lajos testvér felett.** Irta: Kóhegyi Lajos dr.
- IX. **Páholyunk működése 1894-ben.** Irta: Arató Frigyes.
- X. **Emlékbeszéd Kossuth Lajos tv. felett.** Irta: Pálffy Viktor.
- XI. **A siketnémák és azok tanítása.** Irta: Scherer István.
- XII. **Páholyunk működése 1895-ben.** Irta: Arató Frigyes.
- XIII. **Ünnepi-beszédek.** Irta: Székely Mihály dr.
- XIV. **A leánygymnasium.** Irta Arató Frigyes.
- XV. **Mozart es Haydn a szabadkőmivességben.** Irta: Főkövi Lajos.
- XVI. **Márczius idusa.** Irta: Rác Soma.
- XVII. **Morális elvek a szabadkőmivességben.** Irta: Fekete Gyula.
- XVIII. **Páholyunk működése 1896-ban.** Irta: Arató Frigyes.
- XIX. **Páholyunk működése 1897-ben.** Irta: Arató Frigyes.
- XX. **Ünnepi beszéd.** Irta: Szivessy László dr.
- XXI. **A szabadkőmivességről.** Irta: Arató Frigyes.
- XXII. **Gyászünnepély Erzsébetkirályné emlékezetére.**
- XXIII. **Legközelebbi feladataink.** Irta: Arató Frigyes.
- XXIV. **Hol az igazság?** Közli: Arató Frigyes.
- XXV. **Földmives socialismus.** Közli: Arató Frigyes.

Az „Árpád” páholy kiadásában megjelentek s activ szabadkőmivesek által a páholynál megrendelhetők a következő művek:

1. **Szabadkőmivesi káté.** Az „Árpád” páholy megbízásából írta: Kóhegyi Lajos dr. I. **Tanoncz-fok.** — Szeged, 1895. Ára 60 fillér.

2. U. a. II. **Legény-fok.** Ára 40 fillér.

3. U. a. III. **Mester-fok.** Szabadkőmivesi rendszerek. Ára 80 fillér.

4. **Az „Árpád” páholy története 1870—1895.** Irta: Arató Frigyes. Szeged, 1895. Ára 4 korona.

egyáltalában nem a mozgalom elfojtásában vagy megszüntetésében, hanem annak mederben tartása s a megvalósítható intézkedések létrehozásában látom” (216). „Földet adjatok a népnek, bármily keveset...” (218) „A másik út: vagy több munkát teremteni (intenzívebb gazdálkodás meghonosításával), vagy elterelni a munkásnép egy részét a földműveléstől más munka- és megélhetési körre” (219). Mozgalmat sürgetett a 2000 holdon fölüli birtokok állami megváltására és parcellázására, ha egyelőre másként nem, legalább bérleti rendszer meghonosításával (220). Munkát, ipart követelt, jobb közigazgatást, demokratikus adórendszert. „A vagyoni alapon álló jogot helyezték műveltségi alapra” (225). „Emeljétek a népoktatást”; „terjesszétek a szakismereteket”; „alkossatok több és több szociális törvényt”; „becsüljétek a munkát”; „üldözzétek a vallási fanatizmust”; „oltalmazzatok a sajtószabadságot”. „Mióta az alföldi szociális mozgalom kitörésekre vezetett, s kivált a múlt évi szabolcsi forrongás után, mindinkább el kezd terjedni az a nézet, hogy a szociális sajtót meg kell rendszabályozni, s erre nézve már történtek is egyes intézkedések. Én, kedves testvéreim, a sajtószabadság korlátozását a legnagyobb visszaesésnek tekinteném, mert ez minden téren első lépés a reakció útján. Ma a szocialistákét rendszabályozzák, s holnap már a miénkre kerülhet a sor” (227).

Kétségtelen, hogy a szegedi Árpád páholy történetében a legjelentősebb esemény az agrárszocialista mozgalmak századvégi tanulságainak vitája volt, elsősorban Szigyártó Albert nézeteinek nyomtatásban történt lerögzítése. Ha túl nagy hatásával nem számolhatunk is, maga a tény elismerésre méltó. Kőhegyi Lajos előadásának bevezetőjében nyilván túlértékelte ezt, amikor azt mondotta: „A szabadkőművesség elévülhetetlen érdemeket szerez, mikor a szocializmus okainak felderítése és így kérdésének megoldása érdekében munkásságával elől jár” (140). Annyi azonban bizonyos, hogy a helyi munkásmozgalom történetébe ezzel beírták a nevüket.

1891 és 1899 között élénk volt a páholy kiadói tevékenysége is. Arató Frigyes és Murai Vilmos közzétette az évi beszámolókat. Kőhegyi Lajos gyászbeszédeit adta ki, és 1917-ig nyolc kiadásban jelentette meg három kis füzetben (a tanonc, a legény és a mester fokozat elnyeréséhez) a *Szabadkőműves kátét*. Főkövi Lajos *Mozart és Haydn a szabadkőművességben*, Reizner János (aki csak 1892 és 1898 közt volt szabadkőműves) *Egy királynő a szabadkőművességről* címmel Mária Antoinette egyik érdekes megnyilatkozásáról értekezett. Kívülük még Fekete Gyula, Pálffy Viktor, Rácz Soma, Scherer István, Székely Mihály és Szivessy László munkái jelentek meg a páholy kiadványsorozatában (K. 414).

A nagyváradi László király páholy 1903. október 24-én a nagypáholy tiltakozása ellenére vándorgyűlésre hívta össze a magyar szabadkőműveseket. Kevesellte a szabadkőművesség szociális politikáját, és radikálisabb irányvonalat követelt. Ez megosztotta a hazai szabadkőműveseket. Az Árpád megmaradt a „fontolva haladók” között, és továbbra is az emberbaráti tevékenységben látta célját; nem csatlakozott a polgári radikálisok ekkor szerveződő táborához. A páholyoknak túlságosan nagy volt a létszáma is: 1910-ben 180. Zömük pusztán fölvétette magát, talán társadalmi presztizsből, éppencsak megjelent a *vakolásokon* (a munka utáni közös étkezéseken), szertartásokon. „Kevesen látogatták a munkákat, a vezetőség pedig nem tűrte még a jóindulatú kritikát sem” — írta kéziratoss visszaemlékezésében Hoffer Jenő. Tőle idézem a következőket is:

„A két irányzat közötti nézeteltérés mindinkább elmélyült, elkedvetlenedésre, majd a végén szakadásra vezetett. Tartozó őszinteséggel be kell vallanom, hogy személyi ellentétek, jogos vagy jogtalan ambíciók is közrejátszottak a szakadásnál.”

Az ellentét Patzauer Sándor *golyózásakor*, fölvételekor robbant ki. Veszprémi Vilmos fölugrott, és izgatott szavakkal kérte *fedezését*, azaz kilépésének engedélye-

zését. Őt követte Csányi Ármin, Csányi Sándor, Csányi Károly, Engel Mór, Engel Sándor, Grassely László, Hoffer Jenő, Kőhegyi Lajos, Szígyártó Albert, Sziklai Jenő és Vadász János. „A sötét emléké Pálffy József főmester egyenesen személye elleni támadásnak tartotta kilépésünket. A fedezetet az alkotmány rendelkezése folytán meg kellett adniok. Mi tizenketten azután szabad ég alatt alkotmányosan megalakítottuk a Tisza páholyt. Kiderült azonban, hogy ez a név már foglalt, s így vettük fel a Szeged páholy nevet. Jelszavunk: *Concordia domi, foris pax*. Bent egyetértés, kívül béke.”

A SZEGED PÁHOLY

A radikálisabb, új szegedi páholy 1910. március 12-én alakult, és fölvatása 1911. december 2-án volt. Ezen az Árpád páholy 180 tagja közül csak heten jelentek meg. Több mint egy év telt el, míg a két páholy ellentétei elsimultak, és a Szeged meg az anyapáholy közti testvéri viszony kialakult. Addig a magántisztviselők egyesületének Vár u. 7. sz. alatti helyiségét rendezték be „templomuknak”; utána az Árpád székháza adott nekik is otthont.

Ettől kezdve a Szeged páholy volt a fontosabb; az Árpád alig adott magáról életjelet. Az 1919-re kiadott *Szabadkőműves Almanach* sem sorol föl ebből az időből — egyáltalán 1900 utánról, Arató Frigyes Mezőtúrra távozásától — semmi tevékenységet, még kiadványt sem. Csupán azt tudjuk meg róla, hogy akkor 159 tagja volt; főmestere Bokor Adolf, helyettes főmestere dr. Turcsányi Imre és dr. Pap Róbert, első felügyelő Fodor Jenő, második felügyelő Almássy Endre, szónok Donem (?) Sándor és Lamos (valószínűleg Lantos) Béla, titkár Kovács Samu és Karsai Vilmos, előkészítő-mester Hoffmann Ignác, könyvtáros Láncki Adolf, alapkezelő Partos Lajos, szertartásmester Holtzer Emil, templomőr Kiss Gyula. Tiszteleti tagok: Arató Frigyes, Landesberg Mór, Pálffy József, Bakonyi Kálmán és Bókay Árpád.

Ugyanekkor a Szeged páholy 55 tagú, főmestere Szígyártó Albert, helyettes főmestere Móra Ferenc és Grassely László, első felügyelő Dózsa Jakab, második felügyelő Déry Ernő, szónok Benkő István és Schulhof Emil, titkár Hoffer Jenő. Előkészítő-mester Gál Zsigmond, könyvtáros Valihora István, alamizsnakezelő Grassely F. László, szertartásmester Cs. Sebestyén Károly, gazda Déry Sándor. Érdekes, hogy az Árpád című a Kálvin tér 6. szerepel, míg a Szeged címe Madách u. 3. Valójában ez a kettő azonos, mert a régi Völgy u. 3. 1903 után Madách u. 3. lett, majd 1918 előtt nevezték el a Kálvin teret, s ekkor átszámozták a házakat (vö. Péter L., Szeged utcanevei 1974. 218).

A Szeged páholyba 1911. október 26-a előtt kérte fölvételét Móra (*Földes A. Irodalomtörténet*, 1960. 347.), mégpedig állítólag Cs. Sebestyén Károly vezette őt be (SKM 1979. 5.) Fölvételének napja: 1911. november 27. Ajánlója (kezese) Engel Mór volt. Az anyakönyvbe a 31. sz. alatt vezették be. A 32. Hollós József lett (Hevesi J., *Irodalomtörténet*, 1960. 351).

Nem tudom, tulajdoníthatunk-e a véletlennél nagyobb jelentőséget, hogy Móra ekkor — s nem előbb — lett szabadkőműves, mint Földes Anna teszi (uo. 348), sejtetvén, hogy korábban azért nem lépett be az Árpád páholyba, mert ezt konzervatívnak ítélte. Inkább arról lehetett szó, hogy a vele egyívású barátok (Hollós József, Dettre János, Diósszilágyi Sámuel, Szöri József stb.) kezdtek itt tömörülni, s így velük tartott ő is.

Az 1913. január 8-i tisztikari értekezlet határozta el Mórának mint legénynek mesterré való előléptetését (It 1960. 348), s jóllehet a legényfokot is csak január

A Szeged páholy jelvénye
(Bóna Endre gyűjteményéből)

13-án nyerte el, a mesterfokot rá egy hétre, 20-án már meg is kapta (uo. 351). A mesteri okmányát március 4-én küldte le Pestről a nagypáholy (uo. 348).

A nagypáholy folyóiratának, a Keletnek 1913. január 15-i számában jelent meg Mórának *Láncban* című verse, a szabadkőműves szertartás jelképének költői megfogalmazása (uo. 351—352). Hasonló címmel (*Lánc*) később (március vagy június 16-án) nővérmunkán hangzott el másik szabadkőműves verse (uo. 349.) Október 17-éről egy négysoros alkalmi avató verse is fennmaradt (uo.). A nővérmunkáról írta Cs. Sebestyén Károly enyhe iróniával, hogy Móra ezeken aratta legnagyobb sikereit. Mindig Móra volt az ünnepi szónok. „Mondani sem kell, hogy mennyire remekelt ilyen alkalommal, s mennyire körülrajongták a »nővérek«. Érdekes, hogy ezekere a beszédekre ő sohasem készült, le nem írta előre, ahogy szokás volt. Ellenben, ha egyszer-egyszer megkértük, utólag, másnap, leült, s leírta tegnapi beszédét szinte szóról szóra. Mindig bámultam ezt a rendkívüli emlékezőtehetségét” (SKM 1979. 6).

Fennmaradt Mórának 1914. január 16-i beszédvázlata, amelyet három új

tagnak — köztük barátjának, Domokos Lászlónak — fölvételekor mondott. Joggal tartja Földes Anna ezt Móra szabadkőműves hitvallásának: „A szabadkőművesség lelkijére halhatatlan jószágában, mély életében, belső szépségében van. Ez ősi elvekre épített transzcendentális fölfogás nincs ellentétben gyakorlati céljainkkal. A szabadkőművesség atmoszférája nem ismeri a hazugságot. Törvényünk: sisak alatt is lásson a szabadkőműves könnyet, pajzs alatt is érezze a szív dobogását. A szabadkőművesség az emberi boldogságért van. Legyetek hűséges katonák” (uo. 350).

A világháború kitörésekor a szegedi „testvérek” némelyike nem vizsgázott éppen jelesen emberségből. Ezt a legilletékesebb, Móra Ferenc állapította meg 1914. október 30-án legjobb barátainak egyikéhez, Domokos Lászlóhoz, a Szeged páholyának kevéssel előbb Budapestre költözött tagjához írott levelében. A leghaladóbb tagjuk, a festőművész Szőri József, Ady rajongó szegedi híve, mindjárt az első csatákban elesett. Nyilván a Szeged páholy megbízásából Móra búcsúztatta. Éppen akkor született kisleány a páholy keresztelelte meg, és egy sorsjegyet adott neki ajándékkul. „Többi testvéreinket azonban szerencsésen hazasegítette az áldott reuma és kolera... Schweigert, Dérit, Nekichet, Szamek dr.-t (nem is tudtam, hogy ilyen is van), Hoffert. Van köztük olyan is, aki mint élelmezési tiszt állítólag szép summa pénzecskéket hazamentett. Kitalálhatod, melyik. (Engel Vilmos szegény, még csak a végrendeletét küldte haza, amit a lezajszki csata előestéjén írt; szerencsére mire megkaptam, ideért a tíz nappal később írt levele is. Ezredese annyira szereti, — corps-trainkommandóknál van mint századparancsnok —, hogy nem fogja többé tűzbe eresztetni.) Hazaszökött hőseink tiszteletére különben *vakolás* volt valamelyik este, s azon nekem kellett volna köszöntenem őket. Szívesen teszem, ha azt mondhatom nekik: derék, okos, józan emberek vagytok, hogy haza loptátok az életeteket, mert mi közöttök nektek a Hohenzollern és Romanov urak összeveszéséhez. Arra azonban mégsincs bennem elég cinizmus, hogy mint hősokeket ünnepelem a jó fiúkat, s így én nem vettem részt az agapén. *Munka* a háború alatt nem volt, hamarosan nem is lesz. Akik gazdagok közöttünk, azok attól félnek, hogy valami bolond szegény ember ott megszorongatja őket, s ezért nemigen forszírozzák az összejövetelet, most meg már helyünk sincs, az a *templom* — az Árpádék emberségéből — előbb kórház lett, mint a többi. Elbocsátásoddal tehát várnod kell még, Lacikám, gondom lesz rá, hogy mihelyt lehet, megtörténjen; ez egyébként nem akadály a annak, hogy ha kedved van hozzá, addig is el ne járj abba a pesti páholyba, amelyikbe be akarsz lépni” (*Móra Ferenc levelesládája*, 92—93).

A háború alatt el is lanyhult a páholyok működése, s csak 1917 második felében vették föl újra a rendszeres munkát. Ebből az időből is előkerült Mórának néhány páholybeli beszéde. Ezeknek háborúellenes következetessége Mórát a legrokonszenvesebb oldaláról világítja meg. Amit a Szegedi Napló vezércikkeiben lepleznie kellett, itt egyértelmű szavakkal hirdette: „Az, hogy a háborút senki sem akarta, sőt mindenki a békét akarta, és mégis eljött a háború, hogy megváltoztassa az ízet az életnek, csóknak, kenyérnek: akkor a világ berendezése rossz; akkor a társadalom szerkezetében van a hiba; akkor itt kell a gerendákat kicserélni, a szerkezeteket megváltoztatni, akkor az egész emberiségnek abba a műhelybe kell beállni, amelyben a szabadkőművesség évszázadok óta dolgozik olyan eszményekért, melyek közt úgy nem találhatik háború, mint istenkáromlás a miatyánkban” (uo. 353). „A háború emberi csinálmány, nem természeti törvény...” (uo.)

1918 októberében, még az őszirozsás forradalom kitörése előtt, a tisztikar újjáválasztása alkalmával Szígyártó Albert főmester beszédet tartott a páholyban, s demokratikus átalakulást sürgetett az élet minden pontján: a közoktatás megreformálását, a közegészségügy államosítását, a politikai jogok kiterjesztését, a drága-

ság letörésére a közüzemek „kommunizálását” követelte, és fölszólította szabadkőműves testvéreit minden progresszív mozgalom támogatására (uo. 350).

A forradalomban való szerepüket kétféleképpen ítélik meg. Hoffer visszaemlékezésében, már a fölszabadulás után, azt hangsúlyozta, hogy résztvettek a forradalmak előkészítésében, sőt azt írta: „szerénytelenség nélkül állítom, hogy a továbbiakban mi irányítottunk”. Az október 16-i városi közgyűlésen, szerinte, Tonelli Sándor mint az Árpád páholy szónoka terjesztette elő javaslatát a kiegyezésről szóló törvény hatályon kívül helyezésére; Becsey Károly, szintén az Árpád tagja, kezdeményezte a rendkívüli közgyűlés összehívását „a végzetes örvénybe jutott Magyarország megmentése végett”. S az összehívott közgyűlésen, már az őszirózsás forradalom győzelme után, november 2-án, Móra Ferenc ama híres beszédét, melyben a köztársaság kikiáltását indítványozta, Hoffer szerint szintén mint a Szeged páholy képviselője mondotta el. Ha ez igaz, akkor jobban értjük Mórának azt a beszéde elején tett kijelentését, hogy *nyolc társa megbízásából* szövegezte meg indítványát (Szeged monográfiája, 73). Nyilván a Szeged páholybeli „testvéreinek” megbízásából!

Ezzel szemben Tonelli maga, Kelemen Béla krónikájának bevezető tanulmányában, 1922-ben, érthetően tagadta illetén szerepüket. Azt írta:

„A szabadkőművesség, melynek radikális páholyai Budapesten az októberi forradalom előkészítésében nagy szerepet játszottak, Szegeden mint szabadkőművesség a forradalmat bevezető mozgalmakban nem vett részt. Szegeden két páholy állott fenn, a régi Árpád páholy és az újabb keletű Szeged páholy, melyben az előbbiből kivált radikális elemek tömörültek. Az Árpád páholy helyzetét a forradalmat megelőző időkben legjobban az jellemzi, hogy éppen a főmestere, Pálffy József volt az, aki a munkapárt [Tisza István pártja, kormánypárt!] programjával fellépett [országgyűlési képviselőnek], s a páholy tagjainak legnagyobb része őt támogatta. 1918 végén Dettre János dr., akkor már kormánybiztos, éppen azzal az indoklással tagadta meg a neki följajánlott főmesterség elfogadását, hogy a páholyt nem tartja elég radikálisnak. A Szigyártó Albert vezetése alatt álló Szeged páholy állandóan a radikálisabb álláspontot képviselte ugyan, de viszont belső visszavonások miatt nem tudott érvényesülni. Így a szegedi szabadkőművességből legfeljebb egyes egyének voltak azok, akik a Károlyi-pártban hangadó szerepet vittek, de magát az intézményt a higgadtabb felfogás alapjáról letéríteniök nem sikerült. A szélsőbb elemek hangja itt is abban a mértékben erősödött ugyan, mint az országban a rend bomlásnak indult.

A radikálisok és mérsékelték között az első nyílt összecsapásra a két páholynek egy október eleji közös értekezletén került a dolog, mikor az október végére tervezett királylátogatás ügye volt a napirenden. Ekkor már megtörtént a bolgár front áttörése, folyamatban volt a német visszavonulás nyugaton, és szeptember 30-án elhangzott Budapesten a marasztaló ítélet a galileistáknak antimilitarista propagandája ügyében, akik defetista röpiratokat igyekeztek becsmépszni a katonaság körébe. Az értekezleten Schweiger Miksa, a Szeged páholy tagja, azt az álláspontot képviselte, hogy a szabadkőművesség forradalmi szervezet, és így a királylátogatásról nem vehet tudomást. Vele szemben Bokor Adolf, az Árpád páholy helyettes főmestere fejtette ki, hogy a szabadkőművesség a magyar alkotmány alapján áll, és a királyban az államnak a fejét tiszteli. Következésképpen a páholyok tagjai nemcsak más minőségükben tartoznak megjelenni a királylátogatásnál, hanem a szabadkőművesség mint testület is tartozik magát a többi társadalmi egyesületek sorában képviseltetni. A megjelentek nagy többsége Schweiger Miksa indítványát elvetette. Így a leszavazottak, amennyiben képesek voltak rá, egyéni propagandára voltak utalva” (Kelemen, 3—4.).

Az őszirózsás forradalom idején a Szeged páholy tagjait a Polgári Radikális Párt vezetői között találjuk; az Árpád páholy a Károlyi-pártban helyezkedett el. (Kívétel persze akadt, pl. Fodor Jenő a radikális párt egyik alelnöke lett.) Az ellenforradalom fölülkerekedése után viszont a szabadkőművesek között is megkezdődött a megoszlás, elkülönülés, sőt szembekerülés. A főmester, az egykor oly radikális Szigyártó Albert már május 7-én fölkereste az Antibolsevista Comité szegedi végrehajtó bizottságának elnökét, Kelemen Bélát, és megnyugtatta, hogy a szabadkőművesek nem fognak ellenük dolgozni (Kelemen, 121). Sőt másnap délben Kelemen lakásán találkozott Gömbös Gyulával, és mentegette magát. Úgy állította be, mintha a Szeged páholyt azért hozták volna létre, mert az Árpádban a többség zsidó volt, s ők „minden munkájukkal a nemzeti eszme szolgálatában állanak” (uo. 126). Még kérkedett is, hogy három testvér ellen forradalmi magatartásuk miatt fegyelmi eljárást folytatnak.

Egyikük valószínűleg éppen Móra, mert másnap, 9-én kelt levelében Szigyártótól kérte *fedezését*: „a testvéri közösségből való kibocsátásomat” (It 1960. 350). „Testvéreim, bocsássatok el békében, — ezt tiszta és nyugodt szívvel kérem tőletek. Anyagi kötelezettségem a páhollyal szemben, úgy tudom, nincs, s morális tartozásom lapját is tehermentesnek érzem. Akarattal soha meg nem bántottam egyiketeket sem, a páholy ellen infidelitást el nem követtem, s amennyiben az én nyomorult rab életem engedte, minden parancsnak engedelmeskedtem. Méltóztatatok megengedni, hogy ezúttal a magam önérzete parancsának engedelmeskedjem, amikor önkéntes száműzetésbe menve a szegedi közéletből, fedezést kérek a páholytól is, amelynek szeretete anyai éven át melengetett, — úgyhogy utolsó szavam hozzátok csak a há-lálé lehet” (uo.).

Móra valószínűleg megismételt, sürgető levelét június 19-én tárgyalta a páholy tisztikara. Utána ezt a választ küldték neki:

SZEGED SZAB.: KÖM.: □.:
Érdemes Móra Ferenc testvérnek,

Szeged kel[etén] 1919. VII. 22.

Szegeden.

Kedves Barátom, f. hó 15-ről keltezett b. leveledre közlöm, hogy az „Árpád” páholy főmesterének a vizsgálat megindítását közlő üzenetét egyik tisztikari nyílt munkán közölték velem, s ezen nyílt közlésre határozta el tisztikarunk a nyomozást. Amint értesültem, az „Árpád” szintén indított eljárást, annak folyamán azonban a VI. at. I. 16. §-a értelmében a nagypáholy igénybe vétele vált szükségessé, ezért áll most az ügy.

A nálunk bejelentett panasz tárgyában az eljárást nem sürgettem, igaz, mert a panaszlottak közül kettő most még nem idézhető, másrészt, mert jónak láttam az eszmék tisztulására és a kellő lehiggadásra időt hagyni. Nem célom az ügy elposványosítása, sem a nagylelkű megmentőt nem kívánom játszani, sem konjunktúra ítélezést nem akarok üzentni; ezt tán nem is tételezed fel rólam.

Most — bár a páholy nyári szünetet tart — leveledet közöltem a szónok tv.: -rel, és felkértem a sürgős intézkedésre.

A magam véleményét rólad és az ügyről az első tárgyaláskor a tisztikar előtt nyíltan mondtam el, azt megtudhatod bármelyik tisztársamtól. Ez a nyilatkozatom felment engemet attól, hogy jóhiszemű eljárásomat előtted bizonyítsam.

Igaz testvéri szeretettel maradtam régi híved

Szigyártó Albert

Ezt a levelet is, az alább következő ítéletet is fényképmásolatban Patzauer Dezsőtől (sz. 1899.), Torontóból kaptam:

A törvényes és tökéletes Szeged páholy nevében

A t. és t. Szeged páholy törvényszéke Csányi Sándor fõm. tv. elnökle alatt Dózsa Jakab, Bach Jenõ, dr. Benkõ István és Hoffer Jenõ m. tv.-ek szavazó bírák és dr. Grasselly Károly m. tv. pötbíró jegyzõkönyvvezetõ részvétele mellett dr. Schulhof Emil szónok m. tv. vádlevelében Móra Ferenc m. tv. ellen az Alkotmány VI. alaptörvényének 1. fejezet 18. §-ának 3. bekezdésében megállapított az általános szk. kötelességnek szándékos megsértésének vétsége miatt foglalt vád 1919. évi augusztus hó 5-én Szeged keletén megtartott nyilvános fõtárgyalás alapján a vád és védelem meghallgatása után zárt ülésben a következõleg ítelt:

Ítélet:

Móra Ferenc tv.-t az ellene emelt vád alól felmenti

Indokok:

Megállapítja a bíróság, hogy Móra Ferenc tv.-nek a Szegedi Napló 1919. évi április hó 1-i számában megjelent „Memento” címû vezércikke alkalmas volt arra, hogy maga ellen a társadalom elítélését kihívja, és különösen azzal, hogy Lyon forradalmi történetét nem fejezte be cikkében, és elhallgatta a retorzió történetét, és megállapítja a bíróság azt is, hogy a fõtárgyaláson kiderült, hogy vádlott m. tv. Zdravetz páterrel folytatott beszélgetés után saját lelkiismereti szavának engedett, mikor hite és gondolkodása alapján egy elõ nem készített és feltétlen vérfürdõbe fúló ellenforradalom kitörését akarta és akadályozta meg inkriminált cikkének megírásával.

Megállapítja a bíróság továbbá, hogy egész közéleti mûködésében mindig józanságot tanúsított és egyéb cikkeivel a mérsékletnek igyekezett hangulatot teremteni.

Szegeden, 1919. évi augusztus hó 6-án.

Dr. Grasselly Károly s. k.
jkvezetõ

Csányi Sándor s. k.
elnök

Kiadta Szeged, 1919. szept. 10.
Szigyártó s. k.
fm.

Az ítélet tehát magáévá tette Mórának *Memento* címû cikkérõl bõ egy hónappal késõbb, a május 7-i *Személyes kérdésben* címû nyilatkozatában kifejtett saját értelmezését, és az ellenforradalmárok megfenyegetését úgy állította be, hogy ez éppen az õ érdeküket szolgálta, mert egy idõ elõtti ellenforradalmi kísérlet vérengzést idézhetett volna föl.

A Szeged páholy utolsó ismert ülésére 1919. szeptember 16-án került sor. A jegyzõkönyv szûkszavúan csak annyit rögzített, hogy fölolvásásra került a „Móra Ferenc testvér ügyében megtartott bûnvádi eljárásról szóló jegyzõkönyv és ítélet” (It 1960. 351).

Közben, június 22-én, Szigyártó Albert fõmester a Szeged páholy nevében beváltást küldött Károlyi Gyula ellenforradalmi miniszterelnöknek, s ebben írásban is megerõsítette, amit korábban Kelemennek és Gömbösnek szóban mondott: hitet tett az ellenforradalom mellett. „A szabadkõmûvesség — úgymond — olyan kormányzatot kíván, amely a társadalmi osztályok megbékítését, az igazságos és méltányos érdekek kielégítését, az erõszakos osztályuralom letörését, ha kell, erõszakos leverését tűzte ki céljául, és ezen célból az egyoldalú munkásszervezetekkel szemben egészséges polgári társadalmi szervezkedést kíván elõsegíteni” (Kelemen, 584). Károlyi Gyula 25-én örömmel nyugtázta ezt a támogatást, de gondosan vigyázott, nehogy elkötelezze magát még az ilyenfajta szabadkõmûvesség méltánylása, netán elismerése irányában, sõt oly ügyesen fogalmazott, hogy a *szabadkõmûves* szót le sem írta. Csupán a „párt, felekezet és osztálykülönbség nélkül” való összefogást méltatta (uo.).

A már említett szeptember 16-i, utolsó ülésen éles vita folyt Szígyártó Albert és páholytársai között a szabadkőművességnek a forradalmak és az ellenforradalom iránti magatartásáról. A két szélsőség megosztotta a szabadkőműveseket, egyet-életesre már nem jutottak.

Móra végül is 1920. március 10-én kapta meg *fedezését* a Szeged páholytól (It 1960. 352). Két nap múlva, 12-én, a páholy beszüntette működését. Betétkönyveit a „nemzeti hadsereg” céljára adta (Kelemen, 301). Két hónappal később, május 18-án belügyminiszteri rendelet oszlatta föl a magyarországi szabadkőműves páholyokat.

A KLAUZÁL ÉS AZ AMICITIA PÁHOLY

Espersit János naplójából tudom, hogy 1925 körül ő volt a főmestere a szegedi Klauzál Gábor reformpáholyinak (*Péter L.*, Espersit János. Bp. 1955. 41.). Erről az illegális szabadkőműves mozgalomról közelebbit nem tudunk. Csongor Győző szerint az Árpád és a Szeged tagjai „zugpáholyoknak” tekintették. A Szegedi Hírlap 1929. augusztus 22-i száma még egy hasonlóan ismeretlen páholyt említ Amicitia névvel.

A FŐLSZABADULÁS UTÁN

1945 novemberében kezdte sorait újjászervezni a magyar szabadkőművesség, és meglepően hamar kiépítette páholyainak hálózatát. Az 1948. évi főtitkári jelentés szerint 21 páholyban 1346 tag tevékenykedett. 1946 derekán a szegedi páholy is megkezdte működését. Az újjáalakuláskor a Szeged és az Árpád ismét egyesült. A nagypáholy küldötte, Bokor Mihály, fölkereste Hoffer Jenőt, a Szeged páholy utolsó helyettes főmesterét, és vele, valamint az Árpád egykori helyettes főmesterével (egy időben főmesterével), Pap Róberttel együtt állapodtak meg az egyesülésben. Pap Róbert halála után a főmester Hoffer Jenő, majd Erdélyi Jenő lett; a két helyettese Tanács Béla és Magyar István. Az első felügyelő Czibula Antal, a második Magyar István. Szónok Beretzk Péter, helyettese Halasy-Nagy József. Titkár Bach László, helyettese Balló István. Előkészítő-mester Patzauer Dezső, kincstáros és alamizsnás Menning Mihály. Szertartásmester Kallós Károly, gazda Kolozs Lajos, templomőr Kiss Gyula, könyvtáros Gergely György. Az 1947. évi névsorban harminc, az 1948-iban harmincöt, az 1949-iben negyvennégy tag szerepel.

Az 1949-ben kiadott tagnévsorban a felsorolt tisztségviselőkön kívül még a következőket olvassuk: Antalffy György, Baracs Marcell, Bartos Lipót, Basch Béla, Bedő Imre, Borsay János, Cserzy Mihály, Csongor Győző, Déry Sándor, Fenyő Lajos, Fodor Gábor, Gergely Miklós, Greguss Pál, Hoffer Jenő, Kardos György, Krausz József, Landesberg Sándor, Lóránt László, Madácsy László, Matusik István, Mándi István, Méder Dániel, Ottovay Károly, Petri Gábor, Pollák Sámuel, Solti János, Somogyi Imre, Várady László és Vékes Bertalan. A nyomtatott névsorból hiányoznak a más páholyból idekerültek, mint Jánoska Tivadar, Vág Sándor, Vágás Mátyás. Ők voltak tehát az utolsó szegedi szabadkőművesek.

1948-ban *munkáikon* 28 előadás hangzott el. Háromat fővárosi vendégek (Lenkei Gyula, Barsi Ödön, Bródy Miklós) tartottak. Petri Gábor *A sztoicizmus és a szabadkőművesség*, Antalffy György *A mai magyar közigazgatás*, Halasy-Nagy József *Az emberiség erkölcsi eszményei*, Czibula Antal *Március idusán és Az aradi vértanúkról*, Kallós Károly *A modern lélektan alapja*, Tanács Béla *Tolsztoj és a szabadkőművesség*, Erdélyi Jenő *Megemlékezés Hollós Józsefről*, Bach László *A szimbólumokról*, Cserzy Mihály *János-napi ünnepi beszéd*, Hoffer Jenő *A Szeged páholy történetéről*, Várady László *A szabadkőműves eszmék korszerű terjesztése*, Balló István

Settembrini és Thomas Mann, Magyar István *Az atomról*, Mándi István *Billroth*, Solti János *Mezőgazdasági termelésünk értékesítési problémái*, Csongor Győző *Puskin, a szabadság költője*, Beretzk Péter *E nyáron végzett kutatásaim*, Gergely Miklós *Kabai Jánosról*, Patzauer Dezső *Százvezrek kenyere* címmel adott elő. Halasy-Nagy, Beretzk Péter, Várady László és Erdélyi Jenő a fővárosi páholyokban is tartottak előadásokat. Beretzk pl. *A szegedi rezerváció* címmel a Sas páholy nővérmunkáján a Fehér-tóról beszélt.

Könyvtárát is sikerült a páholyoknak az év folyamán részben helyreállítania. Állományuk 752 kötet volt, részben szabadkőműves vonatkozású, részben tudományos, történeti és szépirodalmi. Az összejövetelek látogatottsága 68%-os volt.

1950 májusában még a páholy megünnepelte alapításának 80. évfordulóját. Ezen Cserzy Mihály (1899—1965) tartott megemlékezést. Előadásának gépelt szövegét fénymásolatban kaptam meg — kevéssel halála előtt — Bach Lászlótól (1899—1980), s az előbbieken föl is használtam. Vele együtt került elő Cserzy hagyatékából Hoffer Jenő visszaemlékezése is.

1950 júniusában — sok más társadalmi egyesülettel egyetemben — a szabadkőműves páholyokat is betiltották Magyarországon.

ADATOK A SZEGEDI SZABADKŐMŰVESSÉGHEZ

Taglétszám

Csongor Győző összeállítása szerint

1870—1919 közt az Árpád	□ létszáma	515
1911—1919 közt a Szeged	□ létszáma	87
1946—1950 közt az Árpád	□ létszáma	60
Összesen		662

A szegedi páholyok főmesterei

Árpád □

1870. máj. 29.	Csermelényi István (1819—1885)
1872. máj. 14.	Ráday Gedeon (1829—1901)
1873. jún. 27.	Rózsa Izsó (1848—1918)
1882. júl. 16.	Szendrői János (1834—1898)
1885. szept. 4.	Nyilasy Pál (1845—1919)
1895. febr. 22.	Nagy Gyula (1849—1898)
1898. ápr. 30.	Arató Frigyes (1859—19?)
1900.	Szivessy László (1854—1906)
1906.	Perjéssy László (1859—1913)
1907.	Pálfy József (1874—1944)
1911.	Pap Róbert (1873—1947)
1916—1920.	Bokor Adolf (1860—1932)

Szeged □

1911.	Kőhegyi Lajos (1853—1924)
1916.	Csányi Sándor (1865—1921)
1918—1920.	Szigyártó Albert (1865—19?)

A főlsszabadulás utáni Árpád □

1946—47.	Pap Róbert (1873—1947)
1947.	Hoffer Jenő (1874—19?)
1948—50.	Erdélyi Jenő (1881—1971)

Az Árpád □ helyiségei

1870. máj. 29—	Ábrahám-ház, Fölsőváros 43. sz. Felmayer-ház, Kálvária utca
1871. máj. 1—	Pacher-ház, Búza tér (<i>Arató</i> : 177)
1880.	Eisler-ház, Fehérkereszt utca (Szegedi kalauz. 1880. 66.)
1883.	Somogyi u. 22. (Szegedi kalauz. 1883. 51.)
1888. ápr. 20—	Tisza-szálló (<i>Arató</i> : 178)
1888. okt. 12—	Tisza Lajos körút 83. (Útmutató 1896. 84.)
1898. nov. 5.—1920.	Völgy (Madách) u. 3. = Kálvin tér 6.
1946—50.	Dózsa György u. 20.

A Szeged □ helyiségei

1910.	Vár u. 7. (Hoffer Jenő: 55. — Szegedi évkönyv 1921. 47.)
1916—20.	Kálvin tér 6.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Arató</i>	<i>Arató F.</i> , Az „Árpád” páholy története. Szeged, 1895.
at	alaptörvény
fm.	főmester
It	Irodalomtörténet
<i>Kelemen</i>	<i>Kelemen B.</i> , Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). (Naplójegyzetek és okiratok.) Bevezető rész: A szegedi forradalmi mozgalmak. Írta <i>Tonelli S.</i> Szeged, [1922] 1923.
<i>K</i>	<i>Kulinyi Zs.</i> Szeged új kora. Szeged, 1901.
m.	mester
<i>R</i>	<i>Reizner J.</i> , Szeged története. Szeged, 1899—1900. 1—4. köt.
SKM	Somogyi-könyvtári Műhely
Szeged	Szeged. Szerk. <i>Kiss F.</i> , <i>Sz. Szigethy V.</i> , <i>Tonelli S.</i> Bp. 1927. /Magyar városok monográfiája 1./
szk.	szabadkőműves
t. és t.	törvényes és tőkéletes
tv.	testvér
∴	szabadkőműves
□	páholy

DIE FREIMAUREREI IN SZEGED 1870—1950

von László Péter

Die ungarische Freimaurerei konnte schon auf eine bedeutende geschichtliche Vergangenheit verweisen, als sich am 29. Mai 1870 die Szegediner Loge „Árpád” konstituierte. Sie gelangte bald zu grossem Einfluss in der Stadt. Die Initiative zahlreicher Wohlfahrts- und Sozialeinrichtungen verbindet sich mit ihrem Namen. Zu ihrem geschichtlichen Verdienst zählt, dass sie auf die Bewegungen der armen Bauernschaft des ungarischen Tieflandes zur Jahrhundertwende aufmerksam wurde und 1899 unter dem Titel Agrarsozialismus die zwei Jahre lang zu diesem Thema gehaltenen Diskussionen und Vorlesungen publizierte. Ihre Stellungnahme war — wie überhaupt die ungarische Gesellschaft — gegensätzlich, aber durchaus aufschlussreich. Ein vom Albert Szigyártó sorgfältig ausgearbeitetes Programm beinhaltete die fortschrittlichsten und radikalsten Ideen seiner Zeit.

Eben die Trennung der konservativen und fortschrittlichen Freimaurer war der Grund, dass 1911 mehrere Mitglieder aus der Loge „Árpád” ausschieden und die progressive Loge „Szeged” gründeten. Deren Mitglied war auch Ferenc Móra, der später in der Zeit der Revolutionen stellvertretender Hauptmeister wurde. Wegen seiner revolutionären Tätigkeit strengte die Loge eine Untersuchung gegen ihn an, sprach ihn dann aber von den Anklagen frei. Dessen ungeachtet trat Móra aus der Loge aus. Zwei Tage später, am 12. März 1920 wurde die Tätigkeit der Loge „Szeged” eingestellt. Zwei Monate später, am 18. Mai löste eine Verordnung des Innenministeriums die Szegediner Logen auf. In der Horthy-Zeit arbeitete die Szegediner Loge „Klauzál Gábor” illegal. Ihr Hauptmeister war János Esperit, der beste Freund von Gyula Juhász und der väterliche Gönner von Attila József.

Unter Einfluss landesweiter Initiativen nahm nach der Befreiung vom Faschismus die Loge „Árpád” im Sommer 1946 ihre Arbeit wieder auf. Ihre Tätigkeit hatte bis zum neuerlichen Verbot im Juni 1950 vor allem kulturellen Charakter: man hielt Vorlesungen über zeitgemässe gesellschaftliche und geistige Fragen. Unter ihren Mitgliedern befanden sich auch hervorragende Vertreter der Szegediner Intelligenz.

AZ ÁLLAMKAPITALIZMUSBA HAJLÓ SZOCIÁLLIBERALIZMUS EGY MAGYAR KONCEPCIÓJA

Móra Ferenc 1918 végi politikai programtervezetei

LENGYEL ANDRÁS

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

1. Irodalomtörténészek körében régóta közismert, hogy Móra Ferenc — jóllehet „tárcacsevegőként”, „kései anekdótistaként” tartjuk számon — 1918/19-ben politikailag aktivizálódott, s szinte észrevétlenül a helyi — szegedi — közélet egyik vezető alakja lett. Földes Anna, Péter László s kivált Vajda László kutatásaiból, ha több nem, ennyi félreérthetetlenül kiliváglík.¹ E tény bizonyosságán még az sem változtat, hogy az ellenforradalom légkörében — „atrocitásoktól” tartva, vagy talán „csak” egyszerűen emberi gyengeségből — Móra maga igyekezett kisebbiteni politikai szerepvállalása jelentőségét.² Politikai állásfoglalásainak, még inkább pedig ideológiai pozíciójának rekonstruálása és megítélése, azonban már jóval bizonytalanabb; ez igazában sem Földes Annának, sem Péter Lászlónak, sem a náluk jóval nagyobb s elmélyültebb tárgyismerettel rendelkező Vajda Lászlónak sem sikerült.³ Az ellentmondásosság, „felemáság” ugyanis, mely így vagy úgy, de mindegyikük értelmezésében fölbukkan, ha nem is indokolatlan Móráról szólva, de nem is eléggé jellemző; jellemzéshez, minősítéshez ez kevés. A „polgári humanista entellektüel tartózkodása”, a „radikális polgárság ideológiája”, vagy pláne a „szocialista munkásság ideológiája”, amelybe, állítólag, „átcsapott” stb. — mind olyan címke Mórán,⁴ amely túl általános, s ezért semmitmondó. Oly sokféle jelenséget szokás velük megjelölni, hogy ember legyen a talpán, aki pontosan meg tudja határozni, mit is kell rajtuk értenünk. E — vitathatatlan részeredményekkel is járó — eredménytelenség okai, persze mélyen fekszenek. Részben ugyanis — Vajda alapvetése ellenére — mindmáig csak töredékesen s véletlenszerűen ismerjük Móra politikai megnyilatkozásait, tevékenységének írásban is tükröződő mozzanatait. Részben (s főként) pedig: az ötvenes-hatvanas években, amikor e kérdések tudományos szinten fölmerültek s választ igényeltek, történetírásunkban (s közgondolkodásunkban) még nem voltak meg a modern eszmetörténetnek azok a vívmányai, amelyek lehetővé tették volna e roppant bonyolult kérdéskör adekvát tárgyalását. Nyilvánvaló tehát, ha előrébb akarunk lépni, javítanunk is elsősorban e két ponton kell; új *anyagokat* s új *elemzési-értelmezési* szempontokat kell bevonnunk a munkába.

¹ Vö. Földes A., Móra Ferenc. Bp. 1958. Bibliotheca, 58—78., Péter L., Juhász Gyula a forradalmakban. Bp. 1965. Akadémiai, 188—199. és 305—306., uő, Móra Ferenc a forradalmakban. Tiszatáj 1964. febr. és márc., Vajda L., Móra Ferenc útja 1917—1919. Szeged, 1962. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 77—128.

² Móra mentegetődzéseit l.: Móra Ferenc levelezéséből. (Sajtó alá rend. Kőhegyi Mihály, Lengyel András.) Kecskemét, 1979. 90—95.

³ L. az 1. jegyzetben felsorolt írásokat.

⁴ Az idézett jellemzések, sorrendben, Péter Lászlótól (Juhász Gyula a forradalmakban, 191.) és Vajda Lászlótól (i. m. 77.) valók.

2. „Új” anyagban szerencsére nincs is hiány; a Móra nevét viselő szegedi múzeum számos fontos, névadójára, vonatkozó mindedig kiadatlan s földolgozatlan dokumentumot őriz⁵ — évtizedek óta. A két legfontosabb ezen dokumentumok közül két programtervezet 1918 végéről; mindkettő Móra kezétől való, ún. autográf kézirat. Az egyik rövid, tézisszerű; a másik ugyanennek némileg módosított, sokkal részletesebb és kidolgozottabb változata.

A rövidebbik tervezet ez:

- I. A közszabadságok intézményes biztosítása;
- II. a közigazgatás és a hadsereg demokratizálása;
- III. az egyéni szabadság legteljesebb biztosítása;
- IV. gyökeres agrárreform;
- V. iparpolitikánk revíziója;
- VI. kereskedelmi (törvényeink) politikánk reformja;
- VII. európai nivójú szociálpolitika;
- VIII. adórendszerünk radikális átalakítása;
- IX. az állam és az egyház szétválasztása;
- X. kultúrpolitikánk átalakítása;
- XI. a nacionalizmus föladásával békés föderáció a szomszéd államokkal;
- XII. az emberiség szolidaritása mint vezérelv a külpolitikában.

A hosszabbik, részletezőbb programtervezet ez:

Miben egyezik a Radikális Párt a szociáldemokrata párttal és miben különbözik tőle?

Abban egyezik, hogy mindkettőnek célja a mai osztálytársadalomnak olyan társadalommal való helyettesítése, amelyben nincs munkanélküli jövedelem. E kérdés megoldását azonban a szociáldemokrata program a termelési eszközök társadalmosításában látja, amit felfogása szerint egyedül az ipari proletariátus van hivatva végrehajtani. A radikalizmus a termelési eszközöket mindaddig magánkézben akarja megtartani, míg kezdeményezés és kockázatás nélkül lehetetlen a többtermelés. A Radikális Pártot tehát a Károlyi-párttal összefűzi a polgári termelési rend elvi azonossága, viszont világszemlélet dolgában mély szakadék választja el tőle. A szociáldemokrata párttal szorososan összefűzi a világszemlélet szabadelvűsége, de elválasztja az, hogy nem tartja célravezetőnek a gazdasági élet (merek) determináltságát a merev marxi program alapján.

I. A közszabadságok biztosítása

1. Az 1918. I. néptörvény már életbe léptette az általános, egyenlő, titkos, községenkénti, a nőkre is kiterjedő választói jogot a parlamenti, a törvényhatósági és községi választásoknál. A Radikális Párt e törvény mellé olyan végrehajtó rendeletet kíván, amely a demokrácia szellemében gondoskodik arról, hogy ne csak a többség érvényesüljön a választásoknál, hanem a népesség minden rétegének meg legyen a maga képviselője. A törvényhozásban, amelynek az egész társadalom számára kell a jövőendő alapjait lerakni, helye van az egész társadalomnak.

⁵ A Móra 1918—19-es szereplésére vonatkozó, zömmel saját kezétől is származó anyag annak a gyűjtésnek a része, amelyet Móra — 1919 végén, vagy 1920 elején — saját maga számára végzett. Sajnos, ez az anyag — Móra egykorú jelzeteiből ítélve — az idők során nagyrészt elkallódott, vagy megsemmisült; mint gyűjtemény pedig széthullott. — A megmaradtakból néhányat eredeti helyesírása szerint e dolgozat közöl; e dokumentumoknak múzeumi jelzete egyelőre nincs.

Kívánja ezen kívül a Radikális Párt:

2. a feudális felsőház helyett a demokratikus felsőházat;

3. a sajtó, az egyesülés és a gyűlekezés legteljesebb szabadságáról hozott néptörvény legliberálisabb értelmezését mindenki számára;

4. az esküdszékek hatáskörének kiterjesztését és a bírói függetlenség minél szélesebb kiépítését.

II. A közigazgatás és a hadsereg demokratizálása.

A közigazgatás demokratizálásának alapja már adva van a községi választói jog reformjában; teljes kiépítéséhez hozzátartozik a közigazgatás egyszerűsítése és meggyorsítása, aminek előfeltétele viszont a közigazgatás szakszerűvé tétele.

A virilizmus eltörlendő; a városi képviselőtestület tagjainak száma apasztandó, de a közgyűléseken való megjelenés kötelezendővé teendő; aki polgártársai megítélt bizalmát elfogadta, fizessen érte munkájával.

Ami a hadsereg kérdését illeti, a Radikális Párt föltétlenül pacifista álláspontjánál fogva a hadsereget csak milícia formájában akarja fenntartani, a belső rendet a rendőrség és csendőrség szaporításával óhajtja biztosítani.

III. Az egyéni szabadság biztosítása.

A radikalizmus belső erejét mindig a klasszikus liberalizmusnak az az alaptétele adta meg, hogy az egyéniséget fel kell szabadítani minden káros gazdasági és eszmei kötelektől. Programunk egyik pillére ez volt a forradalom előtt s ez marad a jövőben is. Ennélfogva követeljük a társadalmi és gazdasági szervezkedés szabadságát mindenki számára s követeljük e szabadság törvényes védelmét bármerről jövő terrorral szemben.

IV. Az agrárreform kérdése.

A demokratikus magyar népállam alapja a magyar földműves demokrácia megteremtése a földjavítással kapcsolatos és a többtermelést biztosító földosztás útján. Kívánjuk tehát a hitbizományok eltörlését, az egyházi javak szekularizálását s az összes földbirtokoknak méltányos megtérítés mellett állami tulajdonba vételét és járadék-bérlérendszerben a földművelők kezére juttatását, úgy azonban, hogy az eredmény gazdasági előhaladás és ne visszafejlődés legyen. A primitív földosztás jelszava fékezhetetlen kívánságokat és indulatokat vált ki, amelyek a termelési rend teljes felbomlására vezetnek. A földkérdést úgy kell megoldani, hogy az ország területének egy darabja se szolgálhassa a renyhéséget és értelmetlenséget, sem a magánnyereszkedést és spekulációt.

Sokkal bonyolultabb ez a kérdés semhogy egyszerre minden vonatkozására ki lehetne térni ezen a helyen. Nehány alapvető szempontot mégis leszegezünk. A föld a parcellavevő tulajdonává⁶ csak háromévi folytonos műveléssel válik, addig átmenetileg a telepítési akcióé. Az állam közvetlen pénzsegélyt csak a gazdaság berendezéséhez és a talajjavítási műveletekhez adjon, de a föld vásárlását bizza rá meghatározott föltételek mellett olyan pénzintézetekre, amelyek az alacsony — békebeli — ár 90%-át folyósítják törlesztés kölcsön gyanánt. A tulajdonosok részben a hitelt nyújtó intézetek kamatozó zálogleveleit kapják eladási ár fejében.

⁶ Móra megfogalmazása e ponton félreérthető, sőt talán önmagának is elentmondó, Programtervezetének előbbi bekezdésében ugyanis arról van szó, hogy a föld állami tulajdonba kerülne s a „földművelők” csak „járadék-bérlérendszerben” kapnák azt meg. Itt tehát a „parcellavevő” tulajdona kifejezés vagy laza fogalmazás eredménye (s tulajdonképpen a járadék-bérléses „tulajdonát”, azaz bérleményét jelenti), vagy pedig Móra maga sem tisztázta magában teljesen a földtulajdon birtoklásának kérdését.

A birtokreformmal kapcsolatban követeljük a földművelő elemek ingyenes mezőgazdasági szakoktatását és a mezőgazdasági kamarák felállítását.

Gondoskodjék az állam jó utakról, mezőgazdasági kisvasutakról, hajózási és öntöző csatornákról.

V. Iparpolitikánk revíziója.

Iparpolitikája a magyar államnak eddig nem volt, azt teljesen kimerítették a politikai szolgálatokért adott szubvenciók. A Radikális Párt modern iparpolitika megteremtését követeli a következőkben:

az ország természeti erőforrásainak állami tulajdonba vétele és céltudatos kihasználása (vízierők, szén, földgáz stb.);

közlekedési és tarifapolitikánk korszerű reorganizációja;

a kartellek törvényes szabályozása és hatósági ellenőrzése;

a bankok gazdasági túlhatalmának megtörése, általában a pénz- és hitellet állandó állami ellenőrzés alatt tartása.

A nagyüzemek válogatás nélkül való, anarchikus jellegű kommunizálása ellen, ami a munkásosztályra nézve is végzetessé válhatna, a Radikális Párt a leghatározottabban tiltakozik és csak az egyéni vezetés alól kinőtt egyes nagyüzemeknek állami kezelésbe vételét tartja helyesnek, fokozatosan és méltányos kisajátítással.

Követeljük a kisipar támogatását állami hitelnyújtással, ipari eszközök beszerzésével. Az ipari szakoktatás életbeléptetését. Az iparkamarák reformját, hogy ott a kis existenciák több befolyáshoz jussanak. A vasút, posta és távirtda külön minisztériumba való decentralizálását.

VI. Kereskedelmi politikánk reformja.

Irányadók ugyanazok a szempontok, amik az iparpolitikánál. Korszerűen újjá kell alkotni a kereskedelmi törvényeket a kereskedelem szabadsága szellemében s ezt annál inkább erősíteni, mert a háború alatt nagyon elhatalmasodott a kereskedelemellenes irányzat. A kereskedelemnek minden módon való fejlesztése annál indokoltabb, mert ez lesz az az idegszál, amely benünket leggyorsabban összekapcsol az ellenséges világgal.

Ami a mostani átmeneti időket illeti, úgy az existenciájukat újra kezdő iparosokat, mint kereskedőket olcsó kölcsönökhöz kell juttatni. A kereskedők érdekében a bankok árubizományossága megszüntetendő, hasonlóképpen a szövetségek minden előnyben való részvétele. A birtokreformmal kapcsolatban nagy többletermelési akcióba minél több kereskedőt be kell vonni. Szerepet kell kapniuk, mint a gépeket, eszközöket szétosztó szervezet funkcionáriusainak.

VII. Szociálpolitika.

A szociálpolitikának a társadalom minden osztályára ki kell terjeszkednie. A szellemi munkásnak, dolgozzon az akár tisztviselői, akár szabad pályán, emberhez méltó megélhetést kell nyújtani, a köztisztviselőnek törvényhozás, a magántisztviselőnek kollektív szerződések útján. A munkás számára munkásbiztosítást, nyolc órai munkaidőt követelünk. Az anya- és csecsemővédelem, a közegészségügy államosítása, a higiéné szempontjait érvényesítő lakáspolitikát mind elengedhetetlen követelmények. A népjóléti minisztériumot komolyan meg kell szervezni, — fontosabb az, mint a kultuszárca. A Radikális Párt követelése a nők részére.

A Radikális Párt szociálpolitikai kérdésekben teljesen magáévá teszi a nők politikai programját.

Az anya- és gyermekvédelem érdekében követeli az anyasági biztosítást, a házasságon kívül született gyermek teljes egyenjogúsítását, az anya jogainak teljes kialakítását a házasságon és házasságon kívül, a gyermekmunka teljes eltörlését;

a fajegészség és a nemek egyenjogúsítása érdekében:

a házassági törvény reformját az egyéni szabadság és az emberi önrendelkezési jog alapján; a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot; a nemi fertőzés büntetőjogi üldözését;

a kulturális haladás érdekében:

a közoktatás és az adminisztráció minden ágában nyerve teret a nők.

VIII. Adórendszerünk reformja.

Itt mindenekelőtt számot kell vetnünk azzal, hogy a magyar államnak körülbelül 35 milliárd adóssága van. A háború az államcsőd küszöbéhez vezetett, amelyen csak a magas vagyonadó kivetésével maradhatunk innen, amely a német példára aligha állhat meg a 80%-on alul.

Egyébként követeljük a közteherviselésnél a legmesszebb menő fokozatos adózási rendszert s a létminimum adómentességét. Követeljük, hogy az adózás alapját csak a jövedelem képezze, ennél fogva különösen a nélkülözhetetlen élelmi cikkek fogyasztási adója töröltessék, ellenben a legmesszebb menő fényüzési adó behozandó.

Külföldön lakó magyar honosok magyarországi jövedelmük után kétszeresen adóztassanak meg, s külföldi honosok magyarországi jövedelmei hasonlóképpen.

IX. Az állam és az egyház szétválasztása.

A vallás magánügy, egyház és állam egymástól tökéletesen elválasztandó. Teljes vallásszabadság és teljes autonómia adandó minden felekezet számára s közpénz semmi-féle vallási célra nem fordítható.

3. Móra mindkét — főntebb teljes terjedelmében — idézett tervezete datálatlan, így keletkezésük pontos időpontja bizonytalan. A második — hosszabbik — tervezet utolsó oldalán szerencsére van egy rövidke magyarázó jegyzet, afféle pro domo följegyzés Móra kézírásával, mely fényt vet a tervezet keletkezésének körülményeire, indítékaira és sorsára. E jegyzet — valószínűleg 1919 végén, 1920 elején⁷ írhatta Móra — így hangzik: „Móra Ferenc készítette a szegedi radikális párt számára, amely a központtól direktívákat nem kapván, nem tudta, tulajdonképpen mi a programja. Úgy látszik azonban, nem tetszett, mert visszakaptam azzal, hogy nem elég tömör és gyűjtő (Mezey Pál dr.)”. E följegyzésből ha több nem is, néhány dolog föltétlenül kiderül — kiderül mindenekelőtt az, hogy nemcsak a kézírás a Móráé, de az összeállítás munkája is; e fontos dokumentum értelmi szerzője, kivitelezője Móra Ferenc.

A rövidebbik, tézisszerű tervezeten sajnos, semmi magyarázat nincs, mely eligazítana keletkezése körülményeiről s idejéről. Bizonyos azonban, hogy ennek is Móra a szerzője. Sőt, az is bizonyos, hogy a két tervezet — tartalmuk, papírjuk és írásképük alapján valószínűsíthetően — egyszerre készült, s valamilyen módon összefügg. Sajnos, egymáshoz való viszonyukat nem könnyű tisztázni. Nehéz eldönteni, vajon a rövidebbik a kifejtett, részletes program előzetese, vázlat, vagy éppen az ellenkezője igaz s a rövidebbik a részletes tervezet utólagos kivonata, tézissé zsugorítása. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy a rövid program tulajdonképpen vázlat; Móra ebből kiindulva, ennek alapján készítette el részletes tervezetét. Erre vall legalábbis több körülmény. 1. A „fő pontok” megfogalmazása meglehetősen általánosságban mozog. 2. A két tervezet közt néhány lényeges — és sajtós, a rövidebbik vázlatjellegére utaló — eltérés van.

⁷ Vö. 5. jegyzetben mondottakkal!

a) A rövidebbik tervezet utolsó két pontja teljes egészében hiányzik a hosszabbikból; az utóbbiból az előbbit tehát így nem lehetett kivonatosolni. b) A hosszabbik tervezet meg van „fejelve”; a tulajdonképpeni programpontok előtt egy olyan „elvi bevezetés”, eligazítás áll, amelyre a rövidebbikben semmi utalás nincs. c) Többlet a rövidebb tervezethez képest a „Radikális Párt követelése a nők részére” című rész is. A részletes tervezet e két többlete csak úgy magyarázható, hogy Móra menet közben korrigálta, bővítette eredeti — rövidebb — tervezetét. Elképzeléseit írás közben részben bővítette, részben — talán „reálpolitikai” megfontolásból, az utolsó két pont elhagyásával — szűkítette.

A kérdés azonban változatlanul kérdés: mikor keletkeztek a tervezetek (lett légyen bármelyik is a „korábbi”)?

A szövegek elemzése alapján viszonylag nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a tervezeteket Móra valamikor 1918. november 23. után, de még december közepe előtt készítette el.

Datálásunkat a következők támasztják alá. 1. Az 1918. évi I. néptörvény, amelyre Móra tételesen is, implicite is hivatkozik, 1918. november 23-án⁸ került nyilvánosságra. Nyilvánvaló tehát, hogy tervezeit Móra csak ezen időpont után írhatta meg. 2. A terminus ante quem (december közepe), ha nem is ennyire, de ugyancsak nyilvánvaló. Mert: a) A programtervezet elkészítésével túlzottan soká nem lehetett várni; *a programra minél hamarabb szükség volt.* b) A Radikális Párt programját Móra csak a Károlyi-pártéhoz és a szociáldemokratákéhoz viszonyította; a kommunistákról szót sem szólt. Ezt — olyan gyakorlatias észjárású ember, mint Móra — nem sokáig tehette. A KMP ugyanis 1918. november 2-án Budapesten megalakult, központi lapja, a Vörös Újság december 7-én megindult.⁹ A párt, nem utolsósorban a Vörös Újság révén, hamar számottevő erő, közvéleményalakító tényező lett. Az a tény tehát, hogy a kommunistákról Móra nem szólt, sőt követeléseik egy részét is a szociáldemokraták számlájára írta, azt bizonyítja, a tervezetek írásakor a KMP még viszonylagos elszigeteltségben volt. Móra tervezeit tehát december közepénél később semmiképpen nem keletkezhettek.

Sőt, nagy a valószínűsége annak is, hogy november végén, december elején már mindkét tervezet készen állott.

4. Móra e tervezeit természetesen nem tekinthetők eredendően újaknak, pláne nem előzmények nélküli kísérleteknek. Aki ismeri a történeti szakasz pártprogramjait (s ehhez Mérei Gyula könyvének¹⁰ megjelenése óta jó segédeszközünk van), tudja: Móra elképzelései, törekvései a magyar politikai gondolkodás nagy liberális vonulatának folytatásai, esetenként pusztá átvételei. S koncepciójának közvetlen előzményeit is könnyű megtalálni. Az Országos Radikális Párt 1918 márciusában nyilvánosságra hozott programja¹¹ már előlegezte elképzeléseinek legtöbbszörét, s alapvető kérdésekben szinte szó szerint megegyezik tervezeitivel, különösen a rövidebbik változat megfogalmazásaival. Sőt, úgy tetszik, ez utóbbi elkészítésekor Móra éppen az 1918 márciusi programot kivonatolta — vázlatul saját tervezetéhez.

A genetikus kapcsolatot bizonyítandó terjedelmes szövegpárhuzamokat, sőt teljes szövegegyezéseket is lehetne hozni. A kapcsolatot azonban már a *gerinc* azonosságának bemutatása is bizonyítja. Az Országos program törzse („A Radikális Párt fő

⁸ Az I. néptörvény nyilvánosságra hozatalának időpontjára vonatkozóan: Magyarország története 1918—1919, 1919—1945. (Főszerk. Ránki György.) Bp. 1976. Akadémiai, 1221.

⁹ Uo.,

¹⁰ Mérei Gy., A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Bp. 1969. Akadémiai, 216. A könyv, függelékben, teljes szövegükben adja a polgári pártok programjait (141—212.).

¹¹ Szövege: Mérei, i. m. 170—172.

követelései ezek” című rész) ugyanis így kivonatolható: 1. A közszabadságok és az egyéni szabadság megerősítése; 2. Gyökeres agrárreform; 3. Iparfejlesztési politikánk teljes revíziója; 4. A kereskedelemellenes irányzat ellen való küzdelem; 5. Olyan szociálpolitika, amely a dolgozó néprétegek szellemi, erkölcsi és anyagi megerősítését hatékonyan biztosítja; 6. Gyökeres adóreform; 7. Az egész oktatásügy egységes és korszerű reformja; 8. A nemzetiségi béke megteremtése; 9. Az állam és egyház szétválasztása; 10. Ausztriával és a külfölddel szemben olyan politika, mely gazdasági és állami önállóságunkat s a népek közötti megértést és tartóst békét biztosítja; 11. Pacifista és szabadkereskedelmi külpolitika folytatása, a népek között levő gazdasági és politikai válaszfalak kiküszöbölésével; 12. Nemzetközi döntőbíróóság. A municiógyártás államosítása. Általános hadsereg helyett milícia.¹²

E kivonat pontjai, mint látható, szinte teljesen egyeznek Móra rövidebbik tervezetével, s egybevágnak a hosszabbikkal is. A fő pontok itt is, ott is azonosak. Szabadságjogok, agrárreform, ipar- és kereskedelem reform, szociálpolitika, adórendszer, állam és egyház viszonya, külpolitika-váltás — ezek azok a kérdések, amelyek mindkét programból kihámozhatók. S ha azt is tudjuk, hogy az országos program első pontjában valójában benne van mindaz, amit Móra tervezete első három pontjában vázol (tehát nemcsak a köz- és egyéni szabadságjogok biztosítása, de a közigazgatás reformja is), az egyezés még nyilvánvalóbb.

A mégis megmutatókozó különbségek a kivonatoló-értelmező Móra tudatos korrekciói: elszakadása az „alapszövegtől”.

5. Móra változtatásai önmagukban természetesen nem adják meg tervezetének saját karakterét, irányzati helyét. Az a tény, hogy tervezetének mindjárt az indítása is más, mint a mintájául szolgált országos programé, s az, hogy nagyobb hangsúlyt adott a közigazgatás korszerűsítésének és az agrárreformnak, s hogy átvette tervezetébe a (szegedi) feministák¹³ szociális követeléseit (stb.) — önmagukban még keveset árulnak el a tervezetről. Változtatásaiból persze az azonnal nyilvánvaló, hogy Móra igazi „realista”, két lábbal a földön járó ember volt; annak adott tervezetében hangsúlyt, ami valóban hangsúlyt érdemelt. Mind a közigazgatás elmaradt reformja, mind az „agrárkérdés” megoldatlansága, tudjuk, akut problémaként húzódott végig a megelőző fél évszázadon. Megoldatlanságuk súlyos szervei bajokat jelzett. Ám az ilyen aránybeli-tematikai „eltérések” mikrofilológiai számbavétele helyett célravezetőbb inkább Móra tervezetének egészét, mint egységet, szemügyre venni. Programja ugyanis nem innen-onnan összeszedett, szervesen egymás mellé sorakoztatott követelések halmaza, hanem erős belső logikájú, jól fölépített politikai koncepció — követelésekben és intézkedésekben megfogalmazva. Koncepciója ráadásul átfogja a társadalmi élet főbb szintjeit s egészében a kapitalizmus egy sajátos, új modelljét képviseli.

A kapitalista társadalomnak az az eszménye, modellje, mely Móra programjában — intézkedések és követelések rendszerén keresztül — alakot öltött, több rétegű, összetett kapitalizmus-modell.

Első szintje, jól kivehetően, tradicionális polgári követelésekből áll; Móra ide tartozó követeléseinek, törekvésének célja kétségtől a feudalizmus akkor még megvolt elemeinek, „maradványai”-nak lebontása. Programpontjai közül szinte teljes egészében itt említhető az I. (a szabadságjogok biztosítása), a I. (a közigazgatás

¹² E kivonat minden betűje magából a programból való; voltaképpen csak a kifejtő-részletező részeket hagytuk el — úgy, ahogy Móra is tehetette.

¹³ A szegedi feministák 1918. december 8-án nagygyűlést tartottak; gyűlésükön Móra is beszélt. Vö. *Vajda*, i. m. 93—96.

és a hadsereg demokratizálása), a III. (az egyéni szabadság biztosítása) és a IX. (az állam és az egyház szétválasztása). Ezekből, helyenként szó szerint azonos megfogalmazásban, félreérthetetlenül kiviláglik Móra koncepciójának alapvetően feudalizmus-ellenes éle. A választói jog kiterjesztése, ill. általánossá tétele, a polgáris jellegű államélet és jogszolgálat megteremtése, a szakszerű igazgatás, az egyén szabadságjogának hangsúlyozása, a nők jogi és társadalmi egyenlőségének követelése az állam és az egyház teljes és radikális szétválasztása — mind olyan programpont, amely a polgári programok hagyományos (Nyugat-Európában akkor már lényegében régen meg is valósult) pontja volt. Itt Móra készből dolgozhatott.

Kapitalizmus-modellje második szintje az elsőre épült, sőt felületesen nézve e második szint nem is több, mint az első — „tematikai” — kiegészítése. E szintet lényegében véve a társadalmi (s gazdasági-termelési) kérdésként kezelt agrárreform alkotja; látszólag tehát ez is egyszerű feudalizmus-ellenes programpont. A feudális jellegű nagybirtokrendszer fölszámolása, mint cél, kétségtelenül kapcsolódik is a program alaprétegének célkitűzéséhez. Amikor Móra „a hitbizományok eltörlését”, „az egyházi javak szekularizálását” s az „összes földbirtoknak a földművelők kezére juttatását” követeli, klasszikus feudalizmus-ellenes, vagy ha tetszik, polgári követeléseket ismétel. Agrárprogramja azonban itt nem állt meg; az agrárreformot úgy akarta megvalósítani, hogy egyben megteremtse a „magyar földműves demokráciát” is. S bár egész programtervezetének legbizonytalanabb, legkevésbé letisztult része éppen ez az agrárreformot vázoló-sürgető pont, fölfogásának két eleme félreérthetetlen — s újszerű. Az egyik ilyen tulajdonsága az, hogy az agrárreformot széles strukturális változásnak tervezte, s ebben az államnak is, s a társadalom más osztályainak is lett volna szerepe. A másik az, hogy ez az agrártársadalmi átalakulás Móra fölfogásában a „demokratikus magyar népállam alapját” hozta volna létre. Azaz, bár a polgári társadalom keretei közé akarta juttatni a paraszttársadalmat is, azt egyáltalán nem kívánta alárendelni a gazdaság (s a társadalom) ipari-„forgalmi” szektorának. Sőt ezzel éppen a „féloldalas” magyar társadalom kiegyenlítődését, a „teljes polgárosodást” valósította volna meg. Móra tehát lényegében már itt túljutott a szimpla feudalizmus-ellenesség körén.

Modelljének harmadik szintje mindközül a leghangsúlyosabb s fölfogására legjellemzőbb. Az első kettőből fakad, ill. arra épül ez is, de jellegében azoktól el is tér. A kapitalizmus-modell e szintje ugyanis éppen hogy nem klasszikus polgári követelésekből áll. Sőt, már mind az V. pont (iparpolitikánk revíziója), mind a VI. (kereskedelmi politikánk reformja) egy része, mind a VII. (szociálpolitika) s a VIII. (adórendszerünk reformja) nem a hagyományos kapitalizmus expanzióját celozza, hanem éppen *megszervezését, megszabályozását*. Félreértés ne essék: nem (valamiféle) antikapitalizmus érvényesült e pontok megalkotásában; az antikapitalizmus idegen volt Móra programjától. De, mint e pontokból szépen kiderül, világosan látta a tőkés termelés és társadalom számos strukturális baját, általában: igazságtalanságát, s ezeken igyekezett segíteni — a szociális kiegyenlítődés jegyében. Nivellált, még hozzá tudatosan és szociálpolitikai szempontok szerint nivellált kapitalizmust akart. De úgy, hogy ez ne eredményezze a termelés és az életszínvonal csökkenését. Ezért a termelési eszközök (részleges) magántulajdonát, az egyén tőkés jellegű „kezdeményezésének és kockázatvállaló” kedvének alapját fenn akarta tartani; fölszámolásukat — meg is mondja — termelés-visszafogó tényezőnek hitte. A hagyományos kapitalista verseny negatív szociális és emberi következményeit azonban ki akarta szűrni ebből a kapitalizmusból. Részben állami beavatkozással (az állam szerepének jelentékeny növelésével), részben pedig „európai nivójú szociálpolitikával”. Ezért a legnagyobb — „egyéni vezetés alól kinőtt” — vállalatokat

állami kézbe kívánta juttatni, a finánciókét pedig állandó (állami) ellenőrzés és korlátozás alatt akarta tartani; hogy „megtörje a bankok túlhatalmát”. Adórendszere ugyane cél szerint alakult volna; a nagy és erősen progresszív jövedelemadóval (ill. a szociálisan alsó rétegek adómentességével) a magán tőke jelentős részét el akarta vonni, s az így fölhalmozódó pénz részben a megnövekedett állami feladatok (infrastruktúra, igazgatás stb.) ellátására részben pedig szociálpolitikára fordíttatni. „*A népjólét minisztériumot komolyan meg kell szervezni, — fontosabb az — írta — mint a kultuszárca.*” Mindkét pénzfölhasználási módja nagyon figyelemre méltó; Móra itt tulajdonképpen a modern, ún. jóléti állam eszméjét előlegezi.

Egészében álláspontja (társadalom-modellje), bár a polgárságot állítja előtérbe, nem a polgárság apológiája. *Közvetlenül* ugyan kétségkívül elsősorban a polgárság érdekeit szolgálta, pontosabban: a társadalom polgári keretekben való megszervezését célozta, de ahogy s amivel e célt el akarta érni, úgy s azzal már — legalábbis részben — szét is feszítette e kereteket. Programja így sajátos, átmeneti program; lényegét éppen az átmenetiség adja. Azt mondhatnánk: olyasféle eszmei pozíció volt Mórának, mint a revizionista-reformista szociáldemokratáké, csak ő nem valamelyes szocialista (tehát antikapitalista) programot igazított át a polgári „realitások” szerint, mint a német revizionisták, hanem éppen fordítva: egy alapvetően polgári programba vitt bele azon túlmutató, a „kollektivizmus” irányába ható elemeket.

Máshol tett, a szocializmussal kétségkívül rokonszenvező megjegyzései¹⁴ látószólag ellentmondanak e minősítésnek és jellemzésnek. Való tény: a távoli jövőtől az osztály nélküli társadalom megteremtését várta, s ez igazán a szíve szerint való társadalom lett volna. A szocialista társadalom azonnali megteremtését azonban már nem tartotta célravezetőnek, helyesnek. Sőt, tudjuk, éppen az ilyen kísérletektől kívánta visszafogni, megóvni az osztály nélküli társadalom eljövételét várókat. Azokban a napokban, amikor föltehetőleg programtervezetét is kiszította, beszédet is tartott,¹⁵ s akkor, egyebek mellett, részletesen megindokolta azt is, miért nem lett szocialista. Vallomása — ellentétben eddigi értelmezői véleményével — éppen hogy nem rokonszenvének bizonyítéka; inkább azt dokumentálja, hogy — a szocialista társadalom-eszmény minden varázsa ellenére — a szocialista fordulatot Móra nem tartotta helyesnek. Álláspontja félreérthetetlenül annak a politikusnak volt az álláspontja, aki megértette ugyan az osztály nélküli társadalom iránti vágyat, de annak azonnali és radikális megvalósítását időszerűtlennek tartotta. Erről beszédében meglehetősen világossággal szólt is: „*A szociáldemokrata hajó — mondta — még soká fog úszni, míg eléri a boldogság szigetét, és addig sok helyen ki fog kötni, és addig szedegeti föl a polgári utasokat, míg elfogynak az utolsó szálig és ez rendén lesz így, és ez lesz a világ megváltása. De ha ma mindenki megrohanja a csudahajót, mielőtt kellő előkészülettel, régi világnézete árán megváltotta volna a menetjegyét, az nem válik javára se a hajónak, se az utasoknak. Azon a hajón az utasok nem fogják egymást megérteni, azon a hajón örült zűrzavar lesz, matrózlázadás és utasverekedés, az a hajó ki fog gyulladni, az a hajó el fog süllyedni, s az a legnagyobb vesztesége lesz az emberiségnek. Mint ahogy máról holnapra senki se válhat angollá vagy németté, akármilyen őszinte eltökélés van is rá benne, szociáldemokratává se válhat senki máról holnapra.*”¹⁶

¹⁴ E vonatkozásban elsősorban a feministák nagygyűlésén elmondott beszédét kell megemlíteni, mely, Péter L. szerint (i. m. 189.) „mélyen őszinte vallomás” a szocializmusról. — E beszéd (kutatóktól nem ismert) kézírata a múzeumban van; Móra által készített hírlapi változatának szövegét közölte: *Vajda*, i. m. 93–96.

¹⁵ 1918. december 8-án, a feministák nagygyűlésén; vö. 14. jegyzet.

¹⁶ Közölte: *Vajda*, i. m. 96.

Álláspontja sajátos átmeneti jellegével azonban teljesen tisztában volt: „*A szociáldemokráciának — mondta — az előcsarnoka ez a polgári radikális párt, amely közös célra, az átmenet előkészítésére kéri*” a támogatást.¹⁷

Természetesen beszéde és programtervezete nem teljesen azonos; érvelésük más. A beszéd érzelmesebb, képszerűbb, elsősorban érzelmekre appelláló, a tervezet racionálisabb, nyelvében is fogalmi. A lényeg — Móra koncepciója — azonban mindkettőben azonos; Móra álláspontja itt is, ott is *átmeneti*. A szocializmus, szerinte, bár pozitív ideál, nagy eszmény, még nem aktuális lehetősége a politikának; az igazi szocializmus szerinte csak nagyon soká, hosszú történeti folyamat eredményeként valósul meg. Változtatni, korszerűsíteni, a nagy egyenlőtlenségeket fölszámolni azonban kell; a reform elengedhetetlenül szükséges. A reform híve. Reformjaiban azonban — tervezete bizonyítja ezt szépen — egy sor olyan (főleg szociális) elvet is beleépített, amely hagyományosan szociáldemokrata, antikapalista követelés volt. Sőt, lényegében nyitva hagyta — illetve: „kinyitotta” — a kaput a szocialista fejlődés előtt is. A kapitalizmus keretein azonban belül maradt. Kapitalizmus-eszménye így, persze, már nem hagyományos kapitalizmus-eszmény volt. Valójában már egy szociális kapitalizmust, egy államkapitalizmusba hajló szociálliberalizmust képviselt. Programtervezete tehát annak a polgári — „harmadik utas” — politikának a korai jelentkezése Magyarországon, amely később Nyugat-Európában általánosan elfogadott elv lett.¹⁸

6. Móra álláspontját, még a programtervezet ismerete nélkül, Vajda László *felemásnak, ellentmondásosnak* ítélte. „Humanizmusa — összegezte erről véleményét Vajda — bénító, racionalizmusa pedig lendítő hatással volt a forradalomra; az a polgárságot óvta, védelmezte, (...) — ez, mégha keserű felismerés gyümölcse volt volt is, amit megállapított, a munkásosztály útját egyengette.”¹⁹ Vajda e vélekedésének kétségkívül van is alapja. Az események menete: az őszirózsás forradalom proletárdiktatúrába, majd ellenforradalomba fordulása élesen fölveti Móra — reformjelleget — koncepciójának problematikusságát, s nyilvánvalóvá teszi, hogy 1918/19-re Magyarországon már olyan kapitalizmus-ellenes erők is fölnőttek, amelyek, szinte máról holnapra, kihúzták a talajt minden reformelképzelés, így Móra tervei alól is. Közismert ugyanis, hogy sem a kommunisták, sem az ellenforradalmárok nem reform pártiak voltak; a megoldást mindkét tábor radikális átalakulásban látta. Móra nézeteinek a humanizmus-racionalizmus ellentétpárba való sűrítése mégsem helyénvaló. Beszédéből is kielemezhető, programtervezetéből pedig végképpen nyilvánvaló, hogy álláspontját — függetlenül helyességétől, ill. helytelenségétől — nagyon is racionálisan alakította ki. A magyar polgárság ama ideológusai közé tartozott, akik — mint pl. Ignotus, a „polgári szocializmus” koncepciójának fölvetője is — fölismerték a magyarországi kapitalista fejlődés súlyos egyoldalúságait, társadalmi antagonizmusait, s pontosan érzékelték e fejlődés radikális — antikapalista — ellenzékének létrejöttét is. Ám a magyarországi fejlődés nagymértékű regionális egyenlőtlenségei, súlyos és nehezen fölszámolható rendies maradványai láttán úgy ítélték meg a helyzetet, hogy radikális — az egész társadalmat átforgató — fordulatlak nálunk több lenne a kára, mint a haszna. A kapitalizmus-ellenes forradalom „nem válna a hajó javára”; megsemmisítené még a fejlődés addigi eredményeit is. E vélekedés, természetesen, nem is volt teljesen alaptalan; ezt ma már tudjuk. A meg-

¹⁷ Uo.

¹⁸ A kapitalizmus e belső változásáról, önkorrekciójáról I. legutóbb Donald Sassoon-nak Rober. Skidelski-vel folytatott izgalmas beszélgetését: *Ma il capitalismo quanto puo crescere?*=Rinascita, 1979. jún. 1. 23—25.

¹⁹ *Vajda*, i. m. 99.

oldási terv — a szociálisan „föltöltött” megszervezett kapitalizmus reformok útján való megteremtése, mely később Nyugat-Európában, az Egyesült Királyságban s az Egyesült Államokban politikai gyakorlat lett —, nálunk mégis kudarcra volt ítélve. Paradox módon éppen amiatt, ami célként való kitűzését leginkább indokolta: a magyarországi fejlődés szerveslensége miatt. E fejlődési sajátosság ugyanis a társadalmi ellentéteket aszinkronikusan élezte ki; ami a „városias” Magyarországnak már kevés volt, azt a „magyar ugar” sokallotta. S ami az előbbi fejlődéséhez elengedhetetlenül kellett, az az utóbbinak gyakran már-már a létérdekeit veszélyeztette. Ez az ellentmondás szükségszerűen csak drasztikus formában, forradalmi (ill. ellenforradalmi) úton oldódhatott föl — s 1919-ben voltaképpen úgy is oldódott föl. A polgári demokratikus forradalom válságára a „kommün”, majd az ellenforradalom lett a válasz.

7. Móra programtervezete így jelentékeny politikai erőknél a mozgását már nem tudta befolyásolni, ill. irányítani; programjának az adott történelmi helyzetben igen szűk (s egyre szűkülő) lehetett a társadalmi bázisa. (Nem véletlen, hogy még saját pártjának tagjai sem fogadták el.) Így érthetőnek, sőt szükségszerűnek kell tartanunk, hogy a politika alakulása hamar kiábrándította. 1919. január 7-én, Bodor Antalnénak írott levelében²⁰ már kedvetlenségének, sőt csalódottságának adott hangot, s már ekkor — jóval a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt! — arról írt, hogy megkezdte a „nagy retraite”-t, a nagy visszavonulást a politikából. Szerepvállalásáról ekkor már meglehetősen önironikusan szökölt („forradalmár úr”-ként emlegette magát), s a „belvárosi zsidókat” (értsd: polgárokat) éppúgy gúnyral illette, mint a „külvárosi bolsevikokat”. Sőt, levele szerint, mindaddig, amíg le nem mondott a Radikális Pártban viselt tisztségéről, „hihetetlenül lezüllöttnak érezte” magát.

Csalódott tehát a polgárságban, mely nemcsak elvetette programját, de a radikális fordulat kivédésének fontosságát sem ismerte föl, s csalódott a „külvárosi bolsevikokban” is, akik éppen azt a radikális fordulatot készítették elő, amit ő mindenáron el akart kerülni. Természetesen, ez a csalódottsága (bár a Tanácsköztársaság bukása után igen éles formában tetőzött), sokáig nem lett hangsúlyos motívum írásaiban. Sőt, mint 1919 januári-májusi publicisztikája mutatja, a változó helyzethez is igazodni próbált.²¹ 1919-es tevékenységének értékelőit, akik — furcsa módon — nem hittek későbbi önértelmezéseinek,²² írásainak, beszédeinek csak azokat a részleteit hangsúlyozták, amelyek a Tanácsköztársaság melletti állásfoglalásának voltak minősíthetők, — ez vezethette félre. Pedig tárgyilagos mérlegelés után el kell hinnünk Mórának, hogy a *Mementó* s más ilyen cikkei „reálpolitikai” indítékú cikkek voltak, s végső soron nem egyebek a — bármiféle — diktatúrától való óvásnál. Móra ezért hangsúlyozhatta — nyilvánvaló taktikai túlzással — a Tanácsköztársaság vértelenségét, a proletárdiktatúra igazságosságát, ezért akarhatott riasztani Lyon példájával stb. E taktikázása azonban nem vált be: cikkét (*Mementó*) a szegedi polgárság éppenhogy diktatúrára való fölszólításnak tekintette, — s írásait furcsa mód még a kései kutatók is a forradalmi szilárdságra látták példának.²³ Politikai szerepvállalása így eleve kudarcra volt ítélve.

Persze diktatúra-ellenessége igazában csak 1919 augusztusában mutatkozott meg. *Ne utána, hanem elébe* című, a Szegedi Napló vezércikkének szánt, de mindmáig

²⁰ Móra Ferenc levelezéséből, 87—88.

²¹ Vö. *Vajda* i. m. 105—124.

²² Vö. *Péter L.*, i. m. 190—191.

²³ L. erre Móra *Ellenforradalom* Szegeden c. írását, valamint Vajda kommentárját: *Vajda*, i. m. 117—118. Vö. még: *Péter L.*, i. m. 191.

kéziratban maradt cikke²⁴ élesen támadta a diktatúrákat: a „vörös terrort” éppúgy, mint a kezdődő fehér terrort. Cikke aktuálpolitikai éle természetesen a fehér terrort ellen irányult; Móra az ellenforradalommal élesen szemben állott.²⁵ Írása, nyugodtan mondhatjuk, egyike a legélesebben fehérterror-ellenes hazai írásoknak. Nem véletlen, hogy cikkét a Szegedi Napló kiadótulajdonosa, Engel Vilmos (jóllehet Móra barátja volt) nem engedte megjeleníteni.²⁶ A *Ne utána, hanem elébe* azonban nem kímélte az épphogy elbukott Tanácsköztársaságot sem. Sőt, a „megtorlásokat” éppen azzal támadta, hogy ugyanolyanok, mint a proletárdiktatúra intézkedései voltak. Politikai megoldási javaslata azonban lényegében 1919 augusztusában is ugyanaz maradt, mint volt 1918 végén, a programtervezet elkészítésekor: a bajokat „jogmegadással”, szociálpolitikával kell elhárítani; sőt, tudatos politikával, „eléjük kell menni.”

De ekkorra, aligha véletlenül, csalódottsága is teljessé vált. Csalódott a polgárságban; egy Domokos Lászlónéhoz írott levelében nyíltan ki is mondta, „burzsoá lapot az életben többet nem fog szerkeszteni”.²⁷ Kijelentéséhez, tudjuk tartotta is magát. Amikor 1927-ben följánlották neki a Magyar Hírlap szerkesztését, a megbízatást nem vállalta,²⁸ s lapot többet Szegeden sem szerkesztett. S kutatók hiedelmével ellentétben, a munkásságban is csalódott. A szegedi múzeumban van egy dokumentum (1919 végéről, 1920 elejéről),²⁹ mely ennek a csalódásnak is hangot ad. Kállai Emil 1919. szeptember 23-i levelének hátoldalán ugyanis — egy pro domo följegyzésben — ezzel indokolta meg lemondását a szociáldemokrata párt kultúr-bizottsági tagságáról: „*Ez a kutúrbizottság a diktatúra bukása után tisztán a munkásság kulturális nevelésére alakult volna (elsősorban irodalom és zene); magamon kívül több polgárembert is bele akartam vonni, de mivel láttam, hogy a munkásság gyűlölködő és bizalmatlan, ott hagytam őket.* Olyan kétségbeejtően egyoldalúak mint — a polgárság.” Móra tehát reformelképzeléseivel egyedül maradt.

Programtervezete mindazonáltal — az 1919-es kettős kataklizma s a Radikális Párt széthullása ellenére — nem lett teljesen irreális a későbbiekben sem. Nemcsak programjának részletelemei őrizték meg sokáig aktualitásukat (közigazgatási reform stb.) de, érdekes módon, még törekvéseinek központi vonulata is: az elengedhetetlen nivellálódás. Az egyes társadalmi rétegek, csoportok szociális státusának kiegyenlítődése, mint fejlődési program, sokáig aktuális maradt. Sőt, az 1919 utáni negyedszázad egyik nagy eszmetörténeti fejleménye éppen az lett, hogy ez a nivellálódás-elv — ha gyakran torz formában is — a különböző ideológiák fontos alkateleme lett.³⁰

8. Óhatatlanul fölvetődik (föi kell, hogy vetődjön) a kérdés: érdemes volt-e ilyen részletesen foglalkozni Móra programtervezetével, hisz soha el nem fogadták, soha programmá nem lett? Érdemes-e a tervezetnek bárminő — az életrajzi vonatkozásokon túlmenő — jelentőséget tulajdonítani? Az Országos Radikális Párt kétségkívül nem volt igazi tömegpárt, törekvéseik nem visszhangzottak igazán nagy tömegekben. A párt szegedi szervezete pedig, amelynek a tervezet készült, még optimális esetben is csak lokális hatókörű szervezetnek tekinthető. 1919 után Móra is fölhagyott a politikával; programtervezetével többet sehol sem állt elő. Többszörösen

²⁴ Lengyel A., A szegedi Egyetemi Könyvtár Móra-kéziratai. Katalógus és szövegközlés. Szeged, 1976. ... — A cikk kézírata, kiadatlanul, ma is a szegedi egyetemi könyvtár kéziratárában van.

²⁵ Vö. pl. Péter L., Móra Műhelyéből. Somogyi-könyvtári Műhely, 1979. 1—4. sz. 70—71.

²⁶ Lengyel A., i. m. 1.

²⁷ Móra Ferenc levelesládája. (Sajtó alá rend. Madácsy László.) Szeged, 1961. 138.

²⁸ Móra Ferenc levelezéséből, 175.

²⁹ Jelzete egyelőre nincs; vö. 5. jegyzet.

³⁰ Vö. Schöppflin A. mély észrevételével: Az új könyvek könyve. (Összegyűjtötte és bev. Kőhalmi Béla.) Bp. 1937. 42. l.k. 521.

elvevetélt programtervezete mégis jelentős. Egyrészt ugyanis e tervezet jól tükrözi a magyar értelmiségi polgárság 1918 végi politikai elképzeléseinek szélső határát; azt a szélső programot, amelyet esetleg még polgárként, polgárnak magmaradva vállalni lehetett. (Hogy Mezey Páléknak a program mégsem kellett, arra vall, Szegeden ez már túlzottan sok volt, a szegedi polgárság ennyit már nem bírt el.) Másrészt — s ez legalább olyan fontos —, e tervezet olyan író műve volt, aki a következő másfél évtizedből legalább tíz évig a legolvasottabb, legnépszerűbb magyar tárcáiró volt — kivált a polgárság körében. Népszerűségét természetesen nem politikai programtervezetével vívta ki, hanem tárcáival. De tárcái éppen annak a viszonylagosító, önironikus írói magatartásnak köszönhették népszerűségüket, mely korábbi szerepvállalásaiból, ill. e szerepvállalás kudarcának tudomásulvételéből fakadt. A tárcáiró Móra attitűdje nem utolsósorban a politikai-emberi elképzeléseiben, terveiben megcsalatozott, de azokat teljesen föladni mégsem tudó ember attitűdje. E magatartása mélyebb megértéséhez tehát annak a politikai koncepciónak az ismerete is szükséges, amelyet — kényszerűségből — magatartássá, attitűddé redukált, de amely így is, sőt így igazán, meghatározta tárcáit.

POLITISCHE PROGRAMSENTWURFE FERENC MÓRAS VON 1918

von

András Lengyel

Ferenc Móra (1879—1934) war nicht nur eine hervorragende Gestalt der ungarischen Literatur im ersten Drittel des XX-en Jahrhunderts. Als der Mitpräsident der Szegediner Zweiganstalt der Landesradicalpartei hat im Herbst 1918 für die Partei ein politisches Program zusammengestellt. Sein Programsentwurf wurde aber von der Szegediner Parteiorgazation nicht angenommen, ist im Druck nie erschienen, und das Manuskript lange versteckt. Diese Arbeit veröffentlicht den zum Vorschein gekommenen Entwurf (mit seiner Vorarbeit) und vollendet seine erste Analyse. Es stellt fest: das Program ist ein wesentliches Dokument der politischen Orientierung und soziales Begriffes Ferenc Móra's von 1918/19. Als Program ist es unzweifelhaft ein wohldurchdachter Plan. Seine Streben zeigten in Richtung eines modernen, sozial organisierten Staatskapitalisums. Für den Entwurf ist bezeichnend dass er neben den herkömmlichen Forderungen schon auch den Anspruch der Regulierung und Kontrolle des Kapitalismus abgefasst hat.

MAKÓ VÁROS FRANCIA MEGSZÁLLÁSA

(1919 április 27—1919 június 17)

HALMÁGYI PÁL

(Makó, József Attila Múzeum)

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KATONAI INTÉZKEDÉSEI, A VÁROS KIÜRÍTÉSE

A Tanácsköztársaság kikiáltása után Makón is azonnal megindult a honvédő Vörös Hadsereg szervezése. Ezt a munkát Vásárhelyi Kálmán, a hadügyi népbiztos politikai megbízottja irányította. 1919. április 19-i felhívásában megrendítő szavakkal tárta a város elé a bekövetkezett súlyos helyzetet: „A román és francia imperialisták fojtogatják a Magyar Tanácsköztársaságot... Nincs idő a tétovázásra. A Forradalmi Kormányzótanács nevében megparancsolom minden öntudatos és fegyelmezett proletárnak, hogyha ez ideig vöröskatonai szolgálatra nem jelentkezett, azonnal keressék fel a toborzó bizottságok helyeit és haladéktalanul lépjenek be Vörös Hadseregbe.”¹

Makót néhány nappal később, 1919. április 22-én nyilvánították hadszíntérnek az élelmiszer-rekvirálás lebonyolítása és a fenyegető ellenforradalmi mozgolódás megakadályozása érdekében.² Április 26-án a tiszántúli-front északi részén a székely hadosztály letette a fegyvert, s ezzel a Tiszántúl megtartása lehetetlenné vált. Stromfeld Aurél, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke kénytelen volt elrendelni a Tiszántúl kiürítését. A Vörös Hadsereg gyors visszavonulással — néhány hídfő kivételével igyekezett — a Tiszán átkelni, hogy elkerülje a teljes felmorzsolódást. Mindezt a következőképpen hozta a lakosság tudomására a városi és a megyei intéző bizottság április 27-i falragaszán: „A gaz imperialisták gyalázatos módon közelednek városunk felé és emiatt ki kell üríteni katonailag Makó városát...”,³ A kiürítéskor mintegy 30 makói lakost vitt túszként magával a Vörös Hadsereg. Az intéző bizottságok a vármegye és a város vezetésével egy-egy három tagú direktóriumot bíztak meg. A vármegyei direktórium tagjaivá dr. Dózsa Simont, dr. Sukovics Ödönt, Ehrenfeld Bernátot, a városi direktórium tagjaivá dr. Galambos Emil, Breuer Zsigmond és Nagy Károly polgárokat nevezték ki.⁴ 1919. április 27-én, vasárnap délelőtt 10 óra körül indult el az utolsó vörös egység vonata az újvárosi állomásról Hódmezővásárhely felé, s ezzel véget ért Makón a proletárdiktatúra.

¹ Vál. dok. 407—408.

² Vál. dok. 413—418.

³ József Attila Múzeum (JAM) Történelmi dokumentációs gyűjtemény 67.30 L. még: Vál. dok. 420.

⁴ Vál. dok. 422.

A MEGSZÁLLÁS

A kijelölt direktórium tagok meg is jelentek a vármegyeházán Tarnay főjegyző irodájában, feladatukat teljesítendő. A Maros hídján keresztül dél körül ért be a városháza elé a megszálló délszláv gyalogság, őket kora délután egy szakasz francia szpahi követte. A megszállókat a városháza előtt a kinevezett direktórium tagok fogadták. A megszállók első intézkedésként felmentették őket megbízatásuk alól, és a közigazgatást visszahelyezték a régi tisztségviselők kezeibe. Mindössze ennyi volt e direktóriumok összes ténykedése. A megszállók polgármesternek dr. Petrovics Györgyöt, alispánnak Tarnay Ivort nyilvánították. Elrendelték továbbá a lőfegyverek beszülgáltatását, a szesztilalom változatlan fenntartását, eltörölték a nyári időszámítást, és este 8 órától kijárási tilalmat hirdettek.⁵ A délszláv katonaság, mely a városházán és a polgári leányiskolában volt beszállásolva, két nap múlva, április 29-én vonult ki a városból.

Május 1-én jelent meg néhány heti szünet után ismét, — most már a francia parancsnokság engedélyével a Makói Újság. Címoldalán a francia parancsnokság rendeletét közölte, mely mindenki előtt világossá tette, hogy mit jelent az idegen megszállás: „Erélyesen figyelmeztetik a város lakossága, hogy hagyja abba a bolseviki (kommunista) propagandát és agitációt... a francia parancsnokság semmiféle bolseviki propagandát meg nem tűr, s aki kommunista agitációban részt vesz, az... törvényszék elé fog állíttatni. A francia parancsnokság a legkisebb kommunista mozgalmat is el fogja nyomni.”⁶ Mindezek után természetes, hogy a francia parancsnokság nem engedélyezte a munkásság május elsejei felvonulását. Azt azonban megengedte, hogy az egyes szakmák teljes napi munkaszünetet tartsanak és munkásaik saját helyiségeikben szavalatokkal, beszédekkel ünnepeljék május elsejét. Míg Budapest munkássága impozáns felvonulással ünnepelte az első szabad május elsejét, addig Makón arra hívták fel a munkásokat vezetőik, hogy a megemlékezések után szépen, rendben, szervezett munkásokhoz illően oszoljanak haza, minden tüntető jelleg nélkül.⁷

Május 3-án vonult el a színes és egzotikus szpahi osztag, s ekkor vonult be a városba a végleges megszálló katonaság, a 210. francia gyalogezred, melyet a püspöki rezidenciában és a püspökkertben szállásoltak el. E naptól fogva a város parancsnoka Maurice Rousseau francia őrnagy, s annak felettese, az összes makói és kizombori csapatok parancsnoka, Destezet ezredes lett. Két nap múlva érkezett az első román huszárszázad Makóra, Bratianu őrnagy vezetésével, de ők is a francia parancsnokság alá tartoztak.

A városi élet megindulása, Makó kapcsolata az országgal

A város élete néhány nap alatt visszatért szinte az 1918. október 31-e előtti kerékvágásba. A város vezető tisztviselői legnagyobb részt helyükön, vagy legalábbis Makón voltak, így újbóli hivatalba lépésük pár nap alatt megtörtént. Nehezebb volt a városnál Csanád vármegye helyzete, mert Makó francia megszállásával egyidőben az már román megszállás alá került.

Május 11-én tartották a városi-megyei vezető tisztviselők, a város nagyobb polgárai és gazdái a polgári párt alakuló értekezletét. Egy hét múlva a vármegyeháza kertjében volt a nagygyűlés, melyen Tarnay Ivor, Petrovics György, Bittó Gyula,

⁵ Makói Újság 1919. V. 1. 78. sz. (JAM Adattár 120.)

⁶ Makói Újság 1919. V. 1. 78. sz. (JAM Adattár 120.)

⁷ Makói Újság 1919. V. 1. 78. sz. (JAM Adattár 120.)

Balló István és S. Bálint György beszélt. Megindult a polgárőrség szervezése is, melybe a román megszállásig 800-an jelentkeztek.

A megszállás első napjaiban megindult a proletárhatalom helyi képviselőinek üldözése. A francia csapatokkal együtt jött Makóra Schreier Simon detektív, és ismerve a makói viszonyokat megkezdte brutális munkáját.⁸ Volt akinek a kezét törte el, volt akinek a szeme világát vette el vállatásai közben e franciák szolgálatában álló pribék.⁹ A francia parancsnokság — helyt adva a városi hatóságok ismételt tiltakozásának Schreier brutalitása ellen — a detektívet később Szegedre helyezte át. A francia megszállók Makóról 44 kommunistát hurcoltak el, többségében férfiakat, de volt közöttük egy nő is, Krobak Erzsébet.¹⁰

A város lakossága a helyi újságból egyaránt értesült a Tanácsköztársaság honvédő harcairól és a szervezkedő ellenforradalom első lépéseiről. A mai olvasóban különös érzést kelt, hogy ugyanaz a lap, mely a helyi proletárdiktatúrát, annak képviselőit és intézkedéseit igen durván becsmérelte, a Tanácsköztársaság honvédő harcairól részletes, színes és igaz beszámolókat közölt.

Az első ellenforradalmi szervezkedések földrajzilag igen közel voltak Makóhoz és az abban résztvevőket nagyrészt közvetlenül is ismerte a város vezető polgársága. E szervezkedés hírei személyes érintkezés útján terjedtek a környéken, mert a helyi újság csak május 24-én közölte az első hírt az aradi kormány május 5-i megalakulásáról, mégis, Demkó közjegyző már május 9-én feljegyezte naplójában, hogy Aradon magyar nemzeti alapon új kormány alakult, melynek miniszterelnöke Károlyi Gyula. E kormány május 9-én Makón keresztül Szegedre kívánt utazni. A makói közönség — Demkó feljegyzése szerint — az állomáson várt a vonatra, de az nem érkezett meg, mert Mezőhegyesen a románok feltartóztatták. A szegedi ellenforradalmi tömörülés felhívását „Szegedi levél — makóiaknak” címmel a Makói Újság május 25-i száma teljes egészében, első oldalán közölte. Az Aradról végül is Szegedre került, s ott kibővült kormány június 2-i ünnepélyes eskütételéről a Makói Újság június 13-i száma helyszíni riportban számolt be. A francia megszállás alatt több érdemleges feljegyzés az ellenforradalom zászlobontásáról nem íródott.

Az önkormányzati szervek működése

A város közéletének mind nagyobb és nagyobb jelentőségű kérdésévé vált, hogy melyik városi testület lesz az önkormányzat letéteményese. A különböző lehetőségek (a régi; a Károlyi-kormány féle képviselőtestület; vagy a Tanácsköztársaság alatt választott néptanács) közül a helyi polgári lap erősen a régi képviselőtestület mellett agitált, ecsetelve, hogy a két utóbbi tagjai legnagyobb részt nincsenek is a városban. Az újság értesülése szerint a francia parancsnokságnak is az a kívánsága, hogy a közigazgatás a régi mederben történjék.¹¹

Május 28-án ült össze a város képviselőtestülete a vármegyeháza nagytermében a megszállás alatti első rendkívüli közgyűlésre. A közgyűlés első határozatában

⁸ Schreier Szegeden született és ott tanulta ki a mészáros mesterséget, majd bekalandozta Európát, Amerikát és Spanyolországban híres torreador lett. Később a makói Otthon kávéházban volt pincér, majd ugyanezt a mesterséget folytatta Temesváron. A háborúban mint huszárörmester szolgált a monarchia hadseregében, s mikor megsebesült, ismét Makóra került kórházba. Az októberi forradalom is Makón érte: buzgón sügdosta az újabbnál újabb rémhíreket a polgármester, az alispán és más vezető emberek füleibe.

⁹ Kun Istvánnak, a makói munkástanács egykori tagjának visszaemlékezése. Hangszalagra vette Lázár Ferenc 1966-ban Székkutatson (JAM Adattár 344.)

¹⁰ Vál. dok. 513—514.

¹¹ Makói Újság 1919. V. 18. 92. sz.

tudomásul vette, hogy a megszálló francia parancsnokság a Tanácsköztársaság által létesített fórumokat nem ismerte el törvényesnek s ezért saját magára nézve megállapította, hogy ez időtől kezdve vállalja a felelősséget a város igazgatásáért és joghatóságát az 1886 évi XXII. tc. rendeletei értelmében gyakorolja.¹² A közgyűlési vitában Fried Armin doktor, a haladó szellemű makói polgárság egyik képviselője rámutatott, hogy a jelenlegi képviselőtestület nem képviseli a város valamennyi lakójának érdekeit, majd felhívta a közgyűlést, hogy „... a forradalom vívmányainak megőrzését a képviselőtestület tekintse feladatának.”¹³

A francia megszállás alatt a város még két alkalommal tartott közgyűlést. A június 3-i szintén rendkívüli közgyűlés első részében a polgármester számolt be a város súlyos gazdasági-ellátási gondjairól, majd dr. Adler Artúr képviselőtestületi tag indítványa került sorra, melyben a Tanácsköztársaság alatt a várost ért károk kivizsgálását és a proletárdiktatúra történetének megíratását javasolta. A szenvedélyes vitában ismét Fried Armin dr. volt a szószólója a haladó polgárságnak, s kifejtette „... ne csak a forradalom óta, hanem a háború alatt történtek is megírassanak.” Javasolta továbbá, hogy a felelősségre vonás „ne fadjuljon üldözéssé s a büntetés csupán akkor érje el a bűnöst, amikor a bűnössége beigazolódást nyert.”¹⁴ A tanács végül bizottságokat választott fentiek végrehajtására.

Június 10-én tartotta havi rendes közgyűlését a város, melynek tárgysorozatóban 85 legkülönbözőbb elintézendő ügy volt felvéve, de ezek mind szokványos közigazgatási kérdések voltak, s egyikük sem utalt arra, hogy a város idegen katonai megszállás alatt van.

A város gazdasági helyzete és a román közellátási kormánybizottság

A francia megszállás alatt a város legsúlyosabb gondja a lakosság megfelelő ellátása volt. Hiányzott a városban a cukor, só, fa, zsír, petróleum, liszt, hús, alig volt szövet-, vászon- és bőráru. A francia parancsnokság részvétellel viseltetett a város nélkülözö lakosságával szemben, de csak közvetett segítséget nyújtott a helyzet javításában, azt, hogy biztosította a forgalmat, lehetővé tette az utazást Bánátba és helyreállította a vasúti közlekedést Szegedre. A város a hiányzó cikkek nagyrészt korábban a keleti, erdélyi vármegyékből szerezte be. Petrovics polgármester ezért május végén Aradra utazott, s ott tárgyalta az általa már korábban ismert, Jovin György nagylaki kereskedővel, akit állítólag a nagyszebeni román kormányzótanács a terület közzelemezési megbízottjává nevezett ki. Jovin megígérte, hogy a városnak az oly szükséges fa; só; szén- és petróleum-igényeit a kormányzótanácsnál támogatni fogja. A dolog elintézési módja: mind a négy cikket külön-külön kérvényben kell a városnak kérelmeznie a nagyszebeni kormányzótanácstól. A közzelemezési megbízott szerint ezen árukat megkaphatja a város, ha helyettük lisztet tud adni. Mivel Makó is liszthiánnyal küszködött, a polgármester a kérelmekben — amit itthon elkészített, lefordított románra, láttamoztatott és igazoltatott a francia városparancsnokkal és a román lovastisztával, — felajánlotta, hogy a város majd az új termésből egyenlíti ki a most megkapni remélt árukat. A kérelmeket a város nem bízta az akkor már szétzilált postára, hanem egy városi tisztviselő vitte Nagyszebenbe. Ezekkel az első kérelmekkel — már a francia megszállás alatt — kezdetét vette Makó kálváriája a román közigazgatás áttekinthetetlen és rejtelmes labirintusában.

¹² Csongrád megyei Levéltár Makói Kirendeltsége Makó város közgyűlési jegyzőkönyvei 1919.

¹³ Makói Újság 1919. V. 29. 101. sz.

¹⁴ Makói Újság 1919. VI. 5. 106. sz.

A május 29-i újság közölte hivatalosan, hogy a nagyszebeni kormányzótanács közélémezési megbízottat nevezett ki Makóra. Ezzel az intézkedéssel kezdte a román közigazgatás hatáskörét kiterjeszteni a városra, mely még mintegy jó fél hónapig francia megszállás alatt volt. Ezekben a napokban jegyezte fel naplójában Demkó közjegyző: „A románok teljesen berendezkednek. A csendőrséget megszerezte leszerelik, az állomások nevét románul írják ki.”¹⁵ A királyi Románia abból az elvből kiindulva, hogy a békekonferenciát már kész tények elé állítsa, szívósan mind nyugatabbra és nyugatabbra terjesztette ki fennhatóságát. Az antant főhatalmak ezt nem akadályozták meg, hiszen a Magyar Tanácsköztársaság leverésében a gyenge cseh csapatokat leszámítva egyedül a román királyi haderőre támaszkodhattak. A román diplomácia pedig gondoskodott, hogy ahol a döntések születtek — a valóságtól több mint ezer kilométerre — a román igények jogosnak, sőt az értük tett szolgálatokkal fordított arányba állóknak tűnjenek.

Jovin György június elején érkezett meg Makóra, s a június 8-i újságban az alábbiakat nyilatkozta feladatairól: A nagyszebeni kormányzótanács nem elvitetni akarja az élelmiszereket, — hangsúlyozta Jovin —, hanem arányosan szétosztani. Az arányszétosztást, s a mindenkinek való tisztességes ellátását pedig még akkor is biztosítani fogja, ha azt házról-házra való rekvirálással kellene végrehajtania. A kormánybiztos elmondta, hogy maximálta az árakat Csanád vármegyében, kétféle árat bevezetve: az egyik árat a katonai vásárlásoknál, az ennél kissé magasabb, másik árat pedig a polgári forgalomban tette kötelezővé. Ez a rendelkezés már előre vetítette a néhány héttel későbbi román rekvirálások árnyát. A finoman „katonai vásárlásoknak” nevezett ügyletekre eleve alacsonyabb árat állapítottak meg, s ez az ár csak töredékét jelentette az áruk valóságos értékének. Makó gazdaságának és gazdagságának alapját adó termények sorsáról nyilatkozatában fellengzős szavakkal festett fényes perspektívát a román megbízott: „... hagyma, kertimaggvak, zöldségfélék kivételét Románia felé a kormányzótanács a leghatékonyabban kívánja előmozdítani.”¹⁶ A valóság az volt, hogy a román közellátásnak nagy szüksége volt a makói hagymára és zöldségfélékre. A város lakóinak megnyugtatására és megnyerésére Jovin közölte, hogy már intézkedett 20 vagon szén, 20 vagon konyhasó, 40 vagon fa, 5 vagon mész és 1 vagon petróleum Makóra érkezése ügyében.

Nézzük, mi valósult meg ezen ígéretekben még a francia megszállás alatt? A villanytelep nyersolaj készlete — mellyel a kazánokat fűtötték — június elején teljesen kifogyott, s hogy a város ne maradjon villanyáram nélkül, a telep szűkös szénkészletével termelte tovább az energiát. A szén azonban csak napokra volt elegendő s a beígért vagonok csak nem érkeztek meg. Június 14-én már így írt a Makói Újság „Jovin György román kormánybiztos úrnak érkezik 5 vagon nyersolaja, melyből hisszük, hogy fog adni a villanytelepnek is.”¹⁷ Itt már úgy tűnik, mintha valamiféle egyéni vállalkozás lenne ez a kormánybiztosság, melynek korlátlan irányítója Jovin György. Ezt a gyanút csak megerősíti az a szinte reklámízű felhívás, melyet a helyi lapban jelentetett meg Jovin kormánybizottságáról: „Mindennemű szállítási igazolványok s kereskedelmi bizonylatok ügyében teljes készséggel áll a közönség rendelkezésére.”¹⁸ A francia csapatok kivonulása napján ismét nyilatkozatot adott Jovin az újságnak, melyben hangsúlyozta, hogy neki elsősorban nem is Makóról, hanem a vármegyéről kell gondoskodnia. Működése alatt a város köz-

¹⁵ Demkó Pál naplója 1919. V. 27. (JAM Történeti dok. gyűjt. 80. 225. 1.)

¹⁶ Makói Újság 1919. VI. 8. 109. sz.

¹⁷ Makói Újság 1919. VI. 14. 113. sz.

¹⁸ Makói Újság 1919. VI. 8. 109. sz.

ellátási helyzete semmit sem javult, hiszen mint végül Jovin is kimondta a szomorú igazságot: gabona „az neki magának sem áll rendelkezésére.”¹⁹

Ezzel ért véget a román közigazgatás első képviselőjének a francia megszállás alatti ténykedése. A román impérium időszaka már más megítélés alá esik, mert akkor a város vezetőinek, lakosainak és újságíróinak a szeméről is leesett a hályog és a valóságnak megfelelően kezdték értékelni helyzetüket. (Jovint később a román királyi csendőrség letartóztatta súlyos sikkasztások s egyéb visszaélések miatt.)

Makó közéleti-ellátási gondjain a francia parancsnokság is egy „élelmezési bizottság” felállításával próbált segíteni. Elnökének Tarnay megbízott alispánt, tagjainak Petrovics polgármestert, Pák Kálmán városi gazdasági tanácsnokot, Pongrácz Sándort, a Hagymarészvénytársaság elnökét, titkárává pedig dr. Magyar József főgimnáziumi tanárt nevezték ki. A francia parancsnokság részéről Pertiny kapitány volt a kiküldött. E bizottság működéséről írásos dokumentum, híradás a megalakulását bejelentő híren kívül nem maradt fenn.

Hétköznapi élet a francia megszállás alatt

Milyen volt a város élete a francia megszállás alatt? A városházán és a többi középületen békésen lengett egymás mellett a két nemzeti lobogó, s a város lakossága ugyanilyen békésen megférte a francia katonasággal.

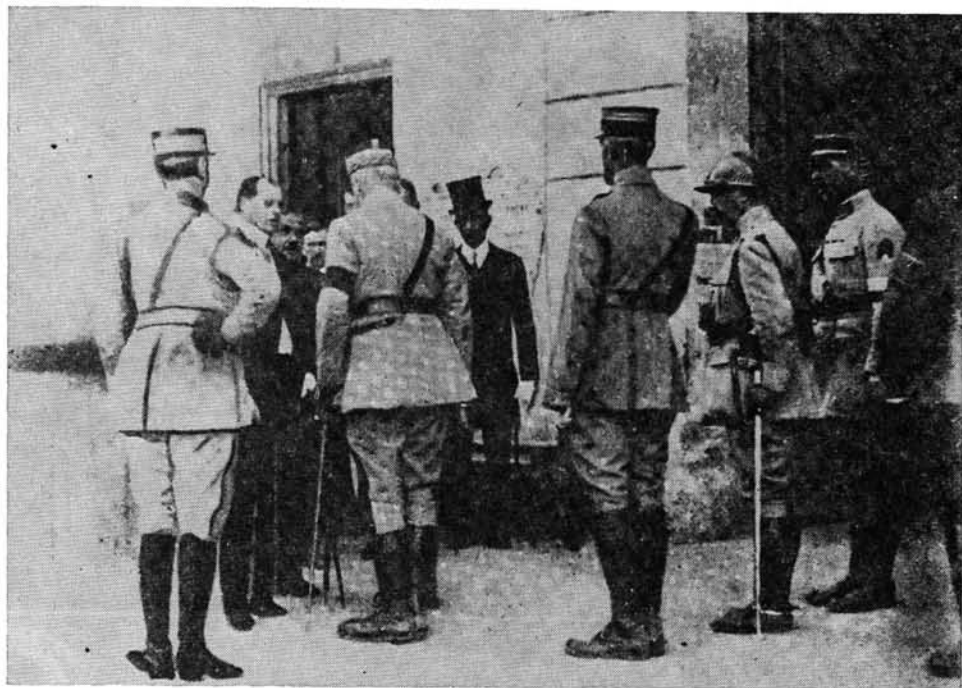
A közlekedés a környező helységekre meglehetősen szabad volt, a parancsnokság állandó utazási igazolványokat adott ki a Szegedre, Kiszomborra, Apátfalvára utazni szándékozókra. A megszállás első intézkedéseként elrendelt szesztilalmat is hamarosan megszüntette a parancsnokság, ellenben nyomatékosan felhívta a vendéglősök figyelmét, hogy a francia legénységnek szeszest italt ne szolgáljon ki. A zárórak és a kijárási tilalom is mind enyhébbé vált. A postai forgalom sem volt korlátozva, csak az vetíthette előre a román megszállás szigorításait, hogy a Romániába és az általa megszállt magyar területekre feladott levelek már nem voltak lezárthatók és hátoldalukon a feladó nevének és lakcímének feltüntetése kötelező volt. A város közbiztonsága és lakóinak a megszálló katonákhoz való viszonya megfelelő volt. A város belső rendjét és nyugalomát az is bizonyítja, hogy az összesen hét hétig tartó francia megszállás hatodik hetéig nem volt szükség éjjeli őrjáratra. Június 1-én éjjel azonban másodszor rabolták ki betörők a Főtéren levő Urbán-féle kereskedést, 40 000 korona értékű textilárut zsákmányolva. A polgármester ekkor fordult kérelemmel a francia parancsnoksághoz, hogy az utcán éjjelente őrjáratok cirkáljanak, mert „a városi rendőrség és a nemzetőrség e célra sem elegendő létszámmal, sem megbízható legénységgel nem rendelkezik”. Kérelmét francia nyelven adta át a polgármester, s a francia parancsnokság mindjárt rá is vezette intézkedését, miszerint ezentúl egy káplár vezetésével néhány emberből álló járőrt küld ki este fél kilenctől reggel fél négyig.²⁰ Ezen a kérvényen és a rávezetett intézkedésen kívül még egy irat emlékeztet arra a makói levéltárban, hogy a város francia katonai megszállás alatt is volt. 1919. június 10-én a 210. gyalogezred kérte a várostól: jelölje ki, melyik bognárhoz vigye javítandó járműveit a város költségére történő javításra és erről adjon részére egy meghatalmazást. Az eredetileg kicsit bonyolultabban fogalmazott mondat mutatja a fordítás nehézségeit, „*melyik bognár-kocsishoz (!) vigye javítan-*

¹⁹ Makói Újság 1919. VI. 15. 114. sz.

²⁰ Csongrád megyei Levéltár Makói Kirendeltsége, Makó város Polgármesteri Hivatala iratai (Továbbá: MVPmHiV) 8937/1919.

dó járműveit a város költségére történő javításra, és erről adjon részére egy meghatalmazást, hogy oda is vihesse". A kérelem magyar fordítása került iktatásra, s azt csak az ezred rányomott piros pecsétje hitelesítette.²¹ A francia katonaság ellátását saját készleteiből fedezte, illetve a helyben vásárolt árucikkekért készpénzzel fizetett.

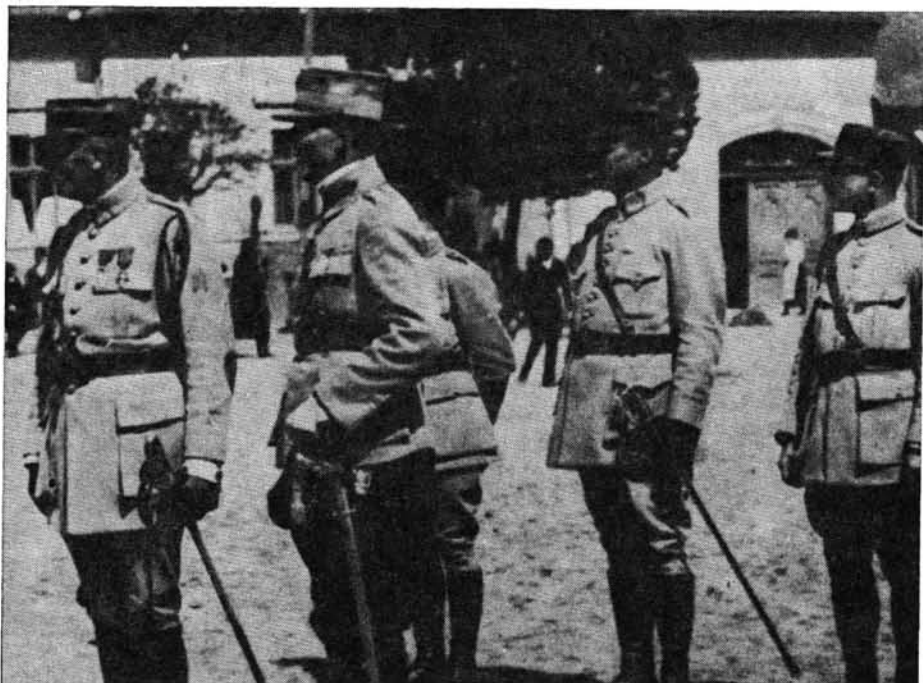
A francia megszállás legnagyobb katonai eseménye a május 14-én Makó főterén tartott díszszemle volt. Ezen részt vettek mind a Makón állomásozó idegen katonák: a francia ezred és a román huszárszázad, mind pedig a Kiszomboron táborozó francia csapatok. A díszszemlét megtekintette de Lobit, a déli hadsereg vezénylő tábornoka (aki a Vix-jegyzéket a Magyarországi Hadsereg ideiglenes parancsnokaként aláírta). A Makóra érkező tábornokot és kíséretét Tarnay Ivor a vármegye és a város vezetőinek élén a városháza kapujában fogadta. A díszszemlére felsorakozott egységek sora a városházától a vármegyeházáig húzódott. A „makói” 210. gyalogezred csapatzászlója a főtér közepén, a Kereskedelmi és Iparbank előtt állt. A tábornok ellépve a katonák előtt fogadta tisztelgésüket, köztük Bratianu román huszároknak tisztelgését is, ki egységével a Korzó mozinál sorakozott fel. A katonai parádét a város lakossága igen nagy érdeklődéssel szemlélte. (1. 2. 3. 4. kép)

1. De Lobit tábornok fogadása a városháza előtt

²¹ Csongrád megyei Levéltár Makói Kir. MVPmHiV 9037/1919.

²² Magyarország története 1—8. Bp. 1976. 1. kötet 186.

2. A francia tisztek a Korona-szálló mellett várják a díszszemle kezdetét

3. A francia tisztek és Bratianu román százados (balról az első)
(Foto: Roboz.)

4. De Lobit tábornok a 210. francia gyalogezred csapatszázlaja előtt

A francia megszállás vége

Petrovics polgármester úgy emlékezett vissza 1919. május-júniusára, hogy „... a francia parancsnokság a város vezetőségével szemben előzékeny magatartást tanúsított, a városi adminisztrációba nem avatkozott bele, ... a községi (önkormányzati) élet megnyilvánulásának nem vetett gátat.”²³ Érthető ezek után, hogy amikor június közepén elterjedt a híre a franciák kivonulásának, a város és a vármege vezetői mindent megtettek ennek megakadályozására.

Tarnay alispán dr. Nikelszky Jenő városi rendőrkapitány-helyettessel Szegedre, Petrovics polgármester pedig Kiszomborra ment, kieszközölni a francia csapatok további maradását. Petrovics inkább a már hírből ismert román megszállást akarta elkerülni, a sokkal konzervatívabb Tarnay alispán pedig azzal magyarázta követjárásának rugóit, hogy a városban maradt proletárok a határzár ellenére is élénk

²³ Petrovics (1921), 95.

összeköttetést tartottak fenn a Vörös Hadsereggel, s a város kiürítése „lehetőségét nyújtja localis forrongásnak.”²⁴

Tarnayék Szegeden tárgyaltak Károlyi Gyula kormányelnökkel is, aki átérezte nehéz helyzetüket, de konkrét segítséget még ígérni sem tudott. Charpy francia tábornok pedig azt hozta tudomásukra, hogy „... a Maros jobb partjának, azaz Makó környékének megszállása is már hatalmikör túllépés volt az ő részükről, amihez nem volt meg a jogosultságuk. Az ideiglenes megszállás Páris tudta és engedelme nélkül történt.” Éppen ezért „... mihelyt a románok készeknek és képeseknek mutatkoztak ezen területek megszállására” ezen óhajuknak engedniök kell.²⁵

Kiszomboron Destezet ezredes ehhez hasonlóan azt közölte a polgármesterrel, hogy „... a kivonulási parancsot a konstantinápolyi főhadiszállásról kapták és azon nincs módjukban változtatni.”²⁶ Az ezredes látva azonban a polgárság nyugtalanságát, saját felelőségére egy 30 főből álló egységet küldött át Makóra a kiszombori 81. gyalogezredből a rend megőrzésére mindaddig, míg a román megszállás be nem fejeződik.²⁷

A francia csapatok június 15-én, vasárnap vonultak ki a városból.

Vasárnap délután a 210. gyalogezred labdarúgó-válogatottja még barátságos búcsúmérkőzést játszott a Maros-parti pályán a Makói Atlétikai Klub csapatával, melyet nagyszámú közönség tekintett meg. [Erős és jó játék után 3—3 végeredmény alakult ki.]

Kivonulásuk alkalmából a francia tisztiek elkészöntek a város polgáraitól a vasárnapi újságban. E kis köszöntőben Maurice Rousseau őrnagy „őszinte rokonszenvvel, távozott megígérve, hogy elviszi „a messzi Franciaországba Makó és Magyarország jó híret”.”²⁸

Két napig tartózkodott a városban a 30 főnyi francia különítmény. 1919. június 17-én, kedden Mezőhegyes felől bevonult a városba Rambela György őrnaggyal az élen a román katonaság és kezdetét vette Makó román megszállása.

A francia megszállás a város régi, ill. ellenforradalmi vezető körei és polgársága számára a proletárdiktatúra után kívánatos volt, mert biztosította uralmukat és hathatós segítséget adott a megtorláshoz. A városi szegénységnek azonban ez a megszállás testesítette meg a munkáshatalom eltiprását, a kommunistaüldözést. Mindezekre figyelemmel lehet és kell értékelni a francia katonai megszállást, melynek lényege a polgári rendszer, s az annak megfelelő politikai berendezkedés biztosítása volt.

IRODALOM

Petrovics György: (1921), Az októberi forradalom és idegen megszállás Makón *Válogatott dokumentumok* Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből: 1917—1919. [Továbbiakban: Vál. dok.] (Szerk.: *Gaál Endre* Szeged, 1969.)

²⁴ *Tarnay I.*, Csanád vármegye az oláh megszállás alatt. Makói Független Újság 1920. IV. 1.—IV. 17. XII. részben. II. rész

²⁵ *Tarnay I.* Csanád vármegye ... II—III. rész

²⁶ *Petrovics* (1921), 95.

²⁷ *Tarnay I.*, Csanád vármegye ... III. rész

²⁸ Makói Újság 1919 VI. 15. 115. szám

DIE FRANZÖSISCHE BESETZUNG VON MAKÓ

von

Pál Halmágyi

Als organischer Teil der Heeresbewegungen, durch die dann die Ungarische Räterepublik gestürzt wurde, kam es zur Besetzung Makós durch französische Militärs.

Nachdem die Balaknfront der Österreichisch-Ungarischen Monarchie zusammengebrochen war, erreichten schon im Spätherbst 1918 französische Truppen unter General Franchet d'Esperey, gemeinsam mit südslawischen Einheiten das linke Ufer am Unterlauf der Maros. Als im Frühjahr 1919 östlich der Theiss der rumänische Angriff gegen die ungarische Arbeitermacht begann, überquerten die Truppen die Maros und besetzten Makó.

Die französische Militärobergewalt bedeutete die Wiederherstellung der bürgerlichen Ordnung und die Liquidierung der Errungenschaften der Räterepublik. Diese Tätigkeit hatte natürlich das Verständnis der führenden Klasse und entsprach ihren Wünschen. Gleiches lässt sich nicht von der Seite der Verfolgten sagen.

In Makó zog das 210. Infanterieregiment der französischen Armee ein. Der Befehlshaber der Stadt war Hauptmann Maurice Rousseau. Sein Vorgesetzter, Oberst Destezet war in Kiszombor, einem auf der anderen Seite der Maros liegenden Dorf stationiert. Die höheren Befehlsstellen befanden sich in der kaum 30 km entfernt liegenden Stadt Szeged.

Während der französischen Besetzung waren die Funktion der Selbstverwaltungsorgane und die Wirtschafts- und Handelsbeziehungen verhältnismässig geordnet. Die grössten Sorgen bereitete die Organisation der allgemeinen Versorgung der Stadt im Hinblick auf die unsicheren Zustände.

Das französische Militär verhielt sich — in dem gegebenen Rahmen — korrekt und auch seitens der Bevölkerung gab es keine groben Vorkommnisse gegen die Besetzer.

Nach einem zweimonatigen Aufenthalt wurde die Stadt von den französischen Truppen geräumt und an die Einheiten des Königturns Rumänien übergeben. In der folgenden zehnmonatigen, rumänischen Besatzungszeit hatte die Stadt schwerere und degradierendere Belastungen zu ertragen.

A KISGAZDAPÁRT ÉS A BETHLEN-KORMÁNY MEGALAKULÁSA

SIPOS JÓZSEF

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az ellenforradalom konszolidációjának második — sikeres — szakasza gróf Bethlen István miniszterelnök kinevezésével bontakozott ki. Ezért a Bethlen-kormány megalakulását, programját minden e korszakkal foglalkozó történeti szakirodalom tárgyalja.¹ Mégsem ismerjük pontosan Bethlen hatalomra kerülésének körülményeit, a kormányalakítással kapcsolatos tárgyalásokat és a pártok állásfoglalásait, amelyek pedig befolyásolták az új miniszterelnök programját. Ezúttal e kérdéseket vizsgálom. Elsősorban a Keresztény Kisgazda- és Földművespárt (továbbiakban — Kisgazdapárt) politikai-taktikai lépéseit, követeléseit és azok Bethlen programjában való tükröződését.

ELŐZMÉNYEK

Mint ismeretes, 1921 március végén IV. Károly volt osztrák császár és magyar király kísérletet tett a hatalom visszaszerzésére, amely azonban a bel- és külpolitikai erőviszonyok következtében sikertelenül végződött.² Ennek belpolitikai következménye a szabadkirályválasztók és a legitimisták közötti ellentétek kiéleződése volt, ami a Teleki-kormány válságba kerülését eredményezte. A restaurációs kísérlet meghúzásában jelentős szerepet vállaló Kisgazdapárt — az antanthatalmak tiltakozását is felhasználva — arra törekedett, hogy a kompromitálódott legitimistákat (a hatalom tradicionális birtokosait) kiszorítsa a hatalomból, az 1920 végétől elveszített pozícióit a kormányban visszaszerezze és legfontosabb programpontjait azzal elfogadtassa.

Lényegében ezt a célt szolgálta az is, hogy április 7-én — miután Teleki közzétette IV. Károly nemzethez intézett nyilatkozatát — a párt miniszterei, Nagyatádi Szabó István és Tomcsányi Vilmos Pál bejelentették a miniszterelnöknek, hogy „ha a kormány eddigi összeállításában maradna meg, úgy kénytelenek volnának lemondani”. Ennek következtében (Gratz Gusztáv külügyminiszter már 4-én lemondott) Teleki benyújtotta Horthynak a kormány lemondását. A kormányzó azonban a kül- és belpolitikai helyzetre való tekintettel a lemondást nem fogadta el. Kérte, hogy a kormány maradjon a helyén, és a lemondást csak akkor fogadja el, — mondotta — ha az új kabinetet egyúttal 24 órán belül ki is nevezheti.³

¹ A témát érintő marxista munkák közül az alábbiakat emelem ki: Nemes D., *Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919—1921.* Akadémiai, 1962.; *A fasiszta rendszer kiépítése és a népnymor Magyarországon. 1921—1924.* Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Nemes D. Szikra, 1956.; Pándi I., *Osztályok és pártok a Bethlen konszolidáció időszakában.* Bp. 1966, Kossuth, 250.

² Juhász Gy., *Magyarország külpolitikája 1919—1945.* Bp. 1969, Kossuth 374.; Pölskei F., *Horthy és hatalmi rendszere (1919—1922).* Bp. 1977, Kossuth, 222.

³ OL Minisztertanácsi jkv. 1921. ápr. 8.

Április 8-án Horthy fogadta Nagyatádi Szabót és megígérte, hogy az igazságügyi- és a földművelésügyi tárcák mellé a párt megkapja még a belügyit és a közéletmezésit, Gratz pedig kimarad az új kormányból.⁴ Ugyanakkor nyilvánosságra hozták, hogy gr. Sigray Antal Nyugatmagyarország kormánybiztosa, gr. Károlyi József Fejér megyei, gr. Cziráki József Vas megyei főispánok és báró Lehár Antal a szombathelyi katonai körlet parancsnoka — ismert legitimisták — benyújtották lemondásukat. Késmárky Dezsőt, a szombathelyi rendőrkerület vezetőjét pedig a belügyminiszter felmentette állásából.⁵ Mindezek hatására a Kisgazdapárt — belső harcok és a Bethlennel folytatott sikertelen tárgyalások után (aki csak az egységes párt létrehozása után akarta vállalni a miniszterelnökséget) — 11-én elfogadta, hogy újból Teleki alakítson kormányt. Feltételeikben azonban megállapították, hogy a párt a szabadkirályválasztás álláspontján áll, de a kormányalakítás megkönnyítése miatt ennek megvalósítását elhalasztották. Követelték az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatok sürgős megtárgyalását, mégpedig a következő sorrendben: közigazgatási, választójogi reform, a felsőház szervezetének reformja és az állami főtényezők (király és országgyűlés) egymáshoz való viszonyának rendezését. Követelték, hogy a sajtótörvény megalkotásával a sajtószabadságot állítsák helyre, sürgették a mezőgazdasági termékek szabadforgalmának bevezetését és a földbirtokreform gyors végrehajtását. Ragaszkodtak ahhoz, hogy Teleki IV. Károly kiáltványának megjelentetésével kapcsolatban magyarázkodó nyilatkozatot tegyen.⁶

Április 12-én Teleki és Andrássy elfogadták a Kisgazdapárt feltételeit. Megállapodtak Nagyatádi Szabóval, hogy a Kisgazdapárt és a KNEP támogatja az új Teleki-kormányt. Megegyeztek, hogy az újjáalakuló kormányban közéletmezési miniszter Mayer János, a Kisgazdapárt elnöke lesz, a külügyminisztériumot pedig ideiglenesen Teleki fogja vezetni. A KNEP kívánságára Benárd Ágoston népjóléti és munkaügyi miniszter helyett Bernolák Nándort jelölték. Nem tudtak viszont megegyezni a belügyminiszter személyében. A Kisgazdapárt többsége Gaál Gaszton földbirtokost, a párt egyik alelnökét szerette volna, akit Teleki — a KNEP keresztényszocialista szárnyának tiltakozása miatt — nem fogadott el. Ő dr. Kószó István jogásznak, a Kisgazdapárt szegedi képviselőjének ajánlotta fel a belügyi tárcát. Kószó azonban — a párt liberális csoportjának követelésére — csak úgy akarta vállalni a belügyminiszterséget, ha garanciát kap a közigazgatási reform végrehajtására. Ezt pedig abban látta, hogy minden egyes pénzügyi javaslat megtárgyalása után egy közigazgatási vagy alkotmányjogi javaslatot tárgyal a nemzetgyűlés. Teleki viszont csak *a legsürgősebb pénzügyi javaslatok megtárgyalása után* tartotta lehetségesnek a közigazgatási és választójogi reformok nemzetgyűlési vitáját. Ezért a belügyi tárca betöltésére nézve nem történt döntés, azt másnapra halasztották.⁷

Miért nem tudott Teleki e kérdésben megegyezni a Kisgazdákkal? A közigazgatási és a földbirtokreform közeljövőben történő megvalósítása és az általános, titkos választójog fenntartása ellentétben állt a magyar uralkodó osztályok érdekeivel. E követelések megvalósítása ugyanis a Kisgazdapárt (és a mögötte álló gazdag közép- és kisparasztság) további gazdasági és politikai megerősödését, illetve hatalomból való nagyobb részesedését eredményezte volna. Ennek következménye pedig a társadalom és a közélet demokratizálódása lehetett. Kulcsfontosságú kérdésről volt tehát szó, amely az ellenforradalom konszolidációjának lényegét érintette.

⁴ Új Barázda, 1921. ápr. 9. 1.

⁵ OL Minisztertanácsi jkv. 1921. ápr. 8. és Új Nemzedék, 1921. ápr. 9. 2.

⁶ Világ, 1921. ápr. 12. 1.

⁷ Világ, 1921. ápr. 14. 1.

Az uralkodó osztályok jelentős csoportjai — a KNEP többsége, a disszidensek és a nemzetgyűlésen kívülrekedt munkapárti politikusok — úgy vélték, hogy Teleki már így is túl sok engedményt tett a Kisgazdapártnak, ezért szembefordultak vele. Ennek hatására Horthy és a mögötte álló katonai körök Teleki megbuktatására szánták el magukat. 13-án Gömbös, Kozma és Eckhardt miniszterelnöki ellenjegyzés nélkül megjelentették a napilapokban Horthy március 30-án kiadott hadparancsát. Ez a legitimisták és a szabadkirályválasztók körében is nagy fölháborodást okozott. A Kisgazdapártban azért, mert nem történt benne hivatkozás az 1920. évi I. törvénycikkre. A KNEP-ben pedig azt kifogásolták, hogy a hadparancsban a kormányzó a nemzeti hadsereg neki tett esküjére hivatkozott, a Károly királynak tett esküvel szemben.⁸

A hadparancs megjelenése miatt a legitimisták és a szabadkirályválasztók is — természetesen más-más szempontból — Teleki lemondását követelték. Teleki még egyszer kísérletet tett a belügyminiszteri szék betöltésére, a Kisgazdapárt vezetőivel folytatott megbeszélése azonban nem vezetett eredményre.⁹

Ebben a helyzetben Teleki számára lehetetlenné vált a további kísérletezés. Fizikailag és idegileg kimerült, elkedvetlenedett és „arra a meggyőződésre jutott, hogy Bethlen felfogása a kormány alakulását illetőleg, mely szerint a kormánynak nem alulról kell kikristályosodni, mintegy a pártok kívánságai alapján, hanem felülről, erre való emberek kijelölésével kell helyét kiküzdenie, a jelen helyzetben célravezetőbb.”¹⁰ Ezért Teleki 13-án délben bejelentette Horthynak lemondását, aki azt elfogadta és Bethlent bízta meg az új kormány megalakításával. Teleki bukásával lezárult az ellenforradalom konszolidálásának első szakasza, amelyet tulajdonképpen a legitimista, konzervatív arisztokrácia konszolidációs kísérletének tekinthetünk. Bebizonyosodott, hogy a bel- és külpolitikai erőviszonyok lehetetlenné teszik ezen kísérlet realizálását.

A BETHLEN-KORMÁNY MEGALAKULÁSA

A designált miniszterelnök először Andrássyval tárgyalt és támogatását kérte vállalkozásához. Andrássy — mint a KNEP aznap esti értekezletén elmondotta — megígérte támogatását, de a párt nevében nem nyilatkozott, mert nem ismerte az új miniszterelnök programját. A párt képviselői Teleki lemondását a maguk diadalának tekintették és bíztak abban, hogy Bethlen a külügyminiszteri tárcát elsősorban Gratz Gusztávnak ajánlja fel.¹¹ Bethlen még — gondolkodási időt sem adva — megnyerte Nagyatádi Szabót,¹² majd gróf Klebelsberg Kunóval, a disszidens képviselők egyik vezetőjével és a kabinetjébe kizemelt politikusokkal tárgyalt. Este Nagyatádi Szabó vázlatosan tájékoztatta a Kisgazdapárt képviselőit a helyzetről. A párt Nagyatádi Szabó körül elhelyezkedő centruma és Gömbös-csoportja örömmel vette tudomásul Teleki lemondását és Bethlen miniszterelnökségét. Nagyatádi Szabó hívei ugyanakkor hangsúlyozták, hogy Bethlen kabinetalakítási tárgyalásai csak akkor vezethetnek eredményre, ha lemond az egységes párt megalakításáról és az addigi koalíciós alapont hajlandó kormányozni.¹³

⁸ OL Kozma-iratok. I. helyzetjelentések, 1921. február—1923. június.

⁹ Magyarország, 1921. ápr. 15. 1.

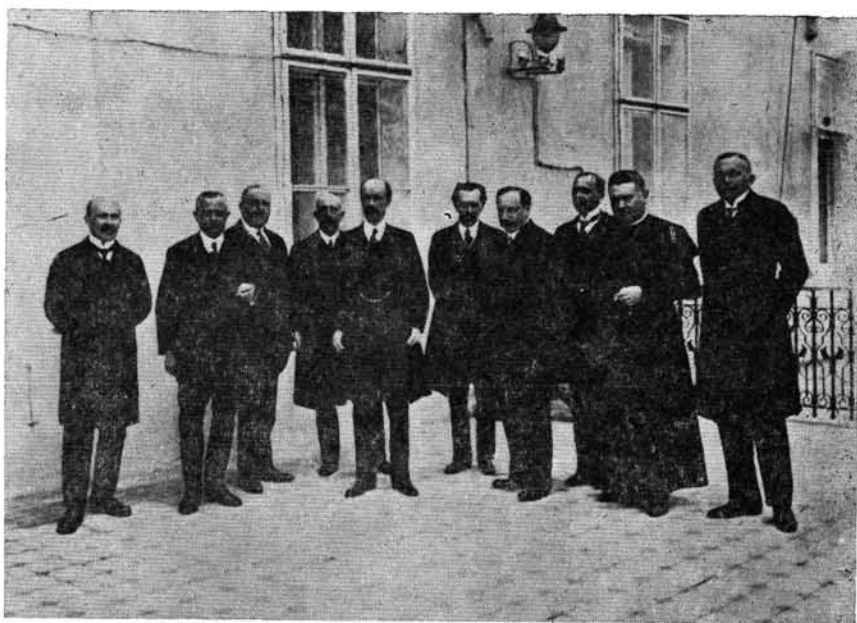
¹⁰ OL Kozma-iratok. Uo. E témával részletesen foglalkozik Sipos J., A Kisgazdapárt és a Teleki-kormány lemondása c. dolgozata. MFMÉ, 1978—79/1. Szeged, 1980. 223—257.

¹¹ Szózat, 1921. ápr. 14. 2. és Pesti Napló, 1921. ápr. 14. 1.

¹² Magyarország, 1921. ápr. 15. 1.

¹³ Világ, 1921. ápr. 14. 1. és a Magyarország, 1921. ápr. 14. 1.

14-én Bethlen folytatta kormányalakítási tárgyalásait. Először felkereste Telekit, akivel hosszasan tanácskozott. E megbeszélésen később részt vett Tomcsányi Vilmos Pál és Kószó István. Aztán ismét Andrássyval, Rakovszky Istvánnal, a nemzetgyűlés elnökével és végül Hegedűs Lóránttal tárgyalt. A tárgyalások eredményeként 14-én délután Bethlen már kész kabinetlistával jelentkezett Horthynál, aki még aznap kinevezte az új kormányt. Ennek tagjai: gr. Bethlen István miniszterelnök, gr. Ráday Gedeon belügyminiszter, a MOVE elnökségének tagja, gr. Bánffy Miklós külügyminiszter, mindketten a Magyar Royalista Párt és az ÉKSZ vezetőségi tagjai, de nem tagjai a nemzetgyűlésnek, Belitska Sándor honvédelmi miniszter, Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter, pártönkívüliek, ugyancsak nem képviselők. A Kisgazdapártot Nagyatádi Szabó István földművelésügyi, Mayer János közéleti és Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszterek, a KNEP-et pedig Vass József vallás- és közoktatásügyi, Hegyeshalmy Lajos kereskedelemügyi és Bernolák Nándor népjóléti és munkaügyi miniszterek képviselték. Megszüntetésükig — június 29-ig — Bánffy vezette a nemzeti kisebbségek, Nagyatádi Szabó pedig a kisgazda miniszteriumot.

Az első Bethlen-kormány (1921. április 14.)

Balról jobbra: Tomcsányi Vilmos Pál, Nagyatádi Szabó István, Belitska Sándor, gróf Ráday Gedeon, gróf Bethlen István, gróf Bánffy Miklós, Hegedűs Lóránt, Bernolák Nándor, Vass József, Hegyeshalmy Lajos, (Mayer János azért nincs a képen, mert a felvétel idején Németországban tartózkodott.)

A kormányalakítási tárgyalásokról és kinevezésekről Bethlen az MTI útján kommunikét adott ki, melyben bejelentette: „A kormány működését az eddigi koalíciós alapon kívánja megkezdeni és politikájának fő zsinórmértéke — úgy mint az eddigi kormányoké — a nemzeti, keresztény és agrár irányzat lesz.”¹⁴ Bethlennek

¹⁴ Magyarország, 1921. ápr. 15. 1. p.

tehát a kormányalakítás érdekében le kellett mondania arról, hogy még a kormány kinevezése előtt összekovácsolja az egységes pártot. Ugyanakkor a megfogalmazás jelezte, hogy a miniszterelnök annak létrehozásáról nem mondott le.

A kormány gyors megalakítása meglepte a pártokat és a közvéleményt. Nem értették, hogyan tudta Bethlen 24 óra alatt megoldani a kormányválságot, amit Teleki egy hét alatt képtelen volt? Ennek három lényeges oka volt. Az első, hogy Teleki megbeszélései közben „a legnagyobb csendben Bethlen is folytatott tárgyalásokat”. 13-án már „kész listája és programja volt arra az esetre, ha Teleki vállalkozása nem sikerül”.¹⁵ A második: Bethlen felhasználta Teleki tárgyalásai eredményeit és a pártok nemzetgyűlés felosztatásától való félelmét. A harmadik: Telekitől eltérő taktikával és módszerrel oldotta meg feladatát. Mindössze a három pártvezérrel és a kabinetjébe kiszemelt politikusokkal tárgyalt. Nem ismerte el az egyes csoportoknak azt a jogát, hogy minisztereket és államtitkárokat jelölgesse. Ezzel tüntetőleg tudtukra adta, hogy nem óhajt tőlük függni. Nem nyilatkozott kötelező formában, hogy elfogadja-e a Kisgazdapárt ismert követeléseit.¹⁶

Hogyan fogadták a pártok a Bethlen-kormány megalakulását? A disszidens képviselők egy része (Pallavicini György őrgróf, Putnoky Móric, Karafiáth Jenő, Gyömrey György, Tarányi Ferenc, Ruprecht Olivér, Fáy Gyula és Magyar Kázmér) és a Kisgazdapárt Gömbös-csoportjába tartozó Széchenyi Viktor gr., Hír György és Hegedűs György április 14-én délben értekezletet tartottak és elhatározták, hogy az új kormányt bizalommal fogadják és támogatásukról biztosították.

A magyar uralkodó osztályok nemzetgyűlésen kívülrekedt, volt munkapárti csoportjai szintén örömmel fogadták Bethlent. Sajnálták, hogy nem egységes párti alapon kezdte meg tevékenységét, de hangsúlyozták, hogy „lelkes és önzetlen katonák gyanánt fogjuk követni”.¹⁷ Remélték, hogy a kormány politikáját elsősorban Bethlen, Ráday és Bánffy fogja meghatározni. Egységes, céltudatos és nagyszabású politikát vártak „olyan kezdeményezéseket és reformokat, amelyek állami és társadalmi újjászületést jelentenek”. Tudták, hogy a forradalmak előtti politikát „nem lehet és nem is szabad feltámasztani”, de szerintük az ellenforradalmi atmoszféra helyett szükség volt a régi szellemre, a konzervatív szabadelvűsökre.¹⁸

A kormányválasztásról Nagyatádi Szabó 14-én délelőtt tanácskozott a Kisgazdapárt Rubinek csoportjával (kb. 10 fő).¹⁹ Az új kormány névsorának nyilvánosságra hozatala után — 14-én este — a Kisgazdapártban a hangulat nem volt egységes. A kormány összetétele úgyszólván senkinek sem tetszett; „de míg Nagyatádi Szabó bizalmas hívei a kormány új tagjaiban a jogrend megszilárdításának és a közszabadságok helyreállításának garantálását látták”, addig az újkonzervatív- agráriusok, különösen annak Örfly—Schandl—Vasadi Balogh csoportja (közülük Sokorópátkai Szabó István, Patacsi Dénes és Wéber János voltak a leghangosabbak), és a liberálisok (Gaál Endre, Dömötör Mihály) a kormány összeállítását és főleg Ráday belügyminiszterségét kifogásolták.²⁰ Azzal próbáltak hangulatot kelteni Bethlen és a vele szolidáris Nagyatádi Szabó ellen, hogy a kabinet tagjainak kiválogatásánál nem volt tekintettel a parlamentáris viszonyokra és a pártok erőviszonyaira s, hogy a legfontosabb hatalmi tárcát éppen párton kívül álló politikus, gróf Ráday kapta. A liberálisok hangoztatták, hogy Ráday ellenzi a közigazgatási

¹⁵ OL Kozma-iratok. Uo.

¹⁶ Magyarország, 1921. ápr. 14. 1. és Az Újság, 1921. ápr. 15. 1.

¹⁷ 8 Órai Újság, 1921. ápr. 15. 1. és a Budapesti Hírlap, 1921. ápr. 15. 1.

¹⁸ 8 Órai Újság, 1921. ápr. 16. 1.

¹⁹ Magyarország, 1921. ápr. 15. 1.

²⁰ Pesti Napló, 1921. ápr. 15. 1.

reform megvalósítását és a választójogot szűkíteni szándékozik, de kifogásolták azt is, hogy tagja a MOVE elnökségének és jó barátja Gömbösnek, a MOVE vezérének. Nagyatádi Szabó nem jelent meg a pártkörben. A párt centrumát is csupán néhányan képviselték. Ők az új kormányban a Kisgazdapárt győzelmét látták és azt állították, hogy „Bethlen a királykérdésben nem fogja azt a politikát folytatni, amelyet Teleki kezdeményezett”.²¹ Az Örfy—Schandl—Vasadi Balog csoport (kb. 23 fő) és a liberálisok (kb. 10 fő) ennek ellenére 14-én éjjel értekezletet tartottak és elhatározták, ha az új kormány nem fogja honorálni a Kisgazdapárt eddig hozott határozatait, különösen ha a közigazgatási reform és a választójog kérdésében nem fogja azt a programot hozni, amelyet a párt követel, akkor ellenzékbe mennek s így a párt szétszakad. Az értekezlet Vasadi Balogh Györgyöt és Ferdinándy Gyulát, volt belügyminisztert bízta meg, hogy informálódjanak a helyzetről a miniszterelnöknél.²²

Az Örfy—Schandl—Vasadi Balogh csoport és a liberálisok elsősorban azért elégedetlenkedtek, mert sem a belügyi tárcát, sem pedig a belügyi államtitkárságnem kapták meg. Ez utóbbit Bethlenék Gömbösnek szánták, vallás- és közoktatási ügyi államtitkárnak pedig Kovács J. Istvánt jelölték, akik mindketten a kisgazdapárti szabadkirályválasztók vezetői voltak. Az újkonzervatív-agráriusok Örfy—Schandl—Vasadi Balogh csoportja valószínűleg azért nem kapott a kormányban pozíciót, mert a királykérdésben bizonytalan felfogásúnak számítottak.²³ Ebben a vonatkozásban a Bethlen-kormányban a legitimisták pozíciói meggyengültek (Teleki, Gratz és Benárd bukása) és a szabad királyválasztók Horthyt támogató csoportjának (Bethlen, Ráday, Bánffy Mayer, Gömbös és Kovács J.) pozíciói megerősödtek.

Nagyatádi Szabó és hívei a restaurációs kísérlet után a legfontosabbnak éppen ezt tartották. Ezért nem ellenezték Ráday, Bánffy és Gömbös kormányba kerülését sem, mert tudták, hogy ellenségei a Habsburg-restaurációnak. Meg voltak győződve, hogy Bethlen egy esetleges újabb restaurációs kísérletet erős kézzel fog elfojtani, a királykérdést pedig alkotmányos úton fogják megoldani úgy, hogy az országra nézve abból külső komplikációk nem származhatnak. Abban is bíztak, hogy Bethlen a mezőgazdasági termékek szabadforgalmát, a közszabadságokat, a sajtószabadságot helyreállítja és a földreformot pedig végrehajtja.²⁴ Ez utóbbit látszott igazolni az is, hogy a kormány kinevezésének napján — április 14-én — Horthy (valószínűleg Bethlen tanácsára!) végre kinevezte az Országos Földbirtokrendező Bíróság elnökségét.²⁵ A Kisgazdapárt többsége azonban nem bízott tanúlagosan abban, hogy Bethlenék a párt által követelt közigazgatási és választójogi reformokat sürgősen tárgyalatni fogják a nemzetgyűléssel. Ezért Nagyatádi Szabó hívei is hangsúlyozták, hogy ők is a párt ismert feltételeinek teljesítéséhez fűzik az új kormány támogatását. Amennyiben ezek nem fognak megvalósulni, úgy a párt teljes erővel a kormány ellen fog fordulni.²⁶

Bethlen április 15-én ismertette a minisztertanáccsal programját. Azzal kezdte, hogy „a kormány az 1920. évi I. törvénycikk alapján áll”, de hozzátette, hogy a királykérdés megoldását nem tartja aktuálisnak. Ezután az alkotmányreformra vonatkozó javaslatokat említette. Ezek közül elsőnek a választójogi, másodiknak a főrendiházi reformot kívánta tárgyalatni a nemzetgyűléssel és csak utolsónak a

²¹ Az Újság, 1921. ápr. 15. 1. és a Világ, 1921. ápr. 15. 1.

²² Magyarország, 1921. ápr. 15. 1.

²³ HIL. Honvédelmi Minisztérium. Ely. C. 1. tét. 50654. 1921—930-as. Bp-i Kat. VÁP. „T” jel. 1921. jan. 24.

²⁴ Magyarország, 1921. ápr. 16. 1.

²⁵ Új Barázda, 1921. ápr. 15. 2.

²⁶ Pesti Napló, 1921. ápr. 15. 1. p.

közigazgatási reformot. Bejelentette, hogy „e reformok megoldását is fontos feladatnak tekintí, határidőről azonban nem fog nyilatkozni”, mert e kérdések tárgyalása a legsürgősebb pénzügyi javaslatok elfogadásának időpontjától függ. Megígérte még a sajtótörvény létrehozását, a földbirtokreform végrehajtását és a mezőgazdasági termékek szabadforgalmának bevezetését. Bethlen tehát lényegében elfogadta a Kisgazdapárt ismert feltételeit, de a sürgősnek nyilvánított pénzügyi javaslatok tárgyalását eszközül használta fel az alkotmányjogi — elsősorban a közigazgatási — reform elődázására.

Ezzel kapcsolatban Nagyatádi Szabó hangsúlyozta: a Kisgazdapárt határozottan állást foglalt amellett, hogy a „már benyújtott pénzügyi javaslatok bizonyos csoportjai után mindjárt az alkotmányjogi reformra vonatkozó” javaslatokat tárgyalja a nemzetgyűlés. Rámutatott, hogy a párt elsősorban a közigazgatási reform megvalósítását követeli. Hegedűs szerint a pénzügyi javaslatok tárgyalását megszakíthatják, ha „a kormánynak az volna az álláspontja, hogy az alkotmányjogi kérdések tárgyalására akar áttérni”. Ennek ellenére Bethlen nem járult hozzá a pénzügyi javaslatok elhalasztásához. „Az 1920. évi I. törvénycikk kötelezte a kormányt — mondotta —, hogy a választójogi törvényt megalkossa. Ez alapját képezi a közigazgatási reformnak, amit csak az új választójogi törvény után lehet megalkotni.” Nagyatádi Szabó nem hagyta annyiban a dolgot. „A Kisgazdapárt nagy része azért ragaszkodik ahhoz, hogy az alkotmányjogi reformokra még az összes pénzügyi javaslatok letergyalása előtt kerüljön sor, — mondotta — mert attól félnek, hogy a súlyos és a választók előtt népszerűtlen pénzügyi terhek megszavazása után a kormány elrendeli az új választásokat, anélkül, hogy a közigazgatási reformot megvalósítaná.” Nagyatádi határozott fellépésére Bethlen némi engedményt tett. A választójogi törvény megalkotása után a közigazgatási reformot ígérte és utolsónak hagyta a főrendiházit, de ezek nemzetgyűlési tárgyalásának időpontjáról nem nyilatkozott. Ezután Bethlen javaslatára a minisztertanács hozzájárult Gömbös belügyi államtitkári kinevezéséhez.²⁷

Ezzel persze nem oldódott meg a Kisgazdapárt és a Bethlen közötti nézeteltérés. A minisztertanács után Bethlen fogadta a párt elégedetlenkedő részének vezetőit: Ferdinándy Gyulát, Vasadi Balogh Györgyöt, Örfly Imrét és Schandl Károlyt. Ezek a politikusok előzetesen Nagyatádi Szabóval konzultáltak, aki aztán részt vett a miniszterelnökkel való megbeszélésen is. Ferdinándy a párt liberális csoportja megbízásából óvást emelt az ellen, hogy a kormány Gömböst nevezze ki belügyi államtitkárnak. Kifejtette azokat az okokat, amelyek különösen a párt, de a közigazgatás szempontjából is Gömbös kinevezése ellen szóltak. Bethlen megállapította, hogy az államtitkárok kijelölése elsősorban az illető miniszternek a joga és értésére adta a megjelent képviselőknek, hogy Gömbös kinevezése úgyszólván befejezett ténynek tekinthető, azt a minisztertanács már elfogadta. Ezután hosszabb eszmecsere indult meg a kormány munkaprogramjáról, majd megállapodtak, hogy „a kormány a pénzügyi javaslatok első sorozata után előbb a sajtóreformot, azután az alkotmányjogi reformra vonatkozó javaslatokat” fogja tárgyalatni a nemzetgyűléssel, ez utóbbiakat azonban olyan sorrendben, ahogyan jónak látja.²⁸ Bethlen azzal, hogy a pénzügyi javaslatok egy részének tárgyalása után megígérte a sajtó- és alkotmányjogi reformokat csak látszólagos engedményt tett, mert az utóbbiak tárgyalási sorrendjét fenntartotta magának. A megállapodáshoz tartozott, hogy a Kisgazdapárt kormányon belüli pozíciójának erősítésére gróf Bánffy belépett a pártba. Bethlen megígérte még — és ez lényeges —, hogy a főispáni karban sem lesznek nagyobb változások és,

²⁷ OL Minisztertanácsi jkv. 1921. ápr. 15.

²⁸ Pesti Napló, 1921. ápr. 16. 1.

hogy a közigazgatási reform alapján megejtendő törvényhatósági és községi választások még a nemzetgyűlés élettartamán belül megtörténnek.²⁹

A megállapodás után a Nagyatádi Szabó csoportjához tartozók azt állították, hogy az „új kormány a jogrend és a konszolidáció terén újabb haladást jelent”. A hozzájuk tartozó liberális nézeteket valló szabadkirályválasztók azonban rámutattak, (pl. Orbók Attila), hogy a pártnak rendkívül fontos lenne, ha az alkotmányjogi javaslatok közül elsőnek a közigazgatási reformot tárgyalná a nemzetgyűlés. Bottlik József a nemzetgyűlés alelnöke egyrészt azzal érvelt, hogy a választójogot nem lehet annyira összeszűkíteni, hogy az a pártnak árthatna, másrészt könnyen megtörténhet, hogy az új választójogi törvény megalkotása után a kormány nyomban elrendeli a választásokat és ekkor már meg kell lenni az új, vidéki közigazgatási szervezetnek. Ragaszkodunk kell ahhoz — mondotta —, hogy „a törvényhatósági és a községi képviseltek reformjánál a demokrácia és a központi hatalomtól való teljes függetlenítés elve érvényesüljön”.³⁰

A Bethlennel történt megegyezés után az ellenzéki hangulat megenyhült a Kisgazdapártban, az Örfly—Schandl—Vasadi Balogh csoport a várakozók álláspontjára helyezkedett. Hencz Károly, Dömötör Mihály és Meskó Zoltán ugyan még mindig támadták Rádayt, akit a volt Munkapárt exponensének neveztek, de — Nagyatádi Szabó erélyes fellépésére — végül is abban állapodtak meg, hogy bevárják a kormány bemutatkozását.³¹ Így 16-ára már felülkerekedett a Kisgazdapártban az a felfogás, hogy „a mai viszonyok között egyáltalán nem fontosak a személyi kérdések és a pártnak meg kell elégednie azzal, hogy a kormány magáévá teszi programját és teljesíti kívánságait”...³²

A KNEP-ben azonban nem így gondolkodtak. Már 14-én kifogást emeltek Gömbös belügyi és Kovács J. István vallás- és közoktatásügyi államtitkársága ellen.³³ Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Kovács J. nem volt hajlandó vállalni az államtitkárságot, helyette a Kisgazdapárt Hermann Miksát jelölte.³⁴ A KNEP 15-i értekezletén a többség szintén a várakozás álláspontjára helyezkedett a Bethlen-kormánnyal szemben. A legitimisták Szmrecsányi—Beniczky csoportja azonban kifogásolta a kormány összetételét. Különösen azon voltak felháborodva, hogy a miniszterelnök Gömböst akarta kinevezni belügyi államtitkárnak. Hangsúlyozták, hogy az államtitkárságot a párttal „szemben állandóan ellenséges magatartást tanúsított, nyílt ellensége a pártnak”. Agitációjuk hatására a párt elhatározta, hogy Gömbös kinevezésébe nem egyezik bele. Andrassy, Vass és Hegyeshalmi felkeresték Bethlent és tudomására hozták a párt álláspontját. A miniszterelnök „annyit ígért meg, hogy illetékes helyen jelentést tesz a Gömbös ellen megnyilvánuló akciókról”.³⁵ Másnap Vassal, Nagyatádi Szabóval és Bánffyval hosszabb ideig tanácskozott is Gömbös államtitkárságáról, de megállapodásra nem jutottak.³⁶ Bethlen, Ráday, és Horthy ragaszkodtak Gömböshöz, a KNEP-ben pedig azzal indokolták az ellene irányuló offenzívát, hogy belügyi államtitkárként „a rendőrséget és a csendőrséget úgy szerveznék meg, hogy az új választások esetén kész karhatalmi apparátussal rendelkezne, amely erősen befolyásolná a szabad véleménynyilvánítást és a pártatlan választást.”³⁷

²⁹ Nemzeti Újság, 1921. ápr. 16. 2.

³⁰ Világ, 1921. ápr. 16. 1.

³¹ Pesti Napló, 1921. ápr. 16. 1.

³² Világ, 1921. ápr. 16. 1.

³³ Pesti Napló, 1921. ápr. 15. 1.

³⁴ Magyarország, 1921. ápr. 16. 1.

³⁵ Magyarorság, 1921. ápr. 16. és Pesti Napló, 1921. ápr. 16. 1.

³⁶ Pesti Napló, 1921. ápr. 18. 1.

³⁷ 8 Órai Újság, 1921. ápr. 19. 1.

A Kisgazdapárt Rubinek csoportja és a liberálisok hasonló okok miatt szintén Gömbös államtitkári kinevezése ellen nyilatkoztak. Ferdinandy helyette Széchenyi Viktor grófot vagy Iklódy—Szabó Jánost javasolta.³⁸

Bethlenék ragaszkodása Gömböshöz kétségessé tette a KNEP támogatását. Április 18-i minisztertanácson Vass, Hegyeshalmy és Bernolák miniszterek pártjuk megbízásából ismét tiltakoztak Gömbös államtitkársága ellen. Bejelentették, ha Bethlen kitart mellette, a párt követelésére lemondani kényszerülnek.³⁹ Az Andárssy—Bethlen tárgyalás eredményeként azonban, a KNEP-ben nem érték támadások az új kormányt bemutatkozása alkalmával. A párt Andrássy javaslatára úgy határozott, hogy „végeleges állásfoglalását függőben tartja addig, míg a belügyi államtitkári állás betöltésének kérdése nincs tisztázva, addig azonban nincs kifogása az ellen, hogy a párthoz tartozó miniszterek a kabinetben részt vegyenek és reméli, hogy a kérdést a Kisgazdapárttal való egyetértésben — melynek a belügyi államtitkárságra való jogát kétségbe nem vonja — sikerül elintézni”.⁴⁰ Bethlen bemutatkozását a Kisgazdapártban is hűvösen fogadták, a párt várakozó álláspontra helyezkedett. A miniszterelnököt csupán a disszidensek biztosították feltétlen támogatásukról.⁴¹

BETHLEN PROGRAMBESZÉDE ÉS VITÁJA

Gróf Bethlen István miniszterelnök 1921. április 19-én mondta el programbeszédét a nemzetgyűlésben. A programot már részletesen elemezte a történeti szakirodalom,⁴² ezért csupán a Kisgazdapárt követeléseinek abban való tükröződését kívánom megvizsgálni. Ezt annál is inkább fontosnak tartom, mert a programbeszéd eddigi elemzői — nem ismerve az előzményeket — ezt nem megfelelő érdemben tárgyalták.

Bethlen parlamenti bemutatkozó beszédében az első helyen szólt a Kisgazdapárt lényegesebb követeléseiről: az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatokról és a sajtószabadságról. Ez utóbbi megvalósítását a Kisgazdapárt követelésével összhangban sajtótörvény útján ígérte, de úgy, hogy „a destrukció a sajtóban újra meg ne nyilvánulhasson”. A gyülekezési és szabadságjogok helyreállítását is megkísérli a kormány — mondotta a miniszterelnök — „anélkül, hogy a tényleges jogi helyzeten momentán változtatna, engedélyeket fog adni arra, hogy gyűlések tartassanak és egyesületek szabadon működhessenek”.

Az alkotmányrevízió keretébe tartozó törvényjavaslatokról Bethlen úgy nyilatkozott, hogy azokkal „a kormány alkalmas időben fog foglalkozni. Ezek vonatkoznak a választói jog-, a főrendiház- és a közigazgatás reformjára”. A felsorolás mutatja a javaslatok Bethlen által elképzelt tárgyalási sorrendjét is, ami nem felelt meg a Kisgazdapárt követeléseinek. Valószínűleg ennek elkendőzése készítette Bethlent arra, hogy a közigazgatási reformról kijelentette: „A kormány..., szükségesnek tartja a törvényhatósági bizottságok és egyéb testületek összeállításának megváltoztatását, szükségesnek tartja, hogy abban azok a demokratikus rétegek, amelyek a választói jog révén a parlamentben is képviselést nyernek, szintén képviselést kapjanak.” Ugyanakkor — a földbirtokosok és dzsentrik megnyugtatóására — hozzátette, „a demagógiát a megyegyűlésekbe beereszteni nem fogjuk”, mert a törvényha-

³⁸ Nemzeti Újság, 1921. ápr. 17. 2.

³⁹ Új Nemzedék, 1921. ápr. 19. 4.

⁴⁰ Pesti Napló, 1921. ápr. 19. 1.

⁴¹ Új Barázda, 1921. ápr. 19. 1.

⁴² Nemes: i. m. 24—28; Pándi: i. m. 3—15.

tóságok ősi tradícióit, nemzeti alapjait meg akarjuk őrizni és nem akarjuk érinteni. Bethlen tehát kitartott eredeti elképzelése mellett. A választójog korlátozásával kapcsolatos nézeteit ugyan nem hangoztatta, de a hatalmi-politikai viszonyok szempontjából rendkívül fontos közigazgatási reform megvalósítását utolsónak hagyta. A reszortminiszteri feladatoknál pedig meg sem említette a reformjavaslatok nemzetgyűlés elé terjesztésének idejét. Nagyatádiék küzdelme e kérdésben tehát hiábavalónak bizonyult. Bethlen jól védte az uralkodó osztályok hatalmi-politikai monopóliumát.

A miniszterelnök megígérte, hogy a kormány a földbirtokreformot teljes erővel végre fogja hajtani, „s azokat a nehézségeket, amelyek a házhelyek és a kisbérletek tekintetében felmerültek, sietősen el fogjuk az útból hárítani. Olyan mérvű végrehajtás szükséges tehát ezen a téren — mondotta —, hogy ebben a tekintetben a nemzet összes agrárosztályai megnyugvást találjanak.” Utalt arra, hogy a kormány az agrárreformot kapcsolatba kívánja hozni a vagyonszármazékkal, mert annak segítségével „imperatívén fogunk bizonyos területeket megszerezhetni, amelyek a földreform részére rendelkezésre fognak állni”. Ezután bejelentette, hogy a kormány „amennyiben csak lehetséges, a szabadforgalmat még az idén életbelépteti, ... anélkül azonban, hogy a városi lakosságnak az a része, amely ellátásra szorul, ettől az ellátástól elesnék”. Bethlen tehát a földbirtokreformról, a házhelyek- és kisbérletekről szóló törvények sürgős végrehajtását és a szabadforgalom bevezetését megígérte a Kisgazdapártnak. Ugyanakkor a földbirtokreform olyan mérvű végrehajtása, amelyet „a nemzet összes agrárosztályai megnyugvással fogadnak” megfogalmazás jelezte, hogy Bethlen csak olyan végrehajtásra gondol, amely a nagybirtokosok érdekeit sem sérti különösebben. A külpolitikai feladatok részletezése után Bethlen megállapította, hogy a kormány az 1920. évi I. tc. alapján áll. Ennek következményeit azonban csak a békekötés nagyhatalmak általi ratifikációja után fogják levonni. A kormány ezzel a kérdéssel nem foglalkozik addig, „amíg az országban nincs meg a teljes konszolidáció és amíg nincs olyan külpolitikai szituáció, amely lehetővé teszi, hogy ezzel a kérdéssel a külbefolyástól mentesen foglalkozzék”. Éppen ezért — mondotta a miniszterelnök — a kormány „... ellene fog szegülni minden olyan kísérletnek, bárhonnan jöjjön az, vagy bármely módon történjék, amely a Nemzetgyűlés ezen állásfoglalásának prejudikálna. ... Oly nagy érdek fűződik ahhoz, hogy ebben a kérdésben a nemzet összhangja meg ne bontassék, hogy ebben a tekintetben a kormány el van szánva arra is, hogy mindenféle propagandát, bármely irányban nyilvánulna is... a maga részéről nemcsak támogatni nem fog, hanem a rendelkezésére álló törvényes eszközökkel lehetetlenné fog tenni.” Végül felszólította a nemzetgyűlés tagjait, hogy a királykérdést ne dobják be „ebben a pillanatban a közéletbe”. Bethlen tehát ebben a kérdésben is eleget tett a Kisgazdapárt követelésének. Kinyilvánította — ha szükséges — a restaurációs tervekkel is szembefordul. Megfogalmazása azonban nem hagyott kétséget az iránt, hogy a legitimista propaganda mellett a szabadkirályválasztók agitációját is lehetetlenné fogja tenni. A királykérdés kikapcsolása az adott pillanatban pedig azt is jelentette, hogy a puccskísérletekben részt vett legitimistáknak nem kell tartaniok a felelősségrevonástól.

A kormánypolitika fő feladatainak felsorolása után Bethlen megjelölt még néhány konkrét tennivalót is. Ezek közül a Kisgazdapártot elsősorban a földbirtokreform-törvény készülő végrehajtási utasítása, a mezőgazdasági kamarák felállítása és a vármegyei gazdasági felügyelői intézmény járásokra való kiterjesztése érintette. Végül foglalkozott Bethlen a kormánypártok helyzetével is. Kifejtette annak szükségességét, hogy a KNEP-nek, a Kisgazdapártnak és a disszidenseknek egységes pártba kell összeforrnia. Ugyanakkor szólt a „magyar értelmiség azon részéhez,

amely eddig félreállt” — az uralkodó osztályok nemzetgyűlésen kívülrekedt csoportjaira gondolt — és felhívta őket, hogy vegyenek részt az egység megteremtésében.⁴³

A Kisgazdapártban látták a Bethlen programja és saját követeléseik közötti különbségeket. A liberális szabadkirályválasztók (Hencz, Rupert és Lipták) egyáltalán nem bíztak Bethlenben. Kilépéssel fenyegetőztek, ha a párt feltétlen bizalmat szavaz a kormánynak.⁴⁴ Ennek a helyzetnek tudható be, hogy Hermann Miksa — Bethlen programbeszédére válaszolva — a párt nevében bejelentette: „...fenn akarjuk tartani magunk számára a bírálat jogát arra az időre, amikor ez a kormányprogram törvényjavaslatok alakjában konkretizálva fekszik előttünk, mert ez a konkrét forma lesz döntő arra nézve, hogy milyen magatartást kövessünk a közeljövőt illetően”. A továbbiakban rámutatott, hogy a párt a szabadságjogok megvédésének alapfeltételeit abban látja, hogy „a törvényhozás megkonstruálásában, tehát a választói jog megteremtésében is fenntartsuk azt a demokratikus irányzatot, amely a modern kor követelménye”⁴⁵ — vagyis állást foglalt a választójog korlátozásával szemben.

Kijelentette: „pártunk csak azt az irányzatot fogja támogatni, amely rendíthetetlenül és tántoríthatatlanul ragaszkodik az 1920. évi I. tc.-hez ...Amilyen megnyugvással vettük tehát egyfelől a kormányelnök úr kijelentéseit az 1920. I. tc. értelmezéséről és magyarázatáról, éppolyan határozottsággal kell kijelentenünk, hogy az ezen értelmezéshez való ragaszkodás együttműködésünk alapvető feltétele.” Az alkotmányjogi reformokról pedig úgy nyilatkozott, hogy „...mi az összes intéciókban annak a demokratikus szellemnek megtestesülését akarjuk látni, amelynek képviselőjére a nép minket ide küldött.” Megállapította: „A földreform kérdése mai stádiumában pártunkban még nyugtalanságot kelt. Mi nem látjuk azt a határozott irányt, amely a törvényben lefektetett elvek gyors keresztülviteléhez vezetne. Követeljük, hogy minden halogatás nélkül ez a kérdés olyan megoldásra vitessék, mint aminőt a törvény megkíván, mert ez egyik alapfeltétele annak, hogy népünk szélesebb rétegeiben a társadalmi béke bekövetkezzék. Hasonlóképpen vagyunk a szabadforgalom kérdésével is.” Az ellátatlanokról a kormány az egyenlő teherviselés elve alapján gondoskodik.⁴⁶

A párt szónoka tehát nem kritizálta ugyan Bethlen programját, de rámutatott a konszolidációval kapcsolatos elképzeléseik különbségeire. A párt állásfoglalása erőt, magabiztosságot sugárzott, azt, hogy Nagyatádiék nem adták fel alapvető programpontjaikat. Öntudatosan képviselték azokat, mert bíztak nemzetgyűlési többségükben, úgy gondolhatták, hogy az egyes törvényjavaslatok tárgyalásánál is elérhetik céljaikat. Arra az esetre pedig, ha Bethlen majd nem volna hajlandó engedni, megbuktatásához is elég erősnek érezték magukat.

A disszidensek nevében Fáy Gyula kijelentette: „Mi e program elé bizalommal tekintünk, sőt azt a magunkénak valljuk” és támogatásukról biztosította a kormányt.⁴⁷ A KNEP részéről senki nem szólt a miniszterelnök expozéjához. Ezzel figyelmeztették Bethlent, hogy Gömbös kinevezése esetén a párt nem támogatja. Ez volt a témája a nemzetgyűlés előtt lezajlott Andrássy—Nagyatádi Szabó és az utána megtartott Andrássy—Gömbös tanácskozásnak is. Ezután a kormány tagjai értekeztek, amelybe bevonták Gömböst is, akit sikerült rávenni, hogy az államtitkári jelöltségtől vissza-

⁴³ Bethlen programbeszédét 1. Nemzetgyűlési Napló, IX. köt. 1921. ápr. 19. 184—193. és Bethlen István gróf beszédei és írásai. 1. köt. Bp. 1933. 154—168.

⁴⁴ Világ, 1921. ápr. 19. 2.

⁴⁵ Világ, 1921. ápr. 20. 1.

⁴⁶ Nemzetgyűlési Napló, IX. köt. 193—197.

⁴⁷ Uo. 197—198.

lépjen.⁴⁸ Gömbös ezt Bethlenhez írt nyílt levelében jelentette be. Ebben rámutatott, hogy „...gróf Andrássy és környezete elsősorban azért foglalt kinevezésem ellen állást, mert a királykérdésben elvi ellentétek vannak közöttünk. De én értem őket. Ők egyszerűen nem akarhatnak a belügyi államtitkári állásba olyan politikust, aki eddigi puccsjátékaikat ismerve, mindenesetre mindent meg fog tenni hasonló kísérletek meggátolására és a jelenlegi nemzetgyűlés többsége által képviselt és a 1920. évi I. tc-ben lefektetett jogrend fenntartására.” Figyelmeztette a kormányt, hogy a legitimisták ellene intézett támadása csak kiindulópontja azoknak az áskálódásoknak, amelyeket az említett társaság még ma is zavartalanul folytat.⁴⁹

Gömbösnek annyiban igazga lett, hogy Beniczky április 20-án a nemzetgyűlésben bejelentette, mentelmi jogának a kormányzó általi megsértését, mert március 28-án IV. Károlyhoz történő utazás közben letartóztatták. És ezzel kapcsolatban megjegyezte: olyan „országban élünk, amelyben a világnak leggyávább és a világnak legbornirtabb katonai diktatúrája uralkodik”. A Kisgazdapárt nagy felháborodással követelte rendreutasítását, Tomcsányi igazságügyiminiszter magára vállalta a felelősséget letartóztatásáért, Bethlen pedig visszautasította a katonai diktatúra vádját.⁵⁰

Beniczky felszólalása nagy politikai vihart kavart. A Kisgazdapárt esti értekezletén a szabadkirályválasztók — elsősorban Gömbös és Rubinek István — hevesen támadták Beniczkyt és a legitimistákat. A párt megbotránkozását fejezte ki Beniczky beszéde miatt, amelyben „úgy az államfőt mint a nemzeti hadsereget sértő kijelentésekkel illette”. Dömötör Mihály indítványára a jelenlevők kimondták, hogy a párt „IV. Károly bejövetelével kapcsolatosan az 1920. évi I. tc-ben lefektetett törvényes és alkotmányos jogrend ellen irányuló támadás megtorlása, a megkísérelt államcsíny összes részeseinek kinyomozása és törvényes felelősségrevonása céljából a kormány részéről az erélyes lépések azonnali megtételét feltétlenül kívánja”. Nagyatádi Szabó azonban mérsékletre intette a pártot, tanácsára úgy döntöttek, hogy a határozatot bemutatják a miniszterelnöknek és a párt további lépéseit választától teszik függővé.⁵¹

A nemzetgyűlés április 21-i ülésén Rassay, a liberális szabadkirályválasztók ellenzékének vezére szintén a puccskísérelt előkészítőinek, résztvevőinek szigorú megbüntetését követelte. A többi felszólaló — Andrássy, Beniczky, Tomcsányi és Tasnádi Kovács József — is foglalkozott a királykérdéssel. Ez a legitimisták és a szabadkirályválasztók, ill. a KNEP és a Kisgazdapárt közötti ellentétek ismételt kiéleződését vetítette előre. Ezért Bethlen a programvita megszakítását és a pénzügyi javaslatok tárgyalását kérte a nemzetgyűléstől, amit a többség elfogadott.⁵² Ugyanakkor kérte a Kisgazdapártot, hogy Beniczky ügyében tanúsítsanak tartózkodó magatartást s a mentelmi bizottság határozata előtt semmilyen irányban ne foglaljanak állást. A párt elfogadta ezt, amihez hozzájárult az is, hogy Beniczky és Szmrecsányi kiléptek a KNEP-ből. Erre pedig azért került sor, mert — Gömbös visszalépése után — a KNEP többsége, Andrássy vezetésével a kormány mögé állt és nem helyeselte Beniczky fellépését. A pártvezetőség arra az álláspontra helyezkedett, hogy Beniczky bejelentése nem politikai, hanem jogi kérdés, tehát nincs ok a párt állásfoglalására, hanem be kell várni a mentelmi bizottság határozatát.⁵³ Bethlennek

⁴⁸ E tárgyalásokról ld. a 8 Órai Újság, 1921. ápr. 20. 1. és a Szózat, 1921. ápr. 20. 3.

⁴⁹ Gömbös levelét l. Pesti Napló, 1921. ápr. 20. 1—2.

⁵⁰ Nemzetgyűlési Napló, IX. köt. 289.

⁵¹ Új Barázda, 1921. ápr. 21. 1.

⁵² Nemzetgyűlési Napló, IX. köt. 230—252.

⁵³ Magyarország, 1921. ápr. 22. 1.

tehát sikerült a veszélyes helyzetet megoldania. Így a nemzetgyűlés megkezdhette a pénzügyi javaslatok tárgyalását, a kormány pedig hozzáláthatott programjának megvalósításához.

Teleki bukása és a politikai küzdelem Bethlen kormányalakítása körül, valamint programbeszéde jelezte, hogy miniszterelnöki kinevezésével az ellenforradalom konszolidálásának új szakasza kezdődött. Bebizonyosodott, hogy a bel- és külpolitikai erőviszonyok nem teszik lehetővé az ellenforradalom legitimista, konzervatív arisztokrácia vezetésével megvalósítandó konszolidációját. Bethlen kormányának összetétele jelezte, hogy a legitimisták pozíciói meggyengültek és a szabadkirályválasztók Horthyt támogató csoportja (Bethlen, Ráday, Bánffy és Mayer) jelentősen megerősödött.

Bethlen a magyar uralkodó osztályok hatalmának megszilárdítása érdekében szükségesnek látta, hogy különböző engedményekkel valamennyi társadalmi osztályt és réteget az ellenforradalom konszolidációjának szolgálatába állítson. Ebből a szempontból különös fontosságú volt a birtokos parasztság, illetve annak képviselője, a Kisgazdapártnak megnyerése. Bethlen megígérte a párt követeléseinek teljesítését, azonban felismerhető volt, hogy a gazdasági és politikai konszolidációval kapcsolatos elképzeléseik különböznek. Különösen érvényes volt ez a párt centrumát alkotó Nagyatádi csoportra (kb. 40 képviselő!) és a tőlük balra elhelyezkedő 8—10 liberális képviselőre, akik paraszti-kispolgári demokratikus törekvéseket képviseltek. A gazdagparaszti-középbirtokosi és dzsentri-hivatalnoki rétegek érdekeit képviselő újkonzervatív-agráriusok — Örfly-, Schandl-, Vasadi Balogh-csoport (23 fő), a Rubinek-csoport (10 fő) és Gömbösök (10) fő — nézetei lényegében megegyeztek Bethlen elképzelésével, de mert nem kapták meg a belügyminiszterséget, ill. a belügyi államtitkárságot, fenntartásokkal fogadták az új kormányt. Ezért Bethlent a Kisgazdapárt csupán feltételes támogatásáról biztosította, ami azt jelentette, hogy a harc még nem dőlt el, annak kimenetele a konszolidáció irányvonalának alakulása — az osztályerőviszonyok módosulásának függvénye.

DIE KLEINBAUERNPARTEI UND DIE KONSTITUIERUNG DER BETHLEN—REGIERUNG

von

József Sipos

Sowohl der politische Kampf, der sich entfaltete, als nach dem Rücktritt des Grafen Pál Telek der Graf István Bethlen die Regierung bildete, als auch die Programmrede von ihm zeigten, daß ein neuer Abschnitt, nämlich eine Konsolidierung der Konterrevolution begonnen hatte. Es erwies sich, daß die innen- und außenpolitischen Kräfteverhältnisse eine legitime, unter der Leitung der konservativen Aristokratie zu verwirklichende Konsolidierung nicht gestatteten. Die Zusammensetzung der Bethlen-Regierung zeigte an, daß die Position der Legitimisten, Teleki, Gusztáv Grósz, geschwächt waren, und die der freien Wähler der Monarchie, die Horthy unterstützende Gruppe von Bethlen, Ráday, Bánffy bedeutend gestärkt worden waren.

Im Interesse einer Festigung der Macht der ungarischen herrschenden Klasse sah Bethlen die Notwendigkeit, mit verschiedensten Zugeständnissen sämtliche Klassen und Schichten der Gesellschaft in den Dienst der Konsolidierung der Konterrevolution zu stellen. Aus diesem Aspekt war es von besonderer Wichtigkeit, die landbesitzende Bauernschaft, b. z. w. deren Vertretung, die Kleinbauernpartei, zu gewinnen. Bethlen versprach die Erfüllung der Forderungen der Partei, wobei allerdings zu erkennen war, daß sich die Vorstellungen über die wirtschaftliche und politische Konsolidation unterscheiden. Das war besonders für die Nagyatádi Gruppe, die das Zentrum der Partei bildete (ungefähr 40 Abgeordnete) und die 8 bis 10 liberalen, agrardemokratischen Abgeordneten, die bäuerlich-kleinbürgerliche Absichten vertraten und sich links vom Zentrum befanden, gültig. Die Neukonservativen Agrarier, die die Interessen der Großbauern und der mittleren Grundbesitzer vertraten und z. T. die der Dzsentri=Beamten — das war die Gruppe Örfly—Schandl—Vasadi

Balogh (23 Abgeordnete) —, die Rubinek-Gruppe (10 Abgeordnete), und die Gömbös-Gruppe (10 Abgeordnete) — deren Ansichten sich im wesentlichen mit denen Bethlens deckten, die aber nicht das Innenministerium, bzw. Gömbös das Staatssekretariat für Inneres bekommen hatten, da die KNEP das verhinderte, und deshalb bereit, war die neue Regierung anzuerkennen. So gab die Kleinbauernpartei nur bedingt ihre Unterstützung für Bethlen, was bedeutete, daß der Kampf noch nicht entschieden war und daß dessen Ausgang — und der Verlauf der Richtungslinie bei der Konsolidation — als Funktion der Kräfteverhältnisse der Klassen von deren Modifizierung abhängig war.

ADALÉKOK DÉNES LEÓ MUNKÁSMOZGALMI ÉS KÖZÉLETI
TEVÉKENYSÉGÉHEZ (1919—1977)

SÁRKÖZI ISTVÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Dénes Leó munkásmozgalmi tevékenységének és közéleti munkásságának bemutatására vállalkozva, főképpen arra a sokrétű, gazdag forrásanyagra támaszkodtam, amely 1980 őszén került özvegyétől a Móra Ferenc Múzeum megőrzésébe. D. L. papírra vetett emlékei a munkásmozgalomban kifejtett tevékenységéről 1919 januárjától, majd a demokratikus, később a szocialista társadalmi rend kibontakozásában

Dénes Leó dolgozószobájában 1977-ben. A falon: *Hódi Géza*: Gorkij c. festménye. MFM tört. gyűjt. 80. 216. 1. [Valamennyi kép a Dénes Leó hagyatékából származik. MFM tört. gyűjt. 80. 216—219—223—229—230—231—236—237 1. törzsszámokon.

betöltött közéleti munkásságáról, ennek kapcsán készült jelentések, beszámolók Szeged gazdasági, politikai, szociális helyzetéről, városfejlesztési tervekről, elképzelésekről, különböző újságokban és folyóiratokban közölt írásai, továbbá a tevékenységéről megjelent írások, fényképek bő forrásul szolgálhatnak Dénes Leó életútjának bemutatásához.

Mindezekon túl élhettem a személyes ismeretség nyújtotta lehetőségével, szóbeli és írásbeli közlésekkel, amelyeket élete utolsó éveiben kérésemre adott. Támaszkodhattam még élő harcostársainak, munkatársainak és közeli ismerőseinek szóbeli és írásos közléseire is. Mindezek ellenére adódnak s adódhatnak még nem eléggé tisztázott részletek. Mint például az, hogy miért Szegeden telepedett le 1923-ban Csehszlovákiából történt hazatérése után? Vagy az, hogy az 1956. évi ellenforradalom alatt a VB elnöki tisztségéből történt eltávolítása miért nem nyert rehabilitációt, miért nem került vissza állásába az ellenforradalom leverése után. Erre csak részben elfogadható magyarázatokkal találkoztam.

További kutatás igényével Dénes Leó életútjának bemutatása így is gazdagítja Csongrád megye és Szeged munkásmozgalmának írott történetét.

DÉNES LEÓ MUNKÁSMOZGALMI TEVÉKENYSÉGE A FELSZABADULÁS ELŐTT

Dénes Leó 1897. május 16-án született a Nógrád megyei Mohora községben. Édesapja Rottman Sándor doktor körorvos volt, aki Mikszáth Kálmánt is gyógyította. Az anya (született Ülner Ilona) korán özvegyen maradt s Leó fia akkor még csak nyolc éves volt. Férje halála után az anya varrásvállalásból élt, gyermeke taníttatását is így tudta biztosítani. Az apa halála után rövid ideig Pásztón laktak, majd Budapestre költöztek. Érettségi oklevele tanúsítja, hogy Budapesten Dénes Leó a VI. kerületi Felsőkereskedelmi Iskolát elvégezve könyvelői s fatechnikus szakképzettséget szerzett, 1914-ben.

A középiskolai tanulmányai közben kapcsolatba került a Galilei Körrel, tagja lett, részt vett szemináriumain, előadásain s politikai vitáiban. A Galilei körben megismerkedett a tudományos szocializmus elméleti tanításaival, amelyek egész életére megalapozták politikai gondolkodását és cselekvését. A szocialista társadalmi rendszer és a tudományos szocialista elmélet iránt való érdeklődésének felkeltésében és megismerésében sokat segítettek neki középiskolai tanárai; a marxista közgazdász Varga Jenő, a szocialista tanító és újságíró Somogyi Béla, Varjas Sándor és Fülöp Zsigmond.

Az 1914—1918 között, az I. imperialista világháború alatt, katonai szolgálatra hívták be és az olasz fronton harcolt. Onnét 1918. őszén zászlós rendfokozatban érkezett vissza, Budapestre. A három évig tartó frontkatonai szolgálat alatt a katonákkal beszélgetve és ismerkedve, tovább erősödött benne a felismerés a magyarországi társadalmi rendszer igazságtalanságáról, és az imperialista háború jellegének megértése egyre közelebb vitte az igazi forradalmi erőkhöz, a kommunistákhoz. Budapesten lett tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának 1919 januárjában.

A proletárhatalom kivívása idején Budapesten tartózkodott. A Forradalmi Kormányzó Tanács felhívására önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe, a proletár állam védelmére a belső és külső intervenciók erőikkel szemben. A Ganz-vagongyári Vasas hadosztály 4. ezredének III. zászlóaljába osztották be. Részt vett az északi hadjáratban s az ottani harcok idején mint parancsnok ismerkedett meg Münnich Ferencsel és Landler Jenővel.

Az Északi-hadjárat alatt részt vett a csatai, a bodrogközi, a Nagyhát-Léva körüli harcokban, Vis községnél a nagy tiszai átkelésben, a román burzsoázia területrelő intervenciójának visszaszorítására indított ellentámadásban.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Dénes Leó az ellenforradalmárok kezére került Budapesten és a Zrínyi utcai rendőrségi fogdába zárták vizsgálati eljárás céljából. A rendőrségi cellában sorstársa volt Varjas Sándor, egykori középiskolai tanára, kommunista filozófus. Varjas Sándort 12 évi fegyházbüntetésre ítélte az ellenforradalmi rendszer, de 1922-ben túszcserével kiengedték a Szovjetunióba. Dénes Leót pedig két heti felügyeleti vizsgálat után — szigorúan korlátozva mozgási szabadságában — rendőri felügyelet alá helyezték.¹

Felismerve, hogy munka- és kenyérkereseti lehetősége szinte lehetetlen, 1920. januárjában arra az elhatározásra jutott, hogy illegális úton, elvtársainak segítségével átszökik Csehszlovákiába, majd folytatja útját a Szovjetunióba. Egy közeli rokona, Czóbel Lajos bányász segítségével Somoskőújfaluban a bányászok közé rejtőzve, 1920 márciusában sikerült is átjutnia Csehszlovákiába. Lubochnyán (Liptovszka) egy fűrésztelepen dolgozott fizikai munkásként.²

Ott belépett a Cseh-Szlovák Kommunista Párt Ruzsomberek községi területi szervezetébe s egyúttal s ezzel egy időben tagja lett a Szlovák Famunkások Szakszervezetének is. Ausztriából, főleg Bécsből, pedig folyamatosan eljutottak hozzá az újjászerveződő Kommunisták Magyarországi Pártjának elméleti és politikai kiadványai, sajtóanyagai, folyóiratok és könyvek is. Ezeket felhasználva oktatta az ottani elvtársakat, s Szegedre is jutott a megszerzett s Magyarországon szigorúan tiltott kommunista sajtótermékből.

Magyarországi elvtársaival kapcsolatot tartva, meggyőződött arról, hogy a magyar rendőrség figyelmét elkerülte személye, nem keresték. Így elhatározta, hogy visszatér. A kommunistákra szükség volt a párt újjászervezésében és a politikai munkában. Távozásához hasonló úton-módon tért vissza 1923 tavaszán. Szegedre érkezett és itt azonnal kapcsolatot keresett a munkásmozgalom itteni harcosaival. 1923—1926 között a szegedi Silvánia Faipari Vállalat fűrésztelepén kapott munkát. Eleinte fűrészkezelőként dolgozott, majd a kiskőrösi telepre helyezték át, ahol 1928-ig állt alkalmazásban. Onnan kilépve a szegedi Back-malomban helyezkedett el főkönyvelői minőségben. De csak 1930 nyaráig dolgozhatott ott, mert a munkások ellen foganatosított intézkedés megtagadása miatt elbocsátották. Ezután egészen 1932-ig alkalmi munkák vállalásával tartotta fenn magát.

Csehszlovákiából történt visszatérése után Szegeden rögtön belépett a szociáldemokrata párt szegedi szervezetébe. A pártvezetőség, de még inkább a baloldali érzelmű szervezett munkások megbízásából az ifjúság között fejtett ki marxista nevelő munkát. Szemináriumokat vezetett és a munkás kultúregyesületekben és sportegyesületekben tevékenykedett. A Munkás Testedző Egyesületnek alelnöke volt a 30-as években. Közvetlen, folyamatos elvtársi és mozgalmi kapcsolatot tartott fenn a kommunista dr. Szepesi Imrével, (aki megszerezte és országosan hírnevet, elismerést szerzett a munkás és értelmiségi fiatalok marxista nevelésében), továbbá: Széll Sándorral (a Szabóipari Dolgozók Szakszervezetének baloldali titkárával), Ladvánszky Józseffel (az építőipari munkásság forradalmi szellemű és elismert vezető egyéniségével), Gombkötő Péterrel (aki az 1930-as években vezető egyénisége volt az illegális kommunista szervezetnek és szervezkedésnek), Csúri Mihállyal (az építőipari munkásság szakszervezete egyik vezetőjével), Szilberman Gyulával, Szilberman Ferencel, Szilberman Erzsébettel, (= Szegeden marxistává fejlődő fiatalokkal), valamint jó kapcsolata volt (a szociáldemokrata pártszervezet vezetőségi tagjával és a Vas és Fém munkás Szakszervezet szegedi szervezetének titkárával): Papdi Györggyel, aki a II. világháború idején a szegedi pártszervezet titkára volt,

¹ Móra Ferenc Múzeum történeti gyűjteménye (továbbiakban: MFM tört. gyűjt.) 80. 219. 8

² Uo.

Csongrád megye és Szeged munkásmozgalmának Horthy-korszakbeli eseményeit s történéseit feltáró dokumentumokból, feldolgozásokból és visszaemlékezésekből, valamint a Szeged és Csongrád megye forradalmi harcosairól a napilapokban is megjelent méltatásokból jól ismerjük a megyénk és Szeged munkásságának, szegényparasztságának és haladó értelmiségének egy igazságos társadalmi rend megteremtéséért vívott küzdelmét, a fasiszta diktatúra megdöntéséért.³ Ebben a gyakran egyenlőtlen küzdelemben nem egyszer érték súlyos csapások a forradalmi munkásságot, s osztályszervezeteit. Emlékezzünk az 1931—1933-as, majd az 1935—1936. évi kommunista perekre Szegeden. Az 1930-as években az állam és a társadalmi rend elmélyülő fasizálódása tovább fokozta a baloldali munkásság és parasztság legjobbjainak üldözését, súlyosbította a dolgozók osztályszervezeteinek fenntartásáért folytatott harc körülményeit.

Ebben az időben különösen nagy éberségre volt szükség a kommunistákat és a kommunista eszméket üldöző nyomozó szervekkel szemben, az osztályarúlokkal szemben és igen fontos volt, hogy a dolgozó tömegekhez eljusson a kommunisták hangja, programja. A legális szervezkedési és agitatív pártmunka lehetőségeit ki kellett használni. Dénes Leó, aki 1932—1943 között egy, a kereskedők és iparosok által anyagilag érdekelt és támogatott, úgynevezett Unió kereskedelmi hitelintézet adminisztratív vezetője volt, széles körű feladatokat vállalt magára a marxista nevelésben, a kommunista párt politikájának népszerűsítésében, a Vörös Segély mozgalomban, a bebörtönzöttek, a munkanélküliek és családtagjaik erkölcsi és anyagi támogatásában. Kassáról, Párizsból, Bécsből érkezett hozzá a kommunista sajtótermék, mint pl.: a „Kassai Munkás”, Moszkvából az „Új Hang”, az idehaza megjelenő „Társadalmi Szemle”, a „100%”, a „Gondolat”, a Schönschtein és Madzsar József szerkesztette Marxista Füzetek. Mint egyik visszaemlékezésében meg is említi Dénes Leó, a „Gondolat” című folyóiratot Veres Péter küldte meg neki. De eljutottak hozzá Lenin és Sztálin elméleti művei is. A szegedi államrendőrség 1936-ban, egy újabb szervezkedés és kommunista sajtótermék terjesztésének nyomára bukkant, amelynek következtében letartóztatta Hajdók Bélát és csoportját, Krajkó Andrást, Krajkó Józsefet, Szabó Istvánt, Bozóki Lajost, Machánszky Józsefet, Strahl Dezsőt, Nagy Jánost, Dénes Leót, Csúri Józsefet, Müller Júliát, Széll Sándort és másokat, a kommunista szervezkedésben gyanúsított személyeket. Dénes Leó és több más kisebb rendű gyanúsított s vádlott hamarosan szabadlábra került, de a rendőri őrizetet, felügyeletet rájuk is kiszabták.⁴ Így ha erősen korlátozva is, de Dénes Leónak lehetősége adódott arra, hogy az Unió hitelintézet leple alatt kapcsolatot tartson fenn a kommunistákkal és más baloldali érzelmű szervezett munkásokkal, értelmiségiekkel, írókkal, művészekkel.

A szegedi „Csillag akadémiából” 1936-ban szabadult, három évi börtönbüntetését letöltött Gömbkötő Péter így emlékezik vissza Dénes Leóval történt első találkozására s a találkozás előzményére is. Szegeden nem kapott munkát, amivel mint kommunistát, rendőri felügyelet alatt tartották. Rongyos, kopott ruhában és lyukas talpú cipőben járt s kereset hiányában pénze sem volt. A „hozzám közel álló elvtársaktól azt a tanácsot kaptam, hogy menjek el az Unió Hitelszövetkezethez, amelynek egy megbízható elvtárs, Dénes Leó a vezetője, aki segíteni tud átmenetileg nehéz helyzetemben. Részletben történő visszafizetésre hitelvásárlási lehetőséget kapok.” Gömbkötő Péter elmondta, hogy felkereste az említett Hitelintézetet, ahol az előszobában

³ Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1919-1944. (Szerkesztette: Serfőző Lajos.) Kiadta az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága és a Megyei Tanács HV. B. 1977.

⁴ Uo. 522—523.

Benke (Binder) Valéria titkárnő-adminisztrátornő fogadta és miután előadta jövetelének okát, Benke Valéria betessékelte Dénes Leóhoz, „akivel hamar szót értettünk” és aki a beszélgetés közben elmondta, hogy hallott már róla, elvtársaitól és a sajtóból is ismeri az 1931—1933-as években folytatott kommunista szervezkedésben önként vállalt tevékenységét s a bírósági ítéletet.⁵

Gombkötő Péter elmondotta azt is, hogy *1936-ban igaz, őszinte és becsületes kommunista meggyőződésű embernek ismerte meg Dénes Leót*. Dénes Leó valóban intézkedett akkor, hogy részletvásárlással hozzájusson néhány legszükségesebb ruhaneműhöz.

Berkes Pál orvos egy visszaemlékezésében megemlíti, hogy Dénes Leó a harmincas években elméleti-politikai szemináriumokat vezetett s politikai munkát végzett baloldali érzelmi értelmiségi és munkás fiataloknak. Vezetőségi tagja volt a Szociáldemokrata Párt szegedi szervezetének, irányítása alá tartozott fiatalok szervezetének, az OIB vezető testülete, és alelnöke a Munkástestedző Egyesületnek 1933 után.

Dénes Leó világosan felismerte Magyarországon a fasizmus fokozódását az állami és társadalmi élet területein, a hitleri Németországgal egyre szorosabbra fonódó politikai és katonai szövetséget, a fajüldözés gyakorlati következményeit, kísérletet tett, hogy kijusson a Szovjetunióba. Ehhez biztató üzenetet kapott egykori tanárától, az akkor már a Szovjetunióban élő Varjas Sándortól. Az ő tanácsára ment ki Franciaországba először 1936-ban, s az ottani szovjet követségen letelepedési engedélyt kért írásban. Három évvel később, a Párizsban élő, Dénes Leó anyagi támogatásával párizsi egyetemen tanuló Korek József közvetítésével felújította korábbi kérelmét. Ígéretet kapott támogatására, de szándéka nem teljesült.⁶

A harmincas évek végén és a II. világháború kezdetén kapcsolatot tartott a moszkvai Rádió magyar szerkesztőségével s „Vörös Szeged” jellegével érkeztek onnét a válaszok. Dénes Leó, Széll Sándor és Dobó Miklós illegális kommunisták kérésére a moszkvai rádió, a magyar adásaiban aktuális politikai kérdésekről és elméleti kérdésekről szemináriumi anyagot is sugárzott a „Vörös Szegednek”. Az aktuális politikai, külpolitikai kérdésekről sugárzott válaszok terjesztésében részt vett az 1980-ban elhunyt Bányász Imre, Pikler Tamás — ma Budapesten az egyik kerület főkapitánya —, és Széll Sándor, illegális kommunista, szabóság.⁷

Az 1930-as években az SZDP szegedi szervezetének megbízásából, személyes kapcsolatot tartva a Szegedi Fiatalok baloldali, népi érzelmű csoportjának tagjaival: Ortutay Gyulával, Buday Györggyel, Tolnai Gáborral mozgalmi kapcsolatot alakított ki a Hétvezér utcai Munkásotthon osztályharcos fiataljai és az egyetem demokratikus, antifasiszta, a szovjetellenességet és az antiszemitizmust elvető, a szegény-parasztság sorsával foglalkozó kutató tanárai és diákjai között.

Az egyetemi értelmiség haladó elemeihez kapcsolatot találó Dénes Leó gyakran közvetítette a munkásság nézeteit az egyetemi fiatalokhoz s gyakran hívta meg az egyetemi fiatalokat a munkásság politikai és kulturális rendezvényeire és viszont. Tudjuk, hogy ez a kapcsolat nem egyedül Dénes Leó érdeme, de nem csekély részt vállalt ebben. Helyénvaló itt megjegyeznünk, hogy a dolgok természeténél fogva logikus: Dénes Leó értelmiségi, társadalmi helyzetéből és pozíciójából adódóan, továbbá műveltsége folytán közelállott a Szociáldemokrata Párt szegedi szervezetének értelmiségi tagjaihoz (dr. Berkes Pál, Eidus Bencián, dr. Zápori Dezső), ahogyan Buday Györggyel, Veres Péterrel, Ortutay Gyulával, Tolnai Gáborral, azaz a korabeli nem kommunista és nem szociáldemokrata baloldal egyéniségeivel is közvetlen

⁵ Gombkötő Péter szíves szóbeli visszaemlékezése a Szerzőnek 1979. december 16-án és 21-én.

⁶ Korek József és Korek Józsefné szóbeli közlése a szerző kérésére, 1980. decemberében.

⁷ MFM tört. gyűjt. 80. 219. 8. 2. sz. irat 2—3.

kapcsolata volt. Azon kevesek egyike volt Szegeden, akik a harmincas években az égetően fontos antifasiszta népfrontos stratégia megvalósításához posszibilis egyéniségek voltak. Ezeknek száma azonban az illegális kommunista mozgalomban csekély Szegeden ebben az időben. A fasiszta erőszakgépezet Szegeden csírájában fojtotta el ennek próbálkozásait. Dr. Szepesi Imre, aki meghatározó egyénisége lehetett volna a széles alapzatú antifasiszta erők összefogásának, már 1934-ben elhunyt.

Dénes Leó izraelita volta miatt és az 1919-es Tanácsköztársaság idején történt elkötelezettsége folytán csak mélyen leplezett illegális tevékenységet végezhetett. Még így is a szegedi rendőrség által a megbízhatatlan kommunista, vagy kommunista-gyanús személyek listáján a 8. helyen szerepelt.

Megemlíti, hogy a szegedi rendőrség által a május elsejék előtt őrizetbe vett kommunistagyanús személyek összeszedése során ő mindig a nyolcadik volt. „*A felszabadulás után — írja Dénes Leó —, a kezünkbe került a nyilvántartott kommunisták listája: 42-en szerepeltünk rajta, én a 8. voltam*”, Megírja, hogy ezt a listát és még 34 dokumentumot a felszabadulás után a Párttörténeti Intézetnek adta át.⁸

Amikor a hitleristák 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, s a belügyminiszteri rendeletre a szegedi kerületi rendőrfőkapitány bezáratta a Munkásotthont és a szociáldemokrata pártot, a szakszervezeteket, Dénes Leó ezt megelőzően bizalmas értesítést kapott Fricsay Ferenc katona-karmestertől és Brausvetter Jánostól, majd ezután Papdi Györggyel, pártszervezet titkárával a Hétvezér utcai Munkásotthonba sietett, hogy megsemmisítsék a bizalmas iratokat, többek között a szimpatizáns pártoló tagok névjegyzékét. Ott volt Bucsezán Miklós, az otthon gondnoka is. [Mindezt nem egyszer megerősítette leánya, Bucsezán (Bányász) Ilona is.]

1944 márciusa végén és április elején egymásután sorra letartóztatták s elhurcolták a kommunistákat, a baloldali érzelmű munkásokat, értelmiségieket. Kit Budapestre, a budai Margit körüti gyűjtőbe, kiket Boriba, másokat Dachaubá vagy Ricsére, az ottani internálótáborba irányítottak. Dénes Leót munkaszolgálatosként Újvidékre vitték, s az ottani német katonai repülőtéren osztották be szolgálatra. A Szegedet ért ismétlődő légítámadások, meg a Vörös Hadsereg közeledte miatt 1944 augusztusában Szegedre irányították légóltalmi szolgálatra azt a munkaszolgálatos osztagot, melyhez Dénes Leó is tartozott.

Itt sikerült kapcsolatot találnia több elvtársával, többek között a már korosodó, de az ifjú kommunisták által nagyon tisztelt Széll Sándorral, továbbá Dobó Miklóssal, Valentiny Ágostonnal, akik arról értesítették, hogy a Vörös Hadsereg napról napra közeledik Szegedhez és küszöbön áll Szeged teljes kiürítése. Október 8-án Széll Sándor és Székely László, valamint Dobó Miklós azt üzenték neki, hogy sürgősen igyekezzék megszökni az alakulatától. Több társával együtt úgy döntöttek, hogy nem vonulnak vissza az alakulattal és 1944. október 9-én, az esti órákban megszöktek a Szegedtől mintegy 15 kilométerre levő Kossuth-kútról és még akkor éjszaka Szegedre érkeztek. A külvárosban a Csala-féle vendéglőben rejtőztek el éjszakára, Kósa Lászlóval. Október 10-én észlelték először szovjet előőrsök megjelenését a Boldogasszony sugárút — ma Április 4. útja — felől. Másnap reggelre a Vörös Hadsereg alakulatai harc nélkül elfoglalták Szegedet s Dénes L. értesítést kapott elvtársaitól meg Valentiny Ágostontól, a Szociáldemokrata Párt akkori szegedi titkárától is, hogy 11-én sürgősen menjen be a városházára. Október 11-én délelőtt a „torony alatt” találta már a szovjet tiszteket, és a velük tanácskozó Pálffy Györgyöt, az elmenekült főispán által megbízott polgármestert, továbbá Valentiny Ágostont, Komócsin

⁸ Tanácsok Lapja 1975. *Dénes L., Emlékeim Szegedhez* kötődnek. „Az elmúlt két évtized” című gépelt visszaemlékezés 15 oldal. MFM. tört. gyűjt.

Szegedi város polgármesterétől.
6172b/1944. E. sz.

Tárgy: Eltávolított közigazgatási
tisztviselők pótlása.

H.

A város mai rendkívüli helyzetében az eltávolított ügyosztályvezetőnek az arra kiterjedt, a gazdasági és pénzügyi vonatkozásban nagy és a város köznevelési érdekében értékesen használható gyakorlati szakemberként való pótlása szükséges, mert a mai rendkívüli állapot de főként a fejlődő élet és nem utolsósorban a köznevelési kérdés az egyes tisztviselőkkel szemben a különleges gyakorlati szakértelmet is legfontosabb képződésnek minősíti.

Erőlt addig is míg a képződési jogszabályok kérdése a változott és fejlődő viszonyoknak megfelelően országosan rendeződik az eltávolított tanácsosok megfelelő pótlásának sürgetése folytán és mert állásukat elhagyták Dénes István, Horváth János és Réna Béla t. tanácsosokat 1944 évi november hó 1-én tanácsosként kinevezem és részkre a tanácsosi illetményeket és különlegesét engedélyezem.

Utasítom a III. ügyosztályt, hogy az illetmény rendezése ügyében a szükséges intézkedéseket tegye meg. Egyben minthet annak lehetősége meglesz, a jelen határozatunk felismerhetőségi jóváhagyása végzett való felhagyástól iránt intézkedjék.

Miről értesítem a szűkebb kört, a III. ügyosztályt, Dénes István, Horváth János, Réna Béla szegedi lakosokat.

Szeged, 1944. évi december hó 2.

polgármester.

E. sz. 6172b.

Történelmi osztály.
80. 246-14

Illést, Gombkötő Pétert. A merőben megváltozott politikai és katonai helyzetben előállott teendőkről tanácskoztak. Az október 14-én Szegedre érkezett Vas Zoltán, a kommunista párt moszkvai, valamint a szovjet kormány különmegbízottja a Szegedet elfoglaló szovjet katonai városparancsnok bizalmába ajánlotta Dénes Leót, akit november első napjaitól kezdve már Szeged város tanácsnokává nevezett ki Valentiny Ágoston polgármester.

Még 1944 novemberében a közellátási hivatal nyomasztó gondjainak megoldására kapott megbízást tanácsnoki beosztásban, majd 1945. január 8-ától 1945. augusztus 24-ig polgármester-helyettesként intézte a mintegy 140 000 főnyi lakosság közigazgatási gondjait. Meg kell jegyeznünk, hogy ténylegesen ebben az időben már az Ideiglenes Kormányban igazságügyi miniszterré megválasztott Valentiny Ágoston

Dénes Leó, Szeged polgármesterének magyar és orosz nyelvű Igazolványa. (1945. augusztus 30.)

távollevő polgármestert helyettesítve ő vezette az 1944. december 27-én újjáalakult demokratikus erők képviselőiből megalakult szegedi törvényhatóságot. Dénes Leó az 1944. október 16-án megalakult Kommunista Pártja Szegedi Csoportja — [ez volt a hivatalos elnevezése] —, s annak vezetősége javasolta a polgármesteri tisztségbe. Munkásmozgalmi múltja után természetes, hogy Dénes L. a kommunistákhoz csatlakozott, mégpedig első naptól kezdve.

Dénes Leót 1945. augusztus 24-én választotta meg polgármesternek a törvényhatóság és nevezte ki a belügyminiszter.

Milyen érvek szóltak Dénes Leó mellett, hogy a város vezetése iránti bizalmat elnyerte?

A polgármesteri pozíció Szegeden a közigazgatásilag kiemelt jogú városban rangot, nagy elismerést jelentett. A főlpszabadulás után a koalíciós időszakban pedig politikai hatalmi harc kérdése volt ennek a tisztségnek a betöltése. A bukott fasiszta rezsim főispánja, Tukats által a polgármesteri hatalommal felruházott, s a Szovjet Hadsereg által felszabadított város első parancsnoka is egy hétig dr. Pálffy György volt kultúr tanácsnokot ismerte el megbízott polgármesternek. Ő később polgármester-helyettes lett, majd a Kisgazda Párt képviselőjében főispáni tisztséget kapott. Pártja számított is tevékeny politikai szereplésére.

A koalíciós partnerek közül Szegeden dr. Antalffy György szerepével s személyével kellett számolni, aki a szociáldemokrata pártot képviselte a közigazgatásban.

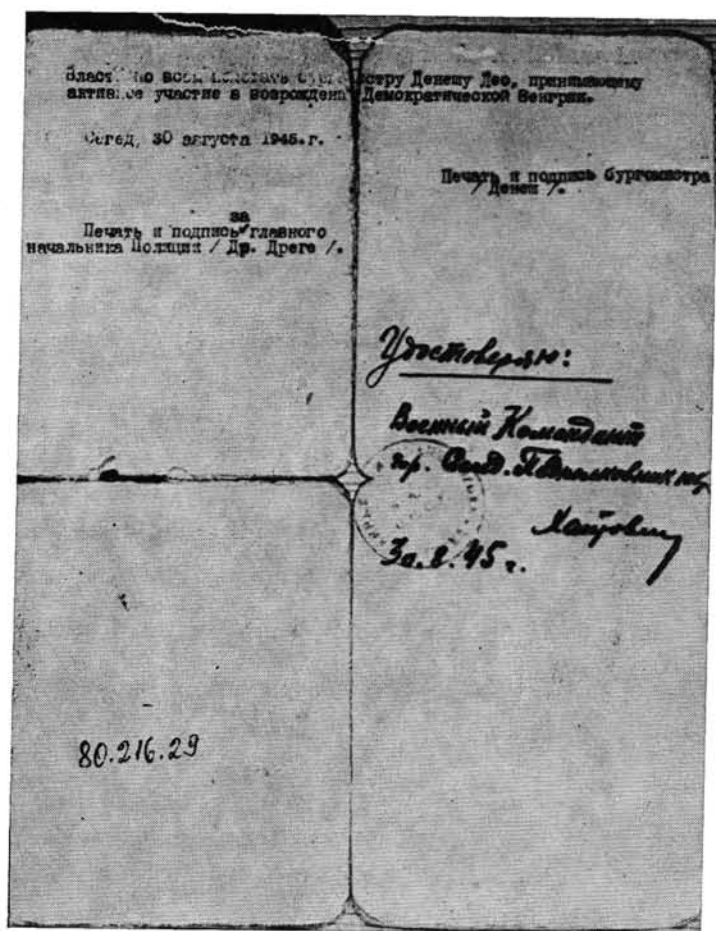

Az igazolvány hátlapja

— Szeged című 1946-évi kiadvány melléklete. Dénes Leó gyűjtemény, Ktsz 80.236.6.

Ő a másik helyettese volt a polgármesternek. Miután pedig a szociáldemokrata párt szegedi szervezetének felszabadulás utáni első titkára Valentiny 1944. decemberében az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazságügyi minisztere lett, így a politikailag kialakult körülményeket figyelembe véve, a kommunista párt képviselője a közigazgatásban előtérbe került. A kommunista párt hatalmas súlya és kétségbe vonhatatlan vezető szerepe folytán az új demokratikus rend szervezésében és építésében, Szegeden a kommunista párt képviselője volt az első számú jelölt a polgármesteri poszt betöltésére. A Kommunista Párt szegedi, (Nagyszegedi) s Délterületi Bizottságában is több elvtársának a személye jöhetett számításba. Közéjük tartozott id. Komócsin Mihály, Tombác Imre, de mások is. Id. Komócsin Mihályt a pártszervezet a hadiüzemek felügyeletével s a szakszervezetek újjászervezésével bízta meg, Tombác Imre a Nagyszegedi pártbizottság titkárhelyettese, majd később titkára, 1946 novembertől a pártbizottság elnöke funkciót kapta. Tombác Imre első helyettese pedig Komócsin Zoltán volt, aki fiatalon tűnt ki tehetségével.

Dénes Leó mellett szólt egyértelműen a polgármesteri poszt betöltésében a saját

Dénes Leó MKP tagsági könyvéről készült fotómásolat. (1944. október) [Tényleges párttagsága 1919 januártól datálódik: S. I. megjegyzése]

pártja részéről az a tény, hogy a többi számításba jöhető jelölthöz viszonyítva ő rendelkezett a legmagasabb műveltséggel, s 1944. november 1. óta a közigazgatásban is bizonyította, hogy megfelelő vezetői képességgel rendelkezik. Az 1936-ban Bécsben a város szociális szakigazgatásának tanulmányozása, 1937-ben és 1939-ben Párizsban tett hasonló tanulmányútja során szerzett ismereteket, amelyeket most hasznosíthatott.⁹

Vezetői rátermettségét, tudását csakhamar bizonyítania is kellett. Szeged és környékének felszabadulása után, — minthogy a szovjet hadsereg parancsnoksága katonai közigazgatást nem kívánt bevezetni, — óriási feladatok hárultak a város vezetőire. Az országban a felszabadított területeken kormány még nem volt. Egyik, a felszabadulásra emlékező írásában — feltehetően 1969 októberében készült —, így emlékezett vissza Szeged akkori helyzetére: „Ezekben a napokban Szeged úgy működött, mint valamiféle város-állam. „Hatalmunk” kiterjedt a környező községekre is. December 28-tól Csongrád megye alispánjának jogkörét is mi láttuk el. Nem-sokára Csanád megye egyes járásai is csatlakoztak hozzánk. Ezek az állapotok 1945. januárig álltak fenn.” Meg kellett kezdeni a megdöntött fasiszta rendszer maradványainak eltakarítását. Meg kellett szervezni a mintegy 75 ezer ellátatlan lakos élelemmel és ruházati cikkekkel való ellátását s a több mint hatezer munkanélküli munkás számára megélhetési feltételeket biztosítani. Eleinte az első kérdés az volt, hogy miként vonják be a kommunisták az összes haladó erőket az újjáépítő és társadalomátalkító munkába. Az új városi vezetés, a kommunista párt tömegeket mobilizáló tevékenységének előrehaladásával s a demokratikus erők összefogására tá-

СЛУЖЕБНЫЙ ПРОПУСК	MUNKÁS IGAZOLVÁNY
Действительный до 31. Декабря 1946. г.	Engedélyezett 1946. December 31. i.
Гр.-и. Денеш Лео 1897. год рожд.	Polgár: Dénes Leó
проживающий в г. Сегед	Születési éve 1897
улица Полгар дом No. 17. кв.	Lakik: Szeged v.
состоит на службе	utca Polgár sz. Lak 17. sz.
Бургомистр гор. Сегед.	Dolgozik Szeged város
(вмест магистр, мастерскую)	(Van: Oziel, műhely) polgármestera
имеет право хождения по городу	Engedélye van a városban járni
с 26. апреля 1946 г.	26. április 1946. g.
	
Крупнопечатное М. С. г. Сегед	Polgármester Szeged.

Dénes Leó polgármester munkásigazolványa, orosz és magyar nyelven. (Ltsz. 80. 236. 27.)

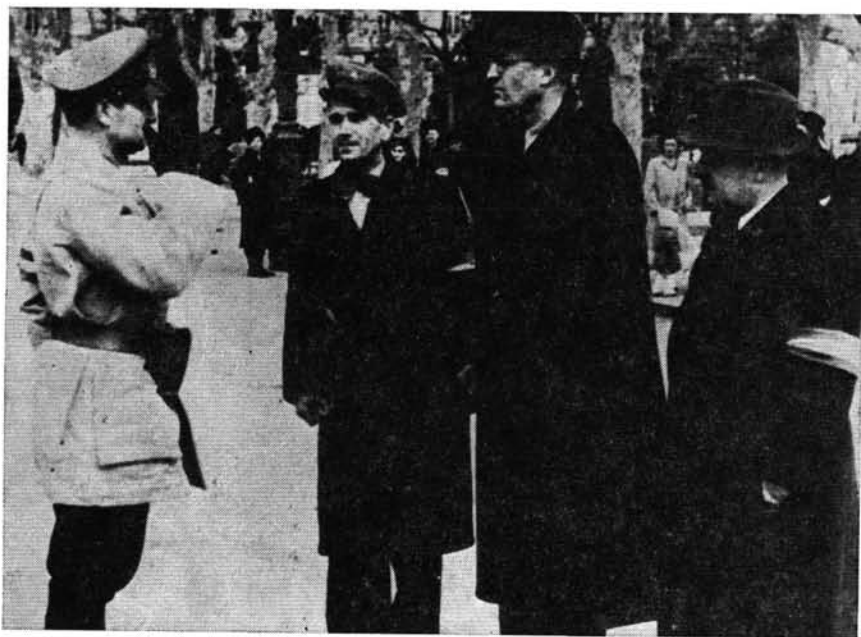
⁹ Közalkalmazott, 1975. március 8, 6. o.

maszkodva küzdött le a gazdasági és politikai gondokat. Dénes Leó elismeréssel emlékezik beszédeiben és írásában arra a nélkülözhetetlen politikai segítségre, amelyet a kommunista párt vezetői: Szirmai István, Révai József, Vas Zoltán nyújtottak. Az új szellemű Délmagyarország 1944. november 19-én megjelent számában Révai József fogalmazta meg a Nemzeti Függetlenségi Front s a nemzet demokratikus erői összefogásának célját s programját.

A Szegeden megalakított Nemzeti Bizottság első feladatai közé tartozott a régi törvényhatósági bizottság megszüntetése, az új törvényhatósági bizottság előkészítése, az ideiglenes nemzetgyűlés tagjainak megválasztása, a nemzetgyűlés előkészítésében való tevékeny közreműködés, az igazoló bizottságok felállítása, a népbíróság megszervezése s a fasizmus idején népellenes és háborús bűntettek elkövetőinek felelőségre vonása, a földosztó bizottságok kijelölése, hogy a falu népének, a parasztságnak az „ezeréves perében” igazságot szolgáltassanak. 1945. áprilisig 70 000 kat. hold földet osztottak ki az igénylők között.

A fasiszták által felrobbantott két szegedi Tisza-híd részbeni pótlására a szovjet parancsnokság irányításával készült el a lakosság ezreinek mozgósításával az ideiglenes pontonhíd, a vasúti és közúti híd s Dénes Leónak napról napra kellett biztosítania a munkaerőt az építéshez. Fennmaradt s megőrzött hatalmas méretű plakát — Dénes Leó helyettes polgármester aláírásával — e közmunka végzésére szólítja fel a lakosságot. Egyik visszaemlékezésében megírta, hogy egy alkalommal a hídepítési közmunkára való jelentkezésre szólította föl a volt nyilaspártiakat s meglepetésre a szegedi tűzoltóság majdnem teljes létszámban megjelent e felhívásra.

S az ellátási gondok megoldása, a gyárak, üzemek termelő tevékenységének folyamatos biztosítása, nyersanyaggal való ellátása, szénszükséglet mellett, a kulturális

Dénes Leó polgármester, Komócsin Illés a szegedi polgárőrség parancsnokának és Diczfalussy Ferencnek a szegedi polgárőrség felügyelőjének kíséretében. Komócsin Illés egyenruhája; tányérsapkában, polgári fekete felöltőben, csokornyakkendőben, piros-fehér-zöld nemzeti színű karszalaggal.

élet felpozíciójára is gondolt a városi vezetés. Így például a szegedi színház 1944—1945-ös évadja 1944. október 28-án nyílt meg. A megnyitó ünnepségről fotó is készült. A megnyitó beszédet, a város új vezetésének üdvözlését, a színház új demokratikus irányzatú kulturális missziójának körvonalait Dénes Leó polgármester-helyettes mondta el. Herczegh Vilmos, Beregi Oszkár, Gaál Ferenc, dr. Baranyi János zeneiskolai igazgató, Pataky Kálmán s Vaszy Viktor szervezték újjá a társulatot. Zilahy Lajos „Süt a nap” című három felvonásos színművével mutatkozott be az új, de igen lelkes és tehetséges művészekből álló társulat. Itt ebben az évadban s ebben a színműben lépett először színpadra Bucszán, [Bányász] Ilona is, továbbá

1945. február 18-án Szegedre érkezett az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a szegedi Nemzeti Bizottság ülésén Dálnoki Miklós Béla, a kormány elnöke és dr. Valentiny Ágoston igazságügyi miniszter számolt be a kormány tevékenységéről és programjáról a szegedi Nemzeti Színházban. Ltsz. 80. 229. 9

Bessenyei Ferenc, Simándy József, Berek Kati színészi pályája is ebben az évadban indult s itt Szegeden.¹⁰ Az előadások közönségének többségét a MADISZ szervezte. Ez munkás, paraszt és diák ifjúság volt. Egy új, lelkes közönség töltötte meg a színház nézőterét. A város vezetése gondot fordított arra is, hogy Szegedhez közeli községek, falvak népéhez is kimenjenek a művészek.

A szegedi színház 1945 tavaszán állami kezelésbe került, Nemzeti Színházként. Lelkes támogatója volt a színháztársulatnak A. Kartyenov ezredes, szovjet városparancsnok-helyettes, aki katonai pályája előtt maga is színtársulat tagja volt hazájában. Andrej Kartyenov 1944. decemberétől 1948-ig tartózkodott Szegeden. A négy év során nem egyszerű szemlélője volt Szeged város társadalmi átalakulásának, gazdasági és kulturális fejlődésének, de minden tőle telhetőt meg is tett a város gondjainak megoldásáért. Vele, valamint Hajtovics városparancsnokkal őszinte, feltétlen bizalommal alapuló elvtársi és baráti kapcsolatot alakított ki Dénes Leó polgármester. A közlekedési eszközöktől a nyersanyagok beszerzéséig s az iskolai oktatás bizto-

¹⁰ *Lőkös Z.*, Szóljanak a művészek. Film, Színház, Muzsika, 1969. okt. 25. 43. sz.

sításáig s a közrend megszervezéséig a szovjet parancsnokság támogatása nélkülözhetetlen volt, a város felszabadulását követő hónapokban és években, hisz a várost elhagyó német és magyar fasiszta alakulatok minden mozgathatót elszállítottak, vagy fölrobbantottak. Gombkötő Péter, a kommunista párt szegedi szervezete akkori titkárának visszaemlékezésében is találkozunk azzal, hogy 1944. december 18-án Debrecenbe, az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésére is a szegedi szovjet katonai parancsnokság adta gépkocsikon jutottak el a szegedi küldöttek. Szeged város kommunista pártszervezete a városi közigazgatás kommunista vezetőivel együtt készítette el s dolgozta ki Szeged város gazdaság- és szociálpolitikai fejlesztésének tervét, 1945 októberében. Az akkori várospolitikánk egyik sarkalatos pontja volt, hogy az a korábban elhanyagolt külváros felé tekintsen, írta a „Ma húsz éve” című visszaemlékezésében, Dénes Leó. „Gondoskodtunk — írta — a külváros jobb világitásáról, artézi kutakról, iskolákról, bölcsődékről.”¹¹ Megkülönböztetett figyelmet fordított a város kommunista vezetője a tanyák kulturális és gazdasági elmaradottságának leküzdésére. Nem volt ritka az olyan ember a tanyavilágban, „Szegedtől 30—40 kilométerre, aki még soha nem volt városban, nem látott mozit, filmet, színházat...”¹²

A gyárakban már 1945-ben bevezették az orvosi rendelést, fogorvosi szakrendelést.

Roppant nagy feladatot jelentett a túlméretezett közigazgatási apparátus létszáma. Az alkalmazottak nagy száma feleslegesen nagy pénzügyi terhet rótt a városgazdálkodásra. A koalíciós partnerek pártjaiban tömörült, a régi államapparátust hűséggel szolgáló és a régi rendszert is visszavárázó elemektől is nehezen lehetett megszabadulni. A Kisgazdapárt és gyakran a Szociáldemokrata Párt is

1945. május 1-én, Szegeden a Szovjet Hősi Emlékmű felavatása. Balról jobbra: Vörös József, az SZDP szegedi szervezetének titkára, Carjev vezérőrnagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet képviselője, Dénes Leó polgármester, Örley Zoltán őrnagy, a szegedi honvéd hadkiegészítő parancsnokság vezetője, Kéthly Anna, az SZDP országos vezetőségének képviselőjében, Pálfy György, Komócsin Illés, Valentiny Ágoston igazságügyi miniszter. Ltsz. 80. 228. 22.

¹¹ Dénes L., Ma húsz éve. MFM tört. gyűjt. 80. 221. 2—3.

¹² Uo., továbbá; Nagy-Szeged múltja és jövője. MFM tört. gyűjt. 80. 223. 6. Nagy-Szeged térképével, 1946. Szeged.

fordította ezek megmentésére erejét, akadályozva a kommunista párt és a Nemzeti Függetlenségi Front által sürgetett demokratikus átalakulást.

Szirmai István személyében következetes s kemény vezető képviselte a kommunista pártot s egyben a nemzeti újjászületés programját. Egyik írásában Dénes Leó mint pártunknak egyik legtapasztaltabb harcosára emlékezik vissza Szirmai Istvánra, a szegedi nemzeti bizottságban kifejtett tevékenységére. „Gyűléseken, a városházán, a Délmagyarország hasábjain érvel, bírál, küzd a koalíciós pártok berkeiben nyíltan, hol leplezve megbújó politikai ellenfelekkel szemben.”¹³

Itt említjük meg, hogy Szirmai István 1946 február elejéig Szegeden dolgozott a nemzeti bizottság tagjaként is. Szegedről történt eltávozása után nem sokkal bará-

1945. november 7-én Dénes Leó tolmácsolja Szeged dolgozó népének köszöntését a szovjet város parancsnokságon. Dénes Leó mellett balra: Órley Zoltán altábornagy, a szegedi honvéd hadkerüle parancsnok a, Pálffy György főispán, jobbra: dr. Antalfy György polgármester-helyettes MFM T. gyűjt. 80. 228. 27.

ti-elvtársi meleg hangú levélben mondott köszönetet Dénes Leónak. Mint írta: „Azok közül a nagyon kevés szegediek közül első vagy, akire őszinte szeretettel és meleg barátsággal gondolok. Íme, — írja — le is lepleztem magam: a „kemény Szirmai” nagyon sokszor ellágyuló, melegszívű ember, aki Téged testvéri jóbarátnak szeretne megtartani.” Majd így folytatja: „Remélem és várom, hogy hosszú időn át sok csatát verekedjünk végig közösen. Addig is vigyázz arra a rossz hírű városra, vezesd és szeresd népét. Neked elárulom: én szeretem és nem is válok meg tőle örökre.”

Meleg elvtársi szeretettel és ragaszkodással

Budapest, 1946. II. 9.

Szirmai Pista¹⁴

¹³ Dénes L., A nagy évforduló. 16. old. gépirás MFM tört. gyűjt. 80. 218. 21.

¹⁴ MFM tört. gyűjt. 80. 218. 21.

Megjegyezzük még, hogy Szirmai István távozása — az MKP központi vezetésében szükség volt rá — komoly veszteséget, űrt okozott Szegeden a párt politikai tevékenységében. Nagy tekintélyű vezető pótlására nem volt alkalmas vezető egyéniség Szegeden. Az 1945 novemberi országgyűlési képviselő választások után, amikor is Szegeden, a kommunista párt jelöltjeire leadott voksok az összes szavazatoknak 12,1 %-át tették ki, jóval kevesebbet az optimista várakozással szemben — erőteljes támadások kereszttüzébe került a kommunista polgármester is. Egyebek közt megvádolták azzal is, hogy a megyei és a járási bíróság vezető állásait kommunistákkal töltötte be. Példaként említették Kiss Dezsőt. Később megvádolták azzal is, hogy szerintük a választói körzeteket is a kommunista jelöltek javára előnyösen jelölte ki.¹⁵

Gaál Tivadar [a minisztertanács titkárságának későbbi vezetője, 1944 novemberétől a város közellátásának szervezője, kiváló kvalitású közigazgatási szakember] az 1945 augusztusában megalakult kommunista párt szervezet titkára így emlékezett vissza az 1945—47-es évekre: *Sok gondot okozott nekünk az ellátatlanok nagy száma, a foglalkoztatási hiányok... s a kommunisták emberfeletti munkát végeztek s folytattak a demokratikus vívmányokért. A reakció politikai gáncsoskodása és szervezkedése igen nehéz helyzeteket szült.*¹⁶

Dénes Leó, a kommunista polgármester a pártjának megelégedésére nagy körültekintéssel irányította a törvényhatóság tevékenységét, gondosan ügyelve a koalíciós partnerek gyakran a kommunistákétól eltérő törekvéseire. Kiváló támasz volt polgármesteri munkájában Gaál Tivadar, Mison Gusztáv, dr. Toldi István, s természetesen a kommunisták törvényhatósági frakciója.

Dénes Leó vezető tiszteben támaszkodott a felszabadult Szegeden megszerzett, a MADISZ-ban tömörülő ifjú kommunistákra is. Részükre a városrészekben helyiségeket, tüzelőt utalt ki. Támogatta őket a falujáró szervező és a földhöz juttatottakat segítő munkájukban. A kisvasutat több alkalommal rendelkezésükre bocsátotta, egy-egy nagyobb létszámú kiutazásra a tanyavilág lakóihoz. Írott emlékezéseiben s még életében élőszóban elmondott visszatekintéseiben a MADISZ akkori vezető egyéniségeiről szeretettel és megbecsüléssel nyilatkozott. Így, ifjabb Halász Györgyre, Pikler Tamásra, Komócsin Zoltánra — az MSZMP későbbi titkára — akitől sok üdvözlőlap, levél és emlékül adott arcképfotó is bizonyítja az elvtársi kapcsolat folyamatosságát, továbbá Vértes Imrére, Bányász Imrére, a MADISZ szegedi titkára, Ladvánszky Károlyra és másokra. Ezek az „ifik” érett harcosai és támaszai voltak a pártnak és a város vezetésének is, számítani és támaszkodni lehetett rájuk a fiatal demokrácia, a demokratikus rend megteremtéséért vívott osztályküzdelemben, a káderek nevelésében és utánpótlásában. Budapesten és Dunántúlon még a nyilaskeresztes fasiszták voltak hatalmon, amikor Szegeden Komócsin Illés vezetésével 1944 októberében megszervezték a kommunisták a polgárőrséget, majd 1945 júniusában a demokratikus rendőrséget. A polgárőrség, majd a rendőrség állományának ellátásáról a város vezetésének kellett gondoskodnia. A negyedszázaddal később, 1969-ben írt megemlékezésében Dénes Leó azt mondja, „hogy a polgárőrség polgári ruhájához szükséges posztót honnan szereztük be, azt még a 25 év elteltével sem merem nyilvánosan közölni.” Ők, a polgárőrök nemcsak a közbiztonság őrei, a nép ellenségeinek üldözői voltak. A város felszabadulásának másnapján 30 vagon elrejtett búzát találnak egyik malomban.”¹⁷ Súlyos gondot okozott a munkanélküliség és az infláció. Az új városvezetés, támogatva a Nemzeti Segély tevékenységét, élelmiszerekkel és ruházati cikkekkel megrakott szállítmányokat indított Budapest éhező lakosságának, s fővárosi gyermekeket hozatott Szegedre, enyhíteni szenvedéseiken.

¹⁵ MFM tört. gyűjt. Török Ferenc pártelnök aláírásával 1947. július 29-én keltezett jelentés az Országos Választási Bizottságnak.

¹⁶ Gaál Tivadar a szerző kérésére adott szóbeli és írásbeli közlése 1974. november 24-én.

¹⁷ Dénes L., Ma húsz éve. MFM tört. gyűjt. 218. 21. 3.

A felszabadított Szegeden egymás után jöttek létre a népi demokratikus szervezetek, elsőként a szakszervezetek szerveződtek újjá, 1944 december első napjaiban a szegedi írók, művészek szabad szakszervezete, majd az első napokban megalakult a Kommunista Ifjúsági Szövetség s 1945. január 7-én a MADISZ, az Antifasiszta Nőszövetség és más szervezetek.

Dénes Leó sokrétű feladatai mellett nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy Szeged népe, a lakosság legkülönbözőbb rétegei mielőbb megszabaduljanak a faszizmus huszonöt éve alatt terjesztett sovíniszta nacionalizmustól, hogy népünk helyesen ismerje meg a Szovjetunióban végbement szocialista társadalmi haladás vívmányait és a szovjet Vörös Hadsereg történelmi érdemeit Magyarország felszabadításában. A kommunista párt szegedi szervezetének vezetőségével összhangban Dénes Leó és mások elhatározták a szovjet és a magyar nép barátságának kibontakoztatását és erősítését s annak szüntelen ápolását hivatott szervezet megalakítását. Erre emlékezvén 1960-ban(?) egy részben gépelt, részben kézírású visszaemlékezésében írta Dénes Leó a következőket: „Régi munkásmozgalomban résztvett elvtársak összejöttünk és elhatároztuk, hogy amit eddig csak szívünk mélyén éreztünk és ápoltunk az elnyomatás hosszú éveiben, — most legálisan is megalakítjuk a „SZOVJET BARÁTOK SZEGEDI TÁRSASÁGÁT.” Az országban először 1944. november elején kezdte meg működését, míg 1945. májusában mint Magyar—Szovjet Művelődési Társaság folytatta munkáját.”¹⁸ Megemlíti, hogy szép helyiséget is kapott a szervezet. 1954 júniusában készült fényképek kerültek elő Dénes Leónak a Móra Ferenc Múzeum tulajdonába került hagyatékából, amelyből megtudjuk, hogy a Dugonics tér 9—11. számú épületben volt a szervezet székháza. 1954 júniusában emléktáblát helyeztek el az épület falán s az ünnepi megemlékezés alkalmával Dénes Leó mondott beszédet.

A Szovjetbarátok Szegedi Társasága, s az MSZT szegedi csoportjának első választott tisztségviselőinek, díszelnökségének, vezetőségének tagjairól készült korabeli névjegyzék is előkerült Dénes Leó hagyatékából. Két díszelnöke volt a szegedi csoportnak: Hajtovics alezredes városparancsnok és Ortutay Gyula személyében. A szervezet elnökévé Dénes Leót választották meg s e tisztséget 7 éven át töltötte be. Az elnökség tagjává választották Tombác Imre nemzetgyűlési képviselőt, Antalfy György helyettes polgármestert, Pálfy Györgyöt, dr. Sáfár Imre orvos alezredest. Beretz Péter MÁV főorvost, Órley Zoltánt, Dr. Zápori Dezsónét és Vörös József főispánt. Titkárok: Dániel György hírlapíró és Nagy Lajos. Vezetőségi tagok voltak még: Darázs Erzsébet tanárnő, Zápori Dezső orvosegyetemi tanársegéd, továbbá dr. Donászy Kálmán kultúratanácsnok s a csoport háznagya dr. Gönczy Pál, a tudományegyetem gazdasági igazgatója. Az alapítótagok között volt Gombkötő Péter, Péter János és Komócsin Antal.¹⁹ 1948-tól titkár Rudas László, 1952-től Pásztori Béláné pedagógus. A vezetésben részt vettek a város köztisztviselőiben álló polgárai, a politikai, kulturális és gazdasági élet jeles képviselői. 1945-ben megalakultak a csoport szakosztályai: az orvosi, a jogi, a pedagógus, a sajtó és színházi szakosztály, amelyek azt a közös célt tűzték maguk elé, hogy a magyar nép minden rétegével megismertessék a Szovjetunió népeinek kultúráját, művészetét, tudományos eredményeit. Nagy segítséget nyújtottak e munkában a Szovjetunióból hazatért egykori emigránsok és köztük is kiemelkedően sokat vállalt a Szovjetunió iránti baráti kapcsolatok ápolásában — 1945—46-os években — Balázs Béla, Szeged szülöttje,

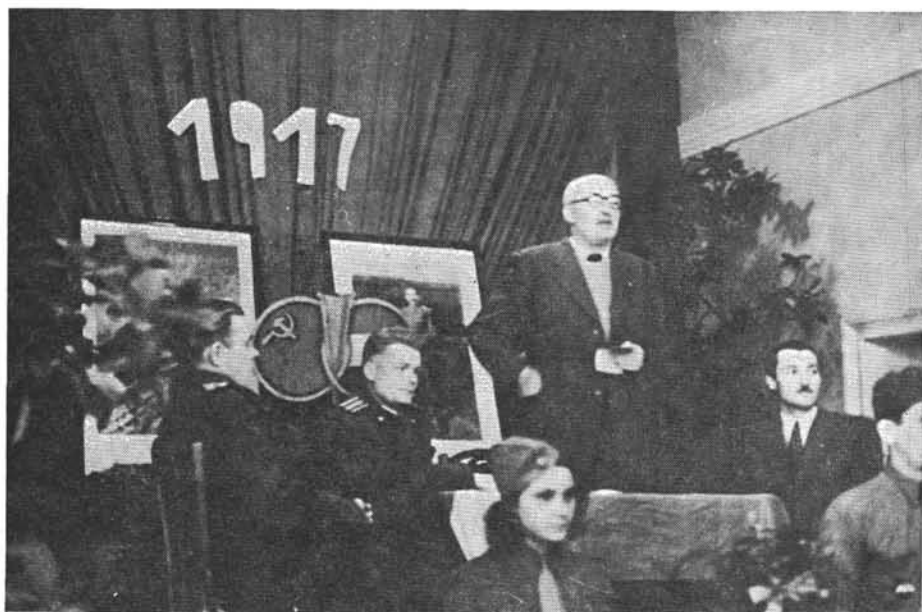
¹⁸ Uo. 7. lap. A szövegben említett hivatkozás egy, a korábbi években megírt visszaemlékezés része, amelyet bizonyos pontosítással és rövidítve közölt a Tiszatáj 1970. XXIV. évf. 6. sz.: Dénes L., Emlékeim a nagy jelentőségű sorsfordulóról. Huszonöt év történelem 556.

¹⁹ MFM tört. gyűjt. 80. 219. 1. Dénes Leó hagyaték.

a kiváló filmesztéta, akivel illegális levelező kapcsolatot tartott fenn Dénes Leó az ellenforradalmi korszakban. Majd bekapcsolódtak e munkába az ide érkező szovjet tudósok, művészegyüttesek, szovjet írók és mind nagyobb számban vállalkoztak a szovjet tudomány és kultúra népszerűsítésére a helyi egyetem tanárai, a szegedi és megyénkbeli írók, művészek és a Móra Ferenc Múzeum, ahol 1947. június 1-én

A Szovjetuniót bemutató fotókiállítás a szegedi Móra Ferenc Múzeumban 1947. június 1-én. MFM. T. O. 80. 219. 1.

A Magyar-Szovjet Társaság ünnepi megemlékezése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 30. évfordulójáról, ünnepi beszédet mond az MSZT szegedi szervezetének elnöke, Dénes Leó. MFM. T. gy. 80. 219. 2.

először megnyílt reprezentatív fényképkiállításon mutatták be a Szovjetunió társadalmi vívmányait, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta megtett fejlődését.²⁰

A Magyar—Szovjet Művelődési Társaság első nagy vidéki kongresszusa Szegeden volt 1946 júliusában. Mint a Délmagyarország 1946. július 30. száma beszámol erről, a Társaság országos vezetői is Szegedre érkeztek és részt vettek annak a nagygyűlésén és a Dóm téren megrendezett díszhangversenyen. A Széchenyi moziban megtartott díszgyűlésen pedig megjelentek között volt Rusznyák István professzor, a Társaság országos elnöke, Nagy Miklós kultusz-államtitkár, Ortutay Gyula miniszter, Hont Ferenc, a Színművészeti Főiskola igazgatója, Hay Gyula országgyűlési képviselő, Szemerédy Oszwald, a Társaság főtítkára, a Szegeden állomásozó szovjet katonai küldöttség élén Hajtovics gárdaezredes városparancsnok-helyettes, Dénes Leó polgármester, a társaság szegedi elnöke.²¹

Külön fejezetet lehetne írni Dénes Leónak a magyar—szovjet barátság fejlesztésében s ápolásában kifejtett munkásságáról. Érdemes lenne feldolgozni a „Szovjetunió magyar barátainak” a Magyar—Szovjet Társaság szegedi és Csongrád megyei működésének történetét. Számos elismerő oklevél, kitüntetés tanúsítja, hogy élete végéig tagja volt a MSZBT—MSZMT Országos Elnökségének. Jelentős érdemei fűződnek ahhoz, hogy Szeged és a megye lakossága a felszabadulás utáni években egymás után ismerkedett meg a legkiválóbb szovjet művészeti együttesek előadásában a Szovjetunió népeinek zenéjével, táncaival s művészeivel, majd tudosaival is. 1946 őszén fotókiállításon mutatták be, első nagyszabású kiállítás keretében a Szovjetunió népeinek életét, s haladását. Neves szovjet kulturális és művészeti küldöttség tagjaként már 1949-ben februárban Szegeden is bemutatkozott a világhírű szovjet balerina, Ulanova. Két évvel később a Mojszejev állami népi táncgyűttes, 1951. áprilisában és 1954-ben, a Szvesnyikov kórus mutatta be Szegeden és megyénkben a Szovjetunió népeinek művészetét. A Moldáviai Állami Népi Együttes 1956 márciusában mutatkozott be dalaival és táncaival. De Szeged művészethedélő közönsége gyönyörködhetett Igor és Dávid Ojsztrah hegedűművészek tolmácsolásában előadott klasszikus zenében.

Szeged városi vezetése, élén Dénes Leóval, nagy erőfeszítéseket tett, hogy minél több barátot szerezzen a szomszédos népek körében. Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia állami és népi öntevékeny művészeti együttese, kórusai és tánc csoportjai jöttek el Szegedre. A Szlovák Állami népi ének és tánckar 1951 augusztusában, a lengyel Mazovse népi ének és tánckar 1952-ben mutatkozott be Szeged baráti és művészethedélő közönsége előtt.

Dénes Leónak nagy érdemei voltak abban, hogy a Magyarországra látogató művészeti együttesek és művészek Szegeden is felléptek. Később, 1957 után, amikor ő irányította az Országos Kultúrkapcsolatok Intézetének tevékenységét, minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy a világhírű művészeti együttesek úti-tervéből és programjából Szeged ne maradjon ki.

Az 1946—49-es időszakban dr. Zöld Sándorral, a párt Nagy-szegedi bizottságának titkárával nagyszerű terveket dolgoztak ki a város kulturális, tudományos életének a fellendítésére is. 1948-ban azt tervezik, hogy Szegeden megrendezik a Duna menti népek kultúrájának fesztiválját. Ennek pénzügyi feltételeit azonban nem tudták akkor biztosítani.

Nevezetes esemény volt a „Demokrácia Kultúrnapjai Szegeden” kulturális rendezvénysorozat, 1946. október 23—26. között Dénes Leó volt ennek kezdeményező-

²⁰ MFM. Dénes Leó hagyaték. 80. 219. 2. 1 lap terjedelmű, valószínű 1960. márciusában írott visszaemlékezés, a lap hátulján „Hernádi elvtársnak” címzés.

²¹ Délmagyarország 1946. július 30. 2.

Dénes Leó polgármester az MKP szegedi pártbizottság tagjaival és munkatársaival 1948-ban. Balról: Ágai Dezső, Tombác Imre, Bite Vincze, Szilágyi András (a PB titkára) Mison Nándor, (jobbról a legszélsőt nem ismertük fel). MFM T. gy. 80. 230. 32.

Boldizsár Iván külügyi államtitkár a szegedi ünnepi Könyvhét alkalmából megtekinti a kiállítást és könyvet dedikál 1948. június 4-én. MFM. T. gy. 80. 230. 27.

Dénes Leó 1948 augusztusában átadja a felszabadulás után épült első szegedi munkáslakásokat a Faragó utcában. MFM. T. O. 80. 230. 24.

Szakasits Árpád, az MDP Központi Vezetőségének elnöke, miniszterelnök-helyettes látogatása a szegedi ipari vásáron, 1948. augusztus 1-én. MFM. T. gy. 80. 230. 3.

je és a kulturális rendezvények műsorsorozatának fő irányítója. A Szeged akkori címerével díszített prospektusban Dénes Leó így fogalmazta meg a kulturális napok célját: „A demokrácia feladata, hogy mindenki egyformán részesedjék a kultúra áldásában. Adassék tehát szájról-szájra, kézről-kézre mindaz a kincs, amit a tudományban, irodalomban, zenében és képzőművészetben országunk értékeit tud nyújtani.”²² A kultúrnapok rendezvényeinek műsorában szerepelt a délvidéki képzőművészek kiállítása a Kultúrpalotában, egyetemi tanárok tudományos előadásai, Hány János előadása a szegedi színházban, a Szegedi Munkás Kultúrszövetség előadása a Tiszaszálló nagytermében, előadás az énekkari kultúráról, amelyet a Kertész Lajos és dr. Tóth László egyetemi tanár tartott meg s az előadások után a műsorban felléptek Szeged legjobb kórusai: a szegedi Állami Rendőrség Zene- és Énekkara, Egyetemi Énekkar, az Építőipari munkások Énekkara, a MÁV „Hazánk” Dalkör, amelyek Bartók, Kodály, Bárdos és Szeghy műveit adták elő az egyetem dísztermében.²³ A polgármester valamennyi rendezvényen részt vett.

Nagy érdemeket szerzett Dénes Leó az 1948. november 21-én délelőtt 11 órakor ünnepélyesen a forgalomnak átadott szegedi közúti Tisza-híd elkészítésében és az Újszegedi Textilkombinát tervének elfogadtatásában és felépítésében.

Az 1947 augusztusában megkezdett hároméves terv szegedi célkitűzéseinek eredményes megvalósításával párhuzamosan mélyreható változások következtek be politikai hatalmi téren Szegeden is és ennek arányában a városháza politikai

80. 230. 34. Kossuth-díj átadási ünnepély a szegedi tudományegyetemen 1949. március. A felvételen elismert személyek: balról-jobbra: Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Dénes Leó Szeged polgármestere, Komócsin Mihály, MKP szegedi PB titkára. Második sorban; Rédey László professzor, Mészöly Gedeon professzor, Buza László professzor. (MFM. T. gy. 80. 230. 27.)

²² MFM tört. gyűjt. 80. 218. 42. A demokrácia hétköznapijai Szegeden 1946. október 23—26. c. műsorismertető prospektus.

²³ Uo.

súlya is megváltozott a dolgozó nép javára. Szegeden 1949. február 5-én a Függetlenségi Népfront megalakulása alkalmából, Szeged törvényhatósági bizottsága ünnepélyes közgyűlésen új népi tanácsnokokat választott meg egyes ügyosztályok élére. Dénes Leó polgármester Sallai Ferencné, Csuri Mihályt, Havalecz Istvánt és Kiss Mihályt tanácsnokká, ügyosztályvezetők beiktatása alkalmából mondott köszöntő beszédében rámutatott arra, hogy „Új haladó Szeged van kialakulóban, amelynek dolgozói, parasztsága, ifjúsága kiveszi részét az új társadalom építéséből. Ezen a téren jó munkát végzünk, amikor a Függetlenségi Népfront szellemének megfelelően a nép fiait vonjuk be a közigazgatásba.”²⁴

Szegeden is a nemzeti bizottság helyébe szervezett népfront bizottság, a Nagyszegedi bizottság összetétele is megváltozott. Tagjai lettek: ifj. Komócsin Mihály (titkár), Dénes Leó polgármester, Tombácz Imre választmányi tag, dr. Antalfy György (az MDP tagja), továbbá Miklós Pál a Nemzeti Parasztpárt részéről, Szilágyi András, Tóth Antal (alpolgármester) a Kisgazdapárt részéről.²⁵

Már a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt szegedi szervezeteinek egyesülése 1948 áprilisában döntő fordulatot jelentett Szegeden is a dolgozó nép hatalmának kivívásáért folytatott harcban. Dénes Leó az egyesülés előtt tagja volt a Kommunista Párt Nagy-szegedi Végrehajtó Bizottságának, a két munkáspárt szervezeteinek egyesülése után az MDP szegedi pártbizottságába is megválasztották.

Az 1949 tavaszán megtartott országgyűlési képviselő-választások eredményei Szegeden is jelezték a politikai hatalomban végbement gyökeres változásokat, a dolgozó néptömegek hangulatát és törekvését. A szükségessé vált vezető tisztségviselői megbízatások felülvizsgálata Szegeden is megtörtént s Dénes Leót megerősítette tisztségében a Függetlenségi Népfront szegedi bizottsága és a közgyűlés.

A népi államhatalmi rendszer kiépítése kapcsán 1950 októberében a tanácsi küldött-választások idején Dénes Leót tanácstaggá történt megválasztása után Szeged város tanácsába, majd a városi Végrehajtó Bizottság elnökévé is megválasztották, továbbá, a megyei tanács tagjává és Csongrád megye Tanácsának Végrehajtó Bizottságába is.²⁶

Szeged sajátosan alakuló politikai és gazdasági helyzete nem éppen irigylésre való feladatok megoldása elé állította Dénes Leót, a városi tanács vb-elnökét. Az ország második legnagyobb városa, kulturális, egészségügyi intézményekben nagy lendületnek indult fejlődése, amelyet a felszabadulás utáni években megfigyelhetünk és a sok egészséges életpepszdító kezdeményezés megtorpanása következik be. Szegeden javultak a megélhetési viszonyok, megnövekedtek a munkaalkalmak, igazságosabb szociális viszonyok alakultak s bontakoztak ki. De bőven voltak komoly gondjai is a város vezetésének.

Dénes Leó, a szegedi tanács vb-elnökének a város ipari, mezőgazdasági, közlekedési, kulturális, egészségügyi helyzetéről az 1945—1947 s az 1948—1950-es időszakról készített jelentései, beszámolóí részletesen sorolják fel az eredmények mellett a gondokat is. Az 1948 novemberében a forgalomnak ünnepélyesen átadott szegedi közlekedési híd többek között azzal az eredménnyel is járt, hogy megszűnt a két városrész kettészakítotttsága. Majd 1949. május 15-én megindult a villamosforgalom is a Széchenyi tér és az Újszegedi vasútállomás között.

²⁴ *Sárközi I.*, Emlékezés a Magyar Függetlenségi Népfront megalakulásának 25. évfordulójára. Délmagyarország, 1974. február 2. 4.

²⁵ Uo.

²⁶ MFM tört. gyűjt. 80. 217. 13. 80. 216. 50. Megbízólevél Dénes Leónak, a Csongrád megye Tanácsába történt delegálásáról.

A szegedi textilművek alapköletétele alkalmából rendezett nagygyűlés 1949. április 30-án. A fotón balról-jobbra: Dénes Leó, középen Vörös-Balog István rendőrfőkapitány, mellette Gyáni Imre főispán, leaszérlől jobbra dr. Zöld Sándor belügyi államtitkár. MFM. T. gy. 80. 230. 59.

1949 május elsején megtörtént a Szegedi Textilművek alapköletétele is, amelynek szövő üzemrésze 1950-ben megkezdte a termelést. Már ez is számottevően javított Szeged munkanélkülieinek helyzetén. A város iparosodása folytatódott. Megalapozott tervek szerint fejlesztették a konzervgyár termelését, a bútorgyártást, cipőgyártást, a zöldség- és gyümölcsstermesztés korszerűsítését.

A Móra-városrészben, a Faragó utcában modern munkás-bérházak épültek, amelyekben 1950-re nyolcvan munkáscsalád jutott olcsóbéru és egészséges lakáshoz. A gazdasági építőmunka sikerét jelezte az is, hogy a szomszédos községekben egymás után gyulladtak ki a villamosítás fényei. A mezőgazdasági termelés országos sikerei tették lehetővé a kenyérgyártás megszüntetését 1949 szeptemberében, akkor, amikor Európa sok országában, a Szovjetunió kivételével, jegyre mérték a kenyéradagot.²⁷ Az alább idézett jelentésből megtudhatjuk azt is, hogy az 1948—1950 közötti időszakban a Szeged környéki földben a búza holdankénti átlagtermése 9 méter-mázsza volt.

A városi Tanács elnökének beszámolója még ez időben is nagy gondot s a dolgozóknak nélkülözést okozó nagyszámú munkanélküliségről is szól. Egy, minden valószínűség szerint 1949 első felében készített, 4 gépelt oldal terjedelmű jelentéstervezetben, vagy beszédben azt írta, hogy „Szeged lakáshelyzete igen nehéz. Közel háromezer család él még embertelen körülmények között. Lakásépítkezésünk az el-

²⁷ MFM tört. gyűjt. Dénes Leó hagyaték. Kimutatások az 1948—1950-es évekről. 80. 221. 1. 1—3.

múlt nyolc év alatt rendkívül kevés volt. Hosszú évek kellene még ahhoz, hogy a múlt hibáit megszüntessük, felszámoljuk a mai lakásviszonyainkat.”²⁸ S a gondok szaporodtak annak ellenére, hogy a város területe 1950-re 140 000 km²-ről 110-re, a lakossága pedig 140 000-ról 89 169 főre apadt.²⁹

Dénes Leó a város mindinkább hozzáértő közigazgatási vezetőivel és a Kommunista Párt szegedi pártbizottságával közös elhatározással úgy vélte, hogy ideje lenne rendezni Tápé, Kiskundorozsma, Algyő és több, Szegeddel közvetlen gazdasági, ellátási, egészségügyi, közlekedési téren szoros kapcsolatban levő község Szeged közigazgatásához csatolását. Az 1945—1948-as években Szeged városi vezetése a megoldás útjára kívánta vinni ezek Szegedhez csatolását. Tápé és Dorozsma már akkor csaknem teljesen összeépült Szegeddel, s a hároméves terv keretében villamosvonal kötötte össze Kiskundorozsmát Szegeddel s a felnőttlakosságnak nagyobb része Szegedre járt be dolgozni. Ugyanakkor a megye székhelye Szentes volt, s a hatósági intézkedéseket, engedélyeket a hosszas utazással elérhető megyeszékhelyen kapták e községek lakói. Indokolt volt a Szegedhez csatolási törekvés. Tudjuk, hogy e törekvés nem valósult meg akkor és 1973-ban oldódott meg Szeged „bolygóinak” közigazgatási egyesítése.

Ugyanebben az időben, az 1946—1948-as években oldja meg Szeged közigazgatása s határozza el a korábban kialakult tanyaközpontok községekké szervezését, hogy ezzel egyszerűbbé tegye és meggyorsítsa e települések lakóinak ügyintézését, hogy ne kelljen a szegedi torony alá gyalogolnia — legjobb esetben utaznia — a 30—40 kilométerre lakó tanyasi embernek. Mint Dénes Leó papírra vetett emlékezésében megírta, „rövidesen kilenc község alakult, de úgy vélem igazolták az intézkedés reális voltát, a város is elvesztette mezőgazdasági jellegét. E művelettel a város közel hetvenezer holddal, lakosságának száma több, mint negyvenezerrel csökkent.”³⁰

A város össznépszerűségének nagymértékű apadása tehát a közigazgatási átszervezésből következett.

DÉNES LEÓ SZEREPE A TESTVÉRVÁROSI KAPCSOLATOK KIALAKULÁSÁBAN

Az 1945—1948-as években merészen új módját választja Szeged a diplomáciai kapcsolatok megteremtésének a szomszédos országok határmenti területeivel; Szabadka (Subotica), Újvidék (Novi-Sad), Arad (Arad), Temesvár (Timișoara), majd Ploesti, azután távolabbiakkal: Brnó (ČSSR), Drezda (NDK) s Bulgáriából Plovdiv város vezető testületeivel, demokratikus tömegszervezeteivel. Gyakran személyes baráti kapcsolatok szövődtek a vezetők között, sőt a szegediek és a fenti városok, határmenti területek lakossága között is. Dénes Leó sehol, egyik megemlékezésében sem kívánt hangsúlyt adni önnön kezdeményező szerepének, de néhány fennmaradt levél, amelyek címére érkeztek, a testvérvárosok vezetőinek üzenetei, „diplomáciai” levélváltások, beszámolók a személyes látogatások és különböző küldöttségek kölcsönös látogatásairól arról tanúskodnak, hogy Dénes Leónak, a város polgármesterének, majd tanácselnökének, valamint dr. Zöld Sándornak, a szegedi pártszervezet vb-titkárának kezdeményező és meghatározó szerepe volt. Ezzel kapcsolatosan Dénes Leó utal arra, hogy „nem egyszer fel is vetették illetékesek, hogy van-e ennek a testvérváros mozgalomnak megfelelő gyakorlati értéke”. De mint Dénes Leó felidézi, a rossz emléké 1956-os ellenforradalmi események idején Brnó testvér-

²⁸ MFM tört. gyűjt. 80. 221. 1. Kimutatások és jegyzőkönyvek az 1948—1950-es évekről.

²⁹ Uo. Kimutatások az 1945—1948.,-as évektől a mai napig 1950.

³⁰ MFM tört. gyűjt. kimutatások és beszámolók az 1945—1947. s az 1948—1950-es évekről. 15 gépelt lap terjedelmű irat. *Dénes L.*, Az elmúlt két évtized emlékei. Tiszatáj 1970. 6. 555—556

város tanácsának vb-elnöke telefonon hívta fel és közölte, hogy „mindannyian nagyon aggódnak értünk, és ha hívjuk, négyezer felfegyverzett munkást indítanak azonnal hozzánk segítségül”. Az ellenforradalom leverése s a konszolidáció idején Brnó testvér-városunk Zetor vontatókat, pótkocsikat, élelmiszerekkel és ruhaneművel megrakva küldött ajándékol Szegednek.³¹

Visszatérve a Szeged kezdeményezte, demokratikusan újszerű diplomáciai s testvér-városi kapcsolatok kialakulására, fejlődésére és eredményeire, Dénes Leó hagyatékában fennmaradt dokumentumok bizonyítják a kezdeményezés gazdasági hasznosságát, a szomszédos népek egymáshoz való közeledésének történelmi s politikai jelentőségét, s a kulturális cserekapcsolatokban betöltött szerepét.

Megemlítjük, hogy már 1945—1946-os években a szegedi bőrgyár részére cserzőanyagot, a szegedi Kenderfonó Vállalat jugoszláviai területről feldolgozatlan kendert tudott beszerezni. 1947-től ugrásszerűen felgyorsult a barátsági és testvéri együttműködés, a tapasztalatcsere mind Romániával, mind pedig Jugoszláviával. A Dénes Leó vezette városi vezető testületek és szervek képviselőiből álló küldöttség 1947 december elején látogatott el Szabadkára és Újvidékre, ahol találkozott a szabadkai és az újvidéki városi vezető személyekkel és meghívást adtak át nekik, hogy ismerkedjenek meg Szeged kultúrájával, művészeti kiállításával. Két hétre rá, december 13—14-én népes jugoszláviai küldöttség érkezett Szegedre, Szabadka demokratikus végrehajtó testülete, Géza Tikviczky városelnök vezetésével. A küldöttség összetételéből (ma is) arra következtetünk, — a vajdasági vezető személyiségeken kívül határőrparancsnok, vajdasági népi bizottság elnöke, szakszervezeti titkárok, ifjúsági vezetők, újságírók, tanárok, állami ügyész kaptak helyet a küldöttségben, — hogy déli szomszédaink nagy fontosságot tulajdonítottak a látogatásnak. A látogatás városi programját előre részletesen állapították meg. E nagyszámú küldöttség Szegedre érkezését megelőzően Géza Tikviczky, Dénes Leó polgármesterhez címzett levelében azt írta: „A Ti látogatásokat mindannyiunkra mély és tartós benyomást hagyott. Mi itt Suboticán különösen örülünk annak, hogy a szomszédos és baráti Szegeden oly jó és őszinte barátokra találtunk. Én azt hiszem, boldogok lehetünk, hogy Szeged és Subotica az őszinte barátság példája lehet.”³² A küldöttség szegedi látogatása napjain Jugoszláv napok keretében tárgyalásokat folytattak a Vajdaság és Szeged között további gazdasági, kereskedelmi, kulturális és sport együttműködés bővítéséről. A BORBA című jugoszláv politikai újság december 21. számában a két nép testvéri találkozásaként üdvözölte a szegedi találkozást. 1948 januárban jugoszláv katonai küldöttség volt Szeged vendége. Szeged és a vajdasági kapcsolatokhoz hasonlóan haladt előre a baráti megértésen alapuló, a népeinket összekötő találkozások Temesvár, Arad, Ploesti városok lakosságával és vezetőivel. Mint fennmaradt fotók és hivatalos dokumentumok tanúsítják, 1947 nyarán MADISZ szervezetek képviselőinek nagy létszámú csoportja tett látogatást Temesváron, amelyet hamarosan román részről viszonzottak. Majd még 1947 augusztusában Szeged és Temesvár vezetői konkrét s részletes tervet készítettek Szeged—Arad—Temesvár kishatárforgalmi gazdasági s kereskedelmi kapcsolatának fejlesztésére. Az 1947. szeptember 26-án keltezett tervezet részletesen tartalmazza a magyar és a román részről kölcsönösen előnyös termékek kishatármenti forgalmának realizálásának módozatait is.³³ Majd 1947. december 21-én Magyar—Román—Jugoszláv baráti találkozót tartottak Szegeden a népeink közötti jószomszédi és testvéri-baráti kapcsolatok minden irányú fejlesztés-

³¹ MFM tört. gyűjt. Dénes Leó hagyaték 80. 221. 2. 15 lap terjedelmű, cím nélküli jegyzetek. 8—9.

³² MFM tört. gyűjt. Dénes Leó hagyaték 80. 216. 6.

³³ MFM tört. gyűjt. Dénes Leó hagyaték. 80. 221. 7.

Jugoszláv katonai küldöttség látogatása Szegeden 1947. január 14—17-én. A felvétel Dénes Leó polgármester dolgozószobájában készült.
(MFM. T. gy. 80. 229. 50.)

Dénes Leó köszönti az 1947. július 2-án Szegedre érkezett kb. 200 tagú román kulturális küldöttséget. (MFM. T. gy. 80. 229. 52.)

tésének kidolgozására. Dénes Leó egyeztetette és tárgyalt az illetékes román és jugoszláv vezetőkkel.³⁴

A KOMINFORM hibás, Jugoszláviát elmarasztaló határozata — 1948 június — azonnal véget vetett a Szeged és a Vajdaság között addig kialakított barátságnak. Még a határok két oldalán élő rokonok kapcsolata is megszakadt. Mindez sokat ártott Szeged fejlődésének és a mesterségesen is szított vagy vélt incidensek a lakosság hangulatában is neurótikus légkört idéztek elő. A határmentiség, figyelembe véve a hidegháborús nemzetközi légkört Szegeden nagyon érződött. Itt ismételtlen hivatkozom Dénes Leónak egy 1956. első felében Szeged lakáshelyzetéről írt számvetésére, amelyben arról szól, hogy vagy „nyolc év alatt a lakásépítkezés rendkívül kevés volt,” s ennek döntően az volt az oka, hogy a Jugoszláviával elmérgesedett államközi és pártközi kapcsolatok miatt a határmentiség lelassította Szeged általános fejlődését. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a dr. Zöld Sándor belügyminiszter ellen készülő koncepció vád Rákosi Mátyás szerkesztésében részben abból indult ki, hogy dr. Zöld Sándor elősegítette és támogatta a jugoszláv Vajdasággal kialakult kapcsolatokat. Hogy maga személyesen is részt vett jugoszláv küldöttségek fogadásán, „revizionista áruháza” „a nép ellenségévé” vált. Szinte a csodával határos, hogy Dénes Leó nem került gyanúba Rákosinál. Igaz, tőle nem követelte a megvádolt elvtársak letartóztatását, ami Zöld Sándornak „kötelessége” lett volna. Szeged kulturális központi a megyében némileg halványodott azzal is, hogy a megyeszékhely 1950-ben Szent-

³⁴ MFM tört. gyűjt. Dénes Leó hagyaték. Szegedi társadalmi események a felszabadulástól napjainkig. c. összeállítás. 8—9. 80. 218. 41.

ről Hódmezővásárhelyre került. A rivalizálás a megyeszékhely és Szeged között nem vált Szeged előnyére. Önállóságának csorbitása a korábbi és későbbi megyei jogú város-státussal szemben nem tarthatott sokáig. Dénes Leónak nem kevés érdeme fűződik ahhoz, hogy a négy nagyváros visszanyerte megyei jogú közigazgatási státusát. Ironikusan jegyzi meg egyik írásában Dénes Leó, hogy volt a megyében olyan vezető aki talán máig sem bocsátotta meg ezt neki.

Szeged testvérvárosi „külvilágának” sikerét folytatta tovább Romániával, 1956 elején Drezdával, majd 1957-től Odesszával, Lodzzal, 1956 április óta Ploeshtivel, Plovdivval s Brnával.

Dénes Leó 12 évet betöltő polgármesteri és tanácselnöki tevékenysége eredményességének részletesebb taglalására ebben a munkában nem térhetünk ki, az életrajzi s közéleti tevékenységre korlátozódó munka meghatározott keretek közé szorítja a szerzőt. Az eddig ismertettek mellett azt a rendelkezésre álló munkaelismerések, fotó-dokumentáció, valamint a beszámolók azt bizonyítják, hogy Dénes Leó országos elismerésre tett szert, a közigazgatás irányításában, a közügyek intézésének korszerűsítésében. A Szegeden megtartott országos közigazgatási tanácskozások 1947-től kezdve, a városok közigazgatási vezetőinek tanácskozásai, Dénes Leó előadásai, tájékoztatói a vezetése alatt álló városi, tanyai szakigazgatásban elért jó eredményekről vallanak. De e tekintetben is igaz, hogy Dénes Leó sohasem önmagának tulajdonította a sikereket, hanem a sikereket megosztotta munkatársaival. Kitűnő munkatársa volt dr. Gaál Tivadar — a minisztertanács titkárságának későbbi vezetője — Mison Gusztáv és mások.

DÉNES LEÓ EGYÉB KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉGEI — KITÜNTETÉSEK

Közéleti tevékenysége a szegedi városháza élén korántsem merült ki a törvények és rendeletek helyi végrehajtásában, sikeres megvalósításában. A törvényhatóság első számú vezetőjeként házasságkötések anyakönyvezési funkcióját is ellátta. A hivatali iratokon kívül számos fénykép örököltette meg e tevékenységében. Közeli ismerősei — elvtársai — több alkalommal kérték fel házasságkötési aktus törvényesítésére. Gyakran jól ismert szegedi és Szegedről Budapestre került közéleti személyekkel találkozunk e fotókon. Dénes Leó a 12 évi működése alatt harminc ilyen esetre emlékezik vissza.

Mint már korábban szóltam róla, igen tevékeny vezetőségi tagja volt a Magyar — Szovjet Baráti Társaságnak, majd az MSZBT szegedi s Csongrád megyei elnökségének. Rudas László, Komócsin Antal és Pásztori Béláné, — ma nyugdíjas pedagógus —, titkárok mellett az elnöki tisztséget töltötte be. Polgármesteri és tanács vb-elnöki tisztsége alatt sokoldalúan vett részt a Szovjetunió népeinek és a magyar nép barátságának erősítésében, ápolásában. Szeged és Csongrád megye küldöttként részt vett a Magyar—Szovjet Társaság országos tanácskozásain s 1950 óta — az első MSZT kongresszus — mindegyik kongresszus munkájában részt vett.³⁵

Dénes Leó állandó előadója volt a megyei pártbizottság agitációs és propaganda aktivájának és önmaga marxista—lenini elméleti tudását frissítve és gazdagítva 1954—56-ban hallgatója volt a szegedi pártbizottság hároméves Esti Egyetemének.

A polgármesteri és városi tanács vb-elnöki megbízatása s tisztsége alatt — munkatársait jellemző — szobájának ajtaja mindig nyitva volt az ügyfelek előtt. Pedig éppen a súlyos lakás gondok miatt, sokszor alig tudott többet nyújtani az emberi jó-

³⁵ MFM tört. gyűjt. 80. 219. 1. Küldöttigazolvány a Magyar—Szovjet Társaság I., díszes kivitelben.

Dénés Leó, a szegedi Tanács vb. elnöke házassági anyakönyvvezető tisztségében. Balról jobbra Pamuk István, a pb osztályvezetője mint tanú, Siklós Jánosné, Dénes Leó, Siklós János (házasuló) és Vincze Antal elnökhelyettes. (MFM. T. gy. 80. 230. 85.)

Dénés Leó, a szegedi városi tanács elnöke köszönti a városháza előtt a vendégszereplésre érkezett Mojszėjev állami művészeti tánc- és énekegyüttest. A kép közepén Dénes Leó és Igor Mojszėjev. (MFM. T. gy. 80. 216. 52.)

A Szovjetunió Szvesnyikov énekművészeti együttese 1955. április 1-én Szegeden tartott előadását köszöni meg a közönség nevében Dénes Leó. (MFM. 80. 231. 1.)

1955. május 1-én Dénes Leó Németh Károllyal, az MDP Csongrád megyei Bizottságának titkárával, Ladányi Benedekkel, a párt Szeged városi titkárával, Komócsin Zoltánnal, az MDP KV. osztályvezetőjével, Nyári Antal osztályvezetővel az újszegedi Ligetbe átvonuló ünneplőkkel a híd szegedi oldalának feljáróján. (MFM. T. gy. 80. 237. 3.)

A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnökségének küldöttségét fogadja Dénes Leó tanácselnök, 1956. március 4-én. (MFM. T. gy. 80. 219. 8.)

szónál, vagy kedvező ígéretnél. Higgadt, nyugodt és megnyerő modorú egyéniség volt. A munkásosztály hatalmáért, majd annak megszilárdításáért folytatott harc időszakában nem csak barátokat, ellenséget is „szerzett”. De mindig a dolgozó nép érdekében munkálkodott s elévülhetetlen érdemeket szerzett a népi hatalom megszilárdításában is.

Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom idején súlyos megpróbáltatásokat kellett elviselnie. Sokan voltak olyanok, akik korábban barátságot és elvtársi tiszteletet mímeltek, 1956-ban „hirtelen” ellenségévé váltak. A hagyatékban fennmaradt egyik ellenforradalmi röpiratban a halálát követelték. Az ellenforradalmi szegedi „nemzeti tanács” állásától s választott tisztségétől megfosztotta. De akadtak igazi elvtársai, akik segítségére siettek.

Az ellenforradalom leverése után tevékenyen vett részt a szocialista társadalmi viszonyok konszolidálásában, az MSZBT újjászervezésében Szegeden és a megyében s egy ideig az MSZMP szegedi bizottságának panaszirodáját is vezette. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, értékelve Dénes Leó magasfokú műveltségét és rátermettségét, fontos országos feladat vállalására kérte fel. 1957 októberében a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány Dénes Leót a Kulturális Kapcsolatok Intézete alelnökévé nevezte ki, s nem sokkal később annak vezetőjévé.³⁶ Nagy felelősségű megbízatását e poszton 1961-ig, nyugdíjazásáig látta el.

A Kulturális Kapcsolatok Intézetének vezető tisztségében szélesíti hazánk nemzetközi kulturális kapcsolatait igen sok országgal. Ezekben az években — 1957—

³⁶ MFM tört. gyűjt. Dénes Leó hagyaték 80. 218. 4. Határozatok tára. Budapest 1957. október 25. 1.

1961 —, az imperialista hatalmak rágalomhadjárata idején felfokozott támadásai közepette eredményesen szervezi újjá az intézet tevékenységét.

Nagy politikai tapasztalataira az országos képviselő- és helyi tanácsválasztások során is számít és támaszkodik rá a kormány és a párt. Az 1967. évi és az 1971. évi választások előtt az Elnöki Tanács megválasztja az Országos Választási Elnökség tagjának.

Nyugdíjazása után tagja lett a Hazafias Népfront Országos Tanácsának, településpolitikai munkaközösség bizottságának elnökévé választották meg, amelynek már 1956 októberétől tanácsadó tagja volt. Ezzel egy időben a Magyar—Szovjet Baráti Társaság országos elnökségének is tagja volt és tevékeny munkát végzett. A Magyar—Szovjet Baráti Társaság országos elnöksége díszoklevéllel fejezte ki háláját és köszönetét Dénes Leónak 1970. április 4-e alkalmából, „A magyar-szovjet barátság ápolása terén végzett kiváló munkájáért”. Majd 1975-ben emlékéremmel tüntette ki a szövetség országos elnöksége.

A Hazafias Népfront országos elnökségében a településpolitikai bizottságban kifejtett áldozatos és igen értékes munkájáért a Hazafias Népfront Országos Elnöksége Dénes Leónak 75. születésnapja alkalmából 1972. június 15-én az alábbi szavakkal fejezte ki elismerését:

„A szocialista hazát szolgáló önzetlen mozgalmi tevékenysége közismert és megbecsült a mozgalom vezetői, tagsága és aktivistái körében. Jóleső érzéssel tölt el bennünket az a tény, hogy 75. születésnapján a mozgalom legaktívabb munkásai között tarthatjuk számon. A Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöksége és az Országos Titkárság nevében tisztelettel és szeretettel köszöntjük születésnapja alkalmából és szívből kívánunk jó erőt, egészséget. Reméljük és bízunk benne, hogy gazdag tapasztalataival továbbra is segíti a mozgalom munkáját.”

Aláírás:

Bencsik István

főtitkár és Kállai Gyula

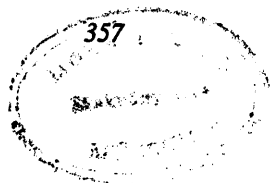
a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke³⁷

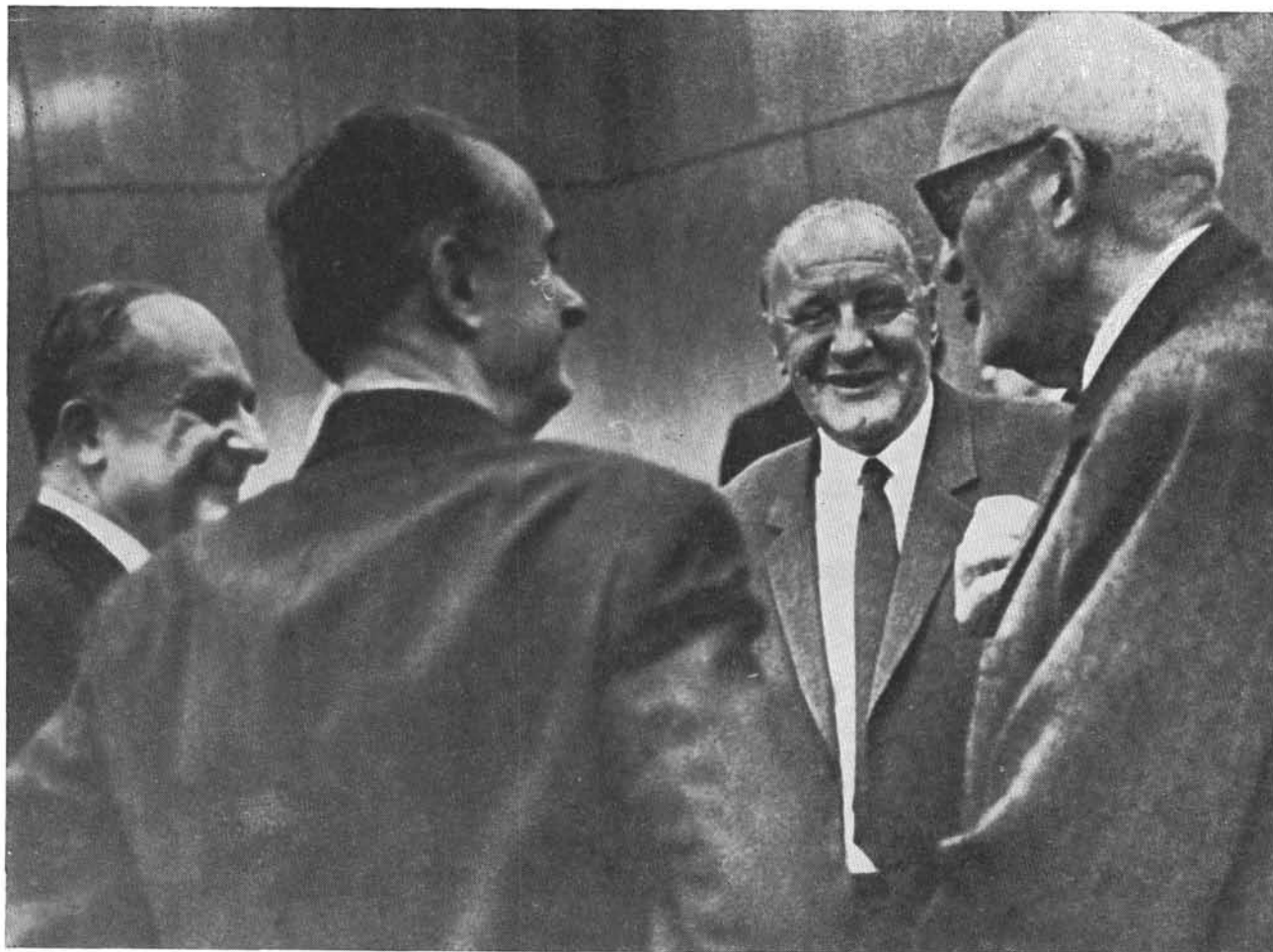
A munka Dénes Leó számára éltető elem volt, de bámulatos volt munkabírása is.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a kormány, a párt központi bizottsága magas kitüntetésekkel fejezte ki elismerését Dénes Leónak, közéleti tevékenységéért. Köztük: a Szocialista Hazáért Érdemrend, a Szabadság Érdemrend, a Magyar Népköztársaság Érdemrend, a Munka Érdemrend arany fokozatát — hat alkalommal, a Tanácsköztársaság Emlékérem, a Felszabadulási Jubileumi Emlékérem, a Partizán Emlékérem, a Lenin Centenárium Emlékérem s két ízben az MSZBT aranykoszorús jelvényt adományozták Dénes Leónak.

A felszabadulás óta haláláig számos alkalommal találkozott és tanácskozott magas rangú állami és pártvezetőkkel. Fotók is megörökítették Kádár János elvtárral, Orbán Lászlóval, Kállai Gyulával — akivel különösen gyakran láthatjuk a felvételeken, — továbbá: kedves baráti s elvtársi szálak fűzték Apró Antalhoz, Benke Valériához, aki 1977-ben kelt levelében még az 1930-as évekre emlékezteti és tanítómesterének tekinti Dénes Leót. Ugyancsak igen jó elvtársi kapcsolatban volt Komócsin Zoltánnal, az MSZMP Központi Bizottságának titkárával, Szirmai Istvánnal, a tragikus sorsú dr. Zöld Sándorral és még tovább sorolhatnánk mindazokat, akikhez jó barátság szálai fűzték s akikkel a közügy, a szocialista építés során együtt munkálkodott.

³⁷ Magyar Nemzet 1972. június 22. 5. Dénes Leó kitüntetése, „Születésének 75. évfordulója alkalmából köszöntjük Dénes Leót, Szeged nyugdíjazott kommunista polgármesterét, a Hazafias Népfront Várospolitikai Bizottságának alapító tagját”. Az MSZMP Politikai Bizottsága nevében Kállai Gyula, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának Elnöke köszöntötte s adta át az ajándékot Dénes Leónak. MFM tört. gyűjt. 80. 222. 11.

A Hazafias Népfrent Országos VI. kongresszusán, 1976 októberében készült felvételen a tanácskozás szünetében Kádár Jánossal, az MSZMP első titkárával, Orbán Lászlóval, a párt pb tagjával, és Ortutay Gyulával, a Hazafias Népfrent Országos Elnöksége tagjával láthatjuk Dénes Leót. (MFM. 80. 219. 1.)

Dénes Leó életútja változatos és közéleti tevékenysége színes, mozgalmas s tettekben gazdag volt. Még nyugdíjas napjai is eseménydúsak voltak.

Életének 81. évében hunyt el, 1977. november 3-án. A párt, a Hazafias Népfront, a Partizánszövetség és más szervezetek s társadalmi szervek képviselői tisztelegtek sírjánál Budapesten. Emlékét Szegeden is ápoljuk s megőrizzük.

DIE TÄTIGKEIT VON LEÓ DÉNES IN DER ARBEITERBEWEGUNG UND IM ÖFFENTLICHEN LEBEN

von

István Sárközi

Auf Grund eines umfangreichen Quellenmaterials verfolgt der Verfasser den Lebensweg, die Laufbahn und die Rolle von Leó Dénes in der ungarischen Arbeiterbewegung zwischen 1919 und 1944. Weiter würdigt er die Arbeit, die Dénes in der Epoche der Demokratie und des Aufbaus der sozialistischen Gesellschaft leistete. Leó Dénes stammte aus einer Arztfamilie und wurde 1897 geboren. Als Mittelschüler in Budapest lernte er die Lehren des Marxismus kennen. Zu seinen Mittelschullehrern zählten neben anderen Jenő Varga, ein hervorragender Vertreter der marxistischen Volkswirtschaft und der Philosoph Sándor Varjas. Durch die Beschäftigung mit der Theorie des Marxismus wurde Leó Dénes bis an sein Lebensende weltanschaulich fixiert. Im Januar 1919 war er in die Ungarische Kommunistische Partei eingetreten. In der Zeit des 1. Weltkrieges kämpfte er als Soldat an der Front. In der Zeit der ersten ungarischen Arbeiterdiktatur, also von April 1919 bis zum Sturz der Räterepublik kämpfte er in einem freiwilligen Arbeiterregiment gegen die tschechische und rumänische, imperialistische Militärintervention. Nach der Niederlage der Arbeiterdiktatur war er in Budapest in Untersuchungshaft und entfernte sich 1920 in die Tschechoslowakei. Er kam 1923 von dort zurück und liess sich in Szeged nieder. Anfangs war er Arbeiter in einer Fabrik, bis er später eine Beschäftigung als Administrator erhielt. In den Jahren der Weltwirtschaftskrise fristete er sein Leben ohne Arbeit. In der zweiten Hälfte der dreissiger Jahre wurde ihm die Leitung eines Handelskreditinstituts anvertraut. Er war Mitglied der Szegediner Ortsgruppe der Sozialdemokratischen Partei und nahm an der politischen und kulturellen Erziehung der Jugend tätig Anteil. Er stand mit zahlreichen Mitgliedern der verbotenen kommunistischen Partei, mit linken Intellektuellen der Sozialdemokratie, aber auch mit antifaschistischen Persönlichkeiten des fortschrittlichen Bürgertums in Verbindung. Als „fremdrassige“ Person — also wegen seiner jüdischen Glaubensherkunft — bestellte man ihn im März 1944 zum militärischen Zwangsarbeitsdienst. Anfang Oktober konnte er desertieren und sich bis zur Befreiung der Stadt in Szeged verstecken. Am Tag der Befreiung, am 11. Oktober eilte er in das Rathaus, in dem seine alten Genossen schon warteten. Einen Monat danach organisierte er als erster Stellvertreter des Bürgermeisters die Versorgung der Szegediner Bevölkerung, die Unterstützung der noch gegen den Faschismus kämpfenden Roten Armee und sicherte sich unvergänglichen Verdienst bei der Schaffung der neuen, demokratischen Administration. Als in der Stadt eingesetzter Bürgermeister stand er ab August 1945 an der Spitze der Stadt und er bekleidete später in den 1950 neugebildeten Staatsorganen, also von der Schaffung der Räte bis zum November 1956, das Amt des Vorsitzenden des Rates der Stadt. Ein neues Kapitel seiner Tätigkeit begann im Oktober 1957, als die Regierung ihn zum Direktor des Instituts für Kulturverbindungen ernannte. Diese Funktion füllte er bis zu seiner Versetzung in den Ruhestand, 1961 aus. Gleichzeitig wählte man ihn in den Landesvorstand der Nationalen Volksfront und ernannte ihn zum Leiter des Siedlungspolitischen Ausschusses. In diesem Aufgabenbereich arbeitete er unermüdlich, solange es ihm seine Gesundheitszustand erlaubte. Die Regierung der Ungarischen Volksrepublik, die Ungarische Sozialistische Arbeiterpartei und der Landesvorstand der Nationalen Volksfront haben Leó Dénes für seine, im Interesse des arbeitenden Volkes ausgeübte Tätigkeit die höchsten Staats- und Parteiauszeichnungen verliehen. Die Mehrzahl der Dokumente, die mit Leó Dénes's öffentlicher Arbeit und mit seiner Tätigkeit in der Arbeiterbewegung in Verbindung stehen, werden vom Museum der Stadt Szeged gepflegt und bewahrt.

Művészettörténet

A SZEGEDI MÚZEUM RAJZMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYE

Szelesi Zoltán

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Aki a szegedi múzeum képzőművészeti leltárkönyveinek¹ bejegyzéseit — az alábbiakban velünk együtt — nyomon követi, az fogalmat alkothat magának a szegedi közgyűjteménybe került régebbi és újabb, külföldi és magyar, s ezen belül a szegedi művészekről származó rajz- és grafikai anyag gazdagságáról. A szegedi Móra Ferenc Múzeum ma már nemcsak azzal dicsekedhet, hogy műtárgyállománya ötezer fölé emelkedett — melynek nagyobb részét a rajzművészeti anyaga teszi ki —, de arra is büszke lehet, hogy e jelentékeny kollekciónak jó része, így grafikai alkotásai is az állami, tanácsi mecénatúra, valamint a műgyűjtők és művészek juttatása révén került a múzeumba. Mindez Tisza-parti városunk patinássá vált, egyre növekvő grafikus-kultúráját és művészetpártolását híven tükrözi.

A Móra Ferenc Múzeum rajzművészeti gyűjteményének külföldi anyagából kiemelkednek azok a barokk rajzok, melyeket Zsótér Andor, régi szegedi műpártoló hajósgazda — Mikszáth Kálmán barátja — a múlt század kilencvenes éveinek elején, a megnyitásra váró városi múzeum számára ajándékozott.² E studiumok között olyan egyedi rajzok is vannak, melyek a csehszlovákiai és hazai templomok (egri, tiszapüspöki, mezőtárkányi stb.) oltárképeihez készültek. A biblikus témákon kívül („Mózes a kőtáblával”, „Szt. József álma”, „Jézus beteget gyógyít”, „Mária a halott Jézussal” stb.) e figyelemre méltó lapok sorában, fej- és kéztanulmányok, valamint alak-stúdiumok („Remete”, „Amazon íjjal”, „Ülő férfi”, „Ámor és Vénusz” stb.) is találhatóak.

A fenti kollekciónak nagyrészt a Magyar Nemzeti Galéria bemutatta 1979 decemberében, az általa rendezett *Kracker János Lukács (1717—1779)* osztrák festő emlékkiállításán. A tárlatot rendező Jávor Anna szerint: „...szerencsésen egészíti ki a kiállítási anyagot a szegedi Móra Ferenc Múzeum újabban meghatározott barokk rajzgyűjteménye, amely Kracker vázleteit, valamennyi korszakát képviselő tanulmányainak és terveinek válogatását tartalmazza. Az együtt megőrzött sorozat bizonyára magának Krackernek a gyűjteménye, amelyet fiatal korától kezdve magával hordott és egyre bővített, hogy — a kor szokása szerint — újabb megbízóinak e rajzokkal is bemutathassa művészi képességeit, elgondolásait.”³

¹ A Móra Ferenc Múzeum képzőművészeti leltárkönyve I. (1950—1966). Oldalszám: 1—843. a MFM képzőműv. leltárkönyve II. (1967—1981). Oldalsz.: 1—99.

² Szelesi Z., Szeged képzőművészete. — MFMÉ, 1972/73—2. Szeged, 1975. 80.

³ *Kracker János Lukács (1717—1779)*. Katalógus. 1979. szept. Bev.: Jávor Anna. A Magyar Nemzeti Galéria kiállítása Kracker halálának kétszázadik évfordulója alkalmából; Szelesi Z., *Kracker-rajzok Szegeden*. Délmagyarország, 1979. dec. 1.

Kracker János Lukács: Ráfáel arkangyal.
1750 körül (tollrajz)

A külföldi régi mesterekhez kötődő rajzaink közül megemlíjtük a hosszú idő óta törzস্যagunkban levő négy, XVIII—XIX. századi japán festő- és fametszőt. Így a híres *Hokusai* („Házi jelenet”), valamint *Kiyomine* („Toll-labda”), *Kiyonaga* („Séta”) és *Toyokuni* („Nő legyezővel”) színes tus és fametszetei.⁴ Az 1980-ban vásárolt, külföldi művésztől való színezett rajzaink közé pedig *Repitzky J.* XVIII—XIX. században készülhetett figurális képei tartoznak, melyek régi magyar vezérek álló alakjait ábrázolják.⁵

A századforduló, illetve jelen századunk külföldi művészeitől származó grafikáink zöme, a múzeum gazdag ex libris gyűjteményében található. A közel háromezer ex librist kitevő kollekción, két régebben elhunyt szegedi műgyűjtő, *Némedy Gyula* és *Palócz Sándor* ügyvédek gyűjteményéből került a Móra Ferenc Múzeumba. Az 1959-ben ajándékként kapott — 1211 darab ex librist kitevő Palócz-hagyatékban — legtöbb a külföldi ex libristák száma. A magyar művészek szignettjein kívül, jelzés nélküli monogrammal ellátott lapokat is találunk ebben a gyűjteményben. A külföldi művészek közül csak érzékeltetésként említünk néhány nevet, így: *Ade M.*, *Bonnet C.*, *Colly E.*, *Dreschel I.*, *Eisner R.*, *Friedmann H.*, *Goltz A.*, *Hanlinger A.*, *Kepler R. C.*, *Legler W.*, *Merkel H.*, *Roick G.*, *Steiner H.*, *Telemann P.*, *Unterheim F.*, *Visser J.*, *Wunderlich J.* és *Ziegler H.* neveit, akik a tekintélyes Palócz-féle gyűjteményben — jeles művészekkel együtt — ex libriseikkel szerepelnek.⁶

A Némedy-féle ex libris gyűjtemény 1752 könyvszignettje közül 655 lap külföldi művésztől való. Neveiknek még csak megközelítő felsorolására sem vállalkozhatunk. Csupán azokat említjük meg, akikről tíz vagy ennél több ex librist őrzünk, a darabszámot zárójelben jelezzük. Ezek közé tartozik: *Angelini L.* (12), *Baldinelli A.* (40), *Budler N. J. B.* (10), *Campion L. W.* (17), *Cisari G.* (14), *Dobrowsky J.* (18), *Friedländer E.* (25), *Haselböck K.* (15), *Hofer T.* (55), *Koch R.* (17), *Mantero G.* (27), *Melse J.* (14), *Osimo de B. M.* (17), *Patocchi A.* (10), *Pietra P.* (11), *Reinhold R.* (48), *Rozendal W. J.* (25), *Schelling A. H.* (10), *Schellert, A.* (20), *Schlagen J. G. J.* (16), *Servolini L.* (25), és *Zetti I.* (35). A magyar és ezen belül a szegedi művészek ex libriseire majd az alábbiak során térünk ki.⁷ Itt említjük meg, hogy újabban 1978-ban történt vásárlás révén *Weisz Klára* félszáz ex librisével gyarapodott kisgrafikai gyűjteményünk.

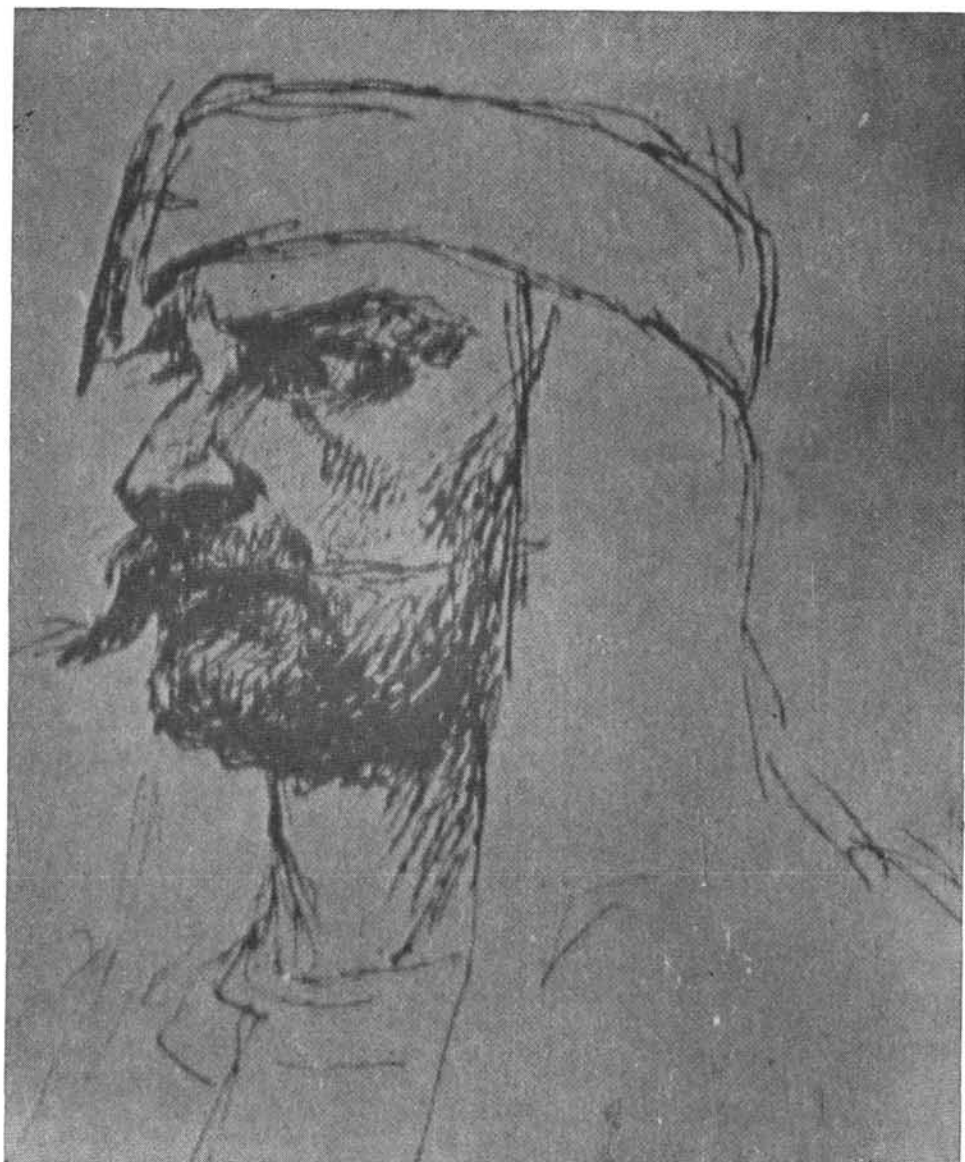
A szegedi múzeum magyar rajzművészeti anyagának nemcsak az egyik legrégebben ide került, de egyben egyik legkiemelkedőbb alkotása is *Munkácsy Mihály* nevéhez kötődik. Egyre köztudottabb lesz, hogy a parlamenten levő „Honfoglalás” című Munkácsy-kép nagy színvázlata a Móra Ferenc Múzeum tulajdonában van. E népszerűvé vált történelmi festményénél — mely a szegedi „Kulturpalota” emeleti részén évtizedek óta látható — jóllehet kevésbé figyelemkeltő, de nem kevésbé értékes Munkácsynak az a szintén tekintélyes méretű (196×600 cm) kompozíció

⁴ Nevezett négy japán mester alkotásai az *Ambrozovics Dezső* műgyűjteményével együtt 1937-ben kerültek a szegedi múzeumba.

⁵ Jelzések a rajzok alsó részén: „Kadicha dux Hungarorum. Potius Hunnorum. Ex Origin. defum. per Johan Repitzky.”; „Zabod II. papitanus Hungarorum. Ex Orig. Defumat per John Repitzky.”; „Kerne III. dux Hunnor Ludex Bellic.”; „Kund IV. Capitanus Hungarorum. Ex Orig. defum per Johan Reptizky.”; „Gyula V. Capitanus Hungarorum. Ex Orig. defum per Joh. Repitzky.”; „Verbulch VI. Capitanus Hungr...”; „Eurs, Capitanus Hungaro. VII.”

⁶ A Palócz-féle ex libris-gyűjtemény magyar művészei közül: *Barta Ernő*, *Gönczy Miklós*, *Harsányi Kálmán*, *Kukovetz Nana* és *Wlasics Adorjánt* említjük meg. Az ex librisek megrendelőinek sorából pedig, többek közül: *Gábor Arnold*, *Holló Lajos*, *Lyka Károly*, *Palócz Sándor* és *Szivessy Tibor* neveire utalunk.

⁷ A Némedy-féle ex libris gyűjtemény magyar művészei közül: *Kováts F.* (10), *Nagy Á.* (62), *Radványi Román K.* (106), *Révész K.* (29), *Selmecezi Sikonda K.* (38), *Sterbenz K.* (41), *Szűcs P.* (10), *Török J.* (17), és *Várkonyi K.* (39) nevét említjük meg (a zárójelben levő szám ex librisek darabszámát szintén az jelöli).

Munkácsy Mihály: Árpád feje
(tanulmány a „Honfoglalás”-hoz) 1891—92. (krétarajz)

szénvázlata, melyet a „Honfoglalás” előtanulmányaként 1892-ben Párizsban készített.⁸ Munkácsynak e rajztanulmánya több papírlapra készült, ezek egymáshoz illesztve vászonra vannak ragasztva, s a mű ugyancsak a „Közművelődésnek” szánt impozáns szegedi épület felső traktusában, a Somogyi-könyvtár folyosóján nyert elhelyezést. A sok alakos, jelzés nélküli rajztanulmány 1898-ban, Munkácsyné adomá-

⁸ Szelesi Z., i. m. 37—48.

nyaként került Tisza-parti városunk múzeumába. Ez az erősen megsárgult szénvázlat sajnos nem alkalmas reprodukálásra, ezért jelen tanulmányunkban az Árpád fejét ábrázoló Munkácsy-rajzot — mely megegyezik a szegedivel —, a Szépművészeti Múzeumban őrzött rajzstúdióval helyettesítettük.

Múzeumunk grafikai gyűjteményében szereplő múlt századi és századunk fordulóján működő magyar mesterek alkotásainak egy része régi törzssanyagának tekinthető. Így többek között: *Andorkó Gyula* („Vázlat”), *Barabás Miklós* („Somogyi Károly arcképe”), *Eisenhut Ferenc* („Rajzok”), *Ipoly Sándor* („Vázlatok”), *Kelety Gusztáv* („Facsoport”), *Liezen—Mayer Sándor* („Faust-jelenet”), *Lotz Károly* („Női akt”), *Munkácsy Mihály* („Honfoglalás” nagy szénvázlat), *Nagy Sándor* („Erdőrészlet nővel”), *Szemlér Mihály* („Verekedés a csárdában”), *Székely Bertalan*: („Anyai szeretet”), *Zádor István* („Szegedi Fogadalmi Templom”) és mások általunk őrzött rajzai.⁹

E meglevő törzssanyagot gyarapította *Ambrozovics Dezső*, budapesti műfordító és műgyűjtő, aki a több mint 250 műtárgyból (főleg festményekből) álló kollekciónak 1937-ben a szegedi múzeumnak adományozta. Az ide került gyűjteményben, egyéb műveken kívül: *Barabás Miklós* („Meszlényi Rudolf arcképe”), *Edvi—Illés Aladár* („Bivalyfej”), *Góth Sári* („Keleti nő”), *Györök Leó* („Vitorláshajó”), *Hegedűs László* („Női fej”), *R. Istvánffy Gabriella* („Oroszlán”), *Nagy Zsigmond* („Ívő leány”), *Tahi Antal* („Vázlatok”), *Zala György* („Karikatúra”), *Zilzer Gyula* („Trió”) és mások rajzaival fejlődött a két világháború közötti időszakban múzeumunk rajzművészeti állománya.¹⁰

A XX. századi hazai művészekről való rajzok, grafikák közgyűjteményünkbe történő beszerzése már a húszas évek elején kezdetét vette. *Aba Novák Vilmos* („Város”), *Barcsay Jenő* („Táj”), *Gáborjáni—Szabó Kálmán* („Fametszetek”), *Istókovics Kálmán* („Makói külváros”), *Márffy Ödön* („Litográfiák”), *Miháltz Pál* („Tájkompozíció”), *Patkó Károly* („Halászkok”), *Szőnyi István* („Vízparti jelenet”), *Varga Nándor Lajos* („Fatanulmány”) és társaik grafikáikkal több mint fél évszázad óta képviselve vannak a szegedi múzeumban.¹¹ Az ex libris gyűjteményünkben pedig többek között: *Bajor Bayer Ágost* (22), *Bottlik Dezső* (1), *Csányi Károly* (1), *Drahos István* (59), *Éder Gyula* (2), *Fery Antal* (60), *Gara Arnold* (1), *Haranghy Jenő* (20), *Ligeti Pál* (1), *Menyhárt József* (110), *Molnár C. Pál* (3), *Szamossy László* (1), *Winkler Jenő* (3) és mások szerepelnek könyvjeleikkel. Amint a felsorolásból is kitűnt, egy-egy művész-től olykor magas példányszámú ex librist tartunk nyilván.¹²

Az utóbbi évtizedek során, 1980-ig számba véve, szintén biztatóan gyarapodott grafikai törzssanyagunk. Ennek kapcsán *Pörge Gergely* („Vázlatok”), *Derkovits Gyula* („Rajz”), *Márton Lajos* („Elesett katona”), *Medgyessy Ferenc* („Rippl—Rónai portréi”), *Kós Károly* („Ex libris”), *Frank Frigyes* („Önarckép”), *Kondor Béla* („Égiháború”) és mások hagyatékából értékes rajzok, grafikák kerültek hozzánk. Az Egyesült Államokban élő *Domján József*, az 1958-ban Szegeden rendezett kiállításán szerepelt, egyik színes fametszetét („Téli fák”) nekünk adományozta.¹³ Legutóbb,

⁹ Hogy csak a felsorolt mesterek néhányát említsük, tőlük is több rajzot őrzünk, a példaként jelzett egy múnél. Így *Eisenhut Ferenc*től (7), *Liezen-Mayer Sándor*tól (9), *Szemlér M-től* (6), és *Székely B.* (4) alkotása a MFM tulajdona.

¹⁰ Az ambrozovics-gyűjtemény grafikai, illetve rajzanyaga mindössze 24 lapból áll.

¹¹ L. a MFM „Régi leltárkönyv”-ének 1928, 1931 és 1934-ben történt grafikai vásárlásokat nyilvánartartó bejegyzései.

¹² A szegedi múzeumba került Némedy—Palócz-féle gyűjtemények magyar ex libristái közül adtuk válogatást.

¹³ A felsorolt művészekről a jelzett műveken kívül szintén több rajzot, grafikát őrzünk. Így pl.: *Pörge G.* (12), *Medgyessy F.* (17), *Frank F.* (6), *Kondor B.* (5) rajzművészeti alkotással van a szegedi múzeumban képviselve.

Kass János: Angyal. 1966. (rézkarc)

a szegedi kötődésű *Herman Lipót* száz rajzát („Önarckép”, „Férfi és női akt”, „Rozika” stb.) adományozta a Móra Ferenc Múzeumnak a művész özvegye; ezeket 1980-tól tartós jellegű kiállításra mutattuk be.¹⁴

A Budapesten élő kortárs grafikusművészek, mint többek között *Szabados Árpád*, (aki szegedi születésűnek mondhatja magát), továbbá a városunkban szereplő *Würtz Ádám*, *Somogyi Győző*, *Banga Ferenc* és mások alkotásaiból is kiváló lapokat őrzünk, melyek a Szegedi Nyári Tárlatok történet vásárlások, illetve egy-egy művész itteni önálló kiállításáról való adományozások révén váltak a Móra Ferenc Múzeum tulajdonává. Élükön áll *Kass János*, akinek nemcsak sikeres tárlatai voltak Szegeden, de szülővárosa iránti ragaszkodásából fakadóan életművét Szegedre kívánja hagyni.

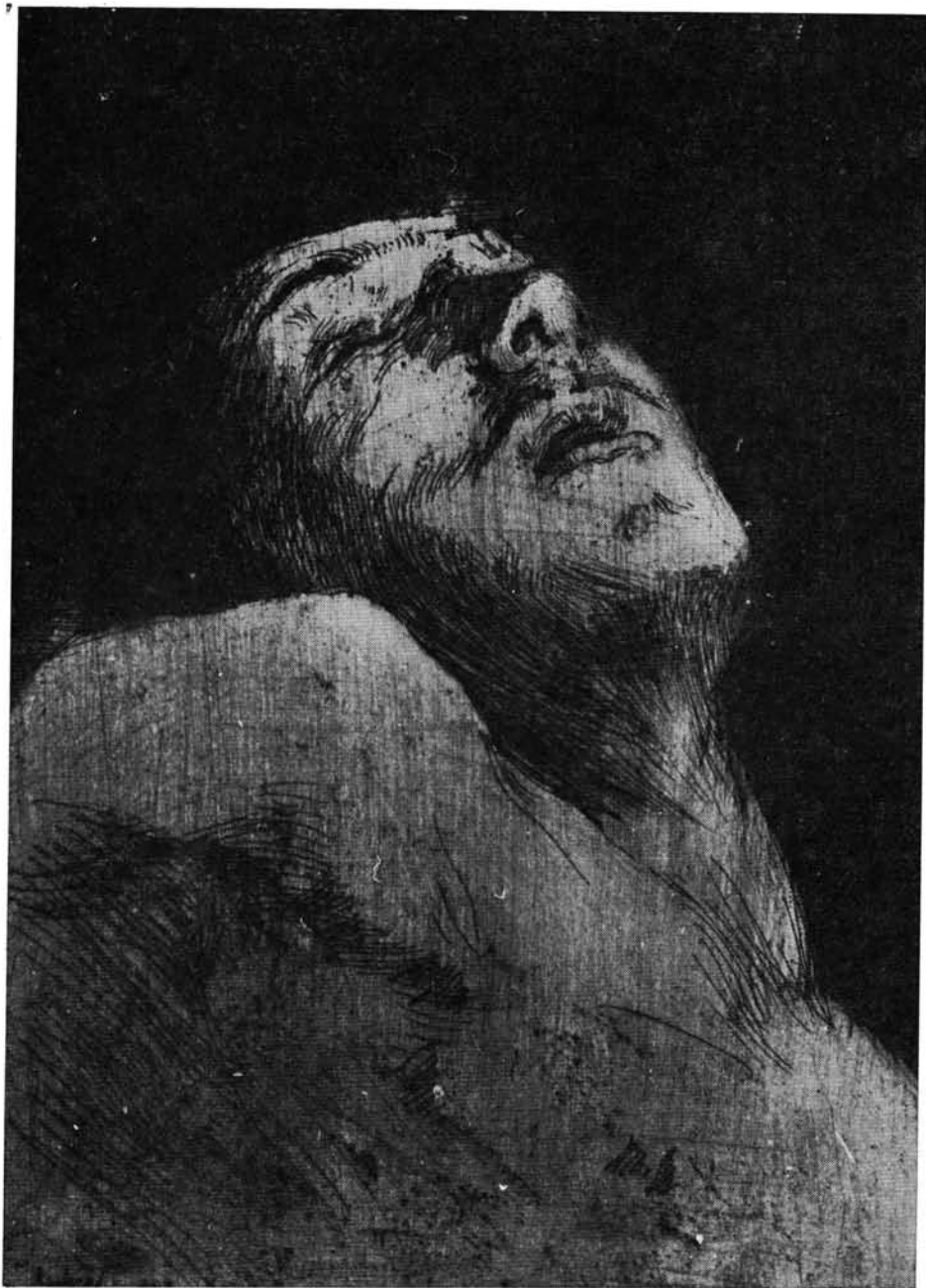
Ami a rajzművészet egyik érdekes ágát, a karikatúrát illeti, a szegedi múzeumnak országos viszonylatban is úttörő kezdeményezéseként kell az 1972/73-ban rendezett karikatúra-kiállításokat megemlítenünk. Az e tárlatokon szereplő *Balázs-Piri Balázs*, *Brenner György*, *Kaján Tibor*, *Mészáros András*, *Sajdik Ferenc*, *Szür-Szabó József* és *Várnai György* megvásárolt, illetve az általuk adományozott karikatúrákkal az első ilyen jellegű rajzművészeti kollekció teremtődött meg Szegeden. Végezetül — de nem utó'sorsorban — említjük meg *Varga Mátyást*, a neves dizlettervezőt, akinek a szegedi képtárban volt kiállítása. Tőle tiszai témájú rézkarcokat kapott gyűjteményünk. Ő is, *Kartschmaroff Lóránd* és *Kutassy J. Ferenc* is Budapesten él. Az általuk a közelmúltban ajándékozott több mint negyven rajz s grafika között tus, akvatinta, linómetszet és rézkarcok vannak, melyek különféle tematikájúak. A jugoszláviai *Andruskó Károly* ugyancsak szerepelt Szegeden. Grafikai lapjai („Zentai utca”, „Kanizsai részlet”, „Tiszai árvíz-sorozat” I—IV. stb.) közül negyvenet juttatott a Móra Ferenc Múzeumnak.¹⁵

A szegedi művészekről származó és a helyi közgyűjteménybe került rajzokról, grafikákról szólva a következőket kell megemlítenünk. Az 1902-től vezetett régi múzeumi leltárkönyvben az első bejegyzésként *Gabara Vince*, múlt századi itteni festő Tisza Lajost ábrázoló szénrajza van feltüntetve. Tíz évnek kellett eltelnie, míg újabb rajzként *Szöri József* önarcképének múzeumba kerülését nyugtázták. E progresszív szellemiségű, 1914-ben hősi halált halt festőnkől származó „Alvó katona” c. ceruzavázlata ismét hosszú idő után, 1970-ben lelte meg helyét múzeumunkban. Ha — e nagy ugrás után — tovább lapozzuk közgyűjteményünk régi leltárkönyvét, olvashatjuk, hogy a század végén feltűnt *Tóth-Molnár Ferenc* egyik krétarajzát 1913-ban vették nyilvántartásba. Életművének gazdag grafikai hagyatéka (289 vegyes technikájú rajz és grafika) szintén jóval később, 1954-ben lett állományba véve. E munkáin főleg a századfordulón élő paraszt- és kispolgárság jellegzetes figuráit karikírozta. A húszas években, Szegeden élő — később Budapestre települt — *Balogh Margit* ceruzavázlatait első ízben vásárolta meg a helyi városi tanács, melyek régi szegedi utcarészleteket örökítettek meg. A művészno halála után, 1965-ben több mint száz alkotását hagyta múzeumunkra. Ennek kb. felét a rajzai teszik ki, tanulmányfejek és figurális ábrázolások. 1928 tavaszán, a sokat utazó *Balázs G. Árpád* grafikai lapjaival gyarapodott az akkor még szerény rajzművészeti gyűjteményünk. A harmincas években a fővárosi művészekről igyekezett a szegedi múzeum grafikai mappákat, illetve szóló rézkarcokat szerezni. Ehhez járult hozzá, hogy Ambrozovics-gyűjtemény keretében múlt századi magyar mesterek néhány szép rajza 1937-ben a múzeumba került. A közben kitört második világháború Szegeden sem kedvezett a közgyűjteményi anyag gyarapításának. Tükröződik ez abból is,

¹⁴ *Szelesi Z.*, Herman-rajzok Szegeden. Népszava, 1980. máj. 8.

¹⁵ *Szelesi Z.*, Régi és új szerzemények [a szegedi múzeumban]. Délmagyarország, 1979. jún. 11.

Tardos-Taussig Ármin: Tanulmányfej
1903. (rézkarc)

hogy újabb vásárlás csak 1943-ban történt ismét, amikor is *Bordás Ferenc* „Erdélyi albumá”-t szereztük meg: a művész tizenkét fametszetét tartalmazza.

A Móra Ferenc Múzeum képzőművészeti anyagát és ezen belül a rajzművészeti gyűjteményét tovább fejlesztő rendszeres műtárgyvásárlások csak a feszabadulás után kezdődtek el és az utóbbi jó három évtizedben a gyűjtés szempontja is mind tervszerűbb lett. Ez azt jelenti, hogy nem eklektikus módon történt és történik a művek megszerzése, mint régen, hanem célirányosan, elsősorban az elhunyt jeles szegedi művészek kiváló alkotásait igyekszünk begyűjteni. A mai helyi kortárművészektől — jobbára az itteni nyári tárlatokon, valamint az egyéni bemutatkozóik alkalmával — közgyűjteményünk részére történt minisztériumi és megyetanácsi vásárlások, valamint a Művészeti Alap állami vásárlásaiból juttatott adományozások, s olykor az alkotók nemes gesztusú ajándékai révén kerültek be színvonalas grafikai munkák egyre növekvő rajzművészeti állományunk modern anyagába.

Az 1950—59 közötti évtized a szegedi múzeum régi művészeti törzsanyagának felmérésével, pontos számbavételével telt el. Ennek kapcsán kerültek szakszerű leltározásra olyan kisebb-nagyobb grafikai hagyatékok, mint *Nyilasy Sándor* hetvenet meghaladó — tápéi parasztokat ábrázoló — ceruzavázlatai, *Heller Ödön* majdnem száz — főleg női aktokat mutató — ceruzastúdiumai, *Tardos-Taussig Ármin* harmincon

Kafka Albert: Ipar utca 13.
(Juhász Gyula udvara) 1926. (krétarajz)

felüli — különféle témájú — rézkarc és linómetszete.¹⁶ Megemlíjtjük *Rudnay Gyula* főiskolai tanítványainak 1926-ban — az akkori Szegedi Művésztelep feladatainak keretében — készült közel negyven szénrajzát, melyeken a növendékek (többek között: *Choma József, Feld Lajos, Kafka Albert, Opitz Margit, Varga Béla* és társaik), a régi szegedi utcarészleteket örökítették meg.¹⁷ Szintén a húszas években került haza a Franciaországban korán 1918-ban elhunyt *Bánszky Sándor* kisplasztikai tanulmányai-val együtt a művész tus- és ceruzarajzokkal teli vázlatfüzete is, melyben levő stúdiiumai *Bánszky* modern szellemű szobrászati elgondolásaira vetnek fényt.¹⁸

Az utóbbi két évtized, 1960—80 során rajzművészeti gyűjteményünk a régebben vagy a közelmúltban elhunyt helyi mesterektől származó alkotásaikkal csakúgy

Moholy-Nagy László: Kézimunkázó nő.
1919. (krétarajz)

¹⁶ A *Nyilasy*-vázlatok nagyrésze *Telbisz Istvántól* lett vásárolva, a *Heller*-studiumok pedig *Tardos-Taussig Ármín* gyűjteményéből kerültek hozzánk.

¹⁷ *Szelesi Z.*, i. m. 129—135.

¹⁸ *Szelesi Z.*, i. m. 100—101.

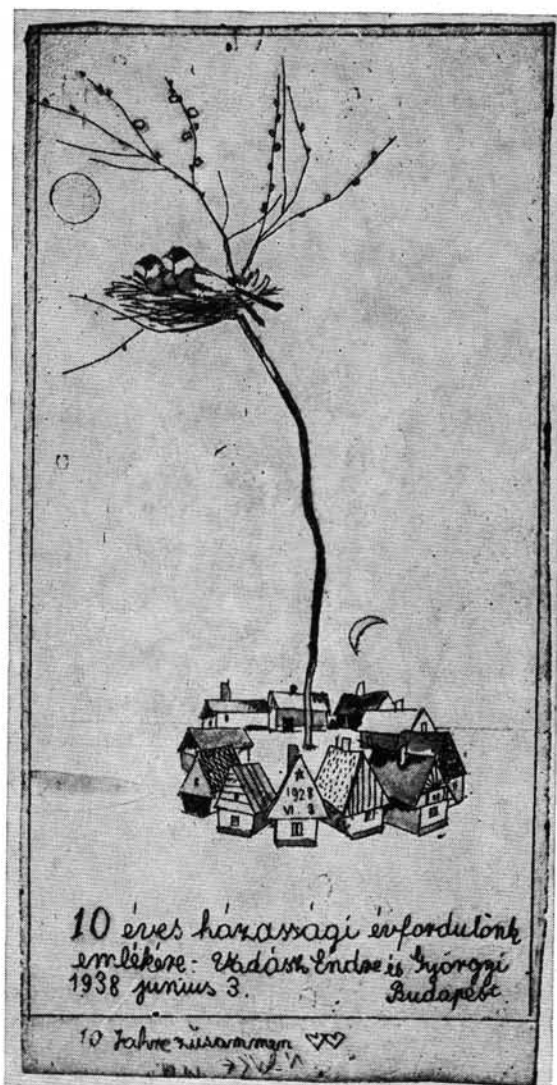
gazdagabb lett, mint a mai szegedi kortárművészek által létrehozott grafikák múzeumba kerülésével. Ha némi kronológiával próbáljuk helyi művészeink nekünk adományozott vagy megvásárolt rajzait számbavenni, elsőként *Károlyi Lajos* százon felüli rajzait, vázlatait említjük meg, melyeket *Malatinszky György* ajándékozott múzeumunknak. Ezek a rögtönzött tus- és ceruza-stúdiumok főleg arc- és alaktanulmányokat ábrázolnak. A Tanácsköztársaság idején Szegeden működő *Moholy Nagy Lászlótól* és barátjától, *Gergely Sándortól* is őrzünk néhány egyedi figurális rajzot és sokszorosított kisgrafikákat. Így Moholy-Nagy egyik fiataalkori rajzát, a „Kézimunkázó nő”-t, és Gergely ceruzával készült „Önarckép”-ét és egyéb kisgrafikáját. Ők épp úgy fiatalon kerültek el Szegedről, mint a szobrász *Erdey Dezső*, akinek a szegedi Fogadalmi Templom oldalfalát díszítő Szt. Antal kútjához készített ceruzavázlatait szereztük meg, egyéb témájú rajzaival együtt. A Dóm-környékén maradvá hozzuk

Gergely Sándor: Ex libris.
1919. (linó metszet)

szóba, hogy *Rerrich Béla* „Vázlattevé a szegedi Dóm tér rendezéséhez” készített ceruzarajza is a miénk lett.¹⁹

A többször is említett *Palócz—Némegy* féle ex libris gyűjteményünkben szegedi művészek által készített könyvszignettek sem hiányoznak. Elég, ha olyan ismert grafikusokra hivatkozunk, mint a Szegedről elkerült *Vadász Endre*, akitől 149, *Buday Györgyre*, akitől 54, és a már szóba került *Bordás Ferenc*re utalunk, akitől 180 ex libris jutott gyűjteményünkbe. Az életük során a szeretett Tisza parti városuk-

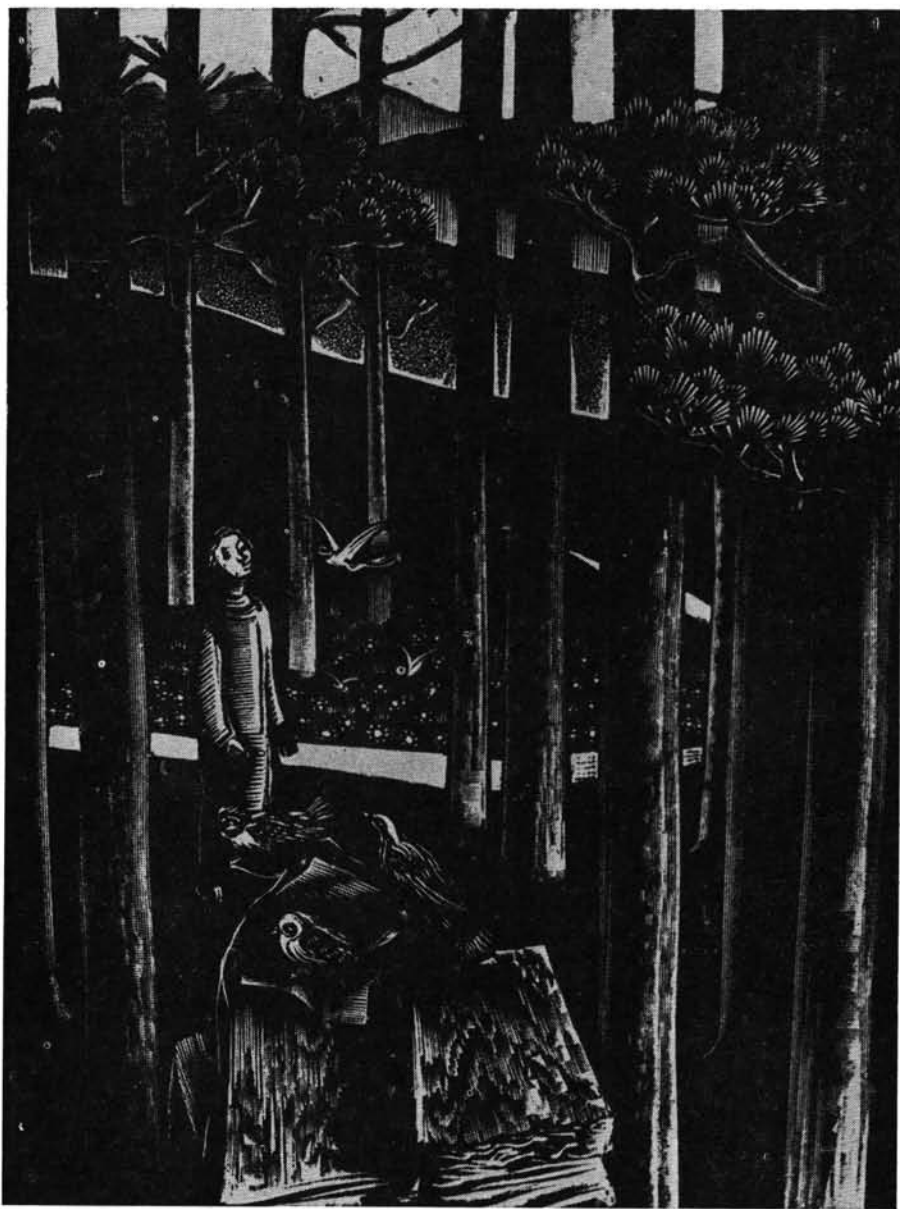

Vadász Endre: „10 éves házassági évfordulónk emlékére.”
1938. (rézkarc)

¹⁹ *Szelesi Z.*, i. m.

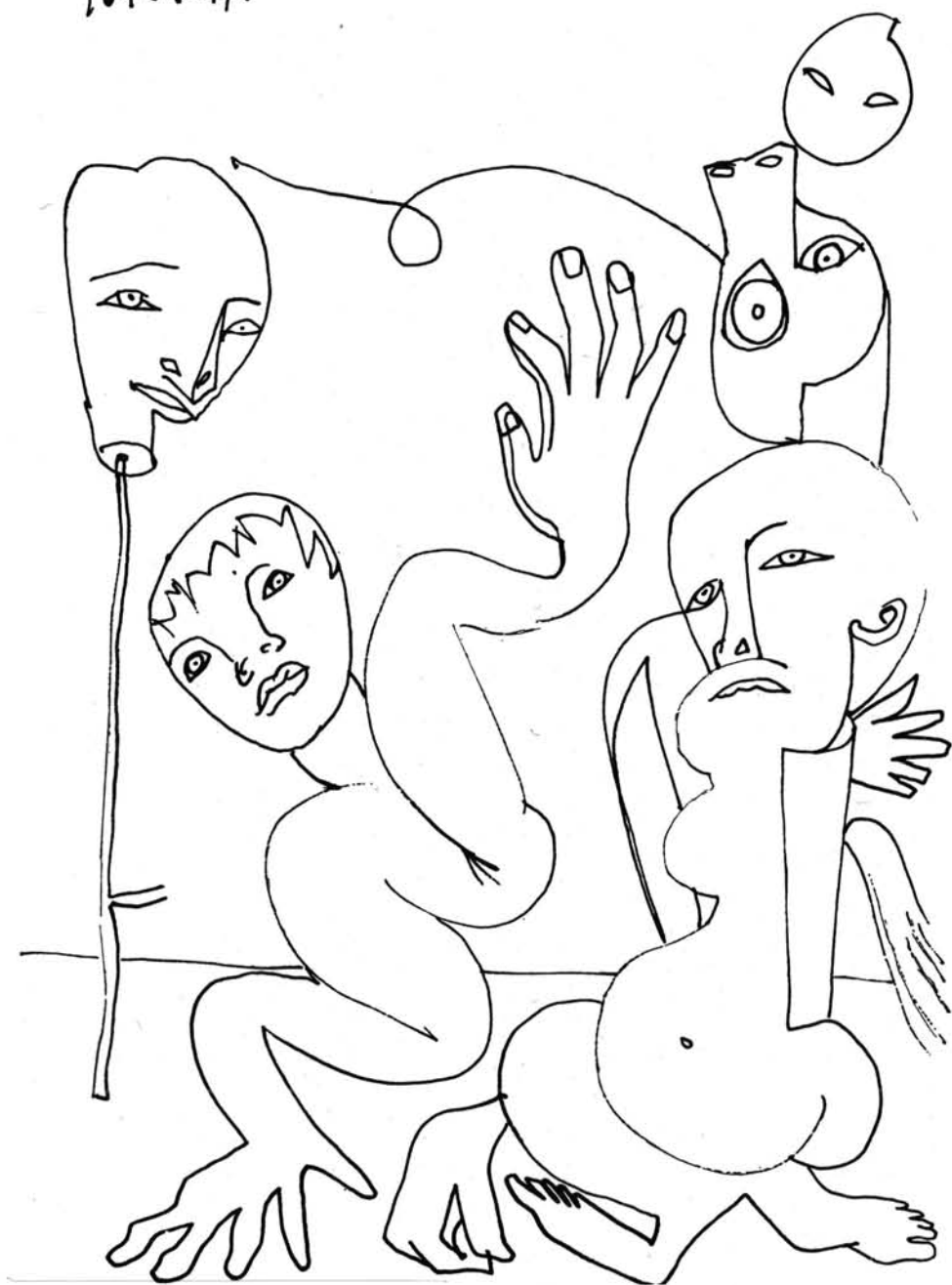
Buday György: Boldogasszony búcsúja
(részlet) 1931. (fametszet)

Bordás Ferenc: Erdőben.
1938. (rézkarc)

'964-v-17.

Vinkler László: Capriccio.
1964. (tusrajz)

Kopasz Márta: XII. Congresso Internazionale, Como.
1968. (linómetszet)

Vincze András: A vándor.
1967. (fametszet)

Papp György: Anna balladája.
1970. (sz. linómetszet)

től meg nem vált művészek közül kell megemlítenünk *Erdélyi Mihályt*, aki félszáz festményén kívül ugyanannyi rajzát hagyta szülővárosára, Szegedre. Az ő műveit is a Móra Ferenc Múzeum őrzi, mint az európai kitekintésű *Vinkler László* néhány grafikus jellegű alkotását. A mai helyi mesterek közé számító *Kopasz Márta* kisgrafikáit és a MFM-nak adományozott Múza-sorozatát őrizzük.²⁰

A korábban sirba szállt szegedi rajztanár-művészek közül, *Bánszki Tamást*, *Jánoska Tivadart* és *Dénes Jánost* kell megemlítenünk, akik tradicionális szemléletű rajzokkal, grafikákkal vannak képviselve múzeumunkban. A náluk modernebb, intellektuálisabb szellemű *Major Jenő* és *Iehel István* grafikái, rajzai sem hiányoznak közgyűjteményekből. A mai helyi kortárs művészeink sorából, a mesternek számító *Vincze Andrástól*, hol valóságelvű, hol szürrealisztikus tendenciájú rajzokat, grafikákat mondhatunk magunkénak. A kiforrott tehetségű *Papp Györgytől* pedig népművészeti ihletettségű, folklorisztikus témájú linómetszeteket tartunk nyilván.²¹ A soraikba tartozó mai helyi művészeink közül *Benes József*, *Fritz Mihály*, *Lapiz András* és *Pataki Ferenc* grafikai műveinek néhány darabja még megszerzésre vár, csakúgy mint a városunkból elszármazott *Király Sándor* és *Urbán László* rajzművészeti alkotásainak pár lapja is.²² A szárnyukat most bontogató, tehetségüket önálló kiállításokon bizonyító fiatal művészeinktől, pl. *László Annától* és *Szekeres Ferentől* múzeumba került grafikáik biztató utánpótlást ígérnek, a több mint félszázados múltú, megújulás útján haladó szegedi grafikusok kultúra országos rangú kiteljesedésében.

A Móra Ferenc Múzeum rajzművészeti gyűjteményének vázlatos áttekintése után, dokumentálisan igazolva elmondhatjuk, hogy Tisza-parti városunk képzőművészetében a grafika régtől fogva jelentős szerepet játszik. Ismét hangsúlyozhatjuk — miután múzeumi rajzanyagunkat felmértük —, hogy míg a szonszédos Vásárhelynek szinte egyértelműen a festészete dominál, addig Szegednek a grafikai kultúrája az, amely emberöltőnyi időt meghaladva patinás múlttal rendelkezik. Mint ahogy a múlt századi külföldi s magyar mesterek is képviselve vannak nálunk, úgy az e századi élenjáró hazai művészek és mai kortárs örököseik jónéhányának grafikai lapjai sem hiányoznak. Ha visszatekintünk azon a hosszú fejlődési vonalon, amely a kezdetektől napjainkig tart, joggal mondhatjuk hogy, a „tegnapból a mába” vezető út, a szegedi grafika mint teljesebb arculatúvá válása felé halad. A hagyományokban gazdag, tágan értelmezhető rajzművészetünk nem valamiféle helybeli iskolát, vagy belterjes műhelyt jelent, hanem a — Móra Ferenc Múzeum által tükröztetett — szegedi grafika profilja sajátos jellegéből adódóan lokális és egyetemes szintézisű karaktert mutat. Rajztevékenységünk ugyanis nem volt soha a várost körülvevő, árvíz ellen védő töltés mögé szorítva. Sőt grafikus kultúránknak éppen az a jellemzője, hogy — a múzeumunkban található kül- és belföldi, illetve a helyi művészek alkotásait figyelembe véve — Tisza-parti városunk rajzművészeti irányvonala az idők során nagyon is szerteágazóvá lett.

²⁰ Irodalom: *Szelesi Z.*, i. m.

²¹ Irodalom: *Szelesi Z.*, i. m.

²² Irodalom: *Szelesi Z.*, i. m.; Szegedi grafikusok, Szeged 1980.

SZEMELVÉNYEK A SZEGEDI MÚZEUM RAJZMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYÉBŐL

A

Aba Novák Vilmos: Város (rézk.) Ltsz.: 55. 458.; *Acket, D.*: Ex libris (7 db. graf.) Ltsz.: 70. 38.; *Andorkó Gyula*: Vázlat (kréta) Ltsz.: 55. 229.; *André, H.*: Ex libris (3 db. graf.) Ltsz.: 59. 140., 59. 350 59. 369.; *Andruskó Károly*: Grafikák (38 db.) Ltsz.: 73. 1—38.; *Angelini, L.*: Ex libris (12 db. graf.) Ltsz. 70. 25.

B

Badodi, A.: Ex libris (5 db. graf.) Ltsz.: 70. 32.; *Baier, O. H.*: Ex libris (2 db. graf.) Ltsz.: 70. 48.; *Bajor Bayer Ágost*: Ex libris (22 db. graf.) Ltsz.: 70. 13.; *Balázs-Piri Balázs*: Karikatúrák (5 db. sz. tus) Ltsz.: 72. 9.; *Balázs G. Árpád*: Macedon utcarészlet (monot.) Ltsz.: 56. 17.; *Baldinelli, A.*: Ex libris (40 db. graf.) Ltsz.: 70. 44.; *Balogh Margit*: Rajzok (63 db. ceruza) Ltsz.: 50. 661.; 55. 186.; 65. 47—108.; *Banga Ferenc*: Apó (toll) Ltsz.: 76. 20.; *Barabás Miklós*: Meszlényi Rudolf arcképe (ceruza) Ltsz.: 50. 657.; *Barcsay Jenő*: Táj (rézk.) Ltsz.: 55. 459.; *Bánszki Tamás*: Grafikák (27 db.) Ltsz.: 60. 3—30.; *Bánszky Sándor*: Vázlatkönyv (tus, ceruza) Ltsz.: 55. 232.; *Benyovszky István*: Rajzok (3 db. szén, ceruza, sz. tus) Ltsz.: 55. 624.; 59. 40.; 71. 5—7.; *Bér Dezső*: Karikatúrák (tus) Ltsz.: 55. 240.; *Bonnet, C.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 343.; *Bordás Ferenc*: Ex libris (180 db. graf.) Ltsz.: 70. 7.; *Bottka Lukács*: Táj tehennel (línó) Ltsz.: 55. 372.; *Bottlik Dezső*: Ex libris (3 db. graf.) Ltsz.: 59. 118.; 59. 239.; 59. 530.; *Brenner György*: Karikatúrák (5 db. tus) Ltsz.: 73. 49—53.; *Buday György*: Boldogasszony búcsúja (fametsz.) Ltsz.: 70. 121.; Ex libris (34 db. graf.) Ltsz.: 70. 2.; *Budler, Nic. J. B.*: Ex libris (10 db. graf.) Ltsz.: 70. 5.

C

Campion, L. V.: Ex libris (17 db. graf.) Ltsz.: 70. 45.; *Cisari, G.*: Ex libris (14 db. graf.) Ltsz.: 70. 56.; *Choma József*: Régi szegedi utcarészlet (ceruza) Ltsz.: 55. 210.; *Chomor Ferenc*: Régi szegedi utcarészlet (ceruza) Ltsz.: 55. 185.; *Colly, E.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 168.; *Cziffery, J.*: Lavanderais (fametsz.) Ltsz.: 55. 641.; *Czóbel Béla*: Heverő I. (szén) Ltsz.: 72. 16.; *Csánky Dénes*: Kisgyerek (szén) Ltsz.: 60. 119.; *Csányi Károly*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 626.; *Csóka István*: Templomtér szén Ltsz.: 55. 195.

D

Deák Ferenc István: Ex libris (rézk.) Ltsz.: 79. 15.; *Degony, N.*: Ex libris (6 db. graf.) Ltsz.: 70. 56.; *Derkovits Gyula*: Rajz (toll) Ltsz.: 55. 133.; *Dózsa tüzes trónon* (fametsz.) Ltsz.: 55. 643.; *Dénes János*: Öreg erdész (kréta) Ltsz.: 78. 13.; *Dobrovsky, J.*: Ex libris (18 db. graf.) Ltsz.: 70. 43.; *Domján József*: Téli fák (sz. fametsz.) Ltsz.: 56. 21.; *Drahoš István*: Ex libris (59 db. graf.) Ltsz.: 70. 8 *Dreschel, I.*: Ex libris (2 db. graf.) Ltsz.: 59. 180.; 59. 217.

E

Edvi Illés Aladár: Bivalyfej (szén) Ltsz.: 50. 599.; *Eisenhut Ferenc*: Rajz (ceruza) Ltsz.: 59. 35.; Rajzok (6 db. ceruza) Ltsz.: 59. 49.; *Eisner, R.*: Ex libris (2 db. graf.) Ltsz.: 59. 801.; *Erdey Dezső*: Vázlatok a szegedi Szt. Antal-kúthoz I-VIII. (ceruza) Ltsz.: 78. 64—72.; *Erdélyi Mihály*: Rajzok (50 db. vegyes techn.) Szeged Városi Tanács tulajdona múzeumi elhelyezésben.; *Éder Gyula*: Ex libris (2 db. graf.) Ltsz.: 59. 568.

F

Faragó József: Karikatúra (tus) Ltsz.: 50. 583.; *Fazekas Károly*: Táj (rézk.) Ltsz.: 55. 267.; *Feil, O.*: Ex libris (8 db. graf.) Ltsz.: 70. 34.; *Feld Lajos*: Palánki részlet (sz. toll) Ltsz.: 55. 248.; *Ferenczy László*: Régi szegedi utcarészlet (ceruza) Ltsz.: 55. 199.; *Fery Antal*: Ex Libris (60 db. graf. Ltsz.: 70. 14.; *Frank Frigyes*: Őnarckép (tus) Ltsz.: 77. 26.; *Friedländer, E.*: Ex libris (10 db. graf. Ltsz.: 70. 49.; *Friedmann, H.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 69.

G

Gabara Vince: Tisza Lajos arcképe (szén) Ltsz.: 55. 270.; *Gagliardo, A. H.*: Ex libris (2 db. graf.) Ltsz.: 70. 30.; *Gara Arnold*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 415.; *Gábor Jenő*: Tájkép (szén) Ltsz.: 50. 649.; *Gáborjáni-Szabó Kálmán*: Fametszetek (20 db.) Ltsz.: 55. 448—471.; *Gergely Sándor*: Őnarckép (ceruza) Ltsz.: 80. 275.; *Goltz, A.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 124.; *Góth Móric*: Szamárfej (tus) Ltsz.: 50. 608.; *Góth Sári*: Keleti nő (ceruza) Ltsz.: 50. 652.; *Györök Leó*: Vitorlášhajó (szén) Ltsz.: 50. 625.

H

Hanlinger, H.: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 541.; *Haranghy Jenő*: Ex libris (20 db. graf.) Ltsz.: 70. 12.; *Harsányi Kálmán*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 76.; *Haselböck, K.*: Ex libris (15 db. graf.) Ltsz.: 70. 57.; *Hegedűs László*: Női fej (ceruza) Ltsz.: 50. 610.; *Heller Ödön*: Vázlatok (94 db. ceruza) Ltsz.: 55. 1-94.; *Henne, A.*: Ex libris (6 db. graf.) Ltsz.: 70. 23.; *Herman Lipót*: Rajzok (100 db. ceruza, tus, kréta, toll) Ltsz.: 80. 7-108.; *Hofer T.*: Ex libris (55 db. graf.) Ltsz.: 70. 54.; *Hokusai*: Házi jelenet (sz. fametsz.) Ltsz.: 55. 620.

I

Ipoly Sándor: Vázlatok (ceruza) Ltsz.: 50. 59.; Ismeretlen: Talmud-tanulmány (rézm.) Ltsz.: 60. 182.; *Istókovics Kálmán*: Makói külváros (rézk.) Ltsz.: 55. 380.; *Istvánffy Gabriella*: Oroszlán (kréta) Ltsz.: 50. 606.

J

Jánoska Tivadar: Krétarajzok (12 db.) Ltsz.: 70. 100-112.; *Cs. Joachim Ferenc*: Anya gyermekével (kőrajz) Ltsz.: 55. 189.

K

Kafka Albert: Ipar utca 13. (kréta) Ltsz.: 55. 242.; *Kaiser, F.*: Ex libris (6 db.) Ltsz.: 70. 46.; *Kaján Tibor*: Karikatúrák (10 db. tus) Ltsz.: 74. 14-23.; *Kartscmaroff Lóránd*: Vázlatok (tus) Ltsz.: 80. 282-287.; *Kaveczky Zoltán*: Dorozsmai öreg malom (rézk.) Ltsz.: 55. 381.; *Károlyi Lajos*: Vázlatok (115 db. ceruza, tus, akv.) Ltsz.: 80. 110-225.; *Kepler, R. C.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 644.; *Kelety Gusztáv*: Facsoport (ceruza) Ltsz.: 55. 633.; *Kemény Éva*: Palánki udvar (ceruza) Ltsz.: 55. 223.; *Kislinger, M.*: Ex libris (3 db. graf.) Ltsz.: 70. 28.; *Kiyomine*: Toll-labda (sz. tus) Ltsz.: 50. 644.; *Kiyonaga*: Séta (sz. fametsz.) Ltsz.: 59. 53.; *Klucsik Ferenc*: Juhász Gyula portréja (ceruza) Ltsz.: 78. 9.; *Koch, R.*: Ex libris (17 db. graf.) Ltsz.: 70. 36.; *Kondor Béla*: Égi-háború (rézk.) Ltsz.: 73. 1.; Trójai faló (litogr.) Ltsz.: 75. 2.; *Kormány Éva*: Ipar utcai ház udvara (szén) Ltsz.: 55. 214.; *Kopasz Márta*: Kőszegi emlék (linó) Ltsz.: 67. 8.; Szegedi három királyok (linó) Ltsz.: 67. 9.; Szt. György (linó) Ltsz.: 75. 11.; Múzsá-sorozat I-V. (linó) Ltsz.: 76...5.; *Kós Károly*: Ex libris (tus) Ltsz.: 79. 16.; *Kracker, J. L.*: Barokk rajzok (41 db. tus, toll, kréta, rézk.) Ltsz.: 55. 406-447.; *Kron Jenő*: Pihenő (rézk.) Ltsz.: 56. 626.; *Kukovetz Nana*: Ex libris (kréta) Ltsz.: 59. 442.; *Kunst, A.*: Ex libris (9 db.) graf. Ltsz.: 70. 40.; *Kupferstein Imre*: Szegfü utca (szén) Ltsz.: 55. 192.; *Kutassy I. Ferenc*: Grafikák (24 db. rézk., akvatinta, linó) Ltsz.: 75. 26-30.

L

László Anna: Zarándokok (toll) Ltsz.: 79. 41.; *Legler, W.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 175.; *Lehel István*: Tusrajz Ltsz.: 75. 56.; Táncoló alak (tus) Ltsz.: 73. 57.; *Liezen-Mayer Sándor*: Faust-jelenet (ceruza) Ltsz.: 50. 571.; Parasztlány (ceruza) Ltsz.: 50. 572.; *Ligeti Pál*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 334.; *Línek Lajos*: Kossuth Lajos arcképe (szén) Ltsz.: 50. 630.; Karikatúra (tus) Ltsz.: 50. 639.; *Lotz Károly*: Női akt (ceruza, kréta) Ltsz.: 55. 632.

M

Major Jenő: Önarckép (hidegtű) Ltsz.: 81. 13.; *Mantero, G.*: Ex libris (27 db. graf.) Ltsz.: 70. 35.; *Márffy Ödön*: Litográfiák (10 db.) Ltsz.: 55. 619.; *Márton Lajos*: Elesett katona (tus) Ltsz.: 50. 613.; *Medgyessy Ferenc*: Fekvő nő (szén) Ltsz.: 66. 37.; Kodály Zoltán (kréta) Ltsz.: 66. 29.; Rippl-Rónai portréi (ceruza) Ltsz.: 66. 38.; *Melse, J.*: Ex libris (14 db.) Ltsz.: 70. 52.; *Menyhárt József*: Ex libris (110 db.) Ltsz.: 70. 20-130.; *Medgyes László*: Kompozíció (rézk.) Ltsz.: 55. 365.; *Merkel, H.*: Ex libris (2 db. graf.) Ltsz.: 59. 270.; *Mészraos András*: Karikatúrák (3 db. tus) Ltsz.: 72. 1-5.; *Miháltz Pál*: Tájkompozíció (rézk.) Ltsz.: 55. 462.; *Miklós István*: Jelenet (sz. tus) Ltsz.: 50. 593.; *Misztrik Ernő*: Ipar u. 3. (szén) Ltsz.: 55. 213. *Moholy-Nagy László*: Kézimunkázó nő (kréta) Ltsz.: 70. 1.; *Molnár C. Pál*: Ex libris (3 db. graf.) Ltsz.: 70. 19.; *Munkácsy Mihály*: „Honfoglalás” (szénvázlat) Ltsz.: 50. 548.

N

Nagy Árpád: Ex libris (62 db. graf.) Ltsz.: 70. 11.; *Nagy Imre*: Táj (rézk.) Ltsz.: 55. 463.; *Nagy Sándor*: Erdőrészlet nővel (rézk.) 55. 359.; *Nagy Vilmos*: Holland nő (sz. ceruza) Ltsz.: 50. 615.; *Nagy Zsigmond*: Ivó leány: Ltsz.: 50. 635.; *Nádor Nandl Erzsébet*: Grafikák (8 db. fametsz.) Ltsz.:

55. 623.; *Nagybányai Nagy Zoltán*: Ipar u. 15. (kréta) Ltsz.: 55. 198.; Alsóvárosi Mátyás templom (ceruza) Ltsz.: 55. 200.; Részlet Juhász Gyula udvarából (kréta) Ltsz.: 55. 215.; *Nyilasy Sándor*: Vázlatok I. (54 db. ceruza, kréta, tus) Ltsz.: 54. 906—1040.; Vázlatok II. (19 db. ceruza, kréta tus) Ltsz.: 55. 97—107.; 55. 135.; 55. 347.; 59. 55.; 63. 6.; 64. 9—10.

O

Opitz Margit: Régi szegedi utcarészlet (szén) Ltsz.: 55. 194.; *Osimo, da B. M.*: Ex libris (17 db. graf.) Ltsz.: 70. 41.

P

Palásthy Klára: Tavaszti etűd II. (monot.) Ltsz.: 76. 6.; *Palócz Mária* Nőri portré (szén) Ltsz.: 58.9.; *Papp György*: Magyar népballada (sz. lino) Ltsz.: 70. 67.; Vidd el madár, vidd el... (sz. lino) Ltsz.: 75. 15.; Országépítés (lino) Ltsz.: 78. 3.; *Papp József*: Ónarckép (szén) Ltsz.: 71. 24.; *Parobek Alajos*: Plakátterv (sz. toll) Ltsz.: 56. 15.; *Pasteiner, H.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 258.; *Patkó Károly*: Halászkok (rézk.) Ltsz.: 55. 464.; *Patocchi, A.*: Ex libris (10 db. graf.) Ltsz.: 70. 29.; *Pál Hugó*: Karikatúra (tus) Ltsz.: 55. 239.; *Pécsi-Pilch Dezső*: Karikatúra (ceruza) Ltsz.: 50. 603.; *Pietra, P.*: Ex libris (11 db. graf.) Ltsz.: 70. 55.; *Pörge Gergely*: Vázlatok (11 db. ceruza, szén) Ltsz.: 65. 112—114.; 73. 67—70.; 77. 30—33.

R

Ratska Artur: Vázlatok (5 db. ceruza, szén) Ltsz.: 55. 154—155.; 55. 187—188.; 55. 255.; *Rerrich Béla*: Vázlatok a szegedi Dóm tér rendezéséhez (ceruza) Ltsz.: 71. 1.; *Reinhold, R.*: Ex libris (48 db. graf.) Ltsz.: 70. 33.; *Repitzky, J.*: Hét vezér (I-VII. sz. rajz) Ltsz.: 80. 34.; *Révész Kornél*: Ex libris (29 db. graf.) Ltsz.: 70. 9.; *Roick, O.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 34.; *Rozendal, W. J.*: Ex libris (25 db. graf.) Ltsz.: 70. 37.

S

Sajdik Ferenc: Karikatúrák (3 db. akv. tus.) Ltsz.: 70. 6.; *Schelling, A. H.*: Ex libris (10 db. graf.) Ltsz.: 70. 24.; *Schellert, A.*: Ex libris (20 db. graf.) Ltsz.: 70. 26.; *Schlagen, J. G.*: Ex libris (16 db. graf.) Ltsz.: 70. 27.; *Schmidt, W. C.*: Ex libris (6 db. graf.) Ltsz.: 70. 50.; *Selmeczi Sikonda Károly*: Ex libris (38 db. graf.) Ltsz.: 70. 10.; *Servolini, L.*: Ex libris (25 db. graf.) Ltsz.: 70. 53.; *Singer Kató*: Ipar u. 4. (szén) Ltsz.: 59. 201.; *Simai Imre*: Majmok (kréta) Ltsz.: 56. 23.; *Somogyi Győző*: A szolnoki vasút 1848/II. (szitany.) Ltsz.: 76. 18.; *Soós Elemér*: Tömörkény-vázlat (ceruza) Ltsz.: 55. 224.; *Steiner, H.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 424.; *Sterbenz Károly*: Ex libris (41 db. graf.) Ltsz.: 70. 16.

SZ

Szabados Árpád: „Lemezek” (rézk.) Ltsz.: 78. 10.; *Szamossy László*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 574.; *Szekeres Ferenc*: „Eltűnt idők nyomában” (rézk.) Ltsz.: 77. 7.; *Szekfü János*: Épül a tokaji híd (tus) Ltsz.: 75. 19.; *Szemlér Mihály*: Verekedés a csárdában (rézk.) Ltsz.: 55. 271.; Pipázgató juhász (rézk.) Ltsz.: 55. 272.; *Szentiványi Gyula*: Ónarckép-vázlat (ceruza) Ltsz.: 55. 225.; *Székely Andor*: Nő a tükör előtt (lino) Ltsz.: 55. 371.; *Székely Bertalan*: Anyai szeretet (ceruza) Ltsz.: 55. 128.; Facsoport (kréta) Ltsz.: 55. 125.; Női arctanulmány (ceruza) Ltsz.: 55. 126.; Kiűzetés (kréta) Ltsz.: 55. 127.; *Szivessy Endre*: Plakátterv (tus) Ltsz.: 55. 264.; *Szőnyi István*: Vízparti jelenet (rézk.) Ltsz.: 55. 465.; *Szőri József*: Ónarckép (szén) Ltsz.: 50. 662.; Olvasó nő (algráfia) Ltsz.: 55. 627.; *Szücs Pál*: Illusztráció (rézk.) Ltsz.: 55. 383.; Ex libris (10 db. graf.) Ltsz.: 70. 18.; *Szür-Szabó József*: Karikatúrák (5 db. tus) Ltsz.: 73. 40.

T

Tahi Antal: Vázlatok (25 db. ceruza, akv.) Ltsz.: 50. 659.; *Tardos-Taussig Armin*: Grafikák (36 db. rézk. lino., ceruza) Ltsz.: 55. 157—165.; 55. 226.; 55. 343.; 55. 368—370.; 55. 373—377.; 55. 387—388.; 55. 390—403.; 55. 481.; *Tarjáni Sinkovics Jenő*: Parasztház (rézk.) Ltsz.: 55. 641.; *Tápai Lajos*: Kubikus (szén) Ltsz.: 50. 665.; *Telemann, P.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 243.; *Terris, J.*: Tájkép (tus) Ltsz.: 50. 592.; *Tichy Gyula*: Illusztráció (rézk.) Ltsz.: 55. 362.; *Tóth Pál*: Mikrovilág (litogr.) Ltsz.: 80. 281.; *Tóth-Molnár Ferenc*: Rajzok, grafikák (289 db.) Ltsz.: 54. 691—980.; *Toyokuni*: Nő legezdzével (sz. tus) Ltsz.: 50. 653.; *Török János*: Ex libris (17 db. graf.) Ltsz.: 70. 21.

U

Unterheim, F.: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 70.; *Uytterschaut, V.*: Halászbárka (sz. ceruza) Ltsz.: 50. 362.

V

Vadasz Endre: Hegyi város (rézk.) Ltsz.: 55. 475.; Balatoni falu (rézk.) Ltsz.: 55. 476.; Beborul (rézk.) Ltsz.: 55. 477.; Tanya (rézk.) Ltsz.: 55. 478.; Budapest (rézk.) Ltsz.: 56. 33.; Ex Libris (149 db. graf.) Ltsz.: 70. 3.; *Varga Béla*: Régi szegedi utcарészlet (ceruza) Ltsz.: 55. 222.; *Varga Mátyás*: Új híd épül a Tiszán I-II. (rézk.) Ltsz.: 79. 2—3.; *Varga Nándor Lajos*: Fatanulmány (rézk.) Ltsz.: 55. 466.; *Várkonyi Károly*: Ex libris (39 db. graf.) Ltsz.: 70. 5.; *Várkonyi Valéria*: Fogadalmi templom (szén) Ltsz.: 55. 356.; *Várnai György*: Karikatúrák (4 db. tus) Ltsz.: 73. 45—48.; *Vincze András*: Gyárák alkonyatban (monot.) Ltsz.: 67. 10.; *Vinkler László*: Fikusz madonnával (ceruza, lazur) Ltsz.: 50. 12.; Kompozíció (v. techn.) Ltsz.: 75. 17.; *Visser, J.*: Ex libris (2 db. graf.) Ltsz.: 59. 235.; 59. 566.

W

Winkler Jenő: Ex libris (3 db. graf.) Ltsz.: 59. 209.; 59. 423.; 59. 600.; *Wohl Zoltán*: Régi szegedi utcарészlet (3 db. graf.) Ltsz.: 55. 218.; 55. 220.; 55. 260.; *Wimmer, W.*: Ex libris (40 db. graf.) Ltsz.: 70. 31.; *Wunderlich, J.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 361.; *Würtz Ádám*: Szombat délután Tisza lökőn (rézm.) Ltsz.: 55. 132.

Z

Zala György: Karikatúra (ceruza) Ltsz.: 50. 620.; *Zádor István*: Szegedi Fogadalmi templom (ceruza) Ltsz.: 50. 633.; *Záray Lucy*: Fogadalmi templom építése (ceruza) Ltsz.: 55. 354.; Ipar utca 13 Juhász Gyula háza (szén) Ltsz.: 55. 355.; *Ziegler, H.*: Ex libris (graf.) Ltsz.: 59. 394.; *Zilzer Gyula*: Trió (rézm.) Ltsz.: 50. 577.; *Zetti, I.*: Ex libris (35 db. graf.) Ltsz.: 70. 47.; *Zombory Lajos*: Vázlat (szén) Ltsz.: 54. 1000.

DIE KUNSTZEICHNUNGSSAMMLUNG DES SZEGEDINER MUSEUMS

von

Zoltán Szelesi

Wer die Eintragungen im Bestandsverzeichnis der bildenden Künste des Szegediner Museums verfolgt, der kann sich einen Begriff von dem Reichtum an altem, neuem, ausländischem und ungarischem — zu dem auch die Zeichnungen und Grafiken der Szegediner Künstler gehören — Material schaffen, das in die öffentliche Szegediner Sammlung gelangt ist. Das Szegediner Móra Ferenc Museum kann sich heute nicht mehr nur damit rühmen, dass der Bestand an Kunstwerken über fünftausend zählt — er besteht zum grössten Teil aus Kunstzeichnungen — sondern es kann auch darauf stolz sein, dass ein Grossteil der bedeutenden Kollektion — so auch die Grafiken — mittels Zuwendungen aus staatlicher oder kommunaler Hand oder aber von Kunstsammlern und Künstlern in das Museum gelangt sind. Das alles spiegelt treu die in unserer Theisstadt geschichtsträchtig gewordene und immer wichtiger werdende grafische Kultur und Kunstliebhaberei wider.

Die an Traditionen reiche, im weiten Sinn zu verstehende Grafik bedeutet keine lokale Schule oder etwa eine intensive Werkstatt, sondern zeigt das durch das Museum reflektierte Profil des sich aus einer lokalen und universalen Synthese ergebenden Charakters der Szegediner Grafik.

A KIFEJEZÉS BŰVÖLETÉBEN

Varga Imre művészetéről

SZUROMI PÁL

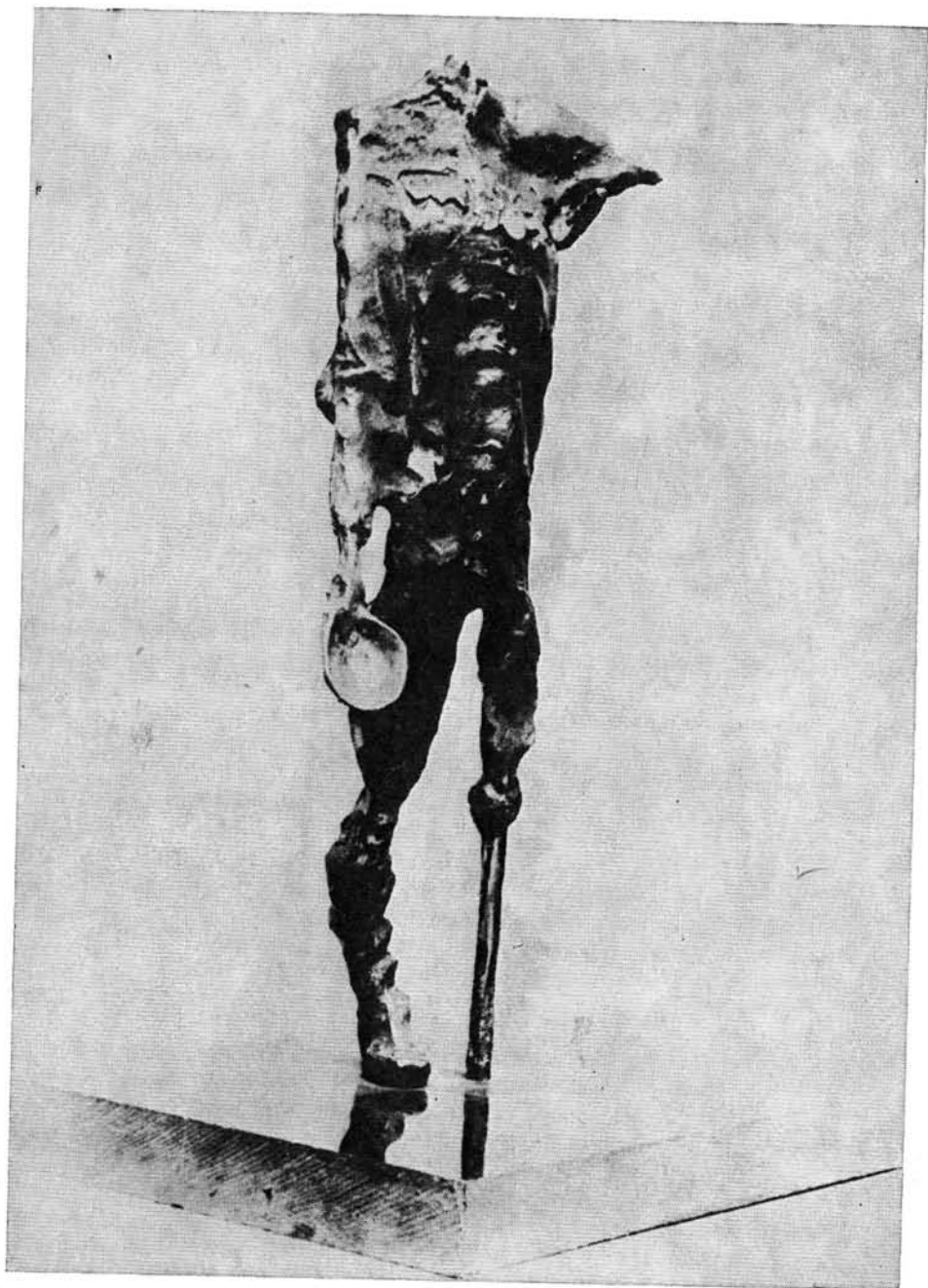
(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Koronként, generációként, sőt egy-egy alkotói pályán belül is változik a művészi, esztétikai igazmondás formája, mértéke és lehetősége. Különösen így van ez századunk sokszínű, mozgékony jellegű művészetében, ahol a legkülönbébb tendenciák versengenek és futnak egymás mellett. Nem könnyű tehát eligazodnunk, hisz jobbára újszerű minőségekkel, újszerű emberi, alkotói attitűdökkel találkozhatunk. A kortárs művészet már nem hagyatkozhat kollektív érvényű, társadalmilag meghatározott eszmei, kulturális rendszerekre, ez csak a klasszikus korszakok privilégiuma volt. A modern társadalom, a korszerű művészet kibontakozása szükségszerűen együtt járt a mitológikus, vallásos formák háttérbe szorulásával, egyzersmind az alkotói szuverenitás kiteljesedésével. Hegel az elsők között ismerte fel ezt a történelmi méretű pálfordulást: „... a művész szubjektivitása anyaga és alkotása felett áll..., választásától függ mind a tartalom, mind ennek alakításmódja.” És a választási lehetőségek kibővülése az esztétikai, művészi igazmondást is motiválja, de az alkotók felelősségét is próbára teszi.

Érdekes, tanulságos lenne például együtt látni, netán feldolgozni a második világháború eseményeire, katasztrófáira reagáló színvonalas, izgalmas plasztikai műveket. Hisz korszakot meghatározó, milliókat érintő, napjainkig ható történelmi, emberi tényezőről van szó, következésképp az egyik leggyakrabban visszatérő kisleplasztikai, köztéri tematikáról. Igaz, a művészet történetéből eddig sem hiányoztak a katonáskodásra, a hősiességre vagy az emberi szenvedésre, pusztulásra utaló alkotások, csak hogy itt minden bizonnyal mást, többet kapnánk. Nemcsak az értelmetlen pusztulás és az emberi tiltakozás szélesebb művészi dimenzióit érzékelhetnénk, hanem valamiképpen a nemzet etikai, esztétikai önismerete, önértékelése is kirajzolódna. Mert eltérő eszmékért, eltérő pozíciókból folyt a küzdelem, noha az emberi veszteség mindenfelé veszteséget, fájdalmat jelentett. Nos, Varga Imre szobrászművész több művével is szerepelhetne ezen a nemzetközi seregszemlén, főként pedig a „Hősi emlékmű” c. plasztikájával.

Ha csak ezt a szobrászi gondolatát valósította volna meg, akkor is helye lenne a modern magyar képzőművészetben. Pedig látszólag semmi rendkívüli nincs a kisleplasztika megszületése körül. A hatvanas évek végének szellemi életében megismerszódik a tárgyilagosabb jellegű történelmi, társadalmi vizsgálódás (pl. Nemeskürty István kötetei vagy a Magyarország felfedezése szociográfiai sorozat), s a művészeti életben sem ismeretlen a deheroizáló, közvetlenebb valóság szemlélet. Varga Imre plasztikája voltaképpen természetesen illeszkedik ehhez a szemléletmódhoz, ugyanakkor művészi színvonala, kíméletlen történelmi, esztétikai igazmondása révén ki is emelkedik ebből a folyamatból.

1. Hósi emlékmű (1969, bronz, 34 cm)

Szinte a legegyszerűbb motívumokat, eszközöket használta az alkotó. A háború katalizmái többnyire még most is a lesóványodott, megcsonkult katonát juttatják eszünkbe másrészt könyvekből, filmkockákról vagy személyes tapasztalatból jól ismerjük a kitüntetések, az étkezések sajtóságtárgyi kellékeit. Együtt van tehát a köznapi és a kivételes attribútum, a realitásokkal számoló művészi magatartás. De észrevesszük azt a szellemi többletet is, ami ebből az alapállásból kibontakozik. Mert egymásra kérdeznak itt a rongyolt katonazubbonyból előbukkanó csonka végtagok és a fényes kitüntetések, ahogyan az utóbbi elemekkel ritmizál a felénk tartott üres csajkaforma. Mintha utólagos megértést vagy tanúságtételt követelne tőlünk társai nevében is ez a feje sincs, értelmetlenül elpusztult és „hősnek” titulált közkatona.

A nemzeti sorskérdésekkel való etikus szembenézést példázza Varga alkotása, ugyanakkor az emberi felelőtlenség, gonoszság történelmi produktumaira figyelmeztet. Egyszerre eleven testiségében és többsikű szellemiségében érzékeljük a virtuózan mintázott, meghökkentő figurát; egyszerre sajnáljuk, félünk tőle, tán mosolygunk is hetykeségén. A groteszk és a tragikus hangvétel remekbe sikerült ötvözete ez a plasztika, amit a jellegzetes címadás is megerősít. Nem véletlen, hogy a művész többféle változatban kipróbálta a kompozíciós ötletet, míg végül az életnagyságú bronzplasztika az Oslói Nemzeti Galériába került. A Hősi emlékmű köztéri kivitelezésére viszont még nem kapott megbízást az alkotó.

Ám ne időzzünk tovább ennél az alkotásnál, jóllehet kulcsfontosságú az életműben. Hisz Varga Imre rangos, foglalkoztatott és termékeny művész. Közel fél-század köztéri művet alkotott mintegy negyedszázad alatt, melyeknek egy része külföldre került (Belgium, Olaszország, Szovjetunió, Lengyelország, Norvégia, Jemen). Rendszeresen szerepel a hazai s külföldi kiállításokon, munkásságát a legmagasabb szintű állami, kulturális kitüntetésekkel is elismerték. Művészetének jelenléte, szemléletformáló hatása kitörölhetetlen a hatvanas, hetvenes évek képzőművészeti életéből; nagy lendületű, gazdag pályaképe alapján a kortárs szobrászat egyik reprezentatív egyénisége. Olyan kiemelkedő, színvonalas emlékművek és köztéri munkák állnak mögötte, mint a Debrecenben elhelyezett Professzor, a Mohácson felállított Lenin s Radnóti Miklós szobor, aztán a Budapesten látható Partizán és Károlyi Mihály emlékmű, nem is szólva jó néhány kisplasztikáról vagy az előbb emlegetett Hősi emlékműről. De hát honnan indult, miféle útvonalon haladt ez a szépen ívelő művészi pálya? Miféle szemlélet és módszer jellemezte az alakuló, változó alkotói gyakorlatot, s mi az, ami az eredményeket, a népszerűséget magyarázza?

Kevészet tudok Varga Imre gyerekkoráról, fiatalkori éveiről. A lexikon adatai szerint: 1923. november 1-én született Siófokon, s meglehetősen későn, 27 évesen került be a Képzőművészeti Főiskola szobrász-tagozatára. Pedig korán megmutatkozott tehetsége, igaz, éppenséggel a festészet területén. Tizenhárom éves volt, amikor egy képe nyilvánosságot kapott Párizsban. Ehhez az időszakhoz, ugyanehhez a városhoz kapcsolódik első jelentősebb külföldi útja is. Vargában tartósabb nyomokat hagytak a művészeti, szellemi jellegű benyomások, egyáltalán a francia kultúra megismerése. A későbbi évtizedekben született munkák egy részének témája, hangvétele és címadása jobbra egyértelműen ezekre az élményekre utal, de művészetének egész szellemisége, formavilága is ösztönző inspirációkat kapott a francia kultúrától. Másféle élményeket jelentett a második világháború s a vele együttjáró katonai szolgálat.

Legtöbb művész számára valamilyen formában meghatározó jelentőségű a főiskolai évek, a főiskolai mesterek hatása. Az a légkör, az a szellemi atmoszféra, amely megbízható szakmai ismereteket és természetes kibontakozási képességeket

akar biztosítani a növendékeknek. Nos, e tekintetben Varga Imre nemzedéke sajátos történelmi, kultúrpolitikai viszonyok között érlelődött művésszé. Találóa hívta „elsősülötteknek” e generációt az egyik kritikus, hiszen újfajta politikai, társadalmi közegben: egy demokratikus, közösségi arculatú világ szolgálatára készültek ezek a fiatalok az ötvenes évek elején. Sok-sok lelkesedés, eleven társadalmi progresszivitás jellemezte az időszakot, jóllehet a kulturális, művészeti életben érvényesülő szemlélet némiképp ellentmondott ennek. Hiába kaptak dinamizmusra ösztönző, „világmegváltó” eszméket, inspirációkat a növendékek: hiányzott mellőle a nyitottabb szellemű, korszerűbb szemléletű alkotói útravaló. Főként a klasszikus művészet egyes tanúságaira szorítkozott ez a felfogás, amely eleve kirekesztette az aktuálisabb társadalmi kérdések megfogalmazását, a szabadabb szellemi orientálódást, az egészségesebb kísérletezés lehetőségét.

Kár lenne persze felületesen ítélni ezek alapján a művészi felkészülés időszakáról. Inkább csak a későbbiekben érezhette az elmulasztott stúdiómozgások szükségét a generáció, a főiskolán csupán eleget tett — bár tagadhatatlan élvezettel — feladatainak. Fejeket és alakokat mintáztak, különféle természeti tanulmányokat készítettek, ügyelve, hogy a megformálás minőségét elsősorban a valóságos látvány igazolja. Varga Imre Mikus Sándor osztályában tanult. De mélyebb emberi és művészi hatást tett rá Pátzay mester egyénisége, akárcsak korosztályának több tagjára is. Pátzay Pál pedagógiai, művészi gyakorlatában szerencsésen ötvöződött a magasfokú mesterségbeli tudás és a humánus eszméket valló, fegyelmezett, — érzékeny plaszticitású — klasszicista szemlélet. Nyilvánvaló tehát: ezekhez a mértékekhez igazodott Varga törekvése, közben valós eredmények születtek. Egy-egy művével nemzeti kiállításokon szerepelt, az 1956-ban készített „Magvető” c. vizsgamunkáját pedig köztéren is felállították.

Beszédesen bizonyítja ez a plasztika a pályára lépő művész szakmai felkészültségét, szemléletbeli alapállását. Azt a tényt, hogy Varga Imre valóban magáévá tette, kitűnően feldolgozta a Pátzay-féle művészetfelfogást. Jóllehet a harmonikusan előre lépő, szép testű férfi köténye, felgyúrt ingujja valamiképpen a magyar paraszti valóság jellegzetességeit idézi, ám a plasztika egész szellemisége az európai kultúrában meghonosodott klasszikus ideákat sugallja. A nyúlánk, méltóságteljes alak dinamizmusa ellenére is megtartja kiegyensúlyozott zártságát, magasztos eszmeiségét, így a konkrét tematika szervesen beépül egy általánosabb érvényű művészi megfogalmazásba. A maga nemében tehát érett alkotással van dolgunk. Nyoma sincs itt formai bizonytalankodásnak, óvatoskodásnak, inkább frissességről és szakmai magabiztosságról tanúskodik a figura megformálása

A diploma megszerzésével természetesen nem fejeződik be a szakmai alapozás, a művészi felkészülés időszaka. Ilyenkor jönnek csak igazán a próbára tevő, izgalmas feladatok, amiket már önállóan kell megoldani az alkotónak. Varga Imre rendszeresen és sokat dolgozik a hatvanas évek környékén. Kisebb-nagyobb köztéri megbízásokat teljesít, becsületesen jelen van a kiállítótermekben. Megszállott kíváncsisággal faggatja a szobrászi eszközök kifejezési eszközeit: rézdomborítást készít, faragja a követ, a fát és továbbra is műveli a bronzplasztikát. Többnyire különmű portrék, valamint ugyancsak különféle álló, fekvő, üldögélő vagy könyöklő aktok kerülnek ki a műhelyből, ahogyan ez a korabeli plasztikát és köztéri szobrászatot is jellemezte.

Az ötvenes évek második felében ugyanis feloldódik a kultúrpolitikai, művészeti szemlélet merevsége. Zöld utat kapnak a legkülönbözőbb kortársi törekvések, megszűnnek a tematikai, stílusbeli korlátok, s ezzel elevenebb pezsgésnek indul a képzőművészeti élet. Ide tartozik voltaképpen az aktszobrászat fellendülése is. Ebben az időben kezdenek benépesülni az ország közterei változó minőségű anya- és akt-

kompozíciókkal, amelyekben egy szobrászgeneráció szellemi felszabadultsága, művészi útkeresése is kifejeződik. A művek tetemes részének formaadása Ferenczy Béni líráját, Medgyessy Ferenc vaskos tömörségét és Pátzay klasszicizmusát idézi, de mindemellett jelen vannak a merészebben szerkesztett; kubista, expresszionista tanúságokat kamatoztató művek.

Varga Imre munkássága csak részben igazodik az általánosabb képlethez. Mint említettem: ő is formázta a csupas, meztelen figurákat, ő is kipróbálta az archaikusabb, szerkesztettebb szoborépítkezést, csak hogy pályatársainak jó része meg is rekedt ebben a klasszikumot és modernséget elegyítő felemás stílusközegben. Igaz, Varga sem kerülhette meg ezt a stádiumot, ám nem lett belőle végállomás. A Magvetőt követő hat-hét év munkái mindenesetre még a klasszikus neveltetésű Pátzay tanítványt mutatják, másrészt pedig az önállósulni akaró, útkereső művészt. A virtuózan mintázott debreceni „Fekvő nő” például egyértelműen az első passzushoz kapcsolható, de már a Zenét hallgató és Állapotos nőnél a klasszikus kiszámítotttságot, harmóniát egy érdesebb, vaskosabb, archaikusabb előadásmód módosítja. A hatvanas évek elején aztán még inkább nekibátorodott az alkotó. Nagyvonalú leegyszerűsítéseket; konstruktív, kubisztikus formákat alkalmazott, s egy-egy művénel finom líraisággal telítette ezt a szemléletet (Fekvő fiú, *Tihany*; Gondolkodó, *Budapest*). Más kérdés, hogy végül is megoldatlanok e munkák, mert a szerkesztő, gondolati szobrászat tisztaságába még beleszólnak a klasszikus beidegződések.

Ennek ellenére hasznosak voltak ezek az évek. Varga Imre sok-sok szakmai, technológiai tapasztalatot szerzett, ugyanakkor szemléletbeli, művészi szuverenitása is megerősödött. A gyakran és előszeretettel használt fémanyagok kezelése szinte szükségyszerűen indukálta a frissebb, szabadabb formai megoldásokat, nem is szólva a kortárs művészet hatásairól. Az utóbb említett művekkel közel egyidőben, 1963-ban született például a *Hommage á Shagall* című kispasztika, amelynek már semmi köze sincs a művészi felemássághoz. Furcsa, hogy Varga méltatói mindazonáltal alig vesznek tudomást erről a virtuóz megoldású hegesztett vaskompozícióról. Pedig valahonnan innen indul Varga Imre érettebb, önállóbb szellemiségű művészi útja. Nincs ebben a műben feszes kimódoltság, szakmai finomkodás, jelen van viszont egy sziporkázóan bátor szobrászi ötlet és egy jó felkészültségű, felszabadultan formáló alkotó. Chagall jellegzetes lebegő, szálló hegedűs figuráját látjuk az ugyancsak jellegzetes kupolás, keresztos motívumok társaságában, s a szaggatott, töredezett előadás valami jóízűen fanyar groteskséget kölcsönöz a pasztikának. Ezek a vonások a későbbi munkáknál is többször felbukkannak, mint ahogy a témaértelmezés is sajátosságok jegeket mutat.

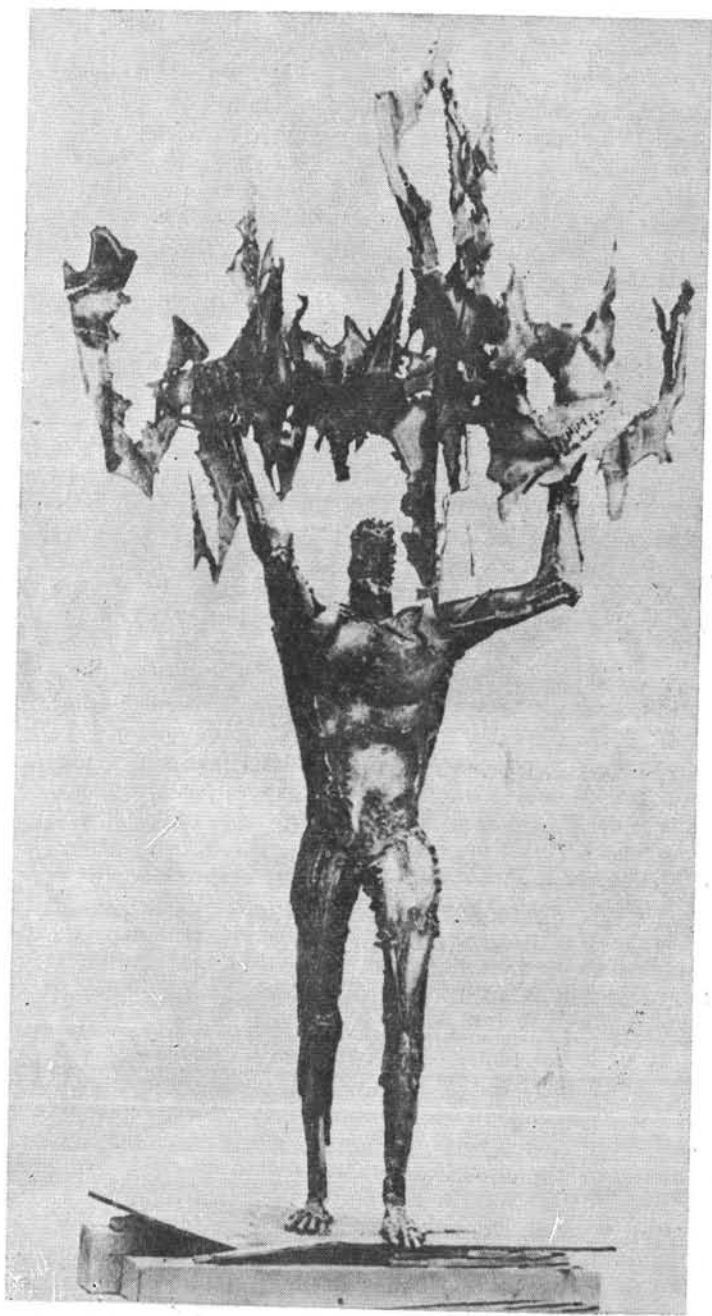
Varga pályáján mégis a Prométheusz lett a vízvázalzó, ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről a művészet világában. Az alkotó is idegenkedik a merevebb sémáktól, ezt mondja egyik nyilatkozatában: „*Én nem látok semmiféle fejlődést önmagam dolgaiban, s ha igen, kizárólag a gondolkodásom fejlődésében. Szerintem ugyanis lényegtelen, hogy valaki formailag fejlődik-e, eszközeiben vált-e vagy sem. Tökéletesen mindegy, hogy ki mivel fejez ki valamit. Egyetlen lényeges dolog van: hogy mit fejez ki és milyen színvonalon.*” A tartalmi, gondolati kérdések a dominánsak tehát Varga Imre szemléletében, bár az eszközök és a kifejezés dialektikáját naponta érzékeli az alkotó. Érezhette ezt egyebek között a hegesztett krómaccélból készült Prométheusz fogadtatásánál, hisz heves vita bontakozott ki körülötte. Egyébként az 1965. évi nemzeti tárlaton tűnt fel ez a pasztika, s főként a formaadás, a technológia borzolta fel a konvencionálisabb, harmonikusabb megoldásokhoz szokott kritikusi és nézői idegeket.

Pedig a hegesztett lemezsobor ekkoriban már nem számított újdonságnak a magyar szobrászatban. Varga művén kívül is szerepeltek ilyen munkák ezen a tárlaton, de csak a Prométheuszról lett botránykő. Logikus tehát, hogy az előadással együtt a szokatlanul újszerű tartalmi, gondolati mozzanatok is közrejátszottak a különös fogadtatásnál. És a tüzet mentő, lángot hozó vállas figura valóban megállítja, tőprengésre készíti a nézőt. A szakállas, torzas fej, az erőteljes testalkat a rokonszenves mitológiai titán egyéniségét idézi, ugyanakkor a megszaggatott alakban, testet felzaklató cső és gömbvas kötegekben már a tragikus sorsú, keselyűtől marcangolt hőst érzékeljük. Az előrelépő, magasba tartott kezű figura szoborteste a csillogó, fényes és a varratos, megszaggatott felületek ritmikus egységét mutatja, ami végül a szeszélyesen vibráló tűzcsóvában tetőződik. Joggal írta az egyik kritikus: „Varga Imre... megmámorosodott a hegesztőpisztolytól...”, csak hogy ez a lánggal operáló mámor, továbbá az anyag megválasztása nagyon is előnyére vált az alkotónak. Mert a prometheuszi gondolat, a prometheuszi ember voltaképpen ezekkel az eszközökkel lett igaz és korszerű.

A mű első változata egyébként ólomból formálódott, innen is érezni a különbséget. Ebből a kompozícióból sem hiányzik a megtépedett test, a pátoszos lobogás, de a simább, klasszikusabb alakításmód valahogy erőtlenebbé, szerveslenebbé tette a plasztikát. A krómacél megoldás viszont határozottan kielezte ezeket a vonásokat, amivel a szobor tartalmi, gondolati szférája is talányosabb lett. Hiszen a drasztikusabb, nyersebb előadás önkéntelenül is egyfajta esendőséget, komikumot kölcsönöz a figurának, s ezt csak nyomatékosítja a kicsit teatrális ízű, sportolós beállítású mozdulat. A heroikus, pátoszos megjelenés ellenére tehát némiképp esendő, földközeli ember Varga Prometheusza. Olyan halandó, amelyik már nem akarja elhittetni velünk, hogy egyszerű és egyértelmű dolog az önfeláldozó hősiesség. Ez a talányos gondolatiság, ez az egymásba átváltó tartalmi többsíkúság különböztette meg a többi lemezsobortól Varga Imre alkotását, de ugyanez avatja megkapóan hitellessé, korszerűvé is.

És persze más is. Hisz nemcsak a figurában megtestesülő belső összetettségre rezonálunk, hanem a plasztika egésze által sugallt gondolati, jelentésbeli elemekre is. Nevezetesen az ember, valamint a tűz, az energia kapcsolatára, amit az európai kultúrában hagyományosan Prométheusz mítosza jelképez. Tudjuk, hogy több művész feldolgozta a romantikus sorsú titán históriáját, meghagyva őt tragikus szépségű, jótévő szerepében. Nos, Varga kompozíciója e tekintetben is hagyományújító és aktuális. Igaz, az ő Prométheuszában is van pátoszos hősiesség, a figura megjelenése sem ellenkezik teljességgel a mitológiai alakkal, de ez már nem az egyértelműen jótévő, áldást hozó titán. Ahogy utaltam rá: valahogy szerepet játszik Varga Imre teremtménye, s ebben a színjátékban egyféle kérkedő, figyelmeztető gesztus is helyet kap. Mert minden sebzettsége ellenére dacos fejtartású, lendületes ívű e szobortest. A magasba emelkedő karok úgy fogják a még magasabbra szökő lángnyelveket, mint súlyemelő a kiemelt vasrudat. Csak hogy ezt szeszélyes, terebélyesedő lángcsóvával tenni: kétes vállalkozás. Az így felmutatott energia ugyanis nemcsak a győzedelmeskedő, humánus törekvésű embert reprezentálja, hanem óhatatlanul megidézi a tűzzel játszó felelőtlenséget is, amely alkalmas lehet világunk fellobbantására.

Prométheusz sorsához tartozik még — valamint a hatvanas évek művészetszemléletéhez —, hogy a művet nem vette át a megrendelő város. Megvásárolta viszont az Antwerpen—Middelheimi Parkmúzeum, később pedig Szekszárdon kapott méltó helyet a plasztika. Annyi bizonyos: Varga Imre művészete ezzel a jelentős, vihart kavart kompozícióval került az érdeklődés homlokterébe. A rossz nyelvek szerint ő lett a „hegesztő szobrász”, ám ez az alkotót kevésbé érdekelte. Annál inkább,

2. Prométheusz (1965, hegesztett krómaccél, 420 cm)

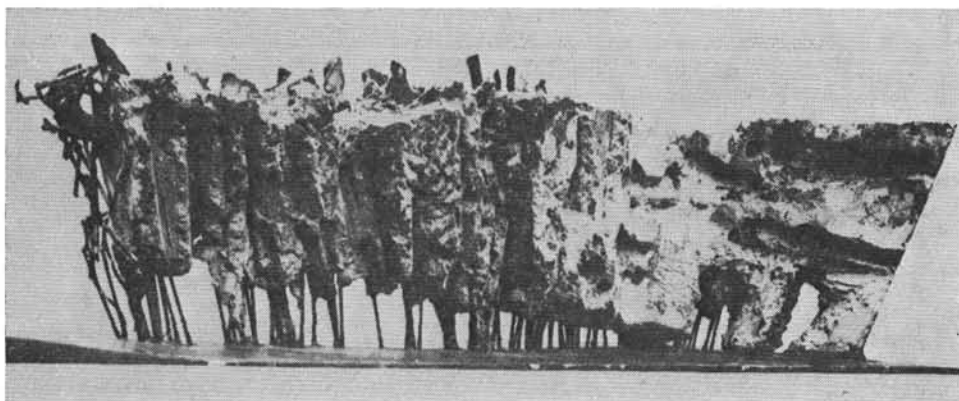
mivel a Prométheuszt követő években is megszállott szorgalommal dolgozott, és az eredmények őt igazolták. Nem lett „hegesztő szobrász”, nem kötelezte el magát kizárólagosan egyetlen technikával, anyaggal vagy stílussal sem. Negyvennégy évesen, 1967-ben rendezte meg első önálló kiállítását Budapesten, ahol egyebek közt a fentieket is bizonyította.

Mindössze csak 16 mű szerepelt a bemutatón, ám egyéb kisplasztikák és köztéri alkotások is születtek ebben az időben. Így például a fővárosban és Székesfehérváron elhelyezett alumínium és beton Térplasztika, ahol az izgalmas, játékos könnyedségű ritmus a konstruktivista, kubista térszervezés elvei szerint alakul. Érett, ízesen megoldott műalkotás ez, akárcsak a kiállításon bemutatott Haldokló Minotaurusz vagy az Anya gyerekkel, amelyeknél viszont a Henry Moore-féle archaikus, tektonikus szobrászat egyéni adaptálását érzékelhettük. A Madáchoz idéző figura ugyanakkor hagyományosabb, klasszikusabb formaelemekből szerveződött, és megintcsak másféle irányba mutattak a pátoszos, ironikus hangvételű hegesztéssel alakított expresszív kisplasztikák. Varga Imre tehát valóban nem horgonyzott le egyetlen szemléletnél, egyetlen anyagfajtánál sem. Szinte hihetetlen frissességgel végigjárta, kipróbálta a kortársi művészet járható útvonalait, mert tudni akart mindent, ami a szobrászi önkifejezés lehetőségeire vonatkozik. Ebben is különbözött Varga a pályatársak többségétől, de leginkább a művek színvonalában. Hisz bármilyen furcsa, jóformán valamennyi előadásmódban, majd minden anyagban remekül feltalálta magát, s ahogy az egyik kritikusa, Rózsa Gyula írta: „próbálkozásai nem próbálkozások, hanem eredmények voltak...” A harmonikusabb megjelenésű lírai plasztikában éppúgy mesterműveket produkált, mint expresszív vagy archaikus jellegű munkáiban. Egy kivételes tehetségű, érett szobrászról árulkodtak egyébként ezek a művek.

Mindig akad, aki eleve bizalmatlanul fogadja a sokoldalú, virtuóz szellemű művészeket. Mintha csak egyetlen formában mondhatna igazat és tartalmasat az alkotó. Pedig a változó, differenciálódó gondolkodás a forma, a kifejezés alakváltozását is indukálja, ahogyan ez Varga munkásságában is tetten érhető. (S a fordítottja is természetesen.) Eddigi pályáján is nyomom követhettük valamennyire művészi törekvéseinek és szakmai felkészültségének sajátos feszültségeit, párhuzamait, amelyek a hatvanas évek végén, majd a hetvenes években már magasabb szinten jelentkeztek. Egyféle mennyiségi, minőségi felhalmozódás, kiteljesedés eredményeként beszélhetünk erről az érett, „mindentudó” időszakról, amelyet néhány kiemelkedő, — jó néhány színvonalas, szellemes megoldású kisplasztika, valamint köztéri alkotás fémjelez. És ezen az alapon eltekinthetünk most már a szorosabban vett időrendtől: inkább a művészi problémafelvetések összefüggőségeire, egy-egy gondolati, tematikai kérdés kibontására figyeljünk.

Varga Imre emberközpontú szobrász. Nála a „termékeny pillanat” többnyire figurális kompozíciókban realizálódik, amelyekben az egyéni s a társadalmi lét átfogó történelmi és aktuális kérdéseit feszegeti. Jóllehet a hétköznapiak intim, játékos kihívásait is elfogadja, ám ezek is hozzátartoznak az emberi világhoz. Az ő szemléletében a valóság és a művészet, a tragikus meg a groteszk természetesen egészíti ki, feltételezi egymást, ahogyan ezt már eddig is érzékelttem. Ennek ellenére karakteres, differenciált vonulatokat mutat Varga munkássága. Egy-egy tematikai, gondolati elem minduntalan mértéket ad a kifejezés hangulati, anyagi dimenzióinak: időnként a gunyoros, ironikus hatás, máskor meg a líraibb vagy éppen a tragikusabb, komolyabb hangú előadás az erőteljesebb. Különösen köztéri emlékműveinek egy részére jellemzőek az utóbbi vonások, ugyanakkor a háborús témájú kisplasztikákban a legintenzívebb a megrendülés és a szenvedély kifejezése.

Itt eljutottunk az előljáróban kiemelt Hósi emlékmű gondolköréhez. S mindjárt kapcsoljuk is ide a Babij Jar és az Erőltetett menet című kisplasztikákat, hisz tematikai rokonságuk mellett művészi eszközeikben, érzelmi-szellemi töltésükben sem idegenek egymástól ezek az alkotások. Kollektív emberi szituációkat, kathartikus és vészjósló történelmi mozzanatokot idéznek az utóbbi művek, tudjuk, hogy éppen a Kijev környéki Babij Jar a fasiszta brutalitás és embertelenség egyik legszégyenteljesebb mementója. A plasztika lépcsős kiképzésű, érdes kőburka a szakadékos, sziklás vidéket juttatja eszünkbe, a sziklavájakban pedig egymásba torlódó, alázuhanó sötétebb ólomtesteket látunk. Ezt a hatást nyomatékosítja, hogy a legyilkolt, megcsonkított emberek formakötegei kilógnak, kilépnek a kötömb határain. Távolabbról nézve mintha alázúduló folyókat mutatna az alakok hullámzása, közelebről viszont észrevevesszük, hogy keresztjüktől megfosztott Krisztusfigurák sorjáznak a vájatok között. Ezzel a jelképi utalással a kifejezés felső határait érinti az alkotó: így egyetemessé tágu a megrendülés és a tanúságtétel hangja.

3. Erőltetett menet (1968, beton, műanyag, 36×105 cm)

Elvontabb, sűrítettebb megformálása a betonból, műanyagból alkotott Erőltetett menet. Míg a Babij Jar figurái voltaképpen klasszikus mintázásúak, s egyfajta természeti közegben jelentkeznek (amely némiképp megcsonkított, ledöntött keresztre hasonlít), addig itt egy nagylendületű, kivételes érzékenyséű szobrászi gesztussal találkozunk. Hiába lesz egyre tagoltabb, nyitottabb, kiszolgáltatottabb és emberformájúbb a horizontális karakterű plasztika eleje: egészében véve személytelen jellegű, egytestű, egysorsú marad a menetoszlop. De hiszen a történelmi valóság is ilyenén alakított megannyi embert, akiket már inkább csak az ösztönük ereje mozgató. Varga Imre művén is ez az előrelendülő, megtántorodó mozgásforma a szembeötlő. Pontosabban szólva a folyamat érzékeltetése: ahogyan az előrébb haladók vertikális mozgékonyasága, sebezhetősége fokozatosan átváltozik földhöz tapadó, statikusabb hatású, már-már természeti szilárdságú formává. Filozofikus mélységű felismerést és igazságot közvetít ez a műalkotás is, csak hogy itt önelvű — az anyag belső természetéből adódó — plasztikai eszközökkel élt a művész.

Első látásra a realistán, expresszíven fogalmazott Hósi emlékmű a Babij Jar klasszikusan mintázott torzóival mutat affinitást, noha hangvételük ugyancsak különböző. Tüzetesebben vizsgálódva viszont kiderül: inkább az előbb elemzett kompozícióval tart szorosabb rokonságot. Nemcsak a mankószerű lábhalmoz,

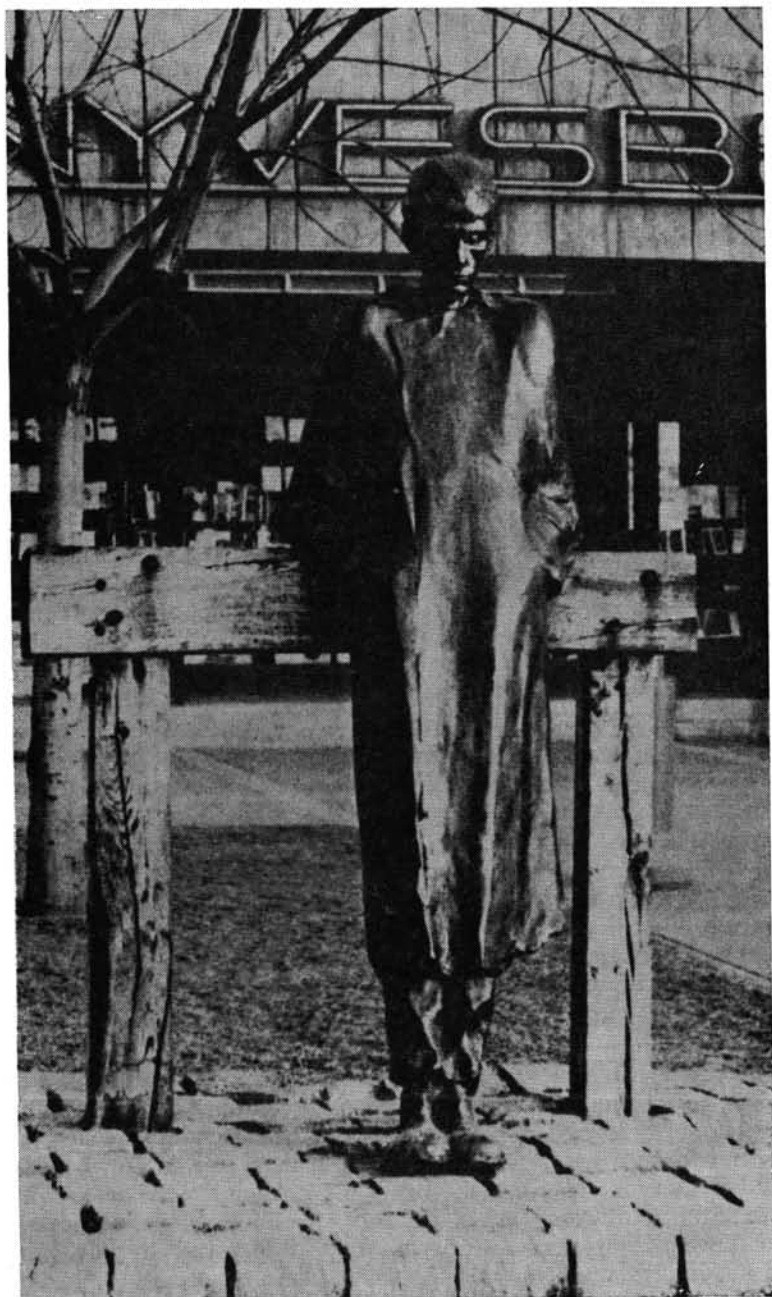
a torzós, kísérteties megjelenítés árulkodik erről, hanem a plasztikák egészének szerkezeti megvalósulása. Hisz a dinamikusabb, esendőbb hatású elemek mindkét alkotásnál egyféle határozottabb, zártabb egészben végződnek, ami a magányos figuránál a csajkát tartó kéz vállcsúcsát jelenti. Ilyen meg gondolás alapján akár személyre szóló értelmezést is kaphat az Erőltetett menet, mint ahogy a művész szemegvallja: „... nem csupán a valóságban halad ez a menet..., ez a menet egy ember útja is...”. Mindenesetre érzékenyen jelzik e háborús tematikájú művek Varga eleven történelmi érdeklődését, emberi-művészi felelősségtudatát, egyben árnyalt látásmódjáról, mesteri kifejezőképességéről is tanúskodnak.

Varga Imre történelemszemléletét és emberfelfogását elsősorban köztéri művei reprezentálják. Az ilyen alkotások hatnak legintenzívebben a közgondolkodásra, mert többé-kevésbé beépülnek a mindennapi információrendszerébe. Európa- és világszerte erőteljes hagyományai vannak a műfajnak, ami nyilvánvaló összefüggésben van a modernkori társadalmi, történelmi gondolkodással. Lényegében azt jelenti ez, hogy az uralkodó, a hadvezér — a kiemelkedő egyéniség — mindenféleképp az átlagos ember felett áll. S ennek megfelelően: magas talpazaton, úgynevezett „nemes” anyagokból és méltóságteljes, eszmei színvonalú beállításban kell a közösségi fórumokon megjelenniük. Igaz, a görög olimpiai szobrok emberközelsége vagy Rodin Calaisi polgárainak elhelyezési terve ellenkezik ezzel az elvvel, ám ettől az általános gyakorlat változatlan marad. A magyar köztéri plasztikában a hatvanas, hetvenes években indult meg egy egészséges erjedési folyamat, melynek eredményeként létezőrébbé, közvetlenebbé és differenciáltabbá vált az emberábrázolás. Mint e dolgozat elején említettem: összecseng ez a szellemi élet, a társadalomszemlélet átforgatódásával, ugyanakkor sajátos része egy nemzetközi jellegű művészeti orientációnak is. Nos, Varga Imrének mindenképpen jelentős, meghatározó szerepe van a köztéri szobrászat megújításában.

Az újítás természetesen kockázatos dolog. Különösen egy olyan társadalmi közegben, amelyben még elevenen él a konzervatív művészetszemlélet, a vizuális kulturáltság meglehetősen elmaradott. Emlékezzünk csak a kitűnő Prométheusz fogadtatására, a megrendelői visszautasításra, s máris nyilvánvaló: valóságos konfliktusokról van szó. Szerencsére Varga kitartó, következetes alkotó, nem tette alacsonyabbra művészi mércéjét. Nyilván ennek köszönhető, hogy az elsők között állított fel absztrakt, dekoratív kompozíciót közterületen, majd újabb és újabb meg-
leptetésekkel szolgált. A maga hatásos eszközeivel egyszerre rombolta és frissítette az avas beidegződéseket, közben szükségszerű megalkuvásokra kényszerült.

De ne vágjunk a dolgok elébe, haladjunk tovább a megkezdett gondolati, tematikai irányú útvonalon! Hisz Varga köztéri munkásságában is folytatódik a kivételes történelmi mozzanatok megidézése, a háborús idők szorításában levő ember magatartásának bemutatása. S talán az előzőleg érintett alkotások tartalmi, hangulati jegyeihez a Partizán emlékmű áll a legközelebb: itt is a kiszolgáltatottság, a veszélyeztetettség gondolatkörével találkozunk. A mű kisplasztikai változatán fapalánkhoz lapuló, kiterjesztett karú, oldalra fűrkésző bronzfigurát látunk, amelynek mozdulata, arckifejezése elszántságot és félelmet tükröz. A magányos alak fölött, a palánk felső részén szakadozott plakátok, falragaszok jelentkeznek, felvillantva a korszak szellemi arculatát, az üldöztetések légkörét. Mintegy kitérítve és értelmezi ez a mozzanat a némiképp krisztusi beállítású partizán cselekedetét, így még hitelesebbnek, drámaibbnak érezzük a palánkhoz lapuló riadalmat. Találónan jelzi a plasztika a magyar ellenállási mozgalom esetleges, szórványos jellegét: egészében véve pedig színvonalas történelmi és művészi dokumentum.

Sajnos nem mondható el ugyanez az Újpesten felállított köztéri változatról.

4. Radnóti (1969, bronz, 190 cm)

A művész által tervezett betonpalánk helyett ugyanis geometrikus sémájú kötömb kereteket kapott a műalkotás, egyben a zománcanyagban elképzelt falragaszok is elmaradtak. Ezzel viszont lényegesen megváltozott a kompozíció hangulata és értelme. Mert a monstrum kötömbök előtt az eredetileg rejtőző, lapuló alak egyszerűen célponttá alakult, hiába simul a vájatolt kőfalhoz. S hiába lett öblösebb, magasabb a figura háttere, pusztán látszólagos ez a monumentalitás. Varga kisplasztikájában éppen az volt a nagyszerű, hogy tartalmilag motiválta a partizán sorsában rejtőző tragikus, monumentális elemeket, és mindemellett életszerű, tárgyilagos jellemzést adott. Ennek érdekében nyilvánvalóan felhasznalta a hétköznapi tárgyak közvetlenségét, a pop art tanulságait, aztán szervesen összeépítette ezeket a naturalistán, expresszívén fogalmazott bronzfigurával. Nem említettem talán, de a Hősi emlékmű bronztestén is valódi, ácsszőggel felerősített kitüntetések díszelnek: vagyis egy jellegzetes kontaminációs eljárást tapasztalhatunk.

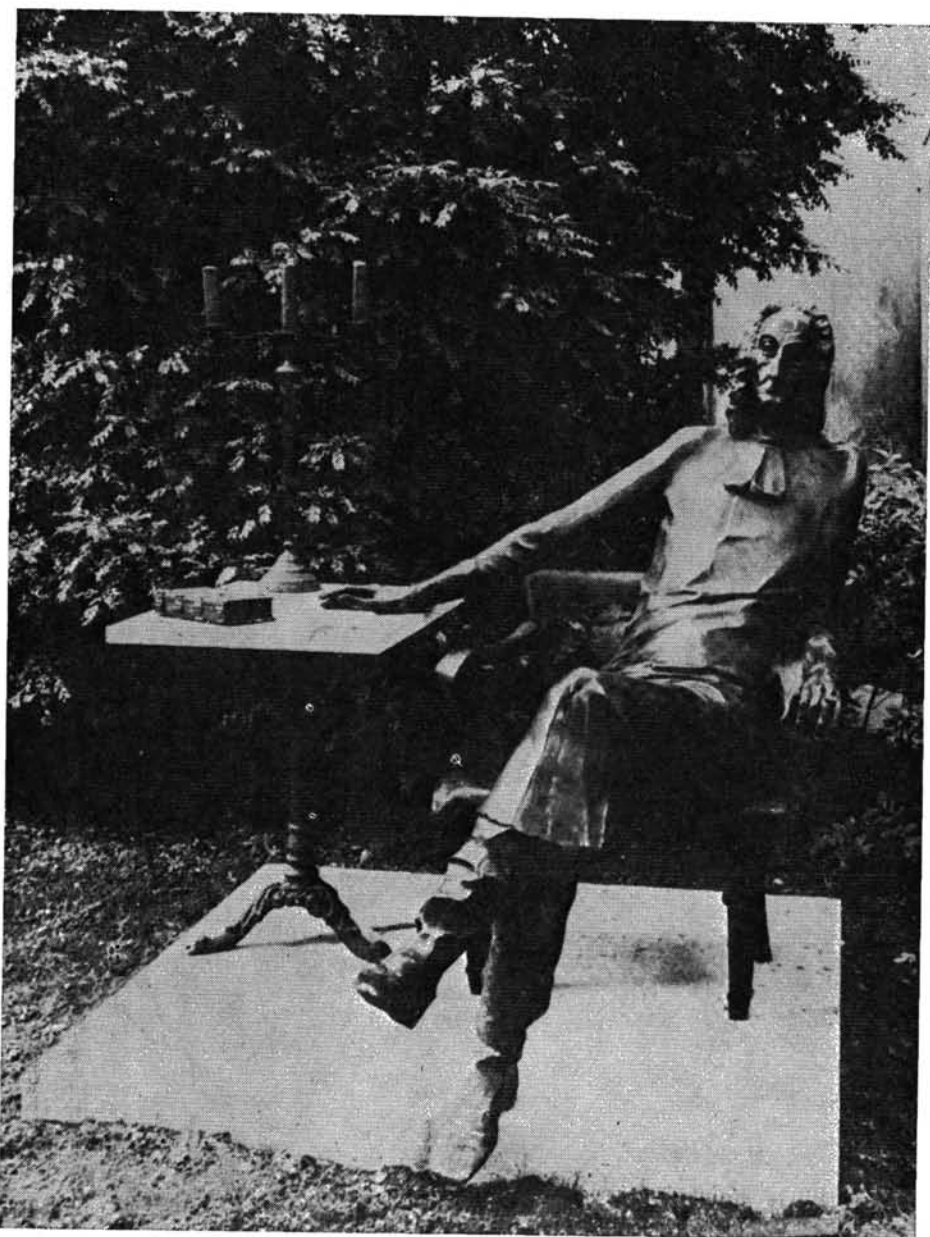
A portréemlékműveknél is többször jelentkezik ez a megoldás, bár itt kötöttebb feladata van az alkotónak. Úgy kell megformálnia a szoboralkotást, hogy abban az általánosabb eszmei utalások szomszédságában a találó egyéni, karakterisztikus vonások is érvényesüljenek. Az eddig tárgyalt művekben a kollektívebb érvényű, jelképesebb tartalmú kifejezés dominált, most viszont módosul a helyzet. Az Erőltetett menet személytelen vonulatából kilép egy sovány, szelíd természetű fiatalember, s ugyanilyen szelíden és zártan nekitámaszkodik egy fakorlátnak. Alig gyűrődő köpenye, szabályos testtartása valamiféle fegyelmezettséget sugároz, ugyanakkor a kissé előrehajló, finom fejforma egy magába mélyedő, merengő férfit érzékeltet. Bensőséges lírai fegyelmezettség jellemzi tehát a figura megjelenését, habár közel sem idillikus hatású ez a menet közbeni meditáció. Mert az ormótlan bakancs; a nyersebb, szögletesebb formájú kockakő talpazat és korlát voltaképpen ellentétben áll a munkaszolgálatos szelíd, lírai természetével, viszont a történelmi pillanat realitására, a figura helyzetére, sorsára utalnak. Radnóti Miklós sorsáról van szó, egyben Varga Imre egyik legátszellemltebben megoldott emlékművéről.

Csupán a változatosság kedvéért említem, a mű egyik elhelyezésénél ugyancsak csorbát szenvedett a művész elképzelése. De most hagyjuk a részletezést. Inkább jelezzük még: a nagy költő mintázásánál nyoma sincs Varga játékos, szkeptikus vénájának, mint ahogy a jeles proletárfestő Derkovits Gyula alakját is lírai pátosszal jellemezte. Igaz, a Radnóti kompozíció átéltebb, sallangtalanabb, mégis többé-kevésbé rokonok és tanulságosak is ezek a művészemlékművek. A derkovitsi környezet például az alkotó legjellegzetesebb képi motívumára alapozódik (nevezetesen az ablakra), ami a Hommage á Chagallnál — mint emlékezhetünk — repülő hegedűsként és keresztet, kupolás formákban jelentkezett. Valójában ez egy önelvűsre törekvő, belső indíttatású szobrászi értelmezési forma, amelyet a Radnóti emlékmű példáz a leglakonikusabban.

Am hogyan értelmezze az alkotó a forradalmár politikusok, az államférfiak személyiségét, történelmi küldetését? Hiszen az ő életművükből nehezebb kiemelni olyan konkrét, bensőségebb tárgyi elemeket, mint egy-egy művész pályájából. De Varga Imre leleményes, szellemes alkotó. A Mohácson felállított Lenin emlékmű vagy a Budapesten látható Károlyi Mihály szobor úgy idézi meg e különböző nagyságú és természetű egyéniségek alakját, hogy a találó egyéni minősítés továbbra is megmarad. A pedáns megjelenésű, de botra támaszkodó, fáradt, megtört Károlyi figura például majdhogynem ellentétes hangzatú a föléje magasodó, gótikus méltóságú boltívvél. Csakhogy szabálytalan, részekre tagoló ez a „diadalív”, miként a Károlyi Mihály által képviselt magyar polgári progresszivitásban is a befejezetlenség, a töredékesség érvényesült. Másfajta szobrászi ötletet mutat a Lenin emlékmű, noha

5. Károlyi Mihály emlékműve (1972, bronz, fa, 80×40 cm)

6. Professzor (1969, bronz, 230 cm)

itt is jelen van az állítva tagadás mozzanata. A kompozíció felső részén, a mozgékony mintázású zászlón az eszmévé magasztosult lenini gondolatot érzékeljük, viszont a lentebbi lépcsősoron a többnyire jól ismert ruházatú, közvetlen testtartású és majd-életnagyságú Lenin közeledik felénk. Igazi plasztikai diptichon ez a műalkotás.

Mert a jórészt ellentétes tartalmú, formátumú részek nyilvánvalóan egymásra utalnak, egymást értelmezik: összességében pedig a lenini jelenség dialektikus igazságát tolmácsolják. Így van ez akkor is, ha Radnótihoz vagy Prométheuszhoz képest kicsit illusztratív jellegűek ezek az emlékművek.

Nem mondható ez a debreceni Nagyerdő fái alatt elhelyezett Professzorra. Az előbb említett művek — továbbá a Hósi emlékmű mellett — ugyanis ebben az alkotásban is kiemelkedő művészi teljesítmény realizálódik. Szinte példát ad Varga a sokoldalúan árnyalt, korszerű emberábrázolásra, ámbár a XVIII. század jellegzetes tudós alakját, Hatvani professzort idézi meg. A plasztika szerint nyurga, sovány ember, aki fölényesen ülő testtartásával valahogy eltávolodik a mellette levő asztaltól, amelyen egy gyertyatartó és egy szép kötésű könyv van. Egyik kezével ugyanakkor az asztalra támaszkodik, s alig mozduló ujjával a könyv felé mutat. Fennsőbbeséges fejformáján zárkózottság, keménység tükröződik, egyszersmind keserűség és kiábrándultság. Persze aligha lehet szavakkal kifejezni a remekmű gondolati, érzelmi gazdagságát. De aki észreveszi az egymással finoman polemizáló, ritmizáló jelentéseket, az érzékeny súlypontozású mintázást, az közelebb kerül Varga művéhez. S kicsit önmagához, önmagunkhoz is. Hisz a professzor rezignált alakjában a tudás nyújtotta ambivalens emberi lehetőségek sűrítődnek, amelyek napjaink intellektuális vívódásaitól sem idegenek. Igaz, egyébként is közvetlen hatású a műalkotás. Földközben van, valóságos tárgyi kellékek veszik körül a figurát, s árnyas fák vigyáznak lászólagos nyugalmára.

Különös, hogy Varga Imre izzig-vérig korszerű művész, másrészt pedig az egyik legnépszerűbb szobrász. Minden konfliktusa, megalkuvása ellenére így van ez, s főként köztéri műveinek sikere a szembeötlő. Többen, többféleképpen magyarázzák e ritka egybeesést, s nem is egészen igaztalanul. Rendkívüli alkalmazkodó képességről, változatos, érzékeny formanyelvről és újszerű gondolatiságról szólnak. Én meg hozzáteszem: Varga közösségi szellemű alkotó. Úgy alkalmazkodik, hogy közben maga is alakítja környezete szemléletét. Ám nem akar mindenáron újdonságokat kitalálni. Figuráinak, motívumainak jó része benne van a kortársak képzetkincsében is, nem véletlen, hogy megannyi verset vagy filmrészletet asszociálhatunk műveivel. A közönség pedig többnyire hálás és figyelmes, ha érzi: közeli hullámhosszon szólnak hozzá. Más kérdés, hogy végül is igényes plasztikai nyelven szólnak a sűrített tartalmú művészi közlések, jóllehet a közvetlenebb kapcsolatteremtés lehetőségét minduntalan felkínálják.

S ha már a közvetlenségnél tartunk ismét, akkor ne feledkezzünk meg Varga Imre játékosabb szellemű, virtuózábban formált kisplasztikáiról sem. Annál inkább, mivel ez a magatartás is majdhogynem állandó kísérője szobrászi munkásságának. Mintegy elengedi ilyenkor magát a művész, megmártózik az emlékek, a mindennapok vizében, s kedve szerint formálja, váltogatja az anyagot. De az eredmények nem periférikusak. Az A la recherche sorozat például az intimebb, bensőségesebb élmények lírai, ironikus megvallása, másfelől pedig szellemes és találó stílusbravúr. A hegesztőpisztollyal alakított öreg, szecessziós formátumú szék támlájára madár telepedik, ezzel egyszerűben felerősödik az alkotás hangulati, időbeli dimenziója. Aztán egy fodros szoknyájú, nagykalapú, finomabb testalkatú hölgy jelenik meg a széken (Új nő), akinek bronztete barokkos mozgalmassággal, impresszionista könnyedséggel mintázódik. Többek között a Hósi emlékművön is megfigyelhető az a laza ömlésű, temperamentumos előadás, ha nem is ennyire felszabadult formában. És az élménysor rögzítése nem áll meg. Jókedvű táncra perdülnek a kamaszos sutaságú és törekenységű lányok, az apró fiúcska meg a gömbölyded nagymamához bújjik (Táncoló lányok, Nagymama). Egymás mellett mutatkozik ebben a sorozatban

a bensőségebb érzékenység és a felszabadultabb, gonoszkodó magatartás: Varga szereti is, zárójelbe is teszi saját teremtményeit.

Máskor meg az utóbbi vonások kapnak kiélezettebb formákat, ahogyan ezt a La Charogne változatai bizonyítják. Az egyik elképzelés bronzból, a másik rézlemezekből, fából és tüllből készült, nem is beszélve a porcelán megoldásról. Mint említettem, többféle inspirációt kapott az alkotó a francia művésztől, ami ennél a gondolatnál

7. A la Recherche IV.: Táncolók (1968, bronz, 60 cm)

is tetten érhető. Hiszen *Monet* Baudelaire kedvesét láttató olajképe, továbbá a költő verse (A dög) izgatta Varga fantáziáját, vagyis a nyers érzékiség anatómiája. Találón jellemzi e művek egyikét Harangozó Márta: „Ebben a kitarulkozó női testben legalább annyi a fojtogató, visszautasíthatatlan cédaöröm, mint az azt követő csömör, menekülésvágy... Fekete ironia, lírába-érzelmességbe fojtva...” (Varga Imre, Corvina K., Bp. 1977). És hol van még jó néhány izgalmasabb, érdekesebb kis- és nagyplasztika, amelyekről szót sem ejtettem írásomban?

Varga Imre jelentős életművet teremtett. Napjainkban is alakul, gyarapodik ez az életmű, de a lényeg változatlan. Munkásságának java termése korunk fontosabb emberi, etikai kérdéseire kapcsolódik, s nemegyszer tartalmaz, igényes művészi válaszokat adott e kérdésekre. Kezdetől ragaszkodott a valósághoz, még inkább az emberi világhoz, és szellemi tisztánlátását semmivel sem korlátozza. Az ő szemléletében a személyes, a nemzeti és az egyetemes történelemegyszerre a realitások és lehetőségek tárháza, amelyek megismerése és felmutatása nélkül szegényebb, kiszolgáltatottabb lenne a jelenkor. Mint ahogy a mindenkori embert is fenségesnek és köznapinak, tragikusnak meg groteszknek látja, jóllehet egyénekként is megannyi összetételben, árnyalatban mutatkoznak ezek a tulajdonságok. Varga műveiben tehát kevés helye van a kategorikus, lezárt gondolatnak. Megkapó kifejező erejével elhitheti, felfedeztetni velünk a személyes és a társadalmi lét bonyolult gazdagságát, s ezzel együtt elfogadjuk vagy továbbgondoljuk a magvasabb művészi közlendőket.

A magyar modern szobrászatban többnyire újszerű, távlatokat nyitó ez a tudatosan megkomponált tartalmi többrétűség. De hasonlóan különös az életmű mögött meghúzódó alkotói magatartás is. Szabó Júlia, a művész első monográfiusa a boszorkányos ügyességű, stílusgátlásoktól mentes manierista szobrászban, Benvenuto Celliniben találta meg Varga előképét, s nem is alaptalanul. Hiába érzékeljük munkásságában a virtuóz Rodin mester nyomatékos hatását, továbbá Manzú, Emilió Greco vagy Ferenczy Béni, Pátzay Pál szellemi jelenlétét: összességében megfoghatatlan, kategorizálhatatlan szobrászattal van dolgunk. Másfelől pedig olyan alkotói magatartással, amelyben a művészettörténeti állítás és folyamatosság a perdöntő. Hiszen Varga Imre természetesen apellál a klasszikus tanulságokra, a modern mesterekre, aztán biztonsággal felhasználja a pop-art fogásait. A kifejezés pontosságát, igazságát és minőségét tartja mértékadónak, amelyekhez képest a stílus, a módszer és az anyag csak engedelmes szolgálattevő. „*Úgy képzelem — fogalmazta meg egyszer az alkotó —, hogy minden kifejező mű — tulajdonképpen anyagtalan... Nem az, ami, hanem az, aminek látszani tud.*”

Igaz, a kulturális és a művészeti közéletben elég gyakran eltorzul az ilyenféle egyéni „látszani tudás”. Minduntalan osztályozni akarunk, mechanikus kategóriákat gyártunk, később meg szégyenkezünk a magunk állította szellemi korlátok miatt. Pedig hát remekül tudjuk: az élet is, a művészet is izgalmas és bonyolult mozgások, áthatások szövedéke. Különösen így van ez századunk sokszínű, dinamikus szellemi életében, noha az előző korokra sem jellemző az állóvíz magatartás. Inkább azt látjuk, hogy a különféle szemléletek, stílusok vagy műfajok szerencsés találkozásánál időtálló életművek születtek, mert a részletigazságokból átfogóbb művészi minőség keletkezett. Varga Imre szobrászatát is ez avatja jelentőssé és tanulságossá.

IRODALOM

- Aradi N.*, A szobrász és a történelmi tudat. Művészet, 1979/7. 8—12.
A realizmus a képzőművészetben. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1979.
Balázs B., Corpus delicti. Művészet, 1979/7. 12—14.
Harangozó M., Varga Imre. Corvina Kiadó, Bp. 1977.
Hegel, Esztétika. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952.
Horváth B., A nap hőse. Művészet, 1979/7. 22—26.
K. Kovalovszky M., Az emlékműszobrászat. TIT Kiadvány, Bp. 1978.
Menyhárt L., Amit a művész lát. Művészet, 1979/7. 2—6.
Németh L., A művészet sorsfordulója. Gondolat Kiadó, Bp. 1970.
Németh L., Modern magyar művészet. Corvina Kiadó, Bp. 1968.
P. Szűcs J., Varga „anticlassico”. Művészet, 1979/7. 20—22.
Ráth Zs., Kényes egyensúly. Művészet, 1979/7. 14—20.
Rideg G., Varga-jelenség. Művészet 1979/7. 6—8.
Rózsa Gy., Négy portré. Képzőművészeti Alap, Bp. 1977.
Szabó J., Varga Imre. Képzőművészeti Alap, Bp. 1973.

IM ZAUBER DER EXPRESSION

(ÜBER IMRE VARGA'S KUNST)

von

Pál Szuromi

Eine der bedeutendsten und vielseitigsten Persönlichkeiten der zeitgenössischen ungarischen Kunst ist Imre Varga. Die Fülle von Kleinplastiken und Standbildern auf öffentlichen Plätzen gibt über sein Werk und seine internationale Bedeutung Auskunft. Wo aber begann, auf welchem Weg bewegte sich diese hoch aufsteigende Laufbahn? Was für eine Auffassung und was für eine Methode charakterisieren die sich herausbildende und differenzierende künstlerische Praxis? Wodurch lassen sich seine Ergebnisse und seine Popularität erklären?

Die Abhandlung versucht im wesentlichen auf diese Fragen zu antworten. Zuerst stehen Momente der fachlichen und beruflichen Prädisposition, dann die realisierten Produkte im Vordergrund der Betrachtung. Eine schaffenszentrische Auffassung kennzeichnet die Linienführung, innerhalb derer dann eine thematische und gedankliche Anordnung zur Geltung kommt, die von Zeit zu Zeit der strenggenommenen Chronologie widerspricht. Zuerst beschäftigt sich Verf ausführlich mit den Dokumenten der künstlerischen Reifeperiode und im folgenden Teil mit Werken zur Kriegsthematik, die dramatischer gestimmt sind. Es folgen dann jene Werke, die die verschiedensten historischen Persönlichkeiten — also Revolutionäre, Politiker Wissenschaftler — abbilden und endlich die Kleinplastiken, deren Themen einen alltäglicheren, intimeren Ton haben. Zwischendurch zeichnet sich natürlich Vargas eigene schöpferische Auffassung seine bildhauerische Methode ab, die an einigen Stellen, im Spiegel der ungarischen und universalen Kunst, Plastizität erhält.

Worin ist aber die verhältnismässige Individualität, der epochebestimmende Charakter der Bildhauerei Imre Vargas verborgen? Das mag neben anderem die in haltliche und bedeutungsmässige Mehrschichtigkeit sein, die in der zeitgenössischen Skulptur ziemlich ungewöhnlich ist. Aussergewöhnlich ist auch, daß Varga eigentlich ein „stillloser“ Künstler ist. Er hat gleichermassen aus den Lehren der klassischen Kunstgeschichte und aus den Resultaten der modernen Skulptur geschöpft und gleichzeitig die unterschiedlichsten Wirkungselemente in seinen Werken kontaminiert. Das Menschliche wird von ihm zutiefst geachtet und jeder Heroismus, ein simplifizierendes Qualifizieren liegt fern von ihm.

Eine sich aus Detailwahrheiten zusammensetzende, umfassende künstlerische Qualität lässt die Bildhauerei von Imre Varga eminent und lehrreich sein.

Természettudomány

NÉHÁNY ZUZMÓTAXON AMMÓNiumION TARTALMÁNAK VIZSGÁLATA NESSLE-REAGENSSEL

KISS TAMÁS

(Szombathely, Savaria Múzeum)

Ismeretes, hogy az epiphyton zuzmók számára a légköri tápanyagforrások a legfontosabbak. Az atmoszféra gázai közül egyesek mérgezőek, pl. az SO_2 , HF, de vannak fiziológiailag fontosak is. Ezen gázok közé tartozik az ammónia, amely a telepekben összegyűjtődik.

Jelen dolgozatban a *Parmelia sulcata*, *Phaeophyscia orbicularis* var. *virella*, *Physcia aipolia* és a *Xanthoria parietina* axonok NH_4 raktározóképeségének vizsgálati eredményeiről számolok be.

BEVEZETÉS, IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az endophloicus zuzmók kivételével kevés azon epiphytonok száma, amelyek a rhytidoma repedéseiben időlegesen előforduló vizet és a benne oldott tápanyagokat felhasználják. Az epiphytonok számára ezért különösen fontosak a légköri tápanyagok. Intenzív anyagcsere-kapcsolatban vannak a légkörrel és minden évszakban aktívak. (Barkman, 1958.)

Anatómiai és élettani sajátosságaikból következik, hogy a levegő szennyezettségére érzékenyen reagálnak. Elsősorban az SO_2 okoz irreverzibilis elváltozásokat a gonidiumokban. Ismeretesek azonban olyan antropogén eredetű szennyezőanyagok, amelyek a zuzmók számára nem feltétlenül károsak.

Barkman (1958) művében olvashatjuk, hogy „... a gázok, mint például az ammónia, különösen fontosak a zuzmók számára, mert a telepekben összegyűjthetők.” Az ammóniát a gonidiumok dolgozzák fel a telep számára. A felhalmozás a thallus fruticulosus és a thallus foliaceus típusú zuzmóknál jelentős, azonban nem minden taxon esetében egyforma mértékű.

Az ammóniát és más nitrózus gázokat igénylő zuzmókat, megfelelő versenytárs hiányában nitrophil fajoknak nevezzük. Települések környékén, falvakban, városok azon részein, ahol az SO_2 koncentrációja alacsonyabb, autóutak mentén, gyümölcsösökben, minden esetben a nitrophil fajok dominálnak. A különböző városokban és környékükön végzett lichenológiai kutatások eredményei is ezt a tényt igazolják. (Brodo, 1966; Skye, 1968; Ehrendorfer, Maurer, Karl, 1971; Jürging, 1975 stb.).

A zuzmók nitrogén-fixációjáról ma még keveset tudunk. Három taxon: a *Collema auriculatum*, *Leptogium lichenoides* és a *Peltigera praetextata* nitrogént megkötő képességét bizonyította be Bond—Scott (1955), illetve Scott (1956).

Henriksson (1951, in Smith, 1962.) igazolta, hogy a *Collema tenax* képes a nitrogén-fixációra, izolált kultúrában.

Anyag és módszer

A vizsgálatot teljesen kifejlődött telepeken végeztem.

Az NH_4^+ kimutatásához Nessler-reagenst használtam. A telepekből, borotvával vágott metszési felületet a reagenssel hoztam érintkezésbe, majd ammóniamentes szűrőpapírra vittem át.

A mutatott színreakció intenzitásából következtethetünk az NH_4^+ felhalmozódásának mértékére.

A színreakció elmaradását – jellel, kétséges voltát $\pm$ jellel, egy + -tel a gyenge színreakciót, ++ -tel a közepesen erőset, +++ -tel pedig az erőteljes színreakciót szimbolizáltam.

Az eredmények ismertetése

Az eredményeket táblázat foglalja össze.

Termelőhelyek:	1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Parmelia sulcata</i>	+	+	++	+				
<i>Phaeophyscia orbicularis</i> var. <i>viridula</i>	$\pm$	-						
<i>Physcia aipolia</i>	+	+	$\pm$				+	$\pm$
<i>Xanthoria parietina</i>			++	++		+++	+++	++

A taxonok színreakciói

ÖSSZEGEZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

Az elvégzett vizsgálatok eredményei azt jelzik, hogy az egyes taxonok NH_4^+ tartalmának mennyisége, a termőhelyi adottságoktól függetlenül, viszonylag állandó. Lehetséges tehát, hogy a N-tartalmú anyagok raktározásának mértéke fajspecifikus jelenség.

Minden valószínűség szerint, az epiphyton zuzmók alkalmasak lesznek a levegő nitrózus gázai koncentrációjának jelzésére is, különösen azokban az ökoszisztémákban, ahol a légkör SO_2 -koncentrációja még nem éri el azt a fokot, hogy elhalást jelző tüneteket okozzon a telepeken.

IRODALOM

- Barkman, J. J.* (1958), Phytosociology and ecology of cryptogam Epiphytes. — Assen.
- Bond, G.—Scott, G. D.* (1955) An examination of some symbiotic system for fixation of Nitrogen. — Ann. Bot. Lond., N. S. 19. 69—77.
- Brodo, I. M.* (1966), Lichen Growth and Cities: A study on Long Island, New York. — The Bryologist, 69. 427—449.
- Ehrendorfer, F.—Maurer, W.—Karl, R.* —E(1971), Rindenflechten und Luftverunreinigung im Stadtgebiet von Graz. — Mitt. Naturwiss. Ver. Steiermark, 100. 151—189.
- Felföldy, L.* (1942), A városi levegő hatása az epiphyton zuzmóvegetációra Debrecenben. — Acta Geobot Hung. 4. 332—349.
- Hawksworth, D. L.—Rose, F.* (1970), Qualitative Scale for estimating Sulphur Dioxide Air Pollution in England and Wales using Epiphytic Lichens. — Nature, 145—148.
- Jürging, P.* (1975), Epiphytische Flechten als Bioindikatoren der Luftverunreinigung. — Bibl. Lch. 4, 1—164.
- Scott, G. D.* (1956), Further investigations of some lichens for fixation of nitrogen. — New Phytol. 55, 111—116.
- Skye, E.* (1968), Lichen and air pollution: A study of cryptogamic epiphytes and environment in the Stockholm region. — Acta Phytogeogr. Suec. 52, 1—123.

- Smith, D. C.* (1960b), Studies in the physiology of Lichens. 2. Absorption and utilization of some simple organic nitrogen compounds by *Peltigera polydactyla*. — *Ann. Bot., Lond.*, N. S. 24, 172—185.
- Smith, D. C.* (1961), The physiology of *Peltigera polydactyla* (Neck.) Hoffm. — *The Lichenologist* 5, 209—226.
- Smith, D. C.* (1962), The biology of Lichen thalli. — *Biol. Rev.* 37, 570—637.
- Solyósi, P.* (1979), Fontosabb eredmények a lichenológiában. — *A Biol. Akt. Prob.* 16, 117—157.
- Spelling, N.* (1971), Flechten und Flechtengesellschaften des Waldviertels. — *Herzogia*, 2. 161—230.

AMMONIUM-ION CONTENT EXAMINATION OF SOME LICHEN TAXONS BY NESSLER—REAGENT

by

Tamás Kiss

Atmospherical sources of nutritive material are known to be the most important for epiphytic Lichens. Some of the atmospherical gases are poisonous, e. g. SO_2 , but some are of physiological importance. Ammonium, which is collected in the colonies, belongs to the latter. Ammonium is processed for the whole Lichen by gonidia.

The NH_4 storing capacity of four Lichen taxons (*Parmelia sulcata*, *Phaeophyscia orbicularis* var. *virella*, *Physcia aipolia* and *Xanthoria parietina*) were examined. The species were collected from different spots.

The conclusion, drawn from the results of the accomplished experiments is, that the NH_4^+ content of the colonies varies in species and it can be considered constant, independently of the conditions of their living place.